

Вісник Прикарпатського університету

серія

ЕКОНОМІКА

**Випуск 4
2007**

65.01	738902
B 53	
Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка [Текст]. 2007 20,00	
9+2	

73 8902 оп. м.

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

МОДЕЛЬ ДИНАМІКИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ У СИСТЕМІ
БАГАТОФАКТОРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ

ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ
автор: проф. В. В. Гречак (голова редакції), д-р фіз.-мат. наук проф. С. М. Іванюк,
доц. фіз.-мат. наук проф. В. І. Коваленко, д-р фіз.-мат. наук проф. М. В. Козак, д-р фіз.-мат. наук
проф. Н. В. Давидов, д-р фіз.-мат. наук проф. В. Т. Матвійчук, д-р фіз.-мат. наук проф. Л. В. Олександров,
д-р фіз.-мат. наук проф. П. М. Фрей

ВІСНИК

Прикарпатського університету

Серія

Економіка

ВИПУСК 4

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
код 02125200

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

НЕ ПИСУ
738902

Івано-Франківськ
2007

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Редакційна рада:

д-р філол. наук, проф. **В. В. Грещук** (голова ради), д-р філос. наук, проф. **С. М. Возняк**, д-р філол. наук, проф. **В. І. Кононенко**, д-р істор. наук, проф. **М. В. Кугутяк**, д-р пед. наук, проф. **Н. В. Лисенко**, д-р філол. наук, проф. **В. Г. Матвійшин**, д-р фіз.-мат. наук, проф. **Б. К. Остафійчук**, д-р хім. наук, проф. **Д. М. Фрейк**.

Редакційна колегія:

Романюк Михайло Дмитрович (головний редактор) – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Мойсесенко Віра Іванівна (відповідальний секретар) – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Бандур Семен Іванович – доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, перший заступник голови Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України;

Благу Іван Семенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Васильченко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника;

Грішнова Олена Антонівна – доктор економічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної економіки Київського національного університету імені Т. Шевченка;

Петруня Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ);

Семенов Василь Федорович – доктор економічних наук, професор Одеського державного економічного університету;

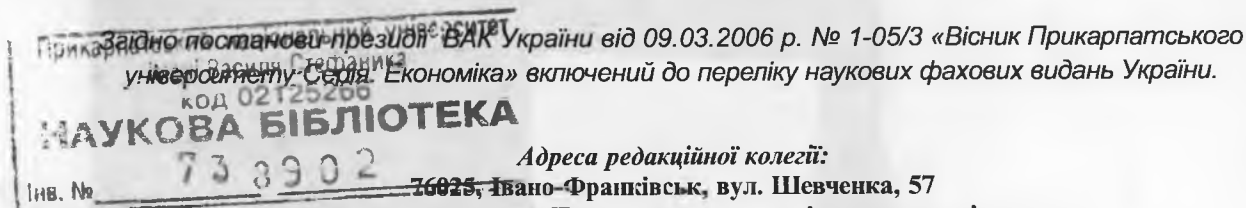
Стещенко Валентина Сергіївна – доктор економічних наук, професор, завідувача відділом демографічної економіки Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України;

Ткачук Ірина Григорівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Рецензенти:

Прибиткова І. М. – доктор економічних наук, професор (Інститут соціології НАН України, м. Київ);

Ткаченко А. М. – доктор економічних наук, професор (Запорізька державна інженерна академія).

Адреса редакційної колегії:
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Економічний факультет Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника. Тел.: 59-60-13.

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зварич І.Т.

МОДЕЛЬ ДИНАМІКИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ У СИСТЕМІ БАГАТОФАКТОРНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ РЕГІОНУ

У статті обґрунтовується доцільність використання запропонованої автором моделі динаміки кількості зайнятих, що включає циклічну компоненту, у багатофакторному моделюванні процесу економічного зростання регіону.

Ключові слова: зайнятість населення, економічне зростання, альтернативні види зайнятості, трудові ресурси, ринок праці, безробіття, модель динаміки кількості зайнятих, що включає циклічну компоненту, багатофакторне моделювання процесу економічного зростання регіону.

I. Вступ. Стан соціально-економічної системи, зайнятість населення та рівень його життя є взаємопов'язаними категоріями. Тому зміни у їх характеристиках доцільно розглядати одночасно, хоча залежності між ними не завжди виявляються прямими та однозначними.

Так, розвиток виробництва сприяє підвищенню зайнятості населення, яка є першою та основною умовою підвищення його добробуту. У свою чергу, достатній для громадян їх життєвий рівень, який визначає платоспроможність попиту, є важливою умовою економічного зростання. Крім того, збільшення платоспроможного попиту та встановлення його балансу з пропозицією споживчого ринку підвищує економічну активність населення, що також сприяє зростанню економіки.

Однак, з іншого боку, покращення матеріального стану населення повинно не збільшувати, а зменшувати чисельність зайнятих, оскільки із зростанням добробуту для нормальної життєдіяльності сім'ї стає достатньою зайнятість меншої кількості її членів, наприклад, робота тільки одного голови сім'ї. Відбувається також поступова відмова від альтернативних видів зайнятості. Тому підвищення економічної активності

населення у зв'язку із поліпшенням його добробуту загалом означає не збільшення чисельності зайнятих, а зростання ініціативності, підприємливості, зацікавленості у своїй справі основних працівників сім'ї.

II. Постановка завдання. Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблем становлення ринку праці у вітчизняній економіці засвідчує, що вони ґрунтовно аналізуються у наукових працях відомих вчених і, зокрема, С. Бандура, О.Грішнєвої, М.Долішнього, С.Злупка, Е.Лібанової, І.Петрової, В.Петюха, В.Приймака, М. Романюка, Л.Семів, Л.Шевчук та інших. Тому метою цієї публікації є обґрунтування адекватності розробленої автором з врахуванням сучасних підходів до аналізу зайнятості населення її динамічної моделі, що включає циклічну компоненту, та доцільності її використання у системі багатофакторного моделювання процесу економічного зростання регіону.

III. Результати дослідження. Як відомо, економічне зростання розглядається передусім як збільшення валового внутрішнього продукту (ВВП на регіональному рівні) і визначається наступними факторами пропозиції:

— кількістю та якістю природних ресурсів;

— чисельністю та якістю трудових ресурсів;

— ресурсами капіталу;

— технологічними ресурсами.

Очевидно, що реалізація стратегії економічного зростання є можливою лише при розширеному відтворенні, постійному збільшенні продуктивності праці, технологічному переоснащенні виробництва, підвищенні зайнятості населення, заробітної плати, сукупного кінцевого попиту і, як наслідок, рівня життя громадян [1].

Серед умов, які суттєво впливають на ці процеси у регіоні, відмітимо наступні. Регіональна соціально-економічна система адаптується до нових для неї ринкових засад її функціонування та до нових видів власності,

які вже тривалий час переважають над державною і комунальною їх формами. Проте, адекватні цьому інституціональні та правові умови у повному обсязі все ще не сформовані. Прикладом нової інституціональної категорії, що набуває із плином часу все більшого значення, є поняття ринку праці, яке включає різні пов'язані із зайнятістю населення і безробіттям відносини та особливий суспільний інститут, що регулює їх між трьома суб'єктами регіональної соціально-економічної системи — працівником, роботодавцем і державою в особі обласної та інших місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції.

При дослідженні ринку праці з метою ефективнішого використання трудових ресурсів та розв'язання проблемних завдань зайнятості його класифікують, як правило, за такими ознаками [2]:

— територіальною, виокремлюючи поняття «регіонального ринку праці», первісним елементом якого розглядають внутрішній ринок, під яким розуміють сферу відтворення та застосування робочої сили (або підготовки та використання працівників), що умовно обмежується територією регіону;

— рівня економічного розвитку, коли аналізуються регіональні ринки праці, згруповані залежно від рівнів валової доданої вартості, оплати праці, доходів населення тощо;

— структури виробничо-господарської системи, коли вирізняються ринки праці як окремих галузей економіки (а в середині їх — і підгалузей), так і окремих видів діяльності та груп господарств з різними формами власності;

— професійно-кваліфікаційною, виокремлюючи ринки праці окремих професій і спеціальностей та їх груп, а також за рівнем освіти та професійної підготовки;

— джерел робочої сили — коли розглядається проблематика задоволення потреб ринків праці певними навчальними закладами та їх групами чи службами зайнятості.

При цьому під зайнятістю, як це визначено Законом України «Про зайнятість населення», розуміють таку діяльність громадян, яка пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб працездатного населення щодо створення сукупного продукту або національного доходу (ВДВ на регіональному рівні) [3].

Провідна роль серед неекономічних чинників, які регулюють господарську діяльність у державі, належить адекватному ринковим стосункам правовому середовищу, яке із їх розвитком вимагає постійного вдосконалення не лише щодо подальшого врегулювання взаємовідносин між роботодавцями і найманими працівниками, а й з питань дотримання законності та правової захищеності підприємців і населення, внутрішньої та зовнішньої тарифної політики тощо. Це особливо важливо для розвитку малого та середнього підприємництва, насамперед з надання послуг і торговельної діяльності та, власне, і виробництва — тобто в першу чергу у тих галузях, які мають величезні резерви щодо збільшення зайнятості населення.

У цей час в економіці України та її регіонів переважають і загалом більш успішно розвиваються в основному сировинно-орієнтовані галузі, що частково пояснюється багатством природних ресурсів. Так, за даними статистики [4-6] у структурі обсягів промислового виробництва в Івано-Франківській області за останні роки сировинна продукція складає біля трьох їх чвертей і лише п'яту частину — товари широкого та тривалого використання. При цьому взаємозалежність забезпеченості природними ресурсами та зайнятості добре відома: «у країні, багатій природними ресурсами або здатній купляти необхідну сировину, можливості зайнятості населення необмежені» [7].

Зауважимо, що на думку багатьох західних економістів забезпечення необхідного рівня зайнятості у загальному випадку є основним завданням макроекономічної політики. В індустріально розвинутих країнах він визначається перш за все можливостями економічного зростання та фазами циклу національного виробництва, хоча й залежить від багатьох інших чинників [8]. За цих умов підтримка необхідного рівня зайнятості пов'язана з великими труднощами та скрупульозною роботою з регулювання структурно-галузевого балансу економіки, а також з коригуванням податкової системи з врахуванням інтересів, потреб та реакції на такі зміни різних доходно-майнових, професійних та соціально-демографічних груп і верств населення.

Загальна стратегія підвищення рівня його зайнятості через економічне зростання в со-

годнішніх умовах полягає у наступному. Вважається, що збільшення сукупного попиту і перш за все платоспроможного попиту населення є «основою пускового механізму економічного піднесення» [9].

Дійсно, поєднання наповненого споживчого ринку з достатньо високим рівнем доходів громадян, тобто його збалансованість, є важливою умовою економічної активності, а, отже, передумовою економічного зростання. Однак, слід відмітити, що підвищення платоспроможного попиту, пов'язане із збільшенням доходів населення, само по собі є комплексним завданням, вирішення якого у свою чергу залежить від оздоровлення всієї економіки, яке неможливе без розв'язання багатьох інших невідкладних проблем. І чи не найважливішою із них поряд із розвитком людського капіталу є нарощування основних засобів і, особливо, технологічно-технічне переозброєння, що пов'язується із необхідністю суттєвого зростання інвестиційно-інноваційних можливостей і раціонального поєднання внутрішньої та зовнішньої економічної політики [10]. У зв'язку з цим за вкрай невідкладне слід в першу чергу вважати наступне:

1. Докорінне удосконалення такого важливого інструмента макроекономічного регулювання, як податкова система, використання якого в умовах ще не «зміцнілої» економіки вимагає особливої відповідальності та зваженості. У розвинутих країнах, де податкова система модифікується впродовж багатьох років, робота з її удосконалення і адаптації до нових умов здійснюється постійно, причому вона розглядається і як ефективний інструмент вирівнювання доходів населення.

Серед ключових проблем податкової політики необхідно сьогодні зазначити насамперед спричинені її недосконалістю та нестабільністю нерівномірне і загалом надмірне (особливо на фонд оплати праці) податкове навантаження і високий податковий тиск, безсистемне та невиправдане надання податкових пільг і звільнень, практично не пов'язаних із стимулюванням підприємницької діяльності та інвестиційної активності і, таким чином, більшої зайнятості населення.

2. Ще важливішим, коли йдеться про інвестування у розвиток національного виробництва та підвищення рівня зайнятості гро-

мадян, завданням є необхідність відновлення атмосфери їх довіри до владних інститутів, втрата якої нерідко спонукає їх представників приймати популістські рішення, що забезпечують лише короточасне покращення добробуту населення на шкоду його довгостроковим інтересам. Це стосується, зокрема, співвідношення між тактикою «латання дірок» у соціальному забезпеченні та проведенням послідовної політики розвитку реального сектора економіки, яка вимагає довготермінових інвестицій, але гарантує у майбутньому суттєве підвищення рівня зайнятості та добробуту громадян.

3. І, нарешті, не менш важливим є створення необхідних передумов для економічного зростання з його відповідним обґрунтуванням та чіткішим вибором напрямків державного регулювання економічного розвитку і підвищенням відповідальності державних органів за вирішення економічних і соціальних проблем, зокрема, таких, як забезпечення необхідних темпів економічного зростання і рівня зайнятості населення.

До числа першочергових завдань державного регулювання, спрямованого на реалізацію схеми «економічне зростання — підвищення зайнятості населення», необхідно віднести насамперед забезпечення та регулювання нових структурних утворень та не лише ними спричинених міжгалузевих зсувів в економіці, що мають загалом стихійний характер [11]. Такі утворення і відповідні їм зміни у потоках робочої сили мали місце і раніше, але є все помітнішими у теперішній час, по-перше, як результат дії ринкового механізму і, по-друге, внаслідок впровадження нових технологій і створення на цій основі сучасних виробництв.

Серед найважливіших функцій державного регулювання з метою забезпечення високого рівня зайнятості населення на сучасному етапі економічного розвитку регіону слід особливо виділити наступні:

— удосконалення всієї системи розподільчих відносин в економіці і суспільстві;

— організацію належного соціального захисту громадян і забезпечення їх соціальних гарантій в межах зайнятості та охорони праці, що здійснюються як із трансфертів з Державного бюджету обласному та іншим місцевим бюджетам, так і утвореними на засадах трипартизму (Кабінетом Міністрів

України, Федерацією роботодавців і профспілками) соціальними фондами та їх відділеннями у регіонах;

— заходи з безпосередньої підтримки та сприяння зайнятості населення службами зайнятості, вплив на роботу яких регіональними органами управління може здійснюватися лише опосередковано, позаяк вони є територіальними структурними підрозділами центрального органу державної виконавчої влади — Міністерства праці та соціальної політики України (через підпорядкований йому Державний центр зайнятості);

— розробку та послідовне впровадження раціональної політики в галузі трудової міграції, оскільки вона пов'язана не лише із забезпеченням трудовими ресурсами наявних і створюваних у регіонах виробництв, а й може скласти небажану конкуренцію місцевому населенню.

Інтереси окремих суб'єктів господарювання як роботодавців можуть не співпадати з інтересами найманих працівників. Тому до регулюючих функцій держави входить також узгодження цих інтересів не тільки у державному, але й у недержавному секторах економіки (використання у цьому системи, узагальнено названої на заході «суспільною угодою», суттєво згладжує проблеми зайнятості, тому прискорення її запровадження в Україні у повному обсязі також є потребою часу). Для реалізації цього завдання поряд із можливостями податкової та пенсійної систем ще більш важливим є створення адекватного правового середовища, яке б забезпечувало відповідну потребам ринку мобільність людського та фізичного капіталу.

Рівень зайнятості визначається таким чином станом і розвитком економіки, що означає його залежність від економічного зростання та його темпів. Крім того, суттєво впливають на зайнятість політекономічний устрій суспільства, діючий економічний механізм, фаза виробничо-економічного циклу, обсяг і структура національного багатства, внутрішня та зовнішня торгово-економічна і політична ситуація, чисельність та демографічні характеристики населення і його економічна активність, досягнутий рівень життя тощо. При цьому зазначені чинники загалом визначають не лише рівень зайнятості, але й співвідношення різних її видів і форм, зокрема, у державному та недержав-

ному секторах, зайнятості за наймом та самозайнятості.

Водночас варто відмітити, що об'єктивно існують два суттєво різних підходи до проблеми зайнятості: перший — відштовхуючись від вимог розвитку виробництва, тобто забезпечення його трудовими ресурсами, другий — виходячи з інтересів населення або забезпечення роботою всіх бажаючих працездатних членів домогосподарств, в результаті чого можуть неоднаково оцінюватися і наявні та перспективні співвідношення зайнятих та безробітних. До того ж проблема досягнення раціонального рівня зайнятості як ефективного використання трудових ресурсів і, водночас, належного забезпечення населення роботою ускладнюється ще і тим, що вона може мати і має не лише загально-економічний, але й структурно-галузевий і територіальний характер. У зв'язку з цим особливо важливим є гнучке використання резерву робочої сили.

Потреба кожного домогосподарства в одному, двох чи більше працівниках визначається перш за все його розмірами та душевим доходом, який залежить передусім від демографічних характеристик сім'ї, кількості та статеві — вікових характеристик її членів, стану їх здоров'я, місцевих умов проживання та вартості життя. Враховуючи коефіцієнт сімейності [3,14], дуже наближено можна вважати, що середня сім'я в Івано-Франківській області складається з трьох осіб, у загальному випадку — з подружжя та однієї дитини [4]. За умови відсутнього зростання оплати праці для такої сім'ї достатньо буде одного працюючого. Відповідно до цього з такою ж наближеністю можна оцінити потребу населення в робочих місцях та вважати нормальним рівнем його зайнятості наявність приблизно 448,9 тис. робочих місць (кількість населення в області за переписом на 5 грудня 2001 року — 1409,7 тис. чол., середній розмір сім'ї — 3,14), що забезпечує роботою усіх працездатних жителів регіону, які складають третину від загальної кількості його населення.

За офіційними даними у 2002 році в області нараховувалось 525,9 тис. працюючих в різних секторах економіки та 38 тис. безробітних [4]. Зіставлення цих даних (525,9 і 448,9 тис. чол.) дає підстави для висновку, що з позицій дотримання інтересів населення безробіття в Івано-Франківській області

носить не загально-економічний, а структурно-галузевий характер та залежить від місцевих умов (перерахунок цих значень з використанням аналогічних показників на початок кожного наступного року після Всеукраїнського перепису загалом тільки переко-нує у такому висновку).

Залежність зайнятості від економічного зростання. Уже зазначалось, що рівень зайнятості населення визначально залежить від стану економіки і темпів її зростання. Як видно на рис. 1, абсолютна чисельність зайнятих в усіх сферах економічної діяльності у регіоні з 1995 до 2004 року зменшувалась (незважаючи на певне її збільшення у 2002 та 2004 роках), що спричинено не лише перехідним станом регіональної соціально-економічної системи, а й суттєвим (більш, ніж на третину) підвищенням продуктивності праці. При цьому залежність рівня зайнятості від темпів економічного зростання (приросту ВДВ) не є лінійною і може визначатись також іншими чинниками, зокрема, технологічними змінами чи циклічними коливаннями у виробництві, проте як основна тенденція вона підтверджується завжди.

Низька впродовж тривалого періоду заробітна плата на основній роботі та постійна заборгованість з її виплати стали визначальними причинами розповсюдження *альтернативної зайнятості* (за сумісництвом). За даними статистичних дос-

ліджень [4] її рівень у 2003 році досягав 42% від усього зайнятого в економіці регіону населення. Основна робота стала втрачати свої позиції як місце основних затрат праці та отримання основного доходу. При цьому серед зайнятого населення особливо високою стала частка робочих місць додаткової зайнятості у сільському господарстві (табл. 1).

Окремо розглянемо *самозайнятість*, аналізуючи яку перш за все досліджують залежності між параметрами загальної зайнятості, неповної зайнятості та безробіття, з одного боку, та самостійною зайнятістю — з іншого. Тут повинні оцінюватись та братись до уваги потенційні можливості населення, його демографічний склад і структура, здатність до здійснення трудової діяльності як у виробництві, так і шляхом самозайнятості. Крім власне трудового потенціалу різних соціально-демографічних типів домогосподарств, підлягають вивченню також їх бюджети часу. Досліджуються і окремі види їх трудової, виробничої та економічної діяльності, у тому числі сільськогосподарського та іншого характеру, з різних видів послуг та роздрібної торгівлі.

Оцінка чисельності самозайнятого населення повністю залежить від прийнятої інтерпретації цього поняття та способів відмежування самозайнятості від інших видів зайнятості та форм господарювання. При цьому у матеріалах статистичних досліджень

тис. чол.

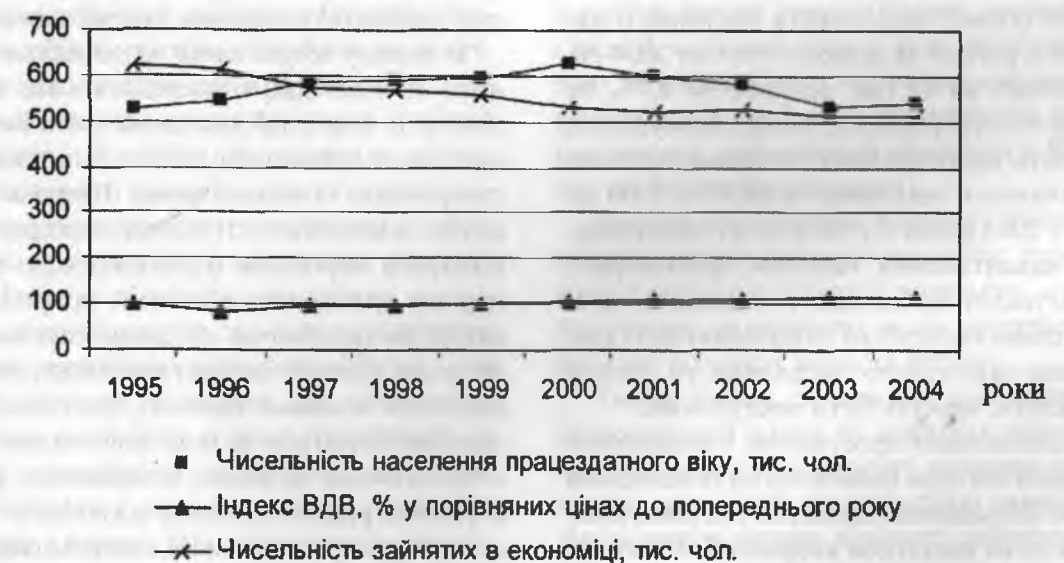

Рис. 1. Співвідношення основних показників економічного зростання та рівня зайнятості в Івано-Франківській області у 1995–2004 роках [4,5].

Таблиця 1

	2001 рік		2002 рік		2003 рік	
	основна робота, %	додаткова робота, %	основна робота, %	додаткова робота, %	основна робота, %	додаткова робота, %
Всього зайнято	64,5	35,5	59,4	40,6	58,1	41,9
у галузях виробничої сфери	45,9	54,1	40,8	59,2	40,7	59,3
з них: промисловість	89,1	10,9	86,0	14,0	80,8	19,2
сільське господарство	20,8	79,2	16,5	83,5	15,2	84,8
у галузях невиробничої сфери (послуг)	86,0	14,0	79,1	20,9	73,7	26,3

самозайняте населення відносять до «інших осіб, зайнятих економічною діяльністю» [4], що не дає можливості реально визначити число самозайнятих, виходячи лише і саме із таких засад. Однак, доходи домогосподарств від підприємницької діяльності та самозайнятості з 2000 по 2002 рік збільшились з 11,4% до 35,6% від загальної суми всіх їх грошових доходів, в той час як частка оплати праці за основним місцем роботи зменшилась за цей період з 52,6% до 43,6% [4], що свідчить про тенденцію до зростання кількості самозайнятих громадян.

Беручи до уваги, що аналіз зайнятості та рівня життя населення повинен також враховувати та опиратись на демографічні дослідження, зазначимо, що за даними головного управління статистики в Івано-Франківській області чисельність постійного населення в регіоні за період з 1995 по 2004 рік зменшилась на 69 тис. осіб або на 4,7%. За останні чотири роки поступово знижувалась і кількість працездатного, а також економічно активного населення (з 64,9% у 2000 до 53,3% у 2003 роках), а коефіцієнт демографічного навантаження, навпаки, зростав [4].

При цьому залежності і тенденції, пов'язані із співвідношенням самозайнятості із загальною зайнятістю населення та рівнем його життя, можуть бути наступними.

З економічним зростанням і зміцненням реального сектора економіки та одночасним із ними збільшенням зайнятості та рівня життя населення масштаби вторинної зайнятості та самозайнятості, як і неформальної (тіньової) зайнятості, загалом стануть поступово

зменшуватись. Частина самозайнятого населення, а також зайнятих у неформальному секторі економіки громадян, будуть переходити на державні чи приватні підприємства або ж відкривати офіційно оформлені власні. Таким чином, як і непрацюючі члени домогосподарств, вони отримуватимуть додатковий час для відпочинку і занять за їх інтересами, тобто зможуть підвищити якість свого життя. Поряд з цим мають зростати і економічна активність населення та рівень його відповідальності на основній (а, відтак, в результаті все відчутнішого розгортання цих процесів — і єдиній) роботі. Водночас значно більшого розвитку набуватимуть і такі форми зайнятості, як неповний робочий тиждень та неповний робочий день, особливо зручні для певних категорій громадян та загалом прийнятні в окремих галузях економіки.

В цілому ж значення та соціально-економічні наслідки попередніх змін в економічній поведінці населення у бік його самостійної зайнятості можна оцінювати як суперечливі та неоднозначні. Широкий розвиток самозайнятості членів домашніх господарств впродовж перехідного до ринку періоду виявив перш за все їх природну реакцію на економічні труднощі, що виникали, а для значної частини населення, яка знаходилась за межею бідності, був і важливим засобом боротьби за його виживання. Пристосовуючись до нових економічних реалій в умовах різкого падіння життєвого рівня, стан ринку праці виявився неспроможним задовольнити життєві потреби населення, яке було вимушене приводити в дію ті додаткові

трудові, матеріальні та фінансові ресурси, які були у нього в наявності.

З іншого боку, завдяки утворенням у цей період можливостям реалізації власної ініціативи та вільного підприємництва самозайнятість зіграла та продовжує відігравати і не менш важливу роль в адаптації громадян до цієї нової для них ситуації. В цих умовах домашні господарства проявили себе акумуляторами вивільненої робочої сили, регуляторами та перерозподільовачами зайнятості у бік такої її альтернативної форми, як самозайнятість, не лише безпосередньо у межах самих домашніх господарств, а й поза ними, зокрема, у колективних господарствах. Тобто, створились такі нові можливості попервах переважно вимушеного вибору, який можна здійснювати і на рівні сім'ї. Водночас, значна частина населення, яка адаптувалась до умов ринкового підприємництва, закріпиться у цій сфері, а у сільській місцевості — у фермерських та підсобних господарствах, і складатиме надалі значний товаровиробничий потенціал регіону. При цьому перспективи окремих напрямків самозайнятості виглядають наступним чином:

1. *Особисті підсобні господарства.* Вже стає загалом очевидним, що тенденції розвитку міських і сільських особистих підсобних господарств суттєво відрізнятимуться одна від одної. Перші з них із подальшим розширенням ринку праці, відновленням моновиробництва у малих містах та загальним зростанням доходів населення будуть поступово втрачати своє економічне значення як засобів боротьби з бідністю та додаткового забезпечення сімей продуктами харчування і перетворюватимуться у місця відпочинку. Підсобні господарства у сільській місцевості значною мірою і надалі залишатимуться основним підґрунтям у забезпеченні продуктами харчування жителів села. Частина сільських підсобних господарств, насамперед тих, що належать повним сім'ям з достатньою кількістю робочої сили та зростаючими доходами, які дозволяють придбати необхідну сільськогосподарську техніку, міндобрива та насіння, поступово перетворюються у малі фермерські господарства, що і надалі відіграватимуть немалу роль у сільськогосподарському виробництві.

2. *Індивідуально-трудова діяльність.* З покращенням ситуації на ринку праці, зумов-

леним подальшим економічним зростанням, поступово відпадатиме необхідність і в індивідуальних заробітках, не пов'язаних із значним покращенням добробуту громадян. При цьому більш вдале та вигідне таке підприємництво, набираючи силу, буде виходити із сфери тіньової економіки як у містах, так і у сільській місцевості, перетворюючись на малі корпоративні підприємства.

3. Такі ж закономірності матимуть місце і у сфері надання індивідуальних побутових платних послуг населенню. Очевидно, що в міру відновлення та розвитку на сучасній технічній базі мережі підприємств, що спеціалізуються на таких послугах, принаймні у містах, та у зв'язку із подальшим зростанням доходів населення попит на індивідуальні платні послуги буде зменшуватись. Водночас, у сільській місцевості прогрес у цій галузі буде повільнішим і потреба в таких індивідуальних побутових послугах населенню зберігатиметься значно триваліший час.

4. Щодо *дрібної торгівлі*, то відповідно до загальних тенденцій оздоровлення економіки із зменшенням кількості малозабезпечених сімей така діяльність, безумовно, буде поступово згортатись. Однак, скоріше за все, у ближчому часі вона повністю не припиниться, залишаючись однією із найбільш реальних можливостей підтримати своє матеріальне становище для найбідніших та соціально незахищених верств населення.

5. *Народні промисли, такі як мисливство, риболовля, збір лісових ягід, грибів тощо, а також місцеві ремесла* будуть розвиватись і надалі, оскільки вони є важливою складовою життєдіяльності населення окремих територій та їх соціально-економічних систем (наприклад, гуцульський промисел у Карпатах на Івано-Франківщині).

Вказані перспективи розвитку різних напрямків самозайнятості водночас сприятимуть її виходу із тіньової економіки, а отже, долученню до основних видів зайнятості все більшої кількості жителів регіону.

Таким чином, економічне зростання має безпосередній вплив на динаміку зайнятості населення, яка у свою чергу визначає як розвиток, так і спад чи стагнацію економіки. Дослідження впливу кількості зайнятого населення на економічне зростання регіону дає можливість розглянути наступну параметричну залежність:

$$L_t = L_0 e^{nt + A \sin(\phi t + \psi)}, \quad (1)$$

де L_t , L_0 — кінцевий у рік t і початковий рівні кількості зайнятого населення,

n — темп зростання зайнятості,

A, ϕ, ψ — параметри моделі.

При цьому доцільність врахування з допомогою множника $e^{A \sin(\phi t + \psi)}$ циклічного характеру кількості зайнятих підтверджується аналізом відповідних статистичних даних (рис. 2).

L_t , тис.чол.

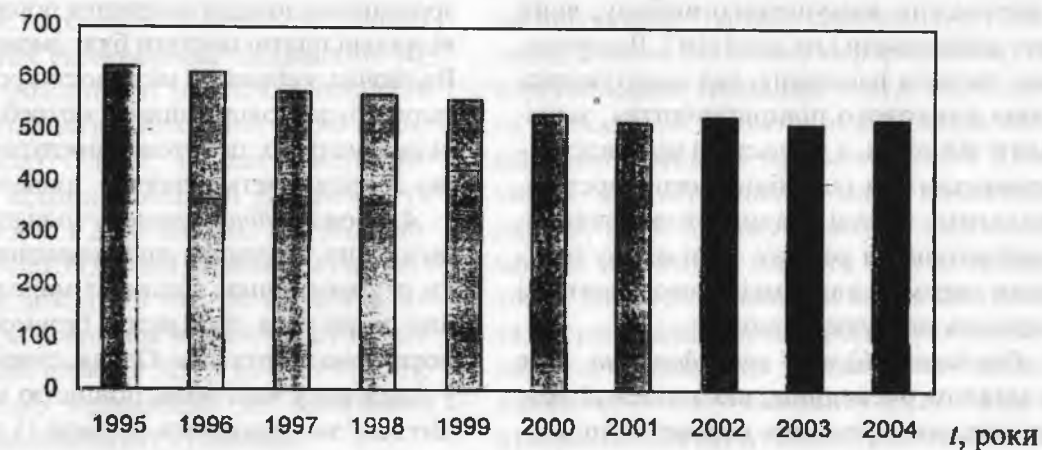

Рис. 2. Динаміка показника L_t кількості зайнятих в Івано-Франківській області за 1995–2004 роки [6]

Запишемо рівність (1) у такому вигляді:

$$\ln L_t = \ln L_0 + nt + A \sin(\phi t + \psi)$$

або

$$\ln \frac{L_t}{L_0} - nt = M \sin \phi t + N \cos \phi t,$$

$$\text{де } M = A \cos \psi, N = A \sin \psi.$$

У формі (2) умова моделі є лінійною за параметрами M і N , які можна оцінити за допомогою регресії, якщо попередньо задати початкові значення ϕ . Застосовуючи до цих початкових даних відомі методи оптимізації (наприклад, повнікроковий градієнтний), отримаємо наступні кінцеві значення параметрів моделі (1) при $L_0 = 622,1$: $\alpha = -0,0217$, $\beta = 0,02451$, $\phi = 0,45918$, $X_m = 2,10652$.

На рис. 3 наведено графік відхилень модельних значень (e_t) кількості зайнятого

населення, обчислених за формулою (1), від реальних (L_t), аналіз якого свідчить про достатньо добрі її апроксимаційні властивості. При цьому коефіцієнти детермінації та кореляції дорівнюють відповідно $d = 0,94$ та $R = 0,97$, що підтверджує адекватність такої моделі реальним даним.

Таким чином, у контексті методологічних засад багатфакторного моделювання процесу (динаміки) економічного зростання регіону доцільно використовувати динамічну

модель (1) кількості зайнятих L_t , що включає циклічну компоненту.

IV. Висновки. Поглиблений аналіз ринку праці та зайнятості в Івано-Франківській області дає підстави для висновку, що з позицій дотримання інтересів населення безробіття у регіоні носить не загально-економічний, а структурно-галузевий характер та залежить від місцевих умов. Широкий розвиток впродовж перехідного до ринку періоду самозайнятості громадян виявив перш за все їх природну реакцію на економічні труднощі, що виникали, а для значної частини населення, яке знаходилося за межею бідності, став і важливим засобом боротьби за його виживання. Пристосовуючись до нових економічних реалій, домашні господарства були вимушені приводити в дію ті додаткові трудові, матеріальні та фінансові ресурси, що були у них в наявності, проявили себе акумуляторами вивіль-

e_t , тис.чол.

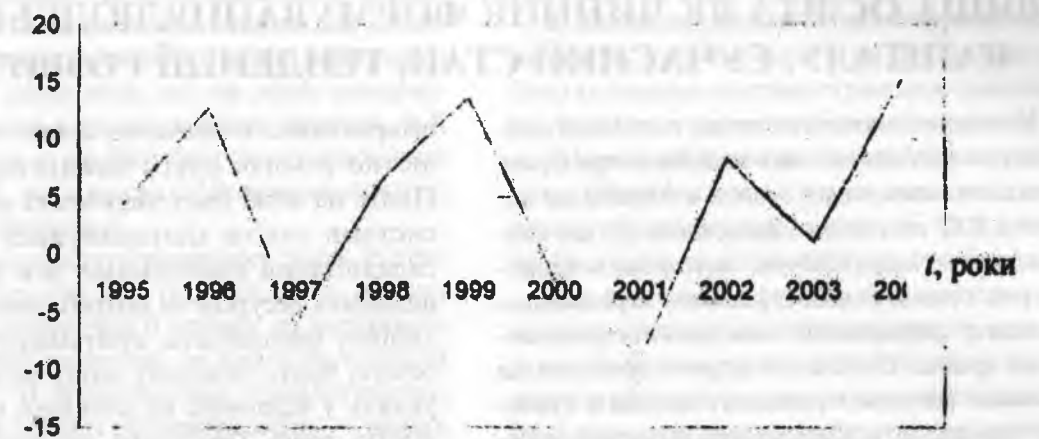

Рис. 3. Відхилення модельних значень (e_t) кількості зайнятого населення від реальних (L_t) (на прикладі Івано-Франківської області)

неної робочої сили, регуляторами та перерозподілювачами зайнятості.

Дослідження взаємозв'язку зайнятості та економічного зростання у регіоні підтверджує загальну тенденцію, яка проявляється у тому, що розвиток виробництва сприяє підвищенню рівня зайнятості населення, яка є першою та основною умовою поліпшення його добробуту. У свою чергу, достатній для громадян їх життєвий рівень, який визначає платоспроможність попиту, є важливою умовою економічного зростання. Крім того, збільшення платоспроможного попиту та встановлення його балансу з пропозицією споживчого ринку підвищує економічну активність населення, що також сприяє економічному зростанню.

Таким чином, економічне зростання має безпосередній вплив на рівень зайнятості населення, який у свою чергу визначає як розвиток, так і спад чи стагнацію регіональної економіки. В результаті дослідження цих процесів на прикладі Івано-Франківського регіону обґрунтовано, що у контексті методологічних засад багатфакторного моделювання процесу його економічного зростання доцільно використовувати запропоновану автором модель динаміки кількості зайнятих, що включає циклічну компоненту.

1. Долишній М., Злупко С. Основи регіоналізації: концептуальний підхід // Регіональна економіка. – 2003. – № 3. – С. 7–17.

2. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: ...С.В.Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1: 864 с., 2001. – Т. 2: 848 с., 2002. – Т. 3: 952 с.

3. Закон України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 року № 803-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 14. – с. 170.

4. Івано-Франківщина. Україна. Світ за 2003 рік: статистичний щорічник // Ів.-Фр. обл. управління статистики. – Івано-Франківськ, 2004. – 604 с.

5. Статистичний бюлетень. Економічне і соціальне становище Івано-Франківського регіону за 2004 рік. – Івано-Франківськ, 2005. – 160 с.

6. Івано-Франківщина. Україна. Світ за 2004 рік: Статистичний щорічник // Гол. управління статистики в Ів.-Фр. обл. – Івано-Франківськ, 2005. – 592 с.

7. Theorie General e de la population par Alfred Sauvy. Paris, 1963. М., 1977. Т. 1. – 288 с.

8. Трофимов Г. О режимах долговременного экономического роста // Вопросы экономики. – 2000. – № 11. – С. 27–46.

9. Абалкин Л.Н. Логика экономического роста. М.: Институт экономики РАН, 2002. – С. 14.

10. Пугачев В.Ф., Пуметин А.К. Модельные исследования механизма стабильного экономического роста // Экономика и математические методы. – 2002. – том 38. – № 4. – С. 3–11.

11. Литовский Л.П. Контролирование хаоса в моделях экономического роста // Экономика и математические методы. – 2002. – том 38. – № 1. – С. 16.

This article contains the purpose of usage offered by the author: the dynamics model of employment rate which includes cyclic constituent in the context of the multiple-factor process modeling of the region's economic development.

ВИЩА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті висвітлюються тенденції розвитку, модернізація та засадничі принципи функціонування вищої освіти в Україні на початку XXI століття. Зазначається, що консерватизм, інерційність, внутрішня зацикленість освіти стали серйозною перешкодою на шляху формування конкурентоспроможності країни. Особливий акцент зроблено на основних напрямках розвитку освіти в сучасних умовах: фундаменталізація освіти, випереджувальний характер всієї системи освіти, індивідуалізація навчальної діяльності.

Ключові слова: економіка знань, людський капітал, модернізація, засадничі принципи функціонування вищої освіти, фундаменталізація освіти, випереджувальний характер системи освіти, індивідуалізація навчальної діяльності.

I. Вступ. Вища освіта — особлива сфера життєдіяльності суспільства, у якій відбувається як відтворення знань, умінь, навичок, досвіду, так і самого характеру мислення, суспільних цінностей, історичної, соціокультурної самосвідомості нації. Не потребує особливого обґрунтування твердження про те, що кількісні та якісні параметри людського розвитку значною мірою визначаються станом вищої освіти, її спроможністю надавати сучасні освітні послуги, створювати передумови для формування трудового потенціалу, який відповідає вимогам сьогодення.

На рубежі двох тисячоліть вища освіта не лише Європи, але й практичного всього світу переживає період модернізації, перегляду не лише окремих напрямів, методів науково-педагогічної діяльності, а й багатьох засадничих принципів свого функціонування. За цих умов принципово важливим є питання про те, що є першоджерелом, першопричиною суттєвих зрушень у царині освітньої діяльності. Для відповіді на поставлене запитання маємо зважати на таке. Системи освіти різних країн упродовж останніх десятиліть перманентно стикалися з кризовими явищами. Скрізь періодично не вистачало фінансових коштів, викладачів, приміщень, навчально-методичних розробок, методик

інтерактивного навчання тощо, тобто абсолютно всього, окрім бажаних учитися. Проте на межі двох тисячоліть національні системи освіти зіштовхнулися зі значно складнішими проблемами, ніж відсутність належних ресурсів чи потреба подолати традиційну інерційність, притаманну системам освіти, надто повільну зміну внутрішнього укладу у відповідь на зовнішні виклики та запити тощо. Проблеми, що постали перед національними системами освіти наприкінці XX — на початку XXI століття, мають загальносвітовий контекст і пов'язані з тими процесами, які мають містку назву «глобалізація». Справді, ми живемо у світі, який глобалізується, у світі, де формуються принципово нові правила економічного і суспільного буття, де стираються кордони, у світі нових інформаційно-комунікаційних технологій, у світі, де започатковуються нові принципи функціонування економічної системи.

II. Постановка завдання. В умовах, коли глобалізаційні процеси набули небаченого розвитку та інтенсифікації, стало очевидним, що освіта в цілому і вища зокрема не встигають у змістовому плані за швидко змінюваними технологіями, потребами інтелектуального забезпечення нової стратегії розвитку суспільства на основі знань та високоефективних технологій. Консерватизм, інерційність, внутрішня зацикленість систем освіти стали серйозною перешкодою на шляху вирішення глобальних проблем та формування конкурентоспроможної держави, суспільства, особистостей. І це не є перебільшенням. Маємо чітко усвідомлювати, що у світі, який глобалізується, на порядок зростає конкуренція в різноманітних її формах. Усі ми змушені жити у конкурентному світі, конкурентному середовищі, яке вимагає від кожної економічно активної людини, всіх суб'єктів господарювання, держави, суспільства в цілому наявності конкурентних переваг. Саме конкурентні переваги мають стати провідною ознакою, однією з головних домінант розвитку суспільства у XXI ст.

III. Результати дослідження. Для того щоб набуті, підтримувати та розвивати конкурентні переваги, кожна країна має сформу-

вати інноваційну економіку, економіку знань. Остання — це економіка, яка створює, поширює і використовує знання для забезпечення свого зростання й конкурентоспроможності, економіка, яка не лише використовує знання в різноманітних формах, а й продукує їх у вигляді високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції.

Якщо розглядати економіку знань із прикладних, практичних позицій, крізь призму реальних механізмів її впливу на соціально-економічний розвиток, то варто наголосити на такому. В організаційно-технологічному, трудовому аспекті економіка знань — це економіка, основою якої є високопродуктивні, конкурентоспроможні робочі місця, на яких працюють висококваліфіковані, інноваційно орієнтовані працівники; в ній впроваджуються інформаційні, комунікаційні та інші сучасні прогресивні технології і виготовляється високотехнологічна, наукомістка та конкурентоспроможна продукція. Отже, основною ознакою економіки знань є конкурентоспроможність у найширшому сенсі цього поняття, що продукує конкурентні переваги та забезпечує динамічний соціально-економічний розвиток.

Сучасну економіку знань як передумову економічного зростання постіндустріального типу можна сформулювати за наявності відповідного людського капіталу. Якщо не аксіомою, то фактом, який все більше визнає громадськість, є те, що ні фінансовий, ні фізичний капітал не відіграють нині провідної ролі, цю роль відіграє саме людський капітал, який є основою формування економіки знань. Неупереджений аналіз свідчить, що людський капітал є найбільш продуктивним і здатен забезпечувати сучасні конкурентні переваги. Цей капітал значною мірою формується саме у сфері освіти, що зумовлює як підвищення її ролі та значення, так і вимагає від освітньої діяльності змін та модернізації відповідно до вимог сьогодення.

Як відповісти на виклики XXI століття, як визначитися з основними напрямками розвитку освіти в суспільстві, що перебуває під впливом глобалізаційних процесів?

Розв'язання цього багатопланового завдання не можливе без урахування світових тенденцій розвитку університетської освіти. Комплексний неупереджений аналіз таких тенденцій дає змогу виокремити найважливіші з них а саме:

1) фундаменталізація освіти, яка має суттєво підвищити її якість;

2) випереджувальний характер всієї системи освіти, її спрямованість на вирішення проблем та завдань постіндустріальної цивілізації, на розвиток творчих здібностей людини;

3) індивідуалізація навчальної діяльності, що має здійснюватися з урахуванням мінливого характеру ринку праці, потреб, уподобань, особистісних якостей майбутнього фахівця.

Під поняттям «фундаменталізація» розуміється суттєве підвищення якості освіти і рівня компетентності фахівців шляхом модернізації змісту навчальних дисциплін та науково-методичного забезпечення навчального процесу. Фундаменталізація не зводиться до збільшення годин на вивчення навчальних дисциплін того чи іншого циклу. Йдеться про досягнення принципово нових цілей вищої освіти. Завданням фундаментальної університетської освіти є створення умов для виховання та формування сучасного наукового мислення, внутрішньої потреби у саморозвитку, самоосвіті упродовж життя людини.

Університетська освіта може вважатися фундаментальною, якщо вона продукує не вузькоспеціалізовані, а системні, методологічно важливі, інваріативні, «довгоживучі» знання, які сприяють інтелектуальному розвитку особистості, її адаптації до швидко змінюваних технологічних і соціально-економічних умов.

Обов'язковою передумовою фундаменталізації університетської освіти є як створення нових навчальних курсів, що якісно відрізняються від традиційних за структурою і змістом, а також своєю спрямованістю на узагальнені, універсальні знання, формування загальної культури і розвиток наукового мислення, так і підвищення фундаментальної компоненти у навчальних дисциплінах чинних навчальних планів.

Ще раз наголосимо, що фундаментальні знання — це системоутворюючі, цілісні, глибокі, змістовні, методологічно значимі уявлення про навколишній світ, закономірності його функціонування та розвитку. Без таких знань неможливо гармонізувати відносини людини з природою, забезпечити високу загальну культуру та інтелектуальний розвиток особистостей і суспільства в цілому.

Фундаменталізація освіти може досягатися шляхом запровадження комплексу заходів, складовими яких є:

1. Зміна співвідношення між прагматичною та загальнокультурною, загальнонауковою складовими освіти. При цьому пріоритетним є формування у майбутніх фахівців наукових засад системного мислення, загальної культури молодшої людини.

2. Зміна змісту дисциплін, які опановуються. При цьому основну увагу слід зосереджувати на вивченні фундаментальних законів розвитку природи та суспільства, формуванні цілісних уявлень про глобальний світ, його проблеми та шляхи їх вирішення.

3. Забезпечення пріоритетності інформаційних, інтелектуальних, науково-природничих компонент в системі освіти людей, які житимуть і працюватимуть в інформаційному суспільстві, формуватимуть економіку знань, набуватимуть конкурентних переваг.

Реалії сьогодення незаперечно вказують на те, що вищі навчальні заклади на всіх континентах все більше уваги приділяють фундаменталізації навчального процесу. Навіть американська освіта, якій притаманні прагматичність, орієнтація на отримання передусім фахових компетенцій, все більше уваги приділяє інтелектуалізації освіти, вихованню у майбутніх фахівців умінь самонавчатись і самовдосконалюватися, щоб за будь-яких обставин фахівець не залишився на узбіччі життя.

Щодо випереджального розвитку освіти, то сутність цієї тенденції, цього напрямку полягає не лише в тому, щоб забезпечити пріоритетний розвиток системи освіти на фоні інших складових соціально-економічного розвитку, а головне — своєчасно підготувати майбутніх випускників до викликів ХХІ століття, до розв'язання тих протиріч, які притаманні світу, що глобалізується. Система освіти випереджального характеру має формувати у молодих людей такі якості, що допоможуть їм успішно адаптуватися, жити і працювати в непростих конкурентних умовах, породжених глобалізацією. Це, зокрема, системне наукове мислення, екологічна культура, інформаційна культура, творча активність, толерантність, умінь працювати в команді, висока моральність, умінь працювати на результат.

Концепція випереджальної освіти протилежна іншій концепції, а саме — концепції підтримуючої освіти, яка орієнтується на вимоги сьогодення, без урахування того, що чекає фахівців у майбутньому. Випереджаль-

на освіта має бути зорієнтована на майбутнє, на ті умови життя і професійної діяльності, в яких буде перебувати випускник через 5–8 років після вступу до ВНЗ.

Щодо третьої тенденції та третього напрямку розвитку освітньої діяльності

— індивідуалізації навчального процесу: пов'язана з таким. Передусім варто підкреслити, що індивідуалізація навчання

— це надання можливості тому, хто навчається, самостійно обирати рівень вивчення дисциплін та їх перелік (коло) понад нормативні вимоги, передбачено освітньо-професійною програмою, залежно від власних цілей, потреб, можливостей. Складовою індивідуалізації також є така організація навчального процесу, за якої при виборі способів, прийомів, темпу навчання враховують індивідуальні відмінності студентів, рівень розвитку їхніх здібностей до навчання.

Індивідуалізація вкрай потрібна передусім тому, що в природі не існує середньостатистичного студента, він завжди є індивідуальністю, з відповідною підготовкою, притаманними йому здібностями, інтелектом, мотивацією до навчання, психофізіологічними особливостями. Як підкреслюють філософи, все у світі являє собою єдність загального, специфічного та індивідуального. Загальне і специфічне існують в індивідуальному і проявляються через індивідуальне.

У цілому необхідність індивідуалізації навчального процесу є цілком очевидною з огляду на такі обставини:

1. Кожний студент — це одночасно і об'єкт, і суб'єкт освітньої діяльності, який є особистістю, має свої уподобання, індивідуальні якості, потреби, природжені здібності, які потребують розвитку. Студент має право на самореалізацію, якнайповніший розвиток здібностей, рис, гідне формування свого трудового потенціалу з урахуванням особистих характеристик.

Як вітчизняна, так і зарубіжна практика освітньої діяльності свідчать, що не має рецептів вирішення цього завдання без індивідуалізації навчального процесу.

2. За сучасних умов господарювання, що формуються під впливом глобалізаційних процесів, ринок праці є мінливим, тому проблематично орієнтуватися на роботу за конкретною, наперед визначеною вузькою спеціалізацією чи на конкретному робочому місці. Втім, кожен майбутній фахівець може

і повинен орієнтуватися на певний сегмент ринку праці, виходячи зі своїх уподобань та потреб.

Чи можна узгодити власні потреби, інтереси студента та вимоги, що їх висуває ринок праці, без індивідуалізації навчального процесу? Відповідь є очевидною. Цього неможливо досягти за природою. З огляду на зазначене вище індивідуалізація навчального процесу є нагальною проблемою сьогодення. Вирішити її вища школа має обов'язково, оскільки саме від цього значною мірою залежить, чи зможемо ми відповісти на виклики, породжені глобалізацією світової економіки.

Індивідуалізація навчального процесу може забезпечуватися комплексом заходів, серед яких акцентуємо увагу на таких:

а) розширення вибіркової складової навчального плану;

б) задіяння сучасного арсеналу форм і методів індивідуально-Іконсультативної (контактної) роботи викладача зі студентами;

в) підвищення ролі індивідуальної компоненти при організації самостійної роботи студентів;

г) задіяння всього арсеналу педагогічних прийомів, засобів задля створення умов, за яких кожна людина, котра навчається, отримує можливість проявити свою індивідуальність.

Як узгоджуються виокремлені вище світові тенденції розвитку освітньої діяльності з реаліями національної вищої школи і, передусім, економічної? Якщо розглядати вищу економічну освіту під кутом зору відповідності її змісту загальносвітовим тенденціям розвитку, то маємо констатувати наступне. Упродовж 90-х років століття, що минуло, в економічній освіті спостерігалось поступове зниження фундаментальної складової навчальних дисциплін. Немало цих дисциплін продукували понятійне мислення та формували компетенції на рівні знання інструктивних матеріалів. Не в останню чергу це сталося через зниження масштабів та рівня наукової роботи викладачів. Проявилася хибна тенденція до дроблення курсів, формування навчального плану виходячи не з інтересів студентів, а під конкретного викладача. Не можна не акцентувати увагу на тому, що чинні навчальні плани не забезпе-

чували належної гнучкості, вибіркової дисциплін, а отже не зорієнтовані належним чином на сучасну мінливість потреб ринку праці. Означені вище та інші недоліки в освітній діяльності, що накопичились в останні роки, негативно впливають на якість освітніх послуг, не забезпечують формування фахових компетенцій фундаментального, випереджаючого характеру, що мають врахувати особисті потреби майбутнього спеціаліста та вимоги ринку праці.

Позитивний досвід модернізацій освітньої діяльності у руслі основних тенденцій розвитку світової вищої економічної освіти накопичено в Київському національному економічному університеті імені Вадима Гетьмана. На нинішньому етапі розвиток освітньої діяльності в університеті здійснюється у контексті заходів щодо реалізації основних принципів Болонської декларації. Науково-педагогічний персонал університету виходить з того, що освітня діяльність відповідно до вимог Болонської декларації та загальносвітових тенденцій її розвитку це не тільки рівні, модулі, експерименти, кредити, рейтинги. Це, перш за все, нова філософія освітньої діяльності, це новий рівень фундаменталізації та індивідуалізації освіти, це нові принципи організації навчального процесу, це новий тип відносин між викладачем і студентом, це нові «технології» опанування знань, це унеможливлення репродуктивних методів навчання, це прозорість навчального процесу і ще багато іншого.

IV. Висновки. Гармонізація власної науково-педагогічної діяльності з європейськими освітніми вимогами та надбаннями кращих світових університетів має носити системний характер та здійснюватися, за нашою оцінкою, за такими напрямками:

1) оптимізація навчальної і наукової роботи, відродження і розвиток наукових шкіл, досягнення якісно нового рівня наукової роботи викладачів університету;

2) удосконалення структури та змісту навчальних планів, підвищення їх фундаментальної складової, оптимізація навчального навантаження, впровадження цілісної системи підготовки фахівців за індивідуальними навчальними планами;

3) інтенсифікація навчального процесу, наповнення якісно новим змістом само-

стійної роботи студентів та контактної (індивідуально-консультативної) роботи студентів з викладачами;

4) запровадження системи діагностики знань, що відповідає європейським вимогам і забезпечує повноцінну реалізацію її основних функцій і, перш за все, мотивуючої та контролюючої;

5) запровадження системи ліквідації академзаборгованості та проведення державної атестації, що враховує кращі зарубіжні і вітчизняні надбання;

6) забезпечення прозорості навчального процесу у самому широкому розумінні її суті, підвищення інформованості студентів з питань освітньої діяльності; формування сучасного європейського типу відносин між викладачем і студентом; створення системи навчання, за якої студент не тільки і не стільки об'єкт, а суб'єкт освітньої діяльності;

7) впровадження заходів інституціонального характеру — перехід на європейські кредити, розробка інформаційних пакетів, введення додатків до дипломів європейського зразка, шкали оцінювання знань за системою ECTS тощо. Тобто, мова йде про захо-

ди, які зближують різні освітні школи та про певну уніфікацію навчальної діяльності в позитивному розумінні її наслідків.

Вищий навчальний заклад, який хоче мати беззастережні конкурентні переваги на сучасному ринку освітніх послуг, повинен здійснювати свою діяльність з урахуванням сучасних тенденцій розвитку світової освіти, і максимальною орієнтацією на розкриття і розвиток творчого потенціалу студента, на всебічне піклування про його потреби, на формування не лише високопрофесійного фахівця, а й гармонійно розвиненої особистості. Саме такою має бути філософія освітньої діяльності у кожному вищому навчальному закладі.

In the article the tendencies of development, modernization and basic principles of functioning of higher education in Ukraine at the beginning of the XXI-century are lighted. It is marked that conservatism, inertia internal reserve of educations became the serious obstacle on the way of forming competitiveness of the country. The special accent is done on basic directions of development the education in modern terms: fundamentalization of education, passing ahead character of all system of education, individualization of educational activity.

Романюк М. Д., Романюк Т. М.

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ, СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано сучасний стан та регіональні особливості внутрішніх і зовнішніх міграційних переміщень населення в регіонах України та областях Галичини. Розглядаються основні чинники, спрямованість та обсяги міграційних потоків постійної, м'ягкої, сезонної, закордонної трудової міграції та еміграції. Сформульовано шляхи врегулювання масових міждержавних переміщень трудового потенціалу.

Ключові слова: міграції населення регіону, чинники та фактори міграції населення Галичини, регіональні аспекти постійної, сезонної, м'ягкої, зовнішньої міграції, врегулювання міждержавних міграційних переміщень населення.

І. Вступ. Для кожного регіону як і країни в цілому міграції населення по різному

справляють свій вплив на його соціально-економічний розвиток, демографічну ситуацію, урбанізаційні процеси, підтримання рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили. Вплив міграційних процесів на розвиток та стабільність громадянського суспільства в Україні на початку третього тисячоліття, як і протягом усього часу набуття нею статусу незалежної держави, був і залишається досить вагомим.

Без аналізу та врахування сучасних міграційних тенденцій у нашій країні в контексті участі України в європейському та світовому міграційних просторах неможливе формування власної національної політики молоді української держави. Проблеми, що пов'язані з управлінням міграційними процесами особливо актуалізуються у зв'язку із новою політичною ситуацією, обранням Президентом України Віктора Ющенка, при-

значенням нового Кабінету Міністрів України та зміною пріоритетів у внутрішній і зовнішній політиці України.

II. Постановка завдання. Міграції населення — це складний процес, що зазнає впливу як економічних, соціальних, демографічних, психологічних, так і політичних, нормативно-правових та інших чинників і факторів. Міграційні процеси в Україні кінця XX — початку XXI століття і в цілому від часу набуття нею статусу незалежної держави мають свої особливості і значно відрізняються від тих, які мали місце в попередні роки. Це, зокрема, полягає в тому, що період 90-х років чималою мірою відрізняється властивими йому міграційними потоками, їх інтенсивністю і спрямованістю, всією міграційною рухливістю населення країни від періоду 70-80-х років та й всього часу перебування України в складі колишнього СРСР і має певні ознаки подібності з міграційними процесами в Україні кінця XIX — початку XX століття. Зрозуміло, що проводити паралель подібності міграційних процесів у нашій країні на зламі XIX–XX століть і сучасної можна лише на основі міждержавної міграції, але і таке порівняння не зовсім доречно, оскільки Україна на той час не була суверенною державою.

Не маючи своєї державності (Україна тривалий історичний період входила до складу інших державних утворень, а останні 70 років перебувала у складі колишнього СРСР) наша країна була відірвана від загальноєвропейських і міжнародних правових норм та організаційних форм державного управління міграційними процесами в країні. Зважаючи на географічне розташування в центрі Європи на перехресті легальних і нелегальних масових міграційних потоків, Україна відчуває гостру потребу у впровадженні світового досвіду регулювання внутрішніх і зовнішніх міграцій, і передусім інтенсивних закордонних трудових поїздок українських громадян як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

III. Результати дослідження. В областях Галичини, тобто її української частини, яку ще називають Східною Галичиною і куди входять території сучасних Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей проживає 5,2 млн. чоловік або 10,8 відсотка

населення України. Міграційний рух у цьому регіоні визначається загальними закономірностями територіальної мобільності населення і працересурсного потенціалу. Проте внутрішньорегіональні відмінності у розвитку і розміщенні продуктивних сил, у рівнях життя різних соціально-територіальних груп населення, а також демографічні, природні, соціально-психологічні та адміністративно-правові чинники й обмеження в одних регіонах посилюють, а в інших стримують міграційну рухливість трудового потенціалу, інтенсивність його перерозподілу між районами, селами і містами, між сферами зайнятості та галузями господарського комплексу.

Історичні особливості соціально-економічного розвитку областей Галичини та її природно-географічні умови істотно позначаються на напрямі, структурі та інтенсивності міграційних потоків. Особливо це яскравий вираз отримало в роки державної незалежності України. Аналізуючи історичні особливості розвитку міграційних процесів треба зазначити, що еміграція завжди залишає помітний слід як у житті тієї чи іншої національності, так і в долях людей, що назавжди залишили рідний край. Трагічна історія населення Галичини, як і всього народу України склалася так, що впродовж багатьох років українці розселялися по різних континентах. Одні з них покинули рідну землю з економічних чи політичних міркувань, інші — внаслідок політичних перерозподілів у Європі, не покидаючи прабатьківської землі, опинилися в межах інших державних утворень. У Галичині внаслідок історичних особливостей її соціально-економічного розвитку, природно-географічних, демографічних та політичних умов (зокрема, перебування в складі трьох імперій — Австро-Угорської, Польської та Радянської) еміграція населення за майже 130 років має свої особливості, набрала великої масовості та інтенсивності.

Слід констатувати, що нині міграційному руху населення в областях Галичини як і в цілому міграційному простору України притаманні новітні тенденції, які суттєво відрізняються від тих, що були в роки тоталітарного політичного режиму та адміністративно-командної економічної системи. За роки державної незалежності України характер міграційних процесів суттєво змінився.

і зовнішніх міграційних потоків у зв'язку з трансформацією соціально-економічних відносин, демократизацією суспільного життя, спрощеністю процедури виїзду за кордон і зміни місця проживання, економічною кризою та зниженням життєвого рівня населення зазнали суттєвих змін і набули нового значення. Ці зміни передусім полягають у тому, що різко зменшилися розміри щоденних потоків трудової маятникової міграції, практично припинився масовий відтік сільських жителів до міст, а натомість має місце переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість, значно виросли обсяги закордонної трудової міграції та міждержавних міграційних переміщень населення.

Демографічна криза чималою мірою спричинила і кризу міграції, яка нині в Україні виражається у зменшенні міграційної активності усередині регіонів та на міжрегіональному рівні, зростанні трудової обумовленості міграції населення держави, формуванні потужних закордонних потоків трудових мігрантів. Так, якщо у 1991 р. в межах областей України змінили місце проживання 594,2 тис. чол., у 1999 р. — 437,7 тис. чол. то у 2005 р. — 439,3 тис.чол. (на 27 відсотків менше). Дещо знизилась також інтенсивність обміну населенням між регіонами країни: на постійне проживання до інших регіонів у 1991р. вибуло 354,8 тис. чол., а прибуло 358,8 тис. чол., у 1999 р. ці показники становили 264,3 тис. як по вибулих так і по прибулих, а у 2005 р. вони вже становили — 284,4 тис. чол. (на 25 відсотків менше).

Водночас збільшилися обсяги міждержавних міграційних переміщень. Протягом 1991 – 2005 рр. в Україну з країн СНД, Балтії та далекого зарубіжжя прибуло 2 млн. 300 тис., а вибуло 2 млн. 960 тис. чол. Відомо, що міграція як соціальний феномен та суспільне явище потребує регулювання з боку державних структур та економічних органів управління бо інакше вона трансформується в саморегульовану, некеровану соціальну систему, яка призводить до негативних наслідків. Так, з 1994 по 2005 рр. в Україні мало місце від'ємне сальдо зовнішньої міграції, при якому щорічно в цей період з країни виїжджало в середньому на 55 тис. чол. більше ніж в'їжджало.

Аналізуючи обсяги та географію основних потоків емігрантів з України слід відзна-

чити, що в період 1994–2004рр. найбільше їх вибуло до Росії, Ізраїлю, США та Німеччини. Серед інших країн, куди виїхала на постійне проживання значна кількість громадян України — це Білорусь, Молдова, Казахстан, Узбекистан, Канада, Польща, Австралія. У розрізі регіонів України найвища активність населення в зовнішніх міграційних процесах спостерігається в Причорномор'ї, областях Донбасу та Придніпров'я. Значно меншими є обсяги імміграції та еміграції в областях Карпатського, Поліського і, особливо, Подільського регіонів. Це зумовлене тим, що в даних регіонах більшість населення проживає в сільській місцевості, а сільські жителі виявляють дуже незначну схильність до виїзду за межі України порівняно з жителями міст. Крім того, діють економічні чинники, в першу чергу звужені можливості для представників сільських професій на ринках праці, а також соціально-психологічні, родинно-побутові та ментальні особливості сільських мешканців.

У зв'язку з існуванням значних резервів трудового потенціалу в областях Галичини і українських Карпат спостерігається сезонна міграція населення при якій значна частина працездатного населення щорічно виїждить на сезонні роботи в інші регіони України і за кордон, минаючи біржі праці та державну систему служб зайнятості. Так, якщо в 1970 р. з Івано-Франківської області на сезонні роботи виїжджало 60 тис. чол. працездатного населення, в 1980 р. — 36,3 тис. чол., в 1990 р. — лише 20 тис. чол., то в 1995 р. — уже 65 тис. чол., а в 2002 р. — понад 110 тис. чол. Найбільша їх кількість припадає на Рожнятівський, Надвірнянський, Колодмийський, Косівський та Долинський райони. Серед областей Карпатського регіону України найбільша кількість сезонних трудових мігрантів припадає на Закарпатську область (більше 200 тис. чол.).

Одним із видів міграційної рухливості населення є, так звана, трудова маятникова міграція, сутність якої полягає в щоденному переміщенні населення на роботу з одного населеного пункту в інший, без зміни постійного місця проживання. Трудова маятникова міграція відігравала важливу роль у формуванні трудових ресурсів великих і середніх міст Карпатського регіону, у розвитку і функціонуванні його промислового ком-

плексу. Даний регіон був одним з найбільших в Україні ареалів концентрації потоків трудової маятникової міграції сільського населення до міст. Якщо частка маятникових мігрантів у загальній чисельності сільського населення у 1992 р. в цілому по Україні становила 9,2 % то по Львівській області досягла 20,1 %, Івано-Франківській — 19,3 %, Закарпатській – 18,5%, Чернівецькій – 12,2 %. Про високу інтенсивність трудових маятникових міграцій сільського населення Прикарпаття свідчить те, що у 1992 р. чисельність маятникових мігрантів у міста Львівської й Івано-Франківської областей становила четверту частину всіх сільських трудових маятникових мігрантів України.

Сучасний міграційний рух населення в областях Галичини має свої особливості та відмінності. Йдеться, зокрема, про значне зменшення обсягів постійної та трудової маятникової міграції населення, які здійснювалися здебільшого в середині областей регіонів і різке збільшення натомість обсягів сезонної міграції та еміграції населення. До оцінки еміграції та впливу цього чинника на економічний, демографічний розвиток та працересурсний потенціал треба підходити диференційовано, приділяючи увагу не тільки кількісним (масштаби і напрями міграційних потоків, що мають зворотній або незворотній характер), а й якісним характеристикам населення, що прибуває до регіонів України і вибуває з них.

За останні десять років (1995–2005 рр.) з Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей на проживання до інших країн світу вибуло 25% осіб з вищою освітою від числа всіх емігрантів. А всього протягом 1991–2001 рр. через переважно трудові мотиви на постійне проживання до інших країн емігрувало з України більше 6 тис. докторів та кандидатів наук. Основні причини відтоку «мізків» — економічна нестабільність, кращі можливості більш продуктивно використовувати і розвивати свої здібності та творчі обдарування за кордоном, значна різниця в оплаті праці, значно вищий життєвий рівень. Серед інших причин — неефективність економічної реформи в Україні та прогресуюча соціальна дезорганізація, які звузили можливості для реалізації національною інтелігенцією своїх функцій, поставивши її на грань виживання. Це пояснюється

також тим, що висококваліфіковані спеціалісти є конкурентоспроможними на ринку праці і уряди багатьох розвинутих країн Західної Європи і Америки зацікавлені в таких фахівцях і охоче йдуть їм назустріч, пропонує статус громадянина та право на проживання і отримання високооплачуваної роботи в даній країні.

Трудова міграція виступає власне як сукупність окремого міграційного потоку, який формується під впливом соціальних, демографічних факторів, менталітету трудових мігрантів. Серед закономірностей, які регулюють розвиток трудових міграційних процесів у ринкових умовах, найстійкішими є пріоритетність економічних факторів у формуванні як внутрішньорегіональних, міжрегіональних, так і, особливо, зовнішніх трудових міграційних потоків. Трудова міграція з України зросла у великих обсягах після прийняття Верховною Радою України у 1994 р. Закону України «Про порядок в'їзду в Україну і виїзду з України громадян України». Інтенсивні трудові потоки населення за кордон були стимульовані погіршенням ситуації на національному і регіональних ринках праці, значним пониженням життєвого рівня більшості населення країни, зростанням різниці в оплаті праці між Україною та іншими країнами, особливо тими, процедура подорожі до яких спрощена (не потрібно брати візу) для українських громадян.

За окремими даними, нині біля 3 млн. наших співвітчизників з більшою або меншою періодичністю працюють за кордоном, а понад 5 млн. пов'язують свої орієнтири з ринками праці країн близького та далекого зарубіжжя. В Російській Федерації у 2003 р. лише чисельність довгострокових трудових мігрантів і частково вахтовиків з України становила понад 1,2 млн. осіб. В Чехії, наприклад, протягом року працюють 0,5 млн. громадян України, які переважно зайняті в будівництві, легкій та харчовій промисловості, сільському та домашньому господарстві. Потреба в робочій силі з України тут ще й зумовлена тим, що дуже значним є вплив чеських громадян на роботу до Німеччини. Проте оцінити чисельний склад зовнішніх трудових мігрантів з України дуже проблематично, оскільки узагальнена інформаційна база з цього питання практично відсутня.

Офіційні дані про зовнішню трудову міграцію серйозно недооцінюють навіть легальну міграцію, в чому можна впевнитися, ознайомившись з дозволами на роботу, виданими приймаючими країнами. Наприклад, у кінці 2004 р. в Чехії було зареєстровано 42100 дійсних дозволів на роботу для українських громадян, а багатьом іншим були видані ліцензії на бізнес. Стосовно нелегальної міграції то вона є ще більшою. Нелегальна трудова міграція з країн Центральної та Східної Європи, у тому числі і з України, останнім часом набула глобальних масштабів. Проблема нелегальної міграції виявилась досить гострою, складність якої обумовлена тим, що Україна виявилась ні законодавчо, ні організаційно до її розв'язання не готовою. Нелегальна трудова міграція супроводжується розширенням сфери тіньової економіки, підвищенням рівня безробіття серед місцевого населення, зростанням кримінальної напруженості, непоодинокими конфліктами за робочі місця між місцевим населенням і зовнішніми трудовими мігрантами. Роботодавцям вигідно мати справу з нелегальними трудовими мігрантами бо особи, які прибули в країну з метою заробітку на незаконних підставах не мають юридичного та соціального захисту. Вони змушені погоджуватися на будь-яку роботу — сезонну, важку і небезпечну, тарифні ставки, які встановлюються їм, значно нижчі, ніж громадянам своєї країни. Такого тимчасового працівника закордонний роботодавець звільняє без попередження, оскільки він не може оскаржити це рішення, через те що порушує законодавство країни, де тимчасово перебуває.

Міграційний рух населення в областях Галичини і Карпатського регіону в контексті розвитку та регулювання регіонального ринку праці і виходу на ринки робочої сили в країни ближнього та дальнього зарубіжжя має істотні відмінності від інших регіонів України. Це пов'язано передусім з прикордонним положенням даного регіону, високою густотою населення, і насамперед, сільського та історичними особливостями соціально-економічного розвитку. За окремими даними з Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей на тимчасові роботи за кордон щорічно виїждить понад 700 тис. осіб, що становить п'яту

частину трудового потенціалу регіону. Ці дані підтверджуються результатами обстеження домашніх господарств та трудового потенціалу з питань економічної активності населення, яке проводилось в областях Карпатського регіону. Так, з 1939 осіб вибірково опитаних у 2004 р. в Закарпатській та в Івано-Франківській областях 878 чол. або 45,3 % працювали закордоном. Більшість з них (30,2 %) були працевлаштовані в Росії, 27,5 % — у Чехії, значна частина (22,7 %) працювали в східних та центральних областях України. Цікавим видається той факт, що 5,8 % з 1939 опитаних їздять за кордон з дрібним товаром, тобто здійснюють дрібну так звану «човникову» торгівлю, причому 13,5% їздять за кордон з цією метою з міських поселень і 86,5% — з сільської місцевості.

Можливість отримання роботи за кордоном, з одного боку, розглядається як додатковий засіб пом'якшення ситуації з безробіттям в Україні та як необхідна умова підвищення свого та членів родини добробуту, а для багатьох закордонних трудових мігрантів та їх сімей у сучасних умовах це є способом виживання, адже багато наших співвітчизників змушені їхати працювати за кордон у зв'язку з важким економічним становищем та неможливістю знайти собі придатну роботу в своєму краї чи в межах країни.

Висока зовнішня міграційна рухливість населення і передовсім чималі міграційні переміщення працересурсного потенціалу за кордон яскраво віддзеркалюють ту ситуацію, що склалась нині в державі на національному й регіональних ринках праці. Її сутність полягає в значному зростанні чисельності незайнятого населення та високому рівні офіційного зареєстрованого безробіття. При цьому особливе занепокоєння викликає стрімке скорочення працюючих, чисельність яких за останні п'ять років зменшилась більш ніж на 4 млн. чол. Офіційний рівень безробіття сягає більше 3%, а в багатьох областях і передусім Карпатського регіону він є набагато вищим. Зокрема, найвищий серед областей України рівень безробіття зареєстровано в Чернівецькій області — 4,9%, Івано-Франківській області — 4,1%, у Львівській та Закарпатській — 3,4 % [8,189].

Міграційні процеси змінюють якісні й кількісні характеристики робочої сили регіонів, виконують функції демоекономічного

інвестора в регіони та країни-реципієнти і, навпаки, спричиняють погіршення якісного складу працересурсного потенціалу у країнах та регіонах-донорах. Міграція особливо активно впливає на підтримання рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили на регіональних ринках праці в межах держави, а також на інтеграцію ринків праці країн ближнього й дальнього зарубіжжя.

Трансформаційні процеси, спрямовані на побудову соціально-орієнтованої ринкової економіки з її демократичним устроєм і цивілізованими духовними цінностями, вимагають радикального перегляду принципів формування та структурування напрямів використання можливостей ринку праці. Активна державна соціальна політика покликана в найближчі роки (2006–2010 рр.) в Україні забезпечити суттєве зростання реальних доходів населення, створення нових робочих місць і на цій основі домогтися значного підвищення зайнятості населення та в цілому поліпшення його життєвого рівня.

Проте слід зазначити, що ринкові перетворення в Україні та в її регіонах супроводжуються низкою негативних соціально-економічних наслідків, серед яких слід виділити звуження сфери регламентованої зайнятості та надмірне розширення нерегламентованої, наявність значних масштабів прихованого безробіття та незайнятого населення. За даними офіційної статистики нині рівень зареєстрованого безробіття складає по Україні 7,8% (в Івано-Франківській області — 8,8%), тобто більше 1,6 млн. чол. є безробітними [8, 184]. За нинішніх умов роль і значення міграції у формуванні національного ринку праці та його регіональних сегментів проявляється по особливому, оскільки трудова міграція у середині областей та на міжрегіональному рівні, тобто переселення за робочими місцями в умовах затяжної економічної кризи ще не склалась. Серед закономірностей, які регулюють розвиток трудових міграційних процесів в ринковому середовищі, найстійкішими є пріоритетність економічних факторів у формуванні як внутрішньорегіональних, міжрегіональних, так і зовнішніх трудових міграційних потоків.

Пізнання закономірностей функціонування і розвитку трудової міграції населення, її взаємозв'язків з іншими елементами соціально-економічних процесів можливе лише

в розвиненому ринку праці. На етапі його становлення вирішення цієї проблеми значно ускладнюється. Це пов'язано головним чином не тільки з дефіцитом первинних статистичних даних на мікрорівні, але й з тим, що сучасний облік робочої сили і економічно активного населення в Україні не дозволяє поки що детально, точно та оперативно оцінювати зміни трудового статусу працересурсного потенціалу (працюючий чи безробітний), оскільки реальні показники безробіття значно перевищують ті, що реєструються державними службами зайнятості.

А тому нам беззаперечно актуальною зараз видається проблема регулювання міграційного руху населення за умов трансформаційної економіки, яка передбачає нове становище людини в сфері зайнятості, що пов'язане з конкуренцією, свободою і добровільністю вибору будь-якої сфери суспільно-корисної діяльності, високою міграційною рухливістю населення. Разом з тим, уже в даний час очевидним стає той факт, що процес формування і становлення ринку праці в Україні буде складним і тривалим. Його розвиток і функціонування супроводжується напруженістю в соціальній сфері, гострота і глибина якої визначаються багатьма факторами, в тому числі і різною міграційною активністю населення та соціально-демографічною структурою міграції в регіонах України.

В перші роки державної незалежності України зовнішня трудова міграція з України до країн ближнього та дальнього зарубіжжя характеризувалася самоплинністю і практично не регулювалася державою та її органами. Пізніше Україна уклала ряд угод з деякими приймаючими країнами, які певною мірою регулюють обсяги трудової міграції і захищають працівників-мігрантів від незаконних дій роботодавців, професійного ризику та шкідливих умов праці, полегшують їм доступ до охорони здоров'я і соціального забезпечення. Так, були укладені двосторонні українсько-російські міжурядові угоди «Про трудову діяльність і соціальний захист громадян України та Російської Федерації, які працюють за межами кордонів своїх держав» від 25.01.1993 р., «Про співробітництво прикордонних областей» від 25.01.1995 р., а також багатостороння в межах СНД «Угода про співробітництво в галузі трудової

міграції та соціальний захист трудящих-мігрантів» від 15.04.1994 р. Однак з рядом приймаючих країн таких угод в Україні ще не має, хоч захист легальних трудових мігрантів передбачений національним трудовим законодавством так само, як і інших працівників. Всупереч цьому більшість укладених угод з іншими країнами реалізовані не у повних обсягах, а відсутність на практиці чіткого законодавства з питань міждержавної трудової міграції спричиняє багато проблем для зовнішніх трудових мігрантів з України відносно їхнього юридичного та соціального захисту порівняно з іншими працівниками. Більше того країни Західної, Центральної та Східної Європи перебувають на різних етапах розвитку міграційного законодавства, що значно ускладнює процеси укладання двосторонніх та багатосторонніх угод з приводу працевлаштування іноземної робочої сили, боротьби з нелегальною трудовою міграцією, регулювання міждержавних переміщень працересурсного потенціалу.

Щодо нелегальних трудових мігрантів, то їх положення набагато складніше. Вони часто вимушені працювати протягом тривалого часу в шкідливих умовах, мають обмежений або зовсім не мають доступу до медичної допомоги і соціального захисту, не захищені від низької оплати праці, звільнення, професійних травм, хвороб тощо. Нелегальні мігранти часто експлуатуються роботодавцями, за них дають хабарі особам або фірмам, що організовують їх нелегальну зайнятість за кордоном, вони страждають від рекету за місцем роботи та проживання. Ці факти підтверджуються результатами соціологічно-демографічного дослідження трудової і сезонної міграції населення Івано-Франківської області, яке здійснювалось у 2004 р. і яким було охоплено шляхом анонімного опитування 525 закордонних трудових мігрантів. В ході даного обстеження було виявлено, що в обмін на вищу винагороду за працю і поліпшення матеріального добробуту сімей мігрантів (як відповіли відповідно 74 % і 72 % респондентів), трудові мігранти мали працювати протягом 12 годин на день у середньому в країнах СНД і 11,2 години в інших країнах, 88 % респондентів оцінювали свою роботу як важку або дуже важку і 85 % як таку, що потребує дуже низького інтелектуального рівня, хоча освітній рівень

мігрантів був досить високим. Багато респондентів хотіли б поліпшення умов їх перебування за кордоном і бачили вихід у міжурядових угодах, які б розширювали можливості працевлаштування за кордоном і одночасно захищали працюючих мігрантів та забезпечували нормальні умови праці і перебування за кордоном у відповідності з національним законодавством країни, яка приймає працівників.

Слід зазначити, що будь-яка значна допомога українських владних структур та органів управління внутрішнім і зовнішнім трудовим мігрантам ускладнюється через брак інформації щодо розміру трудових міграцій як усередині, так і за межами України. Як зазначалося вище, офіційні дані про трудову міграцію часто недооцінюють навіть легальну міграцію, не говорячи про міграцію нелегальну.

IV. Висновки. Значне підвищення мобільності трудового потенціалу, особливо висока інтенсивність закордонних трудових поїздок як мігрантів з Галичини, так і в цілому українських громадян висувають нагальну необхідність у запровадженні заходів активної міграційної політики щодо врегулювання масових міждержавних трудових переміщень населення. Реалізація міграційної політики передбачає проведення низки заходів на загальнодержавному і регіональному рівнях. Головними серед них, на наш погляд, мають бути:

- розробка і ухвалення Закону України «Про трудових мігрантів», де має бути відображено законодавчо-нормативні положення щодо регулювання трудової міграції, у тому числі й за кордон;

- укладання двосторонніх міждержавних угод з трудової міграції з іншими країнами, куди в основному спрямовані трудові потоки громадян України (Росія, Італія, Іспанія, Чехія, Німеччина, Польща, Греція, Кіпр, США та ін.) і де використання праці висококваліфікованих українських трудівників буде взаємовигідною справою. В цих угодах обов'язково мають бути визначені обсяги й терміни дії найму робочої сили, умови і охорона праці, страхування та соціальний захист трудових мігрантів;

- ратифікація Верховною Радою України Конвенції Міжнародної Організації Праці № 97 (1949 р.) «Про трудящих-мігрантів»

і Конвенції МОП № 143 (1975 р.) «Про зловживання у сфері міграцій та про забезпечення трудящим-мігрантам рівних можливостей і повернення», що дасть змогу привести до правового поля на основі міжнародних норм правову відповідність участі України в світовому міграційному просторі, як рівноправного суб'єкта;

- запровадження обов'язкового страхування громадян України перед їхнім виїздом у трудові поїздки за кордон;

- вдосконалення інформаційної бази та організація вітчизняної системи обліку трудових міграційних міждержавних переміщень населення на основі змінених форм і системи державної статистичної звітності;

- реалізація реорганізації управлінських структур і міграційних служб, координація дій всіх заінтересованих міністерств, відомств та організацій щодо вдосконалення управління внутрішніми й зовнішніми трудовими міграційними потоками, боротьба з прихованим вербуванням робочої сили, торгівлею жінками, нелегальною міграцією.

1. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний, та національний виміри (понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика: Енциклопедія) / За ред. Ю.І. Римаренка – К.: Довіра, 1998– 912 с.

2. Романюк М.Д. Теоретико-методологічні та практичні аспекти управління міграційним рухом насе-

лення України в контексті нової політичної ситуації // Формування ринкової економіки: 36. наук. праць: Спец. вип: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конфер. «Демографічний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики». – т. 2: Демографічні аспекти реформування та відтворення трудового потенціалу. – К.: КНЕУ, 2006. – С.14–24.

3. Победа Н. Міграція і пошук нових взаємодій. // Проблеми міграції. – 1999. – № 1. – С. 14–18.

4. Стещенко В., Рудницький О., Хомра О., Стефановський А. Демографічні перспективи України до 2025р. – К.: Ін-т економіки НАН України, 1999. – 65 с.

5. Романюк М.Д. Міграції населення України: національні пріоритети та регіональна диференціація механізму регулювання // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 38–44.

6. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.:РВПС України НАН України. – 2002. – 206 с.

7. Романюк М.Д. Управління міграційним рухом населення – вимога сьогодення // Вісник Прикарпатського університету. Економіка.-Івано-Франківськ: Плай. – 2005. – Вип. 2. – С. 3–14.

8. Україна у цифрах 2005. Статистичний довідник / За ред. Осауленка О.Г. Державний комітет статистики України. К.: Консультант, 2006. – 248 с.

In the article the modern state and regional features of the internal and external migratory moving of population in the regions of Ukraine and regions of Galichina. are analysed Basic factors, orientation and volumes of migratory streams of permanent, pendulum, seasonal, oversea labour migration and emigration are examined. The ways of perfection of migratory traffic control of population are formulated.

Грішнова О.А.

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК В СИСТЕМІ ПРІОРИТЕТІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

В роботі обґрунтоване значення людського розвитку в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики. Визначено та систематизовано чинники людського розвитку на місцевому рівні в Україні, що дозволить суттєво конкретизувати завдання регіонального рівня управління в галузі відтворення й розвитку людського потенціалу.

Ключові слова: людський розвиток, регіональна соціально-економічна політика, демографічні, соціальні, економічні, екологічні, організаційні чинники людського розвитку.

I. Вступ. Концепція людського розвитку стала найкращим здобутком людської циві-

лізації ХХ століття. У фокусі концепції людського розвитку знаходиться людина, якнайповніше задоволення її потреб, всебічний розвиток її здібностей. Розвиток суспільства з позицій цієї концепції означає не нагромадження матеріального багатства, а постійне розширення можливостей для задоволення фізичних і духовних потреб людей [1].

II. Постановка завдання. Метою функціонування економіки, політики, освіти, культури і усіх інших інституцій на регіональному (місцевому) рівні є забезпечення гідного людини рівня життя населення відповідної території з урахуванням місцевої специфіки на основі діючої державної політики. Проте ще і в наш час нерідко відтворення розгля-

дається переважно з позицій пріоритету матеріально-речового результату і недостатньо орієнтується на людський розвиток. В ході трансформації України в демократичну державу з громадянським суспільством і соціально орієнтованою ринковою економікою має бути закладено основи зростання ролі людини в суспільному житті та ролі людського капіталу в економічному розвитку. Цього можна досягти внаслідок визнання на всіх рівнях управління, передусім на місцевому, прогресивного розвитку самої людини як кінцевої і головної мети розширеного відтворення, як творчого, найефективнішого і дедалі зростаючого ресурсу економіки.

III. Результати дослідження. В системі цінностей української людини у пострадянський період відбулося чимало позитивних змін. Люди стали вільнішими, сміливішими, у них розширилися можливості вибору і місця навчання та роботи, і місця проживання, і способу життя загалом... Разом з тим, не можуть не хвилювати негативні зміни в системі цінностей людини, пов'язані з майже суцільною орієнтацією на розкручування та задоволення матеріальних потреб, на нагромадження багатства, що завдає прямої шкоди людському розвитку. У нашій відносно небагатій країні активно культивується ідеологія споживання в її найгірших проявах. В результаті ми маємо суттєві втрати у дуже багатьох аспектах людського розвитку: здоров'ї, культурі, екології, послабленні сімейних зв'язків, врешті-решт зменшенні значення таких духовних цінностей як Любов, Дружба, Віра. Змінити країну чи змінити сім'ю стає так само просто, як замінити якусь річ. В нашому суспільстві не знають головної ідеї концепції людського розвитку (економіка, багатство існують для розвитку людей, а не люди — для розвитку економіки і нагромадження багатства). Зрозуміло, що цю тезу і не хочуть знати ті люди, хто заробляє надприбутки за рахунок розкручування матеріальних потреб населення — (проаналізуємо будь-який рекламний блок — корисного для людини рекламується не більше 10%). Однак особливо прикро, що ідей людського розвитку не знають і не задумуються над ними звичайні люди, пересічні українці, в результаті чого стають іграшкою, зручним матеріалом для виліплення спожи-

вача з безмежними потребами, а відповідно — і стурбованого заробітками слухняного працівника і байдужого до проблем країни та людської цивілізації громадянина.

Непомітно, але надійно ця ідеологія збагачення й споживання за 10 років полонила людей. Найкращі студенти й випускники найкращих університетів — розумні й працьовиті, дуже хороші люди — настільки орієнтовані на розвиток кар'єри та збільшення зарплати, що забувають або й не мають часу, та навіть бажання любити, створювати сім'ю, думати про долю країни, про своє призначення в цьому світі. Вік жінки при народженні дитини суттєво збільшився, і значно зросла кількість жінок, які не народжують зовсім. Успішність людського життя майже цілковито оцінюється матеріальними і кар'єрними здобутками. Звичайно, бідність не сприяє людському розвитку, але тут не йдеться про абсолютну бідність. Я маю на увазі ту бідність, про яку у Біблії сказано: «Бідний не той, хто має мало, а той, хто хоче мати більше» — це та ж ідея людського розвитку іншими словами — не може духовно зростати людина, стурбована постійним нарощенням матеріального багатства. Життя дає безліч шансів для духовного зростання, зміцнення здоров'я, радості, але цього не помічає людина, стурбована досягненням матеріальних цілей.

Що ж ми, як представники науки і освіти, що науково обґрунтовують майбутній розвиток суспільства і формують, вирощують його майбутню інтелектуальну еліту, можемо протиставити цим згубним тенденціям? Адже ми хочемо для нашого суспільства більше Добра і Любові, бо лише любов є справжнім, істинним багатством. Але за гроші не лише не купиш ні любові, ні радості, гірше того — людина конкуруюча, зорієнтована на успіх, що оцінюється виключно її доходами та багатством, втрачає саму здатність і бажання любити. Ми повинні змінити себе, нашу концепцію управління на всіх рівнях, наші підходи до виховання студентів відповідно концепції людського розвитку.

Розробка концепції людського розвитку дозволила сформулювати якісно новий, перспективний підхід до розуміння суспільного прогресу. Цей підхід зорієнтований на людину, на розширення можливостей її життє-

вого вибору. Він пропонує шляхи розв'язання дуже важливих соціально-економічних проблем, особливо актуальних для нашої країни в сучасних умовах розбудови незалежної держави, становлення ринкової (соціально орієнтованої) економіки, активізації глобалізаційних процесів. На основі концепції людського розвитку пропонується виважена і реальна система заходів, що базується на справедлившому розподілі виробничих активів і доходів, орієнтується на розширення можливостей розвитку здібностей і задоволення потреб людей, їхню активну участь в житті суспільства.

Концепцію людського розвитку може бути покладено в основу нової концептуальної моделі розвитку території, адекватної ідеям громадянського суспільства і соціально-ринковій економіці. Умови забезпечення людського розвитку пов'язані переважно із соціально-економічним станом місцевості. Людське життя проходить у конкретному населеному пункті, і стан життєзабезпечення, культури, демократичності і дієвості місцевої влади, природно-рекреаційні й економічні можливості в цьому населеному пункті визначальною мірою впливають на збереження й розвиток людського потенціалу. Разом з тим, накопичення і розвиток місцевого людського капіталу (за рахунок людського розвитку) та зростання віддачі від нього визначає розвиток самої території, можливості її економічного зростання і досягнення добробуту населення.

У цій роботі ми маємо на меті, розвиваючи концепцію людського розвитку та плекаючи її основоположні ідеї, визначити та систематизувати чинники людського розвитку на місцевому рівні в Україні, виявити їхню специфіку та тенденції розвитку, що дозволить суттєво конкретизувати завдання регіонального рівня управління в галузі відтворення й розвитку людського потенціалу.

Людський розвиток території відбувається під впливом множини чинників.

Для ефективного управління цим процесом велике значення має наукова класифікація цих чинників. Ми пропонуємо таку їх класифікацію:

а) за рівнем впливу — макро-, мезоекономічні, територіальні й особистісні;

б) за характером впливу — прямі і непрямі (опосередковані);

в) за результатами впливу — позитивні і негативні (стимулятори і дестимулятори);

г) за характером впливу в процесі відтворення — інтенсивні, що збільшують можливості людського розвитку (можливості вибору людини) шляхом мобілізації внутрішніх резервів системи, тобто якісних параметрів, і екстенсивні, що збільшують показники людського розвитку за рахунок збільшення кількісних параметрів;

д) за змістом — демографічні, соціально-демографічні, соціальні, організаційні (політичні), економічні та екологічні. Використовуючи запропоновану класифікацію чинників людського розвитку, можна зробити детальну характеристику їхніх окремих груп, виділивши найсуттєвіші з них [2].

Перейдемо до класифікації чинників людського розвитку регіону за змістом.

До найсуттєвіших *демографічних* чинників людського розвитку на регіональному рівні належать: тривалість життя населення; статеві-вікова структура; темпи природного приросту населення, тощо. На перетині демографічних і соціальних чинників виділяється група *соціально-демографічних* чинників людського розвитку, до яких належать: стан здоров'я (захворюваності) населення регіону; чисельність зайнятого та безробітного населення; тривалість трудоактивного періоду життя; зовнішня (відносно цього регіону) міграція тощо. Демографічні та соціально-демографічні чинники мають прямий і переважно екстенсивний характер впливу на людський розвиток, тобто під їх дією змінюються передусім кількісні характеристики людського потенціалу. Винятком (інтенсивним чинником) є лише стан здоров'я населення.

До групи *соціальних* чинників людського розвитку регіону належать: рівень загальної освіти та професійної підготовки населення, можливості отримання освіти (загальної, професійної, додаткової) та підвищення кваліфікації, рівень культури, рівень розвитку соціальної інфраструктури тощо. Чинники цієї групи мають здебільшого інтенсивний характер, змінюючи якісні характеристики людського потенціалу регіону.

Групу *економічних* чинників людського розвитку регіону ми поділили на дві підгрупи: 1) чинники, які безпосередньо впливають на формування матеріального рівня життя населення. До них належать: реальні доходи населення регіону (в тому числі оплата праці,

соціальні виплати), їх співвідношення із аналогічними середньо українськими показниками, розподіл їх за групами населення (диференціація доходів), доступність товарів та послуг, економічна стабільність роботи місцевих підприємств, умови проживання, тощо; 2) чинники, що впливають на можливості людського вибору у сфері самозабезпечення. До них передусім належать кількісні та якісні характеристики попиту на регіональному ринку праці (або пропозиції робочих місць), що, у свою чергу, визначаються рівнем техніко-економічного розвитку регіону, загальною економічною кон'юктурою та ефективністю управління на всіх рівнях.

Важливе значення мають і *екологічні* чинники людського розвитку, до яких належать: загальний екологічний стан регіону, якість питної води та продуктів харчування, природнокліматичні умови, санітарно-гігієнічні умови праці, рекреаційні характеристики території тощо. Територія України має як заповідні оази з надзвичайними можливостями для оздоровлення тіла і душі, так і забруднені, виснажені, депресивні, опалені радіацією землі. Зрозуміло, наскільки різні можливості прожити довге й здорове життя у населення таких різних територій. Екологічна привабливість місцевості дає їй вагомий переваги у розвитку туризму та багатьох пов'язаних з ним видів підприємництва, отож позитивно впливає і на можливості людського вибору у сфері самозабезпечення. Екологічні чинники дуже важко враховувати з двох основних причин: відсутності достовірних даних та відсутності адміністративних кордонів для поширення різного роду екологічних переваг і проблем. Однак це не дає нам права нехтувати такими суттєвими чинниками територіальної диференціації людського розвитку, а спонукає шукати можливості її адекватного врахування;

Економічні та екологічні чинники як прямо, так і опосередковано впливають на людський розвиток регіону, мають інтенсивний та екстенсивний впливи на його динаміку й ефективність.

Організаційні (політичні/владні) чинники на місцевому рівні діють ще відчутніше, ніж на рівні великих утворень. Культура і якість місцевого управління має багатогранний вияв у демократичності прийняття рішень, сприятливих умовах для розвитку місцевого

підприємництва, у доглянутості соціальної інфраструктури, доцільності й ефективності її використання, у підтримці місцевих талантів (передусім талановитої молоді), пропаганді здорового способу життя, турботі про дітей і повазі до ветеранів, духовності – з одного боку, і поширенні корупції, злочинності, агресивної поведінки, соціальних хвороб, шкідливих звичок тощо – з іншого. Організаційні чинники чинять переважно непряму дію, вони фактично «пронизують» усі інші групи чинників, визначаючи їх інтенсивність та позитивну чи негативну спрямованість. Однак, є серед них і чинник прямої дії – спрямованість і розміри (абсолютні й відносні) фінансування соціальних програм, за яким існують дуже суттєві відмінності на різних територіях України.

Всі перелічені чинники водночас з більшою або меншою інтенсивністю впливають на людський розвиток регіону, проте згідно концепції людського розвитку правомірно усі їх згрупувати у три основних блоки, що прямо і безпосередньо визначають і водночас відображають рівень людського розвитку: *матеріальний добробут населення, рівень освіти та культури, стан здоров'я населення*. Окремим блоком, на нашу думку, слід врахувати організаційні чинники людського розвитку – а саме – *ефективність фінансування соціальних програм*. Інші фактори справляють переважно опосередкований вплив і виявляються через ці основні чинники. *Матеріальний добробут населення* – це комплексна соціально-економічна категорія. За нашим підходом вона включає матеріальне становище людей, умови проживання родин, а також можливості людського вибору у сфері самозабезпечення. Вона відображає можливості доступу людей до матеріальних ресурсів, необхідних для гідного існування, для ведення власними силами того способу життя, який людина вважає кращим, наприклад, для підтримання і зміцнення здоров'я, для здобуття і розширення освіти, для долучення до інформації й культурних цінностей, для активної участі в житті суспільства. Згідно концепції людського розвитку слід враховувати, що матеріальний стандарт життя лише відкриває для людини можливості, однак не визначає використання цих можливостей.

Разом з тим, враховуючи загальний невисокий рівень життя абсолютної більшості

населення в регіонах України та результати попередніх наукових досліджень, слід визнати, що на теперішній час матеріальний добробут населення є найвагомим чинником людського розвитку. Адже нестача матеріальних можливостей практично однозначно визначає низькі можливості реалізації людських потреб (не лише матеріальних), а отже, обумовлює загальний низький рівень людського розвитку.

Серед найвпливовіших чинників, які визначають людський розвиток, важливим є *рівень освіти і культури*. Соціально-економічна роль освіти й культури складна та багатопланова. Особливо зростає їх значення в період структурної перебудови, що супроводжується в нашій країні ще й кардинальними соціально-економічними змінами.

Отже, система культури, освіти та професійної підготовки, адекватна потребам прогресивного людського розвитку, має стати одним з головних пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону. Наразі ж маємо суттєві відмінності у розвитку цієї системи між регіонами, що обумовлює й диференціацію людських можливостей набувати, розширювати й оновлювати знання для повноправної і багатогранної участі в житті суспільства. Можливість здобувати вищу професійну освіту недалеко від дому розширює вибір людини. Водночас дошкільна і загальна середня освіта мають бути зовсім близькими до споживача, тому це суто «місцеві» показники. З погляду зростаючого в наш час значення довічної освіти важливо враховувати доступність підвищення кваліфікації, здобуття додаткових знань і навичок на курсах в позаробочий час, розвиток позашкільної освіти і т. ін., що здійснюється майже виключно на місцевому рівні.

Хороший стан здоров'я населення – це стан комплексного фізичного, духовного та соціального добробуту, а не лише відсутність хвороб і фізичних вад. Показники здоров'я (такі як структура населення за статусом здоров'я, захворюваність, смертність у різному віці і з різних причин та ін.) є однією з найважливіших складових людського розвитку. Більше того, стан здоров'я ще й детермінує ефективність формування та використання інших вимірів людського розвитку (освіченості та добробуту). Важливими чинниками зміцнення здоров'я є популярність фізичної

культури, поширеність здорового способу життя, доступність медичних послуг, важливими чинниками втрати здоров'я – шкідливі звички, неправильне харчування, несприятливі умови праці, моральне і психічне навантаження, малорухомий спосіб життя, тощо. Важливим чинником погіршення стану здоров'я населення є незадовільний стан навколишнього середовища. За логікою концепції людського розвитку його (розвиток) слід розглядати передусім як процес розширення людських можливостей (в даному випадку – можливостей прожити довге й здорове життя). Тому тут слід враховувати й основні демографічні показники а також екологічні й рекреаційні характеристики місцевості.

Важливим блоком чинників людського розвитку на регіональному рівні є соціальні програми, що здійснюються на даній території. Велике різноманіття характеристик населення (за віком, станом здоров'я, сферами трудової реалізації, життєвими цінностями тощо) вимагає виваженого диференційованого підходу до вибору і здійснення соціальних програм з метою забезпечення їх ефективності. *Фінансування таких програм*, на нашу думку, є вагомим чинником людського розвитку, однак нарощення фінансування ще не обов'язково означає збільшення ефективності, тож треба враховувати й інші показники.

Регіональні особливості, пов'язані з дією демографічних, соціально-демографічних, соціальних, економічних, організаційних, екологічних чинників, національно-культурних традицій, лежать в основі формування умов людського розвитку на рівні регіонів. Критерії й індикатори стану й умов людського розвитку повинні давати прозору, однозначно зрозумілу, важливу для прийняття управлінських рішень інформацію. При цьому важливе значення мають такі рівні порівняння: перший рівень – порівняння характеристик регіонального людського розвитку з так званими соціальними пороговими межами, тобто з нижчими з допустимих у державі (або в цивілізованому світі) показників. Другий рівень – порівняння показників регіонального людського розвитку з аналогічними показниками найбільш благополучних місцевостей країни або світу, які на даний час розглядаються як перспективні цілі. Третій рівень – порівняння показників

регіонального людського розвитку в динаміці з аналогічними показниками минулих періодів та з прогнозними стратегічними даними, аналіз імовірності досягнення їх. Такі порівняння важливі для усіх обраних для розрахунку індексу людського розвитку показників і це найкраще робити, застосовуючи для нормування різномісних індикаторів людського розвитку формули з фіксованими мінімальними та максимальними значеннями, які б і означали відповідно соціальні порогові межі та перспективні цілі.

IV. Висновки. Аналіз динаміки основних показників регіонального людського розвитку, здійснений за даними Держкомстату України [3], показує, що між регіонами України спостерігаються значні диспропорції у значеннях окремих показників людського розвитку, що практично всі вони ще далекі від проголошених соціальних цілей, за багатьма напрямками відбувається погіршення ситуації. На рис. 1 зображено значення регіонального індексу людського розвитку (РІЛР) та валового регіонального продукту в розрахунку на одну особу (ВРП) регіонів України у 2004 році. Як бачимо з рисунка, рівень виробництва не визначає рівень людського розвитку території. За винятком

Києва (який насправді некоректно порівнювати з регіонами) території, що мають найвищі рівні людського розвитку, не є лідерами у показниках ВРП, і навпаки. Наприклад, Донецька область, що посідає друге після Києва місце за показником ВРП, має передостанній рейтинг за рівнем РІЛР. Водночас Закарпатська область є лідером в показниках РІЛР, та третьою від кінця за значенням ВРП.

Це є ще одним з безлічі доказів того, що економічне зростання має бути не метою, а засобом цивілізаційного прогресу, а отже найважливішим завданням органів управління на всіх рівнях, і передусім на регіональному, є розширення можливостей людського розвитку. Адже саме на цьому рівні соціальна політика найшвидше і найдієвіше впливає на реальне життя населення.

Таким чином, проблема людського розвитку та розширення можливостей людей пов'язана з проблемою комплексного розвитку соціально-економічних регіональних систем загалом. Вона повинна посісти перше місце в системі пріоритетів регіональної політики. Важливою передумовою і показником рівноваги в економіці, злагодженості

процесів відтворення, збереження цілісності системи є збалансованість відтворення, з одного боку — людини і її можливостей, а з іншого — природи та речових елементів багатства.

1. Грішнова О.А. Людський розвиток: Навч. посіб. К.: КНЕУ, 2006. — 308 с.

2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. — К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. — 254 с.

3. Регіональний людський розвиток: статистичний бюлетень./ Державний комітет статистики України. К — 2005. — 28 с.

The human development significance at the system of regional social-economic policy priorities is grounded in work. The human development factors at the local level in Ukraine are defined and systematized. That will permit to essentially concretize regional level management tasks at the human potential reproduction and development area.

Шушкін В.С.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ВАРІАЦІЇ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам оцінки рівня життя населення регіонів України. Автором запропонована ієрархічна система показників рівня життя населення та методика побудови інтегральної оцінки рівня життя регіонів України. В статті також наведені розрахунки індексу рівня життя населення за 2000 та 2005 роки.

Ключові слова: рівень життя, інтегральний показник, регіональна диференціація.

I. Вступ. Розвиток будь-якої складної системи завжди відбувається неоднорідно і цілком залежить від розвитку великих елементів цієї системи. Соціально-економічний розвиток країни, а тим паче країни з великою чисельністю населення, є дуже складною системою, швидкі темпи зростання в якій демонструють крупні елементи — регіони з найбільш сприятливими умовами для розвитку економіки: географічне розташування, наявність природних ресурсів, розвинутої промисловості, трудових ресурсів тощо.

Рівень економічного розвитку регіону має дуже великий вплив на рівень життя населення, оскільки один із базових аспектів — матеріальний добробут — має практично функціональний зв'язок з рівнем життя, а формування і розвиток інших аспектів визначається рівнем економічного розвитку та напрямками його розвитку. Так, високий рівень розвитку промисловості, що спостерігається у східних областях України, визначає високий рівень урбанізації в цих регіонах: майже 87% у порівнянні з 67,7% в середньому по

країні та менше 50% у західних областях [1]. Високий рівень урбанізації визначає забезпеченість населення більш комфортним житлом (умови проживання), доступністю закладів освіти та охорони здоров'я (соціальне середовище). Високий рівень урбанізації стимулює, на жаль, і негативні соціальні явища, такі як високий рівень злочинності, захворюваність на окремі види соціально небезпечних хвороб тощо.

Різний рівень економічного розвитку впливає на матеріальний добробут не лише працюючого населення, а й соціально незахищених верств населення. Це відбувається за рахунок того, що чим більший рівень ВДВ регіону, тим більша сума місцевих податків, яка дозволяє місцевим органам влади здійснювати доплати та надбавки різним категоріям населення. Значні податкові надходження до місцевих бюджетів дозволяють здійснювати будівництво соціального житла, поліпшувати існуючі умови житла населення регіону, а також розвивати соціальну інфраструктуру.

Дефініція «рівень життя населення» є складною економічною категорією, яка не може бути оцінена за допомогою одного показника. Багато дослідників, як вітчизняних так і закордонних, для оцінки рівня життя населення застосовують систему показників, яка включає в себе від 3 до 12 аспектів, що формують рівень життя населення, які в свою чергу описуються 20–70 показниками.

Іншою специфікою оцінки рівня життя на регіональному рівні є необхідність отримати рейтинг регіонів — від регіону з найвищим

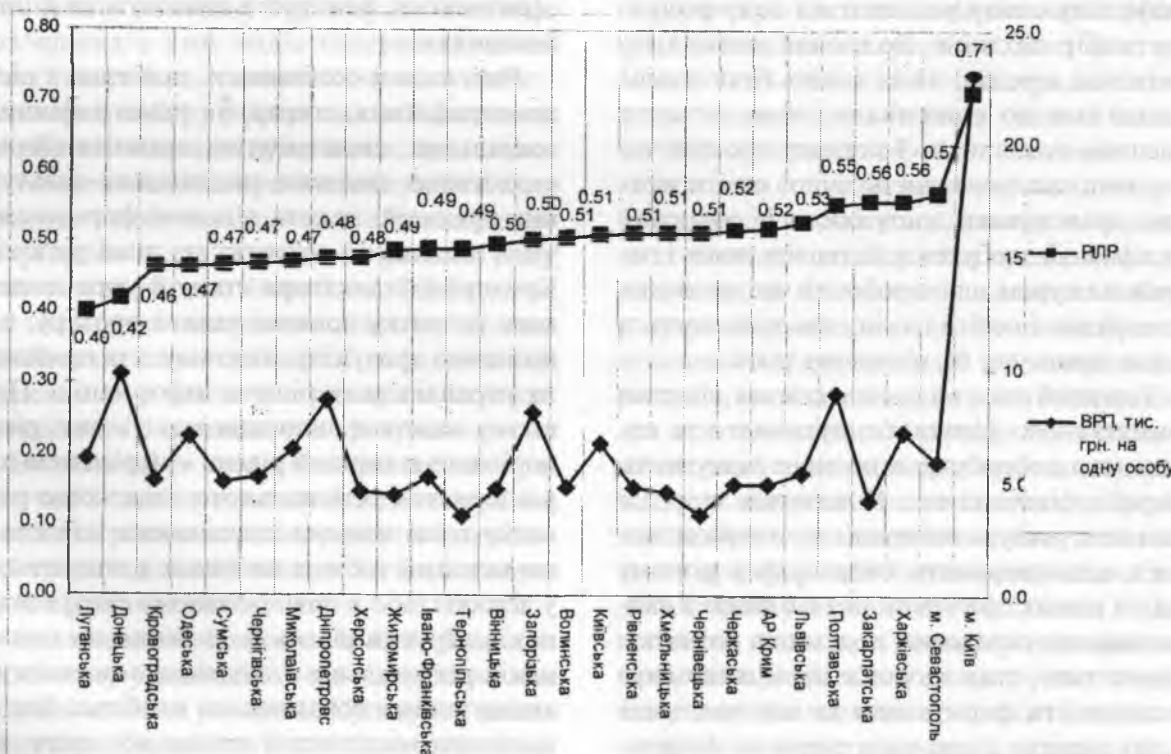

Рис. 1. Показники РІЛР та ВРП на одну особу за регіонами України, 2004 р.

рівнем життя до регіону, де рівень життя населення найгірший у порівнянні з іншими регіонами країни. Побудова такого рейтингу можлива лише за допомогою інтегральної оцінки.

II. Постановка завдання. Інтегральна оцінка вирішує проблеми, що виникають при дослідженні регіональних відмінностей у рівні життя населення. По-перше, можливо застосування майже будь-якої, у межах практичної необхідності, кількості первинних показників, щоб оцінити всі основні характеристики рівня життя населення регіонів України. По-друге, побудувати ієрархічну систему показників, яка чітко дасть відповідь, за рахунок яких аспектів той чи інший регіон має високий або навпаки низький рівень життя населення. По-третє, використання інтегрального показника може забезпечити динамічну порівняльність, тобто у майбутньому отримати співставний ряд динаміки показника, що характеризує рівень життя населення регіону.

Головна ідея розробки регіональних індексів полягає у тому, що розробка методики побудови інтегрального показника рівня життя населення регіонів України є найбільш вдалим рішенням оцінки міжрегіональних розбіжностей рівня життя.

Необхідно зауважити, що використання невеликої кількості показників для інтегральної оцінки рівня життя населення не дасть змоги повно охарактеризувати його стан у регіонах країни. Очевидно, що у разі використання обмеженого кола чинників є небезпека втратити багато істотних відтінків регіональних проблем рівня життя, і вони значно посилюються в країнах з перехідною економікою. Тому для регіонів таких країн видається цілком обґрунтованим використання під час розрахунку індексу рівня життя (ІРЖ) широкого набору показників, що, безумовно, посилять ступінь адекватності останнього реальному стану речей.

Треба також ураховувати позитивні надбання вітчизняних науковців в галузі побудови інтегральних показників, зокрема п'ятирівневу ієрархічну методику виміру людського розвитку [2], та трирівневу ієрархічну методику побудови індексу людського розвитку [3]. Так, на думку автора, використання лише позитивних характеристик (стимуляторів) рівня життя (чим вище значення

показника, тим вищий рівень розвитку досліджуваного об'єкту) значно спотворює реальний рівень життя населення окремих регіонів України. Оскільки при цьому залишаються поза увагою негативні індикатори (дестимулятори) рівня життя населення (наприклад, стан злочинності, кількість хворих на туберкульоз тощо). Останні містять досить цінну інформацію щодо перебігу небажаних, проте наявних процесів у досліджуваних регіонах, їх урахування для України є актуальним.

Ще одним аргументом розширення інформаційної бази індексу рівня життя є те, що такий важливий та універсальний показник розвитку суспільства повинен мати надлишкову інформативність, що є надійною гарантією проти його викривлення в бік завищення чи заниження. Необхідно зазначити, для роботи з розширеною інформаційною базою неможливо застосовувати однакові вагові коефіцієнти первинних показників. Тому необхідно застосовувати статистичні методи для розрахунків ваг показників в середині блоків.

Наведені аргументи на користь застосування інтегральної оцінки рівня життя населення регіонів України, застосування великої кількості показників та оцінки їх вагових коефіцієнтів під час розрахунків ІРЖ спонукали автора до розроблення власної методики його оцінювання.

Тому метою цієї роботи є створення ієрархічної системи показників рівня життя населення на регіональному рівні, методики побудови інтегрального індексу рівня життя населення та оцінки регіональної варіації рівня життя населення. Ця розробка є логічним продовженням досліджень рівня життя населення, які проводить Інститут демографії та соціальних досліджень.

Розроблена система відкрита для внесення будь-яких логічних змін та доповнень, пов'язаних зі змінами соціально-економічної ситуації в країні та відповідними змінами методології статистичних спостережень. Описана технологія визначення питомого внеску вибраних критеріїв оцінки в загальний рівень рівня життя населення дає змогу це робити без особливих ускладнень, а для порівняння динамічного ряду при кожній зміні необхідно буде проводити ретроспективні розрахунки.

III. Основна частина. Оцінку рівня життя населення регіонів України пропонується проводити за аспектами, що визначені як основні для категорії рівня життя:

1. Матеріальний добробут населення.
2. Умови життя населення.
3. Соціальне середовище.

Таким чином, запропонована методика передбачає проміжний етап — побудову узагальнюючих індикаторів, які характеризують кожний з основних аспектів рівня життя населення регіонів. Це дає змогу уникнути надмірного інформативного обтяження основного показника під час забезпечення достатньо комплексного підходу до характеристики регіональних особливостей та мінімізації впливу випадкових обставин.

У результаті відбору показників за методом експертних оцінок була сформована система показників, що характеризують рівень життя населення регіонів України. Вона визначена як ієрархічна структура, на верхньому щаблі якої — узагальнюючий інтегральний показник, на нижньому — складові показники, які корелюють між собою. Кожний показник системи має самостійне значення і водночас є складовою узагальнюючого показника. До формування загального переліку показників був залучений як автор цієї статті, так і провідні вітчизняні фахівці. Перелік відібраних показників наведений у таблиці 1.

Другим етапом методики є нормування відібраних для обчислення регіонального індексу рівня життя населення показників, тобто перехід до показників, що не мають одиниці виміру. З багатьох існуючих формул нормування, після порівняльного аналізу, найбільш придатною за статистичною коректністю та придатністю до інтерпретації нормованого показника, було визначено формулу:

$$Z_i = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}, \quad (1)$$

де, Z_i — нормоване значення i -го показника,

X_i — значення показника i ;

$X_{\max}$, $X_{\min}$ — відповідно максимальне та мінімальне значення i -го показника за всіма регіонами.

Ця формула використовувалася для нормування показників стимуляторів, тобто тих показників, зростання яких сприяє збільшен-

ню індексу рівня життя населення. Для показників дестимуляторів використовувалася формула:

$$Z_s = \frac{X_{\max} - X_s}{X_{\max} - X_{\min}}. \quad (2)$$

Диференціація зумовлена необхідністю уніфікації складових, за якими ранжування здійснюється від максимального до мінімального значення, з тими, за якими воно виконується в протилежному напрямі.

Третім етапом є розрахунок ваг: у запропонованій методиці кожний аспект рівня життя населення має однакову вагу. Пояснюється це тим, що концепція рівня життя населення, яку використовує автор, чітко визначає, що для рівня життя населення регіонів України важливі всі компоненти; погані умови проживання не можуть компенсуватися гарним матеріальним добробутом або якісним соціальним середовищем. Нестача по кожному з базових аспектів рівня життя населення є рівноцінним для впливу на інтегральний показник рівня життя населення регіону. Вага кожного показника всередині блоків визначається за коефіцієнтом кореляції. Формула має такий вигляд:

$$W_k = \frac{\sum_i r_{ik}}{\sum_i \sum_i r_{ik}}, \quad (3)$$

де W_k — вага i -го показника всередині блоку;

r_{ik} — коефіцієнт кореляції між i -м та k -м показниками.

Ваги показників наведені у таблиці 1.

Після отримання ваг показників розраховується інтегральний показник по кожному блоку за такою формулою:

$$I_{kj} = \sum_i y_{ij} W_i \quad (4)$$

де y_{ij} — нормований i -й показник k -ого аспекту рівня життя населення в j -ому регіоні;

W_i — вага, з якою нормований показник враховується під час розрахунку узагальнюючого показника k -ого аспекту рівня життя населення;

n — кількість показників, що використовуються для оцінювання k -ого аспекту рівня життя населення регіонів України.

Таблиця 1

Вагові коефіцієнти показників людського розвитку в середині блоків

Перелік показників	Вага показника
A	1
Матеріальний добробут населення	
Середня нарахована заробітна плата, грн. у розрахунку на одного працюючого	0,061
Середня призначена пенсія, грн. у розрахунку на одного пенсіонера	0,076
Співвідношення середньої пенсії та середньої зарплати, %	0,059
Кількість введеного в експлуатацію житла, м2 на одну людину	0,073
Середній рівень доходів грн. у розрахунку на умовно дорослого	0,049
Середній рівень витрат, грн. у розрахунку на умовно дорослого	0,052
Частка доходів від особистого підсобного господарства, у сукупних доходах, %	0,052
Частка грошових доходів в сукупних доходах, %	0,049
Рівень бідності, %	0,090
Глибина бідності, %	0,070
Коефіцієнт Джині, %	0,112
Співвідношення середньодушових сукупних витрат до фактичної вартості харчування однієї особи з 20% найменш забезпеченого населення (за регіональними цінами)	0,061
Забезпеченість приватними автомобілями, у розрахунку на 100 сімей	0,035
Питома вага витрат на харчування в сукупних витратах, %;	0,097
Питома сукупних витрат на послуги, %;	0,031
Питома вага витрат на заощадження та придбання нерухомості в структурі сукупних витрат, %	0,033
Умови життя населення	
Щільність населення	0,048
Рівень урбанізації, %	0,045
Забезпеченість житлом	0,095
Частка населення, що проживають у містах з населенням більше 100 тис	0,073
Частка міського населення, що мешкає у будинках з водогonom, %	0,063
Частка міського населення, що мешкає у будинках з каналізацією, %	0,066
Частка міського населення, що мешкає у будинках з центральним опаленням, %	0,081
Частка сільського населення, що мешкає у будинках з водогonom, %	0,055
Частка сільського населення, що мешкає у будинках з каналізацією, %	0,087
Частка сільського населення, що мешкає у будинках з газом, %	0,066
Щільність автомобільних доріг на 1 тис. кв. км.	0,052
Кількість лікарняних ліжок (на 10000 жителів)	0,067
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (кількість відвідувань на 10000 населення)	0,059
Кількість телефонів (на 100 сімей)	0,052
Кількість таксофонів (на 10000 міського населення)	0,045
Середньодобовий обсяг місцевого телемовлення	0,047
Соціальне середовище	
Коефіцієнт злочинності	0,135
Питома вага тяжких злочинів у загальній кількості, %	0,137
Кількість самогубств, у розрахунку на 100 000 населення	0,061
Кількість вперше в житті встановлених діагнозів активного туберкульозу, у розрахунку на 100000 населення	0,050
Кількість хворих, що взяті на облік з метою лікування і реабілітації від алкоголізму та алкогольних психозів, у розрахунку на 100 000 населення	0,071
Кількість хворих, що взяті на облік з метою лікування і реабілітації від розладів психіки внаслідок вживання наркотичних та інших психоактивних речовин, у розрахунку на 100 000 населення	0,059
Питома вага безробітних в міській місцевості, які не мають роботи більше 1 року, %	0,046
Співвідношення розлучень та шлюбів, разів	0,069
Питома вага народжених поза шлюбом, %	0,052
Кількість ДТП, у розрахунку на 100 км доріг	0,052
Заборгованість по виплаті заробітної плати, грн. у розрахунку на 1 працівника	0,129
Питома вага населення, яким не вдалося забезпечити навіть достатнього харчування (за самооцінкою)	0,139

Останній етап — знаходження регіонального індексу рівня життя населення за такою формулою:

$$I_{hj} = \frac{\sum_{k=1}^3 I_{kj}}{3}, \quad (5)$$

де I_{kj} — узагальнюючий показник k -ого аспекту рівня життя населення в j -ому регіоні;

Розрахунки за методикою проводилися за 2000 та 2005 роки, перше місце з великим відривом (за даними і 2000, і 2005 років) впев-

нено займає Київ, причому пальма першості столиці належить по переважній більшості аспектів людського розвитку. Наступне місце належать Севастополю, в якому у порівнянні з 2000 роком, значно покращився рівень життя населення, що дасть змогу зберігати за собою цю позицію у майбутньому. В 2000 році Закарпатська область займала третій шабел ь рейтинг у, але зростання індексу рівня життя у других регіонах відбувалося більш стрімкими темпами, що призвело до зниження рейтингу Закарпаття і у 2005 році вона посіла лише 8 місце. На третє місце

Таблиця 2

Характеристика регіонального рівня життя населення в 2000–2005 рр.

Регіони	Індекс рівня життя населення		Ранг регіону	
	2000	2005	2000	2005
АР Крим	0,466	0,431	5	15
Вінницька	0,406	0,425	17	16
Волинська	0,437	0,394	9	25
Дніпропетровська	0,422	0,467	12	5
Донецька	0,382	0,438	21	12
Житомирська	0,386	0,414	20	20
Закарпатська	0,486	0,446	3	8
Запорізька	0,441	0,459	8	7
Івано-Франківська	0,425	0,465	11	6
Київська	0,450	0,440	7	10
Кіровоградська	0,406	0,368	18	27
Луганська	0,306	0,438	27	11
Львівська	0,463	0,481	6	4
Миколаївська	0,320	0,434	26	13
Одеська	0,408	0,386	16	26
Полтавська	0,420	0,445	13	9
Рівненська	0,405	0,420	19	18
Сумська	0,326	0,401	25	24
Тернопільська	0,474	0,412	4	21
Харківська	0,434	0,498	10	3
Херсонська	0,374	0,421	24	17
Хмельницька	0,410	0,409	14	23
Черкаська	0,375	0,416	23	19
Чернівецька	0,408	0,433	15	14
Чернігівська	0,379	0,411	22	22
м. Київ	0,750	0,690	1	1
м. Севастополь	0,490	0,569	2	2

за розрахунками за 2005 рік вийшла Харківська область.

На протилежному фланзі шкали у 2000 році знаходилися Луганська, Миколаївська та Сумська області. В 2005 році склад аутсайдерів повністю змінився і останні місця посідали відповідно: Кіровоградська, Одеська та Волинська. Така значна ротація областей відбувається за рахунок того, що індекс рівня життя населення регіонів, що знаходяться внизу рейтингу, не сильно відрізняються за абсолютним значенням, тому будь які позитивні або негативні зміни у показниках рівня життя населення змінюють розташування регіонів.

Найбільше свій рейтинг покращила Луганська область, вона піднялася з 27 місця на цілком пристойне 11, найбільше падіння рейтингу продемонструвала Кіровоградська – з 18 сходинки у 2000 році до 27 у 2005 році та Тернопільська області – з 4 у 2000 році до 21 у 2005.

Значна варіація регіонів за індексом рівня життя населення пояснюється використанням показників, які мають високу динамічність, тому збільшення або зменшення показників веде до значного пересування у рейтингу.

IV. Висновки. Розроблена методика вимірювання рівня життя населення забезпечує

можливості ранжування регіонів як за інтегральним індексом рівня життя населення, так і за узагальнюючими показниками кожного з визначених трьох основних аспектів: матеріального добробуту, умов проживання населення та соціального середовища. Розрахунки рівня життя населення регіонів України мають велике значення для розробки регіональних прогнозів та визначення основних напрямів регіональної соціально-економічної стратегії у довго-, середньо- та короткостроковій перспективі. Віддаленість горизонту прогнозування визначає ступінь деталізації прогнозу рівня життя.

1. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень /Держкомстат України. – К., 2005. – 32 с.

2. Власюк О. С., Пирожков С. І. Індекс людського розвитку: Досвід України /НІСД – К.: ПРООН. – 1995. – 84 с.

3. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан /Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Шишкін В. С. та ін. – К.:ПРООН, 2002. – 123 с.

The article is devoted to problems of an living standard's estimation of regions of Ukraine. The author offers hierarchical system of living standard's parameters of the population and a technique of construction of an living standard's integrated estimation of regions of Ukraine. In article calculations of living standard's index of the population for 2000 and 2005 also are resulted.

Новак І.М.

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОЛЕКТИВНИХ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНВЕСТИВАННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Здійснений аналіз сучасного стану інвестування людського капіталу в регіонах України через використання колективних договорів і угод. Визначено найбільш важливі напрями і першочергові завдання в сфері використання договірної регуляції колективних трудових відносин як інструменту інвестування людського капіталу на регіональному рівні.

Ключові слова: інвестування людського капіталу, договірне регулювання, колективні трудові відносини, регіональний розвиток.

I. Вступ. Глобальні структурні зрушення у світовій економіці, масштабна трансфор-

мація інституційних основ світового ринку, розвиток інтеграційних процесів та створення єдиних планетарних механізмів з універсальною системою регулювання впродовж останніх двох десятиріч призвели світову спільноту до усвідомлення необхідності формування якісно нових соціальних, ресурсних, екологічних та інших стандартів в усіх сферах власного існування. Відбувається бурхливий розвиток ринку знань, система пріоритетів науково-технічного прогресу спрямована на капіталізацію витрат, що вкладаються в людський капітал, який стає «найважливішим ресурсом постіндустріального суспільства» [1, 394]. За цих умов накопичен-

ня нематеріальних елементів багатства (наукових досягнень, зростання рівня освіти населення тощо) набуває першорядного значення для всього суспільного відтворення. «Головним ресурсом розвитку... стають відносно мобільні завдяки володарюванню інформаційних технологій і демократичних стандартів фінанси та інтелект...» [2, 222]. Наприклад, у США, які сьогодні є технологічним лідером світового масштабу, вже у 1991 році людський капітал становив 48% загального багатства країни [3, 161], за деякими оцінками, частка інвестицій у людський розвиток становить понад 15% ВВП, що перевищує «чисті» валові інвестиції приватного капіталу в заводи, обладнання і складські приміщення [4]. Американські компанії ще десять років тому витрачали у середньому 5–7% фонду заробітної плати тільки на навчання своїх працівників, вважаючи це одним з найбільш вигідних вкладень капіталу [5].

Становлення та розвиток ринкової економіки позначені «впровадженням гнучких систем заробітної плати..., прив'язаних до угод, досягнутих в рамках колективних переговорів» [6, 67]. Саме тому одним з ефективних інструментів інвестування людського капіталу з метою його якісного поліпшення має бути договірне регулювання колективних трудових відносин, в процесі якого здійснюється формування соціальних та економічних гарантій в сфері праці.

Важлива роль договірного регулювання колективних трудових відносин в Україні зумовлена, передовсім, національною практикою законодавчого визначення державних соціальних стандартів та гарантій. Політика у цій сфері ґрунтується на встановленні мінімальних соціальних стандартів, рамкових параметрів та зобов'язань, у той час як визначення конкретних кількісних параметрів має здійснюватися з використанням механізмів соціального діалогу, під час укладення колективних договорів та угод різних рівнів. При цьому система договірної регулювання побудована таким чином, що зобов'язання і гарантії кожного рівня є обов'язковими для суб'єктів, які перебувають у сфері дії угоди (колективного договору), а гарантії нижчого рівня не можуть бути меншими від встановлених на більш високому рівні.

Аналіз досліджень і публікацій. Історичні коріння теорії людського капіталу мо-

жуть бути знайдені в працях У.Багхота, Т.Вігстейна, Ф.Ліста, Г.Сіджвіка, С.Струміліна, Е.Енгеля й багатьох інших економістів минулого. Оформлення сучасної неокласичної теорії людського капіталу припадає на кінець 50-х і початок 60-х років XX століття. У її витоків стояли відомі американські економісти, представники «чиказької школи», – Г.Беккер, У.Боуен, Б.Вейсборд, Е.Дженісон, Дж.Мінцер, Л.Турроу, Л.Хансен, Т.Шульц. Пізніше значний внесок у розробку даної теорії внесли М.Блауд, С.Боулс, Й.Бен-Порет, К.Ланкастер, Р.Лейард, Дж.Псахаропулос, Ф.Велч, Б.Л.Хансен, Б.Чізвік та ін. Сьогодні дослідження людського капіталу є предметом наукових розробок багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, серед яких С.Дятлов, В.Калькова, Т.Стоуньєр, О.Тоффлер та ін.

Актуальні проблеми договірної регулювання колективних трудових відносин досліджуються А.Арсеєнком, Дж.Віндмюллером, Р.Волтерсом, Дж.Данлопом, Н.Єсіновою, В.Жуковим, А.Колотом, С.Перлманом, Ю.Поповим, Р.Рейнолдсом, Дж.Філіпсом, А.Шевчуком та ін. Проблема розвитку регіональної економіки присвячені праці М.Долішнього, Є.Качана, Т.Морозової, М.Чумаченка, Є.Чернишової та ін.

Невирішені раніше проблеми. Сфера впливу договірної регулювання колективних трудових відносин на економіку країни постійно розширюється. В період 1994–2005 років кількість укладених колективних договорів, за даними Держкомстату України, зросла більш ніж у два рази. У 2005 році кількість працівників, охоплених колективними договорами, становила 82,1% від облікової кількості штатних працівників порівняно з 64,4% у 1994 році, тобто за одинадцять років збільшилась в 1,3 рази.

Перенесення акцентів державної політики з централізованого управління на регіональний розвиток, що супроводжується передачею владних повноважень регіональним органам виконавчої влади та місцевого самоврядування, відкриває найбільш широкі можливості для використання засобів соціального діалогу для стимулювання інвестицій у людський капітал. Однак до теперішнього часу саме цей рівень залишається найбільш «слабкою ланкою» в усій системі договірної регулювання колективних тру-

дових відносин. Викладені аргументи визначають *актуальність* проблеми кількісної та якісної оцінки ситуації щодо інвестування людського капіталу в регіонах України за допомогою використання механізмів договірної регулювання колективних трудових відносин.

II. Постановка завдання. Метою даної роботи є здійснення, на основі економічного аналізу даних статистики праці, оцінки стану інвестування людського капіталу в регіонах України через колективні договори та угоди, визначення основних проблем і напрямів його удосконалення.

III. Результати. Офіційні дані, вміщені у статистичних збірниках «Праця України», дозволяють проаналізувати стан інвестування людського капіталу за трьома напрямками: визначені колективним договором витрати на соціальні пільги понад розміри, передбачені законодавством; матеріальна допомога та соціальні пільги індивідуального характеру в структурі фонду оплати праці; розподіл працівників за розмірами мінімальної місячної тарифної ставки, встановленої колективним договором і галузевою угодою.

Згідно Інструкції [7], до складу *витрат на соціальні пільги* відносяться суми витрачених коштів на додаткові (не передбачені законодавством) пільги та виплати, зокрема: матеріальну допомогу на оздоровлення, у зв'язку з хворобою, дотації на оплату комунальних послуг, харчування, житлове будівництво тощо. Зазначені кошти можуть як входити до фонду оплати праці, так і не включатись до нього. Для аналізу динаміки витрат на соціальні пільги в регіональному розрізі за період 2003–2005 років був проведений розрахунок відносного показника суми витрачених коштів у середньому на одного працівника, на якого поширюється дія колективного договору, у відсотках до середньомісячної заробітної плати штатного працівника.

Отримані результати свідчать, що впродовж аналізованого періоду практично в усіх регіонах спостерігалось зменшення частки витрат на соціальні пільги по відношенню до середньої заробітної плати працівників. Лише Івано-Франківська область збільшила цей відносний показник за визначений період на 13,4%. При цьому, якщо у таких областях, як Одеська, Полтавська та в м. Київ,

у 2003 році сума витрачених на соціальні пільги коштів становила більш як половину середньої заробітної плати, то у 2005 році максимальний показник дорівнював лише 44,6% для м. Києва.

Якщо у 2003 році мінімальна частка витрат на соціальні пільги була у Кіровоградській та Черкаській областях (близько 15% від середньомісячної заробітної плати), то у 2004 році нижче цієї межі перебували вже дев'ять областей, а в 2005 році — дванадцять областей, причому в АР Крим, Закарпатській, Кіровоградській та Тернопільській областях цей показник був менше 10%. Впродовж трьох років такі області, як Житомирська, закарпатська та Одеська скоротили витрати на соціальні пільги приблизно на дві третини. Слід підкреслити, що таке погіршення ситуації з інвестуванням людського капіталу через колективні договори відбувається на тлі істотного й постійного зростання середньомісячної заробітної плати, збільшення якої у 2005 році по відношенню до 2003 року у різних регіонах склало від 1,9 до 1,6 рази.

Структура фонду оплати праці в частині витрат на інвестування людського капіталу загалом також погіршується. У 2005 році по відношенню до 2003 року сумарна частка витрат на матеріальну допомогу та соціальні пільги індивідуального характеру в цілому по Україні скоротилась на 0,7%. Збільшилась вона лише у Хмельницькій області (на 0,1%), а залишилась незмінною — у Закарпатській та Тернопільській областях. Таке погіршення ситуації зумовлено значним скороченням фінансування соціальних пільг, оскільки частка витрат на матеріальну допомогу в аналізованому періоді збільшилась в одинадцяти областях, переважно західних та центральних (на 0,1–0,4%), у той час, як частка коштів, витрачених на надання соціальних пільг індивідуального характеру у таких областях, як Волинська, Кіровоградська та Рівненська, за три роки зменшилась у 5–7 разів. Жодна з областей у визначений період не мала приросту даного показника, а найменше він скоротився у Закарпатській області та м. Севастополі (в 1,2 рази).

Аналіз *розподілу працівників за розмірами мінімальної місячної тарифної ставки, встановленої колективним договором*, за даними 2003–2005 років дозволив виявити наступні

особливості. В 2003 році в усіх без винятку регіонах існували порушення чинного законодавства про працю щодо мінімальних розмірів її оплати. В цілому по Україні 28,8% працівників, або понад 2,7 млн. осіб, перебували у сфері дії колективних договорів, положення яких щодо оплати праці були недійсними, оскільки встановлений ними розмір мінімальної тарифної ставки (окладу) був нижчим від законодавчо визначеного. Зокрема, у Хмельницькій області таких працівників було майже 60%, в АР Крим, Київській, Львівській та Херсонській областях — від 41 до 49%, від 20 до 40% — ще у 14-ти регіонах України. При цьому вищий від законодавчо встановленого рівень мінімальної оплати праці у колективних договорах мали лише 17,7% працівників країни.

У 2004 році ситуація значно покращилась, внаслідок чого у сфері дії нелегітимних колективних договорів перебували лише 140,8 тис. осіб (або 1,5%) у 12-ти регіонах, а 94,8% працівників мали визначений мінімальний рівень оплати праці вищий від законодавчо встановленого. Однак, за даними 2005 року кількість порушень законодавства знову збільшилась — вони мали місце у 16-ти регіонах і загалом стосувались 430,3 тис. осіб. Найбільша кількість працівників, щодо яких порушувалось законодавство про працю, була зайнята у Хмельницькій (17,8%), Донецькій (16,8%) та Житомирській (9,5%) областях. На дві останні області припадала найбільша кількість порушень законодавства також і в 2004 році — відповідно 5% та 5,7%. У 2005 році стрімко зменшилась кількість працівників, які мали мінімальний рівень оплати праці вищий, від законодавчо встановленого — до 22,6%, або більше, ніж у чотири рази до рівня попереднього року.

Розподіл працівників за розмірами мінімальної оплати праці, встановленими колективним договором та галузевою угодою свідчить, що у 2003 році 601,8 тис. осіб, охоплених колективними договорами, перебували поза сферою дії галузевих угод. У наступні роки кількість таких осіб зростала і в 2005 році їх було на 65,4 тис. осіб більше, що свідчить про загальне зрушення сфери дії галузевих угод.

Слід зазначити, що законодавчо визначеним інструментом договірної регулювання колективних трудових відносин на регіональному рівні є регіональні угоди. Однак,

державна статистична звітність з праці не передбачає збирання інформації щодо цих угод, а статистичний збірник «Праця України» подає дані щодо встановлення мінімальної оплати праці галузевими угодами у регіональному розрізі.

Аналіз наявних даних свідчить, що впродовж 2003–2005 років у більшості регіонів мало місце порушення норм чинного законодавства про працю, згідно яких положення угод є обов'язковими для всіх суб'єктів, що перебувають у сфері їх дії. Відтак, колективний договір не може встановлювати мінімальний розмір оплати праці менший від визначеного галузевою угодою. Втім, колективними договорами, нелегітимними з точки зору мінімальних гарантій оплати праці галузевих угод, у 2003 році були охоплені 990,3 тис. осіб у 21 регіоні, у 2004 році — 612 тис. осіб у 19 регіонах та в 2005 році — 703,7 тис. осіб у 22 регіонах. У 2003 році більше третини таких працівників було зайнято у Луганській та Хмельницькій областях, у 2004 році — кожен п'ятий на Дніпропетровщині, у 2005 році — понад 17% у Запорізькій та Хмельницькій областях.

Якщо структура фонду оплати праці, з точки зору фінансування соціальних пільг, є кращою у західних та центральних областях, то більш високі гарантії мінімальної оплати праці, встановлені колективним договором та галузевою угодою, переважно мають працівники промислових регіонів півдня і сходу країни. Втім, упродовж аналізованого періоду загалом менше одного мільйона працівників мали визначений колективним договором мінімальний розмір оплати праці, який був вищим від встановленого галузевою угодою. При цьому від половини до двох третин з них були зайняті у п'яти регіонах — Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Миколаївській областях та м. Києві.

IV. Висновки. Відсутність чітких тенденцій у динаміці проаналізованих показників інвестування людського капіталу свідчить про стохастичний характер цих процесів, а також про те, що існуючі механізми договірної регулювання колективних трудових відносин належним чином не використовуються або є не результативними на регіональному рівні. Прямим наслідком цього є загальне погіршення ситуації щодо інвес-

тування людського капіталу. З огляду на це, *першочергові завдання* в сфері використання договірного регулювання колективних трудових відносин як інструменту інвестування людського капіталу на регіональному рівні мають бути реалізовані за кількома основними напрямками.

Першим напрямом є формування соціальних настанов на розбудову основних інституційних елементів громадянського суспільства, зокрема, структурованих належним чином регіональних організацій роботодавців та регіональних профспілок, що дозволить створити умови для підвищення ефективності регіональних угод, чіткого визначення сфери їхньої дії. Надзвичайно важливою в цьому плані є всебічна підтримка ініціатив щодо створення таких організацій, надання їм юридичної, консультаційної допомоги з боку організацій, які є сторонами соціального діалогу національного рівня. Передусім, це Національна тристороння соціально-економічна рада при Президентів України, Федерація профспілок України, Федерація роботодавців України та інші суб'єкти.

Другий напрям передбачає активізацію діяльності сторін соціального діалогу щодо розширення кола питань, які мають безпосередній вплив на інвестування людського капіталу, та регулюються за допомогою колективних договорів і угод різних рівнів, включення до них зобов'язань в сфері освіти, охорони здоров'я, культури та ін.

Заходи третього напрямку мають бути спрямовані на удосконалення статистики праці в частині забезпечення збирання даних щодо кількісних параметрів регіональних угод та передбачених ними зобов'язань сторін.

Згідно міжнародних стандартів у сфері праці, забезпечення реалізації відповідного законодавства для захисту прав працівників на робочому місці є завданням системи інспекцій праці. Відтак, компетентним державним органам необхідно розробити та запровадити заходи з четвертого напрямку -

підвищення ефективності діяльності державної інспекції праці у цій сфері, зокрема щодо приведення норм колективних договорів з питань встановлення мінімальних розмірів оплати праці у відповідність з чинними національними соціальними стандартами та законодавством.

Реалізація наведених вище напрямів удосконалення використання інструментів договірного регулювання колективних трудових відносин для підвищення ефективності інвестування людського капіталу, визначення регіональних пріоритетів у цій сфері, є важливими завданнями в контексті розбудови України як демократичної соціальної держави з ринковою економікою та курсом на євроінтеграцію.

1. Стоунер Т. Информационное богатство: профиль постиндустриальной экономики. Новая технологическая волна на Западе. - М.: «Прогресс», 1986.

2. Делягин М.Г. Мировой кризис: общая теория глобализации: Курс лекций. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Инфра-М, 2003. - С. 768.

3. Eisner, R. Extended Accounts for National Income and Product. Journal of Economic Literature 26 (December 1988), PP. 1611-1684.

4. Краев А.В. Теория человеческого капитала. <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/61323>.

5. Бреслав Л., Лесовик Б., Ломова И. Кадровый потенциал и пути его повышения. <http://www.chelt.ru/2003/4-03/breslav.html>.

6. Чернышев И.В. Статистика для новых рынков праці в країнах з перехідною економікою: Техн. посіб. з джерел, методів, класиф. та політики / За участю Г.Стендінга; Передм. Ф.Мехрана. - Укр.вид., перекл. та доповн. - К.: НДІ статистики Держкомстату України, 2000. - 282 с.

7. Інструкція щодо заповнення форм державної статистичної звітності про використання робочого часу. Затверджена наказом Держкомстату України від 04.01.2000 № 1.

The modern condition of human capital investment in regions of Ukraine with using of collective treaties and agreements are analysed. The most important directions and tasks in the sphere of contractual regulation of collective labour relations as an instrument of human capital investment at the regional level are certain.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВІ СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Проаналізовано демографічне і соціальне становище Івано-Франківської області за останні роки та висвітлено роль і місце туристично-рекреаційної галузі в соціально-економічному розвитку регіону. Обґрунтовано необхідність та запропоновано основні напрями розвитку цієї сфери.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, демографія, міграція, туристично-рекреаційна галузь, зелений туризм.

І. Вступ. Івано-Франківська область – одна з 25 територіальних соціально-економічних систем України обласного рангу, її основними функціональними компонентами є територія, природно-ресурсний потенціал, виробнича й соціально-економічна інфраструктура, а головне – населення і трудові ресурси. Внаслідок певних об'єктивних і суб'єктивних причин намітились (а в останні роки поглибились) тенденції до соціально-економічного занепаду краю: розбалансовані господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в гірських та рівнинних територіях, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, запущені історико-культурні цінності регіону.

На наш погляд, для вирішення соціально-економічних проблем, що склалися за останні десятиріччя на Івано-Франківщині – галузь туризму можна вважати однією із найбільш перспективних. Область має об'єктивні і вагомні передумови для її розвитку: природнокліматичний потенціал (мальовничі ландшафти, чисте повітря, мінеральні води), туристичні маршрути, збережені національні традиції і фольклор, архітектурні пам'ятки, рекреаційні заклади.

Туризм є однією з передових і найбільш динамічних галузей економіки і є найбільшою формою міжнародної торгівлі послугами. Протягом останніх 20 років середньорічні темпи росту чисельності туристів у світі перевищують 5%, а валютних надходжень від туризму – 14% [1, 88]. За швидкі тем-

пи розвитку він визнаний економічним феноменом попереднього століття. За прогнозами професора М.Д. Романюка бурхливий розвиток туризму буде продовжуватися і далі. При збереженні таких темпів росту до 2010 року ця галузь стане головною експортною галуззю у світі, а чисельність туристів перевищить 1 млрд. осіб.

В багатьох країнах туристична індустрія відіграє значну роль у формуванні валового внутрішнього продукту, активізації зовнішньоторгівельного балансу, створенні додаткових робочих місць і забезпечення зайнятості населення, здійснює вагомий вплив на такі ключові галузі народного господарства як транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів споживання та інші, тобто є своєрідним стабілізатором соціально-економічного розвитку.

Санаторно-курортне обслуговування є однією з особливо важливих галузей туризму, але, на жаль, в нашій країні, особливо в роки переходу до ринкової економіки, ця сфера не була такою ж прибутковою і ефективною як в інших країнах. Курорти переживали скрутні часи, але підйом, який спостерігався в 1998–2000 роках, свідчить про те, що санаторно-курортна галузь поступово стає однією з найбільш динамічних і з кожним роком приваблює все більше не лише рекреантів але й інвесторів.

В свою чергу, стабілізація санаторно-курортної сфери в регіоні, пожвавлює і діяльність в сфері туризму, тому варто було би розглядати питання комплексного впливу розвитку рекреації та туризму в області на її соціальне та економічне становище.

Ця проблема все частіше стає предметом наукових досліджень та постійно знаходиться в центрі уваги багатьох сучасних вчених-економістів. Значна увага їй приділяється у працях таких вітчизняних науковців: М. Долішнього, М.Романюка, І.Баланюка, С.Злупка, В.Кравцова, Л.Черчик, В.Цибуха, І.Садової, Л.Шевчук, О.Шаблія, Б.Данилишина, В.Кифяка, В.Міклової, Н.Мироненко, М.Нудельмана, С.Харічкова, І.Яковенко та ін. Вагомий вклад у розвиток методологічних пи-

тань визначення ролі туристично-рекреаційної сфери у соціально-економічному розвитку регіону зарубіжні вчені: А.Гранберг, А.Ярош, Б.Малиш, В.Гаворецький, З.Глугевич, О.Рогалевський, М.Мікульський, та ін. Проте, наукові знання, що стосуються механізмів впливу розвитку туристично-рекреаційної сфери на соціальну, демографічну та економічну обстановку є недостатніми, особливо у тому, що стосується вирішення практичних завдань пов'язаних із процесами розвитку рекреації та туризму на рівні Івано-Франківської області.

Все це обумовило актуальність теми дослідження.

II. Постановка завдання. Сучасний стан соціальної, демографічної та економічної сфери Івано-Франківщини, а особливо її сільських та гірських територій, викликає

III. Результати. Аналізуючи економічні, демографічні та соціальні показники Івано-Франківської області за останні роки можна зробити висновок, що ситуація, яка склалася в цих сферах потребує як негайного втручання з боку найвищого керівництва держави, так і уваги з боку наукового світу та громадськості загалом.

Для аналізу демографічної ситуації в області відберемо три групи статистичних показників, які, на нашу думку, найбільш узагальнено відображають становище, що склалося у сфері демографії на Івано-Франківщині – чисельність населення, природний рух населення та міграційний рух населення області [3, 330 – 391].

Так, не може не викликати занепокоєння той факт, що, з року в рік, в області скорочується чисельність населення (табл. 1).

Таблиця 1.

Кількість наявного населення в області станом на 1995 та 2000–2006 рр.

Роки	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Всього, тис.осіб	1466,8	1430,1	1420,2	1409,7	1403,7	1397,8	1393,6

стурбованість багатьох українських вчених-економістів. Беручи до уваги наявність в області більшості ресурсів, необхідних для розвитку туристично-рекреаційної сфери (природні, рекреаційні, культурно-історичні, соціальні, економічні умови та ресурси) [2, 138], світові тенденції розвитку цієї сфери, зумовлені постійним зростанням попиту на туристично-рекреаційний продукт, а також той факт, що для Івано-Франківської області, з її ускладненими умовами ведення сільського господарства і малою часткою промисловості в економіці області та, як наслідок, сприятливою екологічною обстановкою, туристично-рекреаційна галузь могла би і повинна стати пріоритетною, що, в свою чергу, допоможе вирішити більшість соціально-економічних проблем та вивести область на лідируючі позиції за цими показниками по Україні. Тому актуальною залишається необхідність обґрунтування важливості туристично-рекреаційної індустрії в області для соціально-економічної сфери, аналіз її сучасного стану а також перспектив і шляхів її більш інтенсивного розвитку.

Для більшої наглядності зобразимо ці дані графічно (рис. 1).

Таким чином, населення області скоротилося з 1995 року до 2005 більш ніж на 73 000 осіб, що склало більше 5%.

Причини цього скорочення різні: це і висока смертність населення, і низька народжуваність (табл. 2).

При чому, якщо у містах ситуація дещо стабілізується, то у селах за останні 5 років спостерігається систематичне погіршення приросту населення – переважання кількості померлих над кількістю новонароджених складало щороку близько 4 000 осіб. Насто-рожує також той факт, що з року в рік на селі зростає смертність осіб працездатного віку. Даний факт можна пояснити зниженням загального рівня здоров'я населення спричиненого низькою соціальною захищеністю, безробіттям, низьким рівнем доходів, алкоголізмом, тютюнопалінням, негативною морально-психологічною атмосферою, та іншим.

В економічному розвитку області за часів Радянського Союзу спостерігалися певні

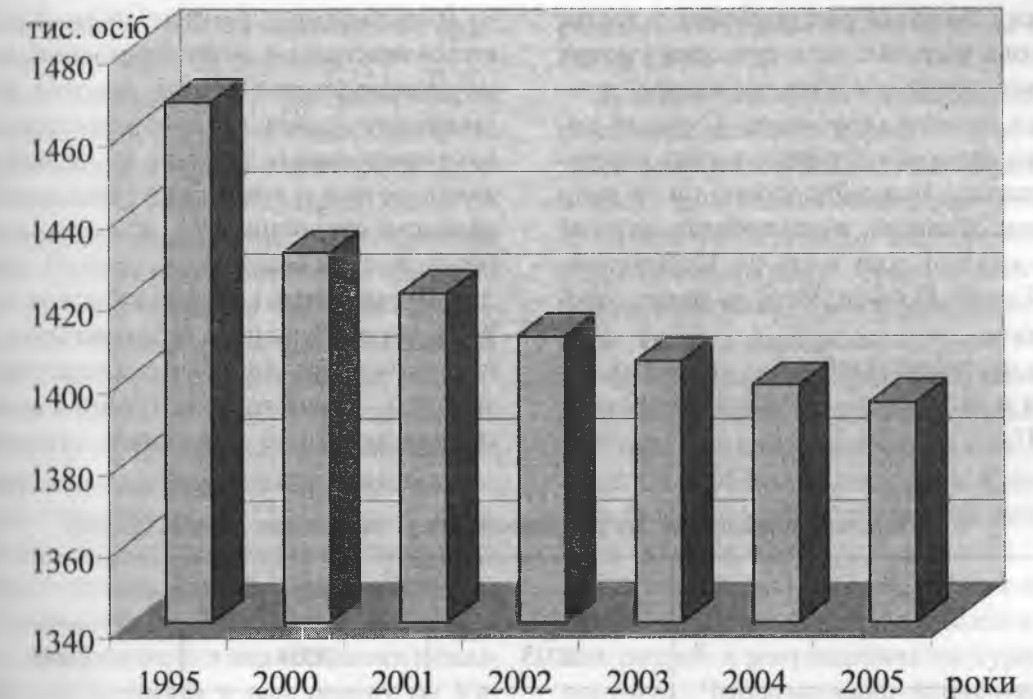

Рис. 1. Спад кількості наявного населення в області за 1995–2005 роки.

Таблиця 2.

Природний рух населення області за 1990 – 2005 роки

Природний приріст населення	роки					
	1990	1995	2000	2003	2004	2005
Всього	7288	1130	-2670	-4487	-3039	-3820
у міських поселеннях	4967	1475	-271	-528	173	64
у сільській місцевості	2321	-345	-2399	-3959	-3212	-3884
Числа померлих особи						
у працездатному віці						
Всього	2892	3423	3402	3823	3756	4017
у міських поселеннях	1092	1566	1563	1694	1596	1683
у сільській місцевості	1800	1857	1839	2129	2160	2334

визрівлення – економіка краю розвивалася екстенсивними методами, спостерігалися високі темпи індустріального розвитку і в той же час відставав розвиток села. Як наслідок, сьогодні маємо ситуацію, коли в місті значно легше знайти роботу ніж в селі. Це можна пояснити також і іншими історичними факторами, адже надлишок робочої сили в селі досягав 25%, що штовхало людей на міграції всіх видів ще за радянських часів.

І переходом до нових принципів і систем господарювання, розірванням господарських зв'язків між підприємствами та станов-

ленням нових форм економічних стосунків, Україна опинилась на етапі так званої перехідної економіки, що характеризувалось для держави в цілому, а для області особливо, кризою в багатьох галузях народного господарства, закриттям підприємств і, як наслідок, ростом безробіття, інфляцією, зниженням соціальної захищеності громадян та багатьма іншими негативними факторами.

За часів незалежності структура міграції значно змінилась. Якщо до 90-х років ХХ століття переважали, в основному, міграції між сусідніми областями, в межах республі-

ки чи між союзними республіками, а також маятникова міграція, то в сучасних умовах з'являється новий для України напрямок — близьке і далеке зарубіжжя. Складні соціальні та економічні умови, в яких опинилися мешканці Івано-Франківщини та решти західних областей, змусили багатьох з них шукати кращої долі в Італії, Португалії, Іспанії, Греції, Польщі, Чехії та інших країнах Європи.

Лише частково відображає ситуацію, що склалася з міграцією офіційна статистика (табл. 3).

В основному ж, зовнішні міграції здійснюються нелегально чи напівлегально, що унеможливорює статистичні підрахунки. Мігранти виїждять за кордон за короткотерміновими туристичними візами і, по їх закінченні, залишаються в країні перебування на нелегальному становищі — без дозволу на працю, без будь-яких соціальних гарантій, гарантій дотримання прав і свобод, та навіть без дозволу на перебування в країні загалом. За таких умов люди опиняються практично поза законом. Після того, як країни Європи посилили контроль за видачею туристичних

Таблиця 3

Основні показники міграційного руху населення області (осіб)

	роки		
	2003	2004	2005
Кількість прибулих, всього	15732	16649	16084
у міській поселення	9262	10413	10037
у сільську місцевість	6470	6236	6047
Кількість вибулих, всього	17082	17816	16933
з міських поселень	9781	10251	9388
з сільської місцевості	7301	7565	7545
Сальдо міграції, всього	-1350	-1167	-849
у міських поселеннях	-519	162	649
у сільській місцевості	-831	-1329	-1498
Потоки міграції			
у межах України			
прибуло	15365	16354	15706
вибуло	16301	17206	16376
сальдо міграції	-936	-852	-670
країни СНД			
прибуло	316	264	335
вибуло	434	305	251
сальдо міграції	-118	-41	84
країни далекого зарубіжжя			
прибуло	51	31	38
вибуло	347	305	296
сальдо міграції	-296	-274	-258

мі, збільшилась кількість мігрантів з України взагалі без будь-яких віз.

Як видно з таблиці 3, протягом всього аналізованого періоду кількість осіб вибулих з області за межі країни в багато разів перевищує кількість прибулих. Практично, по всіх напрямках міграційних потоків, як між областю і зарубіжжям, так і між країнами СНД, а також між іншими областями України, загальне сальдо міграції є негативним. Особливо несприятлива ситуація за цим показником у сільській місцевості, що ще раз підтверджує той факт, що у сільській місцевості соціально-економічна обстановка значно гірша ніж в містах.

Для аналізу соціально-економічної ситуації Івано-Франківщини також наведемо кілька статистичних показників за останні роки та порівняємо їх з аналогічними показниками, що склалися в середньому по Україні, по сусідніх областях — Львівській, Закарпатській, Чернівецькій і Тернопільській та по Автономній Республіці Крим (табл. 4).

рівнянні з середнім по Україні, він є вищим аж на 1,6 %.

Цікавим видається порівняльний аналіз показника кількості безробітних, обчисленої за методологією МОП в Івано-Франківській області та в Автономній Республіці Крим (без міста Севастополь). Економічна спеціалізація цього регіону — сфера туризму та рекреації. При чому, така спрямованість склалася там ще з дорадянських часів, внаслідок географічного розташування та кліматичних умов, характерних для Криму. Кількість безробітних тут одна з найнижчих по Україні і склала у 2005 році лише 5,5 %. Кращим показником можуть похвалитись лише міста Київ і Севастополь.

В Україні є два регіони, умови в яких дозволяють забезпечувати задоволення суспільних потреб в рекреаційних та туристичних послугах: Чорноморсько-Азовський і Карпатський. Враховуючи переваженість першого регіону та ріст попиту на оздоровлення і відпочинок, Карпати, а саме Івано-

Таблиця 4

Кількість безробітного населення за методологією МОП по регіонах (у віці 15–70 років)

	2004		2005	
	тис. осіб	відсотків до економічно активного населення відповідного віку	тис. осіб	відсотків до економічно активного населення відповідного віку
Україна	1906,7	8,6	1600,8	7,2
області				
Закарпатська	48,2	8,2	41,3	7,0
Івано-Франківська	58,4	10,2	50,3	8,8
Львівська	117,5	10,0	102,4	8,8
Тернопільська	52,6	11,9	42,3	9,1
Чернівецька	49,1	12,2	39,5	9,8
Автономна Республіка Крим (без м.Севастополь)	66,7	6,9	52,6	5,5

Так кількість безробітних, обчислена за методологією МОП у 2005 році скоротилась на 1,4 % порівняно з попереднім роком і склала 8,8 % до економічно активного населення відповідного віку, або 50,3 тисячі осіб. Порівнюючи з сусідніми областями, цей показник на Івано-Франківщині є один з найнижчих, але, у по-

Франківська область, є практично єдиною територією, що здатна реалізувати незадоволений попит на ці послуги.

Ми ж, у своєму дослідженні, також схиляємось до думки, що Івано-Франківській області варто було би спрямувати вектор

розвитку у цю сферу. І хоча тут немає моря, зате взимку Івано-Франківщина стає центром туризму і рекреації України. Сюди з'їжджаються любителі зимових видів спорту з усієї країни і навіть з близького зарубіжжя. Влітку та в інші нори року Івано-Франківщині також є що запропонувати гостям.

Для ефективного здійснення туристично-рекреаційної діяльності необхідна наявність чотирьох основних складових: капіталу, технології, кадрів та туристично-рекреаційні ресурси. Це означає, що недостатньо маючи капітал, купити технологію, найняти працівників та займатися туристично-рекреаційною діяльністю. Для цього необхідно вибрати місце, де є в наявності туристично-рекреаційні ресурси. Це одна із специфічних особливостей туристично-рекреаційної діяльності. В області такі місця є, як і достатні більшість туристично-рекреаційних

ресурсів [2, 138]:

- 1) природні рекреаційні ресурси;
- 2) культурно-історичні ресурси;
- 3) соціальні умови та ресурси;
- 4) економічні умови та ресурси.

Особливо варто виділити природно-рекреаційні ресурси (рис. 2), які поділяються на:

- 1) кліматичні;
- 2) флоро-фауністичні;
- 3) мінералогічні;
- 4) ландшафтні.

Це ті ресурси, які не потребують особливих капіталовкладень у їх використання і які, в свою чергу, формують конкурентні переваги області у розвитку туристично-рекреаційної сфери.

На сьогоднішній день можна зробити висновки, що ці ресурси використовуються малоефективно або неефективно взагалі. Так, аналізуючи кількість санаторіїв та пансіо-

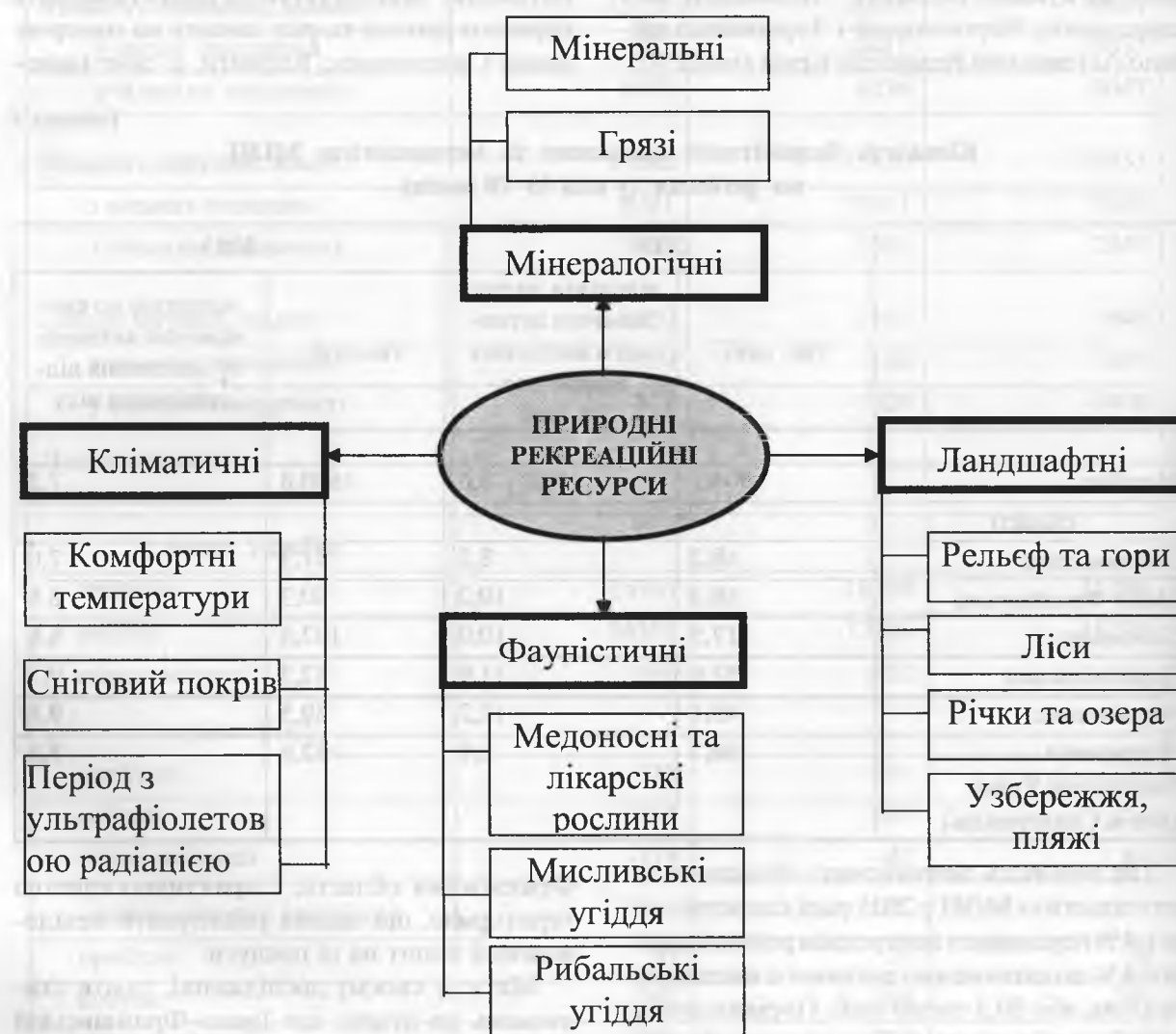

Рис. 2. Види природних рекреаційних ресурсів

натів з лікуванням, будинків та пансіонатів відпочинку в області та порівнюючи ці цифри з попередніми періодами а також з аналогічними показниками в інших регіонах (табл. 5), приходимо до невтішного виснов-

ку. Їх в області офіційно зареєстровано лише 4, у порівнянні з 9-ма на Львівщині. Викликає також занепокоєння факт зменшення кількості місць як в санаторіях та пансіонатах для лікування, так і в пансіонатах відпо-

Таблиця 5

Санаторії та пансіонати з лікуванням, будинки та пансіонати відпочинку по регіонах

	Санаторії та пансіонати з лікуванням				Будинки та пансіонати відпочинку			
	кількість (2005)	у них місць			Кількість (2005)	у них місць		
		1995	2004	2005		1995	2004	2005
Україна	524	158507	147369	144242	321	83282	62397	64804
Автономна Республіка Крим	142	60220	55607	54470	136	37339	29590	29344
Івано-Франківська область	16	4307	3230	3254	-	170	-	-
Львівська	16	2134	2606	2581	4	451	500	244
Львівська	66	20437	17336	18756	9	24	439	439

ку, що за кількістю санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, Івано-Франківська область зі своїми 16 санаторіями та пансіонатами для лікування, має значні резерви для розвитку. У порівнянні з Львівською областю, де їх налічується 66 і в яких може розміститись понад 19 000 осіб на добу, Івано-Франківська область може прийняти лише 2 581 бажаного оздоровитись. Порівнюючи з АР Крим, Івано-Франківська область відстає за цим показником в десятки разів. Не вистачає також будинків та пансіонатів відпочин-

ку, яке відбувається паралельно з загальним ростом попиту на такого роду туристично-рекреаційний продукт в області і Україні загалом.

Так, наприклад, кількість обслужених по області за 2005 рік туристів згідно зі звітами становить 147,5 тис. осіб. Це більше ніж у 2004 році відповідно у 2,5 рази за рахунок внутрішніх туристів, обслужених туроператором "Парктур" (ТК "Буковель"). Обсяги обслуговування склали 29 млн. грн. (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка основних показників діяльності ліцензованих туристичних підприємств
2005 – I півріччя 2006 року

Види туризму	2005 р.	I півріччя 2006 р.
Кількість обслужених туристів	147 581	235 024
з них:		
- іноземних	8 690	1144
- зарубіжних	4 814	2128
- внутрішніх	133 748	231 448
Кількість обслужених екскурсантів	43 370	8090
Обсяг наданих послуг, тис.грн.	28 971,0	28 121,4

За даними основних показників туроператорів та турагентів за 2005 рік Івано-Франківська область за кількістю обслужених туристів зайняла 3 місце в Україні після м. Києва та АР Крим, за кількістю екскурсантів – 6 місце (85 тис. осіб), за обсягами наданих послуг 10 місце (29 млн. грн.), за платежами до бюджету 4 місце (4 млн. грн.), за середньообліковою кількістю працівників – 11 місце (551 особа), за кількістю підприємств 13 місце (56 туроператорів та турагентів у 2005 році).

За перше півріччя 2006 р. туроператорами та турагентами обслужено 235 тис. туристів, що на 72% більше, ніж за такий період у 2005 році (89% з них обслужено туроператором “Парктур” (ТК “Буковель”).

Це офіційні дані державної статистичної звітності (форма №1-тур) туроператорів та турагентів. Тут не враховані показники готелів, санаторно-курортних закладів, садиб сільського, зеленого туризму.

За літній сезон 2006 року Івано-Франківську область відвідало 645 тис. осіб, з них в Яремчанському регіоні побувало 544 тис. осіб.

Таким чином, бачимо, що туристична галузь є однією із пріоритетних для забезпечення сталого розвитку Івано-Франківської області та її територіальних громад. Це сприяє створенню нових підприємств та додаткових робочих місць, збільшуються надходження до місцевих бюджетів.

Для вирішення соціально-економічних проблем сільських регіонів, перспективним, на нашу думку, є розвиток в області сільського зеленого туризму. Влада області приділяє цьому питанню значну увагу – облдержадміністрація розробила проект Програми розвитку сільського, зеленого туризму в області до 2010 року, який передбачає створення обласного навчально-консультаційного центру з сільського зеленого туризму, мережі рекламно-інформаційних центрів, пошук шляхів пільгового кредитування та ін. і буде виноситись на розгляд чергової сесії обласної ради.

Облдержадміністрації розроблено Стратегічне розпланування території Івано-Франківської області під туристичну інфраструктуру готельного та придорожного сервісу, яке дасть можливість потенційним інвесторам ефективно вкладати кошти у розвиток даної туристичної інфраструктури. На сьогоднішній день діє також Програма роз-

витку туризму в області на 2002–2010 роки, затверджена обласною радою у 2002 році.

Починаючи з 2006 року реалізовується великобюджетний проект-переможець всеукраїнського конкурсу проектів та програм розвитку місцевого самоврядування “Створення комплексної системи розвитку туристичної індустрії Івано-Франківщини”, розроблений головним управлінням з питань євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та туризму обласної державної адміністрації, Асоціацією економічного розвитку Івано-Франківщини та Радою з туризму Карпатського регіону. Проект передбачає стратегічне планування – розроблення комплексної довготермінової маркетингової стратегії Івано-Франківщини як туристичного регіону; інноваційну ініціативу – запровадження нових стандартів та процедур підвищення якості туристичних послуг (категоризація садиб сільського, зеленого туризму та ознакування пам'яток природи, історії та архітектури; навчання та підвищення кваліфікації кадрів туристичної індустрії; інформаційне забезпечення (створення кількох туристично-інформаційних центрів в районах (містах) області із значним туристично-рекреаційним потенціалом, об'єднання їх в мережу, створення централізованої бази даних, а також інтерактивного туристичного веб-порталу).

З огляду на вищесказане, пропонуємо наступні напрямки для короткотермінового вирішення в галузі туризму та рекреації, які, на нашу думку, сприятимуть її стрімкому розвитку вже в найближчі роки і які не вимагають значних фінансових затрат, але, в свою чергу, матимуть синергійний ефект для соціально-економічного розвитку регіону:

1. Розвиток сільського, зеленого туризму: – проведення категоризації садиб сільського, зеленого туризму;

– затвердження та реалізація Програми розвитку сільського, зеленого туризму в області до 2010 року;

– створення в м. Івано-Франківську обласного навчально-консультаційного центру розвитку сільського, зеленого туризму з офісом Івано-Франківської обласної організації Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні.

2. Розвиток нових напрямів туризму: – затвердження та реалізація Програми розвитку Дністровського каньйону (розвиток водного туризму та спелеотуризму).

3. Рекламно-інформаційна діяльність: – створення обласного туристичного веб-сайту та віртуального центру туристичної інформації;

– підтримка масштабних культурно-туристичних заходів.

4. Знакування та облаштування туристських маршрутів:

– подальша реалізація Програми розвитку мережі пішохідних туристських маршрутів в області “Спільним Шляхом до Об'єднаної Європи” (відновлення Східно-Карпатського туристського шляху).

IV. Висновки. Таким чином, розвиток туристично-рекреаційної індустрії в області має об'єктивні і незаперечні передумови. Доведення до конкурентного рівня якості рекреаційних послуг при умові поступового підвищення їх вартості та розширення асортименту, задіяння нових для регіону і новітніх видів туристичного і санаторно-курортного обслуговування, з залученням наукових підходів та використанням сучасних маркетингових стратегій дозволить вивести туристично-рекреаційну галузь краю на передові позиції не лише в Україні, але й у Європі та поміж країн СНД.

Це дасть змогу привабити більшу кількість туристів та рекреантів, збільшити відрахування в місцевий та Державний бюджети. Створення нових підприємств в цій галузі та розширення діяльності існуючих, розвиток зеленого туризму, дозволить знизити рівень безробіття в сільській місцевості та області загалом, що в свою чергу сприятиме і покращенню демографічної ситуації – зупиненні міграційних потоків за межі області, поверненню мігрантів на нові робочі місця з далеккого зарубіжжя. Вагомим фак-

тором їх повернення та збільшення потоку інвестицій в область слугуватиме також можливість започаткування малого бізнесу у сфері туризму та рекреації.

Розвиток туристично-рекреаційного господарства в області під призвою майбутнього входження України до СОТ та Європейського Співтовариства повинен буде здійснюватись з дотриманням сучасних світових вимог як до розвитку інфраструктури, соціальної сфери, так і до екології. Таким чином, покращення зазнає дорожньо-транспортна мережа, водо-, газопостачання, забезпеченість сучасними видами зв'язку, теле-, радіомовлення, підвищуються вимоги до еколого-безпечного ведення лісового господарства і виробничої сфери економіки області в цілому, запровадження науково-обґрунтованих методів еколого-безпечного лісо- та природокористування, збільшення кількості і підвищення якості очисних споруд, підвищення екологічних, соціальних та економічних стандартів загалом.

1. Романюк М.Д., Розвиток туризму в контексті соціально-економічного відродження Прикарпаття // Матеріали виступів учасників другої міжнародної науково-практичної конференції „Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою” – Бердянськ, 2006.

2. Крачило Н.П. Географія туризму. – К.: Вища школа, 1987. – 208 с.

3. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2005 рік. Івано-Франківське обласне управління статистики, За редакцією М.М. Колімбаєвського. – 2006, – 635 с.

Demographic and social position of Ivano-Frankivsk region in the last few years analyzed, as well as role and place of travel and recreation industry in this area. Necessity and main directions of this sphere development founded.

Мацола М.М.

ПРІОРИТЕТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА В УМОВАХ РИНКУ

У статті розглянуто теоретичні аспекти соціального розвитку села в ринкових умовах господарювання, зроблена оцінка найгостріших соціально-економічних проблем українського села, виокремлено шляхи соціально-економічного відродження сільських поселень.

Ключові слова: соціальний розвиток села, сільська місцевість, рівень життя сільського

населення, соціальна інфраструктура села, економічне піднесення села.

I. Вступ. Однією із найбільшочіпких проблем в Україні, які потребують негайного розв'язання є відродження українського села. Ринкові перетворення у сільській місцевості призвели на початковій стадії до катастро-

фічного спаду виробництва і руйнування ресурсного потенціалу в сільському господарстві та соціальній сфері. Масова незайнятість і різке падіння рівня життя сільського населення, деградація соціальної інфраструктури та поглиблення демографічної кризи на сільських територіях викликають занепокоєння у суспільстві, є соціально-економічними проблемами, що потребують негайного розв'язання. В Україні стала загально-визнаною реальністю проблема низького рівня життя сільського населення. Трансформація соціально-економічних відносин в країні, реформування аграрного сектору економіки є обставинами, які часто перевищують можливості виживання окремої сільської родини. Хоча головною метою реформ на селі була спрямованість на задоволення не лише фізіологічних, а й духовних, соціальних та інших потреб сільського населення і полягала у наданні селянинові землі і створенні на цій основі ефективного, високопродуктивного агропродовольчого сектору та забезпечення автоматичного підвищення рівня життя сільського населення, на жаль бажаного результату не принесла. А тому слід створити умови для використання позитивних результатів роботи реформованого АПК для піднесення рівня життя сільського населення, створення передумов для формування і становлення середнього класу на селі, широкого залучення до цього партнерів аграрного сектору.

II. Постановка завдання. Соціальна політика держави на селі, яка визначає цілі і напрямки діяльності органів державної влади стосовно поліпшення рівня життя сільського населення, конкретизується через різні проекти і програми, які, на жаль, практично не враховують соціально-економічну специфіку села. Наприклад, Концепція національної програми відродження села на 1995-2005 рр. головним завданням якої була підтримка найбільш незахищених верств сільського населення, містила основні завдання соціально-економічного розвитку села: серед яких – оздоровлення демографічної ситуації та регулювання зайнятості, відродження і збереження сільської поселенської мережі та формування повноцінного життєвого середовища, на жаль, реалізовувалася лише в кількох областях країни і не принесла бажаного результату.

Підвищення соціальної складової на селі є актуальним завданням державної соціальної політики, виконання якої має відбуватися поетапно з визначенням найгостріших проблем, що потребують негайного розв'язання у коротко- і середньостроковій перспективі.

III. Результати. У процесі формування ринкових відносин у сільській місцевості розширюється коло соціально-економічних проблем, розв'язання яких буде успішним за умови визнання їх пріоритетними та шляхом досягнення наукової достовірності й обґрунтованості напрямів розвитку сільських населених пунктів. Тому аналіз проблем розвитку соціальної сфери села дає підставу стверджувати, що механізм регулювання її розвитку залежать від системно-комплексного вирішення економічних, соціальних та демографічних проблем. Необхідність комплексного розв'язання проблем села полягає в тому, що чинники впливу на розвиток соціальної сфери взаємопов'язані та взаємозалежні між собою. Тобто, сутність соціального відродження села полягає в тому, щоб сформувати вільного товаровиробника, ринкову інфраструктуру, зорієнтувавши розвиток аграрного сектору економіки так, щоб мати ефективне виробництво та забезпечити конкурентоспроможність продукції.

З огляду на перебіг трансформаційних процесів на селі одним з головних завдань постає сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства в сільській місцевості, зміцнення ролі самих селян у вирішенні соціально-економічних питань розвитку села. Адже територіальні громади сільських поселень залишилися повністю відособленими від функціонуючих на їх територіях сільськогосподарських, промислових та інших підприємств, бо в процесі приватизації не отримали жодної частки в статутному капіталі цих підприємств. Порушуючи принцип територіальної належності та економічної справедливості, це зумовлює виникнення конфліктних ситуацій між органами місцевого самоврядування і керівництвом реформованих підприємств. Це тим більш актуальне завдання за умов проведення адміністративно-територіальної реформи, яка передбачає укрупнення районів. Попередні укрупнення (70-ті рр. 20 ст.), об'єднання господарств призвели до непередбачуваних руй-

нівних наслідків: головна увага надавалася центральному селу, а малі села, хутори втрачали перспективу, посилювалася міграція сільського населення до центральних садиб, де було зручніше вирішувати свої життєві питання.

Пропоновані нині зміни територіального устрою мають на меті наближення влади до людей, додержання гарантованих державою соціальних стандартів для всіх громадян, незалежно від місця їх проживання. Сьогодні в багатьох селах, де є навіть сільрада, не має автомобільного сполучення, відділень зв'язу, медичних установ, на грані закриття шкіл, через відсутність контингенту дітей, не надаються найпростіші побутові послуги.

Розвиток аграрного сектору економіки тісно пов'язаний з розв'язанням складних соціально-економічних проблем села. Становлення ринкової економіки вимагає розв'язання комплексу проблем, серед яких промісне місце займає соціальне відродження села [1]. Очевидно, що без відродження села не може бути ні продовольчого ринку, ні інших нових структур ринкової економіки. В даний час не працюють соціально-економічні програми розвитку села, згортаються обсяги будівництва житла та об'єктів культурно-побутового призначення. Має місце поглиблення суперечностей і посилення негативних тенденцій, що залишились з минулого, а саме: зростання смертності сільського населення, зниження рівня народжуваності, прогресування депопуляції, руйнація сільської поселенської мережі, загибання трудового потенціалу села. Щорічно в Україні зникає 50 сіл, а в майже 9 тис. сільських поселень або в 30 % має місце процес вилучення села. Найбільше цих сіл в Чернівецькій, Сумській, Полтавській, Кіровоградській, Вінницькій областях.

Несквівалентний обмін між містом і селом робить неможливим розв'язання соціальних проблем села, призвів до деградації сільських населених пунктів і масового відпливу з них молоді. Згубно вплинула на розвиток села адміністративно-командна система управління економікою, що відучила людей думати, проявляти свою ініціативу. Це й підштовхнуло селянина до відчуження від землі та масовий виробництва, позбавило його матеріальної зацікавленості в результатах своєї праці, породило пасивність і байдужість.

Тому головною першочерговою умовою відродження українського села є відродження справжнього господаря землі.

Аналіз стану реформування відносин власності на селі показує, що існує ряд перешкод на шляху створення нових господарських структур, а саме: селяни не чітко знають мету і завдання приватизації, відсутня послідовність у підході до проведення економічної реформи, немає зацікавленості у приватизації з боку керівників господарств, ускладнено сам процес приватизації. Умови життя на селі вимагають перегляду ряду концептуальних підходів до соціального відродження, впровадження методологічних засад формування його виробничої та соціальної інфраструктури. Соціально-економічне відродження сільських населених пунктів має будуватись на національно-інтелектуальному потенціалі з урахування людського чинника. На превеликий жаль негативним є і той факт що у селян зникли мотиваційні чинники до праці та сільського способу життя, оскільки праця в сільській місцевості малопроductивна, селяни майже не мають доступу до кредитних ресурсів, сільськогосподарської техніки, нових сільськогосподарських технологій і знань.

Соціально-економічний розвиток села полягає в тому, щоб сформувати вільного товаровиробника, ринкову інфраструктуру, зорієнтувавши розвиток аграрного сектору в такому напрямку, щоб мати ефективне виробництво і забезпечити конкурентоспроможність продукції як на внутрішньому, так і на світовому ринках. А основа цього закладається сьогодні при реформуванні існуючих відносин на селі. Задоволення всесростаючих потреб сільського населення, відтворення його робочої сили, регулювання міграцій, зайнятості, раціонального використання вільного часу залежить від рівня розвитку соціальної інфраструктури села.

Ці питання тісно пов'язані зі створенням економічної бази для стабілізації рівня життя сільського населення. Для підтримки розвитку сільського самоуправління потрібні заходи із перетворення сільських громад на фінансово забезпечені та самодостатні органи місцевого самоврядування. З цієї метою необхідно:

– змінити пріоритети бюджетної політики щодо бюджетів сільських та селищних рад

шляхом передачі функцій збирання й застосування методів впливу по податках, що надходять до місцевих бюджетів, від податкових адміністрацій до органів місцевого самоврядування, створення районних скарбниць, які б формувалися цими органами;

– передати частину загальнодержавних податків і зборів місцевій владі та змінити співвідношення між частками від сум податків, що надходять у центр і залишаються на місцях, на користь перших; зробити їх власними доходами сільських громад, що дозволить відійти від практики дотаційного вирівнювання;

– передбачити в бюджетах всіх рівнів викремлення даних по фінансуванню села в розрізі міністерств і відомств, програм, грантів, держзамовлень, кредитного фінансування та забезпечити їх публічність;

– дозволити поряд із казначейським банківське обслуговування місцевих бюджетів, що забезпечить більш мобільне використання коштів та отримання додаткового прибутку;

– відійти від практики доведення місцевим бюджетам згори контрольних цифр.

Тільки маючи достатні економічні ресурси та можливість використовувати їх на власний розсуд, територіальні громади сільських поселень зможуть змінити на краще життя на селі, що стане добрим стимулом проживання в сільській місцевості. В бюджетах всіх рівнів має бути соціально захищеною стаття першочергового фінансування видатків на розвиток села з розбивкою по областях (районах, сільських/селищних радах) з врахуванням гостроти проблеми рівня життя сільського населення відповідної території. Необхідно зробити сільську місцевість більш привабливою для господарської діяльності з фіскальної точки зору, зокрема, надавати пільги при створенні нових робочих місць на селі в позааграрній сфері, розвитку сфери послуг, встановлюючи доступні суми податків для підприємців – фізичних осіб.

Швидкий розвиток підприємництва на селі може стати підґрунтям для відродження стаціонарної і пересувної торгівлі, обслуговування послугами закладів культури. Тому, для більш вдалого розвитку підприємництва на селі і в тих напрямках, що кореспондують з потребами конкретних сільських територій, необхідно в районах-лідерах і районах середнього рівня розвитку організувати

при центрах зайнятості або навчальних закладах спеціальні курси бізнес-освіти з врахуванням специфіки малого бізнесу в сільській місцевості для підприємців з числа селян і, перш за все осіб, які вивільнюються з сільського господарства.

Подальший розвиток сільгоспвиробництва та підприємництва на селі потребуватимуть створення нових і відновлення існуючих виробничих площ, реалізації будівельних проектів. До цього слід залучати сільські будівельні бригади і організації, що дозволить підвищити зайнятість сільських жителів, забезпечить розвиток промисловості будівельних матеріалів на селі, дозволить сільрадам більш економічно використовувати їх фінансові ресурси.

Економічне піднесення села має супроводжуватися перетвореннями в соціальній сфері. В кожному районі за участю спеціалістів галузевих управлінь і провідних науковців області необхідно розробити, виходячи з наявних економічних умов та ступеня розвитку підприємництва, стандарти доступності до соціально-культурних та побутових послуг. Виділення на базі кожного району, сільської ради, так званих “опорних поселень” дозволить виконувати їм функції обслуговування селян послугами соціальної сфери.

Основною умовою гідного рівня життя сільського населення є доступ до базової освіти, підвищення якості освітніх послуг через:

– забезпечення отримання повної середньої освіти всіма дітьми із сільської місцевості шляхом: а) взяття на облік і контролю відвідування ними школи з боку управлінь освіти в районах у тісній співпраці із сільськими та селищними радами в особі уповноваженого по роботі з молоддю, що дозволить наповнити працю останнього конкретним змістом; б) запровадження для дітей з віддалених сіл або тих, де немає шкіл, дистанційного навчання;

– поліпшення матеріально-технічної забезпеченості сільських шкіл, особливо оргтехнікою з метою забезпечення доступу до великого обсягу інформаційних ресурсів. Необхідно увести в практику адресну передачу комп’ютерної техніки, яка була у використанні в державних, банківських та інших установах і організаціях, осередках політичних партій сільським школам;

– поширення аграрної освіти на селі завдяки запровадженню викладання на факультативних засадах основ агрономії, ветеринарії, економіки фермерського господарства із залученням фахівців місцевих господарств, які поєднують теоретичними знаннями і практичним досвідом для забезпечення базової аграрної підготовки сільських дітей та створення спеціалізованих гуртків, відродженню навчально-виробничих підрозділів шкіл.

Важливим для життя є збереження і підтримання здоров’я сільських жителів, що, враховуючи сучасний стан медичного обслуговування на селі, потребує: проведення регулярної диспансеризації дітей і молоді в сільській місцевості; організації продажу сільським жителям ефективних медикаментозних препаратів за пільговими цінами з компенсацією витрат через систему соціального забезпечення та Фонд розвитку сільських територій; забезпечення сіл, де є діти, найпростішими спортивними спорудами. В районах-аутсайдерах додатково вкрай необхідним є посилення пропаганди здорового способу життя та залучення сільського населення до занять спортом та фізкультурою; відновлення системи медичних профілактичних оглядів сільського населення; розширення практики виїзного медобслуговування у найвіддаленіші села.

Великим позитивним зрушенням в питаннях соціально-економічного відродження села є роздержавлення власності в соціальній сфері, зокрема, приватизація об’єктів соціальної інфраструктури села. Але ці процеси проходять на селі вкрай повільно. Приватизація об’єктів соціальної інфраструктури створить основу конкурентного соціального середовища, подолає відчуження працівників соціальної сфери від засобів вироб-

ництва та результатів своєї праці і безпосередньо впливатиме на підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

IV. Висновки. На нашу погляд, пріоритетами соціально-економічного розвитку в сільській місцевості є створення умов для забезпечення достатнього життєвого рівня населення, розвитку трудового потенціалу, недопущення надмірної диференціації населення за рівнем доходів, надання адресної підтримки незахищеним верствам населення, всебічного розвитку освіти, культури, поліпшення охорони здоров’я населення. А тому основними напрямками державної соціальної політики в сучасних умовах є створення економічної бази для стабілізації рівня життя сільського населення, забезпечення подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва, врегулювання земельних, майнових і соціально-трудових відносин, формування умов для зростання економічної активності селян, оплати праці, соціального поліпшення якості послуг на селі.

1. Гнибіденко В.Ф. Соціально-економічні проблеми зайнятості і соціального захисту населення в аграрному секторі економіки України: Монографія. – К.: Соц.інформ, 2002. – 336 с.

2. Шляхи підвищення рівня життя сільського населення в Україні / За ред. Р.Шмілта. – К., 2003. – 37 с.

3. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки. Указ Президента України // Урядовий кур’єр, 12 грудня 1999 р.

In the article the theoretical aspects of social development of village in the market conditions of menage are considered, done estimation of the sharpest socio-economic problems of the Ukrainian village, the ways of socio-economic revival of rural settlements are selected.

Кривий М.В., Кім В.Ф.

ІНФРАСТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розкривається суть людського розвитку, його залежність від наявної інфраструктури. Індекс людського розвитку по регіонах України подається у динаміці з 1999 по 2004 роки.

Ключові слова: людський розвиток, інфраструктура, соціальне середовище, індекс людського розвитку.

I. Вступ. У Конституції України зазначено, що людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека вважаються найвищою соціальною цінністю [1, 3].

Людський потенціал є найважливішим чинником реформування держави і суспільства, що прагнуть включитись в світові потоки сучасних технологічних, інфраструк-

турних, інституціональних, соціально-гуманітарних і інших перетворень.

Під інфраструктурою слід розуміти сукупність матеріально-речових елементів, що створюють відповідні умови для нормально-го функціонування виробництва і руху товарів, а також раціональної організації суспільно-політичної, трудової, духовної, сімейно-побутової діяльності громадян держави. До її складу відносять різноманітні за своїм призначенням інститути і структурні підрозділи народногосподарського комплексу, основним завданням яких є створення матеріально-технічної бази, надання відповідних послуг і сприяння розвитку людини [5, 59].

II. Постановка завдання. Інфраструктура відноситься до одного з найвагоміших компонентів життєдіяльності суспільства. Ігнорування даного компонента призводить до відставання у рівні розвитку соціальної сфери, спричиняє негативні економічні та соціальні наслідки, суттєво знижує активність населення, незадовільно впливає на стан людського розвитку. Основним завданням дослідження є з'ясувати, який вплив має наявна інфраструктура на розміщення регіонів України у ранжированому порядку.

III. Результати. Концепція розвитку людського потенціалу, розроблена експертами ООН в кінці минулого століття, передбачає розвиток людини через розширення можливостей вибору завдяки поліпшенню якості освіти та охорони здоров'я, збільшенню доходу та підвищенню якості рівня та зростання тривалості життя [2, 3].

З метою визначення рівня людського розвитку на регіональному рівні Державним комітетом статистики України разом із Радою з вивчення продуктивних сил Національної Академії Наук розроблено і затверджено методику, яка передбачає блок з 9-ти індексів окремих аспектів людського розвитку.

Зокрема:

- демографічний розвиток;
- ринок праці;
- матеріальний добробут;
- умови проживання населення;
- стан та охорона здоров'я населення;
- соціальне середовище;
- рівень освіти населення;
- екологічна ситуація;
- фінансування людського розвитку.

Кожен з названих блоків складається з ряду окремих показників.

Інформаційною базою методики є дані державних статистичних спостережень та систематичних вибірових обстежень домашніх господарств населення [2, 4].

Розрахунки, здійснені згідно методики людського розвитку дозволяють побудувати єдину шкалу, на якій у ранжированому порядку розміщуються всі регіони України. Конкретне значення інтегрального індексу (або індексів, що характеризують окремі аспекти людського розвитку) не мають економічної інтерпретації – важливим є лише місце, яке належить кожному конкретному регіону на єдиній для України шкалі.

На основі аналізу за 1999-2004 роки, серед регіонів України по переважній більшості аспектів людського розвитку (за виключенням стану та охорони здоров'я, соціального середовища та екологічної ситуації) переконлива першість належить м. Києву. Наступні місця посідають м. Севастополь, Харківська та Закарпатська області, але їх домінування є не таким виразним.

Замикають шкалу Донецька, Луганська області, які помітно відстають за індексами людського розвитку від більшості регіонів України в демографічному розвитку, рівні освіти, соціальному середовищі і екологічній ситуації. Хоча по рівню матеріального добробуту (середньомісячної заробітної плати і пенсії, середніх витрат в розрахунку на умовно дорослого та ін.) згадані регіони посідають 2-3 місце відповідно.

В Івано-Франківській, Закарпатській, Вінницькій, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях переважає населення, яке проживає в сільській місцевості, де як відомо, рівні інфраструктури людського розвитку набагато нижчі від міського і треба ще багато часу і коштів, щоб це становище вирівнялось. Тому в прийнятій методиці завідомо наперед закладаються нерівні умови щодо регіонального порівняння.

Що стосується Івано-Франківської області, то вона за 1999-2004 роки посідала 19-14 місця, а в 2003 році – 15, в 2004 році – 14 місце. Серед областей Західної України Івано-Франківська і Волинська області займають останні місця. Ми значно відстаємо за умовами проживання населення, (незадовільне забезпечення водогonom, каналізацією), рівнем освіти, (низький рівень дош-

Характеристика регіонального людського розвитку в 1999-2004 рр. [2, 5]

Регіони	Індекс людського розвитку						Ранг регіону					
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1999	2000	2001	2002	2003	2004
АР Крим	0,523	0,577	0,565	0,558	0,546	0,519	16	3	2	4	5	7
Вінницька	0,563	0,551	0,544	0,531	0,517	0,497	6	6	6	6	11	15
Волинська	0,522	0,485	0,496	0,490	0,488	0,505	17	21	17	15	19	13
Дніпропетровська	0,476	0,496	0,481	0,483	0,499	0,475	25	20	21	19	16	20
Донецька	0,440	0,450	0,425	0,421	0,413	0,418	26	26	26	26	27	26
Житомирська	0,515	0,496	0,481	0,470	0,474	0,487	18	19	22	21	21	18
Закарпатська	0,555	0,547	0,524	0,516	0,558	0,557	9	9	11	11	3	4
Запорізька	0,527	0,508	0,512	0,488	0,480	0,502	13	16	14	17	20	14
Івано-Франківська	0,523	0,509	0,482	0,490	0,499	0,489	15	15	19	14	15	17
Київська	0,568	0,539	0,538	0,503	0,518	0,509	4	10	7	12	9	12
Кіровоградська	0,490	0,501	0,487	0,485	0,490	0,464	23	18	18	18	17	25
Луганська	0,422	0,412	0,413	0,390	0,414	0,400	27	27	27	27	26	27
Львівська	0,550	0,555	0,530	0,530	0,534	0,529	10	5	9	7	6	6
Миколаївська	0,479	0,468	0,482	0,452	0,461	0,472	24	25	20	25	24	21
Одеська	0,498	0,507	0,476	0,468	0,466	0,465	21	17	24	22	22	24
Полтавська	0,599	0,576	0,559	0,563	0,530	0,553	2	4	4	3	7	5
Рівненська	0,549	0,482	0,520	0,499	0,514	0,513	11	22	13	13	13	10
Сумська	0,492	0,474	0,462	0,463	0,465	0,466	22	24	25	23	23	23
Тернопільська	0,564	0,533	0,527	0,521	0,523	0,489	5	12	10	10	8	16
Харківська	0,525	0,549	0,554	0,553	0,553	0,558	14	7	5	5	4	3
Херсонська	0,500	0,482	0,477	0,461	0,455	0,476	20	23	23	24	25	19
Хмельницька	0,560	0,537	0,523	0,527	0,518	0,513	7	11	12	8	10	9
Черкаська	0,569	0,548	0,535	0,522	0,504	0,517	3	8	8	9	14	8
Чернівецька	0,530	0,521	0,511	0,476	0,516	0,513	12	14	15	20	12	11
Чернігівська	0,514	0,523	0,509	0,489	0,489	0,469	19	13	16	16	18	22
м. Київ	0,689	0,717	0,699	0,688	0,691	0,711	1	1	1	1	1	1
м. Севастополь	0,556	0,588	0,560	0,599	0,605	0,570	8	2	3	2	2	2

кілької освіти), фінансуванням людського розвитку та екологічної ситуації (за 2004 рік 26-23 місця).

Трохи більше 1% сільських населених пунктів Івано-Франківщини забезпечені во-

доганами загальною протяжністю близько 20 км, що становить лише 2,7% загальної їх довжини. Кількість дошкільних дитячих закладів проти 1990 року зменшилась на 40 %, а відвідування їх дітьми – більше ніж напо-

ловину. Рівень охопленості дошкільними закладами сільських дітей не перевищує 1%. В селах області нижчий рівень матеріального добробуту, більша частка незайнятого населення, особливо у населених пунктах віддалених від міст і промислових центрів. За 2005 рік середньомісячна заробітна плата одного працівника в сільському господарстві не перевищувала 400 грн., що становить 56 % до загального середньообласного показника. Недостатній рівень податкових надходжень, який значно нижчий на одну особу ніж в промислово-індустріальних регіонах не дозволяє в достатній мірі здійснювати фінансування і видатки місцевих бюджетів на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист населення.

IV. Висновки. Отже, одне з основних завдань влади усіх рівнів, громадських і політичних організацій – сприяння розвитку інфраструктури, бо негативні зміни в ній, навіть якщо вони викликані кризовими явищами в суспільстві, розглядаються як основний фактор дестабілізації політичного, економічного і соціального стану суспільства. Відставан-

ня у розвитку соціальної інфраструктури не лише гальмує соціальні та економічні перетворення, а й негативно впливає на розвиток нації як на державному, так і на регіональних рівнях.

1. Конституція України. Закон України "Про внесення змін до Конституції України" № 2222-IV від 8 грудня 2004 року. – Харків: "Парус", 2005 – 60 с.

2. Регіональний людський розвиток: Статистичний бюлетень. Державний комітет статистики України, 2005 – 34 с.

3. Статистика України. Щоквартальний науково-інформаційний журнал. 2004, № 2-НТК статистичних досліджень, 2004 – 105 с.

4. Статистика України. Щоквартальний науково-інформаційний журнал. 2004, № 4-НТК статистичних досліджень, 2004 – 124 с.

5. Статистика України. Щоквартальний науково-інформаційний журнал. 2005, № 1-НТК статистичних досліджень, 2005 – 115 с.

6. Статистика України. Щоквартальний науково-інформаційний журнал. 2005, № 2-НТК статистичних досліджень, 2005 – 107 с.

In the article the essence of human development, his dependence, on a present infrastructure opens up. The index of human development on the regions of Ukraine is given in a dynamics with 1999 on 2004 years.

Абубекерова А.З.

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ НА СТАН ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто вплив демографічних чинників на фінансовий стан Пенсійного фонду України, зокрема його відділення в Запорізькій області. Запропоновано засоби мінімізації впливу демографічних ризиків на платоспроможність Пенсійного фонду.

Ключові слова: працюючі громадяни, непрацездатні особи, демографічні ризики, Пенсійний фонд України, солідарна пенсійна система.

I. Вступ. Пенсійні системи удосконалюються практично в усьому світі, і в першу чергу в країнах з високорозвиненими суспільними відносинами. Це зумовлено тенденціями старіння населення. В останнє десятиріччя поступово погіршується співвідношення кількості працюючих в економіці та пенсіонерів – основного показника для пенсійної системи, яка побудована на принципі

«солідарності поколінь». Усе це робить існуючу пенсійну систему вкрай нестійкою та вразливою до будь яких демографічних негараздів.

Отже на сучасному етапі вкрай необхідне і доцільне подальше дослідження проблеми реформування системи пенсійного забезпечення країни з застосуванням досягнень науки у вирішенні дискусійних проблем з цих питань. Для проведення реформування крім зміни пенсійного віку, необхідно запровадження інших, принципово нових засад, які розосереджують демографічні ризики і послаблюють їхній вплив на пенсійне забезпечення в країні. Основною відмінністю нового фінансування пенсійних виплат є залежність їх розміру від сум та тривалості внесків, які відраховує кожна працююча людина впродовж трудової діяльності на підприємстві. У зв'язку з цим, дедалі актуальним стає пи-

тання дострокових пільгових пенсій, які мають більшу тривалість у порівнянні зі звичайними пенсійними виплатами, та менший період накопичень внесків на рахунок робітника в Пенсійний фонд України.

II. Постановка завдання. Аналіз сучасного демографічного стану регіону. Виявлення впливу змін пропорцій працюючого населення та населення старше працездатного віку на платоспроможність Пенсійного фонду України на прикладі Запорізької області. Механізми зниження тиску на державний пенсійний фонд.

III. Результати. Розглянемо механізм фінансування солідарної пенсійної системи, яка діє зараз в Україні та цілком залежить від відрахувань, які роблять працюючі громадяни на користь непрацездатних осіб, згідно з чинним законодавством. Зараз в Україні стан

зайнятості працездатного населення викликає занепокоєність з боку держави, як в розв'язанні економічних проблем суспільства, так і у вирішенні його соціальних питань.

На відміну від накопичувальної системи пенсійного забезпечення, за якої фінансування пенсій відбувається за рахунок внесків, які людина здійснює впродовж свого працездатного віку, сплата пенсій в солідарній пенсійній системі залежить від кількості платників внесків в Пенсійний фонд України. Розглянемо структуру зайнятого населення по Запорізькій області та кількість пенсіонерів, що отримують пенсійні виплати за рахунок відрахувань від заробітної плати працівників, які працюють в галузях народного господарства України (табл. 1).

Як бачимо, співвідношення платників податків та пенсіонерів, які отримують пенсії

Таблиця 1

Структура населення Запорізької області за економічною активністю

	2001		2002		2003		2004		2005	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Постійне населення	1949,7	100	1926,2	100	1908,5	100	1891,8	100	1876,4	100
Зайняте населення	812,5	41,7	841,2	43,7	793,0	41,6	824,8	43,6	846	45,1
Кількість пенсіонерів	559,3	28,7	558,8	29	555,8	29,1	556,1	29,4	544,4	29
Кількість пенсіонерів на одного працюючого	0,69		0,66		0,70		0,67		0,64	

*Джерело: Статистичний щорічник// Статистичний збірник – Запоріжжя. 2005. – С.270.

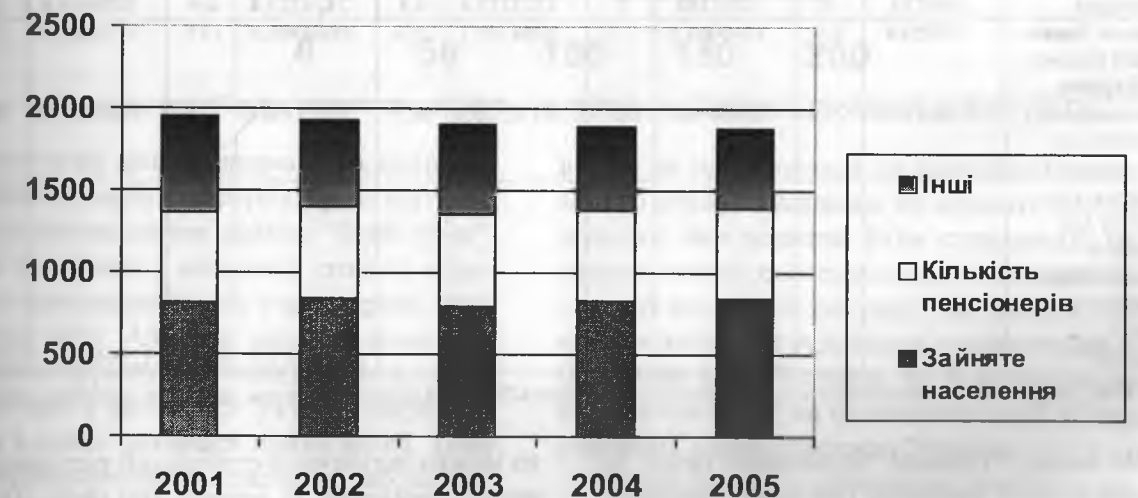

Рис. 1. Динаміка структури населення за економічною активністю по Запорізькій області за 2001–2005 рр.

за рахунок відрахувань від заробітної плати працівників в 2005 році складало на 100 працюючих 64 пенсіонера. Статистичні дані свідчать, що середня пенсія по Запорізькій області складає 425 гривень, а середня заробітна плата складає 831 грн. Загальні обов'язкові внески, які надходять від роботодавців до Пенсійного фонду України (31,8% від фонду оплати праці) та працівників (2% від заробітної плати) складають в середньому 281 грн. Для забезпечення належних виплат середньої пенсії за визначених надходжень від середньої заробітної плати, співвідношення працюючих та пенсіонерів повинно бути відповідно не більше ніж 60 пенсіонерів на 100 працюючих. Тому збільшення пенсій, які не підкріплені зростанням заробітної плати і як наслідок відрахувань на пенсійне страхування, призводить до надмірного навантаження на бюджет Пенсійного фонду України.

Проаналізуємо структуру доходів Пенсійного фонду України за рахунок яких сплачується трудова пенсія: основні надходження (більш ніж на 70 відсотків) складають обов'язкові платежі підприємств та громадян (табл. 2).

тис. грн. і було профінансовано за рахунок коштів Державного бюджету України. В 2006 році видатки на фінансування пенсійного забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1]. Пенсійним фондом України складають 59 269 443,1 грн. Фінансування їх відбувається за рахунок надходжень обов'язкових внесків підприємств, установ та організацій в розмірі 45 385 306,4 грн. та внесків громадян в розмірі 3 020 524,9 грн. Як бачимо дефіцит бюджету Пенсійного фонду України складає 10 863 611,8 грн. та фінансується за рахунок коштів Державного бюджету України, а це близько 18,3% від загальної суми сплачених пенсій. Це є непродуктивним використанням державних коштів і не сприяє економічному розвитку держави. Крім того це може призвести до дефолту Пенсійного фонду та соціальної напруженості, тому що люди похилого віку – це незахищені версти населення, єдиним джерелом існування яких є пенсія. Тому держава повинна шукати інші можливості підвищення доходів Пенсійного фонду.

Якщо розглянути динаміку зайнятості населення в Запорізькій області (табл. 1),

Таблиця 2

Структура доходів Пенсійного фонду України [2].

	Роки									
	2002		2003		2004		2005		2006	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Усього доходів	22264315	100	25266982,9	100	36182865,9	100	49157453,3	100	62912811	100
обов'язкові внески, в т.ч. підприємств	15999262	71,9	20256555,4	80,2	25313731,5	70	39597962,4	80,5	48405831,3	76,9
громадян	15112512	67,9	18993205,4	75,2	23738512,1	65,6	37173739	75,6	45385306,4	72,1
	886750	4	1263350	5	1575219,4	4,4	2424223,4	4,9	3020524,9	4,8
Кошти Державного бюджету України	1980518	8,9	1846064,5	7,3	5884305,1	16,3	6663991,8	13,6	9737682,8	15,5
Видатки на пенсійне забезпечення*	17206255	77,3	19855900	78,6	25132375,9	69,5	56513306,6	115	59269443,1	94,2
Покриття дефіциту для виплати пенсій з Державного бюджету України							16344689,8	33,25	7289495,4	11,59

*Осіб, пенсія яким призначена згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Як видно з таблиці, підвищення пенсії до прожиткового мінімуму громадян пенсійного віку в 2005 році призвело до дефіциту бюджету Пенсійного фонду України в 16344689,8

то можна відзначити стабільний ріст працюючого населення за останні три роки. Тому сприяло як позитивні зрушення в економіці країни, так і сприятливе демографічне ста-

новинце. Однак сподіватись на збільшення платників внесків в Пенсійний фонд за рахунок демографічних показників не є вірним і на то є свої причини. За останні п'ятнадцять років, внаслідок нестабільного економічного стану розвитку країни, зменшилась середня заробітна плата (на 60-65% проти рівня 1990 р.). Сучасний рівень середньої заробітної плати є недостатнім для утримання навіть однієї сім'ї і як наслідок маємо зменшення в розподілі постійного населення за віком (рис. 2).

у 2005 році на 1000 жителів області кількість людей, що прибули, склала 14,6 чоловік, а тих, хто вибув – 15,3 чоловік, це привело до скорочення на 0,7 чоловік на 1000 жителів [3]. Трудова міграція є сьогодні одним з актуальних питань суспільства. До виїзду громадян працездатного віку за кордон спонукає економічна ситуація, яка склалася сьогодні в Україні: нестача робочих місць, низька заробітна плата. Наслідки трудової міграції є невтішними як для робітників, так і для держави. Для перших час праці за кор-

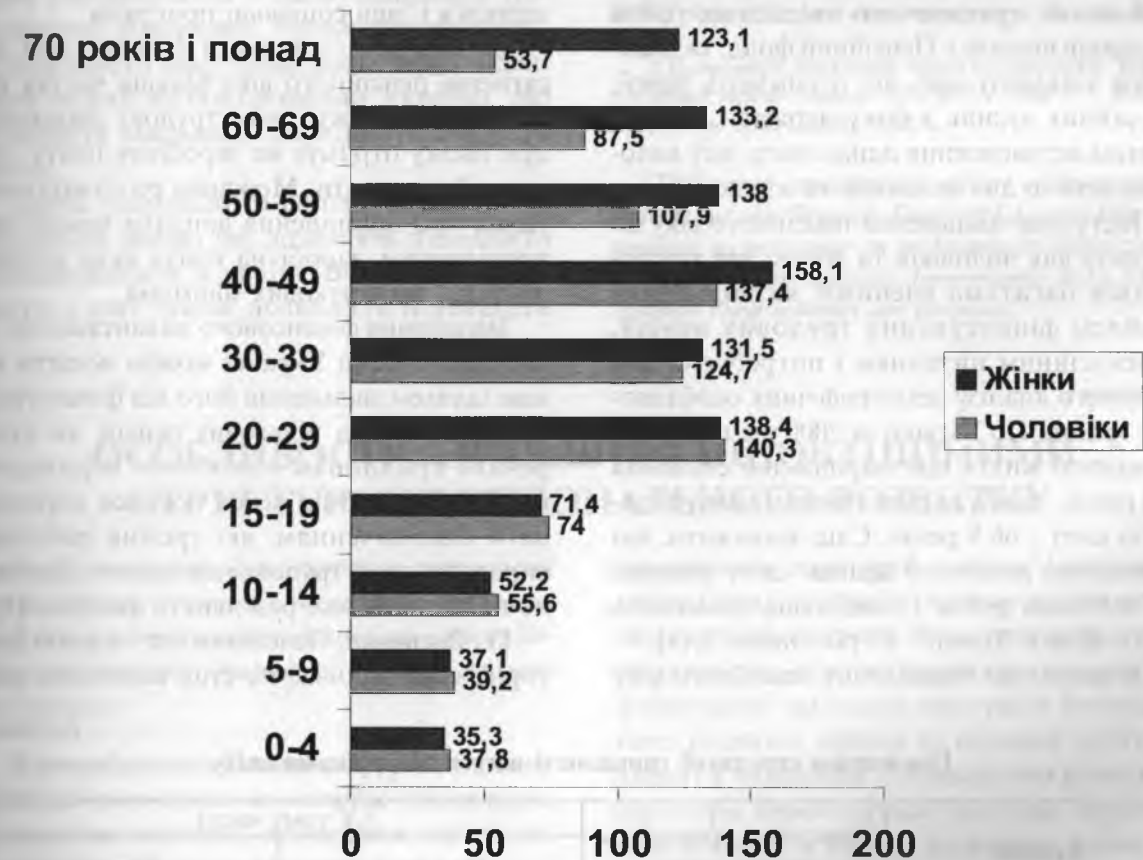

Рис. 2. Розподіл постійного населення за віком та статтю по Запорізькій області в 2005 році [3]

Статистичні дані по приросту населення не є оптимістичними: зараз населення працездатного віку відноситься до так званого "бейбі-бума", коли в 60-х роках у минулому столітті підвищилась народжуваність як у нас в країні, так і по всьому світу. Але їм на зміну йде покоління так званого періоду 90-х, коли внаслідок структурних змін в економіці України народжуваність в країні знизилася майже вдвічі. Тому питання реформування пенсійного забезпечення потребує якомога скорішого розв'язання.

Також на кількість працездатного населення мають вплив і міграційні процеси. Так

допом не враховується до пенсійного страхового стажу, а держава не отримує частки доходів, які повинні бути спрямовані на сплату пенсій сьогоднішнім пенсіонерам. Єдиний вихід з цієї ситуації – це добровільні внески коштів трудовими емігрантами в Пенсійний фонд України, які в подальшому надають їм право на отримання пенсії згідно з чинним законодавством України.

Таким чином, в державних пенсійних системах, побудованих на принципі «солідарності поколінь», підтримання на постійно-му рівні пенсійного забезпечення людей по-

хилого віку при існуючих в нашій країні демографічних тенденціях спричиняє або зростання податкового навантаження на працююче населення, або подальшого росту віку виходу на пенсію. Можливі комбінації наведених заходів. Подальше збільшення податкового навантаження сприяє тінізації економіки, тому більш реальним є другий показник, тобто пенсійний вік. На сьогодні в Україні, в порівнянні з світовими економіками, найменший вік виходу на пенсію – для чоловіків він складає 60 років, а для жінок 55 років. Змінити пропорції на користь збільшення працюючого населення, тобто платників внесків в Пенсійний фонд, та зменшення кількості осіб, які отримують пенсії, без зайвих зусиль з боку держави, можна шляхом встановлення однакового віку виходу на пенсію для чоловіків та жінок.

Поступове збільшення пенсійного віку до 65 років для чоловіків та жінок, яке пропонується багатьма вченими, як вирішення проблем фінансування трудових пенсій, є дискусійним питанням і потребує більш глибокого аналізу демографічних особливостей країни. По Україні за 2000 рік показник тривалості життя при народженні становив 68,1 років, що було дещо вищим, ніж у цілому по світі – 66,9 років. Слід зауважити, що економічно розвинені країни світу подолали 75-річний рубіж і найбільша тривалість життя була в Японії – 81 рік (табл. 3)[4].

Питання про підвищення пенсійного віку

до 65 років в Україні на сучасному етапі є дуже некоректним, тому що середня тривалість життя після досягнення пенсійного віку буде лише 3 роки, при цьому, зважаючи на статеві особливості очікуваної тривалості життя, “середній” чоловік зовсім не має можливості дожити до пенсійного віку.

Тому перед тим, як змінювати вік виходу на пенсію в Україні, необхідно докласти зусиль, щоб збільшити середню тривалість життя населення шляхом підвищення якості життя, а саме збільшивши реальні доходи населення та витрати держави на охорону здоров'я і інші соціальні програми.

Як свідчить статистика сьогодні при досягненні пенсійного віку більша частка населення продовжує свою трудову діяльність, при цьому отримує як заробітну плату, так і пенсійні виплати. Можливо розглянути питання про припинення виплати пенсій тим працівникам, заробітна плата яких перевищує два прожиткових мінімуми.

Зменшення фінансового навантаження на Пенсійний фонд України можна досягти також шляхом звільнення його від фінансування дострокових пільгових пенсій, які суперечать принципам соціальної справедливості: тобто розмір пенсії повинен дорівнювати накопиченням, які зробив робітник впродовж своєї трудової діяльності. Докладно це питання вже розглянуто автором [5].

IV. Висновки. Пенсійний вік – один із факторів, який впливає на стан пенсійних вип-

Таблиця 3

Показники середньої тривалості життя за країнами світу

Країна	Очікувана тривалість життя, років	У тому числі	
		Чоловіки	Жінки
Україна	68,0	63,0	74,0
Білорусь	68,0	63,0	74,0
Угорщина	71,1	67,1	75,1
Німеччина	77,3	74,1	80,3
Польща	72,7	68,4	77,1
Чехія	74,1	70,8	77,7
Казахстан	64,0	59,0	70,0
США	76,8	73,5	80,2
Росія	66,0	60,0	72,0
Великобританія	77,3	74,7	80,0
Італія	78,3	75,2	81,3
Франція	78,2	74,4	82,1
Молдова	67,0	63,0	70,0
Румунія	70,2	66,5	74,1

лат, які сьогодні фінансуються за рахунок пенсійного фонду України. Збільшення пенсійного віку сприяє збільшенню чисельності працюючого населення, а звідси й платників внесків, та одночасно зменшенню чисельності нових пенсіонерів. Але економічна ситуація, яка існує сьогодні в Україні, не є сприятливою для цього кроку. Збільшення пенсійного віку суттєво вплине на пропозицію на ринку праці і збільшить рівень безробіття. При величезному прихованому безробітті в Україні пенсійні виплати виконують роль допомоги у зв'язку з безробіттям. Тому реформування в цьому напрямку треба робити поступово. Також для збільшення пенсійного віку треба насамперед підвищити якість життя громадян України, що дозволить збільшити середню тривалість життя.

Треба запровадити соціальні програми підтримки жінок, які дозволять підвищити народжуваність в країні. Вивід заробітної плати з тіні також дозволить підвищити

доходи Пенсійного фонду України. І останнє: не слід затягувати з реформуванням дострокових пенсій і потрібно перекласти затрати на їх фінансування на роботодавців, які мають шкідливе виробництво.

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 р., № 1058-IV // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 150. – С. 2.

2. Про затвердження бюджету Пенсійного фонду України на 2006 рік. Постанова КМУ від 15 березня 2006 р. № 309//www.rada.gov.ua

3. Короткий статистичний довідник// Статистичний збірник – Запоріжжя. 2005. – С. 140.

4. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку/ За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.

5. Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 207: В 5 т. Том 2. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – 312 с.

This paper considers the effects of demographic indices on the Pension Fund of Ukraine financial position, in particular on its branch in Zaporizhzhya oblast. Ways to mitigate demographic risks for the Pension Fund solvency are proposed.

Галук І.Б.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМИ СТРУКТУРАМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуті питання активізації інноваційного розвитку території, показані напрями і методи регулювання та стимулювання інноваційної діяльності на рівні держави і регіону.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, інноваційні структури, інноваційна політика, інноваційна стратегія, інноваційні програми розвитку.

I. Вступ. В умовах нерівномірності економічного розвитку окремих територій постає необхідність раціонального розміщення виробничих сил та збалансування розвитку окремих регіонів та областей. Така трансформація пояснюється причинами як організаційного, так і функціонального характеру. Використання єдиного механізму управління розвитком регіонів є недосконалим через відмінність рівнів розвитку, наявних потенціалів та умов для їх активізації.

II. Постановка завдання. У більшості розвинених країн питання економічного ви-

рівнювання територій займає центральне місце поряд із стратегічними напрямками економічної політики. В силу специфіки кожного регіону, яку необхідно враховувати при формуванні загальної програми інноваційного розвитку країни та окремої території, акцент в управлінні інноваційним розвитком території переноситься значною мірою на самі регіони, а участь держави в цьому випадку обмежується непрямыми методами регулювання (за винятком найбільш відсталіх регіонів). На сьогодні в працях українських науковців більше уваги приділяється проблемам розвитку інноваційної діяльності на рівні держави чи окремого підприємства. Проблеми регіонального чи обласного інноваційного розвитку мають дещо інший характер через специфіку їх розвитку.

III. Результати. При створенні програм розвитку для окремо взятого регіону необхідно враховувати, що активізація підприємства та розвиток інноваційного потенціалу області напряму залежить від рівня мо-

білізації, активізації та розвитку її внутрішніх резервів для досягнення економічних та соціальних результатів. Активізація потенціалу кожного регіону дозволяє зосередитись на існуючих можливостях, розвиток яких несе реальну користь державі та дозволяє вивести дану перевагу із розряду регіональної в загальнодержавну.

На сьогодні в регіонах склались фрагменти структур інноваційного підприємництва, але сформована належним чином інноваційна інфраструктура окремого регіону здебільшого відсутня. Пояснюється це відсутністю у більшості областей сформованої стратегії та програми інноваційного розвитку, в межах яких вирішуються питання створення інфраструктури інноваційного підприємництва.

Кожен регіон (як і кожна держава) встановлює пріоритети та вирішує питання інноваційного розвитку із врахуванням своїх особливостей, наявних ресурсів та потреб. Тому планування та організація структур інноваційного бізнесу повинні сприяти реалізації визначених пріоритетів розвитку регіону шляхом інтенсифікації наявних інноваційних потенціалів. При цьому необхідно узгоджувати між собою державні та регіональні пріоритетні напрямки розвитку. Причому обмеженість кількості державних пріоритетів розвитку не заперечує визначення їх більшої кількості на рівні регіону, але в межах загальнодержавних пріоритетів. Таким чином, формування інноваційних структур на рівні регіону забезпечує його розвиток у напрямках, які визначені пріоритетними, та реалізацію загальнодержавних пріоритетів як визначальних в регулюванні економіки держави. Тому формування регіональних інноваційних структур повинно узгоджуватись з регіональними цілями інноваційного розвитку, планування і організація структур інноваційного бізнесу повинні бути складовою програм інноваційного розвитку регіонів і виступати на цьому рівні інструментом реалізації стратегій інноваційного розвитку.

Вихідною точкою для планування інноваційного розвитку є визначення, характеристика та оцінка ефективності наявного потенціалу інноваційного розвитку в регіоні. За результатами оцінки інноваційного потенціалу формується загальна політика інноваційного розвитку території, визначається

стратегія розвитку, будується програма її реалізації та створюється механізм управління практичною реалізацією в регіоні інноваційної програми. Паралельно до основних етапів системи регіонального інноваційного розвитку відбувається планування інноваційних структур, визначаються основні взаємозв'язки та важелі управління.

Цілями інноваційного розвитку регіону є забезпечення економічного і соціального розвитку території. Відповідно формування інноваційних структур покликане сприяти вирішенню питань регіонального інноваційного розвитку.

Важливим етапом є оцінка інноваційного потенціалу області, ступінь розвитку якого залежить від рівня інноваційної активності та визначає рівень інноваційного розвитку. Рівень інноваційного розвитку, як і рівень інноваційної активності, залежить від ряду чинників, які прямо чи опосередковано впливають на ступінь використання інноваційного потенціалу регіону. Інноваційний потенціал, в свою чергу, характеризується можливістю здійснення інноваційної діяльності за наявних ресурсів: природних, матеріально-технічних, кадрових, фінансових, інформаційних, інтелектуальних, та відповідних наукових та науково-технічних структур – технопарків, інкубаторів, центрів тощо. Таким чином, інноваційний потенціал включає в себе і науково-технічний потенціал, який реалізується шляхом здійснення науково-інноваційної діяльності в академічному, галузевому, вузівському та заводському секторах науки та інноваційній сфері регіону.

На основі оцінки інноваційного потенціалу регіону визначаються передумови для формування інноваційних структур та визначаються види структур, створення яких забезпечується наявним потенціалом і призначення яких відповідає цілям інноваційного розвитку регіону.

Завданням інноваційної політики регіону є стимулювання розвитку інноваційного бізнесу в межах визначених пріоритетних напрямків розвитку регіону, формування відповідної інфраструктури по забезпеченню умов для його діяльності, забезпечення підготовки та підвищення кваліфікації кадрів інноваційної сфери. Інноваційна політика регіону чи області визначається у відповідності до проведеної оцінки інноваційного

потенціалу, її основні положення полягають в наступному:

- визначення пріоритетних напрямків інноваційного розвитку регіону та їх узгодження з напрямками економічного та соціального розвитку території;

- розробка концепції розвитку інноваційної діяльності та інфраструктури в області, які представлені стратегією розвитку інноваційної сфери;

- розробка програми інноваційного розвитку області;

- включення в програму соціально-економічного розвитку області основних положень програми інноваційного розвитку області;

- поєднання напрямків інвестиційної та інноваційної політики в області;

- сприяння реалізації високотехнологічних інноваційних проектів науково-технічними та виробничими структурами області;

- реструктуризація підприємств області;

- фінансове та організаційне сприяння в освоєнні ніші спеціалізованих виробництв по окремим переділам, які мають конкурентні переваги на підприємствах;

- сприяння реалізації інновацій загальнодержавного значення.

Визначені регіональною інноваційною політикою пріоритети розвитку є основою для вибору напрямків діяльності інноваційних структур. Поєднання інноваційної та інвестиційної політики регіону сприяє цілому фінансуванню діяльності інноваційних структур, результатом чого є випереджаючий розвиток території.

Інноваційна стратегія регіону – це детальний комплексний план досягнення цілей на меторівні – проміжному рівні між макро- і мікро інноваційними стратегіями [1]. Регіональні інноваційні стратегії обираються в залежності від орієнтирів розвитку та наявного потенціалу [2]. Для більшості областей та регіонів України на сьогоднішній день ефективною до використання є на наш погляд, мобілізаційна стратегія, в межах якої відбувається інтенсифікація розвитку наявних інноваційних потенціалів. Стимулювання регіональними органами влади формування структур інноваційного бізнесу дозволяє створити сприятливе для цих процесів середовище. Стимулювання включає фінансову, організаційну, матеріальну та інформаційну підтримку.

Формування програми реалізації інноваційної стратегії передбачає визначення процедури організації та управління цим процесом. У світі використовуються різні типи програм, серед яких найбільшого використання набули наступні [2; 3]:

- програми співробітництва науково-дослідних установ і промислових фірм, які реалізуються шляхом створення кооперативних університетсько-промислових центрів, співпраці університетів і промисловості при виконанні спільних проектів;

- створення спеціального органу управління, відділу чи комісії, які займаються питаннями технологічного розвитку регіону;

- програми фінансової підтримки інноваційного бізнесу;

- програми спеціальних грантів на проведення досліджень;

- програми створення регіональних центрів розвитку науки та технологій;

- програми по сприянню передачі технологій і т. д.

Ефективній мобілізації інтелектуальних, виробничих та сировинних ресурсів сприяє створення відповідного середовища – інфраструктури інноваційного підприємництва, що дозволить вирішити проблеми інноваційного розвитку та підвищити соціально-економічний стан області в цілому.

Таким чином, для реалізації мобілізаційної інноваційної стратегії області може бути використана комплексна програма підтримки інноваційного підприємництва, яка включає створення відповідного керівного органу. В межах даної програми повинна формуватись мережа підтримки інноваційного підприємництва, до якої входять ділова, громадська та підприємницька сфери діяльності регіону.

На нашу думку, недоцільно розмежовувати інноваційні та інвестиційні програми як на рівні регіону, так і на рівні держави. Адже ефективність інвестиційних програм прямо залежить від активізації інноваційних. Тому доцільним і своєчасним є створення єдиного механізму управління інноваційними та інвестиційними процесами в регіоні, що власне і буде сприяти активізації інноваційної діяльності.

І. Всебічне сприяння розвитку інноваційної інфраструктури шляхом формування мережі підтримки інноваційного підприємництва.

ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті визначено і обгрунтовано передумови зародження і становлення сільського зеленого туризму на Прикарпатті. Запропоновано власне тлумачення цього поняття.

Ключові слова: передумови, підвищення добробуту, зародження і становлення сільського зеленого туризму.

I. Вступ. Соціально-економічні зміни, які відбуваються в нашій країні, у тому числі, в сільському господарстві й на селі, зумовлюють необхідність пошуку і практичного втілення нетрадиційних підходів до зміцнення економіки та підвищення рівня життя громадян. Однією з важливих проблем села є вирішення питання зайнятості сільського населення, шляхом, збільшення його доходів, припинення безробіття, міграції молоді, а також подолання соціального занепаду та деградації сільських територій. Дана ситуація спонукає до пошуку різних форм господарювання та видів економічної діяльності й зумовлює зародження і становлення сільського зеленого туризму (СЗТ), "як способу виживання селян".

Проблемі становлення та розвитку сільського зеленого туризму приділяли увагу такі вчені як: В.Х. Брус, М.В. Вишиванок, П.А. Горішенський, О.Д. Лендел, В.В. Гоблик та ін.

Проте, на сьогоднішній день окремі аспекти даного питання залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, виникає потреба у більш детальному вивченні процесів, в даному випадку передумов, що сприяють зародженню та становленню СЗТ.

II. Постановка завдання. В результаті дослідження процесів становлення і зародження сільського зеленого туризму на території Івано-Франківського Прикарпаття необхідно вивчити його сильні сторони впливу на розвиток села, запропонувати певні умови (напрями), що сприятимуть ефективному утвердженню СЗТ як галузі.

III. Результати. Передумови зародження і становлення сільського зеленого туризму –

це причини й умови, які визначають можливість (неможливість) його зародження і становлення, а згодом відповідно, й утвердження. В результаті проведеного дослідження було виділено і обгрунтовано наступні передумови становлення і зародження сільського зеленого туризму, зокрема: історико-культурні, соціально-економічні, природно-кліматичні.

Історико-культурні передумови

Передісторія сучасного сільського зеленого туризму (СЗТ) Івано-Франківського Прикарпаття має глибоке коріння: з перших кроків його відродження в гірській та передгірській зонах почали активно відроджуватись відповідні знання й уміння попередніх поколінь. Ще з кінця XIX ст. на території Яремчанщини спостерігається зародження СЗТ. У 1984 р. представники польської та єврейської громади споруджують 70 вілл, проводять різні культурні заходи, що сприяють залученню до відпочинку "літників" – так тоді називали відпочивальників [1]. У радянський період за державної підтримки набула розвитку рекреаційно-туристична сфера. Наприкінці 80-х рр. XX ст. Яремчанщина стає Всесоюзною здравницею – санаторії і пансіонати переповнені. Однак і тоді досить часто приїжджі сім'ї відпочивальників знімали окремі будиночки чи кімнати для відпочинку. Проте це були поодинокі випадки, які так і не набули поширення. Набутий досвід, генетично закладена гостинність української нації в нових умовах сьогодення створює можливості для їх практичного прояву через залучення до розвитку сільського зеленого туризму молодшого покоління.

Історико-етнографічні території Прикарпаття зберегли самобутню гуцульську культуру, народні традиції, ремесла й промисли, велику цінність становлять пам'ятки архітектури, що збереглися тут з XII–XIII ст.

Соціально-економічні передумови

Для з'ясування передумов, що сприяють зародженню й становленню сільського зеле-

тва при залученні до цього процесу ділової, підприємницької та громадської сфер діяльності регіону.

2. Стимулювання інноваційної діяльності, яке полягає в наданні допомоги в проведенні досліджень та впровадженні інновацій, сприянні швидким темпам трансферу технологій, наданні консультативних послуг.

3. Задля конкретного вирішення проблеми на рівні регіону необхідно приймати до реалізації ті програми, які охоплюють одразу кілька пріоритетних напрямків розвитку. Це дозволить вирішити більше коло питань та забезпечить раціональне використання коштів.

Механізм управління практичною реалізацією в регіоні інноваційної програми містить сукупність форм і методів здійснення інноваційної діяльності, які визначають зв'язки між внутрішніми складовими та характер їх взаємодії, послідовність здійснення заходів, визначених програмою, форми контролю за їх виконанням та методи оцінки результатів виконаної роботи та передбачає встановлення функцій органу управління регіональним інноваційним розвитком, визначення взаємозв'язків та характеру їх взаємодії між складовими інноваційного середовища, схему кооперації науки, виробництва та освіти.

Зацікавленість регіонів у розвитку інноваційного підприємництва є очевидною. За рахунок появи нових фірм, які працюють в напрямку розвитку пріоритетних для регіону видів діяльності, забезпечується вирішення ряду питань, зокрема [4]:

- зростають надходження у бюджет держави та регіону;

- забезпечується ріст добробуту населення регіону;

- зростає зайнятість населення внаслідок появи нових робочих місць;

- задовольняються потреби населення у продукції та послугах;

- росте інвестиційна привабливість регіону;

- забезпечується ріст економіки регіону;

- розвиток економіки регіону веде до росту конкурентноздатності національної економіки в цілому.

Таким чином, для інноваційних структур регіонального рівня переважуючою є соціальна функція.

IV. Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

- формування регіональних інноваційних структур повинно відбуватись в рамках програм інноваційного розвитку території та узгоджуватись з пріоритетами регіонального розвитку, інструментом реалізації яких вони виступають;

- вибору типів регіональних інноваційних структур повинна передувати оцінка інноваційного потенціалу території, на основі якої визначаються сфери діяльності, в яких присутні всі необхідні передумови для створення структур інноваційного бізнесу;

- механізм управління та функціонування регіональних інноваційних структур передбачає кооперацію наукової та виробничої сфери, освіти та регіональних органів влади. Створені інноваційні структури виступатимуть одним з інструментів реалізації інноваційної стратегії території та формуванню інфраструктури інноваційного підприємства загалом.

Питання регіонального інноваційного розвитку є складними, а їх вирішення – неоднозначним. Тому дослідження перспектив формування інноваційних структур на рівні регіону потребують подальшого розгляду.

1. Водачек Л., Водачкова О. Стратегия управления инновациями на предприятии. – М.: Экономика, 1989. – 167 с.

2. Иванов М.М., Колупаева С.В., Кочетков Г.Б. США: управление наукой и нововведениями. – М., 1990. – 216 с.

3. Ткаченко Е.А. Подходы к формированию эффективной рыночной инфраструктуры инновационной деятельности // Социально-экономические исследования в переходный период. Региональная научно-техническая политика: инновационный розвиток та інформаційний простір. Матеріали доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 29-30 червня 2000р.) (Щорічник наукових праць). Випуск XVI/НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редко.: відповідальний редактор академік НАН України М.І.Долішній. – Львів, 2000. – С. 230–237.

4. Галюк І.Б. Розвиток інноваційного підприємництва на державному та регіональному рівнях. – Вісник Інституту економічного прогнозування НАН України. – К. – 2003. – С. 36–41.

In article the questions of activation of innovative development are considered, the directions and methods of adjusting and stimulation of innovative activity on level of state and region are shown.

ного туризму на території Івано-Франківського Прикарпаття слід розглянути його соціально-економічну характеристику.

Івано-Франківська область має хороше залізничне й автотранспортне сполучення зі східними й центральними регіонами України. Автотранспортна магістраль зв'язує Прикарпаття з Угорщиною, Румунією, Словаччиною, Польщею. До галузей промисловості, що успішно розвиваються на Прикарпатті, належать: хімічна, нафтохімічна, лісова й деревообробна, паперова, нафтогазодобувна, нафтогазопереробна, легка, харчова. Надра області багаті на поклади корисних копалин: нафти, природного газу, кам'яної і калійної солей, мінералів, будівельних матеріалів тощо [2].

Область, особливо Косівщина, славиться народними ремеслами, виготовленням художніх виробів і сувенірів із шкіри, дерева, вовни та ін. Саме цей край пропонує відпочивальникам не тільки різноманіття виробів, але й можливість побачити процес ткання килима чи різби по дереву, а при бажанні й взяти в ньому участь. Розвиток Івано-Франківського Прикарпаття не на всій його території відбувається рівномірно: сільські території, особливо ієрархічних і гірських районів, маючи високий природний та економічний потенціал, спонукають місцеве населення до пошуку різних видів діяльності (зокрема зародження й становлення СЗТ) задля покращення свого матеріального становища.

Актуальним питанням для українського села було і є вирішення соціально-економічних проблем, яке сприяло б припиненню руйнівних (деградаційних) процесів, відродженню соціальної інфраструктури, створенню нових робочих місць, підвищенню зайнятості сільського населення і сповільненню міграції молоді.

У процесі пошуку способів виживання й покращення соціально-економічної ситуації селянство стає рушійною силою зародження сільського зеленого туризму. Таким чином найважливішою передумовою становлення СЗТ є і буде прагнення селян до підвищення добробуту. Адже саме цей вид діяльності породжуватиме попит на туристичні послуги, які відповідно одержуватимуть простір для їх розширення й підвищення якості.

Природно-кліматичні передумови

Івано-Франківська область за характером рельєфу складається з рівнинної, передгірсь-

кої і гірської територій. Близько 43 % її площі займають гірські масиви, що створюють сприятливі умови для певних видів туризму і спорту – велосипедного, гірськолижного, водного, пішохідного дельтапланеризму, рафтингу та ін.

Згідно з дослідженнями проведеними в 1979–1981 рр. Львівським відділом міжгалузевих комплексних проблем Ради із вивчення продуктивних сил УРСР Академії наук УРСР, а також Чернівецькою комплексною гідрогеологічною партією об'єднання “Укрзахідгеологія” на основі матеріалів і розробок гідрогеологічного управління “Укргеокаптяжмінвод” в 1990–1991 рр., свідчать про перспективу лікування на базі мінеральних вод на території Яремчанщини [3, 7].

Івано-Франківське Прикарпаття характеризується наявністю мінеральних вод: хлоридно-натрієвих (Верховинський, Рожнятівський райони), типу “Нафтуся” (Шешори), хлоридно-натрієві і кальцієво-натрієві (Долина, Калуш, Косів), слабо мінералізована гідрокарбонатно-натрієва з підвищеним вмістом органічних речовин (Ямна) та ін. Така широка гама природних ресурсів дає можливість розвивати лікувально-оздоровчу інфраструктуру, інтенсивно залучаючи при цьому відпочивальників. На території Івано-Франківського Прикарпаття знаходиться 438 об'єктів природно-заповідного фонду (площею 68,8 тис. га), що сприяє урізноманітненню туристичних послуг.

Клімат області помірно-континентальний. Зима м'яка, літо тепле, сніговий покрив на схилах Карпат товщиною 60 см лежить до 5 місяців, що сприяє гірськолижному спорту.

IV. Висновки. Таким чином до сильних сторін впливу сільського зеленого туризму на розвиток села, можна віднести наступні умови: по-перше, перетворення його в систему соціально і економічно вигідної сільської зайнятості населення, що сприяє зменшенню зарубіжної еміграції; по-друге, підвищення культурно-освітнього рівня сільських жителів; по-третє, зміцнення економічної бази сільських територій за рахунок доходів, що надходять у розпорядження місцевих громад від СЗТ; по-четверте, формування привабливої туристичної сфери відпочинку тощо.

Проведене дослідження дає підстави для висновку щодо того, що все чіткіше окреслюються історико-культурні, соціально-економічні, природно-кліматичні та ін. передумови, а також контури становлення СЗТ в області, які сприяють розвитку різних видів туризму і спорту, зокрема, зародженню і становленню сільського зеленого туризму.

1. Згідно матеріалів з архіву П. Гошовського, м. Яремча Івано-Франківської обл.
2. www.gov.if.ua/ Характеристика області
3. Стратегія розвитку м. Яремча та Яремчанського регіону, 2003. – 50 с.

In the article certainly and grounded pre-conditions of origin and becoming of rural green tourism. Zaprponovano own interpretation of this concept.

Загородній О.П., Ковальчук Є.О.

АКСІОМА АДАМА СМІТА

У статті розглядається важлива соціально-економічна категорія, яка має вплив на ефективний розвиток економіки та поліпшення добробуту населення. Проблема організації заробітної плати є однією з важливих в умовах переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки. В статті названо різні концепції даної категорії, виходячи з конкретних історичних умов розвитку суспільства.

Ключові слова: *праця, робоча сила, ціна праці, специфічна продуктивність, фонд життєвих засобів, розподіл благ, праця і дозвілля.*

I. Вступ. Аксиома – це висхідне положення будь-якої науки або теорії, що приймається бездоказово.

Адам Сміт (1723–1790) всесвітньо відомий вчений економіст, досліджуючи категорію, заробітна плата використовує аксіому яка стверджує, що низькою заробітною платою можна зруйнувати найбагатшу державу.

Заробітну плату, як соціально-економічну категорію досліджували, досліджують і будуть досліджувати на різних етапах розвитку людського суспільства економісти, філософи, соціологи, політологи та державні діячі. І в соціально-економічній літературі дається ряд концепцій заробітної плати, її суті, джерел утворення та впливу на соціально-економічний розвиток країни.

II. Постановка завдання Так, у А.Сміта є дві концепції заробітної плати; одна для первісного суспільства, що визначається як природна винагорода за працю; а з появою капіталу і приватної власності, заробітна плата уже не є природна винагорода, а частина продукту праці робітника, як самостійна економічна категорія, що відокремлена від прибутку і ренти. Це трудовий дохід, це частина

вартості виробленого продукту.

Сучасне трактування категорії «заробітна плата» бере початок від теорії «трьох факторів» виробництва Ж.Б. Сся (1767–1832), як дохід на фактор виробництва. Згідно цієї теорії заробітна плата є плата за послуги фактора виробництва «робоча сила» «Х», це дохід виробника за надані послуги підприємцю. Підприємець купуючи фактор виробництва «Х», купує послуги які здатні створювати вартість. За цих умов заробітна плата виступає як ціна праці, але величина заробітної плати відповідає не всім затратам праці робітника, а лише вартості товару - робоча сила.

Вартість товару робоча, сила, виражена вартістю життєвих благ є природна ціна робочої сили. В умовах ринкової економіки, в силу конкуренції на ринку праці, ціна відхиляється від вартості під дією законів попиту і пропозиції на товар «робоча сила». Таким чином, вартість товару «робоча сила» і ціна товару «робоча сила» не є тотожністю.

Суть заробітної плати можна визначити як ринкову ціну праці. Але заробітну плату не, слід розглядати як дохід, оскільки вона становить частину витрат виробництва на відновлення працездатності та відтворення робочої сили. Ще відомий російський економіст, учасник декабристського руху М. Тургенєв у своїй програмі фінансової реформи відзначав, що заробітна плата не оподатковується, оскільки це витрати виробника на заміщення трудових ресурсів.

Праця стала товаром, писав Ф. Віндаль (1812–1872), – пропозиція якої щоденно зростає, в той час як попит на неї щоденно зменшується. Робітник, звільнившись від прикріплення до землі став додатком речей, ним до певної міри володіє капітал; робіт-

ник стає під владу капіталу, він є фактор виробництва, фактором, що має значну вартість і цю вартість, з метою економії ресурсу, власник виробництва намагається знизити до мінімуму. Концепцію мінімуму існування робітника (природну ціну робочої сили) розробив У. Петті (1623–1687), згідно якої, заробітна плата повинна

закріплюватися на рівні, який би забезпечував існування робітника, щоб він міг жити, працювати і розмножитись, але не більше.

У. Петті намагався обґрунтувати положення про законодавче

встановлення максимуму заробітної плати, що цей максимум не є довільним регулюванням, а таким, що опирається на реальний базис і становить мінімум засобів існування, який має відповідати прожитковому мінімуму працівника.

Пояснюючи категорію «мінімум» засобів існування Д. Стюарт (1712–1780) поділяє ці засоби на фізично необхідні і політично необхідні. Такий поділ він пояснює необхідністю при формулюванні закону заробітної плати; щоб дати «державному діячеві» критерії для нормування і регулювання заробітної плати. Стюарт стверджує, що з розвитком суспільства заробітна плата повинна зростати внаслідок подорожчання продуктів землеробства... Підвищення цінності засобів існування повинно підвищувати ціну всякої праці.

Тезу про поділ виробленого продукту на зарплату і прибуток висловили економісти Туган-Барановський, Кларк, Броунталь, Тарков та інші, доводячи, що ділити більше ніж виробляється неможливо. Якщо виробляється більше, то в процесі поділу більша величина дістається працівникові.

III. Результати. Суспільний продукт розподіляється між різними групами які приймають участь у виробництві цього продукту. Розмір заробітної плати і процент на капітал, що приймає участь у виробництві і підприємницькі здібності організатора виробництва виплачуються виходячи з того, що праця, капітал і підприємство отримують таку кількість благ, скільки виробили.

Джон Бейте, Кларк (1847–1938) стверджував, що заробітна плата являє долю робітника в Суспільному продукті і робітник повинен отримувати рівно стільки, скільки він виробив. Звідси Дж. Кларк вводить поняття закону «специфічної продуктивності», згідно

якого доля доходу спрямованого на оплату будь-якої продуктивної функції вимірюється величиною дійсно виробленого за її допомогою продукту. Але в умовах конкурентної економіки розподіл має тенденцію до мінімальної оплати праці. При високому рівні заробітної плати зростає мотивація працівника до розвитку продуктивності, до збільшення ВВП та соціально-економічного зростання в цілому. Підвищуючи продуктивність праці робітник досягає вищого рівня власного доходу. Ріст власного доходу підвищує попит на вироблений продукт, а якщо зростання доходу спостерігається у всіх працівників, зростає сукупний попит (AD), що викликає потребу і можливість збільшувати об'єми виробництва (AS). І як результат, підвищується добробут народу, накопичення капіталу і розширення суспільного виробництва, зростає зайнятість.

Проблеми з якими стикаються робітники, писав Джон Р. Коммонс (1862–1945), впливають не з класової боротьби, а породжуються ринковою конкуренцією. Конфлікт, як правило, виражається в антагонізмі між ринковою ціною і заробітною платою.

Зростання заробітної плати в умовах переходу до ринкової економіки з конкурентним механізмом є той стимул за допомогою якого економічні одиниці досягають успіху використовуючи законні засоби. Проблема розподілу набуває суспільного характеру.

Високий рівень заробітної плати, писав А. Сміт, дає можливість на краще утримання дітей та народжувати їх.

Низький рівень заробітної плати (власний дохід працівника) не стимулює підвищення продуктивності праці та її інтенсивності; у працівника зникає мотивація до зростання ефективності виробництва; зароджується байдужість до результатів колективної праці і гуманних відносин до виробничого колективу.

Якщо низький рівень заробітної плати є довготривалим і масовим, то це впливає на купівельну спроможність більшості робітничого населення. В результаті сукупний попит (АО) скорочується, що негативно впливає на сукупну (AS) пропозицію; виробництво товарів скорочується, зростає безробіття; економіка заходить в стан депресії; прибутки зменшуються; погіршується загальний соціально-економічний стан більшості населення країни.

При зниженні оборотного доходу, працівник щоб компенсувати це зниження збільшує тривалість свого робочого часу, жертвуючи дозволяям. Збільшення годин робочого часу (годин праці) може бути на основному робочому місці (надурочні години) або додаткової роботи за сумісництвом у вільний від основної роботи час чи виконання замовлень. Працівник співставляє тривалість робочого часу, ставку заробітної плати, або договірну величину оплати праці та ринкові ціни на товари і послуги. Математично це можна показати:

$$W(T-F) = P \cdot X$$

W – сума заробітної плати;

T – загальний робочий час;

P – ціна блага;

F – тривалість вільного часу;

X – реальне благо.

В цивілізованому суспільстві (якщо ми вважаємо себе такими) людина має мати можливість існувати за рахунок праці і її заробітна плата повинна бути достатньою для існування працівника. Вона має включати щонайменше два елементи, – писав Д.А. Гобсон (1858–1940), – частину, що гарантує існування і збереження робочої сили, і частину - прогресуючої продуктивності яка забезпечує на ринку праці пропозицію більш продуктивної робочої сили. Таким чином, заробітна плата, як форма ціни товару «робоча сила», покликана виконувати відтворювальну і мотиваційну функції.

В природі усе влаштовано так, щоб люди могли жити в матеріальному достатку. Якщо кожний буде труситися сам для себе, але чесно, без обману і злочинства і насильства тоді всі будуть збагачуватися.

В пошуках матеріального забезпечення (більшого доходу) працівники мігрують по країні і за межі країни. Англійський економіст Чайльдон (1630–1699), пояснював процес еміграції так: емігрують ті, що не хочуть працювати, або не знаходять роботи вдома, а коли еміграція набирає небажаних розмірів (із України за роки її незалежності емігрувало до 7 млн. працездатного населення), то еміграцію можна зупинити підвищенням заробітної плати.

Людина, через свою діяльність переслідує свої особисті інтереси, тобто - збагачення. При цьому працівник погоджується працю-

вати не за професією і спеціальністю, а виконувати різні види робіт які оплачуються вище. Особиста свобода найманого працівника дає йому право продавати свою робочу силу будь-кому і в будь-якому місці, а підприємець має можливість купити товар робочу силу в залежності від потреб виробництва не залежно від національності чи місця проживання носія робочої сили.

IV. Висновки. За роки переходу України до ринкової економіки прийнято ряд законодавчих актів держави щодо реформування оплати праці. Одним з них є Закон України «Про оплату праці» (24.03.1995) за яким заробітна плата — це винагорода, що виплачується працівникові за виконану ним роботу. З таким визначенням заробітної плати не можна погодитись, адже це не винагорода, а плата за проданий ресурс; за використану робочу силу, за надану послугу підприємцю.

Подібне тлумачення заробітної плати дають автори підручника політичної економії за ред. проф. Г.А. Огняна (Київ 2003), що власник робочої сили одержує за свою працю, за її кількість і якість плату. Яку виплачує підприємець працівникові за використання його робочої сили. Вона визначається особистим трудовим внеском працівника, залежить від кінцевих результатів роботи фірми і регулюється податками.

Дещо інше визначення заробітної плати подають автори підручника «Основи економічної теорії» С.В. Мочерний та О.А. Устенко (Київ 2005), як грошове вираження вартості та ціни товару робоча сила і частково результативності її функціонування, виходячи з того, що купівля-продаж робочої сили об'єктивно втілюється у формі купівлі-продажу праці, тому вартість робочої сили перетворюється на заробітну плату.

Автори підручника «Основи економічної теорії» за ред. проф. Ю.В. Ніколенка визначають категорію заробітної плати як об'єктивно необхідний для відтворення робочої сили та ефективного функціонування виробництва обсяг вираженої в грошовій формі основної частини життєвих засобів, що відповідає досягнутому рівню розвитку продуктивних сил і зростає пропорційно підвищенню ефективності праці трудящих. Дане визначення є найбільш ємким, але не виражає реального стану ціни робочої сили, що формується на ринку праці.

1. Конституція України. Київ, 1996.
2. Закон України «Про оплату праці». Київ, 1995.
3. Б. Селегмен. Основные течения современной экономической мысли. М. «Прогресс», 1968.
4. Д. Розенберг. История политической экономии. Часть I. Москва, 1934.
5. Д. Розенберг. История политической экономии. Часть II. Москва, 1935.
6. Д. Розенберг. История политической экономии. Часть III, Москва, 1936.

In the article an important socio-economic category which has an influence on effective development of economy and improvement of welfare of population is examined. The problem of organization of wages is one of important in the conditions of transition from an administrative-command to the market economy. In the article different conceptions of the given category are adopted, coming from the concrete history terms of development of society.

Ланіна Т. В.

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні зумовлюють необхідність трансформації освіти, зокрема економічної оскільки високоякісний рівень економічної освіти є однією з передумов піднесення економіки України.

Ключові слова: економіка, економічне зростання, європейська інтеграція, професійна освіта, трансформація, Болонський процес, концепція.

I. Вступ. Ми – молодь ХХІ століття, доби новітніх інформаційних технологій, науково-технічного прогресу, активного впровадження інновацій у політичній, соціально-економічній, культурній сфері розвитку країни, феноменів науки і техніки, сформованої системи законодавчої, виконавчої та судової ланок влади, високорозвиненої зовнішньої та внутрішньої торгівлі, європейської інтеграції та інтенсивних темпів розвитку економіки і світового господарства.

Кожна країна має свій специфічний (індивідуальний) шлях розвитку. Як би вдало не розвивалась держава, на противагу стрімкому зростанню, постають негативи, що супроводжують реформування та піднесення економіки. Практичний приклад високорозвинених країн свідчить про проблеми, які виникають щодо регулювання політичного, економічного, соціального, культурного сектору і як наслідок гальмують суспільний розвиток, зокрема і України – держави, яка має вигідне географічне положення, багатий сировинний потенціал, систему зовнішньое-

кономічних відносин, надзвичайну культурну спадщину, розумних, талановитих людей. Однак ефективному піднесенню нашої країни перешкоджає ряд невирішених питань, які пов'язані з усіма сферами державного розвитку, головною причиною цього є недосконалість стратегії, що сьогодні, як шлях розвитку, обрала політична влада, тому гостро постає необхідність її реформування.

II. Постановка завдання. Трансформаційні перетворення, які зазнала наша держава зумовлюють її наближення до європейського освітнього простору, спонукали нас до вибору теми подальшого дослідження. Метою дослідження є визначення реального стану та перспектив розвитку економічної освіти в Україні та в Західному регіоні зокрема.

III. Результати. Зважаючи на нещодавнє зрушення в діяльності нової влади спостерігається нова соціально-орієнтована стратегія розвитку країни, яка покликана покращити рівень добробуту соціально незахищених верств населення, про що свідчить прийнятий у 2006 році бюджет України. Проте така політика не передбачає створення сприятливих умов розвитку підприємства, зокрема малого та середнього бізнесу, який є однією з передумов економічного зростання багатьох європейських країн. Іншим негативом є недостатнє фінансування розвитку фермерського господарства та агропромислового комплексу. Тут спостерігається тенденція зниження матеріально-технічної, сировинної бази, а також відсутність кваліфікованих

фахівців, що здатні наситити конкурентноспроможною продукцією не лише внутрішній ринок, а й вийти на світовий, прискорюючи економічне зростання.

Іншим значущим фактором, що стримує економічний розвиток є відсутність достовірних прогностичних макроекономічних показників, що є основою при складанні того ж бюджету, недостатнє фінансування та підтримка з боку державного сектору важливих сфер розвитку суспільства, а передусім освіти.

Аналіз статистичних даних, опублікованих Міністерством освіти України, показує, що упродовж досліджуваного періоду, а саме 1990–2006 роки, у нашій країні спостерігалася тенденція до збільшення кількості вищих навчальних закладів (табл. 1).

Так, у порівнянні 1990–1991 з 2005–2006 навчальними роками загальна чисельність закладів III–IV рівнів акредитації зросла більше ніж у два рази, тобто від позначки 149

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади України

Навчальний рік	Кількість закладів:	
	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації
1990/91	742	149
1995/96	782	255
2000/01	664	315
2005/06	606	345

до 345. Таке зростання зумовлене зменшенням загальної кількості навчальних закладів I–II рівнів акредитації на 18,3%, а саме із 742 до 606. Дана ситуація свідчить про бажання

української молоді здобути вищу освіту, проте, аналізуючи незаперечні факти позитивного зрушення у освітньому просторі, ми розуміємо, що такі високі темпи його розвитку не є запорукою якості так, як вища освіта для більшості сучасної молоді є лише покликом моди.

Співставляючи Західний регіон із показниками щодо кількості вищих навчальних закладів України, то слід зазначити, що при чисельності населення, яке складає 19% (9429,4 тис. чол. на 01.01.06 р.) від загальної чисельності населення нашої держави, на території даного регіону перебуває лише 20% ВНЗ III–IV та 14,7% I–II рівнів акредитації (табл. 2).

Таким чином, загальна кількість вищих навчальних закладів регіоні становить 158 з них: 56% – I–II рівень акредитації та 44% – III–IV. У загальній кількості вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації Західного регіону найбільша частка припадає на державні ВНЗ і складає 68,1%, відповідно число недержавних становить 31,9%, проте, частка державних ВНЗ I–II рівнів акредитації є суттєво вищою і складає 89,9%.

Розуміючи становище, що склалося на сьогодні, ми вважаємо, що одним із шляхів піднесення економіки України та Західного регіону зокрема є, передусім, забезпечення якісної освіти.

В умовах становлення інформаційного суспільства, якісних перетворень в економіці освіта єдності форм і видів спричиняє безпосередній вплив на всі сфери життєдіяльності, визначає перспективи їх розвитку, що зумовлено зростанням продуктивності значущості освіти як галузі економіки. Тому

Таблиця 2

Кількість вищих навчальних закладів Західного регіону (на початок 2005–2006 навчального року)

Регіон	ВНЗ I–II рівнів акредитації		ВНЗ III–IV рівнів акредитації	
	державні	недержавні	державні	недержавні
Волинська обл.	5	1	4	4
Закарпатська обл.	8	2	7	1
Івано-Франківська обл.	10	2	7	3
Львівська обл.	20	3	10	6
Рівненська обл.	9	1	5	2
Тернопільська обл.	13	-	8	4
Чернівецька обл.	15	-	6	2
Разом	80	9	47	22

враховуючи те, що нині наука починає відігравати провідну роль в економічному зростанні держави ми потребуємо високоосвідчених та висококваліфікованих фахівців, які здатні до сприйняття не адекватних ситуацій і не стандартного мислення.

Економічні процеси супроводжують особистість впродовж усього життя як у професійній діяльності, так і у повсякденному житті. Тому важливим завданням економічної освіти є надання гарантованого рівня знань для того, щоб кожний індивідуум брав активну участь у суспільному житті. Людина для успішної професійної діяльності повинна вільно оперувати основними економічними поняттями, розуміти їх суть та практично застосовувати, все це допоможе підвищити рівень добробуту населення і бути гарантом стабілізації економіки в цілому.

Інтеграція України та Західного регіону, зокрема, до Болонського процесу зумовлює фундаментальні зміни в економічній системі України і є головною причиною, що спричиняє необхідність негайного реформування освіти. В зв'язку із зміною влади та ґрунтовними переїмами, що відбулися у політиці держави природно – починається нова сторінка у розвитку освітньої сфери.

Після вступу України в Європейський Союз постане серйозна проблема пов'язана з різними рівнями підготовки фахівців, відмінністю дипломів про вищу освіту та розбіжністю в трудових законодавствах країн, що не дає змоги переміщення населення в межах Європи та працевлаштуванню. Тому основною причиною введення євроосвіти є прагнення об'єднати розрізненні потенціали країн в єдиний економічний механізм. Як свідчить досвід зарубіжних країн (Японії, Великої Британії, США, Німеччини, Франції, Італії), ефективний розвиток економічної освіти є одним із визначальних важелів економічного зростання держави, за рахунок застосування інноваційних освітніх процесів, новітніх інформаційних технологій та забезпечення якісної системи навчання. Зрозуміло, що для інтеграції України до Європейського Союзу необхідно наблизити рівні освіти та скорегувати трудові законодавства країни.

Слід зазначити, що така система освіти є новою філософією освітньої діяльності, новими принципами організації навчального процесу, новим типом відносин між викла-

дачем і студентом, новими методами опанування знань, унеможливлення репродуктивного навчання, прозорості навчального процесу. Її основною метою є сформулювати кожного студента, як окрему особистість з індивідуальними духовними та культурними цінностями.

Україна, що підвелася на шлях важких реформ, зіштовхується з множиною проблем. Одна з них – непрофесіоналізм у сфері економічної освіти, переважання некваліфікованих освітян усіх рівнів, прагнення застосовувати застарілі методи навчання. Проаналізувавши надані знання майбутнім фахівцям стає зрозумілим те, що теорія надзвичайно відірвана від практики так як система освіти не орієнтується на попит роботодавців.

Структурні зміни, що відбуваються в національній економіці безпосередньо впливають на попит на кваліфікованих працівників на ринку праці. У зв'язку з цим зміст багатьох професій значно змінився. Завдяки економічним перетворенням попит на освіту й навчання змінився залежно від їхнього рівня, змісту, якості й спеціалізації.

Професійна освіта й підготовка реагують на ринкові зміни, напрями й потреби. У сучасних умовах реформування економіки України до фахівців висувають певні вимоги, оскільки за недосконалого законодавства робота підприємств та організацій дуже ускладнюється як об'єктивними економічними законами, так і недосконалістю роботи самого підприємства. Фірми функціонують для отримання прибутку, і тому від фахівця вимагають професійних дій, які базуються на чіткому розрахунку, глибоких знаннях та аналізі економічної ситуації.

Різноманітні статистичні джерела свідчать про те, що сьогодні в Західному регіоні є значний потенціал людських ресурсів. Населення має високий рівень освіти: близько 800 чоловік із 1000 у віці від 15 років і більше мають середню або вищу освіту. У кінці ХХ ст. в Західному регіоні з усіх працюючих 38,5 % мали середню загальну освіту, 20,9 % – середню професійну, 29,6 % – вищу. Частка шукачів роботи з вищою освітою становила 36,4 %, з повною середньою – 30,5 %, загальною середньою – 27,6 %, неповною середньою освітою – 5,5 %. На жаль, значна частина тих, хто навчається, – жінки та молодь.

Актуальною проблемою на сьогодні є також те, що переважна більшість сучасних студентів не розуміють необхідності саморозвитку та самовдосконалення. Не підготовленість до самостійного опрацювання наукової літератури, вивчення матеріалу без контролю та спонукання до накопичення знань уповільнюють процес становлення та розвитку європейської освіти в регіонах України. Вирішення цієї проблеми ми вбачаємо у формуванні самосвідомості теперішнього студента. Необхідність усвідомлення самостійного навчання у студента дає змогу переламати застарілі догми навчання при яких особистість не має прагнення до засвоєння матеріалу і виховання майбутнього студента як освічену особу, що здатна адаптуватися до інноваційних освітніх процесів.

IV. Висновки. Вхідження української освіти (зокрема, економічної) до Болонського процесу – це велика перевага у розвитку нашої економіки, міжнародно-економічних відносин та торгівлі. Завдяки цьому процесу ми маємо докорінно змінити нинішню ситуацію в країні. Повністю модернізувати цю сферу економічного, соціального, політичного розвитку.

Для того, щоб розв'язати проблеми, які стримують загальноекономічний розвиток, необхідно застосувати наступні концептуальні принципи розвитку економічної освіти в Західному регіоні:

1. Створення сприятливих передумов для впровадження безперервного процесу економічної освіти. Оновлення змісту освіти повинне відбуватися в тісному взаємозв'язку з впровадженням нової структури навчального плану, варіативності і гнучкості навчальних планів і програм, урізноманітнення методів роботи, форм контролю за навчальним процесом. Необхідно застосувати досвід європейських країн в управлінні, організації, мотивації економічної освіти.

2. Покращення науково-методичної та матеріально-технічної бази освіти. забезпе-

чення студентів науковою літературою, як вітчизняною так і зарубіжною видавництва, для формування теоретичних та практичних навиків; покращення навчально-виховного процесу із застосуванням новітніх інформаційних технологій.

3. Якісна підготовка висококваліфікованих спеціалістів економічного профілю. Високий рівень підготовки фахівців економічного профілю сприятиме впровадженню нових технологій, розробці новітніх методів управління, виробництву конкурентноспроможної продукції та наданню широкого спектру різноманітних послуг.

4. Покращення навчально-виховного процесу шляхом впровадження європейських методик навчання. Найефективнішим методом удосконалення якості навчального процесу є застосування кредитно-модульної системи згідно європейських стандартів.

Сучасна молодь – це майбутнє нашої держави. І від нас залежить соціальне, економічне та політичне становище України. Реформування освіти є тяжким, тривалим, проте необхідним процесом, який спираючись на інтеграційні процеси, має бути спрямований на забезпечення високої якості економічної освіти. Адже, економічна освіта – це гарант високоефективного розвитку економіки регіонів України.

1. Жук Ю. Треба вміти дивитися у вічі, або в Болонський процес треба входити з українським досвідом, враховуючи реалії // г. Освіта. – 2005. – № 12, березень 16–23. – с. 4–5.

2. Корсак К. Європейський простір вищої освіти і Україна у ХХІ ст. // Вища школа. – 2005. – № 1. – с. 47.

3. Левківський К. Завдання щодо забезпечення якості вищої освіти України в контексті Болонського процесу // Вища школа. – 2004. – № 5–6. – с. 86–106.

Integrational process, which have place in Ukraine stipulate for necessity of education and economics transformation. Because light-quality level of economics education is one of the prerequisite of Ukraine's economic raising.

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СТРУКТУРНИХ ЗМІН В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНУ

У статті проаналізовано та запропоновано систему заходів з ініціації структурних змін в економіці як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях.

Ключові слова: структурні зміни, імпортозамінна стратегія, експортоорієнтована стратегія, інституціональна реформа.

I. Вступ. Функціонування та розвиток сучасних національних економік являє собою процес, насичений постійними змінами. Вони відбуваються практично в усіх сферах господарської діяльності. Зокрема, розвиток науки і технології, що реалізуються в інноваціях, змінює ефективність використання ресурсів, відкриває нові форми застосування вже відомих ресурсів тощо. Конкурентний процес змінює економічні можливості господарюючих суб'єктів, обмежуючи силу програвших та збільшуючи її у переможців. Втручання держави в економіку передбачає надання переваги одним та зменшення іншим. Зміни у настроях та очікуваннях суб'єктів на сучасному світовому фінансовому ринку приводить до різких змін стану національних валют, доцільності виробництва певних товарів, різноманітних видів інвестицій та операцій міжнародної торгівлі.

Історичний досвід свідчить, що процес економічного зростання не можливий без структурних змін, які і є по суті механізмом економічного розвитку. На сьогодні головним завданням для України є здійснення структурних змін, які спроможні одночасно з інституціональними реформами забезпечити технологічне оновлення економіки відповідно з міжнародними вимогами конкурентоспроможності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатоаспектність структурних змін досліджувалася в працях багатьох вчених, серед яких Л. Абалкін, Д. Богиня, Є. Гайдар, В. Гєєць, С. Глазьев, Я. Жаліло, Б. Кваснюк, І. Лукінов, Д. Львов, Ю. Пахомов, С. Пирожков, А. Філіпенко, А. Чухно, а також західні дослідники К. Маркс, Дж. Б. Кларк, В. Парето, Л. Конторович, В. Леонтьєв, Дж. Сакс, Дж. Стігліц, Дж. Тойнбі та інші.

Актуальність теми та невирішені раніше частини проблеми. Проблема структурних змін в національній економіці полягає в тому, що період від планово-централізованої економіки до ринкової потребує кардинальних змін в усіх напрямках соціально-економічної структури держави. В цьому контексті актуальною є проблема продукування таких змін в структурі економіки, які б сприяли стабільному економічному росту. Критичний аналіз наукових джерел і практики здійснення структурних змін в Україні дозволяє зробити висновок, що вказана проблема не втратила своєї актуальності, і потребує більш прикладних підходів до її вирішення. В даній ситуації важливу роль може відіграти стратегія ініціювання початкових змін, які спроможні надати потужний позитивний імпульс прогресивному структурному розвитку економіки.

Аналіз динаміки структурних змін в промисловості України протягом 90-х рр. XX і початку XXI сторіччя, вказує на негативну тенденцію перетворення ресурсоспоживчої економіки в ресурсозабезпечуючу, в якій швидко збільшувалася частка матеріало- та енергомістких галузей, що виробляли проміжну продукцію, й стрімко скорочувалася частка галузей, що виробляли кінцеву продукцію, і насамперед товари народного споживання [2]. Можлива також деформація економічних елементів структури, виникнення квазіінтересів взаємодіючих суб'єктів структурних змін на рівні регіонів. Тому необхідна розробка довгострокової державної стратегії управління структурними змінами з метою їх оптимізації та розвитку в заданому прогресивному напрямку.

II. Постановка завдання. Метою статті є визначення напрямків ініціювання розвитку структурних змін в економіці регіону. Для ініціювання та реалізації структурних змін в економіці регіону актуальною є проблема пошуку початкової зміни, того поштовху, який спроможний надати максимальний імпульс розвитку економічної структури. На сьогодні існує два основних способи ініціації

початкового зрушення – шляхом інвестиційних впливів зовні та шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів, активізації економічних інтересів на рівні фізичних осіб.

III. Результати. Проблема розробки стратегії структурних змін пов'язана не лише з ініціюванням прогресивних імпульсів розвитку економічної структури, але й з нейтралізацією регресивних. Закономірності взаємодії змін вказують, що призупинити регресивні зміни в структурі економіки можна лише однаковим по масі, але протилежним по напрямку прогресивним зрушенням [1]. Особливість сучасного етапу розвитку економіки України полягає в тому, що структурні зміни необхідно здійснювати в двох напрямках: з боку інвестиційного і споживчого комплексів, працюючих як на інтенсивній економічній ріст, так і на стимулювання сукупного попиту.

На сьогодні процес інтеграції держав в систему світогосподарських зв'язків базується на виборі моделей економічного росту, які враховують переваги імпортозаміщення у порівнянні з перевагами експортоорієнтованої моделі економічного зростання. Проаналізувавши шлях розвитку нових азійських індустріальних країн, їх структуру експорту, експерти дійшли висновку, що держави, які нарощували свій експорт одночасно з процесом імпортозаміщення, досягли найбільших успіхів.

Імпортозамінні структурні зміни в економіці можуть реалізуватися двома напрямками. У першому випадку головним є створення всеохоплюючих промислових комплексів, метою яких є насичення та структурізація внутрішнього ринку за допомогою кінцевого виробництва і лише потім, їх експорт. У другому головним є міжнародна промислова спеціалізація і кооперація, з розвитком яких відбувається насичення внутрішнього ринку та його структуризація. Перший шлях – це шлях “наздоганяючого” розвитку імпорту нової техніки і технології з розвинутих країн. Другий дозволяє поступово, на основі перманентного експорту досягти не лише прискореної індустріалізації, але й зробити перші кроки у напрямку постіндустріального розвитку структури економіки. Відповідно до вказаного, можемо виділити два варіанти імпортозамінної стратегії структур-

них змін в економіці. Перший варіант – внутріорієнтований, тобто опанування внутрішнього ринку промисловими і продовольчими товарами, який породжує структурні зміни в економіці та напрямки її подальшої індустріалізації. Другий – зовніорієнтований, спрямований на просування українських виробів на світовий ринок, спроможний породжувати зміни в структурі економіки у напрямку її постіндустріального розвитку.

Таким чином, перша стратегія – це шлях до самодостатності, структурної замкненості у сферах технологічної та науково-технічної співпраці. Структура економіки механічно відтворює лише сама себе, структурні зміни відбуваються в напрямках, відмінних від загальносвітових тенденцій. Структурна розпорошеність та значна диверсифікація обумовлюють значні втрати економіки на масштабах підприємств. В перспективі реалізація такого імпортозаміщення потреби в імпорті не зменшує, а навпаки збільшує. Друга стратегія шляхом структурної взаємодії економіки України та розвинутих країн постійно відслідковує прогресивні тенденції розвитку структурних змін, узгоджує напрямки внутрішніх структурних зрушень у відповідності з ними:

На шляху реалізації зовнішньоорієнтованої стратегії виникає низка проблем. По-перше, експортно-сировинна модель економіки України, де частка експорту перевищує 40% ВВП. Звідси виникає наступна проблема – місця і ролі держави при здійсненні імпортозамінної стратегії структурних змін. Тобто необхідна продумана, грамотно сформульована економічна політика держави, спрямована на масштабне імпортозаміщення при одночасному стимулюванні експорту того, що вже конкурентоспроможне або стає таким внаслідок імпортозаміщення. Третя проблема – це проблема першого етапу реалізації зовнішньоорієнтованої імпортозамінної стратегії структурних змін. Її суть полягає в тому, що світовий ринок вже насичений простими товарами або близький до цього, оскільки за новими індустріальними країнами вже утворилася черга претендентів на ті ринкові ніші, які їм необхідно вивільняти внаслідок розвитку техніки, технологій, і ростом вартості робочої сили. Вказані країни володіють більш дешевою, ніж в Україні, робочою силою.

При вирішенні цієї і наступних проблем необхідно грамотно та ефективно використати економічні переваги України, які будуть сприяти більш ефективному її включенню у систему світогосподарських зв'язків. Наша держава має винятково сприятливі природно-кліматичні умови, володіє унікальними земельними ресурсами, є центром щонайменше чотирьох міжнародних (світових) транспортних коридорів, достатньо забезпечена матеріально-сировинними ресурсами для потреб внутрішнього ринку, володіє відносно дешевими факторами виробництва та конкурентними перевагами більш високого порядку (унікальність передових технологій у низці секторів промисловості, в авіакозмічній, суднобудуванні, засобів інформатики тощо) [4].

Внаслідок реалізації стратегії структурних змін Україні необхідно пройти декілька стадій. Перша – реалізація структурних змін у трудомістких галузях економіки. На нашу думку, пріоритетного значення необхідно надати розвитку малого та середнього бізнесу. Це зумовлено тим, що рух в цьому напрямку сприяє вирішенню також і інших структурних проблем: покращення галузевої структури (за рахунок розвитку сфери послуг), оновлення технологічної бази економіки (за рахунок венчурного підприємництва), полегшення соціальних наслідків ліквідації структурно-депресивних виробництв. Друга стадія реалізації стратегії прогресивних структурних змін – капіталомістка, що вимагає значних інвестицій в розвиток високоточних галузей, які визначають постіндустріальне майбутнє України.

Перехід до самопідтримуючого економічного росту пов'язаний з налагодженням взаємопідсилюючої динамічної (мультиплікативної) взаємодії між імпортозамінними структурними змінами та змінами в структурі експорту, заощаджень та інвестицій. Необхідна постійна конвертація доходів від експорту та імпортозамінних структурних змін у заощадження і далі в ефективні інвестиції.

IV. Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, ми прийшли до висновків стосовно системи заходів з ініціації структурних змін в економіці, як на загальнодержав-

ному, так і регіональному рівнях. Необхідні розробка та прийняття на урядовому рівні обґрунтованої програми диверсифікації економіки та її структурної перебудови, а також розробка та прийняття відповідних регіональних програм з урахуванням особливостей розвитку регіону. На нашу думку, необхідна якісно продумана, грамотно сформульована економічна політика держави, спрямована на масштабне імпортозаміщення при одночасному стимулюванні експорту тих товарів і послуг, які є вже конкурентоспроможними або стають такими завдяки імпортозаміщенню.

Вважаємо також доцільним тимчасове посилення централізму у сфері процесів диверсифікації економіки та її структурної перебудови. Такий захід необхідний, оскільки недержавні компанії, відстоюючи свої вузько корпоративні інтереси, навряд добровільно будуть виділяти необхідні фінансові ресурси на реалізацію даних процесів. Ініціація структурних змін в економічній структурі регіону повинна здійснюватись, перш за все, в тих галузях, які можуть дати максимальний імпульс для розвитку економічної системи, тобто які володіють найбільшим ефектом мультиплікатора. До таких галузей відносяться харчова та легка промисловість, хімія, машинобудування та металообробка, паливна промисловість. Саме ці галузі володіють найбільшим коефіцієнтом кореляції стосовно інших галузей і виробництв.

На нашу думку, необхідною умовою розвитку прогресивних структурних змін в економіці України є нарощування експорту одночасно з процесом імпортозаміщення. Даний шлях дозволяє поступово, на основі перманентного розвитку експорту досягти не лише прискореної індустріалізації, але й зробити певні кроки в напрямку постіндустріального розвитку структури економіки.

Перехід до самопідтримуючого економічного зростання пов'язано з налагодженням взаємопідсилюючої динамічної (мультиплікативної) взаємодії між імпортозамінними структурними змінами та змінами в структурі експорту, заощаджень та інвестицій. Необхідна постійна конвертація доходів від експорту та імпортозамінних структурних змін в заощадження і надалі в ефективні інве-

стиції розвитку структурних змін в сфері науки та освіти, високих технологій, інформатики, формування інтерактивних економічних відносин.

Вважаємо необхідним розробку, впровадження та реалізацію на практиці регіональних цільових програм, спрямованих на диверсифікацію регіональної економіки та її структурну перебудову. Особливо значимим та необхідним є посилення інвестиційної привабливості регіону, оскільки структурні перетворення економіки вимагають значних фінансових ресурсів.

1. Тамбовцев В. Экономическая теория институциональных изменений. – М.: ТЕИС, 2005. – 542 с.

2. Матлак О. Підходи до визначення пріоритетів структурної політики України // Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Економіка. Вип. 47, К., 2001. – 180 с.

3. Красильников О. Структурные сдвиги в экономике современной России. – Саратов: Научная книга, 2000. – 130 с.

4. Волга В., Ковальчук Т. Бюджет 2006 року: проблеми і перспективи формування // Голос України, № 173, 19.09.2006 р. – с. 7.

The author analyzes and offers the system of measures in initiation of structural changes in economy both at state and at local levels.

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Баланюк І.Ф.

СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

Розкрито пріоритети аграрних відносин стосовно селянського питання. Обґрунтовується розвиток і утвердження соціально-економічних відносин на селі.

Ключові слова: аграрні відносини, пріоритети, селянське питання, інтереси селян.

І. Вступ. Серед пріоритетів, які в Україні потрібно вирішувати постійно і, як правило, з наростаючими зусиллями, є рівень розвитку та соціально-економічна віддача аграрних відносин. Це зумовлюється тим, що в аграрному секторі держави формується основна частина продовольчих ресурсів, а також він базується на найважливішому в сільському господарстві засобі виробництва – землі. Боротьба за володіння землею, бути її власником і господарем велася постійно різними методами та формами. Тому для держави земельні проблеми, а також відповідні їм аграрні відносини, є як соціально-економічними так і політичними.

Після набуття Україною політичної незалежності та ліквідації монопольної власності держави на землю, відбулося її роздержавлення і передача у власність громадянам, з них найбільшої частини – селянам. Одержавши право власності на землю, селяни дістали можливість самі господарювати на ній, здавати угіддя в оренду, передати їх у спадщину, відповідно до чинного законодавства – продавати. Це зумовило формування приватного сектора в аграрному секторі, розвиток нових форм господарювання, створення різних організаційно-правових структур, зміну форми заготівель і збуту продукції сільського господарства та продуктів її переробки; макроекономічної політики держави щодо села, ресурсного забезпечення АПК.

Проблемам розвитку аграрних відносин та ролі у них селянського питання присвячені дослідження М.В. Вишиванюка,

В.Г. Галанця, П.І. Гайдуцького, М.Й. Малика, В.Я. Месель-Веселяка, І.Г. Кириленка, О.М. Онищенко, П.Т. Саблука, М.В. Смушка, В.В. Юрищина та інших авторів, однак пріоритети селянського питання в розвитку аграрних відносин у них розкрито недостатньо.

II. Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття пріоритетів розвитку аграрних відносин. Обґрунтування суті поняття селянського питання, а також механізму його розв'язання.

III. Результати.

Багатоаспектність аграрних відносин зумовлює формування низки пріоритетів, які охоплюють кілька груп: політичні, економічні, соціальні.

Політичні пріоритети мають забезпечити розвиток аграрних перетворень до логічного завершення. Економічні пріоритети в єдності з політичними повинні забезпечити переведення сільського господарства на принципово нові, порівняно з тими, що мають місце зараз, засади розвитку показників. Основним завданням соціальних пріоритетів є відновлення втрачених за останні роки соціальних надбань, і доведення їх до світових стандартів. Стратегічною метою є реформування соціальної сфери, яка передбачає формування соціально орієнтованої економіки, вирівнювання пропорцій економічного і соціального розвитку сільських територій, зосередженого на інтереси селян, створення у населених пунктах належних умов праці, відпочинку та проживання людей [1, 7].

Подальший розвиток соціальних інтересів має забезпечити виведення соціальної сфери українського села на вищий рівень. Вони зможуть виконати своє цільове призначення за умови, якщо підпорядковуватимуться гарантуванню забезпечення найвищих інтересів селян, зокрема, з приводу володіння і розпорядження землею, права набуття власності на інші засоби та результати виробництва. Коли селянин відчує конк-

ретну турботу влади і суспільства про нього, він матиме повну можливість вибору свого майбутнього і реалізації здібностей щодо господарювання на землі [2, 11].

В аграрних відносинах, де базовою основою є соціально-економічна, а також політична єдність “селянин-земля”, має забезпечуватись високий рівень життя і побуту селянина, надійний розвиток агропродовольчого сектора економіки та досягатись кращі результати господарювання. Якщо серцевиною аграрної реформи визначають земельну реформу [3, 96], [4, 112], [5,66], то з таким же переконанням має сприйматися те, що визначальним і в аграрній, і в земельній реформах є інтерес селянина. Необхідно виходити з того, що пріоритет залишається за селянином. По-перше тому, що для селянина важливими є підвищення якості землі, покращення способу її обробітку та одержання вищої віддачі від неї. По-друге, лише селянин може надати сільськогосподарським угіддям виробничої та соціально-економічної суті. Тому є підстави стверджувати, що інтерес селянина у формуванні й розвитку аграрних відносин у сучасній аграрній реформі України є визначальним. На цій основі формується і проявляється на практиці важлива соціально-економічна категорія – селянське питання. У найбільш загальному розумінні воно охоплює політико-правові та соціально-економічні аспекти вирішення і практичної реалізації сукупності всіх складових, спрямованих на задоволення інтересів селянина. Історичний досвід підтверджує, що селянське питання поставало у всі часи перед усіма народами й країнами. Різні держави вирішують цю проблему своїми способами, враховуючи особливості її суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку [6, 38-39].

Більша кількість держав [3, 56-64] вирішувала селянське питання відповідно до напрямів і механізмів його розв'язання підпорядкованим інтересам селян при обов'язковому врахуванні історичних традицій розвитку аграрного сектора, менталітету селян, їх бажання господарювати на землі виключно за своїм вибором. Аналогічно, але з певними особливостями, селянське питання вирішується в Україні [3, 94-138]. Ним здійснюється передача землі без викупу громадянам країни, в першу чергу селянам, чим

гарантується їм право власності на землю, вільний вибір кожним селянином форми господарювання, розпорядження на власний розсуд результатами своєї праці. Створюються сприятливі умови для розвитку в сільському господарстві різноукладності та утвердження приватного сектора. Це стало для селян надзвичайно важливим соціально-економічним і політичним явищем.

Політична влада здійснила сучасне реформування сільського господарства тому, що: по-перше, незалежність України багато б втратила в очах селян, якби нові державні структури зберегли все без змін, не давши селянам надій на вільне господарювання на землі; по-друге, повернено багатство своєму народові те, яке в нього було вилучено. Як результат, в Україні розвивається й поступово утверджується радикалізація соціально-економічних відносин на селі. Вони вже мають порівняно добре напрацьовану політико-правову базу, але поки що не дають обіцяної селянам і очікуваної ними соціально-економічної віддачі [7, 8-9], та все ж майбутнє за ними.

У практичному відношенні це означає безумовне підпорядкування аграрних перетворень інтересам кожного окремо взятого селянина й селянства в цілому. У свою чергу, за висновком В.В. Юрчишина, воно характеризує, що у тандемі "селянин-держава" пріоритетним є інтерес кожного взятого селянина [2, 11]. Інтерес держави у цій сукупності є похідним від нього [8, 34]. Це не протиставлення інтересів між селянином і державою, не спроба применшити значення інтересів держави, а лише переконаність у тому, що сучасні аграрні перетворення повинні остаточно подолати практику, започатковану в радянські часи, коли держава, проголошуючи політичні гасла, ставила сільське господарство у складні умови. На цій підставі формується висновок, за якого селянське питання з декларувань переходить у реальність.

З огляду на важливість вирішення селянського питання його потрібно розглядати не лише із соціально-економічних, а й політичних позицій. Його політичний аспект зумовлюється кількома обставинами, основними з яких є наступні:

– вирішення належним чином селянського питання позитивно впливає на розвиток

сільського господарства й всього агропродовольчого сектора економіки;

– відстоювання на найсучасніших засадах селянського питання сприятиме довірі до державної влади. Селяни сприйматимуть аграрну політику як таку, яка відповідає їх реальним інтересам;

– будь-яке відставання з вирішенням селянського питання обов'язково матиме одним з наслідків негативний вплив на дієвість загальноекономічної політики.

Опрацювання й розв'язання проблем, що стосуються селянського питання, має розцінюватися з позицій їх впливу не лише на характер і результативність аграрної політики, а й на вирішення інших, у тому числі загальнополітичних проблем. Це не є перебільшенням місця і ролі селянського питання у становленні державності України, а реальність, з якою потрібно рахуватися.

IV. Висновки. В Україні все ширше сприймається визначальне місце селянського питання в усій системі сучасних аграрних відносин. Воно розглядається як найважливіша методологічна основа, на якій повинні вирішуватимуться всі елементи аграрних перетворень і здійснюватися аграрна реформа в її широкому розумінні. Визначальним у розвитку аграрних відносин є інтерес селянина.

Селянське питання необхідно розглядати в сукупності з врахуванням політичних, еко-

номічних, соціальних позицій, воно в аграрній політиці держави повинно виступати ключовим.

1. Концепція соціального відродження села. – К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 18 с.

2. Юрчишин В.В. Аграрні перетворення в Україні: Небезальтернативний погляд на проблему. – К.: ІАЕ, 1999. – 67 с.

3. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.

4. Балажук І.Ф. Реформування в аграрному секторі регіону. – К.: ІАЕ, 1999. – 270 с.

5. Вишиванюк М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 218 с.

6. Балажук І.Ф. Науково-прикладні аспекти розвитку аграрних відносин у регіоні Карпат. К.: Інститут аграрної економіки, 2000. – 104 с.

7. Кириленко І.Г. Аграрна реформа в Україні: надбання, проблеми // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 8–14.

8. Смушак М.В. Селяноцентризм як державна аграрна політика відродження та розвитку сільських територій України // Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції Європейська наука XXI століття: стратегія і перспективи розвитку-2006“ 22–31 травня 2006 року. Т. 7. Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 33–35.

The priorities of agrarian relations concerning the peasant question are worked out. The development and statement of socio-economic relations in the village is grounded.

Кондур О.С., Марчук Л.В., Смиківчук Т.В.

КОНЦЕПЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙ ПІДПРИЄМСТВ

Пропонується концепція економічного оцінювання трансформацій підприємств на основі специфічних критеріїв з метою виокремлення економічної складової потенціалу трансформацій.

Ключові слова: трансформація підприємств, категорії підприємств, реструктуризація, потенціал трансформацій.

I. Вступ. Неодмінною умовою оздоровлення вітчизняної економічної системи є трансформація суб'єктів господарської діяльності. При плануванні стратегічного розвитку в умовах розвитку конкуренції на українських ринках, з одного боку, та три-

валою монополізацією багатьох ринків, з іншого, у практиці виникає необхідність прийняття управлінських рішень щодо вибору певних напрямків та видів трансформації підприємств, які прагнуть покращити своє конкурентне становище.

У певному сенсі трансформація перехрещується з такими поняттями як загальна функція менеджменту – регулювання, та конкретна – управління організаційними змінами, які власне формують основу комплексу трансформацій. У трактуванні професора О.Кузьміна та О.Мельник регулювання – це вид управлінської діяльності, спрямований на усунення відхилень, збоїв, недоліків тощо в керованій системі шляхом розробки і впро-

вадження керуючою системою відповідних заходів [1,121]. Організаційні зміни можуть відбуватися у таких напрямках: зміна цілей організації; зміна повноважень, відповідальності, поділу на відділи, служби, підрозділи, комітети тощо; зміна техніки, технологічних процесів, конструкцій виробів; модифікація можливостей або поведінки працівників; зміна в управлінні виробничо-господарської діяльності [1,199]. Отже, трансформацію слід розглядати як процес застосування методів регулювання та організаційних змін.

Трансформація підприємств часто тлумачиться в економічній літературі як спосіб подолання кризових явищ у економіці регіону, країни, світу. Такий підхід дослідниками аргументується спостереженням циклічності розвитку підприємницьких структур, ринку, галузі тощо [2, 108; 3, 18]. Трансформація у теорії та практиці часто розглядається у її зв'язку з моделями “життєвого циклу підприємства” та “життєвого циклу ринку або галузі”. Досвід діяльності провідних компаній світу свідчить, що трансформація підприємств притаманна для стадій передспадом ринкової кон'юнктури та стадій занепаду самого підприємств. Однак таке трактування цього процесу у останні роки стало очевидно хибним. Адже дедалі зростаюча динамічність зовнішнього середовища вимагає від підприємств постійного пристосування до змін, вчасної та адекватної реакції на дії конкурентів та інших суб'єктів ринку [4, 122-127].

У економічній літературі зустрічається також підхід, згідно з яким трансформація розглядається як динамічний процес, причому виділяються різні її фази або етапи. Підходи до трансформації охоплюють велику кількість аспектів, які можуть розглядатися як паралельні або ж послідовні дії залежно від економічної ситуації, стану галузі, підприємства та ін. З одного боку трансформація може бути досить витратним заходом, оскільки вимагає значних інвестицій у модернізацію, зменшення собівартості і налагодження виробництва нової продукції тощо. Деякі стадії трансформації, як вже зазначалось, можна впровадити, використовуючи внутрішні резерви підприємств.

Будь-яке оцінювання економічних явищ та процесів потребує встановлення цілей, які досягаються у процесі такого оцінювання.

Для реалізації економічного оцінювання трансформації підприємства доцільно встановлювати наступні стратегічні цілі [5]: виявлення цільових продуктів і послуг, що забезпечують належний рівень прибутковості і є перспективними в довгостроковому періоді, а також виведення з асортименту «невигодних» продуктів; виявлення і розвиток ключових компетенцій, які можуть забезпечити досягнення конкурентної переваги; формування бізнес-культури, яка б підтримувала економіко-організаційні зміни в компанії. Основна мета трансформації – це підвищення ефективності діяльності підприємств. Проте у практиці існують випадки, коли трансформації призводять до негативних наслідків як для самих суб'єктів господарювання, так і середовища, у якому вони функціонують: економіки країн, регіонів тощо. Цей фактор вимагає детального аналізу причин, мотивів та рушійних сил, які зумовлюють виникнення та розвиток трансформації суб'єктів господарювання.

II. Постановка завдання. Економічне оцінювання трансформації повинно опиратися на концепцію оцінювання економічного потенціалу трансформації підприємств з метою визначення доцільності та результативності змін, які впроваджуються у рамках трансформацій. Для оцінювання потенціалу трансформацій слід визначити критерії оцінювання цього явища та розробити універсалізовані підходи до оцінювання саме економічної складової потенціалу трансформацій.

III. Результати. Концепція економічного оцінювання трансформації підприємств повинна давати чіткі відповіді на такі запитання: вплив зовнішніх і внутрішніх факторів діяльності на підприємство; критерії вибору напрямку, виду та форми трансформації підприємства; значення трансформації для стратегічного розвитку підприємства; врахування можливостей для подолання труднощів у період трансформації.

Перспективною системою показників для оцінки трансформації підприємств є система нового покоління „Balanced Scorecard” (система збалансованих показників). Ця система є результатом багаторічних робіт Роберта Каплана та Девіда Нортон [6]. В основу їх досліджень уперше була покладена гіпотеза про те, що для успішного управлін-

ня сучасним підприємством самих лише фінансових даних уже недостатньо і тому потрібно застосовувати новий, більш «збалансований» підхід. Цей принцип реалізує згадана система, що враховує чотири «перспективи» організації:

- традиційні фінансові показники і фактори, що на них прямо або побічно впливають;
- успішність роботи з клієнтами;
- оптимальність внутрішніх бізнесів-процесів;
- загальна компетентність персоналу компанії у своїй сфері.

Ці перспективи дають цілісну картину поточної стратегії підприємства і її динаміки, а при необхідності можуть вводитися і використовуватися додаткові набори, власні розробки.

Згідно з „Методикою розробки планів реструктуризації державних підприємств та організацій” [7] для оцінювання впливу зовнішніх та внутрішніх факторів діяльності підприємства на процес трансформації пропонується використовувати таку схему (рис. 1). Оцінювання за такими критеріями підприємств або об'єднань дає можливість визначити чотири основні категорії підприємств. Категорія 1 – підприємства, які легко реорганізуються: швидко виходять на нові ринки (легко збувають свою продукцію), частка специфічних виробничих знань персоналу мала. Ці умови полегшують реорганізацію.

Категорія 2 – підприємства, які потенційно піддаються реорганізації: з великою можливістю освоєння нових ринків, але рівень специфічних виробничих знань персоналу і рівень специфічності технологій для самостійного існування досить великі, що утруднює зміну асортименту продукції і, відповідно, виробничого процесу. Категорія 3 – підприємства, що підлягають ліквідації: з малою можливістю освоєння нових ринків і малим рівнем специфічних виробничих знань персоналу та технологій. Категорія 4 – підприємства, які важко піддаються реорганізації: з наявністю підрозділів, для яких освоєння нових ринків є важким, але які мають високий ступінь специфічних виробничих знань і технологій, без яких неможливі кооперація збуту в межах об'єднання.

Перспективним є використання кореляційно-регресійного аналізу у процесі оцінювання потенціалу трансформацій підприємств [8, 26-28]. Однак труднощі, пов'язані з порівняно короткими часовими періодами становлення ринкових відносин в Україні, порівняно невеликою кількістю об'єктів можливого аналізу, гальмують широке впровадження таких моделей у практиці. Щодо цієї проблеми доцільно розглянути відому модель Альтмана, яка використовується для прогнозування та оцінки банкрутства, як одного з можливих напрямків трансформації. В українській практиці робилися численні спроби використання моделі Альтмана для оцінки платоспроможності і діагно-

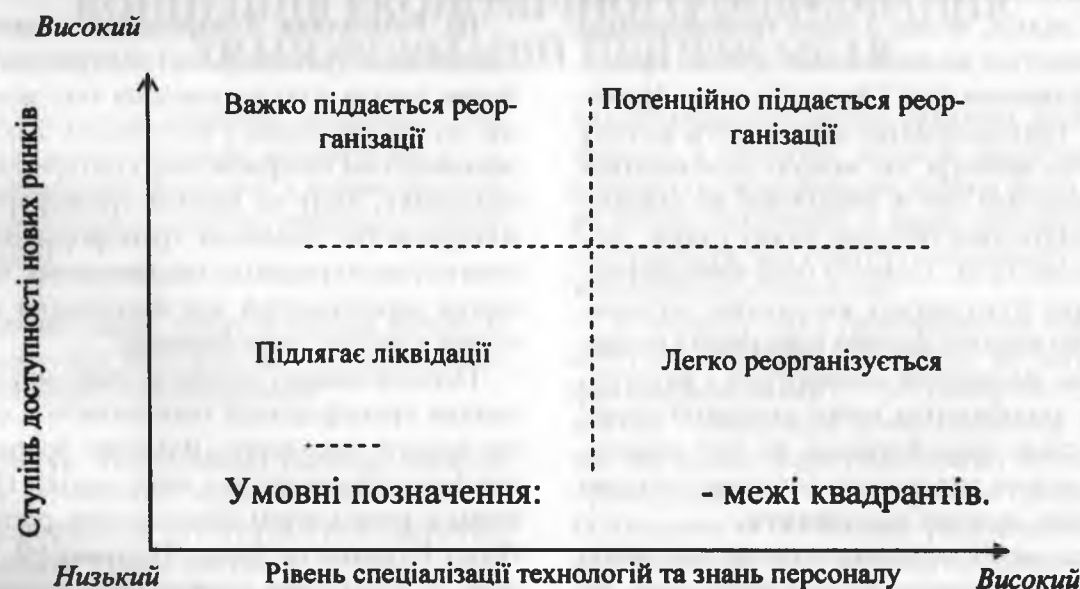

Рис. 1. Визначення категорій підприємств за ступенем здатності до реструктуризації

тики банкрутства, створювалася комп'ютерна модель прогнозування та діагностики банкрутства тощо. Однак відмінності у чинниках, що впливають на функціонування підприємства (розвиток фондового ринку, слабкий розвиток вторинного ринку цінних паперів, податкове законодавство, нормативне забезпечення бухгалтерського обліку тощо), і які використовуються в моделі Альтмана, спотворюють імовірнісні оцінки [9, 178]. Досвід використання вказаних моделей у різних країнах показав, що спрогнозувати імовірність банкрутства за допомогою п'ятифакторної моделі за 1 рік можна з точністю до 90 %, за 2 – до 70 %, за 3 – до 50% [9, 178].

Найпоширенішою сьогодні є думка про те, що кінцевою і головною метою трансформацій підприємства є бажання до самозбереження та виживання на ринку [10, 22]. Таким чином, економічно оцінювати трансформацію доцільно з огляду на можливість продовжити існування підприємства як суб'єкта господарювання. Функціонуючи під впливом постійно мінливого зовнішнього і нестабільного внутрішнього середовища, а також жорсткої конкуренції, підприємство прагне забезпечити загальносистемний закон самоз-

береження [11, 27]: кожна господарююча система намагається зберегти себе і використовує для досягнення цього весь свій потенціал і ресурси. Самозбереження може мати безліч трактувань, наприклад – забезпечити самофінансування, зберегти важливі кадри тощо. У загальному вигляді у літературі згаданий закон математично виражається таким чином [12, 13]:

$$\sum_{i=1}^N R_i > \sum_{k=1}^1 (V_{1k} + V_{2k}),$$

де R_i – потенціал і ресурси підприємства у i -тій сфері (виробництво, фінанси, маркетинг тощо), які сприяють його розвитку; V_{1k} – потенціал і ресурси зовнішнього середовища руйнівного характеру; V_{2k} – потенціал і ресурси внутрішнього середовища, руйнівного характеру.

Оцінювати потенціал трансформацій пропонуємо на основі трьох коефіцієнтів (табл. 1) [13, 233-238].

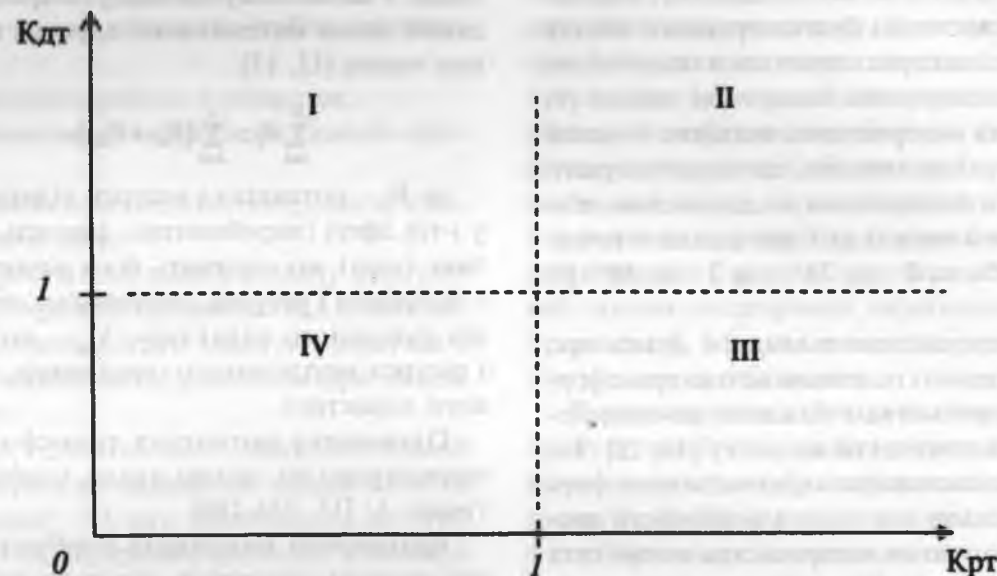
Враховуючи можливість комбінативності цієї системи показників, доцільно розглянути варіанти комбінацій оцінювання доцільності та результативності трансформації підприємства, а також варіанти можливих економічно-організаційних змін [14, 93-94].

Таблиця 1

Показники потенціалу трансформацій підприємства

Назви показників	Формули для оцінювання	Інтерпретації результатів
Коефіцієнт потенціалу трансформацій ($K_{пт}$)	$K_{пт} = \frac{C_n}{C_m}$, де C_n – поточний стан показника; C_m – можливий стан показника	$K_{пт} \leq 1$ – потенціал трансформацій незначний; $K_{пт} \ll 1$ – потенціал трансформацій слід оцінювати як значний
Коефіцієнт доцільності трансформації ($K_{дт}$)	$K_{дт} = \frac{C_n}{C_z}$, де C_z – задовільний стан показника; C_n – поточний стан показника	$K_{дт} \leq 1$ – трансформація оцінюється як доцільна; $K_{дт} > 1$ – вишукуються можливості трансформації для укріплення поточного стану
Коефіцієнт результативності трансформації ($K_{рт}$)	$K_{рт} = \frac{C_m}{C_z}$, де C_m – можливий стан показника; C_z – задовільний стан показника	$K_{рт} \leq 1$ – трансформація не може бути результативною; $K_{рт} > 1$ – трансформація оцінюється як результативна

Оскільки коефіцієнт потенціалу трансформації є відношенням коефіцієнтів доцільності та результативності трансформації, то співвідношення цих величин на підставі таблиці 1 визначає 4 варіанти можливих змін (рис 2).

Умовні позначення:

- межі квадрантів

Рис. 2. Поле значень коефіцієнта потенціалу трансформацій підприємств за ознаками доцільності та результативності планованих змін

Поле значень коефіцієнта потенціалу трансформацій підприємств за ознаками доцільності та результативності планованих змін (рис. 2) дає змогу оцінити характер найдоцільнішої форми економіко-організаційних змін за значеннями коефіцієнтів результативності та доцільності. Межі квадрантів на цій схемі співпадають з критичними значеннями коефіцієнтів – одиницею. У таблиці 2

містяться характеристики квадрантів, які дають можливість прийняти управлінське рішення щодо змін на підприємстві за результатами такого оцінювання.

Критерії оцінювання потенціалу трансформації сфер діяльності та бізнес-процесів

підприємств можуть змінюватися залежно від специфіки діяльності самого підприємства. Застосовувавши певні методи оцінювання запропонованих визначальних чинників потенціалу трансформації (фінансові, аналітичні, методи факторного та кореляційного аналізу, експертні тощо), їх слід порівнювати з певним визначеним задовільним або сталонним значенням. Такий підхід у сучасно-

Таблиця 2

Характеристики квадрантів поля значень коефіцієнта потенціалу трансформацій підприємств за ознаками доцільності та результативності планованих змін

Квадранти	Характеристика квадрантів матриці
Квадрант I	Доцільним є застосування диверсифікаційно-ліквідаційних трансформацій, санаційних заходів, процедур банкрутства тощо
Квадрант II	Доцільним є застосування трансформацій, спрямованих на розвиток, удосконалення існуючих параметрів діяльності підприємства
Квадрант III	Найдоцільнішою є трансформація задля закріплення позитивних тенденцій у діяльності підприємства, диверсифікація у більш динамічні галузі тощо
Квадрант IV	Перебування трансформаційних характеристик підприємства у цьому квадранті свідчить про досягнення лідируючих позицій на ринку, або кризову ситуацію на самому ринку. Ситуація потребує розширеного аналізу

му менеджментів називається бенчмаркінгом. У таблиці 3 містяться результати вивчення відмінностей конкурентного аналізу та бенчмаркінгу, які розглядаються низкою дослідників.

винно отримати певні конкурентні переваги у результаті зміни організаційно-правової форми, відокремлення окремих структурних підрозділів у нові самостійні суб'єкти підприємницької діяльності, ринкової адаптації

Таблиця 3

Відмінності підходів бенчмаркінгу і конкурентного аналізу

Характеристики процесу	Конкурентний аналіз	Бенчмаркінг
Загальна мета	Аналіз стратегії конкурентів	Аналіз компетенцій конкурентів, підприємств-лідерів, підрозділів-лідерів
Предмет вивчення	Стратегії конкурентів	Методи ведення бізнесу, що задовольняють потреби покупців
Об'єкт вивчення	Товари і ринки	Бізнес-процеси

Сьогодні виділяють такі види бенчмаркінгу [15, 45-49]:

1. Внутрішній: порівняння методів здійснення подібних дій у межах організації, спроба знайти в межах організації подібну, найбільш успішно виконувану дію.

2. Конкурентний: порівняння методів здійснення яких-небудь видів діяльності з методами здійснення подібних дій конкурентами.

3. Спільний або асоціативний – декілька організацій, що є або не є конкурентами, укладають угоду про обмін інформацією в межах закритої групи (бенчмаркінговий альянс).

4. Процесно-орієнтований: вивчення практики побудови бізнес-процесів, як правило, в організаціях, що не є прямими конкурентами, але мають подібні основні бізнес-процеси.

5. Стратегічний: систематичний процес, спрямований на оцінку альтернатив, реалізацію стратегій і вдосконалення характеристик продуктивності на основі вивчення успішних стратегій підприємств-партнерів.

За результатами такого порівняння необхідно визначати доцільність та результативність трансформацій, які і визначатимуть спосіб чергою потенціал трансформацій суб'єктів господарювання.

IV. Висновки. Досягнення результативності трансформації підприємства у практиці забезпечується тими заходами, що покладені в основу обраних перетворень, які повинні дати очікувані результати, наприклад, зростання обсягів виробництва, поліпшення економічного і екологічного стану підприємства тощо. У будь-якому разі підприємство по-

підприємства, проведення реорганізації прав власності за умов гарантії соціального захисту працівників підприємства тощо.

1. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г. Теоретичні та прикладні засади менеджменту: Навчальний посібник. – 2-ге вид. доп. і перероб. – Львів: НУ „Львівська політехніка” (ІВЦ „Ітелект+”ІПО”), „Інтелект-Захід”, 2003. – 352с.

2. Забелин П.В., Моисеева Н.К. Основы стратегического управления: учеб. пособие. – М.: Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1998. – 195 с.

3. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методичні засади та практичний інструментарій. – К.: КНЕУ, 2001, – 580 с.

4. Марчук Л.В. Трансформація підприємств у стадіях життєвого циклу розвитку економічних систем // Проблеми економіки та управління. Вісник НУ „ЛП”. – Львів: НУ„ЛП”, 2004. – №504. – С.122-127.

5. Мартич А. Как внедрить процессно-ориентированное управление? // Рынок капитала, № 23–24, 2000. – С. 25–29.

6. Черников А. Balanced Scorecard без секретов // Компьютерное обозрение, № 47. 2002. – с. 23–32.

7. “Методика розробки планів реструктуризації державних підприємств та організацій” Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій, затверджено наказом Агентства № 73 від 2 червня 1997 р. // <http://www.rada.gov.ua>.

8. Любушин Н.П., Лецева В.Б., Дьякова В.Г. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: Учеб.пособие для вузов/ Под ред.проф. Н.П. Любушина. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 471с.

9. Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління / Т. С. Клебанова, О. М. Бондар, О. В. Мозенков та ін./ Заред. О. В. Мозенкова. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2003. – 272 с.

10. Забродский В.А., Кизим П.А. Развитие крупномасштабных экономико-производственных систем. – Харьков: Бизнес-Информ, 2000. – 71 с.

11. Смирнов Э. А. Основы теории организации: Учебн. пособие для вузов. – М.: Аудит. – Юнити, 1998. – 375 с.

12. Афанасьев Н. В., Рогожин В. Д., Рудыка В. И. Управление развитием предприятия: Монография. – Х.: Издательский Дом «ИНЖЭК», 2003. – 184 с.

13. Марчук Л. В. Економічне оцінювання трансформації підприємств // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. Вісник НУ «ЛП». – Львів: НУ «ЛП», 2004. – №466. – С. 233–238.

14. Марчук Л. В. Оцінювання потенціалу трансформації підприємств // Науково-технічний розвиток: економіка, технології, управління. Матеріали III Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (24–27 березня 2004 р., м. Київ) / Уклад.

А.П.Білошапко, О.Г.Слободянюк. – К.: Пошуково-видавниче агентство „Книга Пам'яті України, 2004. – С. 93–94.

15. Козак Н. Бенчмаркинг как инструмент повышения конкурентоспособности компании // Рынок капитала. № 1–2, січень 2000. – С. 45–49.; Фуколова Ю., Шелухин И., Белов А. Бенчмаркинг: все лучшее – себе // www.management.com.ua.

Conception of economical evaluation of transformation of enterprises on the basis of specific criteria with the purpose of selection the economical constituent of potential of transformations is offered.

Чентуков Ю. І., Тертична Л. І.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ВАТ «ММК ім. ІЛЛІЧА»

В статті досліджується оцінювання ефективності людського капіталу підприємства, запропонована методика оцінки ефективності людського капіталу ВАТ «ММК ім. Ілліча» (м. Маріуполь), що дозволяє вносити корективи в процес управління персоналом і в кадрову політику підприємства та подальше удосконалення структури і організації діяльності підприємства в цілому та окремих його підрозділів.

Ключові слова: людський капітал; ефективність людського капіталу.

I. Вступ. В умовах динамічного інноваційного виробництва економічне зростання, ефективність і конкурентоспроможність підприємства дедалі більше залежать від людського капіталу. Знання, кваліфікація, мотивація та інтелект працівників стають найважливішим фактором розвитку підприємства.

Оцінювання продуктивних здібностей людини було однією з найскладніших проблем економічної теорії з часу її виникнення як самостійної наукової дисципліни. В різний час вчені-економісти пропонували різноманітні методи й інструменти такого оцінювання. Подібні підходи відобразилися у виникненні таких понять як цінність людини, вартість праці, вартість і ціна товару робоча сила, вартість і ціна послуг праці, вартість людського капіталу, ціна послуг людського капіталу, обсяг освітнього фонду, вартість життя тощо.

Значний внесок у дослідження актуальних аспектів проблеми відтворення й ефективно-

го використання продуктивних здібностей людей зробили вчені України: С. І. Бандур, Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, А. М. Колот, Е. Лібанова, В. В. Онікієнко, С. І. Пирожков, О. М. Уманський, А. А. Чухно та ін. [1; 2].

На сьогодні серед завдань оцінювання ефективності людського капіталу науковцями глибоко опрацьовані лише методи економічної оцінки ефективності інвестицій у таку складову людського капіталу як освіта на особистісному рівні [2; 22].

II. Постановка завдання. Метою даної статті є оцінювання ефективності людського капіталу на мікроекономічному рівні. Для оцінки людського капіталу поки що не знайдено ні загальновизнаного методу, ні універсальних показників. Разом з тим реально не можна керувати активом, який підприємство не вміє оцінити. Не зважаючи на те, що оцінки ефективності людського капіталу далеко не завжди точні, сам собою процес її вимірювання надзвичайно важливий, бо виявляє тенденції, вирішальні для конкурентоспроможності підприємства.

III. Результати. Виходячи із завдань нашого дослідження, до людського капіталу підприємства ми відносимо сукупну кваліфікацію, компетентність та інші продуктивні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективної організації праці, трудової мотивації та розвитку персоналу, здатність працівників постійно створювати і нарощувати все більшу вартість, в тому числі і примножувати особистий потенціал. Людський капітал

втілений у самих працівниках, він не може бути скопійований або відтворений у іншій організації, і навіть у цій організації але без цих співробітників. На цьому рівні людський капітал асоціюється з виробничим та комерційним капіталом підприємства, бо результати виробництва отримуються від ефективного використання всіх видів капіталу.

Людський капітал може багатократно примножити ефективність функціонування, конкурентоспроможність і ринкову ціну підприємства, але людським капіталом, на відміну від структурного, підприємство не може розпоряджатися на свій розсуд. Іншими словами, найважливішим джерелом сили підприємства стає ресурс, яким воно не може володіти, що докорінно відрізняє сучасну ситуацію від звичної, яка складалася в індустріальному суспільстві. Інтелектуальний капітал можна вважати лише тимчасово залученими засобами, якими підприємство або не володіє (як, наприклад, людським капіталом), або не може скористатися без людей (як, наприклад, організаційна структура, культура підприємства тощо).

Діюча на сьогодні система обліку активів підприємства не дає можливості розглядати персонал як об'єкт для інвестицій. Наприклад, придбання звичайного комп'ютера за 10000 гривень і навіть ремонт автомобіля розглядається як збільшення активів підприємства на всю суму витрачених коштів, однак багато більші витрати на пошук, залучення та адаптацію висококваліфікованого спеціаліста розглядаються у вартості лише як одноразові витрати, що зменшують прибуток.

Ефективне використання людського капіталу дедалі ускладнюється ще і тому, що на сучасному ринку праці (і ці тенденції вже відчутні і на динамічному ринку праці великого міста) висококваліфіковані і високомотивовані спеціалісти сучасних професій мають широку свободу вибору своїх роботодавців. В контексті концепції управління людським капіталом підприємства саме правильний вибір, розвиток, оцінювання і використання можливостей співробітників перетворює їхні людські якості у вагомий фінансовий показники компанії.

Принципова відмінність між різними методами вартісного оцінювання людського капіталу полягає у підходах до вибору показника, який визначає вартість. За цією оз-

накою методи оцінювання людського капіталу можна поділити на 1) *витратні* (які визначають вартість людського капіталу ціною (витратами) його виробництва) і 2) *результатні* (які визначають вартість людського капіталу ефектом (результатом) від його використання).

Проаналізуємо витратні методи оцінювання людського потенціалу підприємства в сучасних умовах:

1. *Метод розрахунку прямих витрат на персонал.* Це найпростіший спосіб. Він полягає у додаванні витрат підприємства (як прямих, так і непрямих) на залучення і найм, оплату праці, організацію праці, навчання та підвищення кваліфікації персоналу. Перевага цього методу – його простота, недолік – неточна оцінка реального розміру людського потенціалу. Адже, з одного боку, підприємство використовує не лише ту частину людського потенціалу, що додана саме на цьому підприємстві, а, з іншого боку, певна частина наявного людського потенціалу може не використовуватися підприємством.

2. *Метод конкурентного оцінювання вартості людського потенціалу.* Він ґрунтується на сумі оцінки витрат на персонал, які здійснює провідний конкурент, і потенційних збитків, яких може зазнати компанія у зв'язку з переходом працівника на інше підприємство. Ця сума складається з таких доданків: а) повних витрат на персонал, які здійснює провідний конкурент; б) індивідуальних премій кожному працівнику, які могла б заплатити конкуруюча фірма за його перехід (визначаються на основі експертних оцінок); в) додаткових витрат компанії, необхідних для еквівалентної заміни працівника у випадку його переходу (витрати на самостійний пошук і відбір, оплата послуг агенцій з добору персоналу тощо); г) економічних збитків, яких зазнає підприємство в період пошуку заміни (зменшення обсягів випуску або збуту продукції, погіршення її якості, витрати на навчання та адаптацію нового працівника тощо); д) збитків підприємства, пов'язаних із втратою унікальних інтелектуальних продуктів, навичок, корпоративних знань, які працівник забере з собою в конкуруючу компанію; е) можливих збитків від втрати частини ринку, посилення позицій конкурента і зростання його частки на ринку; є) збитків у результаті зменшення системних ефектів синергії (посилення результату

за рахунок взаємовпливу) та емергентності (появи якісно нових характеристик) членів групи, з якої пішов цінний працівник.

Навіть приблизна оцінка за методом конкурентного оцінювання вартості людського потенціалу показує, що реальна його вартість від трьох до сотень разів перевищує номінальну на більшості вітчизняних підприємств. Чим вища кваліфікація, мотивація, інтелект та інші продуктивні здібності людини, тим більший цей розрив, навіть коли висококваліфіковані працівники отримують конкурентноспроможну на національному ринку праці заробітну плату. Мінімальним цей розрив є для низькокваліфікованої праці, але й у такому випадку при переході працівника реальні втрати людського капіталу вищі, ніж ті, які дає проста його оцінка за першим методом, оскільки втрачаються досвід працівника і складна система його взаємодії з іншими співробітниками. Максимальним цей розрив є для «золотих комірців» - найкваліфікованіших працівників на ключових позиціях підприємства (у сфері управління, інформаційних систем, нових технологій, інноваційних інтелектуальних процесів і т. ін.).

Другий метод набагато складніший, але він дає набагато адекватнішу оцінку реальної вартості людського потенціалу підприємства.

3. *Метод оцінювання перспективної вартості людського потенціалу* ще складніший, оскільки на додачу до даних, отриманих методом конкурентного оцінювання, враховує ще й динаміку вартості людського капіталу в перспективі на термін його використання. Таке оцінювання передусім потрібне для підприємств, що займаються розробкою та впровадженням великих і тривалих інноваційних проєктів (наприклад, створенням великих високотехнологічних об'єктів), оскільки вартість і ціна людського капіталу різних співробітників змінюється нерівномірно: вона максимально зростає мірою нагромадження специфічних знань, досвіду і проміжних результатів роботи в проєкті та наближення до отримання очікуваного кінцевого результату. В такий період перехід працівника з підприємства спричиняє вельтенські, а то і непоправні як матеріальні, так і нематеріальні втрати [3, 109-110].

Слід зазначити, що, хоча й існує методологія оцінювання окремих складових людсь-

кого потенціалу та людського капіталу* конкретні питання вимірювання їх опрацьовані недостатньо повно, а самі оцінки зустрічаються рідко, і є дуже суперечливими. Це цілком зрозуміло: адже самої лише методології недостатньо, потрібні конкретні методики. Окрім того, що достовірний підрахунок вартісних значень – дуже складний і трудомісткий процес, далеко складнішою проблемою є збирання, обробка й оцінка вірогідності необхідної статистичної інформації. Крім того, у перехідній економіці багато які показники втратили свій реальний зміст і не є показовими. Вірогіднішими з огляду на це є натуральні показники. Ще одна складність полягає в тому, що деякі активи людського капіталу не підлягають безпосередньому оцінюванню (наприклад, кількість і ціна людських здібностей, компетентність, мотивація та ін.). Тому доводиться вдаватися до різного роду опосередкованих методів оцінювання, використовувати не лише кількісні, а й якісні, а також непрямі показники.

Людський капітал кожного конкретного працівника визначається сукупністю притаманних йому продуктивних якостей: як професійних, яких вимагають конкретні обов'язки на визначеній посаді, і як особистісних, яких потребує соціальне та виробниче оточення особистості загалом.

Людський капітал працівників на рівні підприємства ми розглядаємо в контексті конкретної посади або професії. Показники людського капіталу працівників можуть досить швидко змінюватися у часі, особливо на підприємстві, яке проводить орієнтовану на розвиток персоналу політику і здійснює активне інвестування в людей, тому отримані оцінки людського капіталу необхідно періодично повторювати. Так, лише в 2005 р. за рахунок ВАТ «ММК ім. Ілліча» (в т. ч. частково) на заочній та денній формі навчалось 2150 чол. на суму 1,9 млн. грн.

Людський капітал працівника підприємства формується як інтегральний показник тих якостей і особливостей, за рахунок яких саме даний конкретний працівник приносить прибуток організації, і за рахунок яких організація набуває конкурентних переваг.

В процесі удосконалення системи управління формуванням і використанням людського капіталу працівників ВАТ «ММК ім. Ілліча» розробляється чітка шкала критеріїв, які висувуються до кожного працівника на від-

повідній посаді. З цією метою можна скористатися класичним поділом працівників на керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та робітників і деталізувати вимоги в межах кожної з категорій за професіями. Ці критерії доцільно подати у вигляді окремого розділу посадової інструкції. Після цього необхідно визначити продуктивні характеристики конкретного працівника і оцінити їх за визначеними критеріями. Іншими словами, що точно і об'єктивно оцінити усіх характеристик працівника досягнути практично неможливо. Це пов'язано з неможливістю чітко зафіксувати і чисельно виміряти характеристики, що мають вирішальне значення для оцінки ефективності людського капіталу працівника. Тому для деяких рис можна застосовувати приблизні оцінки, а коли навіть наближену оцінку дати неможливо, беруться найближчі до даної характеристики показники, які піддаються вимірюванню. У запропонованій нами методі для визначення якісних характеристик людського капіталу працівників використана бальна оцінка окремих складових цих характеристик, із застосуванням ваг для надання більшій або меншій значущості окремим показникам.

Суттєве значення в людському капіталі працівника мають також і особистісні (суб'єктивні) характеристики, які визначаються не так явно. Крім того, наступна група показників має складніший характер зміни: якщо зміни у досвіді роботи, кваліфікації, освіті, здоров'ї, продуктивності праці та участі у результатах діяльності можна простежити і

спрогнозувати, то зміну особистісних характеристик з'ясувати значно важче. До групи особистісних показників людського капіталу відносяться: кваліфікація працівника, досвід роботи, освіта, здоров'я, продуктивність праці, внесок даного працівника у результати діяльності підприємства, риси характеру та інші особистісні характеристики, що впливають на ефективність роботи; відповідальність, дисциплінованість, мобільність, вмотивованість, інноваційність здатність до навчання, розширення знань і підвищення кваліфікації; ставлення працівників до роботи.

Людський капітал працівника підприємства формується як інтегральний показник тих якостей і особливостей, за рахунок яких саме даний конкретний працівник приносить прибуток підприємству, і за рахунок яких підприємство набуває конкурентних переваг.

Економічну ефективність людського капіталу підприємства (підрозділу) ми визначаємо порівнянням (діленням) результатів його функціонування (тобто результатів соціально-економічної діяльності людей, наприклад, прибутку (P), на рівні цього підприємства (підрозділу) та витрат на його формування (B) за формулою:

$$EK = P / B$$

Зведено: схему розрахунку показників ефективності людського капіталу на ВАТ «ММК ім. Ілліча» наведено в таблиці 1.

Ці розрахунки доцільно проводити в динаміці, за кілька періодів, що дозволяє виявити тенденції і резерви, зробити важливі висновки щодо підвищення економічної ефективності людського капіталу (рис. 1).

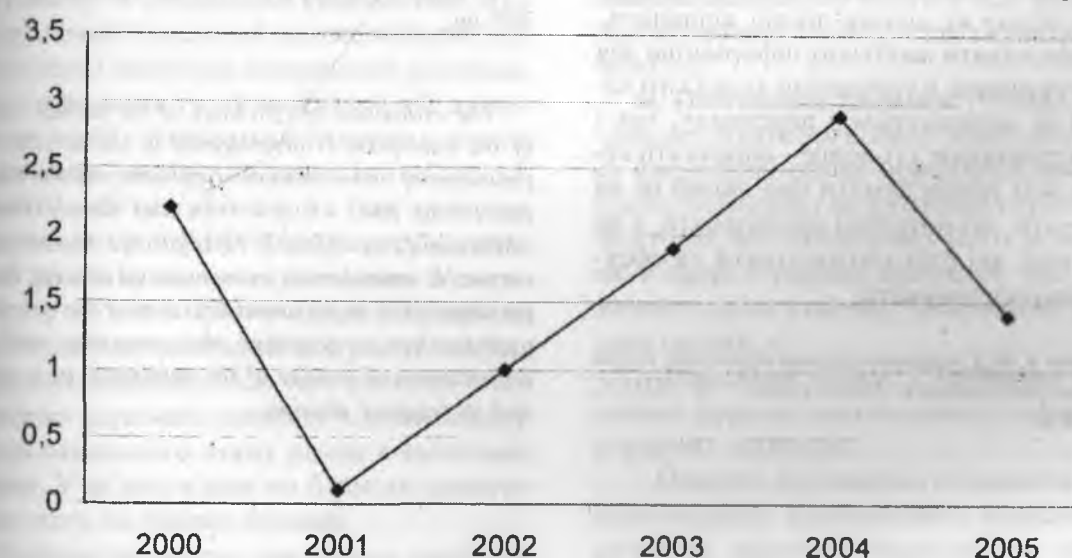

Рис. 1. Динаміка ефективності людського капіталу ВАТ «ММК ім. Ілліча»

Таблиця 1

Узагальнені результати розрахунку показників ефективності людського капіталу
ВАТ «ММК ім. Ілліча»*

Показники			2000	2001	2002	2003	2004	2005
Характеристика витрат підприємства на формування людського капіталу	Витрати на персонал (за рік)	Заробітна плата (ФЗП) (тис. грн)	369911,5	488108,2	556324,4	720121,3	998200,9	1376500,7
		Витрати, пов'язані з прийомом працівників на роботу (тис. грн)	347,7	486,4	611,9	864,1	1098,0	1514,2
		Витрати, пов'язані з навчанням, адаптацією, перекваліфікацією, підвищенням кваліфікації (тис. грн)	2219,5	2879,9	3171,2	4176,7	3693,3	5368,4
		Витрати, підприємства на формування людського капіталу (тис. грн) (В)	372478,7	491474,5	560107,5	725162,1	1002992,2	1383383,3
Результати використання людського капіталу	Доход підприємства	Доход підприємства за рік (тис. грн)	509408,2	489522,2	566716,7	828390,1	13992791	14329141
	Прибуток підприємства	Чистий прибуток підприємства за рік (тис. грн) (П)	821319	33644	563035	140569,7	2889983	1890010
Ефективність людського капіталу підприємства $EK = П : В$			2,2	0,1	1,0	1,9	2,9	1,4

* Розраховано авторами з використанням річних звітів ВАТ «ММК ім. Ілліча» [4].

IV. Висновки. Таким чином, основним завданням системи оцінювання ефективності людського капіталу на підприємстві ми вважаємо наступні: дати реальну оцінку ринкової вартості всіх активів підприємства, включаючи і такі поки що «невидимі» в управлінському обліку як знання, досвід, відданість, мотивація; надати необхідну інформацію для прийняття рішень в управлінні людським капіталом як менеджерам з персоналу, так і вищим керівникам; і головне – спонукати керівників усіх рівнів думати про людей не як про витрати, які потрібно мінімізувати, а як про активи, які слід оптимізувати та ефективно використовувати.

I. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: Монографія. – К.: КНЕУ, 2003. – 230 с.

2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професії підготовки. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.

3. Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основи економіки праці: Навч. посіб. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2002. – 313 с.

4. Річні звіти ВАТ «ММК ім. Ілліча» за 2000–2005 рр.

The estimation of efficiency of the human capital of the enterprise is investigated in the article. The technique of an estimation of efficiency of the human capital of JSC «Ilyich Iron and Steel Works» (Mariupol) is offered. It is allows to bring the corrective amendments in managerial process by the personnel both in personnel selection of the enterprise and further to improve the structure and the organization of activity of the enterprise, as a whole, and its separate divisions.

НОВИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП НА ШЛЯХУ ВДОСКОНАЛЕННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Розглядаються найважливіші положення нового Земельного кодексу, зокрема, завдання земельного законодавства та його основні принципи.

Ключові слова: земельний кодекс, земельне законодавство, принципи земельного законодавства.

I. Вступ. Прийняття Верховною Радою України 25 жовтня 2001 року нового Земельного кодексу було довгоочікуваним і передбачуваним кроком. Необхідність законодавчого оформлення нового типу відносин в аграрному секторі економіки була очевидною. Тому й не дивно, що його основні положення відносно довгий час були в центрі уваги не тільки спеціалістів, але й доволі широкої аудиторії людей, безпосередньо зацікавлених в новизні прийнятих рішень, оскільки вони мали пряме відношення до їхнього роду діяльності, визначали суспільний устрій, безпосередньо впливали на рівень їх життя. В той же час, незважаючи на, скажемо, ажіотаж з приводу прийняття нового Земельного кодексу, об'єктивний стан речей в економіці країни в цілому змушує бути досить таки обережним при оцінці основних положень цього, в принципі, прогресивного документу. В спеціальній економічній літературі новий Земельний кодекс найшов своє розуміння і викликав відповідний резонанс. Але, треба визнати, ті коментарі, які приводяться в ній, стосуються головним чином практичних заходів по реалізації цього документу, абстрагуючись, як нам здається, при цьому від стратегічного курсу подальшого розвитку нашого суспільства. У хорошому розумінні цього слова. Це дійсно найбільш прогресивний документ в сфері аграрних відносин. Але при розгляді його основних положень проходить певне ігнорування загального стану речей в економіці країни. У зв'язку з цим ми б хотіли акцентувати увагу на такому питанні.

Прийняття любого документу, який ставить за мету регламентацію, скажемо, все-

таки виробничих відносин у тій чи іншій сфері життєдіяльності, у тій чи іншій сфері економіки країни в цілому, на наш погляд, залежить від двох обставин (хоча й ми, не виключено, можемо помилитись). По-перше, який реальний стан економіки тієї чи іншої країни на тому чи іншому етапі розвитку. Не розглядалися ж плани освоєння космосу в умовах феодалізму. І, по-друге, наскільки адекватною цьому об'єктивному стану економіки є міра усвідомлення авторів того чи іншого документа цього стану, спрямованого, треба вірити, на його вдосконалення. Причому, мусимо зауважити, треба зразу визначити, йде мова про вдосконалення народногосподарського комплексу країни в цілому чи його окремої складової. Це не таке вже й просте питання. На фоні досягнутого рівня розвитку економіки тієї чи іншої країни випередження подій, хоча й воно, безсумнівно, несе прогресивне начало, так чи інакше в кінцевому підсумку буде нівельоване цим рівнем. Так, боїмося, може бути і з новим Земельним кодексом. Він законодавчо закріплює новий тип відносин в аграрному секторі. А адекватного йому документа в інших галузях економіки України просто не існує. Однак із врахуванням вищесказаного аналіз основних, принципових положень нового Земельного кодексу має безпосередньо як наукову цінність, так і практичну значимість.

II. Постановка завдання. Розгляд найважливіших положень нового Земельного кодексу вже в своїй основі передбачає врахування цілого комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів, які визначають його роль і місце як в сфері аграрних відносин, так й в економіці країни в цілому. Основними з них, на наш погляд, є:

– Земельний кодекс є найбільш узагальненою формою законодавчого оформлення аграрних відносин;

– Основні, принципові положення Земельного кодексу відображають сучасний стан розвитку аграрних відносин, їх специфіку і особливості;

– Ефективна реалізація основних положень Земельного кодексу можлива лише при умові повномасштабного врахування специфіки періоду, який переживає як економіка країни в цілому, так і, в особливій мірі, її аграрний сектор; ця вимога особливо актуальна в сучасних умовах формування ринкових відносин в усіх сферах суспільного виробництва;

– Однією з передумов успішної реалізації основних положень

Земельного кодексу є необхідність постійного їх вдосконалення,

розгляду в динаміці, взаємозв'язку і взаємозалежності.

III. Результати. В процесі аналізу найважливіших положень Земельного кодексу ми визнали за необхідне деталізувати такі з них:

1. Земля як основне національне багатство

1. Земля як основне національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

2. Право власності на землю гарантується.

3. Використання власності на землю не може завдавати шкоди правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Земля як складова частина біосфери включає ґрунти та інші природні елементи ландшафту, що органічно пов'язані між собою і забезпечують належне існування флори і фауни та життєдіяльність людини.

Конституція України, зважаючи на виключно важливе значення землі у всіх сферах економіки країни, проголошує її основним національним багатством і запроваджує при цьому імперативний принцип особливої охорони зазначеного найважливішого компонента біосфери.

Принцип особливої охорони державою землі як основного національного багатства передбачено в ст. 14 Конституції України. Він складає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на її раціональне використання, запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обігу; захисту від шкідливих антропогенних впливів, а також на відтворення і підвищення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення належного режиму земель природоохоронного, оздоровчого,

рекреаційного та історико-культурного призначення (ст. 162 Земельного кодексу (далі - ЗК)). Ця система заходів передбачена усіма нормами Земельного кодексу України, а також іншими законами і нормативними актами, виданими відповідними органами державної влади, місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій згідно їх повноважень у галузі регулювання земельних відносин (статті 6-17 ЗК).

З метою охорони земель України як основного національного багатства Верховною Радою України Законом від 21 вересня 2000 року затверджена «Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки». Вона розроблена в контексті вимог для подальшого опрацювання, вдосконалення та розвитку екологічного законодавства України, а також відповідно до рекомендацій Всеєвропейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.) щодо питання формування Всеєвропейської екологічної мережі як єдиної просторової системи територій країн Європи з природним або частково зміненим станом ландшафту.

Формування екологічної мережі, яка включає до свого складу і землі, передбачає зміни в структурі земельного фонду шляхом віднесення (на підставі обґрунтування екологічної безпеки та економічної діяльності) частини земель господарського використання до категорій, що підлягають особливій охороні з відтворенням притаманного їм різноманіття природних ландшафтів.

Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні з боку держави, дають належні підстави для віднесення їх до територіальної системи з певними ознаками екологічної мережі.

Сприятливі умови для охорони та збільшення площі земель з природними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні, забезпечуються:

– вилученням земель сільськогосподарського призначення (насамперед деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням;

– вилученням із промислового використання (у видобувній, будівельній та інших галузях виробництва) земельних ділянок, які втратили природний стан і становлять підви-

щений небезпеку для збереження навколишнього середовища;

– наданням переваги відновленню природних ландшафтів як найбільш доцільному шляху використання земель, що вибувають із сільськогосподарського використання;

– збільшенням території лісів, лісосмуг навколо сільськогосподарських угідь;

– необхідністю виконання Україною міжнародних зобов'язань у галузі охорони довкілля і, зокрема, земель.

Головною метою цієї Програми є збільшення площі земель країни з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття.

Основними її завданнями є:

обґрунтування та опрацювання організаційно-правових, економічних, науково-практичних та інших заходів щодо забезпечення процесу формування та захисту екологічної мережі і, зокрема, земельного фонду країни; резервування та подальше надання статусу заповідних цілиним землям, еталонним типам ґрунтів тощо;

оптимізація площ сільськогосподарських угідь та зменшення ступеня їх розораності;

удосконалення структури земель сільськогосподарського призначення та збагачення їх природними компонентами;

впровадження ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території;

обмеження руйнівного інтенсивного використання екологічно уразливих земель;

здійснення консервації сільськогосподарських угідь з дуже змитими та дуже деґльованими ґрунтами на схилах крутизною понад 5–7 градусів.

Завдання, зміст і порядок охорони земель та ґрунтів викладено в статтях 162-168 ЗК. Обов'язок по охороні земель покладено на відповідні органи державної влади, місцевого самоврядування та державні адміністрації (статті 6-17 ЗК).

Для охорони земель запроваджується державний, самоврядний та громадський контроль (статті 187-190 Кодексу).

З метою раціонального використання та охорони земель, створення сприятливого екологічного середовища та поліпшення природних ландшафтів Земельним кодексом передбачається проведення землеустрою (статті 181-186), моніторингу земель (статті

191, 192), державного земельного кадастру (статті 193-204) та економічного стимулювання (ст. 205).

Охорона земель спрямована на збереження родючості ґрунтів, підвищення продуктивності землі, використання земельних ресурсів у відповідності з їх цільовим призначенням, недопущення забруднення землі шкідливими речовинами та ін.

Громадяни та юридичні особи, винні у псуванні сільськогосподарських та інших земель, забрудненні їх хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засміченні промисловими, побутовими відходами, а також в інших порушеннях законодавства про охорону земель, закріплених в ст. 211 Земельного кодексу, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність.

Конституційне положення щодо гарантій права власності на землю, передбачене Земельним кодексом, стосується не тільки державної, а й інших форм власності на землю. При цьому Конституція України, а з нею і Земельний кодекс, виходять з того, що законодавче закріплені форми власності на землю забезпечуються тими ж гарантіями, що і право власності на будь-які інші об'єкти.

Право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (ст. 14 Конституції України). Це право на землю гарантується системою правових засобів забезпечення набуття права власності на землю і реалізації суб'єктами, зазначеними в ст. 80 ЗК.

Порядок та умови набуття, реалізації та захисту права власності на землю цих суб'єктів передбачено статтями 81-90; 116-121; 127-131; 152-157 ЗК.

Згідно ч.3 ст. 13 Конституції власність зобов'язує. Вона не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству. Зазначені принципи конституційні положення повною мірою стосуються і власності на землю.

Ст. 91 Земельного кодексу зобов'язує власників земельних ділянок підвищувати родючість ґрунтів та зберігати інші корисні властивості землі, додержуватися вимог законодавства про охорону довкілля, не порушувати прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів, а також закріплює інші обов'язки цих суб'єктів.

У відповідності з Конвенцією про захист прав людини та основних свобод від 4.11.1950 р. кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Згідно Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» серед заходів, що можуть здійснюватися в такій зоні, у випадку запровадження в ній правового режиму надзвичайного стану допускається примусове відчуження об'єктів права приватної власності (в тому числі і земельних ділянок) з обов'язковим наступним повним відшкодуванням їх вартості (ст. 10).

Власники землі, які допустили порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема порушили права громадян на екологічно безпечне довкілля або порушили норми екологічної безпеки, у відповідності із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 68) притягуються до відповідальності. Згідно ст. 211 Земельного кодексу громадяни та юридичні особи - власники землі несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність, наприклад, за невиконання вимог щодо використання земель за цільовим призначенням; розміщення, проєктування, будівництво, введення в дію об'єктів, що негативно впливають на стан земель; непроведення рекультивації порушених земель тощо.

2. Земельне законодавство та його завдання

1. Земельне законодавство включає Кодекс, інші нормативно-правові акти у галузі земельних відносин.

2. Завданням земельного законодавства є регулювання земельних відносин з метою забезпечення права на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, раціонального використання та охорони земель.

Земельне законодавство складає всю сукупність законодавчих та підзаконних нормативних актів, які регулюють земельні відносини. Разом вони складають систему земельного законодавства. Основним спеціальним актом земельного законодавства на території України є Земельний кодекс. Його особливістю є те, що він покликаний стати

інтегруючою і цементуючою основою для розвитку вітчизняного земельного законодавства.

За формою, змістом, структурою та напрямками чинний Земельний кодекс суттєво відрізняється від Земельного кодексу в редакції 1992 року. Чинний кодекс відображає стратегію держави, спрямовану на поглиблення і подальший розвиток земельної реформи, створює необхідну законодавчу основу для подальшої нормотворчої та право застосовчої практики.

Цей кодекс відповідає вимогам ринкової економіки та цивілізованого суспільства і водночас зберігає соціальну спрямованість. Він конкретизує конституційне положення щодо права власності на землю, гарантії цього права, закріплює цілу низку нових положень, поява яких пов'язана з ринковими умовами та ін.

Конституцією України (ст. 92) встановлено, що найбільш важливі екологічні відносини, в тому числі і земельні, повинні регулюватися виключно законами. Зазначені конституційні норми є вихідними положеннями для прийняття відповідного земельного законодавства з конкретних питань. Так, поряд з Земельним кодексом діють Закони України «Про оренду землі», «Про плату за землю» та ін.

Передбачається, що в подальшому правове регулювання на законодавчому рівні окремих положень повинно здійснюватися шляхом прийняття пакету законів («Про охорону землі», «Про ринок землі», «Про землеустрій», «Про оцінку землі», «Про консервацію земель», «Про правовий режим земель охоронних зон» та ін.).

Самостійне місце серед нормативно-правових актів у галузі земельних відносин займають постанови Верховної Ради України. Серед них, наприклад, постанова «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р., постанова «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 р. та ін.

До підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють земельні відносини, належать нормативні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти міністерств і ві-

домств, розпорядження місцевих державних адміністрацій та рішення органів місцевого самоврядування.

Завдання земельного законодавства полягає в регулюванні земельних відносин з певною метою. Такою метою є, по-перше, забезпечення на землю права громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави, по-друге, раціональне використання та охорона земель.

Розрізняються самостійні права на землю: право власності на земельну ділянку і право користування земельною ділянкою. Відповідні земельно-правові приписи, що регулюють зазначені права, складають правові інститути: право власності і право землекористування.

Регулюючи земельні відносини, Земельний кодекс закріплює права власників земельних ділянок і землекористувачів, їх обов'язки, правила та порядок використання земель, охорону земельних прав тощо.

Відомо, що земля використовується для різних цілей, тому в ст. 4 мова йде про мету правового регулювання земельних відносин. Таких цілей як мінімум дві: раціональне використання та охорона земель.

Раціональне використання земель – це таке використання, яке здійснюється на підставі науково-технічних правил, є ефективним, але не призводить до погіршення земель (зниження їх родючості чи виникнення деградації ґрунтів), а забезпечує підвищення їх родючості.

Раціональне використання земель в першу чергу означає строго цільове їх призначення. Нерациональне використання землі не тільки нерациональне, але й незаконне. Для забезпечення раціонального використання землі власники земельних ділянок і землекористувачі повинні запроваджувати прогресивні системи землеробства, більш повно використовувати досягнення науково-технічного прогресу. При раціональному використанні землі її якість повинна покращуватися.

Раціональне екологічно збалансоване землекористування забезпечує збереження і покращення як землі, так і інших природних ресурсів. Нерациональним вважається таке використання землі, яке здійснюється з порушенням зазначених вимог.

Забезпечення охорони земель – самостійна мета правового регулювання земельних

відносин. Охорона земель включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель лісового фонду, забезпечення особливого режиму використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. З метою посилення охорони земель згідно закону можуть розроблятися та прийматися республіканські та місцеві програми охорони земель.

3. Принципи земельного законодавства

Земельне законодавство базується на таких принципах:

а) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва;

б) забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави;

в) невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом;

г) забезпечення раціонального використання та охорони земель;

д) забезпечення гарантій прав на землю;

е) пріоритету вимог екологічної безпеки.

Принципи земельного законодавства – це ті основоположні засади, головні ідеї, що характеризуються універсальністю та відображають суттєві положення законодавства. Вони або ж прямо закріплені в земельно-правових нормах, або ж виникають з їх змісту.

Сутність принципу поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва в тому, що земля як об'єкт земельних відносин розглядається за законом не тільки як основний засіб виробництва і територіальний базис, але й як елемент довкілля, який знаходиться у нерозривному зв'язку з іншими природними ресурсами.

Забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави – один із самостійних принципів. В його основі покладені

положення чинного законодавства щодо рівності форм власності на землю. Це означає, що умови та об'єм здійснення власниками своїх повноважень є однаковими для всіх суб'єктів, їх суб'єктивні права підлягають захисту в однаковій мірі.

Невтручання держави в здійснення суб'єктами своїх прав щодо володіння, розпорядження та користування землею, крім випадків, передбачених законом – це результат демократизації земельних відносин. Закріплення цього принципу пов'язане з розширенням прав власників земельних ділянок і землекористувачів (у тому числі і орендарів), розвитком їх самостійності. Державне управління в галузі використання та охорони земель здійснюється в сучасних умовах у поєднанні з широкою самостійністю як власників земельних ділянок, так і землекористувачів. Згідно ст. 154 Земельного кодексу органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування без рішення суду не мають права втручатись у здійснення власником земельної ділянки повноважень щодо володіння, користування і розпорядження належною йому ділянкою або встановлювати непередбачені законодавчими актами додаткові обов'язки чи обмеження. У випадку ж заподіяння шкоди неправомірним втручанням зазначених органів у здійснення власником повноважень щодо землі ст. 155 Земельного кодексу встановлює відповідальність названих органів.

Право власників земельних ділянок та землекористувачів самостійно господарювати на землі є запорукою того, що держава не повинна втручатись в діяльність носіїв земельних прав при реалізації ними своїх правомочностей. Винятки з цього правила складають випадки, передбачені законом. Мова йде, зокрема, про примусове припинення прав на земельну ділянку її власника або землекористувача при порушенні ними чинного земельного законодавства (ст. 143 ЗК). Не виключається також припинення земельних прав і на випадок необхідності забезпечення екологічної безпеки або ж інших державних чи суспільних інтересів та ін. (ст.ст. 146, 147 ЗК). Забезпечення раціонального використання та охорони земель – один з основоположних принципів. Раціональне використання землі передбачає взаємозв'язок досягнення необхідного ефекту, який отримано від

господарської експлуатації землі при мінімальних витратах з одночасним збереженням і покращенням землі в процесі її використання. Цей принцип тісно і нерозривно пов'язаний з такими принципами, як цільовий характер використання земель та стабільність, сталість прав на землю.

Згідно закону земельні ділянки повинні використовуватись суб'єктами земельних прав тільки у відповідності з цільовим призначенням. Використання земельних ділянок з порушенням зазначеної вимоги незаконне і тягне за собою певні негативні правові наслідки для суб'єкта (ст. 141 ЗК).

Забезпечення гарантій прав на землю полягає в тому, що Земельний кодекс забезпечує гарантії права власності на землю і право користування землею.

Земельні права суб'єктів (право власності на земельні ділянки та право користування ними), а також гарантії їх здійснення проголошені і закріплені Конституцією України. Так, цим Законом визначені права і свободи людини і їх гарантії, гарантується право звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод, гарантується право власності на земельну ділянку (ст. 13, 14, 55). Згідно ст. 153 Земельного кодексу власник не може бути позбавлений права власності на земельну ділянку, крім випадків, передбачених чинним законодавством. Примусове ж відчуження земельної ділянки (шляхом її викупу) може бути застосоване як виняток для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом та за умови попереднього і повного відшкодування вартості земельної ділянки (ст.ст. 146, 147 ЗК). Якщо ж колишнім власником земельної ділянки буде встановлено, що земельна ділянка використовується не для суспільних потреб, він має право звернутися до суду з позовом про визнання недійсним чи розірвання договору викупу земельної ділянки та відшкодування збитків, пов'язаних з викупом. Земельне законодавство базується на принципі пріоритету вимог екологічної безпеки. Його сутність полягає в тому, що при правовому регулюванні використання земель законодавець виходить із необхідності їх правової охорони як елементу екологічної безпеки. При цьому використання значної частини земель безпосередньо поставлено в залежність від забезпечення

екологічної безпеки. Це стосується, зокрема, земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного призначення, земель лісового та водного фондів. Щодо зазначених земель законодавством встановлений такий правовий режим, який забезпечує їх особливу охорону.

Реалізація цього принципу шляхом впровадження екологічних вимог в земельно-правові норми дозволяє забезпечити здійснення комплексних заходів по охороні земель від шкідливих процесів, недопущенню розміщення, будівництва, експлуатації об'єктів, що негативно впливають на стан земель та які призводять до забруднення їх хімічними, радіоактивними, бактеріальними та іншими шкідливими речовинами.

За час, що минув, у розвиток Земельного кодексу Верховною Радою України прийнято 18 законів, які регулюють земельні відносини та використання земель, є базовими для формування ринку земель як несільськогосподарського, так і сільськогосподарського призначення. Головними з них є Закони: «Про землеустрій», «Про охорону земель», «Про державний контроль за використанням і охороною земель», «Про внесення змін до Земельного кодексу України» (щодо врегулювання земельних відносин недержавних підприємств, «Про внесення змін до Закону України «Про оренду землі» (нова редакція), «Про іпотеку», «Про використання земель оборони» та «Про охорону земель». На виконання п. 104 постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2003 року №100 Держкомземом розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Земельного кодексу України». У законопроекті основну увагу приділено посиленню ролі державного управління землями. Це дасть можливість розвивати ринок землі, відносини, кредитування, іпотеку земельних ділянок і в загальні значно впливатиме на подальший розвиток земельних відносин.

До основних принципових положень вказаного законопроекту належать:

– посилення ролі органів місцевого самоврядування базового рівня щодо розпорядження землями комунальної власності та впливу їх на процеси надання і вилучення земель державної власності. Передбачено, що тільки сільські, селищні й міські ради матимуть право розпоряджатися землями територіальних громад;

– повноваження щодо управління землями державної власності, у тому числі забезпечення купівлі-продажу та постійного користування, передбачено надати центральному органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів;

– принципово змінюється порядок вилучення і надання земельних ділянок державної і комунальної власності. Юридичні особи й громадяни, зацікавлені у набутті права на землю, позбавляються тягаря здійснювати кілька десятків погоджень, сплачувати офіційно та іншим способом непомірні кошти за висновки, що є службовими обов'язками відповідних осіб.

IV. Висновки. З врахуванням вищесказаного можна зробити такі висновки:

- проблеми розвитку АПК слід розглядати тільки крізь призму загальнонаціональних і в їх органічній єдності;
- необхідною умовою підвищення ефективності виробництва в АПК є посилення ролі держави в управлінні цими процесами;
- слід постійно вдосконалювати законодавчі і нормативні документи, які регламентують характер виробничих відносин в АПК.

1. *Андрейцев В.І.* Правові засади земельної реформи і приватизації земель в Україні: Навчально-практичний посібник. – К.: Істина, 1999

2. *Гладій М.В.* Основні концептуальні положення аграрної політики в Україні. – Економіка АГЖ – 1999 – № 9.

3. *Галватюк М.С.* Новий Земельний кодекс України: ринок землі та його регулювання – Економіка АПК – 2002 – № 9.

4. Земельний кодекс України. Прийнятий 25 жовтня 2001 року. – К.: Істина-2001.

5. *Краснодемська З.І.* Нова стратегія розвитку АПК // Урядовий кур'єр - 2000 – 5 лютого.

6. *Опищенко О.В.* Формування в аграрному секторі України організаційної структури ринкової економіки. – Економіка АПК – 1999 – № 1.

7. *Радченко П.В.* Підвищення ефективності виробництва в АПК в умовах переходу до ринку – Економіка АПК – 1999 – № 1.

8. *Юрченко А.Д.* Земельна реформа в Україні (до 10-річчя з часу проголошення) – Економіка АПК – 2001 – № 5.

9. *Щербан В.П.* Розвиток аграрної політики в Україні на сучасному етапі – Економіка АПК – 2002 – № 12.

The most important regulations of the new Land code, namely, the objectives and the main principles of land laws are examined.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ

У статті вивчено і проаналізовано проблеми сьогодення та перспективи розвитку легкої промисловості Івано-Франківської області. Виявлено чинники структурних змін у легкій промисловості.

Ключові слова: легка промисловість, підприємства легкої промисловості, конкурентоспроможність.

I. Вступ. Перехід від командно-адміністративної системи господарювання до ринкових методів регулювання економічних процесів, ознаменований входженням України в так званий етап транзитивної економіки, на якому одночасно відбуваються процеси структурної перебудови економіки, приватизації, реструктуризації, а також розвиток інвестиційної діяльності. Побудова соціальної держави потребує створення міцного економічного підґрунтя, що неможливо без підвищення ефективності та конкурентоспроможності національної економіки. Це, в свою чергу зумовлює розвиток галузей промисловості на регіональному рівні.

На сучасному етапі дослідження і обґрунтування пріоритетів легкої промисловості потребує більшої уваги науковців. Важливий внесок у дослідження цих питань внесли такі вчені, як: вчені: Є. Бельтюков [1], І. Благун [2], Л. Кузнецова [3], Н. Скринник [4], С. Кучеренко [5] та інші.

Тому, наявність окремих нерозв'язаних проблем, їх теоретичних і практичних значень та відсутність на цей час розробок в галузі легкої промисловості обумовили актуальність вибору теми дослідження, її мету та завдання.

II. Постановка завдання. Досі не існує ефективної системи виявлення особливостей розвитку галузей в окремому регіоні. Окремі елементи аналізу особливостей привабливості галузі хоча і можуть бути використані на практиці, проте не дають системної оцінки для прийняття рішення про здійснення вкладення капіталу в ту чи іншу галузь. А саме це дасть можливість обґрунтувати та побудувати орієнтовану на потреби регіонів необхідну структурну політику.

Для цього спочатку необхідно виявити головні чинники привабливості капіталовкладень для побудови моделі оцінки галузевих пріоритетів інвестиційних процесів у ринковій економіці. А також необхідно визначити чинники, які можуть бути критеріями прогресивності структурних зрушень у легкій промисловості.

III. Результати. Легка промисловість області налічує 142 підприємства, з яких 89% малі підприємницькі структури. Найбільша концентрація підприємств легкої промисловості спостерігається у містах Івано-Франківську, Калуші, Болехові, Коломиї, а також Долинському, Тисменицькому районах.

Частка легкої промисловості є надзвичайно малою і становить 3,4% [7, 95], що свідчить про негативні ознаки у структурі промисловості. Тому, відновлення провідної ролі легкої промисловості один із стратегічних напрямків в розвитку економіки. В легкій промисловості області вдалося подолати спад виробництва, допущений підприємствами галузі у 2001–2002р.р., та досягти зростання обсягів продукції у 2004р. – на 21,4%, у 2005р. – на 15,8%. Динаміка нарощування виробництва спостерігалася і з початку 2006 року.

Темпи зростання обсягів продукції легкої промисловості в області за останні роки були вищими, ніж в цілому у державі. У 2005 р. частка Івано-Франківщини в обсягах продукції легкої промисловості України склала близько 7%. Найбільшими виробниками продукції серед підприємств текстильної промисловості виступають СП “Вінісін”, з пошиття одягу – ВТШП ВАТ “Галичина”, ЗАТ “Коломийська швейна фабрика”, ЗАТ “Едельвейс”, СП “Профітис”, ВАТ “Хутро-фірма “Тисмениця”, товариства з обмеженою відповідальністю “Довіра”, “Спецодег”, “Тисхутролюкс”, “Хутроспецпостач”, “Хутро-вест”, “Хутро-ост”. Потужними виробниками шкіри в області є відкриті акціонерні товариства “Плай”, “Шкіряник”, товариства з обмеженою відповідальністю “Елрун”, “Світ шкіри”.

У 2005 р. більше 60% підприємств галузі працювали з перевищенням рівня поперед-

нього року, що позитивно вплинуло на загальний результат.

Водночас, відбулося зменшення випуску окремих основних видів продукції. Зокрема, на 10% скорочено виробництво білизни постільної, пальт і півпальт, шуб з натурального хутра – на 26%, шкіри обробленої після дублення чи обробленої під пергамент – на 18%.

В структурі обсягів реалізованої продукції в цілому по промисловості частка легкої промисловості у 2005р. склала близько 4%. Підприємствами області переважно випускається продукція кінцевого споживання. Нарощування виробництва з початку поточного року забезпечують, в основному, підприємства текстильної промисловості та виробництво готового одягу та хутра.

Найвищі темпи приросту досягнуто підприємствами СП “Вінісін”, ВАТ ВТШП “Галичина”, ВАТ “Коломийська ткацька фабрика”, ЗАТ “Едельвейс”, ТОВ “Довіра”, СП “Профітис”, ТзОВ “Хутроспецпостач”, “Тисхутролюкс”.

До чинників прогресивності структурних зрушень слід зараховувати зниження загальної капітало- та енергоємності промислового виробництва [6], продуктивність праці, технічний рівень виробництва, попит. Визначальний вплив на розвиток легкої промисловості в ринкових умовах має попит. З точки зору забезпечення економічної безпеки, дуже важливо оцінити залежність економіки від зовнішніх ринків. Незадовільний захист внутрішнього ринку став причиною того, що його заповнили товарами, ввезених на український ринок з порушенням принципів добросовісної конкуренції і чинного законодавства, що суттєво ускладнило роботу вітчизняних підприємств [3].

За різними оцінками до 80% товарів є продукцією іноземного походження, яка ввезена на митну територію України без обкладання відповідними податками або вироблена в тіньовому секторі і має низьку ціну реалізації. Неспроможність підприємств на внутрішньому ринку протистояти тиску цієї продукції за умов низької платоспроможності населення значною мірою спонукало підприємства до роботи на давальницькій сировині. Таку схему співпраці використовує кожне друге підприємство легкої промисловості.

У легкій промисловості з сировини замовника вироблено 83,3% шкіри обробленої після дублення чи обробленої під пергамент, 98,7–99,8% – блузок, батників, жакетів, блейзерів, піджаків, курток типу піджаків, пальт, напівпальт, накидок, плащів, курток теплих типу “парки” чи “алюски”, брюк, бриджив жіночих і т. д.

Випуск продукції на давальницьких засадах дає змогу зберегти виробничий та кадровий потенціал підприємств, створити нові робочі місця, освоїти передові технологічні процеси.

Поряд з позитивними моментами використання давальницької сировини існують і деякі проблеми. Дана схема виробництва незадовільно впливає на фінансове становище, створений прибуток не залишається на підприємстві, а також майже не наповнює вітчизняний ринок товарами легкої промисловості, у підприємства немає стимулу до активних пошуків розширення ринків збуту продукції в Україні та розвитку прямого експорту. Найбільшу кількість продукції забезпечують малі підприємства у випуску панчішно-шкарпеткових виробів (100%), брюк, бриджив чоловічих та хлопчачих з тканин (94,9%), піджаків, блейзерів, курток типу піджаків чоловічих та хлопчачих з тканин (86,8%), рукавиць (60,7%), костюмів (53,6%).

До найбільших підприємств малого бізнесу можна віднести МП “Панчішно-шкарпеткова фабрика”, ДП “Пантера”, СУБП ТОВ “Руслана-ІФ”, ТОВ “Аріадна”, ПП “Колорит-люкс”, ПП “Ізар”, ПП “Мода і бізнес”, ТОВ “Луїза ЛТД”. Основна частка працівників легкої промисловості зосереджена в м. Івано-Франківську (33,8%) та Тисменицькому районі (27,0%).

За видами економічної діяльності рівень заробітної плати в легкій промисловості суттєво відрізнявся. Так, оплата праці працівників текстильної промисловості (1198 грн.) в 2,4 рази перевищувала рівень заробітної плати, який склався на підприємствах по виробництву готового одягу та хутра (497 грн.) і в 1,6 рази – по виробництву шкіри та шкіряного взуття (727 грн.)

Одним із чинників, що впливали на рівень оплати праці було підвищення ефективності використання робочого часу. У I півріччі 2005 кожним працівником, зайнятим в легкій промисловості, відпрацьовано 85% табель-

ного фонду робочого часу проти 82% у відповідному періоді 2004 року.

Недовикористання табельного фонду робочого часу зумовлено застосуванням на підприємствах цього виду діяльності вимушеної неповної зайнятості. У I півріччі 2005р. майже чверть працівників (20,5% загальної кількості працівників галузі) працювали з ініціативи адміністрації у скороченому режимі роботи або перебували у вимушених адміністративних відпустках. Порівняно з I півріччям 2004 року чисельність працівників, які працювали неповний робочий день (тиждень) зросла в 1,7 рази, а тих, що перебували в адміністративних відпустках зменшилась в 2,6 рази. Найчастіше застосовувалась практика роботи в скороченому режимі на підприємствах по виробництву готового одягу та хутра, де кожним працівником відпрацьовано лише 84% табельного фонду робочого часу. Застосування неповної зайнятості в певній мірі вплинуло на рівень заробітної плати працівників. При умові повної продуктивної зайнятості заробітки працівників легкої промисловості могли бути вищими на 69 грн. (11,3%), зокрема у швейній промисловості – на 68 грн. (13,7%), на підприємствах по виробництву шкіри та шкіряного взуття – на 54 грн. (7,4%).

У поточному році інвестиційно привабливими виявилися підприємства з виробництва шкіри та шкіряних виробів, де обсяги освоєних капіталовкладень у порівнянні до відповідного періоду минулого року зросли на 8,6%. У минулому році в легку промисловість області залучено 8,6 млн.грн. інвестицій в основний капітал. Переважна частка інвестицій спрямована на розвиток текстильної промисловості і пошиття одягу та хутра (у 2004 р. – біля трьох четвертих, в I півріччі 2005 р. – 56,6%).

У структурі основного капіталу легкої промисловості частка підприємств текстильної промисловості складає 40,7%, з виробництва готового одягу та хутра – 40,4%, з виробництва шкіри та шкіряного взуття – 18,9%.

Протягом 2004 року підприємствами введено в дію нових основних засобів на суму 14,9 млн. грн., ліквідовано – на 2,3 млн.грн. Переважає частка (54%) введення в дію основних засобів на підприємствах з виробництва готового одягу та хутра. При цьому ко-

ефіцієнт оновлення основних засобів легкої промисловості склав 8,3%, коефіцієнт ліквідації – 1,4% (по промисловості області відповідно 3,5% і 0,3%).

На кінець 2004 року сума прямих іноземних інвестицій, залучених у підприємства легкої промисловості області склала 36 млн. дол. США, або 29,8% до загального обсягу інвестицій по області.

На 1 липня 2005 року у підприємства цієї галузі було вкладено іноземних інвестицій на суму 32,6 млн. дол. США, або 26,2% до загальнообласних обсягів. У сучасних умовах конкурентоспроможність продукції визначається високим рівнем якісних показників і прийнятною ціною.

У січні-червні п.р. підприємствами легкої промисловості освоєно 11 видів інноваційної продукції, або 20,4% від загальної їх кількості по області. Обсяг реалізованої інноваційної продукції становив 378,3 тис. грн. (0,3% в загальному обсязі реалізованої промислової продукції).

Стратегією соціального і економічного розвитку Івано-Франківської області до 2011 року визначено пріоритетні напрямки, одним з яких є відновлення провідної ролі легкої промисловості, що здавна була традиційною для нашої області.

Суттєвому підвищенню ефективності інвестицій сприяло б створення регіональних промислових кластерів. Програмою розвитку промисловості на 2004-2011р.р. передбачено шляхи реалізації стратегічних завдань. Важлива увага приділяється селективному розвитку окремих кластерів: виробництва льоноволокна, шкіри, хутра та хутряних виробів, тафтингового покриття. Проте, на розвиток галузі негативно впливають втрата традиційних і відсутність вітчизняних сировинних джерел, зникнення оптової ланки в реалізації продукції, відсутність прогресивного кредитування і сприятливих умов імпорту закордонного обладнання для заміни зношеного і низькопродуктивного, низька купівельна спроможність населення, відтік кваліфікованих кадрів.

IV. Висновки. На основі наведених результатів досліджень слід зробити низку принципових висновків. По-перше, модель формування галузевих пріоритетів ґрунтується на системі елементів, що впливають на господарську діяльність. По-друге, через склад-

ність досліджуваного явища слід виявити чинники структурних зрушень в економіці, до яких, на нашу думку, слід віднести: капітало- та енергоємності промислового виробництва, продуктивність праці, технічний рівень виробництва, попит, промисловий кластер. По-третє, виявлені чинники допоможуть краще вивчити особливості розвитку легкої промисловості регіону, що дасть можливість виробникам насичувати внутрішній споживчий ринок власною продукцією. За таких умов у майбутньому можна очікувати, що прискорення позитивних структурних зрушень сприятиме довготривалому розвитку промисловості регіону, а також, економіки України в цілому.

1. Бельтюков Е.А. Планирование деятельности предприятия / Е.А. Бельтюков, А.А. Бревнов, И.И. Порсяк, – Харьков: Одисей, 2006. – 384 с.

2. Благуш І.С., Буртняк І.В. Моделювання стохастичної динаміки фінансових ресурсів // 36. наукових

праць. Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – № 4. – С. 3–16.

3. Кузнецова Л. Структурні зміни у промисловості України: критерії прогресивності // Економіст, 2005. – № 8. – С. 50–55.

4. Скрипник Н.В., Броцький В.А. Галузеві пріоритети інвестиційних процесів у регіональній транзитивній економіці // 36. наукових праць. Моделювання регіональної економіки. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – № 1(5). – С. 67–75.

5. Кучеренко С. Инвестиционная политика в промышленности // Деньги и технологии, – 2001. – № 6. – С. 16–18.

6. Бобылев С. Россия на пути антиустойчивого развития? // Вопросы экономики, 2004. – № 2. – С. 43–54.

7. Івано-Франківщина, Україна, Світ: статистичний щорічник за 2005 рік / Головне управління статистики в Івано-Франківській області / За ред. М. М. Колібровського. – Івано-Франківськ, 2006. – 614с.

In the article it is trained and the problems of the present and prospect of development of light industry of the Ivano-Francovsk region are analysed. The factors of structural changes are exposed in light industry.

Банашикевич Т.П.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ЗЕМЕЛЬНО-ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН

Розглянуто розвиток земельної реформи на селі. Проаналізовано соціально-економічні умови зародження, сучасного становлення та розвитку земельно-орендних відносин на селі.

Ключові слова: земля, земельна реформа, земельний пай, земельна ділянка, оренда, право володіння, орендно-земельні відносини, форма господарювання, строки оренди, орендна плата, ефективність використання земель.

I. Вступ. В результаті аграрної реформи в Україні відбулися значні соціально-економічні перетворення як у майнових так і у земельних відносинах. Земля набула товарно-матеріального значення, і це дало поштовх у відносинах між суб'єктами господарювання. Як наслідок, оренда почала набувати нового характеру та змісту, що вимагає подальшого поглибленого вивчення в умовах сучасного становлення та розвитку земельно-орендних відносин. Значну увагу цій проблемі приділили вчені економісти-аграрники: П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, М.М. Федоров, О.М. Онищенко, В.М. Ску-

пий, В.В. Юрчишин, І.Ф. Баланюк, Д.І. Шеленко та інші. Вони заклали нові основи теорії понять оренди, суборенди, розробили методику оцінки землі, визначення орендної плати.

II. Постановка завдання. Метою статті є розгляд і аналіз розвитку земельної реформи на селі, і як результат становлення соціально-економічних умов земельно-орендних відносин. За радянських часів сільськогосподарські землі, як і всі інші, були державними. Тобто належали всім одразу і нікому конкретно. Тому не дивно, що із проголошенням незалежності України одним із перших постало питання про передачу землі в приватну власність. Та й вітчизняні ґрунти, як стверджують вчені, найбільш родючі на Земній кулі. Так у нашій країні заговорили про розпаювання землі та земельні паї. В результаті почали створюватись соціально-економічні умови, в яких зароджувались і розвивались земельні відносини.

III. Результати. У 1991 році Верховна Рада проголосила курс на реформування сільськогосподарського виробництва, основою яко-

го завжди була і залишається земля. В результаті сільськогосподарські підприємства отримали державні акти на право колективної власності на землю. На базі колгоспів, радгоспів створили сільськогосподарські підприємства, кооперативи, акціонерні товариства, інакше кажучи – колективні сільськогосподарські підприємства (далі – КСП). Бувши колгоспники стали членами новостворених формувань, разом з тим набули нового для себе статусу – колективних землевласників. Кожному з них належала своя частка у колективній власності. Селянам надали шанс стати повноцінними землевласниками з усіма правами та обов'язками. Це був значний прорив у суспільно-економічних відносинах.

Землі КСП розпаювали. Колишнім членам КСП (іншим громадянам, які мали право на пай) вручили документи, які підтверджують право на їх частки (або ж зроблять це невдовзі). Ці особи можуть оформити ділянки в натурі. Разом з тим ніхто від них цього не вимагає. З іншого боку, постає декілька питань: як одержати прибуток від свого паю, чи є сенс поспішати із оформленням, як ефективніше використати свою земельну ділянку чи пай? Над цим замислюється кожний власник.

В Указі №666/94 звучало: „право на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави” [1]. Але з часом склались такі умови,

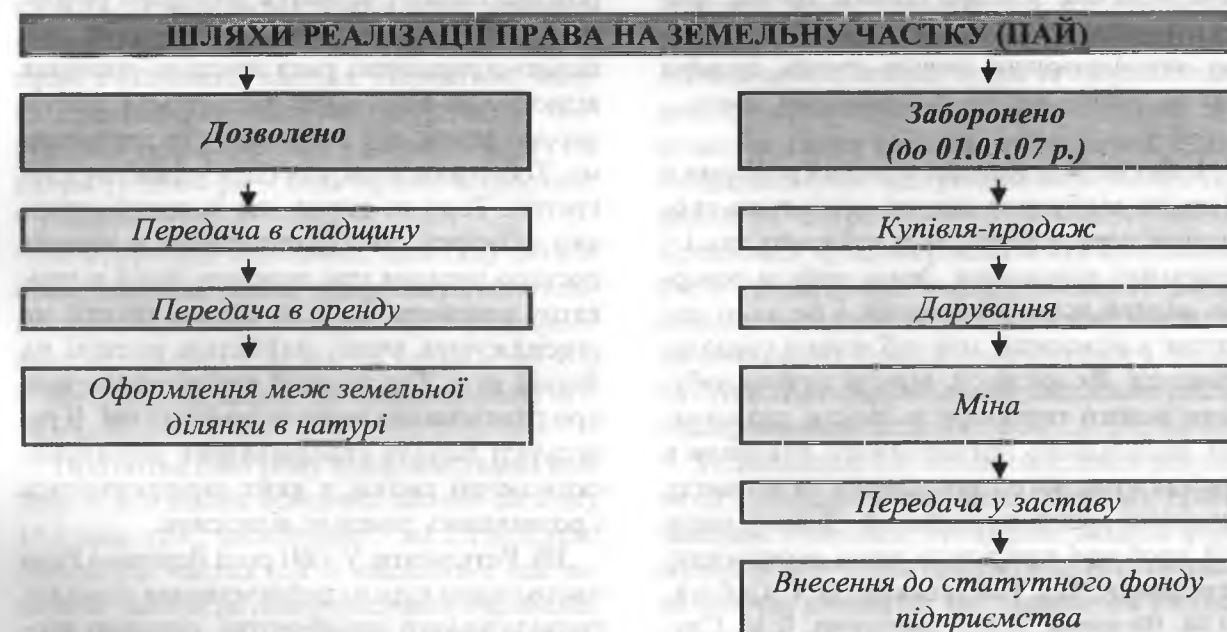
які спричинили зміни думок законодавців щодо вільного обігу паїв і на більшу частину шляхів їх використання наклали заборону аж до 1 січня 2007 року. На сьогоднішній день перелік шляхів реалізації права на земельну частку (пай) має такий вигляд (схема 1).

Як видно з схеми, одним із шляхів реалізації права на земельну частку (пай) є передача її в оренду. Оренда земпаю зустрічається найчастіше. Свого часу Указ № 1529/99 запровадив обов'язкове укладання підприємствами, установами, організаціями, що використовують землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди земельної частки (паю) з виплатою орендної плати в натуральній або грошовій формах [2].

Згідно даних Держкомзему України станом на 01.11.06 р. укладено 4 512,8 тис. договорів оренди земельної частки (паю) чи оформлених земельних ділянок, що становить 66,3% від отриманих сертифікатів та державних актів; площа земель, переданих в оренду власниками земельних часток (паїв), становить 17,7 млн га, або 64,7 % від площі розпайованих земель [3].

Дуже суттєвим є те, що оренда земельної частки (паю) і оренда земельної ділянки різні за суттю. Тут відкриваються всі проблеми і ризики, пов'язані із передачею паїв в оренду. При оренді земельної частки (паю) виникають орендні відносини, пов'язані з невизначеною в натурі земельною ділянкою. Як і при оренді реальної землі оформляється до-

Схема 1

гонтір, але власник паю програє у порівнянні з власником ділянки, оскільки немає чітких меж. В результаті передати пай в оренду можна лише єдиним масивом (від декількох власників сусідніх паїв одному орендарю). За таких умов, наприклад, один власник не може передати свій пай іншому орендарю (не тому, що він уклав договори сусіди), не виділивши його.

На відмінності в операціях оренди паїв звернули увагу законодавці. У перехідних положеннях останньої редакції Закону про оренду (яка діє з 05.11.03 р.) вони постановили вимогу: умови договорів оренди земельних паїв мають відповідати вимогам Закону до змісту договорів оренди земельних ділянок. Це деяким чином захищає власників земпаїв щодо раціонального землекористування та збереження якісних показників земель, але всіх питань не розв'язує. Найбільш захищеними власники земельних паїв будуть тільки після того, як одержать на свою ділянку правоустановчі документи. Адже її так само дозволено здавати в оренду, як і земельний пай, але при цьому буде чітко визначено, де розташована ділянка, якої вона якості. До того ж власник сам вирішує кому передавати землю в оренду і його рішення не залежить від думки сусідів.

З поглибленням процесу реформи оренда землі набуває все більшої актуальності. Відбулося закріплення майже всіх земель у власність чи користування за різними юридичними чи фізичними особами для ведення колективного, фермерського, садівницько-городницького чи підсобного господарства. Отже, щоб створити селянське (фермерське) господарство використовується право оренди землі у інших власників. З іншого боку, багато землевласників є пенсіонерами, які не мають фізичних сил і матеріальних можливостей працювати самостійно на землі і згодні віддати її в оренду хорошему господарю, щоб мати будь-яку економічну вигоду з цього. Також серед власників паїв чимало осіб, які, щоб уникнути ризику, не мають бажання працювати самостійно на своїх земельних частках, а нинішні колективні господарства з різних причин їх не влаштовують, тому вони зацікавлені віддати землю в оренду для отримання прибутку.

Таким чином, оренда землі є одним з способів збільшення розмірів земельних площ

сільськогосподарських підприємств. Крім того, внаслідок поширення орендних відносин з'явилися нові організаційні форми господарювання, побудовані на оренді землі – приватно-орендні підприємства. Ця організаційна форма є селянським (фермерським) або колективним господарством, що ґрунтується на приватній власності на землю та її оренді.

З іншого боку, аналізуючи соціально-економічну сторону земельно-орендних відносин, проявляється відсутність важелів підтримки сільського господарства: цінова, кредитна, дотаційна політика. В усьому світі оренда проявила себе як прогресивна форма господарювання, що сприяє розвитку підприємництва у сільському господарстві та є ефективним мотиваційним чинником, що забезпечує стабільний прибуток орендодавцю і спонукає орендаря до підвищення ефективності використання земель, є гнучким інструментом у становленні структури агро-виробництва та реалізації соціально-економічних програм [4,63].

Прослідковується зменшення числа власників, які здають землю в оренду. Це пояснюється тим, що вони розривають договори оренди і самі ведуть приватні господарства без створення юридичної особи. Крім цього, деяку частину договорів із закінченням строку оренди орендодавці не поновлюють, оскільки орендарі через свої матеріально-фінансові труднощі відмовляються брати землю в оренду.

Не заохочує до передачі землі в оренду і низька орендна плата, а також невчасна її виплата. Особливо це стосується малозабезпеченого населення, в числі якого пенсіонери, які маючи низькі прибутки, розраховують на цей вид доходу. Проте не всі орендарі мають можливість її збільшити у зв'язку з їхнім складним матеріальним становищем. Зарубіжний досвід показує, що із часом відбувається поступове зближення інтересів у встановленні реальної орендної плати, яка задовольняла б орендодавців та орендарів [5,47].

Орендна плата буває грошовою, натуральною та відробітковою – у вигляді надання послуг орендодавцю [6]. Згідно Держкомзему України серед форм орендної плати переважає натуральна форма – 79,2 % [3]. На даний час ці форми цілком законні і відпо-

відають формам розрахунків за оренду земельних ділянок, визначених ст. 22 Закону України „Про оренду землі” [7]. Не раз змінювалась нижня межа орендної плати за земпаї. Спочатку було 0,5 % вартості паю, переданого в оренду [6]. Згодом відбулось підвищення її до 1 % [2]. Нині пропонується: „Визнати одним із пріоритетних завдань пореформеного розвитку аграрного сектора економіки забезпечення рівня соціального захисту сільського населення, зокрема шляхом запровадження плати за оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення, земельних часток (паїв) у розмірі не менше 1,5 відсотка визначеної відповідно до законодавства вартості земельної ділянки, земельної частки (паю) та поступового збільшення цієї плати залежно від результатів господарської діяльності та фінансово-економічного стану орендаря” [8]. Варто згадати і про перерахунок обсягів натуральної та відробіткової форм плати за оренду земельної частки (паю) у грошову, який проводять, виходячи з фактичної собівартості видів продукції, робіт (послуг), яка склалася в господарстві за минулий рік [9]. До речі, не зважаючи на нижню межу, на руки орендодавцю виплачується (видається) доход, із якого утримується податок з доходу.

Багато земель не залучається в оборот, їх не обробляють і, як результат, вони пустують. Це зумовлюється тим, що селяни мають достатні для них розміри присадибних ділянок і на належних їм земельних частках не господарюють. Щодо строку оренди землі, то на початковому етапі розвитку земельно-орендних відносин склалося так, що орендодавці намагалися передати землю орендарям на короткі строки для швидкого повернення землі з користування в разі невиконання договірних зобов'язань. Орендарі, з свого боку, прагнуть брати в оренду земельні частки на довгострокові періоди з метою запровадження сівозміни, підвищення родючості землі і, як наслідок, одержання більших прибутків від вкладених інвестицій. Згідно Держкомзему України переважну більшість

договорів оренди укладено на строк до 5 років із господарствами, із земель яких виділено земельну частку (пай) [3]. Із зростанням терміну земельної оренди проявляється більша довіра орендодавців до орендарів.

IV. Висновки. Проаналізувавши умови, в яких складаються земельно-орендні відносини, можна зробити висновок, що в цілому оренда землі може стати тією рушійною силою, завдяки якій на землі господарюватимуть здатні до ділового ризику, гнучкі і пристосовані до ринкових умов фермери, які зуміють підвищити її родючість, а за користування нею землевласникам сплачуватимуть орендну плату, що нерідко являється єдиним засобом існування останніх. Для цього необхідна відповідна підтримка сільського господарства з боку держави. Це, зокрема, стосується перегляду та зміни її цінової, кредитної та дотаційної політик.

1. Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” від 10.11.94 р. № 666/94.
2. Указ Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 03.12.99 р. № 1529/99.
3. <http://www.dkzr.gov.ua>
4. Данкевич А.С. Орендні земельні відносини у сільському господарстві // Економіка АПК. – 2006. – № 5. – С. 63–69.
5. Шелепко Д.І. Розвиток орендних відносин у сільському господарстві Івано-Франківської області // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 44–50.
6. Указ Президента України „Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)” від 15.12.98 р. № 1353/98.
7. Закон України „Про оренду землі” №1211-IV від 2.10.2003 р.
8. Указ Президента України від 02.02.02 р. № 92/2002, п.1.
9. Постанова КМУ „Про проведення перерахунку обсягів натуральної та відробіткової форм плати за оренду земельної частки (паю) у грошову” від 23.04.99 р. № 672.

Development of the landed reform is considered on a mud flow. The socio-economic terms of origin, modern becoming and development of earth leasings relations are analysed on a mud flow.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ВИРОБНИЧОМУ ПРОЦЕСІ

Розглянуто формування та використання інтелектуального капіталу на різних рівнях економічної діяльності. Досліджено особливості і процес формування та використання інтелектуального капіталу підприємства у виробничій діяльності і чинники, що на нього впливають.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, формування та використання інтелектуального капіталу, багатолінійне виробництво.

I. Вступ. Вітчизняна економіка після більш ніж десятиліття соціально-економічних реформ нині переживає певне економічне пожвавлення, закріплення якого задля забезпечення економічного розвитку та підвищення конкурентоспроможності національних виробників можливе лише за умови активізації формування і використання наявного інтелектуального капіталу підприємств у інтелектуальній інноваційній діяльності, а також розвитку й оновлення інтелектуального потенціалу нації. Передумовами цих процесів мають стати орієнтація на відновлення сфер освіти, науки та виробництва, розвиток новітніх технологій, розширення експорту наукоємної продукції. Звідси у реалізації інноваційно спрямованої стратегії розвитку вітчизняного промислового виробництва вагома роль має належати саме системі „освіта-наука-виробництво” і, насамперед, процесам формування та використання її межам інтелектуального капіталу.

Поняття інтелектуального капіталу з'явилося в економічній науці порівняно недавно, однак в умовах формування і становлення постіндустріальної економіки набуло швидкого розвитку та поширення у наукових дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Зокрема, окремі аспекти дослідження інтелектуального капіталу знайшли своє відображення у роботах Е. Брукінг, П. Гойло[1], О.А. Грішнєвої, Л. Едвінссона, П.Г. Зінова [2], Б.Б. Леонтьєва [3], А.М. Макарова [4], М. Мелоуна, Т. Стюарта, П.А. Супрун [5], А.А. Чухно та інших [6].

Водночас проблеми, що виникають у забезпеченні конкурентоспроможності вітчизняних промислових підприємств на основі здійснення ними процесів формування, розвитку та використання інтелектуального капіталу, викликають необхідність здійснення подальших розробок в цьому напрямку, адже для керівників українських підприємств невідчутність інтелектуального капіталу означає практично його некеруваність. А питання формування та використання інтелектуального капіталу підприємства, визначення міри його впливу на діяльність є однією з проблемних сфер вітчизняного підприємства.

II. Мета роботи полягає у зосередженні уваги на особливостях формування та використання інтелектуального капіталу підприємства у виробничій діяльності, що дозволить ширше використовувати концепцію інтелектуального капіталу, основи управління ним у будь-яких галузях і на підприємствах будь-якого розміру та виду діяльності для стимулювання роботи всіх співробітників і здійснення будь-яких видів інновацій. Саме це має реальне практичне значення для створення в Україні високорозвинутої індустріальної, а потім постіндустріальної економіки.

III. Результати дослідження. В умовах становлення постіндустріального суспільства у виробничому процесі надзвичайно важливого значення набувають знання й інформація як основні ресурси та інтелектуальний капітал як визначальний фактор виробництва. Тут необхідно зазначити, що знання та інформація як економічні ресурси у процесі виробництва доданої вартості нарощують себе, зростають відносно величини, що була вкладена на початку виробничого циклу. Тобто у виробництві при переході від потенційного елемента суспільного виробництва (ресурсу) до реально використовуваного (фактора виробництва), яскраво проглядаються риси не просто нового фактора, що бере участь у виробництві, але капіталу [5, 69]. Найважливішою ж ознакою постіндустріального суспільства є зростання частки

створюваної знанням вартості у всіх галузях матеріального виробництва, що й постає як процес інтелектуалізації та інформатизації виробництва.

Формування та використання на підприємствах нематеріальних ресурсів (знань та інформації), які є результатом інтелектуальної діяльності людини та інформаційної діяльності суспільства, виступає визначальним чинником забезпечення економічного розвитку та пов'язане з сукупністю специфічних проблем. По-перше, це чутливість створеної знанням вартості до різких та не передбачуваних коливань, відсутність у неї типового кон'юнктурного циклу (прикладом є колекції модного одягу). По-друге, нематеріальні ресурси мають певні труднощі у закріпленні за підприємством, про що свідчить, наприклад, нескінченна боротьба з піратськими виробниками аудіо- та відеопродукції і використанням неліцензійного програмного забезпечення, важкість закріплення висококваліфікованих працівників, які усвідомлюють свою важливість і значущість та готові до зміни місця роботи, а їх діяльність важко контролювати. По-третє, для управління нематеріальними ресурсами немає надійного механізму формування та використання, вимірювання, обліку, яким були баланси в індустріальному суспільстві.

Звідси постала необхідність становлення та розвитку одного із перспективних напрямків в економічній науці, що стосується дослідження нематеріальних ресурсів, яким стала концепція інтелектуального капіталу. Під інтелектуальним капіталом ми розумімо економічну категорію для позначення адекватної постіндустріальному стану суспільства системи відносин між економічними суб'єктами з приводу формування, розвитку та використання знань, навичок людей, інформації та інших елементів, які сприяють використанню знань, навичок та інформації у економічній діяльності підприємства, що приносить позитивний економічний і соціальний ефект; авансовану інтелектуальну вартість, що в процесі свого обороту та кругообороту приносить додаткову вартість; нематеріальні активи, без яких підприємство у новій економіці не може існувати. Таким чином, інтелектуальний капітал виступає не лише як сукупність інтелектуальних ресурсів організації, але й як система відно-

син між економічними суб'єктами з приводу виробництва, поширення та використання інтелектуальних ресурсів та знань, необхідних для їх ефективного функціонування [2, 100]. Сутність таких відносин полягає у формуванні додаткових комерційних нематеріальних активів та конкурентних переваг організації, як технічної, так і нетехнічної (збутової, організаційної) природи. Інтелектуальний капітал – це, в першу чергу, система капітальних стійких інтелектуальних переваг даної компанії чи фірми на ринку [3, 114].

Формування та використання інтелектуального капіталу можна розглядати на різних рівнях діяльності, що ілюструє таблиця 1. Однак в процесі суспільного відтворення саме підприємство виступає тією організаційною формою, що відповідає за формування інтелектуального капіталу і забезпечує ефективний процес його використання та розвитку.

Серед чинників, які здійснюють вплив на формування та використання інтелектуального капіталу у виробничій діяльності підприємства, розглянемо такі основні групи: чинники макро-, мезо- та мікрорівня, причому перші дві групи містять чинники зовнішнього середовища підприємства опосередкованого впливу, а остання – чинники зовнішнього середовища підприємства прямого впливу та чинники внутрішнього середовища підприємства (рис. 1).

Розглянемо особливі риси інтелектуального капіталу, які визначають і особливості його формування та використання. Основною сутнісною характеристикою інтелектуального капіталу є рух інформації та знань, які є не вартістю, а споживною вартістю, що здійснює нарощення споживної або продуктивної сили людини. Зокрема, рух інтелектуального капіталу являє собою тісний взаємозв'язок, тотожність процесів виробництва та споживання знань. Створення ж самого інтелектуального капіталу відбувається, перш за все, в процесі споживання знань, що здійснюється як у сфері відтворення знань, так і в сфері інтелектуальної творчості. Рух інтелектуального капіталу як інформації не супроводжується відчуженням інтелектуальної власності від її суб'єкта, який передаючи інформацію, зберігає як саму власність, так і можливість подальшої її реалізації.

Формування та використання інтелектуального капіталу на різних рівнях економічної діяльності

Рівень економічної діяльності	Основні характеристики формування та використання інтелектуального капіталу
1	2
Нано	Формування і використання інтелектуального капіталу на рівні конкретної людини. На цьому рівні відбувається основний етап отримання знань, а також інвестування у інтелектуальну сферу шляхом купівлі товарів і послуг, необхідних для забезпечення життєдіяльності та задоволення базових та інтелектуальних потреб людини.
Мікро	Формування і використання інтелектуального капіталу, здійснюване одним підприємством: формування та розвиток всіх складових інтелектуального капіталу, та їх використання для розробки, випуску наукомісткої продукції, надання послуг по забезпеченню інноваційного процесу (освіта, фінанси, юридичне супроводження, інформація тощо).
Мезо	Формування і використання інтелектуального капіталу, здійснюване групою підприємств на рівні галузевих, мережових або корпоративних структур переважно в межах однієї держави. На цьому рівні також відбувається формування та використання інтелектуального капіталу, а також забезпечення інноваційного процесу у регіональному розрізі в межах держави.
Макро	Формування і використання інтелектуального капіталу на рівні однієї держави, інституційну основу такої діяльності складають національні освітня, науково-технічна та інноваційна системи.
Гіпер	Формування і використання інтелектуального капіталу, здійснюване об'єднаними національними системами (США, ЄС, Росія), транснаціональними корпораціями. Сюди також відносяться міждержавні та міжфірмові зв'язки у сфері освіти, науково-технологічного обміну, трансферу знань та технологій.
Глобальний	Отримання і розповсюдження інтелектуального капіталу переважно у вигляді нових знань через використання глобальних формалізованих і неформалізованих мереж. Прикладами таких мереж є фундаментальна наука (неформалізована мережа) та інформаційна мережа Інтернет (формалізована мережа). Сюди також відносяться результати торгівлі новітніми товарами, послугами, технологіями як результатами використання інтелектуального капіталу у інноваційній господарській діяльності підприємства.

Водночас з розвитком НТП не лише знання набувають споживної вартості, але і сам процес їх передачі, адже суб'єкт, який надає інформацію, очікує отримання відповідного еквівалента, як частини доходу, отриманого від використання цієї інформації у виробництві чи споживанні. Водночас рух інтелектуального капіталу пов'язаний з отриманням доходу у вигляді відсотка. Реалізація інтелектуального капіталу окремої людини, як його цінності до творчості, має ризиковий характер, адже вона пов'язана з невизначеністю у отриманні ефекту. Провідною формою діяльності в інтелектуальному виробництві є індивідуальна творча праця, а відмітною

рисою інтелектуального капіталу у цьому зв'язку є унікальність та невідтворюваність цієї індивідуальності, яка створює монополію на інтелектуальний капітал людини.

Аналіз реалізації та участі інтелектуального капіталу у виробничому процесі – одне із найбільш актуальних питань сучасної економічної науки. В умовах господарської діяльності підприємство, насамперед, авансує кошти (інвестиції) для придбання (використання) необхідних факторів виробництва (тобто елементів постійного та змінного капіталу) з метою створення інтелектуального продукту. Капітал або інвестиції тут виступають як виробничий капітал, функцією

Рис. 1. Вплив окремих груп чинників на формування та використання інтелектуального капіталу

якого є створення інтелектуального продукту і доданої вартості. При продажі продукту капіталу він набуває форми товарного капіталу, головною функцією якого є реалізація інтелектуального продукту і одержання доданої вартості у грошовій формі. Таким чином, інтелектуальний продукт проходить три стадії капіталу – грошову, виробничу і товарну, а такий послідовний рух називається кругообігом інтелектуального капіталу [6, 199].

Отже, за основу аналізу руху інтелектуального капіталу береться класична модель обігу капіталу, яка формувалась від А. Сміта до К.Маркса та була остаточно розроблена

майже півтора століття тому в умовах переважання матеріального виробництва та фізичної праці. Однак сучасність вимагає корегування класичної схеми обігу капіталу (не змінюючи її кардинально) у зв'язку з появою галузей виробництва, які створюють інтелектуальний продукт, та інтелектуалізацією виробництва.

Для класичної моделі обігу капіталу характерний підхід, що полягає у ставленні до робочої сили, як до товару, який уже володіє споживною вартістю, а витрати на підвищення якісних характеристик працівника (освіта, кваліфікація, рівень здоров'я тощо) не враховуються та не виділяються, вони існують

поза виробничим процесом. Нині схема розподілу виробничих витрат виглядає інакше, адже для більшості успішних на ринку підприємств освіта та підготовка кадрів стали безперервним процесом, який здійснюється без відриву від виробництва та за рахунок роботодавця, а також безпосередньо у процесі виробництва як поширення неявного знання. Причому витрати на підготовку кадрів займають значну питому вагу в загальних виробничих витратах.

Те саме можна сказати і про витрати на НДДКР та фундаментальні дослідження, які проходять за межами традиційної схеми руху капіталу, а в сучасних умовах в багатьох галузях дедалі частіше стають невід'ємною частиною виробничого процесу, що дозволяє підприємствам зберігати та утримувати ринкове положення. Подібна ситуація спостерігається і стосовно відображення у схемі обігу капіталу сукупності інших складових інтелектуального капіталу, які у новій економіці набувають надзвичайної ваги у виробничому процесі. Звідси зміни у схемі руху капіталу зводяться до включення до неї інтелектуального капіталу, які досліджували такі вчені, як Гойло В., Леонтьєв Б., Супрун В. [1; 3; 5]. Сучасний процес виробництва не вкладається у однолінійну схему, а постає як багатолінійне виробництво, яке складається з множини паралельних процесів або виробничих ліній зі складними взаємозв'язками між ними (Рис. 2).

Виробничі лінії 1–n-1 відображають рух складових інтелектуального капіталу, які

формує та використовує у виробничому процесі підприємство. Якщо, наприклад, розглядати лінію 1 як формування та використання нових знань в результаті НДДКР та прикладних досліджень, то Г1 – це додаткові гроші, витрачені на купівлю товарів для НДДКР та досліджень; Т1 – товари для НДДКР та досліджень (матеріали, обладнання, інформація тощо); В1 – виробництво нових знань та інформації про них; Т'1 – товари, вироблені під час здійснення наукових досліджень, конструкторських та інженерних робіт. Частина їх використовується у власному виробництві, а інша частина може надходити на зовнішній ринок у вигляді товару, причому Г'1 – гроші отримані за неї.

Остання виробнича лінія є класичною схемою виробництва підприємством товарів для ринку (однак у даному випадку її особливістю є наявність складних взаємозв'язків із множиною виробничих ліній, в яких здійснюється формування та використання інтелектуального капіталу): Г – гроші, витрачені на купівлю товарів для виробництва; Т – товари виробничого призначення; Р – робоча сила; ЗВ – засоби виробництва; В – власне виробництво; Т' – вироблений товар; Г' – отримані гроші.

Таким чином, в умовах господарської діяльності підприємства результатом формування та використання інтелектуального капіталу є створений інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований, утримується підприємством з метою ймовірності одержання при-

бутку (доданої вартості) [6, 199]. При використанні інтелектуального продукту, створеного на підприємстві, додана вартість складається з частини доданої вартості, яка входить до складу інтелектуального капіталу, одержаного в чистому вигляді, і з решти доданої вартості, що отримана при реалізації продукції із використанням інте-

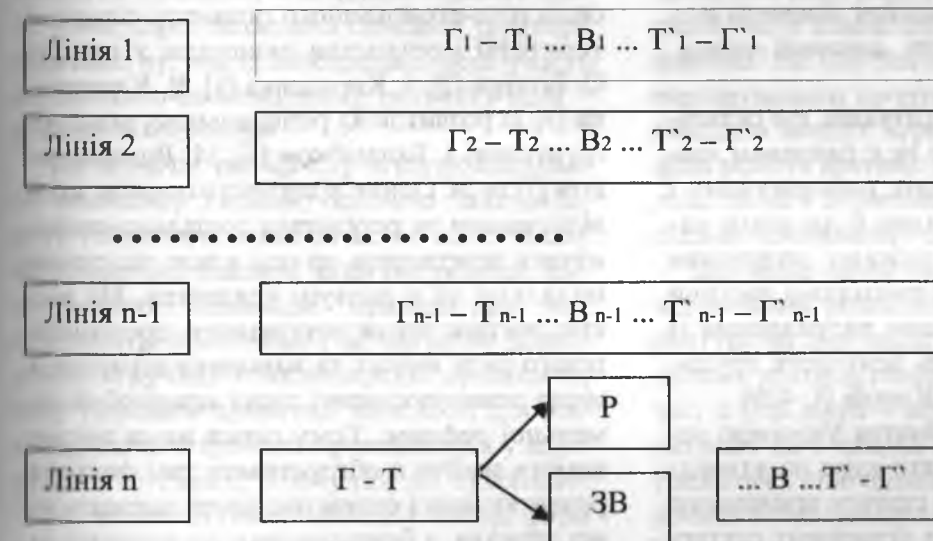

Рис. 2. Схема багатолінійного виробництва

лектуального капіталу на умовах участі вже оновлених або удосконалених засобів і предметів праці, найманої робочої сили.

IV. Висновки та напрями подальшого розвитку досліджень. Таким чином, формування та використання інтелектуального капіталу у виробничій діяльності має свої особливості та є складним, багатолінійним процесом, а суттєвий вплив на нього здійснює сукупність чинників макро-, мезо- та мікро-економічного рівня. Водночас дослідження формування та використання інтелектуального капіталу в економічній науці ще далеко не завершене та потребує здійснення подальших розвідок у цьому напрямку.

1. Гойло В. Интеллектуальный капитал // МЭиМО. – 1998. – № 11. – с. 68–77.

2. Зинов В.Г. Менеджмент инноваций: Кадровое обеспечение. – М.: Дело, 2005. – 496 с.

3. Леонтьев Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе. – М.: Издательский Центр „Акционер”. 2002. – 200 с.

4. Макаров А.М. Измерение интеллектуального капитала организации // Менеджмент. Теория и практика (Ижевск). – 2003. // <http://makarov.udm.ru/ic/>

5. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.

6. Україна у вимірі економіки знань / За ред. акад НАН України В.М.Гейця. – К.: „Основа”, 2006. – 592 с.

Formation and employment of the intellectual capital at the various economic activity levels are considered. Aspects, influence factors and the formation and employment process of the company intellectual capital at the industrial activity are studied.

Матковський П.Є.

ФАКТОРИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ Й ЗАНЕПАДУ ВЛАСНИКА-ГОСПОДАРЯ В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

У статті обґрунтовано роль суб'єктивних факторів як важливих інструментів підвищення статусу власника-господаря. Ці чинники аналізуються не тільки як потенціал розвитку соціально-економічного становища особистості, а також сільської території загалом. Розглянуто дві групи факторів: ті, які сприяють утвердженню господаря на селі й такі, що гальмують їхній розвиток.

Ключові слова: сільська територія, власник-господар, соціально-економічні фактори розвитку, приватна власність, аграрний сектор.

I. Вступ. Проблемна ситуація, що склалася в сільській місцевості не є раптовим явищем, а наслідком давніх реформувань і трансформацій. Взяти хоча б до уваги наслідки сталінського режиму знищення найбільш ділової та підприємливої частини селянства, а разом із цим витравлення із свідомості ряду поколінь психології трудівника та власника в одній особі [1, 420].

Незадовго після прийняття Україною незалежності було прийнято курс на утвердження в особі селянина статусу приватного власника та господаря в аграрному секторі економіки. З одного боку це відстоювали

прихильники соціальної справедливості, котрі прагнули повернути силоміць відібрану землю у власність селянам, а з іншого боку – ті можновладці, котрі хотіли скинути значну частину видатків з “плечей” бюджету на витрати приватного господаря. Склалося так, що основною метою сучасної соціальної політики в сільській місцевості слід вважати подолання бідності та формування потужного середнього класу [2, 242]. Концептуальні складові діяльності держави в плані соціально-економічного розвитку сільської території і селянства викладені у працях О. Біттера [2], І. Кириленка [1], В. Юрчишина [3], їх розвиток на регіональному рівні обґрунтовані І. Баланюком [4], М. Вишиванюком [5] та ін. Однак відсутність органів, які б відповідали за результати соціально-економічних перетворень на селі кладе під сумнів подальші дії в поступі урядовців. Це підкріплюється також нехтуванням пропозицій цілого ряду вчених та науковців-аграрників щодо основоположних засад аграрної чи земельної реформ. Тому перед нами постає вимога знайти й обґрунтувати такі фактори розвитку села і селянства, котрі залежать не від держави, а безпосередньо від власника та господаря.

II. Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виявлення та обґрунтування чинників, що впливають на соціально-економічний розвиток селянина та села. При цьому до уваги беруться, лише ті, які залежать безпосередньо від самого селянина. Для цього використано метод абстрагування – при зволіканні незначними факторами та метод синтезу – при детальному роз'ясненні впливу кожного суб'єктивного чинника на розвиток селян і сільської території.

III. Результати. За відносно короткий період часу в аграрному секторі економіки відбулися глибокі трансформаційні зміни. Вони не пройшли безслідно повз село з усіма його атрибутами, а внесли свої корективи у їхній соціально-економічний стан. Не тільки значна диференціація між рівнем розвитку міста і села, а перш за все незадовільні умови утвердження особистості як власника-господаря на сільській території вимагають від науковців і практиків окремих розробок.

За визначенням академіка В.В. Юрчишина, сільська територія у сучасному розумінні несе собою багатофункціональну природу, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю тих, хто проживає і зайнятий у виробництві чи в обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної й виробничої інфраструктури; формою зайнятості тих, хто проживає на ній та іншими рисами [3, 7]. Нічим не применшуючи повноти даного визначення, серед складових сільської території виділимо ту, яка безпосередньо бере участь у соціально-економічному розвитку села – власника-господаря.

Як зазначає екс-міністр агропромислового комплексу України, основою цивілізованого господарювання на селі є ніхто інший як приватний власник, який одержавши землю, майно і відповідні “правила гри” має працювати самостійно і не потребує додаткових втручань у господарські процеси [1, 400]. Переваги приватної власності для господарюючого суб'єкта проявляються у внутрішніх мотивах, стимулах до сумлінної і творчої праці, самостійності у виборі форм господарювання, зайнятості і прийнятті рішень, прагненні ефективно використовувати

ти земельні, трудові, майнові, інтелектуальні ресурси.

Вважаємо, що стратегічний напрям розвитку села (при функціонуванні механізму приватної власності на землю та майно) доцільно орієнтувати в основному на власне (внутрішнє) забезпечення. Оскільки розвиток сільської території загалом є нічим іншим як процесом утвердження кожного окремо взятого на ній господарюючого суб'єкта, визначимо й обґрунтуємо суб'єктивні фактори, які сприяють соціально-економічному зростанню селянина зокрема і сільської території загалом.

Додаткова зайнятість сільським господарством. Частина жителів (працездатного віку) села за основним місцем роботи зосереджені в галузях, що не пов'язані з аграрним сектором. Однак це не заважає їм на певному етапі диверсифікувати свою зайнятість, беручи участь в сільському господарстві. Такий вибір діяльності зазвичай спричинений потребою менших фінансових витрат на продукти харчування. Заощаджені на цьому кошти можуть використовуватись на інші – побутові потреби, які стоять вище, ніж фізіологічні, в “ієрархії потреб за А. Маслоу”. Цим самим селянин покращує свій соціально-економічний стан.

Виникнення бажання ведення сільського господарства. Часто діяльність у сільському господарстві зумовлена не тільки потребою у продуктах харчування, а й іншими чинниками. Тривале проживання в сільській місцевості, зайнятість в аграрному секторі батька чи дідуся спонукають молодих господарів спробувати власні здібності у веденні господарства. Не має значення, зайнятий суб'єкт вирощуванням продукції, чи наданням, реалізацією послуг агросервісу, головне, що дана робота нестиме для нього моральне задоволення і позитивно впливатиме на соціально-економічну ситуацію.

Залучення членів своєї сім'ї. У зв'язку з незадовільним розвитком соціальної інфраструктури на селі люди не мають змоги раціонально використовувати свій позаробочий час, а для дітей – позашкільний час. Така ситуація не є чимось новим, тому вже стало традицією, щоб селянин-господар залучав до роботи в сільському господарстві своїх дітей. У результаті цього з раннього дитинства в них виховується любов до праці, з'являють-

ся певні навички у веденні домашнього й сільського господарства. Для селянської сім'ї діти часто виконують функцію додаткової фізичної підтримки, що сприяє підвищенню родинного добробуту.

Створення відпочинкового осередку. Багато хто з жителів села (чи міста) окрім власної домівки мріють мати садибу, відпочинковий куточок, де можна було б на вихідні з сім'єю та знайомими морально і фізично відійти від буденного життя, часом і важкої (рутинної) праці. На добре облаштованих дачних ділянках обов'язково знайдеться місце з яблуневим чи вишневим садом, кущами малини та смородини, невеличкою ділянкою під вирощуванням екологічно-чистих овочів. Наявність у селянина (чи міщанина) такої садиби покликано покращувати його фізичний стан, давати наснагу для нових звершень у професійному й особистому житті.

Оскільки більшість селян входять до категорії господарств населення, визначимо, які види зайнятості будуть оптимальними для них надалі та не витіснятимуться сільськогосподарськими підприємствами. Вже сьогодні дрібному власнику-господарю варто зосереджувати увагу на трудомістких галузях: тваринництві, бджільництві, вирощуванні овочів, рибальських промислах, виноградарстві та багато інших.

Розглянемо тепер суб'єктивні фактори, які гальмують утвердження власника-господаря на селі:

- відсутність самоідентифікації – неусвідомлене конкретно-цільове призначення, конкретно-цільова функція, яку він бере на себе, і невизначена його частка в розвитку сільської території;

- брак знань – мало який господар ставить перед собою питання, наскільки професійно він підготовлений до конкретного виду діяльності, яких саме знань йому не вистачає;

- низька розвиненість стратегічного типу мислення – сьогодні власники-господарі на селі здебільшого планують на короткострокові етапи господарювання і лише в окремих із них є потенціал “глянути за горизонт” і спланувати свою діяльність на середньострокову перспективу, не кажучи вже про довгострокову;

- нераціональне використання тих ресурсів, якими володіє господар (земельні, майнові, технологічні та ін.);

- відсутність у діяльності власника-господаря соціально-орієнтованої функції. Часто в процесі господарювання селянин враховує тільки власні інтереси, при цьому не враховуються потреби односельчан, клієнтів, партнерів.

IV. Висновки. У працях вітчизняних авторів обґрунтування даної тематики часто проводиться через призму об'єктивних обставин – тих, на які суб'єкт господарювання безпосередньо не має впливу: державна підтримка, незадовільний розвиток ринкової, соціальної інфраструктури, погане технічне і технологічне забезпечення, невідповідне природоохоронне забезпечення тощо. Нами виявлено частина чинників, що здатні гальмувати й прискорювати соціально-економічне піднесення сільської території й кожного взятого на ній господарюючого суб'єкта, виходячи перш за все з власних переконань. Подальше зволікання з боку уряду деградацією рівня розвитку сільської місцевості повинно залучати науковців до пошуку нових шляхів підвищення ступеня соціально-економічного статусу села безпосередньо самими його жителями.

1. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 452 с.

2. Bitter O. Рівень життя сільського населення: проблеми і перспективи: Монографія. – Львів: Українські технології, 2005. – 288 с.

3. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3 – 10.

4. Баланок І.Ф. Реформування в аграрному секторі регіону. – К.: ІАЕ, 1999. – 270 с.

5. Вишиванок М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 218 с.

In the article is explained the role of human factors as important instruments of increase of the proprietor-owner's status. These factors are analysed not only as the potential of the development of socio-economic position of personality, and also rural territory on the whole. Two groups of factors are considered in this way: those, which are the instrumental in the claim of owner on a mud flow and those which brake their development.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДИВЕРСИФІКАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА У СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРА

У статті визначено та розкрито взаємозв'язок між диверсифікацією виробництва в сільському господарстві за ознакою взаємодопомоги суб'єктів аграрного сектору (аграрних підприємств та підсобних господарств).

Ключові слова: аграрне підприємство, підсобне господарство, диверсифікаційний процес, диверсифікація виробництва в сільському господарстві.

I. Вступ. З метою виживання у сучасному нестабільному економічному середовищі суб'єкти сільського господарства все частіше здійснюють диверсифікацію власного виробництва (діяльності). Метою диверсифікаційних змін, як правило, для підсобних господарств є поповнення сімейного бюджету, а для аграрних підприємств – утримання позицій на ринку та збільшення прибутковості діяльності. Проте крім усвідомлення об'єктивної необхідності диверсифікаційних процесів, їх впровадження повинно мати “матеріальне підґрунтя”. Не у всіх суб'єктів сільськогосподарського виробництва є в наявності потрібні для цього ресурси (матеріальні, трудові, грошові), чи можливість для їх придбання (залучення).

Проблемою впровадження диверсифікації виробництва в сільському господарстві присвятили свої публікації та інші наукові дослідження такі вчені-економісти як: В.Г. Андрійчук, В.Х. Брус, Н.В. Бутенко, М.Д. Корінко, О.О. Лемішко, Н.Г. Маслак, І.І. Румик, В.В. Юрчишин та ін. Проте вони стосуються проходження диверсифікаційних процесів у окремих суб'єктів у окремих аграрного сектору і недостатньо уваги приділяється необхідності співпраці агроформувань та індивідуальних господарств.

II. Постановка завдання. Метою написання статті є розкриття взаємодії суб'єктів сільського господарства, завдяки якій у них створюються умови для диверсифікаційних змін у власній діяльності (виробництві). В цьому і полягає взаємозв'язок між диверсифікаційними процесами сільськогосподарсь-

кого виробництва в аграрних підприємствах та господарствах населення.

III. Результати. Можна виділити три види взаємозалежності між диверсифікацією виробництва в сільському господарстві, виходячи із того, які суб'єкти аграрного сектору між собою взаємодіють:

- “аграрні підприємства – аграрні підприємства”.

- “аграрні підприємства – індивідуальні господарства”.

- “індивідуальні господарства – індивідуальні господарства”.

“Аграрні підприємства – аграрні підприємства”. Перший тип взаємозв'язку диверсифікаційних процесів сільськогосподарського виробництва виникає при співпраці двох чи декількох агроформувань, яка ґрунтується на взаємодопомозі. Вона полягає у наступному:

- взяття на умовах оренди (лізингу) необхідних для диверсифікаційних змін у аграрному виробництві матеріально-технічних ресурсів (сільськогосподарської техніки, сільськогосподарських земель, складських приміщень та ін.) чи їх спільне придбання і використання;

- закупівля для впровадження диверсифікації виробництва в галузях тваринництва та рослинництва сортового посадкового матеріалу та племінних порід (за умови, що одне із аграрних підприємств займається їх вирощуванням і не тільки для власних потреб);

- купівля готової продукції (напівфабрикатів), з використанням її як сировинної чи кормової бази при освоєнні нових напрямів диверсифікаційних процесів;

- надання комерційних кредитів і відстроченні їх сплати та інших платежів тощо, що забезпечує умови для ефективного проходження диверсифікації виробництва в сільському господарстві та досягнення очікуваних результатів.

Цей взаємозв'язок можна назвати “рівноправним”, оскільки в аграрних підприємствах створюються подібні можливості для освоєння диверсифікаційних змін.

“Аграрні підприємства – індивідуальні господарства”. Другий вид взаємовпливу дивер-

сифікаційних процесів сільськогосподарського виробництва проявляється у взаємодії агроформування та індивідуального господарства. Його можна вважати "ієрархічним" і на вищому рівні, як правило, розміщується аграрне підприємство. Адже воно має більше можливостей для впровадження диверсифікації виробництва в сільському господарстві. Підсобне господарство звертається до нього за допомогою, яка, в більшості, стосується надання різного виду послуг, що пов'язані з сільськогосподарським виробництвом (обробіток ґрунту, збирання урожаю сільськогосподарських культур, перевезення тощо). Плата за ці послуги може бути як у грошовому виразі так і бартерними розрахунками, які на сьогодні, у сучасних нестабільних умовах господарювання і все частішому прояві кризових явищ: інфляція, неплатежі, низька платоспроможність населення та ін. [1,585], як правило, відбуваються все частіше, що є недоцільним з економічної точки зору. Тому в господарствах населення напрям диверсифікаційних процесів перебуває в залежності від їх напрямку в агроформуванні, з яким виникають зв'язки.

"Індивідуальні господарства – індивідуальні господарства". Взаємозв'язок між диверсифікаційними змінами виробництва в суб'єктів сільського господарства третього типу спостерігається при відносинах як мінімум двох індивідуальних господарств населення. Він може бути комбінованим. Зокрема, якщо проявляється взаємна допомога при взаємодії цих суб'єктів його можна вважати "рівноправним". При цьому, як правило, результативність їх поточного функціонування та наслідки від впровадження диверсифікаційних процесів виробництва, при наявності однакових можливостей, є подібними. "Ієрархічним" такий взаємозв'язок є тоді, коли співпрацюють підсобне господарство та фермерське. Адже останнє має більше можливостей для покращення умов диверсифікації сільськогосподарського виробництва у приватних власників. Проте, у сучасний період, коли спостерігаються швидкі зміни економічного середовища, становище для функціонування фермерських господарств погіршується і все частіше вони опускаються до рівня індивідуальних господарств.

IV. Висновки. Вище наведені три типи взаємозв'язків між диверсифікаційними процесами сільськогосподарського виробництва

ва в аграрних підприємствах та господарств населення з практичного погляду їх існування є взаємопов'язаними. Адже будь-який суб'єкт аграрного сектора, при впровадженні диверсифікаційних змін у власну діяльність, одночасно взаємодіє з декількома іншими і таким чином перебуває у деякій залежності від останніх. А напрям диверсифікаційних процесів вибирається з урахуванням обсягів наданої допомоги. Тобто агроформування та підсобні господарства не відчують повної свободи при диверсифікації виробництва в сільському господарстві. З метою покращення умов їх господарювання доцільним буде втручання держави та підтримка з її боку, яка може полягати у нормативно-законодавчому забезпеченні та реальній допомозі. Це поліпшить матеріальне становище суб'єктів аграрного сектора і знизить рівень залежності між ними. Таким чином послабиться сила взаємозв'язку при впровадженні диверсифікаційних процесів та вибором їх напрямків. Користь від цього отримає також і держава. Зокрема все ширше використовуватиметься готівкова та безготівкова форма розрахунків між аграрними підприємствами та господарствами населення. Також знижуватимуться площі занедбаних сільськогосподарських земель та відбуватиметься урізноманітнення видів сільськогосподарського виробництва на рівні держави, що дозволить розв'язати проблему власного повного продовольчого забезпечення (яка виникла на світовому рівні і найближчим часом з нею стикнеться Україна). Водночас, зросте можливість скорочення обсягів імпорту та збільшення розмірів експорту продуктів харчування. Таким чином теоретично це позитивно вплине на економіку держави в загальному та створить нові перспективи для підтримки з її боку сільського господарства (його суб'єктів). Все вище описане ще раз переконує, що державна політика не повинна залишати поза своєю увагою один з найбільших її секторів – агропромисловий комплекс.

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.

In the article certainly and intercommunication is exposed between diversification of production in agriculture on the sign of mutual help of subjects agrarian a sector (agrarian enterprises and subsidiary economies).

ІДЕОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті обґрунтовано необхідність розвитку державної ідеологічної політики щодо розвитку села і сільських територій. Запропоновано елементи проведення такої політики.

Ключові слова: ідеологічна політика, сільська територія, сільське населення, сільський розвиток.

I. Вступ. Всебічний розвиток сільської місцевості є одним із пріоритетних напрямів державної аграрної політики України. Однак така постановка питання є актуальною не лише для нашої країни. Із нею, на тому чи іншому етапі становлення, зіткнулися багато європейських і світових держав. Найбільш показовим у цьому відношенні є приклад країн Центральної та Східної Європи: Польщі, Чехії, Словаччини, Литви, Угорщини та деяких інших, які мали подібні українським соціально-економічні передумови і які зуміли вдало адаптувати свою аграрну сферу до нових ринкових умов господарювання.

II. Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування сутності ідеологічної політики, необхідності її впровадження щодо розвитку сільських територій. Виходячи із поставленої мети, основним завданням є визначити пріоритетні напрямки проведення ідеологічної політики в Україні щодо розвитку сільських територій.

III. Результати. Окрім власне проблеми розвитку сільських територій, в Україні до недавнього часу спостерігалася ще й так-звана "постреформна криза", яка була породжена несистемним, нераціональним, а подекуди, навіть, експериментальним реформуванням колгоспно-радгоспної системи на початку 90-х років. Ця криза носила не стільки фундаментальний характер, скільки інституційний. Її головні наслідки – це нераціонально використані можливості, які відкривалися перед Україною після здобуття нею незалежності. Фактично можна стверджувати, що всі ці роки ми працювали не на здійснення стратегічно-орієнтованої програми розвитку сільських територій, а на подолання наслідків невдалого реформування сільсько-

го господарства. Тобто, реалізовувалась політика не розвитку, а проїдання.

Найгіршим наслідком такої ситуації стало те, що 17 млн. українців, які проживають і працюють у селі, опинилися практично на межі виживання, один на один із своїми проблемами. Селяни, які й до того не були розбалувані життям, в нових умовах змушені були шукати кращої долі чи то в містах, чи за кордоном. Ті ж, хто залишилися, втратили найбільшу цінність в житті людини – впевненість у завтрашньому дні та надію на краще майбутнє. Комуністична ідеологія Радянського Союзу була далеко не ідеальним варіантом вирішення цього питання, проте вона чітко формулювала стратегію розвитку країни і кожна людина добре її знала. Так, можливо, ця ціль була недосяжною, проте, усвідомлювали це одиниці з помірних мільйонів. Решта ж, активно працювали на її досягнення і щиро вірили, що дійдуть до неї. Дійдуть, бо знали до чого вони йдуть і що вони мають робити. Той же, хто йде в нікуди – в нікуди й приходить! Нажаль, українці і досі рухаються за останнім девізом.

Сьогодні Україні потрібна ясна, конкретна та ефективна ідеологічна політика, спрямована на забезпечення системного розвитку села та сільських територій. Її елементами повинні стати:

– чітко сформульована кінцева мета – до чого ми прагнемо і що отримаємо, коли її досягнемо;

– конкретно визначені часові рамки – які результати будуть одержані в коротко-, середньо- та довготерміновій перспективі;

– науково-методологічне забезпечення – методологічні основи та методи досягнення поставлених цілей;

– регламентація повноважень – на рівні органів державної влади; місцевого самоврядування; громадських, політичних та інших організацій; бізнесу; громад; конкретних осіб тощо.

Розробка ідеологічної політики розвитку сільських територій є питанням загальнонаціональної ваги. Її стрижневими постулатами мають стати:

– підвищення привабливості сільського способу життя, зокрема праці в селі, а також сільської місцевості в цілому;

– наближення якості проживання в селі до рівня міського;

– створення рівних умов для розвитку та реалізації особистості в сільській і міській місцевості;

– впровадження системи персваг проживання в селі: матеріальних, духовних, побутових та ін.

IV. Висновки. Реалізація ідеологічної політики розвитку сільських територій можлива виключно за умови тісної взаємодії влади, громадськості та бізнесу на всіх її етапах, починаючи від стадії планування і закінчуючи аналізом наслідків впровадження конкретних положень.

In the article grounded a necessity of development of public ideological policy is in relation to development of village and rural territories. The elements of pursuing such policy are offered.

Сус Т.Й.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ЦЕНТРІВ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ

Запропоновано організаційно-економічну модель формування центру економічної активності. Визначено систему показників для вироблення стратегії місцевого економічного розвитку. Обґрунтовано важливу роль центру економічної активності в сталому розвитку сільських територій регіону.

Ключові слова: центр економічної активності, аграрний сектор.

I. Вступ. Проблеми успішного реформування аграрного сектору та соціально-економічного розвитку регіонів тісно пов'язані з проведенням адміністративно-територіальної реформи. Досвід зарубіжних країн, зокрема, Польщі показав, що успішне проведення адміністративно-територіальної реформи дозволило істотно покращити темпи соціально-економічного розвитку нових територіальних утворень, причому без збільшення фінансування апарату управління. Змістом нової державної політики в Україні мають стати партнерські відносини між державою та органами місцевого самоврядування з метою перетворення України в державу комфортного і безпечного проживання її громадян, забезпечення сталого розвитку сільських територіальних громад, вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів. Невизначеність в стратегіях розвитку аграрного сектору економіки та проведення адміністративно-територіальної реформи негативно впливають на розвиток сільських територій. Згідно даних Міністерства аграрної

політики України протягом 2000–2005 рр. у селах закрито 316 шкіл, більше 2 тисяч дитячих садочків, стільки ж закладів культури і 475 дільничних лікарень. Щорічно в Україні зникає близько 50 сіл, а сільське населення скорочується більш, ніж на 150 тисяч осіб [1].

Проблеми сталого розвитку сільських територій, адміністративно-територіальної реформи є об'єктами активних наукових досліджень, зокрема вони розглядалися на VII річних зборах Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. Серед найвагоміших здобутків українських вчених з цих питань слід відзначити праці П.Т. Саблука [2], О.М. Онищенко, В.В.Юрчишина [3], П.І. Гайдучького [4], І.В.Прокопи [5], В.М. Нелепа [6], М.Ф.Кропивки [7].

Однак регіональні аспекти адміністративно-територіальної реформи західних областей України, зокрема Прикарпаття, де чисельність сільського населення переважає міське є мало вивченими, що і зумовило дане дослідження.

II. Постановка завдання. Науково-практичне обґрунтування регіональної стратегії сталого розвитку сільських територіальних громад в умовах працездатності та низької землезабезпеченості є одним з найважливіших напрямів реалізації економічної політики на селі. Мета даного дослідження розглянути регіональні особливості адміністративно-територіальної реформи, зокрема формування центрів економічної активності з метою створення сприятливих умов для сталого розвитку сільських територіальних громад.

III. Результати. Виходячи з особливостей соціально-економічного розвитку кожного регіону, обумовлених наявним природно-ресурсним та людським потенціалом, виробничою спеціалізацією, системою розселення, можна стверджувати, що кожному регіону притаманні свої особливості, які вимагають індивідуального підходу до розробки стратегії економічного розвитку.

При розробці організаційної моделі формування центрів економічної активності шляхом проведення адміністративно-територіальної реформи, ми виходимо з того, що стратегічними цілями розвитку сільських територіальних громад та утвореного на їх базі центру економічної активності є:

- Забезпечення стабільного і збалансованого розвитку сільських територіальних громад на основі ефективного використання сільського соціально-трудового потенціалу.

- Збереження поселенської мережі та створення життєвого середовища сприятливого для формування трудового потенціалу необхідної кількості та якості.

- Утвердження ринкових відносин на селі та створення сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері.

- Диверсифікація зайнятості сільських жителів шляхом розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі; оптимізація зайнятості в аграрній сфері; розвиток соціальної сфери.

- Стимулювання розвитку кластерних моделей організації виробництва.

- Підвищення рівня життя сільського населення.

- Надання максимальних повноважень територіальним громадам. Для реалізації моделі формування центру економічної активності, на нашу думку, необхідно ввести доповнення в проект Закону України «Про територіальний устрій України» [8], зокрема статтю 92 викласти в такій редакції: «Громада утворюється за умови, якщо в її межах проживає, як правило, не менш як 500 жителів з урахуванням доступності адміністративного центру громади для жителів поселень та поселенських утворень, розташованих у її межах. У виняткових випадках Верховна Рада України може утворити громаду з меншою чисельністю населення».

Статтю 23 викласти в такій редакції:

1.Рішення про віднесення поселенських утворень до категорії сіл та центрів еконо-

мічної активності, встановлення та зміни меж сіл та центрів економічної активності приймають Верховна Рада Автономної Республіки Крим, відповідна обласна рада, районна рада, рада міста-регіону.

2. Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласна рада приймають рішення з питань, зазначених у частині першій цієї статті, за власною ініціативою або за пропозиціями рад громад, які утворюють відповідне об'єднання.

3. У рішенні про віднесення поселенського утворення до категорії сіл чи центру економічної активності встановлюються межі відповідного села або центру економічної активності.

4. Добровільне об'єднання сільських територіальних громад, до якого входить селище міського типу або місто районного підпорядкування при загальній чисельності не менше 10 000 жителів, населення якого забезпечується робочими місцями, послугами в обсязі визначеному для громади та даного об'єднання, надається статус центру економічної активності.

5. Центр економічної активності входить до складу району, в межах якого він знаходиться.

Реалізація такого підходу до адміністративно-територіальної реформи дасть змогу: забезпечити спадкоємність виконавчої і законодавчої влади в регіональній політиці сталого розвитку сільських територіальних громад; оптимізувати місцеві та регіональні економічні інтереси з загальнодержавними; враховуючи історичний досвід розвитку сільських територіальних громад регіону сформулювати економічні та соціальні пріоритети розвитку центрів економічної активності, основу яких складають потреби сільських жителів щодо формування життєвого середовища, яке б по своїх параметрах відповідало міському. На основі вищесказаного, модель формування центру економічної активності має наступний вигляд (див. рисі). На сьогоднішній день в основному створено правову базу для реалізації функцій органів місцевого самоврядування в економічній сфері, надано певні гарантії їх фінансової самостійності. Це, насамперед, встановлені Конституцією України правові та фінансові засади місцевого самоврядування, а також захист законом права комунальної власності на рівних умовах з правами власності інших суб'єктів.

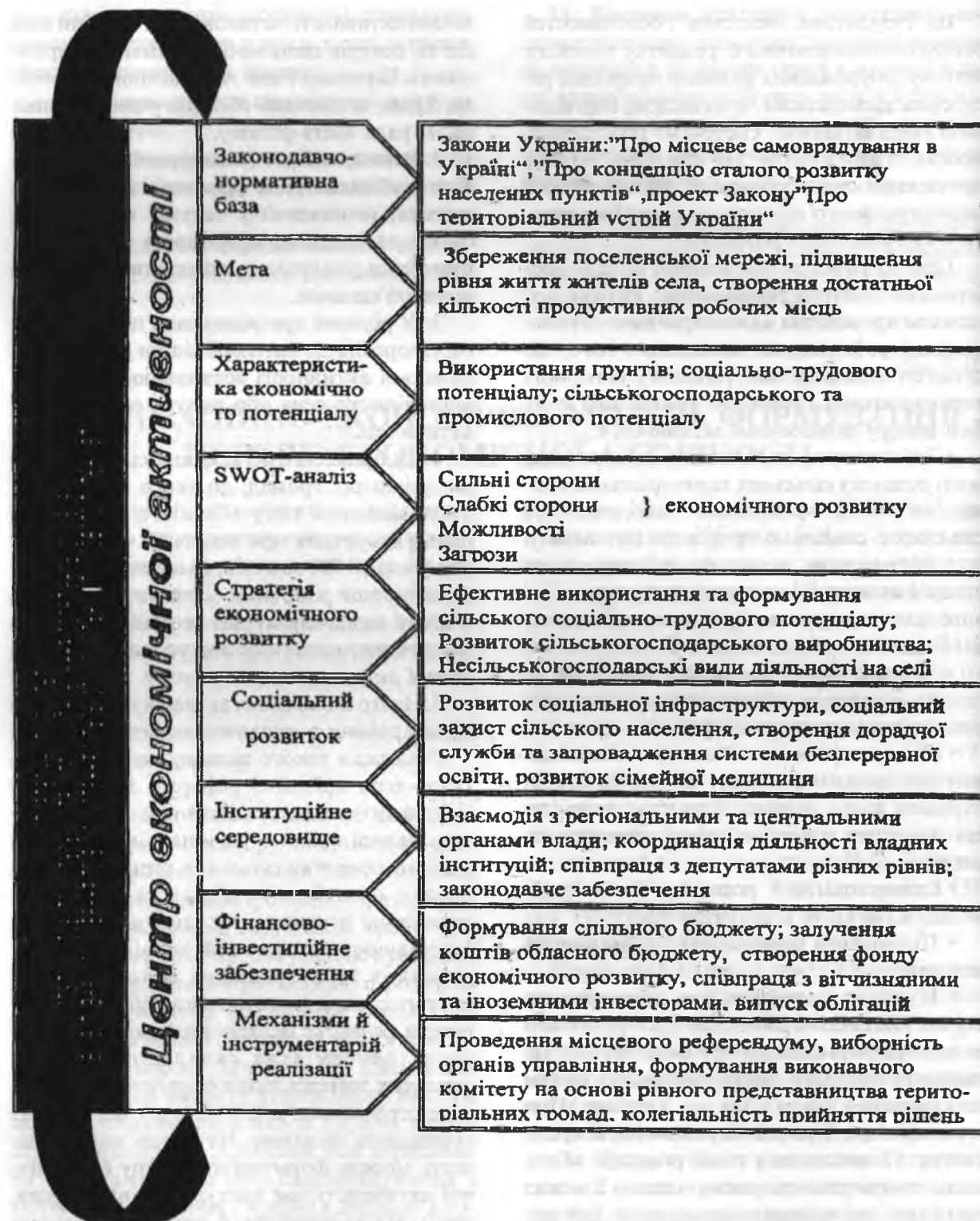

Рис. 1. Організаційно-економічна модель формування центру економічної активності

Конституція закріплює обов'язки держави фінансувати здійснення делегованих повноважень органів місцевого самоврядування та компенсувати їх витрати, що виникли внаслідок рішень органів державної влади і

попередньо незабезпечені відповідними фінансовими ресурсами.

Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»[9] заборонено втручання державних органів у процес складання, зат-

вердження і виконання місцевих бюджетів, а винятком випадків, передбачених законодавством.

Держава зобов'язана фінансово підтримувати місцеве самоврядування, брати участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, здійснювати контроль за законним, доцільним і ефективним витрачанням коштів та належним їх обліком, гарантувати органам місцевого самоврядування доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб.

Відповідно до Конституції України та Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» місцевим радам надано досить широкі повноваження щодо соціально-економічного розвитку території, формування місцевих бюджетів, управління комунальною власністю.

Статтею 27 даного Закону, зокрема, передбачені:

1. Підготовка програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання, подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм.

2. Забезпечення збалансованого економічного та соціального розвитку відповідної території, ефективного використання природних, трудових і фінансових ресурсів.

3. Забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території, а також визначення потреби у місцевих будівельних матеріалах, паливі.

4. Попередній розгляд планів використання природних ресурсів місцевого значення на відповідній території, пропозицій щодо розміщення, спеціалізації та розвитку підприємств і організацій незалежно від форми власності, внесення у разі потреби до відповідних органів виконавчої влади пропозицій з цих питань.

Основною метою створення центру економічної активності є підвищення рівня життя сільських жителів шляхом забезпечення продуктивної зайнятості через розвиток несільськогосподарських видів діяльності, впровадження передових технологій в сільське господарство, розвиток підприємництва на селі. Крім цього, створення достатньої кількості високопродуктивних робочих місць

дозволить зберегти поселенську мережу, покращити якість життя сільських жителів: наблизити її до рівня міських, сприятиме соціально-економічному розвитку регіону.

Кожна територіальна громада має лише їй притаманні місцеві умови, які можуть допомагати або заважати її економічному розвитку. Ці місцеві риси є тим підґрунтям, на якому можна створити стратегію місцевого економічного розвитку. Для розбудови конкурентоспроможності кожна громада, її органи місцевого самоврядування мають знати свої сильні сторони, слабкості, існуючі можливості і загрози і на цій основі розробляти стратегію економічного розвитку.

Успіх економічного розвитку центру економічної активності залежить від колективних зусиль та співпраці державних органів управління, підприємницьких структур та громадських організацій. Формування такого партнерства є важливою, часто важкою справою, оскільки зацікавлені сторони повинні дійти згоди щодо цілей та стратегії економічного розвитку.

Існує багато можливостей для того, щоб сільські територіальні громади співпрацювали одна з одною в інтересах розвитку своїх економік. Це сприяє конкурентоспроможності усієї регіональної економіки, приносячи користь як підприємцям, так і конкретній громаді. Наприклад, асоціація органів місцевого самоврядування спільно з обласною державною адміністрацією може представляти інтереси територіальної громади в центральних органах виконавчої та законодавчої влади.

Практика показує, що місцевий економічний розвиток сільських територіальних громад завжди повинен починатись з розробки стратегії.

Процес стратегічного планування соціально-економічного розвитку центру економічної активності передбачає наступні етапи:

1. Постановка задачі та цілей стратегічного планування.
2. Оцінка конкурентоспроможності центру економічної активності.
3. Створення стратегії економічного розвитку.
4. Здійснення стратегії.
5. Аналіз стратегії, коригування відповідно до нових умов економічного розвитку.

Для розробки стратегії на майбутнє дуже важливо вивчити історичний досвід управління територіальними громадами регіону,

основні тенденції їх розвитку в дорадянський і пострадянський періоди, світовий досвід регулювання сталого розвитку сільських територіальних громад. На сучасному етапі в умовах поступового переходу до повного самоврядування та соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад вважаємо, що узагальнення і використання досвіду зарубіжних країн є корисним як із теоретичної, так і практичної точки зору для формування регіональної політики і подальшого розвитку самоврядування на селі.

Цікавим щодо вдосконалення системи місцевого самоврядування є досвід Польщі. Статус місцевого самоврядування закріплено в Польській Конституції. Розділ 5 Конституції Польщі проголошує, що місцеве самоврядування є основною формою організації суспільного життя на місцях, а право власності та інші майнові права, надані одиниці місцевого самоврядування належать місцевій громаді.

В Польщі проведено адміністративну реформу, згідно якої утворено 16 воєводств (замість 49); 308 повітів (замість районів); майже 2,5 тис. гмін [10,32]. У віданні гмін знаходяться початкові школи, заклади охорони здоров'я, які знаходяться на її території, частина дорожньо-транспортного господарства, комплекс комунальних послуг. Повіти відповідають за функціонування середніх навчальних закладів, установ культури, соцзахисту, служби зайнятості, охорони навколишнього середовища, земельного господарства. Воєводства здійснюють регіональну політику з метою підвищення рівня життя населення регіону.

Характеристику економічного розвитку центру економічної активності (див. рис. 2) необхідно давати з позицій:

1. Використання ґрунтів, як одного з основних факторів сільськогосподарського виробництва.

2. Використання соціально-трудового потенціалу – основного фактору економічного зростання.

3. Використання сільськогосподарського і промислового потенціалу. Характеристика використання ґрунтів в кожному населеному пункті, який входить до центру економічної активності, дозволить розробити стратегію сільськогосподарського виробництва з одночасною оптимізацією зайнятості в даному секторі економіки.

Важливим елементом створення стратегічного плану розвитку центру економічної

активності є аналіз використання сільськогосподарського та промислового потенціалу, розвитку підприємництва та характеристика фінансових установ. Наявність вільних виробничих площ, характеристика виробничої діяльності промислових підприємств, обсяги випуску продукції, фінансовий стан, чисельність зайнятих є основою для проведення оцінки конкурентоспроможності даного сектора економіки.

Важливою є характеристика соціально-трудового потенціалу з позицій:

1) Демографічних:

- чисельність населення;
- природний приріст (скорочення);
- міграційні процеси;
- чисельність населення в працездатному віці.

2) Зайнятості:

- чисельність зайнятих в економіці регіону;
- чисельність зайнятих в ОСГ;
- дані про безробітних;
- чисельність економічно активних та неактивних.

3) Освітньо-кваліфікаційного рівня:

- зайнятих;
- безробітних;
- економічно неактивних.

4) Наявності робочих місць в організаціях, підприємствах, підприємницьких структурах, а також в бюджетній сфері.

Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу дозволяє вирішити багато проблем розвитку територіальних громад, серед яких основними є зайнятість населення та наповнення місцевого бюджету. Вивчення тенденцій розвитку підприємництва, проблем, з якими стикаються підприємці, сприятиме усуненню перешкод на шляху розвитку малого та середнього бізнесу.

На цьому ж етапі слід почати визначення програм та проектів, які:

- 1) необхідні;
- 2) можливі.

Серед стратегічних інструментів для аналізу інформації широко використовується SWOT-аналіз. Важливим моментом цього процесу є те, що до уваги беруться всі аспекти.

SWOT-аналіз можна проводити на кількох рівнях:

1) Аналіз економічних умов центру економічної активності з наголосом на сильних та слабких сторонах, можливостях місцевої економіки та загрозах їй.

2) Аналіз економічних умов для розробки стратегії розвитку сільськогосподарсько-

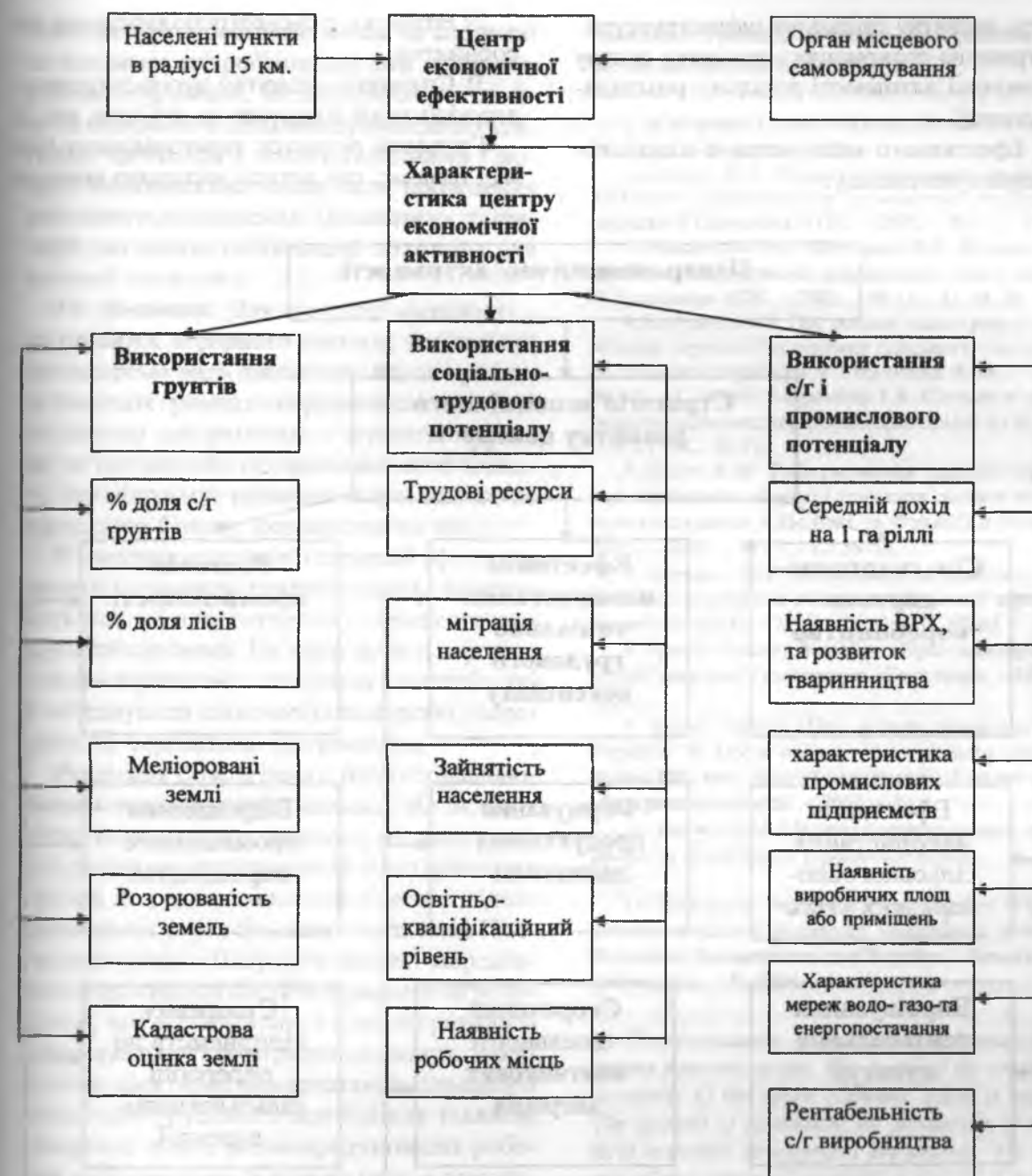

Рис.2 Характеристика центру економічної активності

го виробництва, підприємництва, промислового виробництва.

3) Аналіз економічних умов розвитку територіальних громад, які входять в склад центру економічної активності.

Створення стратегії розвитку центру економічної активності розпочинають з визначення мети та засобів її досягнення. Основною метою стратегії економічного розвитку центру економічної активності є забезпечення рівня життя сільських жителів на рівні міських та неухильного його підвищення.

Засобами досягнення мети є ефективне використання сільського соціально-трудового потенціалу шляхом забезпечення продуктивної зайнятості, розвитку підприємництва та не-сільськогосподарських видів діяльності на селі.

Вигоди за умови досягнення успіху будуть значними. Крім безпосередньої зайнятості, зростання податкової бази та економічного розвитку, місцеві громади отримують вигоди у вигляді підвищення кваліфікації місцевої робочої сили, зростання рівня життя, поліпшення можливостей для малого та середнього

бізнесу, розвитку соціальної інфраструктури.

Стратегію економічного розвитку центру економічної активності доцільно розглядати з позиції:

1) Ефективного використання соціально-трудового потенціалу.

2) Розвитку сільськогосподарського виробництва.

3) Сприяння розвитку несільськогосподарських видів діяльності на селі (див. рис.3).

Груповий розвиток територіальних громад означає, що доходи місцевого економі-

Рис. 3 Стратегія розвитку центру економічної активності

чного розвитку зосереджуються на сприянні та підтримці співробітництва між підприємствами та фірмами, інституційному розвитку та підтримці в цільових промислових секторах. Ці заходи є досить складними і можуть здійснюватися лише після проведення ретельного дослідження. Цільовими є ті сектори, які мають найбільший потенціал для місцевої економіки.

IV. Висновки. Для сільської місцевості – це розвиток аграрного сектору, несільськогосподарські види діяльності. Вдала практика багатьох громад за кордоном свідчить, що головними пріоритетами є стратегія націлена на поліпшення підприємницького клімату, яка підтримує розвиток мікро, малого та середнього бізнесу, фермерства на селі.

Створення кластерів в аграрній сфері дозволить підвищити рентабельність, забезпечить поглиблену переробку сільськогосподарської сировини. На нашу думку, перспективним напрямом є створення кластерів, які б об'єднували сільськогосподарські, переробні та торгівельні підприємства.

Реалізація стратегічного плану соціально-економічного розвитку залежить від інституційного середовища, розвитку місцевого самоврядування та готовності територіальних громад до радикальних змін з метою підвищення рівня життя сільського населення. Програмою уряду «Назустріч людям «передбачено кардинальні зміни в державній агрополітиці, що в сукупності з адміністративно-територіальною реформою дозволить забезпечити ефективне використання сільського соціально-трудового потенціалу шляхом створення нових високопродуктивних робочих місць на селі». Ключову роль в соціально-економічному розвитку сільських терито-

ріальних громад повинні відігравати центри економічної активності.

1. Л.Ясинчук / стануть села руїнами / Експрес. – № 17. – 13–20 жовтня 2005р.

2. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С.4–12.

3. Ошищенко О.М., Юрчишин В.В. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 24–29.

4. Гайдучий П.І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43–48. 5. Прокопа І.В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій // Економіка АГЖ. – 2005. – № 11. – С. 48–51.

5. Нелен В.М. Реформування адміністративно-територіального устрою і створення системи місцевого самоврядування в Польщі та Франції // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 56–58.

7. Кропивко М.Ф. Організація державного і самоврядного управління розвитком сільських територій // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 60–62.

8. Проект Закону України «Про територіальний устрій України». / спецвипуск «Галичини», – 19 травня 2005 р.

9. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»: 36. Норм.-прав. актів з місцевого самоврядування. Оф. вид. Івано-Франківської обласної ради та облдержадміністрації. – 2002. – № 3.

10. Іщенко О.М. Місцеве самоврядування: світовий досвід та особливості української моделі. – К., 2003. – 602 с.

11. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів» // Інфодиск: Законодавство України. – Комп'ютерна бібліотека. – К. 2004.

The organization-economic model formation of the centres economic active. The model of the organization-economic of the centre economic active is suggested. The systems of assessment for production of strategy local economic development are defined. The leading role of the centre of economic active in stabilization development of the rural territory for region is analysed.

Товста Т.Л.

ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ І СТРУКТУРНИХ ЗМІН У ХАРЧОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано зміни обсягу виробництва підприємств харчової промисловості за 2004–2005 рр., оцінюються тенденції структурних змін на основі оцінки динаміки обсягу виробництва та інвестицій в харчову промисловість України. Запропоновано шляхи поліпшення структури харчової галузі.

Ключові слова: галузева структура, харчова промисловість

I. Вступ. Сьогодні харчова промисловість посідає одне з провідних місць в економіці України: частка якої в загальному обсязі промислового виробництва займає друге місце після чорної металургії і досягає 18%.

У 1991–1994 рр., внаслідок загострення економічної кризи в державі, використання виробничого потенціалу харчової промисловості було досить обмеженим, галузь відчувала труднощі в своєму розвитку. Таке становище було пов'язане, насамперед, з різким скороченням переробки сільськогосподарської сировини, погіршенням її якості, порушенням міжгалузевих зв'язків з постачальниками матеріально-технічних засобів та торгівлею, незахищеністю власного товаровиробника. В цей період зменшувалися обсяги виробництва основних видів продукції галузі.

Найбільшого спаду зазнала м'ясо-молочна галузь. На 30–40% скоротився продаж заготівельним і переробним підприємствам худоби та птиці в живій вазі, молока, яєць. Одночасно збільшилися обсяги продажу продукції тваринництва сільськогосподарськими товаровиробниками по інших каналах реалізації. Через власні магазини, кіоски реалізовувалося близько 30% обсягу продажу цих товарів. У декілька разів збільшилась їх реалізація за бартерними угодами, широко практикувалось виробництво продукції на давальницьких умовах.

Зменшення обсягів виробництва, в першу чергу, торкнулось як середніх, так і великих підприємств, на яких виробничі потужності використовувались лише на 30–60%.

Така ситуація не дозволила повною мірою забезпечити вирішення продовольчої про-

блеми, підвищити якість і розширити асортимент продукції, перешкоджала повному завантаженню потужностей діючих великих і середніх підприємств.

Одним із кроків, який привів до уповільнення темпів зменшення обсягів виробництва, пов'язаний насамперед із змінами, зумовленими масовою приватизацією переробних підприємств.

Водночас відбувався значний розвиток невеликих і малих підприємств, що є законним результатом адаптації виробництва до зміни навколишнього економічного середовища, оптимізації своїх виробничих витрат, наближення випуску обмежених партій харчових продуктів до місць виробництва сільськогосподарської сировини. Такі підприємства більш гнучко реагували на зміни в пропозиції сировинної бази та місцевого попиту.

До 1998 р. у харчовій промисловості процес приватизації практично завершився, тобто форму власності змінили майже 93% підприємств.

II. Постановка завдання. Важливим заходом, спрямованим на стабілізацію ситуації в харчовій галузі та зміцнення її позицій на внутрішньому споживчому ринку, стало удосконалення механізму регулювання імпорту сільськогосподарської продукції і продовольства. Зважаючи на значний потенціал аграрного сектора України, у 1997 р. було прийнято Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», яким були суттєво підвищені ставки мита, що дозволило зменшити обсяги імпорту агропромислової продукції протягом останніх років у 2 рази.

Тому актуальною залишається проблема пошуку дійових механізмів вирішення задач об'єднання, стабілізації та підвищення ефективності функціонування харчової промисловості України на основі наявного виробничого потенціалу, який забезпечить перспективну спрямованість розвитку промислових підприємств.

III. Результати. Враховуючи те, що в харчовій промисловості сконцентровано понад

16% діючих промислових підприємств – юридичних осіб, підприємствами вироблено продукції в 2005 р. на 17,8% більше, ніж у минулому. (рис. 1).

відновленням економічного зростання в Україні та досягненням макроекономічної стабілізації, коли галузевий індекс становив 107% відповідно до 1998 р. (Таблиця 1)

Виробники постійно працюють над оновленням та розширенням асортименту.

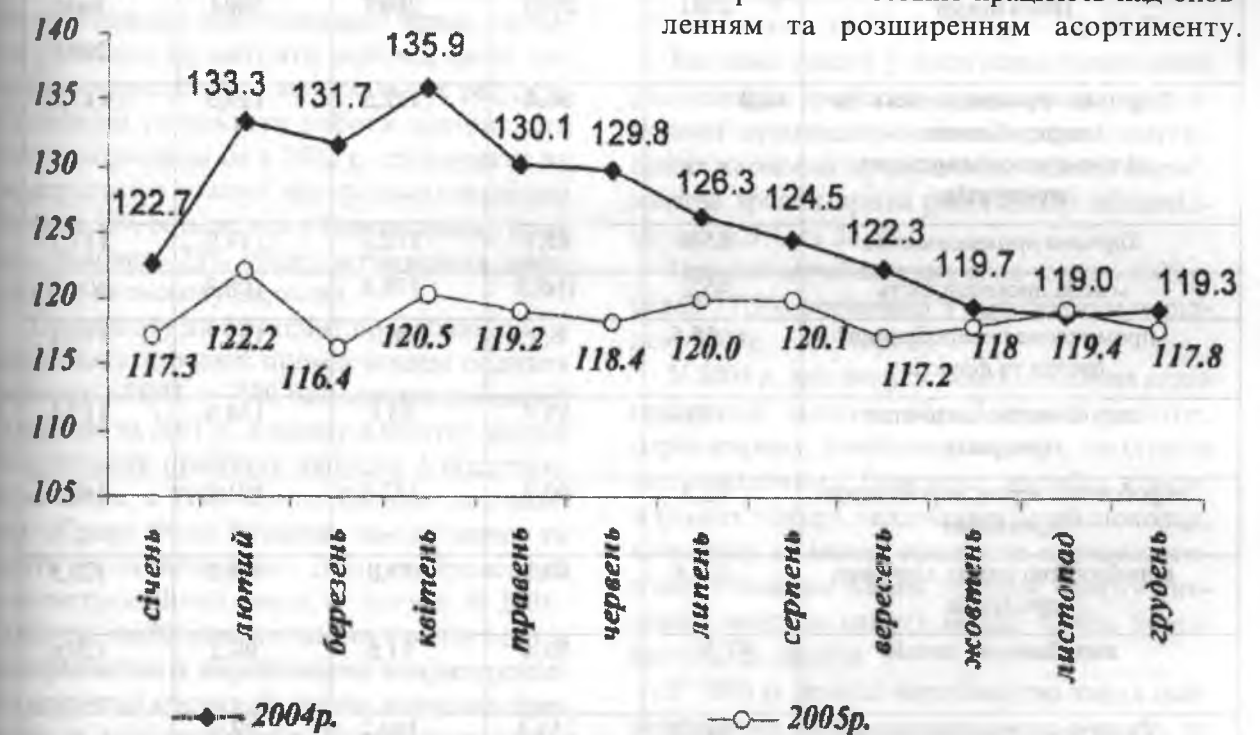

Рис. 1. Зміни обсягу продукції підприємств харчової промисловості та з перероблення сільськогосподарських продуктів (наростаючим підсумком у % до відповідного періоду попереднього року)

Зростання обсягів продукції досягнуто на підприємствах з виробництва готових кормів для тварин у 2,1 раза, промислової переробки овочів та фруктів – на 66,4%, оброблення зерна – на 43,4%, виробництва напоїв – на 30%, виробництва інших харчових продуктів – на 18,9%, виробництва молочних продуктів – на 15,9%, м'ясної промисловості – на 8,9%.

Збільшилось виробництво кормів готових для сільсько-господарських тварин у 3,8 раза, молока обробленого рідкого – на 44,2%, борошна – на 35,2%, напоїв безалкогольних – на 27,5%, продуктів кисломолочних – на 18,1%, сирів жирних – на 16,6%, м'яса, включаючи субпродукти I категорії, – на 14,2%, круп – на 8,6%, ковбасних виробів – на 3,7%.

Менше, ніж у 2004р., вироблено казеїну та казеїнатів на 34,5%, масла вершкового на 28,2%, сиру свіжого неферментованого – на 26,5%, маргарину та продуктів аналогічних – на 26,2%, виробів хлібобулочних – на 3,5%.

Тому, початок сучасного етапу розвитку харчової промисловості збігається в часі з

У 2004 р. освоєно 48 видів нової конкурентоспроможної продукції, впроваджено 2 нові маловідходні, ресурсозберігаючі технологічні процеси. У 2004 р. на інноваційні роботи підприємства витратили 6,1 млн. грн., з них 96% – на створення та впровадження у виробництво нових технологічних процесів та 4% – на освоєння виробництва інноваційних видів продукції. Разом з тим частка інноваційних витрат у загальній сумі операційних витрат з реалізованої продукції становила лише 1,4%.

З початку 2005 р. за даними статистичних спостережень освоєно 20 видів інноваційної продукції та впроваджено 3 нових технологічних процеси.

Загальна стабілізація зовнішнього економічного середовища сприяла поліпшенню інвестиційного клімату в Україні та пожвавленню інвестиційної діяльності. Зокрема, у подальшому розвитку харчової промисловості важливу роль відіграло збільшення обсягу інвестицій в основний капітал пере-

Таблиця 1

Індекси продукції харчової промисловості за видами діяльності та перероблення сільськогосподарських продуктів (відсотків до попереднього року)

Показники	2001	2002	2003	2004	9міс 2005
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	86,0	86,4	112,5	119,3	117,2
Харчова промисловість	85,8	85,7	112,7	119,9	117,7
м'ясна промисловість	45,2	106,8	178,4	108,3	104,8
промислове перероблення овочів та фруктів	35,5	8,7	46,3	135,7	176,2
виробництво молочних продуктів	143,4	63,9	95,6	138,9	117,1
оброблення зерна, виробництво крохмалю	82,3	90,7	152,3	101,1	140,1
виробництво інших харчових продуктів	101,4	88,5	85,8	128,5	122,5
виробництво напоїв	87,3	93,4	91,6	99,2	129,6
Тютюнова промисловість	107,3	251,4	100,2	39,0	-

робних галузей: у 1999 р. – на 6%, у 2000 р. – на 27, у 2001 – на 45, у 2002 р. – на 35%.

Крім цього, харчова галузь посідає перше місце за обсягами залучених іноземних інвестицій. До неї надійшло близько 900 млн дол. США, що становить 19% усіх іноземних

інвестицій, вкладених у вітчизняну економіку. Це, а також власні кошти підприємств, дозволило суттєво оновити матеріально-технічну базу, підвищити конкурентоспроможність вітчизняних продуктів, впровадити сучасні технології.

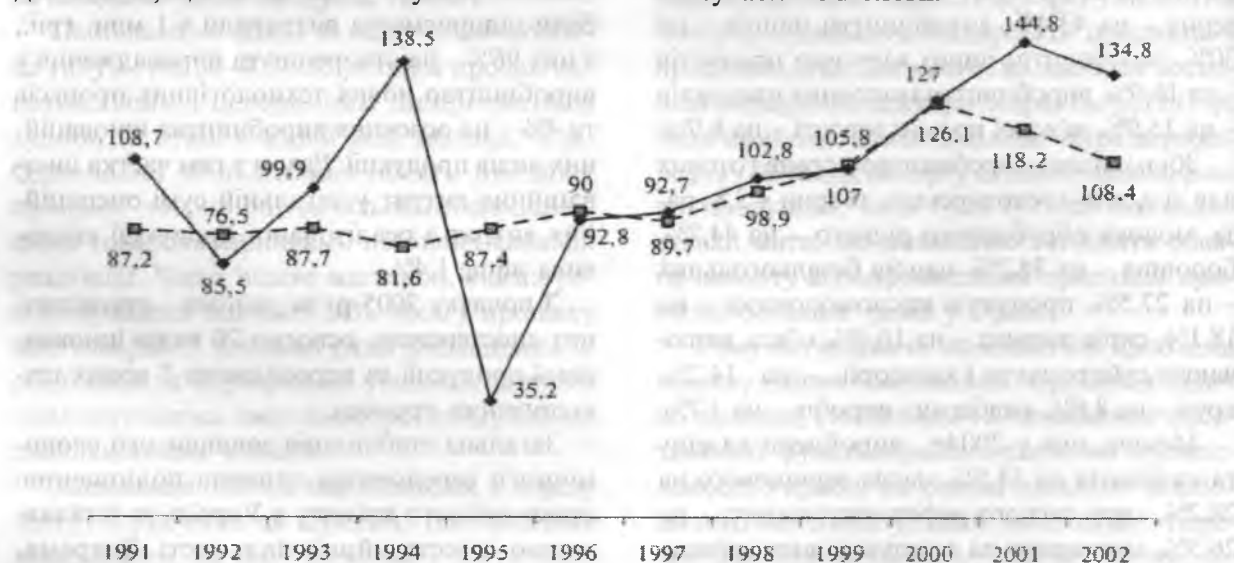

Рис. Динаміка виробництва та інвестицій у харчовій промисловості, % до попереднього року

—□— Виробництво —◇— Інвестиції

Активне інвестування в основний капітал дозволяє впроваджувати новітні досягнення науково-технічного прогресу, сучасні методи зберігання сировини, зменшувати витрати на всіх стадіях переробки, удосконалювати організацію виробництва і праці, зводити до мінімуму витрати робочої сили, паливно-енергетичних і матеріальних ресурсів. Позитивні результати роботи підприємств галузі дозволили їм у 2002 р. спрямувати на модернізацію власної матеріально-технічної бази на 35% більше, ніж у попередньому році, що становить 23% обсягу вітчизняних інвестицій в економіку держави.

Про високу інвестиційну привабливість та доходність харчової промисловості свідчить рейтинг «ТОП — 100 найкращих компаній України» за 2001 р., в якому в десятку лідерів впровадження прибутку увійшли 3 підприємства галузі, а ТОВ «Союз-Віктан» та компанія «Крафт Фудз Україна» посіли перше та друге місця відповідно, Дніпропетровський еліскстракційний завод — дев'яте. У 2001–2002 рр. найбільш динамічно розвивалися підприємства з виробництва кондитерської та молочної продукції, соусів, харчових приправ та хлібопродуктів. Переможцями Національного рейтингу «Краща торгова марка України» стали Харківська бісквітна фабрика, ВАТ «Кіровоградський птахокомбінат», «Дніпропетровський комбінат харчових концентратів», ЗАТ «Оболонь» та інші.

Це сприяло підвищенню рівня використання виробничих потужностей галузі, у 1999–2002 рр. принципово змінилися тенденції розвитку галузі: в цілому обсяги виробництва харчової продукції зросли в 1,7 раза, а щорічні темпи їх приросту становлять в середньому 14%. Зокрема, у 2001 р. темпи приросту виробництва у харчовій промисловості та у переробленні сільськогосподарської продукції порівняно з попереднім становили 8,4%, обсяг виробництва досяг 31 млрд. грн. Вироблено більше, ніж у 2001 р., олії, спирту етилового, лікєро-горілкової продукції, вина, кондитерських виробів, харчових концентратів, солі, мінеральних вод, пива-безалкогольних напоїв, консервів плодівовочевих і молочних, тютюнової продукції, мила тощо. У січні – травні 2003 р. обсяги виробництва продукції галузі зросли на 15% порівняно з аналогічним періодом минулого року. Зростання відбулося по всіх видах основної продукції.

Позитивна динаміка виробництва в харчовій промисловості та з перероблення сільськогосподарських продуктів спостерігається другий рік поспіль. У 2004р. порівняно з попереднім роком випуск продукції збільшився на 19,3%, у 2003 р. – на 12,5%.

Вагомий внесок у досягнення позитивних результатів зроблено підприємствами молочної промисловості та з виробництва інших харчових продуктів, де обсяги виробництва зросли проти рівня 2003р. відповідно на 38,9% та 28,5%.

Приріст виробництва у січні-вересні 2005 р. склав 17,2% порівняно з відповідним періодом 2004р. (Таблиця 2)

У 2004 р. зріс випуск таких основних видів продукції: молока обробленого рідкого, сирів жирних, ковбасних виробів, продуктів кисломолочних, борошна, виробів кондитерських з цукру, включаючи білий шоколад, шоколаду та інших продуктів харчових готових з вмістом какао, горілки, спирту питного з вмістом спирту менше 45,4%, безалкогольних напоїв.

У 2005 р. зросло виробництво таких найважливіших видів продовольчих товарів, як молока обробленого рідкого та горілки, спирту питного з вмістом спирту менше 45,4%.

Відносно виробництва основних видів продукції харчової промисловості на одну особу, то в області є дещо нижчий рівень, ніж у державі. (Таблиця 3).

З метою забезпечення стабільного надходження сільськогосподарської сировини необхідної якості та уникнення додаткових витрат на посередників потужні харчові підприємства почали створювати власні сировинні зони шляхом укладання довгострокових договорів поставки із сільгоспвиробниками та договорів оренди сільськогосподарських земель. Формування сировинної бази сприяло збільшенню на 30% продукції м'ясо- і рибопереробних підприємств, на 7% жиролійних, на 3% зернообробних і хлібопекарських.

Нарощування виробництва тваринницької продукції та розширення сировинної бази для харчової промисловості значною мірою зумовлено реалізацією Указу Президента України «Про заходи щодо стабілізації ситуації на споживчому ринку та розвитку тваринництва у 2001–2002 роках» від 17 лютого 2001 р. В результаті у 2001 р. вдалося стабі-

Таблиця 2

Виробництво найважливіших видів продукції харчової промисловості

Показники	1985	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2004 у % до 2003	9 міс. 2005	9 міс. 2005 у % до 9 міс. 2004
М'ясо, включаючи субпродукти I категорії, тонн	52397	56936	22701	14311	9160	14434	13505	91,4	10564	110,4
Ковбасні вироби, тонн	10960	13655	5521	3507	1783	2448	3008	125,7	2006	99,4
Масло тваринне, тонн	4819	5376	3520	1613	1087	773	1229	158,9	731	71,2
Борошно, тонн	210180	211593	102466	38045	23169	27288	29147	106,8	22276	134
Хліб і хлібобулочні вироби, тони	242549	251081	92644	23698	21207	24219	23218	98,1	14449	95,8
Горілка і лікєро- горілки, тис. дал	1541	1508	1293	442	240	149	179	149,3	214	175,4
Безалкогольні напої, тис. дал	1705	2569	680	1368	1437	2282	2117	100,6	1999	127,1
Пиво, тис. дал	3711	2924	1116	445	163	338	291	84,4	183	79,2
Макаронні вироби, тонн	6683	8165	2574	385	509	58	32	77,2	20	2р.
Мінеральні води, тис. дал	1120	1880	526	1306	948	1192	1258	111,3	734	134,2

Таблиця 3

Виробництво найважливіших видів продукції харчової промисловості на одну особу

Показники	1990	1995	2000	2001	2002	2003		2004	
						область	Україна	область	Україна
М'ясо, включаючи субпродукти I категорії, кг	39,6	15,5	9,8	5,5	6,5	10,3	11,8	9,7	11,4
Ковбасні вироби, кг	9,5	3,8	2,4	1,4	1,3	1,7	5,6	2,2	7,0
Масло тваринне, кг	3,7	2,4	1,1	1,6	0,8	0,6	3,0	0,9	2,9
Борошно, кг	147,2	69,8	26,2	22,0	16,5	19,4	59,0	20,9	62,0
Хліб і хлібобулочні вироби, кг	174,7	63,2	16,3	15,4	15,1	17,3	50,3	16,6	48,6
Кондитерські вироби, кг	15,1	3,3	0,8	1,2	2,0	1,9	17,5	1,4	6,5
Безалкогольні напої, л	17,9	4,6	9,4	14,0	10,2	16,3	23,4	15,2	29,8
Макаронні вироби, кг	5,7	1,8	0,3	0,4	0,4	0,04	1,8	0,02	2,1
Мінеральні води, л	13,1	3,6	9,0	6,2	6,8	8,5	18,3	9,0	24,8

лізувати ситуацію в галузі і навіть збільшити обсяги виробництва продукції тваринництва на 5%, у 2002 р. – на 8%. Зростанню поголів'я худоби та птиці, підвищенню їх продуктивності сприяло збільшення на 32% виробництва готових кормів для тварин. (Таблиця 4).

Зросла конкурентоспроможність українських продуктів харчування на внутрішньому і зовнішньому ринках. Майже 95% продовольчих товарів, що реалізуються на внутрішньому ринку, є продуктами вітчизняного виробництва. В середині 90-х років це співвідношення було не на користь місцевих виробників.

же до 20 країн далекого зарубіжжя. Найактивнішими імпортерами були Росія (46% усього експорту сільськогосподарської продукції), Білорусь, Молдова, Азербайджан, Литва, Австрія, Іспанія, Німеччина, Греція.

Найбільш динамічно зросли у 2002 р. поставки на зовнішні ринки таких українських харчових продуктів: цукру – у 6 раз, масло-жирової продукції – у 1,4 раза, шоколаду, алкогольних і безалкогольних напоїв – у 1,2 раза. Такі результати в основному були досягнуті за рахунок розвитку інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності та успішної маркетингової діяльності вітчизняних

Таблиця 4

Темпи росту виробництва продукції (робіт, послуг) по основних видах промислової діяльності за 2005 рік

Показники	Темпи росту (у порівнянних цінах), у %		
	грудень 2005р.		2005р. до 2004р.
	до листопада 2005р.	до грудня 2004р.	
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	82,4	101,9	117,8
Харчова промисловість	82,4	101,9	118,1
м'ясна промисловість	78,1	75,5	108,9
промислове виробництво рибної продукції	130,2	404,7	110,4
промислове перероблення овочів та фруктів	-	93,6	166,4
виробництво жирів	-	-	-
виробництво молочних продуктів	86,1	111,9	115,9
вироблення зерна, виробництво крохмалю	104,5	142,2	143,4
виробництво готових кормів для тварин	83,2	181,5	213,2
виробництво інших харчових продуктів	52,7	104,3	118,8
виробництво напоїв	154,6	142,4	130,0
Тютюнова промисловість	-	-	-

У ході реалізації Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів» від 7 серпня 2001 р. Україна зміцнює свої позиції на світовому ринку продуктів харчування, експорт яких у 2002 р. перевищив 850 млн дол. США, що на 12% більше, ніж у попередньому році. Зовнішньоторговельний оборот основних видів продукції харчової промисловості у 2002 р. перевищив 1,5 млрд. дол. США або 42,7% зовнішньоторговельного обороту сільськогосподарської продукції України. Позитивне сальдо становило 180 млн дол. США. (Таблиця 5)

Продовольчі товари з України експортуються до країн СНД, Балтії, а також май-

виробників харчових продуктів на зовнішньому та внутрішньому ринках. Вони беруть активну участь у всесвітніх виставках «ЕКСПО», «Зелений тиждень» (ФРН), організують національні та міжнародні виставки-ярмарки «Продукти України», «Агро», «ПРОДЕКСПО УКРАЇНА», «Оптові продовольчі товари» тощо. Прикладом міжнародного визнання продукції вітчизняних підприємств харчової промисловості є вихід у 2001 р. української компанії «Сандора», першою з країн СНД, у фінал європейського конкурсу якості. З метою розширення збуту продукції виробники продуктів харчування створюють власні торгові марки, розвивають мережі фірмової торгівлі, оптових баз та представництв.

Таблиця 5
Частка продукції харчової промисловості у зовнішній торгівлі України

Прказники	Експорт						Імпорт					
	1996	1998	1999	2000	2001	2002	1996	1998	1999	2000	2001	2002
Продукція харчової промисловості	1498	232	248	402	451	346	845	332	444	440	390	541
Сальдо по всій торгівлі, млн дол. США	-	-	-	-	-	-	-4198	-2038	-265	+617	+490	+980
у т. ч. по продукції сільського господарства і харчової промисловості	+1618	+329	+527	+468	+698	+1275	-	-	-	-	-	-

Споживання основних продуктів харчування свідчить про те, що попит населення на дані товари повністю не забезпечується промисловим виробництвом. У споживанні збільшується частка продуктів харчування, вироблених підприємствами-фізичними особами, в особистих підсобних господарствах населення та завезених товарів. (Таблиця 6)

мисловості, а саме: створення сприятливих умов для активізації інноваційного розвитку галузі, прискорення модернізації її матеріально-технічної бази, впровадження сучасних технологій та широке застосування новітніх наукових розробок.

Для досягнення поставлених цілей, на нашу думку необхідно здійснити низку важ-

Таблиця 6
Споживання продуктів харчування на одну особу

(кілограм)

Прказники	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	
							область	Україна
М'ясо і м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо (включаючи сало і субпродукти в натурі)	42,4	31,0	29,8	29,1	30,0	30,3	32,6	38,5
Молоко і молочні продукти (в перерахунку на молоко)	359,2	311,6	295,0	289,9	300,9	301,6	303,5	226,0
Яйця, штук	208	141	167	171	181	182	208	220
Риба і рибо продукти	10,8	2,2	5,1	5,2	6,3	7,3	7,9	12,3
Цукор	46,4	27,9	34,7	34,1	30,9	30,9	33,4	38,4
Олія	10,3	6,1	8,3	8,3	9,0	10,0	12,2	13,0
Картопля	193,2	124,5	171,9	160,8	174,2	192,8	199,5	141,4
Овочі і баштанні	93,0	60,4	72,3	77,0	79,3	80,2	82,3	115,4
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	43,9	42,5	22,5	25,1	22,8	22,5	22,6	33,9
Хлібні продукти	188,0	160,9	138,4	140,6	135,6	128,9	134,6	125,6

З року в рік від діяльності харчової промисловості збільшуються надходження до бюджету. Так, у 2001 р. вони перевищили 4 млрд грн, у тому числі майже 2 млрд грн акцизного збору від реалізації спирту, алкогольних напоїв, пива та тютюнових виробів. Це на 30% більше, ніж у 2000 р. У 2002 р. до державного бюджету надійшло понад 5 млрд грн. Майже 85% надходжень забезпечено за рахунок сплати акцизного збору, податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств.

Така ситуація дозволяє нам сформулювати основні пріоритети розвитку харчової про-

ливих заходів, а саме: по-перше, скоротити імпорту продовольства і створити необхідне економічне середовище для його власного виробництва і всебічної підтримки вітчизняного товаровиробника. Для розв'язання цієї проблеми варто залучити всі можливі джерела, проте перевагу і стимулювання відповідно дати тим, які в даний час є найбільш реальними і перспективними в кожному регіоні; по-друге, розробити принципи всебічної підтримки політики самозабезпечення регіонів, що дає змогу на такому рівні створити реальні можливості найповнішого врахування особливостей і традицій, форму-

вання продовольчого фонду; по-третє, продовольча політика держави має чітко визначити місце й роль різних форм власності і підприємництва у формуванні ринку продовольства. Не заперечуючи значення державного сектора, слід також орієнтувати виробництво продовольства на кооперативних засадах.

На особливу увагу при цьому заслуговують питання державного регулювання і підтримки харчо промислового виробництва. Узагальнення десятирічного вітчизняного досвіду переходу до ринку та сторічного досвіду країн із розвинутою економікою дозволяє зробити такі основні висновки:

— створення та ефективне функціонування соціально орієнтованої економіки неможливе без державного регулювання найважливіших параметрів розвитку суспільного виробництва і соціальної сфери. Це зумовлене тим, що не всі функції і дії, котрі потрібні для ефективного перебігу відтворювальних процесів і забезпечення повноцінного життя суспільства, можуть бути реалізовані через ринкові відносини;

— ринок, як основний регулятор виробництва, сам стає суб'єктом державного регулювання з орієнтацією на досягнення соціального прогресу;

— державне регулювання економіки повинне не підміняти ринковий механізм, а лише доповнювати його завдяки переважанню економічних важелів впливу на розвиток суспільного виробництва;

— основними принципами державного регулювання економіки мають бути: по-перше, мінімальне втручання державних органів у економічні процеси (їм доцільно делегувати лише ті функції, які не можуть бути забезпечені суб'єктами ринкових відносин); по-друге, вплив відповідних владних структур на розвиток соціально-економічних процесів здійснюється за допомогою встановлених державою економічних регуляторів і нормативів;

— найбільшого державного регулювання і підтримки вимагає харчова промисловість. Зумовлено це тим, що ця галузь є життєво необхідною в будь-якому суспільстві і розглядається як пріоритетна при обґрунтуванні перспектив соціально-економічного розвитку країни.

IV. Висновки. Аналіз динаміки обсягів виробництва і галузевої структури харчової промисловості України не буде завершеним,

якщо ми не дамо відповіді на запитання: яку ж галузеву структуру харчопромислового виробництва доцільно планувати на перспективу.

На нашу думку, вирішальний вплив на зазначені структурні зміни в перспективі матиме рівень конкурентоспроможності окремих видів продукції та їх груп як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, а також можливості її підвищення по кожному з видів продукції. Головним при цьому, безумовно, є конкурентоспроможність на зовнішньому ринку, адже досягши її там, ми досягнемо її і на внутрішньому ринку. До того ж для захисту вітчизняного товаровиробника на внутрішньому ринку держава повинна використовувати цілу систему заходів, зокрема, застосування імпортного мита.

Якщо ж узяти до уваги, що трудо-, енерго- і капіталомісткість продукції харчової промисловості значно високі, то можна з упевненістю здійснювати прогнози показників про значні можливості досягнення конкурентоспроможності продовольчих товарів в Україні.

Таким чином, основними складовими підвищення конкурентоспроможності харчової продукції та подальшого зміцнення позицій галузі на внутрішньому і зовнішньому ринках є підвищення ефективності виробництва з використанням переваг, характерних для середніх і великих підприємств; посилення інтеграційних процесів, раціональне розміщення та регіональна спеціалізація виробництва; розвиток сучасного наукового забезпечення харчової промисловості, високорозвинутого продовольчого машинобудування; удосконалення виробничої інфраструктури, забезпечення високих показників екологічної безпеки галузі; подальший розвиток конкурентного середовища серед підприємств з метою забезпечення здешевлення вітчизняної продукції, розширення вітчизняного споживчого попиту і стимулювання збільшення обсягів продукції харчової промисловості.

1. Україна за роки незалежності, 1991 – 2003. – 5-е вид., перероб. та доп. – К.: Нора – Друк, 2003.

2. Україна у цифрах у 2004 році: Статистичний довідник. За ред. О.Г. Осаулєнка. – К.: «Консультант», 2005.

3. Статистичний бюлетень: Про роботу промисловості області за 2005 рік. За ред. Колібрівського М.М. – Івано – Франківськ, 2006.

In the article the changes of production volume of enterprises of food retail industry are analysed for 2004–2005, the tendencies of structural changes on the basis of estimation of dynamics of production

volume and investments in food retail industry of Ukraine are estimated. The ways of improvement of structure of food industry are offered.

Якубів В.М.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО СЕЛА

Досліджено організаційні аспекти сучасного стану сільського господарства в регіоні. Визначено організаційні передумови стратегічного розвитку аграрного сектора. Обґрунтовано основні завдання соціально-економічного розвитку Карпатського села.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, регіон, організаційні передумови, господарства населення, агроформування.

I. Вступ. Перехід аграрного сектора на ринкові засади функціонування спричинив значні зміни в соціально-економічній сфері на селі. Подальший розвиток сільської території залежить як від суб'єктів господарювання на ній, так і від рішень і дій державних органів влади. Проте, в будь-якому випадку, в основі визначення перспективи певного елемента економічного життя лежить аналіз наявних передумов та особливостей його розвитку на сучасному етапі. Тобто висхідним етапом в процесі окреслення стратегії сталого розвитку Карпатського регіону повинен бути детальний аналіз позитивних і негативних наслідків попередніх періодів функціонування аграрних відносин, їх причини, а також дослідження сучасних умов та засад господарювання аграрних товаровиробників.

Проблемі забезпечення сталого розвитку села Карпатського регіону приділяють увагу такі вчені як: І.Ф. Баланюк, В.Х. Брус, М.В. Вишиванюк, Г.Д. Гуцуляк, М.В. Шурик, В.В. Юрчишин. Водночас залишаються окремі аспекти даного питання недостатньо дослідженими. Зокрема, виникає потреба у детальному вивченні організаційних чинників процесу реформування та їх впливу на сьогодення – як однієї з основних передумов налагодження подальшого розвитку аграрного сектора.

II. Постановка завдання. Досліджуючи тенденції становлення нових аграрних відносин в Карпатському регіоні необхідно вивчити вплив організаційних факторів, які мали місце впродовж періоду реформ, на сучасний стан розвитку сільського господарства. На цій основі запропонувати певні напрями, що сприятимуть забезпеченню соціально-економічного розвитку сільської території.

При розробці даної теми автором застосовувались загальнонаукові та специфічні методи: аналіз і синтез – для вивчення рівня розвитку господарських структур; порівняння – для співставлення даних по регіону із середньо державними; метод наукової абстракції – для формулювання висновків та визначення завдань стратегічного розвитку сільського господарства.

III. Результати. Сучасний етап розвитку аграрних відносин в регіоні умовно можна назвати «стабілізаційним» (враховуючи основні соціально-економічні показники становлення сільської території). Даний період, як і попередній (аграрного реформування) створює певні засади та передумови для налагодження подальшого розвитку АПК.

З метою визначення тенденцій стратегічного розвитку слід, перш за все, детально дослідити організаційні аспекти сучасного етапу становлення аграрного сектора, виявити їх позитивні і негативні наслідки. Особливо це стосується аналізованого регіону Карпат, в якому найперше розпочалися процеси реформування. Так, початком підготовчої роботи, спрямованої на кардинальні зміни у земельних відносинах на селі стало прийняття ще 19 вересня 1990 року ухвали Львівської обласної ради «Про першочергові заходи відродження села», у якій земля проголошувалась власністю народу [1, 65]. Далі

за Львівською була Івано-Франківська область, де 30 жовтня 1990 року обласна рада прийняла ухвалу «Про земельну реформу в Івано-Франківській області». Наступні ухвали, рішення та розпорядження органів місцевого самоврядування сприяли подальшому проходженню процесу реформування.

Деякі результати майже десятирічного періоду трансформаційних перетворень в АПК відображено у табл.1.

По-друге, у досліджуваному регіоні середній розмір земельного паю становить лише 1,45 га, і є нижчим ніж в інших областях. Безумовно, цей фактор негативно впливає на розвиток великих агроформувань, оскільки для організації аграрного господарства, що функціонуватиме на площі 300 га, в Карпатському регіоні підприємцеві потрібно співпрацювати (орендувати землю) з 207 власниками земельних паїв, тоді як наприк-

Таблиця 1
Моніторинг паювання сільськогосподарських угідь в Карпатському регіоні та Україні
(станом на кінець 2004 р.) [2, 3]

Регіон	Розпайовано сільськогосподарських угідь, тис. га	Кількість громадян, які набули право на земельний пай, чол.	Кількість виданих державних актів на право власності на земельну частку, шт.	Середній розмір земельної частки (паю), га
Закарпатська обл.	159,7	121038	101161	1,32
Івано-Франківська обл.	219,5	202698	111988	1,08
Львівська обл.	611,9	353928	234139	1,73
Чернівецька обл.	267,8	189867	89908	1,41
Разом по регіону	1258,9	867531	537196	1,45
Разом по Україні	27381,2	6914446	4937448	3,96

З наведених даних у таблиці 1 та деяких інших розрахунків випливає ряд висновків.

По-перше, в Карпатському регіоні розпайовано практично всі землі колишніх недержавних сільськогосподарських підприємств серед їх членів, пенсіонерів та прирівняних до них осіб. В результаті майже 28 % сільського населення або 867,5 тис. чол. здобули право на земельну частку. При цьому, слід відмітити деякі негативні сторони такого процесу: станом на кінець 2004 р. тільки близько 62 % селян досліджуваних областей отримали державні акти на право власності на земельні ділянки. Для прикладу у Чернівецькій області даний показник становить менше 50 %. Таке явище спричинено, перелусім, проблемами організаційного характеру сфери землевпорядкування. Як наслідок - ускладнюється та сповільнюється процес залучення землі до повноцінного економічного обороту.

лад у Чернівецькій області – з 72 селянами; у Луганській області – лише з 32. основною причиною такого явища є високий показник густоти населення та низька землезабезпеченість в регіоні Карпат. Так, щільність населення у досліджуваних областях складає 108,5 чол. на 1 км², проти 68 чол. на 1 км² в Україні. При цьому на одного жителя Західного регіону припадає лише 0,46 га сільськогосподарських угідь, тоді як середньо державний показник становить відповідно 0,79 га.

Таким чином в результаті аграрного реформування та здійсненого паювання певна категорія селян (визначена на законодавчому рівні) отримала право власності на земельну частку, якою розпоряджається на власний розсуд. Відповідно до цього всіх теперішніх селян-власників землі можна класифікувати у три групи (за ознакою способу використання свого паю).

Перша група представлена селянами, які за рахунок індивідуальної чи сімейної праці здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції на власній ділянці (як для задоволення особистих потреб так і для реалізації її з метою отримання певного доходу). Дана група є найбільшою не тільки стосовно двох інших груп селян-власників земельних паїв, але й у відношенні щодо виробництва валової продукції сільського господарства. Так, у Карпатському регіоні господарства населення маючи у власності і користуванні близько 62 % усіх сільськогосподарських угідь даної місцевості, виробляють 90 % валової продукції (рис. 1). В середньому по Україні такі показники становлять близько 31 % та 38,5 % відповідно.

Рис. 1. Виробництво валової сільськогосподарської продукції різними категоріями господарств (%)

Активний розвиток господарств населення в західних областях в порівнянні з загальнодержавним рівнем пояснюється, перш за все, тим, що саме тут вперше почали здійснюватись реформування. І будучи експериментальним регіон зазнав найбільше негативу пов'язаного з суб'єктивними і об'єктивними недоліками організаційно-політичного характеру на шляху проведення аграрних реформ [4, 20–21]. Як наслідок — значна частина КСП «розпались» без можливості перетворення у нові ринково-адаптовані форми господарювання. Відповідно селяни отримавши свої земельні і майнові паї почали господарювати самотійно.

Друга група представлена власниками паїв, земля яких залишається необробленою. Сюди відносяться селяни, які не можуть через певні обставини (фізично невмозможливо) чи не бажають працювати на своїй земельній ділянці, і водночас не віддають її в оренду. Слід відмітити, що протягом останніх трьох років частка селян віднесених до цієї категорії збільшується. Причиною такого явища є кілька наступних чинників. По-перше, селяни, вважають зайняття сільськогосподарською діяльністю не вигідною справою. По-друге, не здають в оренду свій пай, бо відсутній попит на нього (оскільки в деяких селах регіону немає функціонуючих агроформувань). По-третє, селяни відмовляються укладати договори оренди на наступні

терміни, через невиконання умов такої угоди орендарем, його недбале ставлення до землі. Таким чином друга група власників земельних паїв збільшується за рахунок зменшення кількості селян у першій і третій групі (про яку йдеться далі).

До третьої класифікаційної групи відносимо власників земельних паїв, які віддали останні в оренду. У сучасних умовах оренда є важливим регулятивним інструментом земельних відносин. Така група селян відіграє значну роль у налагодженні сталого розвитку аграрного сектора шляхом сприяння в організації великого підприємництва в сільському господарстві.

На основі оренди селянських паїв функціонують сучасні агроформування нового типу, що утворення за допомогою реорганізації колишніх КСП (табл. 2).

мірою вищу ступінь розвитку. Зокрема починаючи з 2003 р. агроформування функціонують рентабельно. Частка збиткових підприємств щороку зменшується. Такі суб'єкти

Таблиця 2

Результати реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств
Карпатського регіону [2, 5]

Регіон	1990		2004 р.	
	Кількість колективних сільськогосподарських підприємств	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Кількість новостворених сільськогосподарських підприємств	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га
Карпатський регіон	1369	2225,9	1780	708,6
Закарпатська обл.	169	357,2	248	81,4
Івано-Франківська обл.	310	340,1	446	125,3
Львівська обл.	645	1118,3	696	331,2
Чернівецька обл.	245	410,3	390	170,7
Україна	11766	38705,4	20067	24839,6

На основі даних наведених у таблиці 2 та деяких інших проведених розрахунків можна виокремити ряд особливостей процесу становлення та розвитку сільськогосподарських підприємств у регіоні.

По-перше, в результаті реформування на базі одного КСП утворилось 1,3 агроформування нового типу. При цьому середній розмір таких виробничих структур (за площею земельних угідь) менший в 1,5 раза від своїх попередників (становить 533 га проти 782 га). Загалом в користуванні сучасних агроформувань станом на початок 2004 року знаходилося тільки близько 32 % сільськогосподарських угідь КСП дореформеного періоду. Вищеописане свідчить про те, впродовж трансформаційного періоду великі, потужні підприємства розпадались, а на їх місці створювалось одне чи кілька невеликих формувань значно нижчої потужності. Тобто на селі не вдалось зберегти цілісний майновий фонд. Однією з причин такого явища можна вважати невідповідність та неосвізаність усіх учасників процесу реформування.

Ще однією важливою особливістю є те, що реорганізовані сільськогосподарські підприємства впродовж порівняно короткого періоду становлення вийшли на певною

господарювання досліджуваного регіону маючи у власності і користуванні 2,9 % сільськогосподарських угідь усіх агроформувань країни виробили у 2004 р. майже 3,2 % валової продукції усіх підприємств України. Проте залишається багато невирішених питань стосовно матеріально-технічного оснащення, недостатності оборотних коштів, проблеми переробки та збуту продукції тощо.

IV. Висновки. Таким чином на основі досліджених сучасних умов та особливостей становлення села та сільського господарства у ньому, можна визначити пріоритетні організаційні завдання щодо перспективного розвитку аграрного сектора Карпатського регіону.

1. Укрупнення сільськогосподарських підприємств. Зважаючи на наявні проблеми агроформувань пов'язані зі складністю забезпечення необхідними виробничими засобами (технікою, паливом, високоякісним насінням, засобами захисту рослин тощо), неможливістю запровадження новітніх технологій, сучасним товаровиробникам слід кооперуватись, об'єднуватись у більші формування. Середній розмір підприємств доцільно довести до науково обґрунтованого раціонального рівня (який визначений науковцями УААН відповідно до природноклі-

матичних умов та галузевої структури виробництва) [3, с. 38–41].

2. Розвиток інтегрованих агропромислових формувань. Проблеми, пов'язані з недосконалістю функціонування переробної сфери для сільського господарства породжують негативні процеси в аграрному секторі, зокрема через незабезпеченість в регіоні центрів переробки льону та цукрових буряків, які економічно вигідно тут вирощувати, сільськогосподарські підприємства значно знизили виробництво такої продукції. Крім цього надто дорогі посередницькі послуги на аграрному ринку спричиняють низьку віддачу товаровиробнику тваринницької продукції. Інтеграція виробничої та переробної сфери сприятиме налагодженню взаємовигідних економічних відносин учасників таких агропромислових формувань.

3. Підтримка господарств населення. Враховуючи важливість розвитку великого підприємництва – як основи майбутнього АПК, слід також створювати умови для функціонування господарств населення. З метою їх підтримки, термінового вирішення потребують такі основні питання: налагодження взаємовигідних зв'язків з учасниками процесу: виробництво – переробка – реалізація; удосконалення орендних відносин.

Отже основні засади організації та функціонування сучасного аграрного сектора, які є результатом процесу реформування, являються передумовами забезпечення подальшого розвитку сільської території та сільського господарства у ній. Тільки врахувавши усі позитивні та негативні риси періоду останніх п'ятнадцяти років, можна раціонально спрямувати стратегію соціально-економічного розвитку села.

1. Вишиванюк М.В. Новий етап розвитку аграрної реформи в області. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 218 с.

2. Земельна реформа в Україні (інформаційні матеріали станом на 1 жовтня 1999 р.). – К.: 1999. – 17 с.

3. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і Західного регіону України / Редкол.: М.В. Зубець (голова редакційної колегії) та ін. – К.: Урожай, 2004. – 560 с.

4. Андрийчук В.Г., Зубець М.В., Юрчишин В.В. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти. – К.: Аграрна наука, 2005. – 140 с.

5. Наявність земель та розподіл їх по землекористувачах, власниках землі та угіддях: Статистичний зб. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – 75 с.

The organizational aspects of the modern state of agriculture are explored in a region. Organizational pre-conditions of strategic development of agrarian sector are definite. The author suggests basic tasks of socio-economic development of Carpathians village.

Лисюк Н.В.

ДЕРЖАВНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАЙНЯТОСТІ ЯК ОДИН З ВИДІВ ІНВЕСТИЦІЙ В РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Розглянуто суть та значення людського капіталу села в умовах трансформаційної економіки. Визначено необхідність інвестицій в освіту селян шляхом використання механізму державної служби зайнятості.

Ключові слова: людський капітал, інвестиції в людину, селянин, служба зайнятості, підприємництво.

І. Вступ. Проголошення вищим керівництвом країни 2006 року «Роком села в Україні» є щонайменше свідченням визнання проблематичності його розвитку. Сьогодні є надія, що ця подія не перетвориться на чергову кам-

панію. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005р. схвалено Концепцію Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 рр., цілями якої є реалізація основних напрямів державної політики, створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, розв'язання соціальних проблем села, розвиток високоефективного конкурентоспроможного на внутрішньому і зовнішньому ринках аграрного сектора, забезпечення продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української культури та духовності. Посилення уваги держави до розв'язання проблем розвитку села актуалі-

зує науковий пошук у напрямі перегляду концептуальних засад розвитку аграрної сфери, зокрема сільського соціуму.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в останні роки в економіці України в цілому, так і в аграрному секторі зокрема, призвели до значного скорочення аграрного ресурсного потенціалу, порушення оптимальних пропорцій його складових, а також до різкого зниження результатів його використання. Підтвердженням цього є гостра проблема кадрового забезпечення села (особливо його якісного складу), зумовлена демографічною ситуацією в сільських регіонах, погіршенням показників їх соціального розвитку, некваліфікованим менеджментом у більшості агроформувань.

Першопричиною безініціативного ставлення значної частини селян до реформи і відстороненого спостереження процесу перетворень стала традиційна недооцінка державою визначальної ролі селян, зневажання їх самобутності, примусове відкладання на майбутнє задоволення елементарних життєвих потреб та інтересів. Розвиток же аграрної сфери неможливий без випереджального всебічного розвитку самих селян – головного учасника аграрних відносин, основної мети і вирішального фактора соціально-економічного зростання.

II. Постановка завдання. Ситуація в аграрному секторі змінилася, а людський чинник так і не став центральним елементом у системі управління державними інвестиціями. Таким чином торкаємося проблематики, пов'язаної з категорією людського капіталу.

Дослідження проводилось на матеріалах статистичної звітності Хмельницького управління статистики. Теоретичною і методичною основою дослідження стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених. Використані такі методи: абстрактно-логічний, монографічний, статистико-економічний.

Дослідженню аспектів формування, розвитку й реалізації людського капіталу як цілісної концепції присвятили свої праці багато американських учених, зокрема Т. Шульц, А. Бартель, Г. Беккер, М. Боуен, Дж. Фендрик, Ф. Махлуп. Пізніше ці аспекти знайшли відображення у дослідженнях європейських економістів – Г. Бартельса, М. Боона, В. Гофмана, Г. Тена, С.Блека, а починаючи з 90-х років – у дослідженнях

російських вчених, зокрема в роботах С.А. Дятлова, С. Валентея, Р. Нурієва, А.М. Олійника. Серед українських учених цими проблемами займалися О.Ю. Амосов, О.А.Грішнова, М.І. Долішній, В.О. Куценко, Л.Ю. Мельник, І.О. Джаїн, О.М. Бородіна, Л.І. Михайлова, Н. Голікова, В. Дем'яненко, Г. Головінова та інші.

Проте окремі питання теорії та практики формування людського капіталу АПК ще не достатньо вивчені й вимагають поглибленішого дослідження. І в цьому плані визначальним стає дослідження впливу інвестицій в людський капітал на розвиток секторів економіки і рівень ділової активності, визнання ролі людського чинника в ефективному використанні виробничих ресурсів, особливо в сільському господарстві.

III. Результати. Людський капітал у визначенні Г. Боуена «складається з набутих знань, навичок, мотивації і енергії, якими наділені людські істоти і які можуть використовуватися протягом певного часу з метою виробництва товарів та послуг».

У трактуванні Л. Туроу людський капітал являє собою «продуктивні здібності, обдарування і знання».

Т. Шульц зводить людський капітал до розвитку знань і здібностей, які людям надають «шкільна освіта, навчання на робочому місці, зміцнення здоров'я і зростаючий запас економічної інформації». Г. Беккер дає інше визначення цього поняття: «людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи».

М. Крітський вважає, що в основі людського капіталу лежить «рух економічного суб'єкта як нової сили суспільного прогресу й інтелектуальної діяльності».

Р.Капелюшников розглядає людський капітал як «запас знань, здібностей і мотивацій, що є у кожного», які «складають капітал, оскільки формування їх потребує відволікання коштів за рахунок поточного споживання, але при цьому вони стають джерелом підвищення продуктивності і заробітків у майбутньому».

Російський дослідник С. Дятлов дає характеристику людського капіталу, яка найповніше відповідає нашому уявленню: «Люд-

ський капітал — це сформований у результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері суспільного виробництва, сприяє зростанню продуктивності праці і тим самим впливає на зростання доходів (заробітків) даної людини».

У певній мірі цієї позиції дотримується український дослідник О.А. Грішнова, за визначенням якої людський капітал — це економічна категорія, що характеризує сукупність сформованих і розвинутих внаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають у їхній власності, використовується в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливають на зростання доходів свого власника та національного доходу. О.М.Бородіна дає наступне визначення: «Людський капітал аграрної сфери економіки — це наявний в ній запас природних здібностей, талантів, духовного та фізичного здоров'я, а також набутих — освітнього рівня, професійних знань, кваліфікації, практичних навичок та життєвого досвіду, які доцільно використовуються у суспільному виробництві і приносять дохід їх власникам забезпечуючи ефективний розвиток галузі».

Тобто можна зробити висновок, що одні вчені розглядають людський капітал як сукупність якостей, які визначають продуктивність і можуть стати джерелом доходу для людини, сім'ї, підприємства, в інших — це поняття тісно пов'язане з інвестиціями, які суспільство, підприємство і сама людина направляє на формування трудового потенціалу.

Таким чином, у економічній літературі поняття людського капіталу розглядається у вузькому і широкому ракурсі. У вузькому розумінні однією з форм капіталу є освіта. Людським його називають тому, то ця форма стає частиною людини, а капіталом є внаслідок того, що являє собою джерело майбутніх задоволень або майбутніх заробітків, чи того й іншого разом.

У широкому розумінні людський капітал формується шляхом інвестицій (довгострокових вкладень капіталу) у людину у вигляді втрат на освіту і підготовку робочої сили на виробництві, на охорону здоров'я, міграцію та пошук інформації про ціни і доходи. Отже,

незважаючи на таке розмаїття суджень вчених стосовно структури людського капіталу, усіх їх об'єднує визнання домінуючого фактору освітнього, тобто знань, навичок, умінь та здібностей до їх сприйняття і періодичного оновлення.

По суті, основний елемент людського капіталу — це інвестування в людину. Ці вкладення є джерелом економічного зростання не менш важливими ніж капіталовкладення в матеріально-речові фактори виробництва та землю. Згідно з теорією людського капіталу його безперервне якісне оновлення визначальним чинником, який послаблює тиск соціально-економічних проблем трансформаційного періоду як на окрему особу, домогосподарства і на суспільство в цілому.

На цьому слід зосередити особливу увагу, оскільки за історичними вимірами формування національної ідентичності, сучасні аграрні перетворення є настільки радикальними і непередбачуваними інституційно, що сільські осередки «не встигають» адаптуватися до зовнішніх викликів і відповісти традиційними морально етичними та соціально-психологічними стримуваннями й проти вагами негативним явищам, які супроводжують аграрну реформу. У свідомості селян спостерігаються так звані «культурний шок». Природно конфліктують між собою традиційні канони економічної поведінки з новими реаліями аграрних відносин. Тому держава одночасно з визначенням координат ринкової економіки має створювати умови для всебічної адаптації селян до вимог не рідко агресивного ринкового середовища.

Соціологічний зміст аграрних реформ потребує відповіді на таке важливе питання, як закономірності стратифікації аграрного соціуму. Дане питання повинно бути розглянутим перш за все з точки зору соціоекономічної природи підприємництва на селі. Важливе значення визначення підприємництва як інституції, яка вже традиційно ототожнюється з економічним зростанням, передбачає вивчення соціологічних аспектів даної категорії, а саме: економічних функцій, психологічних і історичних типів господарювання, сукупності соціальних груп та ідеологічної системи. Предмет підприємництва включає елементи власної культури, особливості соціального складу і способи самоідентифікації підприємницьких груп, їх місце у струк-

турах міжособистих зв'язків, ціннісно-нормативні основи господарської діяльності і т.д. Не зважаючи на активні наукові пошуки, специфікація умов розвитку і становлення підприємництва в аграрній сфері України потребує уточнення ряду положень.

Так, загалом сформулювалася точка зору, достатньо логічна у своєму теоретичному контексті про те, то доля ринкових трансформацій пов'язана передусім з розвитком підприємництва як економічного і ідеологічного руху. На наш погляд, така точка зору представляється неадекватною до реальних подій на пострадянському просторі. Підприємство відноситься до числа найскладніших понять, які мають численні інтерпретації. На нашу думку, дане питання повинно розглядатися не тільки у функціональному, але й структурному вигляді. Отже, важливими є питання того, чи дійсно розвиток аграрної сфери буде обумовлюватися успіхом чи невдачами розвитку підприємництва, яка соціальна база для створення і розвитку останнього існує і може вдосконалюватися, що являє собою реальний підприємець на селі як соціоекономічна постать та ін.

Свідченням руйнування людського капіталу зокрема Хмельницької області є те, що лише 9,1% працівників сільського господарства станом на 1.01.2001 року мали неповну та базову вищу освіту і лише 4,1% — повну вищу освіту, що втричі менше ніж у промисловості, а кількість освіченої молоді в віці від 15–35 років в загальній кількості сільськогосподарських працівників складала лише 20%, що свідчить про відтік молоді і молодих спеціалістів з села. Слід також зазначити, що кількість працівників сільського господарства області у 2005 році зменшилась порівняно з 2000 роком на 51,4%. При цьому рівень доходів сільських жителів по області виражений номінальною заробітною платою на 1.01.2005 року складав 187,8 грн., що втричі менше, ніж у промисловості і найменша серед усіх галузей економіки.

Тому так важливо в теперішніх умовах усвідомлення необхідності інвестицій в людський капітал села, адже це необхідна умова формування його якісного оновлення.

З усіх видів інвестицій в людський капітал — освіта є однією з найважливіших. Загальна і фахова освіта поліпшує якість, підвищує рівень і розширює запас знань людини,

а тим самим збільшує обсяг і якість людського капіталу. Особливо варто виділити вкладення, спрямовані на підвищення кваліфікації, навчання на виробництві, навчання основам ведення підприємницької діяльності.

Фактично в період централізовано-планового регулювання економіки у селян були пригнічені якості, що формують конкурентноспроможний людський капітал — ефективного власника землі, засобів виробництва та його результатів. Незважаючи на тотальні пропагандистські заходи загальнодержавного масштабу, спрямовані на виховання «почуття власника», воно залишалося нерозвинутим. Селянин був господарем лише колгоспного двору (особистого підсобного господарства), тому затребуваною залишалась мотивація до формування рис підприємця, менеджера, лідера та інших якостей, які характеризують ринковий тип економічної відповідальної поведінки і конкурентної економічної культури.

Після проведеного соціологічного дослідження виявлено, що в Хмельницькій області в 2005 році серед 150 респондентів мали бажання відкрити власну справу 46 осіб, тобто 30,7%; працювати в сільськогосподарському підприємстві лише 18 осіб або 12%; стати фермерами — 23 особи або 15,3%; вести особисті селянські господарства — 19 осіб або 12,7% і працювати в іншій сфері — 44 особи або 29,3%. Тобто найбільше серед опитаних мають бажання займатися власною справою на селі.

Ці та інші проблеми потребують опрацювання та вирішення саме державним ресурсом, тому доцільно спрямувати увагу на якісне оновлення людського капіталу на селі, в тому числі через систему механізмів служби зайнятості, яка сприяє адаптації селян до сьогоденних умов ведення підприємницької діяльності.

В процесі реформування аграрного сектору економіки в сільському господарстві Хмельницької області докорінно змінилися організаційно-правові форми господарювання та соціально-правові відносини. Разом з тим кількість незайнятих громадян серед сільського населення продовжує зростати.

Служба зайнятості прагне оптимально використати всі можливості щодо надання соціальних послуг мешканцям села, які звертаються за послугами до служби зайнятості.

Протягом січня-липня в базових центрах зайнятості області перебувало 22,3 тис. осіб членів особистих селянських господарств, працевлаштовано – 8605 осіб. Отримали одноразову виплату допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності – 257 осіб, проходили професійне навчання 883 особи, в тому числі на курсах цільового призначення – 56 осіб, брали участь у громадських роботах 3968 осіб. Станом на 01.08.2006 року на обліку в базових центрах зайнятості перебувало 8778 осіб зазначеної категорії.

Обласною службою зайнятості широко пропагуються різноманітні форми зайнятості на селі. Серед них організація підприємницької діяльності, створення комунальних підприємств, розвиток підсобного господарства, сільський туризм тощо. В центрах зайнятості області для безробітних за участю представників місцевих органів влади, інших державних та не державних установ, громадських організацій та благодійних Фондів проводяться різноманітні інформаційні та тематичні семінари, семінари-тренінги, „круглі столи», розповсюджується інформаційно-рекламна продукція, використовується радіо та друковані видання, створюються відеофільми щодо пропаганди саме таких форм зайнятості. Практикується участь керівництва ЦЗ у щотижневих виїзних зустрічах сільських громад із представниками органів влади, соціальними партнерами та роботодавцями щодо вирішення активної політики зайнятості на селі. Протягом серпня-вересня базовими центрами зайнятості будуть проводитись «круглі столи» з презентацією роботи центру зайнятості за новітніми технологіями для депутатського корпусу міських та районних рад. Під час «круглого столу» буде розглядатись питання зайнятості сільського населення.

Практика підписання двосторонніх угод між сільськими головами і районним центром зайнятості про співпрацю показала, що при цьому активізується відповідальність голів сіл і роботодавців, які підписали угоди про співпрацю, прискорюється створення нових робочих місць при сільських радах, у соціальній сфері. Завдяки цьому вивчається проблема зайнятості в кожному населеному пункті, а також привертається увага місцевої влади, зокрема, сільських голів, до цієї

соціальної проблеми і потреби вирішувати її всією громадою при активній допомозі районного центру зайнятості.

Протягом квітня 2006 року у восьми базових центрах зайнятості області були проведені семінарські заняття для мешканців сільської місцевості на тему – «Технологія органічного землеробства».

Переваги і складності». Метою проведення семінарів є орієнтація незайнятого населення сільської місцевості до розвитку підсобного сільського господарювання.

Семінари проводились обласним центром зайнятості спільно з Головним управлінням економіки Хмельницької ОДА. У семінарах взяли участь 142 безробітних, які мають присадибні ділянки, дійсно бажають і зацікавлені займатися землеробством у власному господарстві.

У серпні 2006 року викладачі інституту післядипломної освіти та дорадництва Подільського державного аграрно-технічного університету майже у всіх центрах зайнятості області провели інформаційні семінари на теми: «Тваринництво» (свинарство, бджільництво, птахівництво), «Рослинництво (овочівництво закритого та відкритого ґрунту, вирощування лікарських рослин, насінництво картоплі, рибицтво)», «Несільськогосподарський бізнес (сільський туризм, сфера послуг, торгівля)».

Метою проведення семінарів було спрямування селян до раціонального ведення особистого селянського господарства,

орієнтація до започаткування власної справи та перетворення власних господарств у продуктивні підприємства.

Протягом липня-серпня представники кластеру «Оберіг» проводили семінари-тренінги для безробітних з сільської місцевості, які бажають займатись сільським туризмом.

IV. Висновки. Виходячи з вище сказаного слідує, що сучасна особливість інвестиційних процесів у формування та розвиток аграрного людського капіталу підвищує значення якісного оновлення знань і практичних навичок тієї частини цього капіталу, яка нині використовується в аграрній сфері. Інвестиції в цю частину людського капіталу можуть забезпечити високий економічний ефект за досить короткий проміжок часу. Встановлено, що таке інвестування здійснюється через механізм державної служби зайнятості, яка являє собою головну сполуч-

ну ланку між аграрною освітою і виробництвом та основну складову системи безперервної освіти, що особливо актуально в умовах трансформації економічних відносин на селі та невідповідності до них селян.

1. Бородин О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, проблеми розвитку. – К.: ІАЕ. УААН, 2003. – 277 с.

2. Грішнюва О.А. Людський капітал і формування системи освіти і професійної підготовки. – К.: Товариство «Знання», КОО, 2001. – 254 с.

3. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала. – СПб.: Издательство СПб УЭФ. – 220 с.

4. Михайлова Л.І. Економічні основи формування людського капіталу в АПК. – Суми: «Довкілля», 2003р. – 326 с.

5. Могильний О.М. Регулювання аграрної сфери. – Ужгород: «Іва», 2005р. – 399 с.

6. Стан зареєстрованого ринку праці Хмельницької області за 2005 рік. Аналітично-статистичний збірник №4. – Хмельницький, 2005.

Essence and value of human capital of village is considered in the conditions of market economy. The necessity of investments is certain for formation of peasants by the use of mechanism of government service of employment.

Калачова І.В.

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СЕЛА ЯК ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ДЛЯ РОЗРОБКИ ПРОГРАМ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті розглянуто роль статистичних обстежень за соціально-економічним становищем сільських населених пунктів. Обґрунтовується необхідність створення інформаційної бази для забезпечення моніторингу соціальної сфери села, який виступає важливим інструментом при розробці і реалізації заходів державної соціальної політики.

Ринкове середовище вимагає пріоритетного розвитку соціальної сфери, в якій реалізуються соціально-економічні інтереси різних статевих-вікових груп населення, відносини суспільства і людини, задовольняються матеріальні та духовні потреби, створюються належні умови життєдіяльності.

Соціальна сфера села як економічна категорія є об'єктом широкого соціально-економічного вивчення. Мета даної статті полягає у тому, щоб за допомогою статистичних даних якомога ширше розкрити суть процесів, які характеризують умови та якість життя сільського населення, розвиток соціальної інфраструктури сільських територій тощо.

Соціальна сфера являє собою матеріальну та організаційну основу задоволення життєвих потреб сільського населення. Проте незадовільні економічні та соціальні умови на робочих місцях і проживання на селі спричиняють руйнацію сільської поселенської мережі, розширення зон суцільної незаселеності сільських територій, розпорошення та низький рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури тощо.

Протягом листопада-грудня 2005 року органами державної статистики України було проведено чергове, четверте суцільне обстеження сільських населених пунктів станом на 1 листопада 2005 року.

Статистичне спостереження за соціально-економічним становищем сільських населених пунктів є важливою та необхідною складовою для створення інформаційної бази з метою забезпечення моніторингу соціальної сфери села, який є інструментом для розробки державної політики, спрямованої на формування повноцінних життєвих умов в сільській місцевості, задоволення економічних і соціальних потреб сільського населення, комплексний розвиток сільських територій, збереження і відродження історико-архитектурної спадщини села, підтримку поселень, які втратили здатність до самовідродження населення, та районів особливо гострої демографічної кризи.

Далі представлені результати суцільних спостережень, які характеризують стан та тенденції соціальної сфери сільських населених пунктів.

Демографічна ситуація. На початок листопада 2005 року в Україні нараховувалось 28574 сільських населених пунктів, що на 74 населені пункти менше, ніж на дату попереднього обстеження (01.01.2001р.), внаслідок зняття з обліку незаселених поселень. Серед них у 227 населених пунктах (0,8% від загальної кількості) зовсім не було населення, але

вони не зняті з обліку. Зазнали змін окремі групи структурного складу сільських населених пунктів.

Продовжується процес розукрупнення раніше адміністративно об'єднаних населених пунктів. Більшість малих сіл розташована у Сумській області – 48,1% (45,4% на початок 2001р.) від загальної чисельності сільських населених пунктів області, Чернігівській – 39,3% (37,1% на початок 2001р.), Харківській – 38,7% (37,5% на початок 2001р.), Полтавській – 36,7% (35,4% на початок 2001р.), Дніпропетровській – 33,0% (32,1% на початок 2001р.), Кіровоградській – 32,1% (31,8% на початок 2001р.), Луганській – 31,9% (30,2% на початок 2001р.) та Донецькій – 30,9% (28,7% на початок 2001р.). В той же час, кількість населених пунктів з чисельністю населення більше 500 осіб зменшилась на 5,0% порівняно з результатами обстеження станом на 01.01.2001р., на 8,7% та 11,3% порівняно з даними на початок 1996 та 1991 років відповідно.

Кількість населених пунктів з числом мешканців до 50 осіб становила 13,8% від загальної кількості сільських поселень. В окремих регіонах України їх частка значно більша (у Сумській області – 32,4%, Чернігівській – 25,9%, Харківській – 25,3%, Полтавській – 23,8%).

На початок 2005 року у сільських населених пунктах наявне населення склало 15,4 млн. осіб, з них 17,6% – діти віком до 15 років, 54,1% – населення у працездатному віці і 28,3% – населення старше працездатного віку. Протягом 2001-2004 років в селах народилось 552,0 тис. осіб, померло – 1,2 млн. осіб, природне скорочення склало 654,4 тис. осіб (за 1996–2000рр. природне скорочення складало 708,2 тис. осіб). На відміну від попереднього обстеження, де виключення складала Закарпатська область, природне скорочення сільського населення відбулося по всіх регіонах України (25,7 тис. населених пунктів).

Більшість населених пунктів, у яких зовсім не було народжених, як і у попередньому обстеженні, знаходяться у Сумській, Чернігівській та Полтавській областях (відповідно – 30,9%, 25,4% та 23,7%).

Значно зросла кількість населених пунктів, у яких немає дітей віком до 5 років – з 2,5 тис. на початок 1991 року до 3,0 тис. на початок 2005 року, що склало 10,7% від

загальної кількості сільських населених пунктів. Серед них села з числом жителів більше 500 чоловік: Вербка-Мурована Ярмолинецького району Хмельницької області, Комінтерн Нововодолазького району Харківської області, Паршиків Баришівського району Київської області. За даними обстеження на 01.01.2005р. у 6,5 тис. сільських населених пунктів не було дітей у віці 6 років, у 2,2 тис. – дітей у віці 7-14 років, у 5,5 тис. – дітей віком 15 років, у 3,9 тис. – дітей у віці 16-17 років, у 1,6 тис. – молоді у віці 18-27 років, у 1,7 тис. – молоді у віці 28-34 років, а 1005 сіл не мали молоді у віці 18-34 років.

Зайнятість населення. На початок 2005 року серед сільського населення 3,8 млн. складали працюючі (45,6% від числа населення у працездатному віці), що на 13,1% менше порівняно з даними попереднього обстеження, причому 40,2% з числа зайнятих працювали за межами свого населеного пункту, з них переважна більшість – 71,0% – в містах і селищах міського типу. Протягом останніх чотирьох років кількість сільських жителів, які працюють за кордоном, збільшилася на 54,6 тис. осіб або в 2,5 раза і станом на 1 січня 2005 склала 91,2 тис. осіб. Найбільше таких працівників спостерігається у Чернівецькій області (13,5% від загальної кількості працюючих області), Івано-Франківській (8,7%), Тернопільській (8,6%) та Закарпатській (6,5%).

За останні дев'ять років спостерігається поступове зменшення кількості працюючих пенсіонерів. Так, якщо на початок 1996 та 2001 років працюючі пенсіонери становили відповідно 384,4 тис. осіб та 214,8 тис. осіб (відповідно 6,0% та 4,9% від загальної кількості працюючих), то станом на 1 січня 2005 року працюючі пенсіонери склали лише 165,7 тис. осіб або 4,4% від загальної кількості зайнятих.

Загальна кількість зайнятих, що працюють за місцем проживання, склала 2,3 млн. осіб, з них переважна більшість (50,6%) – зайняті у сільському господарстві, решта працює у галузях освіти (15,2%), торгівлі (6,7%), охорони здоров'я (6,3%), різних галузях промисловості (5,0%), на транспорті (3,7%).

Серед населення працездатного віку 2,9 млн. осіб не працювали і не навчалися (майже кожний третій сільський мешканець працездатного віку), що більше порівняно з попереднім обстеженням на 21,5% та з обсте-

женням станом на 01.01.1996 року в 3,8 раза. В числі тих, хто не працював і не навчався, інвалідів I та II груп – 5,8%.

Звертає увагу збільшення чисельності осіб, зайнятих тільки в особистому підсобному господарстві – 2,6 млн. осіб, що на 23,3% та в 3,2 раза більше, ніж за даними попередніх обстежень станом на 01.01.2001р. та 01.01.1996р. відповідно. Таке зростання пояснюється не лише бажанням самостійно працювати на отриманих земельних наділах, але і труднощами, пов'язаними з пошуком роботи.

Одним із факторів, що впливає на зайнятість населення та на можливість працевлаштування, є наявність у сільській місцевості різноманітних суб'єктів господарської діяльності. У сільських населених пунктах України на початок листопада 2005 року знаходилось 18,0 тис. підприємств сільського господарства (крім фермерських господарств), причому, переважна більшість (95,2%) з приватною формою власності; 0,5 тис. та 3,9 тис. підприємств та організацій відповідно добувної та обробної промисловості; 1,5 тис. – підприємств лісового господарства; 1,3 тис. – закладів відпочинку (санаторії, будинки відпочинку тощо); 1,1 тис. – транспортних підприємств; 0,9 тис. – рибного господарства; 0,8 тис. – будівельних організацій.

Викликає занепокоєння той факт, що кількість населених пунктів, в яких відсутні будь-які із вищезазначених суб'єктів господарської діяльності, становила 13975 одиниць або 49,3% від загальної кількості всіх сільських населених пунктів.

Житловий фонд та житлові умови. Житловий фонд сільських населених пунктів на початок 2005 року нараховував 6,2 млн. житлових будинків (6,5 млн. квартир) загальною площею 383,1 млн.м² (на кожного сільського мешканця припадало у середньому 24,9 м² загальної площі).

До 1943 року на селі збудовано 16,0% житлового фонду, з 1944 по 1970 роки – 51,7%, з 1971 по 1990 роки – 27,1%, тільки 5,2% за останні 14 років. Третина будинків – з цегли, решта – з недовговічних матеріалів (дерево, саман та інші), дахи 58,8 тис. будинків (0,9%) вкриті соломною, очеретом і толем. Майже всі житлові будинки (99,3%) знаходяться у приватній власності громадян.

Із загального числа житлових будинків 4,2% (264,0 тис.) використовувались сезонно, 6,0% (375,4 тис.) – пустували. Кількість таких будинків порівняно з попереднім обстеженням збільшилась відповідно на 4,6% та на 42,0%, а порівняно з обстеженням станом на 1 січня 1996 року відповідно в 2,6 та в 3,8 разів. У малих селах (з числом жителів до 200 чел.) питома вага будинків, що використовувались сезонно та пустували, значно більша – відповідно 8,7% та 12,1%.

Залишається гострою проблема благоустрою сільського житлового фонду. Так, за даними обстеження всі квартири 16,7 тис. населених пунктів не мали центрального опалення, 15,7 тис. – водопостачання, 17,8 тис. – каналізації, 18,2 тис. – природного газу, 4,0 тис. – скрапленого газу, 5,7 тис. – телефонів, 18,5 тис. – ванн, тобто перерахованими видами благоустрою зовсім не забезпечені відповідно 43,3%, 31,5%, 38,8%, 47,5%, 15,6%, 7,8%, 42,3% сільського населення, причому 618 (за даними обстеження станом на 01.01.2001р. – 909 сіл) населених пунктів не мали жодного з перелічених видів благоустрою, з них 11 – з числом жителів 500 і більше осіб. Поряд з цим слід зазначити, що кількість сільських населених пунктів, квартири в яких не мали центрального опалення, зменшилась порівняно з даними попереднього обстеження на 8,8%, водопостачання – на 11,7%, каналізації – 7,7%, природного газу – 11,7%, телефонів – 22,0%, ванн – 7,1%.

Умови життя. За даними обстеження площа господарської території сільських населених пунктів склала 48,3 млн. га, у тому числі 5,4 млн. га – площа території населених пунктів, 3,4 млн. га – земельний запас, 1,5 млн. га – земельний державний резерв, 0,3 млн. га – національні парки, заповідники, 0,1 млн. га – земля садових кооперативів.

Відсутність в багатьох селах мережі доріг з твердим покриттям, транспортного зв'язку, низький благоустрій вулиць – умови, що ускладнюють життя на селі. Так, більше чверті сільських населених пунктів (7,6 тис. сільських населених пунктів з числом жителів 1,2 млн. осіб) не мали зупинок громадського транспорту, з них 451 село (з населенням 67,6 тис. осіб) знаходилось від найближчої зупинки на відстані більше 10 км. Не мали доріг з твердим покриттям 7,5 тис. сільських населених пунктів з числом жителів 2,4 млн. осіб,

з них 799 сіл (з населенням 571,7 тис. осіб) знаходились від дороги з твердим покриттям на відстані більше 10 км. Мали неосвітлені вулиці 19,0 тис. сільських населених пунктів, порівняно з попереднім обстеженням їх кількість збільшилась на 10,1%. Твердим покриттям забезпечено 44,5% від загальної протяжності сільських вулиць, освітленням лише 7,3%.

Надання комунально-побутових послуг сільському населенню – сфера діяльності сільрад, сільськогосподарських підприємств, спеціально створених організацій та приватних осіб. Забезпечення вугіллям та дровами частіше беруть на себе сільради, скрапленням газом здебільшого забезпечують спеціально створені організації, при оранці городів основну допомогу населенню надають сільськогосподарські підприємства та приватні особи. Різноманітні ремонтні роботи здебільшого виконують приватні особи.

Потребує уваги проблема водопостачання у сільській місцевості. Так, за даними обстеження 134,3 тис. жителів 449 сільських населених пунктів користувались привозною водою (на 44 населених пунктів більше порівняно з попереднім обстеженням). Найбільша кількість сільських населених пунктів, жителі яких користувались привозною водою, у Миколаївській області – 111, Дніпропетровській – 105, Запорізькій – 81, Донецькій – 36.

Кількість населених пунктів, на території яких знаходяться забруднені поверхневі водоймища, протягом чотирьох років зменшилась на 1,2 тис. і за результатами останнього обстеження склала 2,0 тис. Станом на 01.11.2005р. на території 5,9 тис. сільських населених пунктів знаходилося 8,4 тис. неорганізованих звалищ побутового, промислового, будівельного та іншого сміття; в 2,8 тис. сільських населених пунктів – 4,1 тис. складів мінеральних добрив і отрутохімікатів. Слід зазначити, що кількість неорганізованих звалищ побутового, промислового, будівельного та іншого сміття, а також складів мінеральних добрив і отрутохімікатів зменшилась протягом останніх чотирьох років на 21,5% та на 30,7% відповідно.

Соціальна сфера. Основною причиною занепаду соціальної сфери села стала економічна криза 90-х років. Економічні та соціальні процеси, що відбувалися в країні про-

тягом 90-х років, призвели до поглиблення проблем соціально-економічного розвитку у сільській місцевості, зокрема, це стосується і мережі закладів соціальної інфраструктури села. Зменшилось загальне забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціально-культурної сфери. Так, лише на території 758 сільських населених пунктів були розташовані лікарні, 15,2 тис. фельдшерсько-акушерські пункти, що менше, ніж на дату проведення попереднього обстеження відповідно на 28,3% та 3,7%.

Аналогічна ситуація склалась із наявністю об'єктів культурного призначення. Кількість сільських населених пунктів, на території яких були розташовані бібліотеки, клуби або будинки культури, кіноустановки, майже за чотири роки зменшилась відповідно на 3,5%, 5,2% та в 2,7 раза.

Серед наявних установ не всі діють за призначенням. Так, серед дошкільних закладів, діючих за призначенням лише 78,9% від їх загального числа, серед кіноустановок – 50,6%, з числа підприємств служби побуту – 63,2% (у тому числі лазень – 35,1%). Порівняно з даними попереднього обстеження зменшилась кількість всіх діючих установ (крім торговельних закладів та культових споруд, кількість яких збільшилась на 31,5% та 18,9% відповідно). Так, кількість діючих дитячих дошкільних закладів зменшилась на 4,4%, клубів, будинків культури – на 6,5%, бібліотек – на 3,0%, кіноустановок – в 3,1 раза, лікарняних закладів – на 1,4%, підприємств служби побуту – в 1,5 раза, їдалень, кафе, чайних – на 0,9%, спортивних споруд – на 4,0%.

Слід зазначити, що рівень забезпеченості телефонним зв'язком протягом останніх чотирьох років поліпшився майже серед всіх об'єктів соціально-культурної сфери в сільській місцевості, за винятком професійно-технічних училищ та клубів або будинків культури, де питома вага установ, забезпечених зв'язком, серед всіх установ зменшилась з 91,0% та 21,2% відповідно до 87,9% та 17,3%. Найкраща забезпеченість телефонним зв'язком залишається в лікарнях, амбулаторіях та відділеннях зв'язку (телефонізовано відповідно 96,0%, 93,6% та 94,5% від загальної кількості установ).

Значна кількість будівель соціальної сфери вимагає капітального ремонту або знахо-

диться в аварійному стані (відповідно 26,9% та 3,8% дитячих дошкільних закладів, 23,0% та 1,2% шкіл, 42,1% та 5,1% клубів, 28,5% та 2,1% бібліотек, 21,6% та 0,5% лікарень, 23,3% та 3,4% будинків побуту, 23,3% та 14,6% лазень, 3,6% та 0,2% торговельних закладів).

Розглядаючи перспективу розвитку села слід зауважити, що вважають за необхідне містити об'єкти соціальної сфери тільки деякі з сіл, незважаючи на досить значну частку сільських населених пунктів, які ними не забезпечені. Так, в 20,1 тис. сільських населених пунктів відсутні дитячі дошкільні заклади, у 14,6 тис. – школи, у 16,8 тис. відділення зв'язку, у 9,5 тис. – лікарняні заклади, у 7,3 тис. – торговельні заклади, але у звітах вказали на їх необхідність тільки відповідно – 3,7 тис., 1,1 тис., 1,5 тис., 1,3 тис., 2,8 тис. керівників сільських рад.

Підсумовуючи вищевикладене в частині результатів обстеження, можна стверджувати про нагальну необхідність продовження впровадження послідовної політики, спрямованої на соціальне відродження українського села, підвищення мотивації праці у сільському господарстві, поліпшення життєвого рівня сільського населення.

Наведена статистична інформація, застосування законодавчих та нормативних актів із соціальних проблем можуть бути використані фахівцями в процесі прийняття управлінських рішень, при розробці регіональних програм соціально-економічного розвитку сільських територій та населених пунктів, сприятиме поліпшенню демографічної ситуації, ефективному використанню трудових ресурсів, забезпеченню повної зайнятості працездатного населення, поліпшенню матеріального добробуту сільських жителів, розширенню асортименту та якості надаваних послуг.

1. Соціальна інфраструктура села: Навч. посіб. / За ред. П.Т.Саблука. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002 – 465 с.

2. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів: Стат. збірник/Держкомстат, 2006-210 с.

In the article the role of statistical inspections after socio-economic position of rural settlements is considered. The necessity of creation informative base for providing monitoring of social sphere of the village, which becomes an important instrument at development and realization measures of state social policy is grounded.

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА

Семикіна М.В.

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ТРУДОВИХ ПОСЛУГ І СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ПРАЦІВНИКІВ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМНОГО ВПЛИВУ

Розкрито сутність та закономірності формування конкурентних переваг трудових послуг на ринку праці, їх зв'язок із можливостями забезпечення соціальних пріоритетів працівників, людським розвитком.

Ключові слова: трудові послуги, конкурентні переваги, соціальні пріоритети працівника, конкурентоспроможність праці, регулювання.

I. Вступ. Світовий досвід переконливо доводить, що економічні зрушення країн та їх конкурентні переваги на міжнародних ринках сьогодні і в подальшому залежатимуть від людини – основного носія новітніх знань та міри розвиненості його життєвого й трудового простору, в якому відбувається задоволення провідних соціальних потреб. Визначальною сферою набуття конкурентних переваг була і залишається праця, в процесі якої людина певною мірою реалізує і збагачує свої знання, трудовий досвід, професійну майстерність, створює продукт праці, який потребує подальшого визнання на ринку. Проте в Україні розуміння цієї істини, на жаль, поки не підкріплюється практикою: роботодавці все ще вкрай рідко бачать тісний зв'язок між конкурентними перевагами і реалізованими соціальними пріоритетами найманих працівників, в результаті чого залишається недосконалою мотивація до ефективної праці, професійного розвитку, виробництва конкурентоспроможної продукції.

II. Постановка завдання. Проблема зв'язку між набуттям конкурентних переваг підприємств на ринку і забезпеченням соціальних пріоритетів працівників потребує окремого дослідження в Україні з урахуванням специфіки періоду ринкових трансформацій. Актуальність цього напрямку науко-

вих пошуків посилюється кількома чинниками: формуванням конкурентного середовища в Україні, включенням її у міжнародні конкурентні відносини на світових ринках, у т.ч. світовому ринку праці; необхідністю забезпечення сталого економічного розвитку України та її рівноправного співробітництва в ЄС з країнами розвинутої ринкової економіки; зростанням ролі людського капіталу у піднесенні конкурентоспроможності держав, їх інноваційному розвитку; посиленям неоднозначної ролі глобалізаційних процесів.

Дослідженню проблеми формування та зростання конкурентних переваг в економіці у зв'язку з розвитком людського капіталу приділяли увагу такі всесвітньо відомі зарубіжні вчені, як М. Портер, Й. Шумпетер, Б. Твісс, Т. Шульц, К. Беккер та ін. В Україні ці питання з різною мірою глибини досліджували такі вчені як О. Алімов, Л. Безчасний, Д. Богиня, В. Геєць, О. Грішнова, Л. Лісогор, В. Онікієнко, С. Пирожков, А. Чухно та ін. Питанням забезпечення соціальних пріоритетів людини у сфері праці присвячували свої дослідження С. Бандур, Т. Заяць, Е. Лібанова, А. Колот, О. Макарова, М. Романюк та ін.

Водночас стан вирішення окресленої проблеми в Україні не може влаштовувати науковців і практиків, оскільки трудові послуги українців в нашій державі та за її межами цінуються дуже дешево, що не стимулює власників робочої сили до професійного самовдосконалення, прояву інноваційної активності. Існуюче протиріччя гальмує рівноправну інтеграцію України в Європейський Союз, обумовлюючи відставання держави на ринках високотехнологічної продукції світу.

Серед невирішених частин зазначеної проблеми залишаються недостатньо з'ясованими сутність категорій «конкурентні пере-

ваги трудових послуг», «конкурентоспроможність праці», методи їх оцінки, природа зв'язку пріоритетних соціальних потреб і мотивів персоналу до набуття конкурентних переваг трудових послуг, напрями соціального та економічного впливу на рівень конкурентоспроможності трудових послуг.

Мета статті полягає в обґрунтуванні зв'язку між конкурентними перевагами трудових послуг і забезпеченням пріоритетних соціальних потреб працівників, висвітленні результатів оцінки та напрямів регулювання конкурентних переваг трудових послуг на ринку праці.

III. Результати. Розвиваючи наукові погляди Колота А.М., Онікієнка В.В., Грішної О.А. щодо визначення об'єкту купівлі-продажу на ринку праці, яким саме виступають трудові послуги власника робочої сили, вважаємо, що в умовах конкуренції на ринку праці об'єктивно зростає попит на трудові послуги, яким притаманні кращі вартісно-якісні характеристики, тобто конкурентні переваги. При цьому важливо акцентувати увагу на тому, що конкурентні переваги трудових послуг одночасно інтегрують в собі як кращі характеристики результату трудової діяльності працівника, так і переваги його освітньо-професійного рівня.

Уявляється, що ті та інші переваги можуть бути як потенційні, так і реалізовані. Переваги трудових послуг, які на ринку праці пропонує конкретна людина, в умовах певної ринкової кон'юнктури відбивають її здатність краще відповідати попиту роботодавця, критеріям та мінливим вимогам ринку праці стосовно професійно-освітнього рівня, кваліфікації, віку, статі, ділових та особистих якостей, мотивованості, трудових ім'янь, а також вартості праці (у вигляді заробітної плати) у порівнянні з відповідними характеристиками інших працівників. Переваги в якості робочої сили індивіда можна поділяти на успадковані (здібності, темперамент, фізичні дані) і набуті в процесі трудового життя. До набутих конкурентних переваг відносимо, зокрема, ділові якості (отриману освіту, кваліфікацію, професійний досвід, мотивованість, мобільність тощо).

Виходячи з таких уявлень, категорію «конкурентні переваги трудових послуг» можна визначати як переваги потенційних і реалізованих у праці якісно-вартісних характеристик послуг праці конкретного пра-

цівника порівняно з іншими працівниками, що виявляються на ринку праці в умовах певної кон'юнктури.

Істотно ширшим за значенням вважаємо категорію «конкурентоспроможність праці», яка відображає інтегральну характеристику конкурентоспроможності робочої сили, конкурентоспроможності мотиваційного забезпечення праці (умов організації праці, її оплати, безпеки тощо) та конкурентоспроможності результату праці [1]. Якщо здобуття і нарощування конкурентних переваг трудових послуг у значній мірі залежить від зусиль, сили і спрямованості мотивації, освітньо-професійного зростання працівника, то забезпечення конкурентоспроможності праці обов'язково потребує також зусиль роботодавця, зокрема створення кращих умов стимулювання праці, її організації, безпеки, соціальної захищеності працівників.

Ринковий попит є мінливим у часі і просторі, тому зміст і перелік інтегральних характеристик конкурентних переваг трудових послуг є не тільки різними на різних сегментах ринку праці, вони змінюються в залежності від ступеню задоволеності в таких послугах, появи нових потреб і вимог, гостроти конкуренції (наявності числа конкурентів, що пропонують ті ж самі трудові послуги за однаковою ціною) на внутрішньому або зовнішньому ринку.

За оцінкою Світового економічного форуму, у 2005 р. за рівнем конкурентоспроможності національної економіки Україна посідала лише 84 місце серед 117 досліджуваних країн. Певною мірою наведений показник відбиває рівень конкурентності трудових послуг, які пропонує Україна на світовому ринку. При цьому вкрай важко погодитися з поширеним уявленням про конкурентоспроможність українських працівників за межами нашої держави. Чи можна вважати реальними конкурентними перевагами вкрай низьку ціну робочої сили українських мігрантів за кордоном, які використовуються там або не за фахом, або на умовах оплати праці, яка є меншою за мінімальну в західних країнах незалежно від високого рівня кваліфікації і складності роботи? Такі «переваги» спрацьовують лише на відносно виживання найманого працівника-мігранта і членів його сім'ї, не сприяючи повноцінному та гармонійному розвитку мільйонів українських сімей.

Виконане нами дослідження дозволило класифікувати чинники, які впливають на появу конкурентних переваг трудових послуг, за низкою таких ознак:

- за фазами відтворення робочої сили: чинники формування, використання і розвитку конкурентоспроможної робочої сили;
- за характером впливу: інтенсивні та екстенсивні чинники впливу на робочу силу;
- за рівнем впливу на конкурентоспроможність: міжнародні, макро-, мезо-, мікро-економічні, особистісні чинники;

- за ознакою об'єктивності впливу: чинники суб'єктивні (пов'язані з особистісними характеристиками працівника, до яких відносимо вік, стать, освіту, виховання, сімейний стан, професію, трудовий стаж, професійний досвід, загальну та професійну культуру працівника тощо) та чинники об'єктивні, вплив яких не залежить від бажань працівника (рівень та якість життя, економічний стан країни, галузі, підприємства, де працює людина, діюча система мотивації, трудових цінностей, традицій тощо);

- за типом впливу: чинники внутрішні (на рівні працівника (домінуючі мотиви, соціальні пріоритети) і на рівні роботодавця (вимоги до якості робочої сили); чинники зовнішні (попит на ринку праці за межами підприємства);

- за спрямованістю впливу: чинники прямого і опосередкованого впливу на формування конкурентоспроможності робочої сили;

- за наслідками впливу: чинники негативного і позитивного впливу, що відповідно знижують або підвищують конкурентоспроможність;

- за впливом на окремі складові конкурентоспроможності робочої сили виділяємо географічні, природно-ресурсні, культурні, історичні, політичні, демографічні, міграційні, соціальні, економічні, організаційно-технічні, науково-технологічні, інформаційні, ментальні, екологічні та ін.

Дія окреслених чинників сьогодні все більше стає залежною від посилення конкурентної боротьби на світових ринках і всеохоплюючої глобалізації, які несуть очевидну загрозу для держав з перехідною економікою, зокрема для України, що може обернутися втратами реальної економічної незалежності, перетворенням країни у сировинний придаток та постачальник дешевої ро-

бочої сили, витісненням на узбіччя людської цивілізації. Тісне переплетіння глобальних, конкурентних, інформаційних чинників стрімко охоплює своїм впливом світові ринки праці, підвищуючи вимоги до рівня конкурентоспроможності у сфері праці.

Між тим, наша позиція полягає в тому, що конкурентні переваги трудових послуг формуються визначальним чином саме на рівні підприємства (рис. 1).

Внаслідок сукупної дії внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема зміни ринкових вимог, попиту роботодавців на окремі якісно-вартісні характеристики трудових послуг (див. рис. 1) відбувається спонукування працівника до активної трудової діяльності, заохочується здорове суперництво серед підрозділів, колег щодо трудових досягнень або професійного розвитку. В межах такого впливу відбувається процес свідомого вибору людиною певної лінії трудової поведінки, яка ґрунтується на мотивах і стимулах. Останнє, – це, передусім, можливості реалізації пріоритетних соціальних потреб завдяки праці (відсутність таких можливостей грає роль «антистимула»). Виходячи із сприйняття усіх плюсів і мінусів зовнішнього впливу, працівник обирає певну лінію трудової поведінки, при цьому привабливими можуть бути не тільки ті варіанти трудових дій, що характеризуються значними надбаннями, а й навіть ті, що пов'язані з досить малими втратами (наприклад, стратегія трудової поведінки за принципом «гарантований дохід ціною мінімуму праці»).

Якщо на рівні окремого працівника оцінка конкурентних переваг трудових послуг, як правило, може бути тільки суб'єктивною (самооцінка), то на рівні роботодавця вона має базуватися на об'єктивній оцінці інтегрального впливу складових конкурентоспроможності на її загальну оцінку у сфері праці ($K_{\text{сп}}$):

$$K_{\text{сп}} = f(K_{\text{рс}}, K_{\text{рп}}, K_{\text{мп}}) \quad (1)$$

де $K_{\text{сп}}$ – загальна конкурентоспроможність праці, $K_{\text{рс}}$ – конкурентоспроможність робочої сили, $K_{\text{рп}}$ – конкурентоспроможність результату праці – товару (продукції, послуг), що пропонується ринку, $K_{\text{мп}}$ – конкурентоспроможність мотиваційного забезпечення праці (оплати праці, її умов та організації).

Наше дослідження довело, що за умов формування певної мотивації кожен праців-

Рис. 1. Формування мотивів працівників до набуття конкурентних переваг трудових послуг

ник може прагнути до зростання конкурентних переваг в якості своєї робочої сили та результатах праці. Водночас, підприємство (держава), ґрунтуючись на результатах зазначеної оцінки, може активно сприяти формуванню необхідного набору конкурентних переваг та їх нарощуванню на основі цілеспрямованої мотивації (передусім, створення адекватних умов праці та її оплати).

Стимулювання конкурентоспроможності праці на рівні роботодавця ми вважаємо однією з найважливіших функцій мотиваційного механізму, яка здійснюється, виходячи з оцінок $K_{\text{рс}}$, $K_{\text{рп}}$, $K_{\text{мп}}$ шляхом залучення певних соціальних та економічних важелів з метою регулювання конкурентних переваг (тобто їх набуття, постійного підтримання та нарощування). Реалізації цих завдань сприятиме використання розробленої нами методики оцінювання комплексного показника конкурентоспроможності праці (K), яка дозволяє проводити експертну оцінку цього показника на макро- (мезо-) та мікроекономічному рівнях та визначати невикористані резерви для зростання конкурентних переваг у сфері праці на основі мотивації праці [2]. Користуючись цим підходом ми провели розрахунки комплексного показника конку-

рентоспроможності праці на регіональному рівні, що дало можливість здійснити класифікацію регіонів України (табл. 1).

Цікаво, що низька конкурентоспроможність трудових послуг виявилася, насамперед, у регіонах, віднесених до 3-го кластеру, де спостерігається гостра неадекватність трудових зусиль працівників і можливостей забезпечення їх пріоритетних соціальних потреб, де особливо нагальною є необхідність у вдосконаленні оплати праці, її умов, безпеки, організації, можливостей професійного та соціального розвитку людини.

За результатами наших досліджень, зростанню конкурентних переваг трудових послуг в Україні протидіють відсутність розвиненого конкурентного середовища і неадекватний механізм стимулювання праці, який не тільки деформує мотивацію до зростання конкурентоспроможності, а й руйнує відношення до чесної, продуктивної праці як цінності.

Глибинні ж причини невисокої конкурентності трудових послуг, безперечно, пов'язані із суттєвим погіршенням умов людського розвитку в Україні, яке більш контрастно виявило себе у 90-ті роки і не лише в результаті об'єктивних причин, а внаслідок помилок в політиці ринкових реформ, недооцінки соціальних потреб людини праці.

Таблиця 1

Кластеризація регіонів України за результатами оцінки конкурентоспроможності праці

Показники	К л а с т е р и		
	I кластер	II кластер	III кластер
Комплексний показник конкурентоспроможності праці (К)	К = 0,063 ... 0,250 конкурентоспроможність праці висока	К = 0,251 ... 0,290 конкурентоспроможність праці середня	К = 0,291 ... 0,309 конкурентоспроможність праці низька
Регіони у складі кластерів	м. Київ. Області: Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Одеська, Харківська	м. Севастополь. Області: Київська, Полтавська, Івано-Франківська, Волинська, Львівська, Луганська, Чернігівська, Сумська, Автономна Республіка Крим, Херсонська, Вінницька, Закарпатська, Черкаська, Чернівецька, Миколаївська	Області: Хмельницька, Житомирська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська

На межі ХХ-го і ХХІ ст. стало зрозумілим, що конкурентоспроможність країн, нові перспективи економічного зростання безпосередньо пов'язані саме з реалізацією соціальних пріоритетів людини праці, досягненням цілей людського розвитку. Позитивні зрушення в людському розвитку завжди поширюють можливості людини-працівника в оновленні знань, трудовому виборі, підвищенні мобільності, кращій реалізації трудового потенціалу, набутті та нарощуванні конкурентних переваг на ринку праці, що, у свою чергу, сприяє зростанню продуктивності праці, доходів працюючих, зміцненню конкурентних позицій держави в цілому.

IV. Висновки. Виходячи з викладеного, приходимо до висновків:

- розв'язання проблеми досягнення конкурентних переваг трудових послуг не може не ґрунтуватися на розробці національної і регіональних програм людського розвитку, вдосконаленні механізму реалізації соціальних пріоритетів працівників у сфері праці, подоланні бідності працюючих;

- мотивація до набуття конкурентних переваг трудових послуг потребує кардинальних змін у стимулювання трудової діяльності на основі реформування системи оплати праці і доходів від праці, вдосконалення оцінки праці персоналу, забезпечення наближення мінімальної заробітної плати до науково обґрунтованого прожиткового мінімуму, диференціації в оплаті праці адекватно рівню кваліфікації, складності праці;

- цільові орієнтири конкурентних стратегій в окремих регіонах України матимуть

певні відмінності, оскільки гострота соціальних проблем працюючих в різних регіонах не є однаковою;

- назріла необхідність запровадження у практику вітчизняного менеджменту методів оцінювання та регулювання конкурентних переваг трудових послуг на засадах соціально-економічної мотивації праці; цей процес має бути постійним, комплексним, враховувати особливості етапу ринкових перетворень, рівень забезпечення соціальних потреб, тенденції соціально-економічного розвитку регіону, регіональні риси трудового менталітету, закономірності світового інноваційного розвитку.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі мають бути пов'язані із визначенням кількісних параметрів зв'язку між реалізацією соціальних пріоритетів працівника у сфері праці і зростанням його конкурентоспроможності, вдосконаленням методик інтегрального оцінювання конкурентних переваг трудових послуг на міжнародному рівні.

1. Семикіна М.В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання. Монографія. – Кіровоград: ПП «К», 2003. – 426 с.

2. Семикіна М.В. Регулювання конкурентоспроможності у сфері праці / Відп. ред. В.В. Онікієнко. – Кіровоград: ПП «Мавік», 2004. – 146 с.

The essence and regularities of formation of competitive advantages of labour service on the market of labour, their connection with the opportunities of maintenance of urgent social necessities of workers and with the human development have been bared.

Макарова О.В.

ТЕНДЕНЦІЇ НАРОДЖУВАНOSTІ ТА НОВІ ПІДХОДИ ДО ДЕМОГРАФІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглядаються новітні тенденції народжуваності в Україні, їх передумови та чинники, регіональна специфіка. На основі аналізу ситуації пропонуються нові підходи до формування демографічної політики.

Ключові слова: народжуваність, демографічна криза, демографічна політика.

I. Вступ. Рівень народжуваності є основним чинником від якого залежить режим відтворення населення. Його зниження є основною причиною значного постаріння населення, що становить серйозну загрозу для стабільності пенсійної системи. Населення України відноситься за міжнародною шкалою відноситься до надзвичайно старого. В цілому по Україні вже тривалий час питома вага населення старше 60 років складає понад 20%. Найвищий рівень постаріння спостерігається у Чернігівській області (27%), найнижчий – у Закарпатській (15%).

II. Постановка завдання. Демографічна криза, скорочення народжуваності та проблеми формування ефективної демографічної політики є актуальною тематикою сучасних демографічних досліджень. Серед найвідоміших вітчизняних дослідників, які вивчають ці питання, можна назвати Е. Лібанову, І. Прибиткову, В. Стешенко, Л. Чуйко. Погляди вчених на можливості демографічної політики відрізняються, хоча всі вони сходяться у думці, про значні соціальні загрози, які несе у собі розвиток кризових явищ у населенні, і про необхідність пошуку нових шляхів для пом'якшення ситуації.

Падіння народжуваності з точки зору демографічного переходу є універсальним процесом, характерним для всіх країн. В цілому у світі приблизно третина всіх країн має значення сумарного коефіцієнту народжуваності, яке є нижчим рівня простого відтворення. А серед країн колишнього СРСР тільки три: Таджикистан, Узбекистан та Киргизстан продовжують зберігати режим розширеного відтворення.

III. Результати. Народжуваність в Україні має чітко виражену регіональну диференціацію за географічною ознакою. Традиційно

вищий рівень спостерігається на заході і абсолютно протилежна ситуація на сході країни. Однак, навіть про ті регіони, які демонструють найвищий рівень показників сумарної народжуваності – Рівненська і Закарпатська по 1,59 і Волинська – 1,63 не можна сказати, що вони забезпечують хоча б просте відтворення населення. Найгірша демографічна ситуація спостерігається у Луганській, Сумській та Харківській областях (із значеннями сумарного коефіцієнту 0,99; 1,01 та 1,02 – відповідно).

Першопричиною зниження народжуваності у глобальному масштабі називають трансформацію інституту сім'ї (або інституціональну кризу сім'ї), перехід від традиційної патріархальної сільської сім'ї – осередку, де здійснювалась спільна праця, взаємодопомога між членами родини до сім'ї міського типу, з рисами індивідуалізму, участю у суспільному виробництві, користуванням державною системою соціального захисту. Отже регіональна диференціація показників також цілком логічно пояснюється більшим збереженням у західних регіонах рис традиційної сім'ї.

Інша причина – зміна ролі жінки у суспільстві, тобто залучення жінки до суспільної праці і менша концентрація на сімейних обов'язках.

Власно кажучи, меншу кількість дітей у сучасній сім'ї можна розглядати як стратегічний вибір сім'ї, яка прагне зберегти певний рівень матеріального достатку і забезпечити дітям кращу якість догляду, виховання, освіти. Менший розмір сім'ї створює більші можливості для жінок брати участь у трудовому і суспільному житті, задовольняти свої власні кар'єрні прагнення.

У глобальному масштабі зниження народжуваності стало найбільш помітним у 60-х роках минулого століття. Але доволі тривалий час (с початку 60-х до початку 90-х років минулого століття) показники народжуваності в Україні мали відносно стабільні значення. Сумарний коефіцієнт коливався близько відмітки 2,0 і перевищував аналогі багатьох розвинених європейських країн.

Але системна криза 90-х спровокувала обвал народжуваності, в результаті якого

сумарний коефіцієнт знизився до його мінімальної відмітки у 2001 році – 1,09.

Скорочення сумарного показника відбувалось майже паралельно і у місті і у селі, і в усіх без виключення регіонах. Проте, зростання сумарної народжуваності протягом 2001-2004 рр. відбулось головним чином, за рахунок міського населення, для якого цей показник збільшився від 0,95 до 1,1. А для сільського населення він практично не змінився за цей період.

Отже, сьогодні Україна посідає одне з останніх місць в Європі за показниками народжуваності.

Основні причини різкого зниження показників народжуваності у кризовий період, це – падіння рівня життя більшої частини населення, поява невпевненості у майбутньому, погіршення здоров'я населення, у тому числі – репродуктивного. Іншими чинниками, які погіршив ситуацію у цей період – це зміщення календаря народжень і зміни у віковій структурі населення. В середині 80-х років держава стала проводити активну політику, спрямовану на допомогу сім'ям, які мають дітей, саме тоді відмічався останній сплеск народжуваності. Багато сімей у той час реалізувало народжуваність раніше певного терміну і, відповідно, виник зміщений календар народжень на більш ранній період. До початку 90-х років, відповідно, відбулось зміщення календаря народжень у протилежний бік, і це послужило ще одним чинником різкого зниження народжуваності 90-х.

Характерною ознакою демографічної ситуації в Україні є також те, що криза народжуваності у нас поєднується з різким погіршенням здоров'я населення, в тому числі репродуктивного, підвищенням смертності і скороченням тривалості життя, що у розвинутих країнах не спостерігається.

Отже ще одним чинником зниження народжуваності 90-х років погіршення репродуктивного здоров'я та надсмертність чоловіків.

Розглянемо тепер більш докладно характеристики процесу народжуваності в Україні. Рисунок 1 демонструє як змінювалась повікова народжуваність починаючи з 1958 року. Спочатку ми бачимо більш менш пологому криву, потім вона сильно загострюється з піком, що припадає на вік 20–24 роки, і нарешті відбувається обвал всіх вікових груп, але, що характерно – крива знову стає

більш пологою, що свідчить про деяке переміщення народжень у старші вікові групи.

Аналіз динаміки повікової народжуваності в Україні у 90-х роках дозволяє стверджувати, що вона відзначалась найбільшим спадом інтенсивності дітороджень у тих вікових групах жінок, яким належить основний внесок до сумарної народжуваності, тобто серед жінок найактивнішого дітородного віку. При цьому впадає у вічі, що чим молодшими були жінки, тим сильнішим виявилось зменшення відповідних показників. Особливо відчутно знизився рівень народжуваності у наймолодших матерів: якщо у 25-29-літніх жінок інтенсивність дітороджень протягом 1991–2003 рр. зменшилась в 1,2 раза, у 20-24-літніх – в 1,7 раза, то серед жінок віком до 20 років зниження досягло 2-х разів.

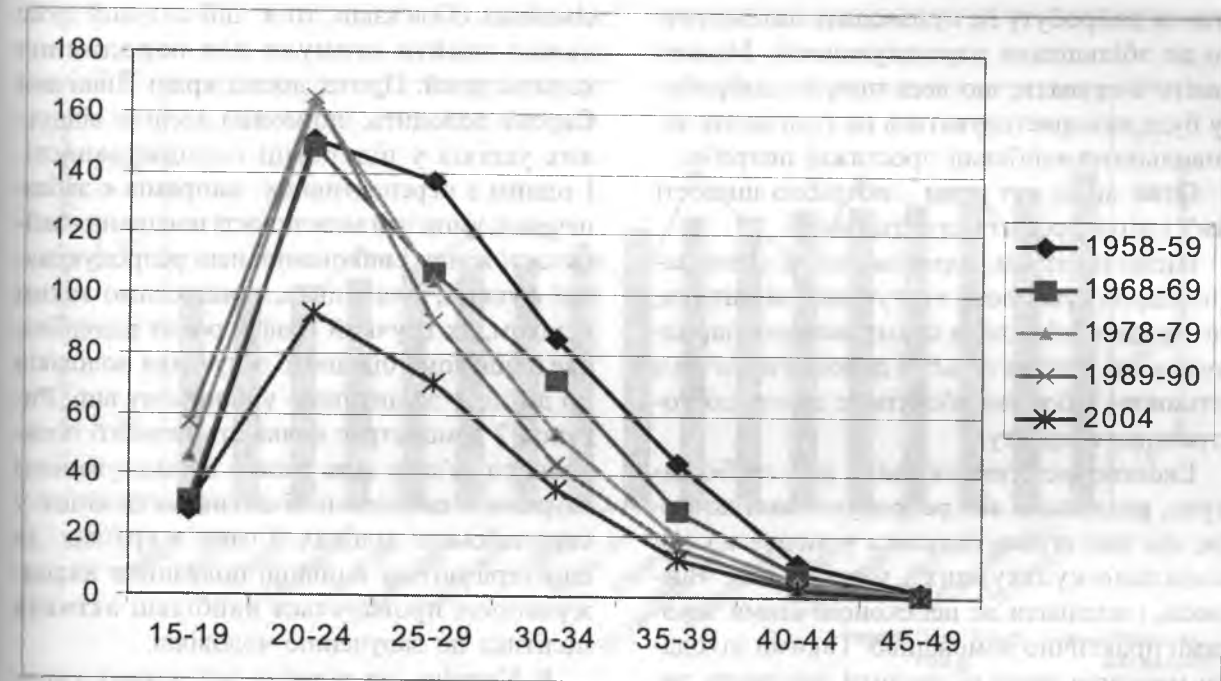
Яскравою ілюстрацією процесу скорочення народжуваності є зниження показників середньої черговості народжень (з 1,7 у 1990 р. до 1,56 у 2004 р.), це є свідченням формування у цей період одностійної моделі сім'ї.

Повікова модель народжуваності останнім часом змінилась на користь старших вікових груп матерів. Зазначені тенденції вказують на ознаки переходу до європейської моделі народжуваності, коли дітородження жінка починає у відносно старшому віці, вже після отримання вищої освіти та фінансової незалежності від батьків.

Таким чином, поступове зміщення вікового профілю народжуваності на користь більш старших вікових груп протягом найбільшого десятиліття можливо сприятиме зростанню народжуваності за рахунок реалізації (хоча б часткової) відкладених народжень покоління 70-х років, найбільш активний дітородний період якого припав на кризовий період 90-х і стримав їх дітородну активність.

У зв'язку із змінами у повіковій народжуваності в Україні дещо підвищився середній вік матері: за нашими розрахунками протягом 1991-2003 рр. від 24,9 року до 25,4 року. Проте, все ж цей показник залишається набагато нижчим за аналогі більшості європейських країн.

У сільській місцевості спостерігається більш ранній вік народження дітей усіх черговостей, тобто сільські жінки починають свою дітородну діяльність дещо раніше, ніж городянки. Так, першу дитину народжу-

ють у сільській місцевості в середньому на 1,7 року раніше, ніж у містах; другу – на 2,4 року.

Характерною рисою динаміки народжуваності є посилення питомої ваги позашлюбних народжень на тлі зниження загального рівня народжуваності. Так, протягом 1991-2004 рр. частка дітей, народжених у батьків, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, підвищилась від 11,9 до 20,4%.

Показники народжуваності взагалі, і показники позашлюбної народжуваності традиційно відзначаються яскраво вираженою регіональною диференціацією. Якщо у більшості західних областей частка дітей, народжених поза офіційно зареєстрованим шлюбом становить менше 10%, то у південних та південно-східних областях вона перевищує чверть усіх народжених. Найнижчий рівень позашлюбної народжуваності у 2004 р. спостерігався у Тернопільській області (6,5%), найвищий – в АР Крим (28,6%).

Варто відзначити, що позашлюбні народження не завжди означають народження у самотніх жінок. Певна частина дітей народжується у шлюбі, але не зареєстрованому. Так звані консенсуальні шлюби набувають все більшого поширення серед молоді. Водночас наявні статистичні дані не дають змоги отримати відомості про те, яка саме частка дітей, народжених у незареєстрованому шлюбі, визнається їхніми батьками. Водно-

час фактично матерів-одиначок набагато менше, ніж говорить про це статистика. Цей факт підтверджують Обстеження умов життя домогосподарств, згідно з даними яких, за останні роки кількість неповних сімей стрімко зменшується. Тобто в дійсності такі жінки проживають разом з батьком своєї дитини, але не реєструють шлюб. Така ситуація пояснюється намаганням сімей знайти вигоду із соціальних пільг та допомог, які призначаються матерям, що самостійно виховують дітей.

Загальноприйнятим вважається, що позашлюбні народження найбільше поширені у наймолодшій та найстаршій вікових групах матерів і є наслідком або недостатнього поширення контрацепції у досить молодому віці або рішенням самотньої жінки старшого віку народити дитину для себе. Водночас слайд 18 свідчить, що, по-перше, протягом останнього десятиліття внесок жінок старших вікових груп до позашлюбної народжуваності помітно скоротився; натомість позашлюбні народження стають все більше поширеними серед жінок найактивнішого шлюбоздатного і дітородного віку.

Що стосується перспектив народжуваності, тут на відміну від ситуації зі смертністю, рівень якої неосподівно буде знижуватись мірою покращання рівня життя, то стосовно народжуваності, на жаль не можна із впевненістю стверджувати подібне. Тут зро-

стання добробуту не призводить автоматично до збільшення народжуваності. Можна навіть очікувати, що весь приріст добробуту буде використовуватись на прагнення задовольнити найбільш престижні потреби.

Отже вихід тут один – потрібно цінності сім'ї і дітей зробити престижними.

Щодо політики, спрямованої на активізацію народжуваності, то тут слід відмітити, що традиційні заходи стимулювання народжуваності, такі як пільги і допомоги сім'ям з дітьми чи заборона абортів не дають довгострокового ефекту.

Економічне стимулювання дає, грубо кажучи, реалізацію тієї репродуктивної потреби, що вже стійко склалась у людей в силу соціально-культурних і ментальних чинників, і впливати не неї економічними заходами практично неможливо. Такими заходами можливо лише підвищити швидкість реалізації такої потреби, яка вже склалась в більш короткий часовий термін.

Наприклад, різке підвищення пільг на початку вісімдесятих років привело до короткочасного сплеску народжуваності, але він дуже швидко припинився. Жінки, що планували народження дитини, зробили це трохи раніш, але в цілому ситуація не змінилася. Не слід надто великих сподівань покладати на ефект, який ми отримаємо від багаторазового зростання допомоги при народженні дитини, яке було впроваджене у 2005 році, хоча, безперечно певний результат буде. Слід відмітити, що у січні-липні 2006 року число народжених в цілому по Україні на 7% перевищує відповідний показник минулого року. В регіональному розрізі найбільше зростання спостерігалось у менш „неблагополучних” регіонах, з точки зору показників народжуваності – Луганській (13%), Сумській (12%), Черкаській (11%) областях, західні ж регіони показали менший приріст (3%-5%). Зважаючи на надто низьку народжуваність в Україні і цей результат має радувати, оскільки кожне додаткове життя має велику цінність. Проте отриманий чисельний приріст не можна пояснити лише ефектом, який спричинило підвищення допомоги, оскільки це співпадає з тим, що у дітородний вік вступають більші за чисельністю контингенти осіб дітородного віку.

Коли жінка надає перевагу суспільній реалізації або кар'єрі в протидію виконанню

сімейних обов'язків, то в цій ситуації дуже важко знайти стимули для народження кількох дітей. Проте, досвід країн Північної Європи доводить, що можна досягти відчутних успіхів у підтримці народжуваності. І одним з перспективних напрямів є забезпечення умов для можливості поєднання зайнятості жінки і виконання нею репродуктивної функції, і не тільки, припустимо таким шляхом, як гнучкий графік робіт і подібне, але й шляхом більшого залучення чоловіків до догляду за дитиною у ранньому віці. Рисунок 2 демонструє наявність певного позитивного зв'язку між рівнем народжуваності та рівнем економічної активності жінок у європейських країнах. І саме в країнах, де спостерігаються найвищі показники народжуваності провадиться найбільш активна політика по залученню чоловіків.

В Україні, на відміну від деяких європейських країн, є зовсім непопулярною реалізація права чоловіків щодо можливості взяти оплачувану відпустку по догляду за дитиною. І це пояснюється не тільки фінансовими причинами (зважаючи на суттєву різницю у заробітній платі, втратити заробіток жінки менш відчутно для сім'ї, ніж заробіток чоловіка), а й існуванням стійких стереотипів гендерного розподілу життєвих ролей і обов'язків.

Слід відмітити, що політика більшого залучення батьків до догляду за дітьми у скандинавських країнах почала реалізовуватись понад 10 років тому. І приживалась ця ідея поступово, як шляхом психологічної роботи серед населення, так і впровадженням заходів економічного сприяння: той з батьків, хто хоче протягом року доглядати за дитиною, отримував 80% свого грошового заробітку весь цей період або 100% зарплату за 42 тижні, що присвячені вихованню. Як наслідок, на сьогоднішній день, наприклад, у Норвегії, 90% чоловіків при народженні дитини беруть таку відпустку.

Результати подібної політики оцінюються дуже позитивно. Країни, які йдуть таким шляхом досягають успіхів не тільки у збільшенні народжень, але й у поліпшенні сімейних стосунків. В Україні ці питання поки що серйозно не обговорюються, але це дійсно є ефективним шляхом досягнення більшої гендерної рівноваги у суспільстві і отримання демографічного ефекту.

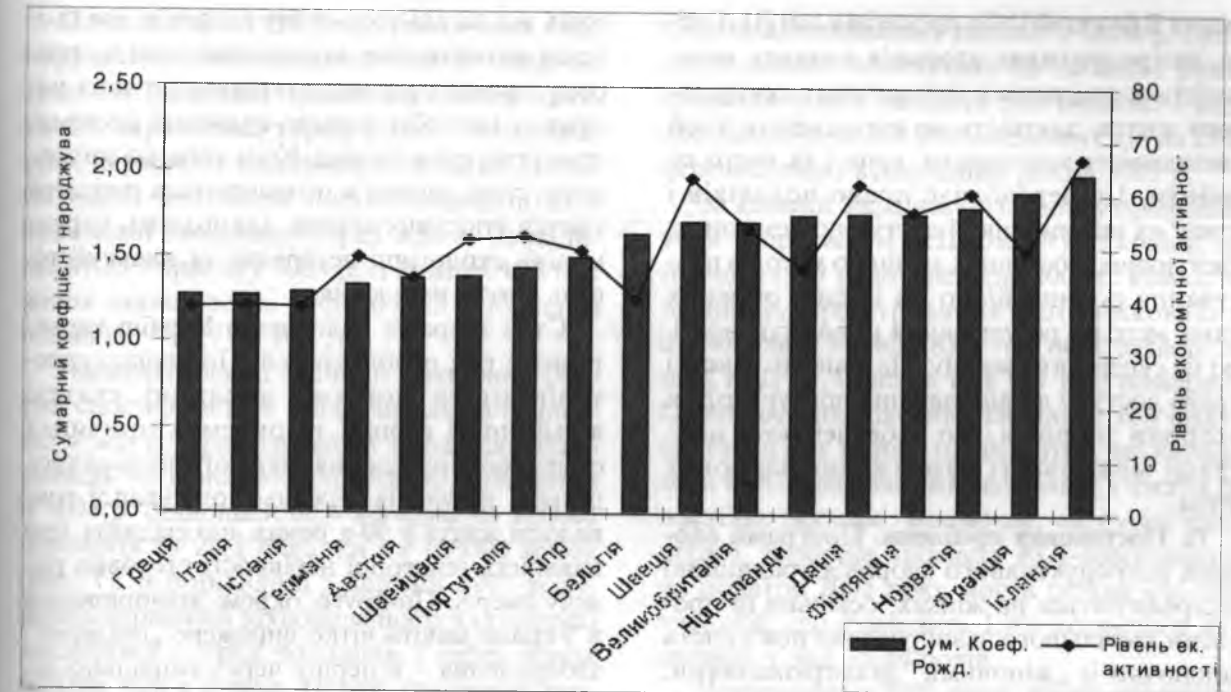

Рис. 2. Сумарний коефіцієнт народжуваності та рівні економічної активності жінок у країнах Європи

IV. Висновки. Нова демографічна політика має бути спрямована на формування у суспільстві нової ціннісної основи демографічної поведінки, яка б ґрунтувалась на пріоритетах сім'ї, дітей та гендерної рівності. Для цього знадобиться багато часу, може навіть тривалістю у покоління. А.Я. Кваша наприкінці 60-х років минулого століття писав: «Одну з найважливіших умов успішності демографічної політики становить її стабільність. Лише у випадку, коли вона здійснюється багато років в одному напрямі, може виробитись бажана суспільна свідомість стосовно цих проблем, і як наслідок – буде отриманий стійкий результат такої політики»¹, і з цим висловом відомого радянського демографа важко не погодитись.

1. Кваша А.Я. «Изучение воспроизводства населения». М.: Наука. 1968. – С. 64–78.

The new trends of fertility in Ukraine are investigated in the article, as well as their preconditions and factors, regional specialty. The new approaches to forming of demographic policy are proposed, based on the analysis of the situation.

Герасименко Г.В.

РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я ЧОЛОВІКІВ В КОНТЕКСТІ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам репродуктивного здоров'я чоловіків, яка в Україні досліджена мало, оскільки основною складовою програм планування родини є стан репродуктивного здоров'я жінок. В статті обґрунтовано необхідність включення цих питань до політики демографічного розвитку та охорони здоров'я, розглянуто особливості стану здоров'я чоловіків, визначено підходи, що сприятимуть більшому залученню чоловіків до збереження здоров'я.

Ключові слова: репродуктивне здоров'я, ВІЛ/СНІД, гендерні проблеми, залучення чоловіків до збереження здоров'я.

I. Вступ. Відповідно до рекомендацій Програми дій Міжнародної конференції з питань народонаселення й розвитку (Каїр, 1994), під репродуктивним здоров'ям мається на увазі стан повного фізичного й соціального благополуччя, а не лише відсутність захворювань репродуктивної системи, пору-

шення її функцій і/або процесів у ній [1]. Тобто, репродуктивне здоров'я означає можливість задоволеного й безпечного сексуального життя, здатність до народження дітей і можливість вирішувати, коли і як часто це робити. Це передбачає право чоловіків і жінок на інформацію й доступ до безпечних, ефективних, доступних за ціною методів планування родини й/або до інших, обраних ними методів регулювання народжуваності, які не суперечать закону. Це означає також і право доступу до відповідних послуг в сфері охорони здоров'я, що забезпечують найкращі можливості народження здорових дітей.

II. Постановка проблеми. Програми охорони репродуктивного здоров'я традиційно зосереджуються на жінках, оскільки ці проблеми здебільшого невинуватено пов'язують виключно із „жіночими” захворюваннями; активна суспільна увага в Україні оминає проблеми репродуктивного здоров'я чоловіків, що тривалий час замовчувалися. Проте, чоловіки відіграють ключові ролі в підтримці жіночого здоров'я, запобіганні небажаних вагітностей, зниження рівня інфекцій, що передаються статевим шляхом, скорочення гендерного насильства. Більш того, самі чоловіки мають потребу в доступі до клінічних послуг і інформації щодо репродуктивного здоров'я.

В Україні проблема чоловічого репродуктивного здоров'я досліджена мало, основною складовою програм планування родини є стан репродуктивного здоров'я жінок. Проте, в останні роки в усьому світі питанням репродуктивного здоров'я чоловіків надається все більше значення, оскільки визнано, що чоловіки мають свої, властиві лише їм, репродуктивні проблеми, а також потреби й права. Проблема недостатньої уваги до репродуктивної культури чоловіків призводить до обмеження чоловічого населення в можливостях батьківства, сприяє поглибленню негативних стереотипів у суспільстві. В умовах демографічної кризи в Україні питання репродуктивного здоров'я населення набуває особливого значення, а необхідність особливої уваги до проблем здоров'я чоловіків зумовлена їх надвисокою смертністю, особливо у працездатному віці.

III. Результати дослідження. Репродуктивне здоров'я населення значною мірою зале-

жить від загального стану здоров'я, що сьогодні визначається захворюваннями не репродуктивної системи, а іншими, до яких належать хвороби серцево-судинної системи, новоутворення та інші. Крім того, на загальному стані здоров'я позначаються шкідливі звички (тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія), екологічні негаразди та низький рівень життя населення.

Стан здоров'я чоловіків в Україні характеризує ряд особливостей. По-перше, спостерігаються помітно виражені статеві відмінності в рівні та окремих причинах смертності населення, які поглиблювалися по мірі зниження середньої очікуваної тривалості життя у 90-х роках, що свідчить про наявність гендерної нерівності стосовно ризику смерті. По-друге, окремі захворювання в Україні мають чітко виражене „гендерне” забарвлення – в першу чергу соціально-детерміновані хвороби, наслідки яких можуть бути легко усунені за умови цілеспрямованої державної політики (зокрема, чоловіки становлять більшість хворих на туберкульоз). По-третє, суб'єктивна оцінка стану здоров'я серед жінок гірша, ніж серед чоловіків, які оцінюють своє здоров'я краще, але натомість серед них вищий рівень смертності і менша тривалість життя. Отже, чоловіки більше схильні нехтувати своїм здоров'ям, ігнорувати наявні проблеми, вони рідше звертаються за медичною допомогою у випадку захворювання, часто із вже занедбанними формами захворювань. Нарешті, серед чоловіків більше поширені ризикові форми поведінки та шкідливі звички. Про це свідчить той факт, що більше 70% алкоголетів та наркозалежних осіб в Україні становлять чоловіки, серед них значно вищі рівні захворюваності на алкогольні та наркотичні розлади, більше поширене тютюнопаління [3]. Всі ці фактори не можуть не здійснювати негативний вплив на стан репродуктивного здоров'я чоловічої частини населення.

Захворюваність на хвороби, що передаються статевим шляхом (ЗПСШ), набула значно розмаху у першій половині 1990-х років. Кількість хворих із вперше у житті встановленим діагнозом сифілісу підвищилась в Україні від 4,1 випадків у 1989 р. до 151,6 у 1996 р. (у розрахунку на 100 тис. осіб), тобто у 37 разів; гонореї – від 81,9 випадків у 1989 р. до 108,2 у 1994 р. (на 100 тис. населення).

Починаючи з 1995 року, розпочався спад первинної захворюваності на ці хвороби (рис. 1). Хоча цей процес відбувався практично паралельно серед жінок і чоловіків, рівні первинної захворюваності на ці хвороби серед чоловіків значно перевищують відповідні показники серед жінок. За даними МОЗ України у 2004 р. із кожних 100 тис. жінок захворіло на сифіліс 46,5 осіб, серед чоловіків – 51,7 на 100 тис.

Набагато більш значний гендерний розрив спостерігається щодо чисельності вперше в житті зареєстрованих випадків захворювань на гонорею – відповідні показники в 2004 р. становили 60,4 випадки на 100000 чоловіків та 24,3 випадки на 100000 жінок (рис. 1). В порівнянні з даними 1995 року, рівень первинної захворюваності на гонорею зменшився і серед чоловіків, і серед жінок більше, ніж в 2 рази. Проте, гендерний розрив залишається досить стабільним – кількість уперше в житті зареєстрованих випадків захворювання серед чоловіків перевищує даний показник серед жінок в 2–2,5 рази.

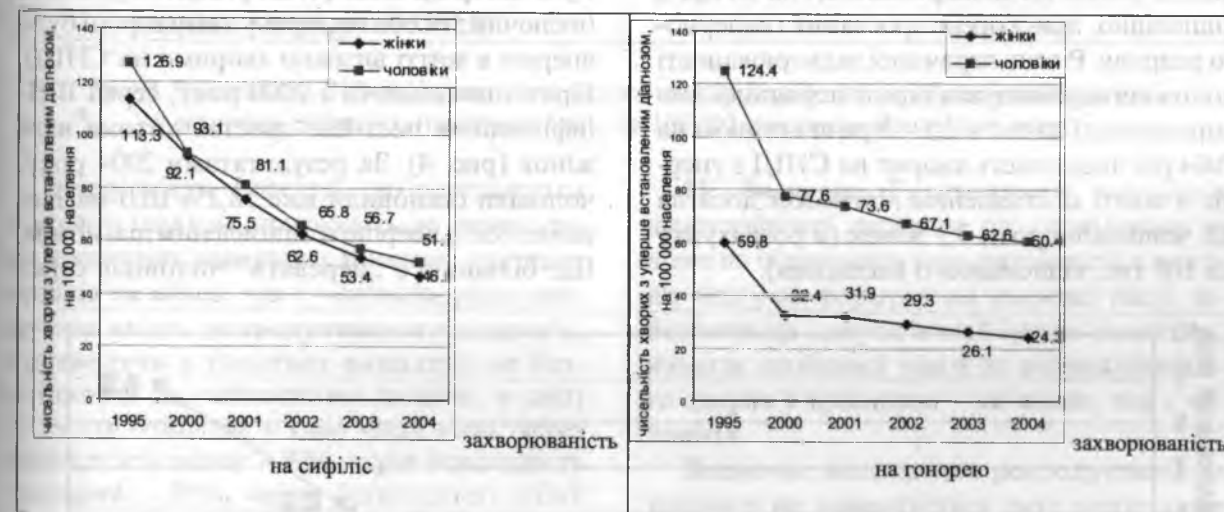

Рис. 1. Первинна захворюваність населення на хвороби, що передаються статевим шляхом, 1995–2004 рр.

Беручи до уваги ці показники, можна зробити висновок, що чоловіки в Україні є більше ураженими інфекціями, що передаються статевим шляхом і на них покладається особлива відповідальність за репродуктивне здоров'я своїх партнерок і, відповідно, майбутніх дітей.

Поширення ВІЛ/СНІДу. За темпами зростання епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу Україна сьогодні посідає одне з провідних місць у

Східноєвропейському регіоні. У 2004 р. було зафіксовано найбільшу за останні роки кількість нових випадків ВІЛ-інфекції – 12,5 тис. (або 26,2 на 100 000 населення), що на 25% перевищувало відповідний рівень 2003 р.

За даними Українського центру профілактики і боротьби зі СНІДом МОЗ України, за період з 1987 р. до 1 вересня 2005 р. кількість офіційно зареєстрованих ВІЛ-інфікованих становила в Україні 83,3 тис. осіб, захворіли на СНІД 11,4 тис., з них 6,6 тис. померли. Особливе занепокоєння викликає той факт, що серед них майже 10 тис. дітей, які народжені ВІЛ-інфікованими матерями; і частка їх постійно зростає. Водночас, на думку експертів, загальна кількість ВІЛ-інфікованих на початок 2005 року могла сягати 448–490 тис. осіб, що становить 1,8% дорослого населення у віці 15–49 років.

Починаючи з 2000 року, темпи поширення ВІЛ-інфекції серед чоловіків майже вдвічі переважають темпи первинної захворюваності серед жінок (рис. 2). Якщо у 1995 р. чисельність ВІЛ-інфікованих з уперше в

житті поставленим діагнозом становила 19,6 осіб на 100 000 населення серед жінок і 80,4 осіб серед чоловіків, то за даними 2004 року – відповідно 41,9 і 58,1 на 100 000 населення відповідної статі.

Ще більш значні гендерні відмінності характеризують рівень первинної захворюваності на СНІД (рис. 3). Якщо у 1995 році чисельність хворих чоловіків з уперше в житті встановленим діагнозом СНІДу практично

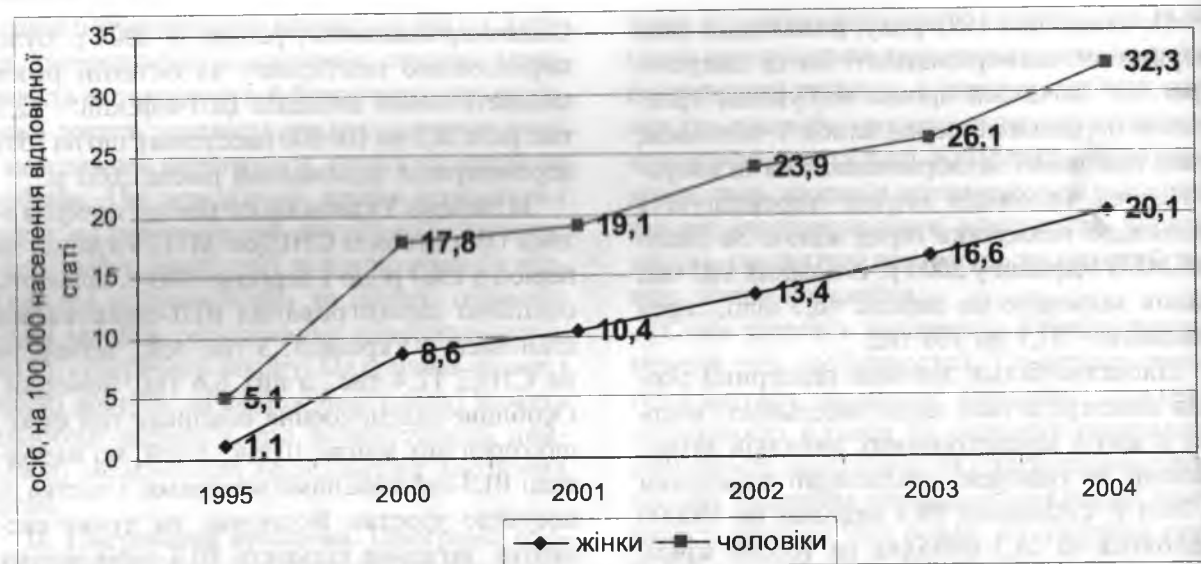

Рис. 2. Чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з уперше в житті встановленим діагнозом (на 100 000 населення відповідної статі, включно з особами, яких у тому ж році було вперше в житті визнано хворими на СНІД)

дорівнювала аналогічному показнику серед жінок (в розрахунку на 100 000 населення відповідної статі), то впродовж останнього десятиріччя відбувалось прогресуюче підвищення чоловічої захворюваності на СНІД і, відповідно, прискорене зростання гендерного розриву. Рівень первинної захворюваності чоловіків перевищував рівень первинної захворюваності жінок в 2,5 – 3 рази і станом на 2004 рік чисельність хворих на СНІД з уперше в житті поставленим діагнозом досягла 8,8 чоловіків проти 3,1 жінок (в розрахунку на 100 тис. відповідного населення).

Таким чином, з часу початку епідемії ВІЛ/СНІДу, серед інфікованих переважають чоловіки. За даними 1995 року, чоловіки становили 80,4% ВІЛ-інфікованих осіб, яким було вперше в житті поставлено діагноз (включно з особами, яких у тому ж році було вперше в житті визнано хворими на СНІД). Проте, починаючи з 2000 року, серед ВІЛ-інфікованих постійно зростає питома вага жінок (рис. 4). За результатами 2004 року, чоловіки становили вже 58,1% ВІЛ-інфікованих осіб з уперше встановленим діагнозом. Ще більшою є „перевага” чоловіків серед

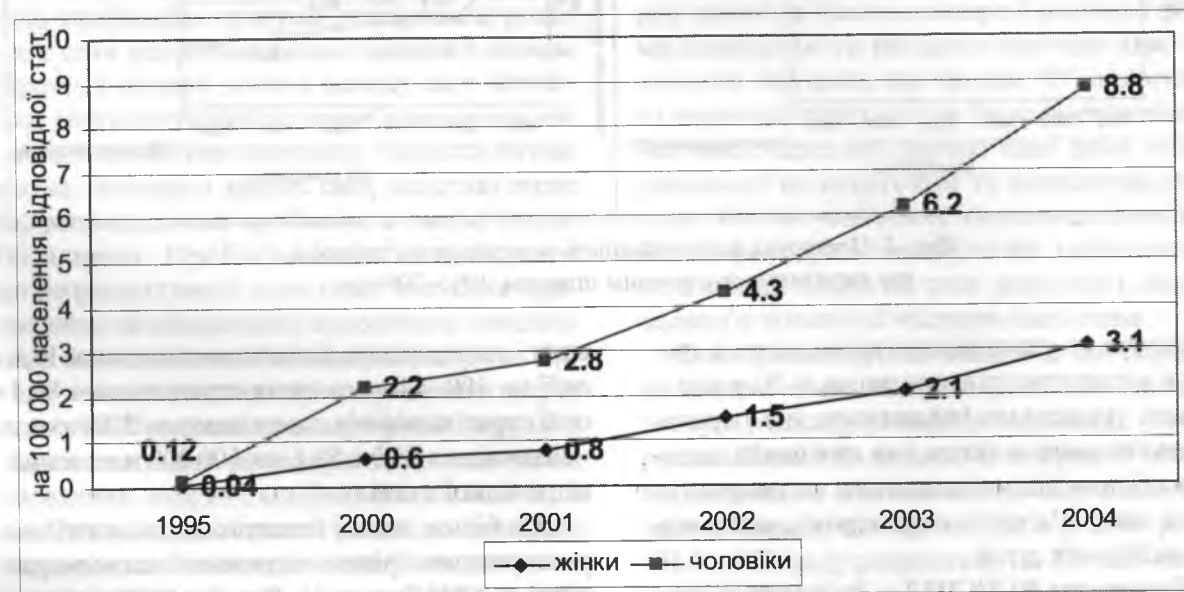

Рис. 3. Чисельність хворих на СНІД осіб з уперше в житті встановленим діагнозом, на 100 000 населення відповідної статі

хворих на СНІД, яким було поставлено діагноз вперше – їх частка перевищує 70% впродовж періоду поширення ВІЛ/СНІДу в Україні.

ко 1 млн. неплідних подружніх пар. За неофіційною ж статистикою, небажане безпліддя присутнє у 6-20% сімей у різних регіонах України.

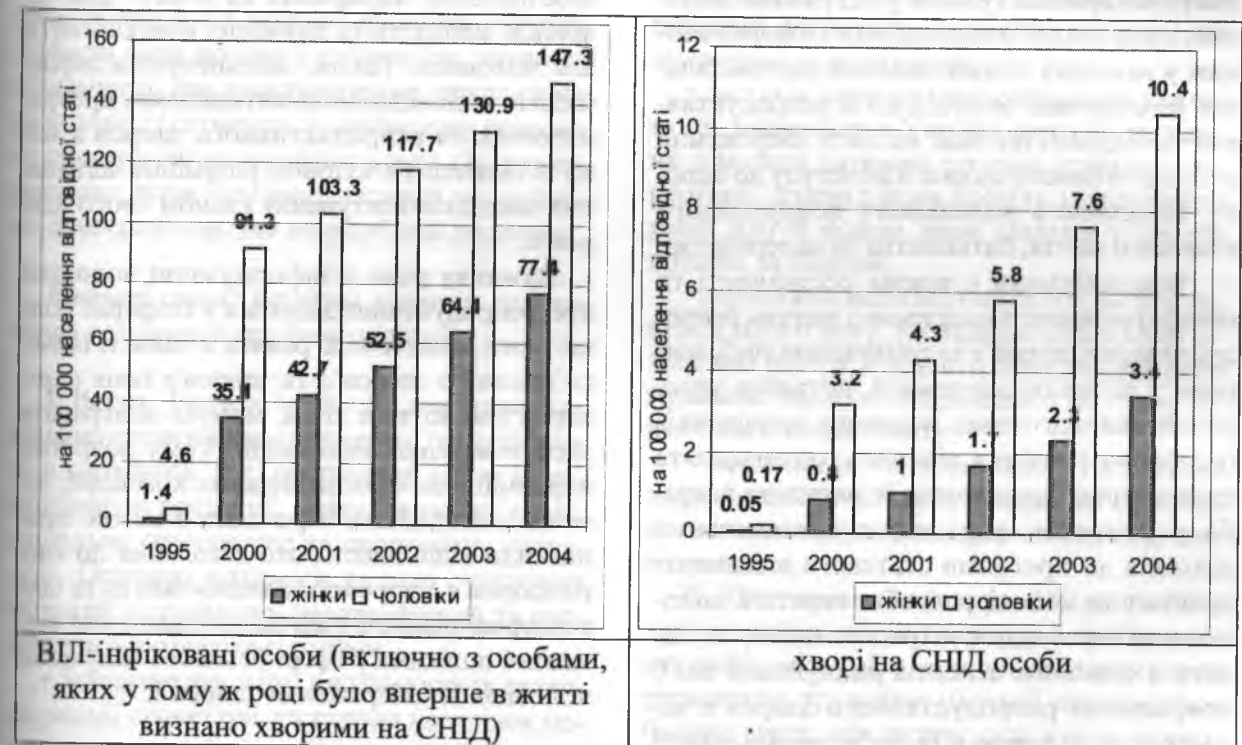

Рис. 4. Чисельність ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД осіб, які перебувають на обліку у медичних закладах, (на кінець року, на 100 000 населення відповідної статі)

Безплідність. Інфекції, що передаються статевим шляхом, призводять до виникнення хронічних запальних процесів статевих органів як жінок, так і чоловіків, різко знижуючи якість репродуктивного здоров'я, призводячи в багатьох випадках до безплідності. За оціночними даними, у світі 15 % пар безплідні, у тому числі з них: через безплідність жінок – 50%, через безплідність чоловіка – 30%, через безплідність обох членів подружжя – 20%.

За даними МОЗ України у 2004 р. в Україні діагноз безпліддя був поставлений 44,1 тис. особам, 87% з яких становили жінки, 13% – чоловіки. Згідно з офіційною статистикою показник поширення безпліддя в Україні є невисоким: впродовж останнього десятиліття він становить 3 випадки на кожну тисячу жінок та 0,3-0,4 випадки серед кожної тисячі чоловіків дітородного віку. Водночас соціологічні обстеження свідчать, що небажане безпліддя стосується 10-15% українських сімей. За даними обстеження репродуктивного здоров'я, в Україні проживає близь-

IV. Висновки. Таким чином, реалізація демографічної політики, що спрямована не лише на підвищення народжуваності, а в першу чергу на формування здорової нації, забезпечення здоров'я майбутніх поколінь, вимагає особливої уваги до репродуктивного здоров'я населення – як жінок, так і чоловіків.

Водночас поліпшення репродуктивного здоров'я не вичерпується суто медичними аспектами його охорони. Доводиться констатувати, що доступний виклад та ознайомлення з можливими проблемами сексуальності людини, її статевої поведінки дотепер лишаються осторонь освітніх закладів. Високий рівень захворюваності на ЗПСШ разом із поширенням дошлюбних сексуальних зв'язків та нераціональною структурою контрацепції на тлі матеріальних труднощів і нестійкого фінансового становища, що провокують ризиковану поведінку дають підстави аргументувати висновок про те, що зростання сексуальної активності серед молоді та

омолодження початку статевих стосунків дещо випереджують підвищення рівня її обізнаності щодо сучасних засобів контрацепції та запобігання передачі ЗПСШ. Тому потрібні серйозні зусилля у напрямках діяльності, пов'язаної із вихованням та формуванням у молодих людей навичок відповідальної та безпечної сексуальної й репродуктивної поведінки, що має на меті збереження репродуктивного здоров'я до вступу до шлюбу, можливість подальшого повноцінного статевого життя, батьківства та материнства.

Незадовільним є рівень обізнаності та поінформованості населення з питань репродуктивного здоров'я та планування сім'ї, зокрема у сільській місцевості, потребує удосконалення підготовка медичних працівників (особливо сімейних лікарів), соціальних та педагогічних працівників, є нагальна потреба у розробці державних комплексних підходів до програми статевого виховання підлітків та молоді, розробка стратегії забезпечення населення контрацептивами, як одного з основних аспектів планування сім'ї, покращання репродуктивного здоров'я чоловіків та залучення їх до активної участі у плануванні сім'ї, впровадження інтегрованого підходу до надання медичної допомоги з питань репродуктивного здоров'я.

Існує багато стратегій для того, щоб збільшити конструктивну участь чоловіків в охороні репродуктивного здоров'я. Ці програми повинні пропагувати зв'язок і поважні відношення між чоловіками й жінками стосовно проблем репродуктивного здоров'я та допомагати здобувати навички комунікації між обома статями.

Особливо важливою є потреба звернутися до молодих чоловіків, погляди яких на гендерні ролі та сексуальну поведінку ще не утверджені. Програми можуть поліпшити доступ до послуг, зробивши існуюче репро-

дуктивне медичне обслуговування більш сприйнятливим до чоловіків: запрошення чоловіків (і як клієнтів, і як прихильних партнерів, або штату з перекваліфікації батьків), забезпечення інформації та послуг для чоловіків, найняття та навчання консультантів для чоловіків. Також, забезпечуючи інформацією та довідковими матеріалами, програми охорони репродуктивного здоров'я можуть підвищити чоловіче розуміння негативних наслідків нехтування станом свого здоров'я.

Важливу роль в інформуванні чоловіків про репродуктивне здоров'я й гендерні ролі, які вони можуть відігравати в захисті їхнього власного здоров'я та здоров'я їхніх партнерок і майбутніх дітей, можуть відігравати засоби масової інформації. Тому розробка інформаційно-просвітницьких компаній, замовлення соціальної реклами з метою пропаганди відповідального ставлення до свого здоров'я, здорового способу життя та ідей гендерної рівності є вагомим складовою державної політики у сфері більшого залучення чоловіків до збереження здоров'я.

1. Довідник з питань репродуктивного здоров'я / Під ред. проф. Гойди Н.Г. – К.: Вид-во Раєвського, 2004.

2. Репродуктивне та статеве здоров'я чоловіків в Україні (соціологічний аналіз). – К.: Фонд Народонаселення ООН, 2005. – 58 с.

3. Репродуктивне здоров'я чоловіків / Матюха Л.Ф., Хімюк Л.В., Банніков В.І. та ін. – К.: Факт, 2004. – 88 с.

The publication is devoted to problems of reproductive health of males, which are insufficiently investigated in Ukraine, as reproductive health of females is considered as a base of family planning programs. The need in consideration of these issues in demographic and health care policies is substantiated in the publication, peculiarities of male health are investigated, approaches, contributing to larger involvement of males into health care are defined.

СЕГМЕНТАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

Розглядаються питання сегментації зовнішньої трудової міграції громадян України. Виділені рівні трудової еміграції за ступенем легальності та можливостями статистичного обліку і сегменти за поєднанням правового статусу та економічних ознак. Охарактеризовано вплив трудових міграцій на соціально-демографічний та економічний розвиток.

Ключові слова: трудова міграція, сегментація зовнішньої трудової міграції.

І. Вступ. Трудові міграції є важливим соціально-економічним процесом, що здійснює як позитивний, так і негативний вплив на демографічні тенденції, розвиток ринку праці, соціальне середовище та економічну ситуацію. Основні напрями вкладу трудових міграцій в соціально-демографічний та економічний розвиток є такими:

- безпосередня зміна чисельності та трансформації структури населення внаслідок переходу трудової міграції у постійну;
- послаблення сімейних зв'язків, нестачі шлюбів, поширення соціального сирітства, що негативно впливає на народжуваність та розвиток сім'ї;
- погіршення рівня здоров'я трудових мігрантів внаслідок виснажливої праці та некомфортних умов перебування за кордоном;
- покращення можливостей утримувати дітей, розширення доступу до якісного медичного обслуговування і відпочинку внаслідок «міграційних» заробітків;
- зниження напруги на ринку праці через виїзд частини трудоактивних контингентів та перехід до розряду економічно пасивного населення частини осіб, які нагромадили необхідні для життєдіяльності кошти шляхом трудових міграцій;
- розвиток підприємництва та покращення можливостей зайнятості внаслідок створення нових робочих місць колишніми трудовими мігрантами, що заробили достатні для відкриття власної справи суми грошей;
- зниження кваліфікації працівників внаслідок зайнятості за кордоном низькокваліфікованими роботами;

Позняк О.В.

- засвоєння учасниками трудових міграцій ринкової свідомості, цінностей та норм цивілізованого суспільства;

- загроза нівелювання соціальної значимості зайнятості в Україні через формування у молоді окремих регіонів стійкого стереотипу, згідно з яким досягти пристойного рівня життя можна лише шляхом трудових поїздок за кордон;

- переважно нелегальний статус мігрантів, що, з одного боку, ускладнює соціальний захист цих осіб, а, з другого боку, сприяє формуванню психології правового нігілізму серед цього контингенту;

- важливість «міграційних» грошей не лише як засобу добробуту окремих прошарків населення, але й як джерела економічного розвитку.

ІІ. Постановка завдання. На сьогодні у вітчизняній науковій літературі з проблем демографії, економіки, соціології, державного управління трудовою міграцією приділяється більше уваги, ніж іншим складовим міграційного руху населення. Різні аспекти трудових міграцій висвітлені в наукових працях О.А.Малиновської, О.Р.Овчиннікової, І.М.Прибиткової, М.Д.Романюка, М.О.Шульги. Разом з тим проблемам сегментації зовнішньої трудової міграції майже не приділялось уваги. Перша спроба групування мігрантів була здійснена в доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, де виділено чотири категорії громадян України, які перебувають на території інших країн з метою працевлаштування, в залежності від їхнього правового статусу [1, 38]:

- особи, які мають дозвіл на постійне проживання на території іноземної держави, що одночасно дає право і на безстрокове працевлаштування (ці особи відповідно не входять до складу постійного населення України);
- особи, які мають тимчасовий дозвіл на перебування і на працевлаштування;
- особи, які на законних підставах тимчасово перебувають на території іноземної держави (на лікуванні, навчанні, з туристичними або приватними цілями) і нелегально працюють;
- особи, які перебувають на території іноземної держави нелегально і нелегально працюють.

В складі останнього контингенту слід розрізняти осіб, які потрапили до країни-реципієнта легальним шляхом, але термін їхнього дозволу на перебування закінчився, та осіб, які потрапили на територію даної країни нелегальним шляхом. Належність особи до тієї або іншої категорії є основним чинником, який визначає юридичні та соціальні права індивіда в країні перебування.

Таке групування акцентує увагу на юридичному статусі трудових мігрантів, що ускладнює його використання в соціально-економічних дослідженнях: умови праці та наслідки міграції можуть бути схожими у осіб з різним юридичним статусом і, навпаки, положення на ринку праці країни-реципієнта рівних за юридичним статусом осіб може бути принципово різним.

III. Результати. Трудова міграція громадян України здійснюється за запрошенням безпосередньо з боку іноземних роботодавців, за допомогою організацій, які займаються посередництвом у працевлаштуванні громадян за кордоном (у тому числі туристичних агенцій), самостійного пошуку громадянами України роботи за кордоном (через осіб, які раніше виїхали на заробітки, за сприянням родичів і знайомих в країні-реципієнті, за допомогою Інтернету тощо). В структурі трудової еміграції громадян України за ступенем легальності та можливостями статистичного обліку можна виділити 4 якісно особливі рівні:

I. офіційна трудова міграція – переміщення українських громадян, які виїжджаючи за кордон декларують мету участі в трудовій діяльності і є легальними трудовими мігрантами в приймаючих країнах;

II. неофіційна легальна міграція – поїздки наших співвітчизників за кордон з декларованою ціллю туризму, відвідування родичів тощо, з послідовним працевлаштуванням та реєстрацією в країні-реципієнті; учасники таких поїздок не можуть бути відстежені вітчизняною статистикою, але при цьому стають цілком легальними трудовими мігрантами в країнах-реципієнтах;

III. успішна нелегальна міграція – поїздки за кордон, пов'язані з незареєстрованою зайнятістю видами діяльності, дозволеними законодавством відповідних країн;

IV. міграція жертв злочинних угруповань – торгівля людьми та інші випадки перебування громадян України в нелюдських умо-

вах або зайнятість протиправною діяльністю за кордоном не з власної волі.

За поєднанням правового статусу та економічних ознак можна виділити три основних сегменти української трудової міграції:

A. унікальні спеціалісти та висококваліфіковані працівники, які легально працюють за фахом за персональними запрошеннями;

B. працівники різного рівня кваліфікації, які займаються переважно низькокваліфікованими (рідше – середнього рівня кваліфікації) роботами, нелегально або легально;

C. жертви злочинних угруповань.

Представники першого сегменту мають такі ж самі права, як і громадяни країни перебування. У них практично не виникає проблем щодо гарантій зайнятості, умов праці, соціального та медичного захисту, належної винагороди за працю. Мігранти, які формують другий сегмент, мають мінімум соціальних та трудових гарантій. Хоча становище легальних і нелегальних працівників суттєво відрізняється, українці нерідко стикаються з порушенням їхніх прав навіть за умови легального працевлаштування. Щодо жертв злочинних угруповань, то вони по суті перебувають на становищі рабів.

Співвідношення між рівнями трудової еміграції за ступенем легальності та можливостями статистичного обліку і сегментами за поєднанням правового статусу та економічних ознак представлено на *рис. 1*. Як бачимо, четвертий рівень відповідає сегменту C, до сегменту B входять представники трьох перших рівнів, до сегменту A – лише двох.

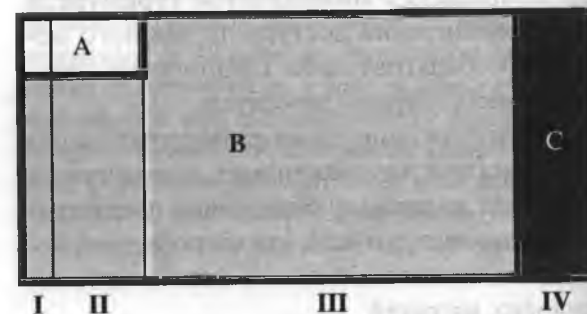

Рис. 1. Співвідношення між рівнями та сегментами трудової еміграції

Співвідношення між чисельністю осіб, які належать до окремих рівнів та сегментів трудової міграції на рисунку зображено умовно. Неповнота та несистематичність статистичної інформації щодо зовнішньої трудової міграції значно ускладнює проведення нау-

кових досліджень і формування зваженої та ефективної державної політики у цій сфері. Офіційна статистика фіксує лише окремі категорії зовнішніх трудових мігрантів. Тому важливим джерелом інформації про виїзд громадян на роботу за кордон є вибіркові обстеження. Проте вони проводяться лише епізодично, їхні масштаби досить скромні, а отримані результати мають неофіційний характер (близький до офіційного статусу мали лише обстеження „Життєві шляхи населення України” [1] та облік трудових мігрантів в сільських поселеннях Тернопільщини [2]), є неспівставними внаслідок застосування різних методик, трапляються значні розходження між відомостями, отриманими з різних джерел.

На основі узагальнення низки обстежень масштаби зовнішніх трудових міграцій в Україні їх масштаби з досить високим ступенем точності можна оцінити у 2-2,7 млн. осіб. Поїздки на роботу за кордон особливо значного розвитку набула у західному регіоні: сім західних областей, де мешкає близько 1/5 населення України, забезпечують понад половину від загального потоку зовнішньої трудової міграції.

Із загальної кількості українських трудових мігрантів лише близько 40 тис. осіб працевлаштовано за кордоном за сприяння офіційних посередників (рівень I). Чисельність громадян України, які не зафіксовані вітчизняною статистикою, але легально працюють в країнах перебування (рівень II), становить близько 500 тис. осіб, в т.ч. приблизно по 100 тис. – в Російській Федерації, Португалії, Італії, Іспанії, по кілька десятків тисяч – в Польщі, Чехії, Греції (більш точний підрахунок можливий при отриманні відповідних даних від урядових структур країн-реципієнтів вітчизняної робочої сили). Причому і серед легальних мігрантів переважають особи, які займаються низькокваліфікованими роботами.

Абсолютна ж більшість, як мінімум 3/4 українських трудових мігрантів працює за кордоном нелегально (рівні III та IV, більша частина сегменту B та сегмент C, на жаль визначити числові співвідношення між складовими нелегальної міграції неможливо). Одним з наслідків нелегального статусу є наявність численних порушень прав українських працівників за кордоном. Умови

їхньої праці абсолютно не відповідають нормативам, встановленим як на батьківщині, так і в країні перебування. Звичайною ситуацією є ненормований робочий день, недотримання техніки безпеки, виконання робіт, пов'язаних з ризиком для життя і здоров'я, трапляються випадки несвоєчасної та неповної виплати заробітної плати. Багатьом загрожує небезпека опинитися в нелюдських умовах існування або стати жертвами торгівлі людьми. Ці особи протягом тривалого часу перебувають не нелегальному становищі поза правовим полем України, що сприяє формуванню психології соціального і правового нігілізму у представників цього контингенту, молоді жінки, які стали жертвами торгівлі людьми, отримують величезні психологічні травми і „випадають” з репродуктивного процесу. Одним з наслідків нелегальної трудової міграції є втрата здоров'я наших громадян через важку і напружену працю, що відображається на показниках смертності. Медична допомога нелегальним мігрантам зазвичай і надається нелегально (завдяки особистим контактам роботодавця з медичними працівниками), тобто про нормальне лікування мова не йде. Для довготривалих мігрантів суттєвою проблемою стає адаптація до українського суспільства, яке змінилося за період їхньої відсутності (для нелегального мігранта поїздка до України фактично означає втрату роботи за кордоном, тоді як легальні довгострокові мігранти мають можливість відвідувати родичів і постійно підтримувати соціальні зв'язки).

Невирішеність найгостріших проблем трудової міграції здатна звести нанівець зусилля з побудови соціальної держави. Максимальне забезпечення правового та соціального захисту населення є однією з умов гарантування національної безпеки України. В цьому плані широке поширення нелегальних зовнішніх трудових поїздок українських громадян не може не викликати тривогу. Формування у складі населення країни численного прошарку не інтегрованих у суспільство осіб з психологією нігілізму, які при цьому є повноправними та персважно матеріально забезпеченими (а, отже, потенційно впливовими) громадянами країни, становить серйозну загрозу національній безпеці. Потенційно небезпечним є досягнення частки осіб, які нелегально працюють за кордо-

ном, у загальній чисельності населення, на рівні 2,5%: за цих умов (враховуючи середній розмір сім'ї в Україні та поширеність міграції двох або більше членів сім'ї) сукупність членів сімей, „залишених” у трудовій міграції, становитиме біля 6% усього населення, тобто буде рівновеликою середньому класу (за найжорсткішими критеріями виділення), який формується в нашій країні. Вказаний рівень вже досягнутий в Україні, навіть згідно мінімальних експертних оцінок масштабів зовнішніх трудових міграцій.

IV. Висновки. Передумовою формування ефективної державної міграційної політики, спрямованої на усунення негативних наслідків трудових міграцій та недопущення їх у майбутньому, є створення дієвого моніторингу цього процесу. Налагодження адекватного інформаційного забезпечення наукових досліджень у сфері зовнішніх тру-

дових міграцій дозволить, зокрема, виявити числові співвідношення між її сегментами.

1. Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – К., 2003. – 157 с.

2. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М.Лібанової, О.В.Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206с.

3. Трудова міграція населення Тернопільської області: кількісний та географічний аспекти. – Тернопіль: Лідер, 2002. – 52 с.

Questions of segmentation of external labour migration of citizens of Ukraine are considered. Levels of labour emigration on a degree of legality and opportunities of the statistical account and segments on a combination of a legal status and economic attributes are allocated. Influence of labour migrations on socially-demographic and economic development is showed.

Черенько Л.М.

РЕГІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ БІДНОСТІ

В статті проаналізовано регіональну диференціацію за основними показниками бідності та визначено чинники формування регіональних диспропорцій у ситуації з бідністю.

Ключові слова: бідність, диференціація бідності.

I. Вступ. Економічне зростання, що розпочалося в Україні з 2000-го року, мало неоднозначний вплив як на ситуацію з бідністю по країні в цілому, так і на становище окремих соціально-демографічних груп населення. Загальне підвищення показників рівня життя та зменшення масштабів бідності не супроводжувалося позитивними тенденціями у розвитку всіх регіонів країни. Неоднакові стартові можливості областей щодо підвищення матеріального добробуту населення обтяжуються посиленням регіональних диспропорцій у соціальному розвитку окремих територій, що неминуче позначатиметься на масштабах регіональної бідності і може призвести до загострення ситуації в майбутньому.

II. Постановка завдання. Проблема бідності сьогодні може вважатися широко дослідженою у вітчизняній науці. Праці відомих українських вчених (Е.М.Лібанова, В.М.Новіков, А.Ф.Ревенко, Ю.І.Саєнко) розвивають теорію бідності з урахуванням специфічних для нашої країни умов. В рамках даної проблематики розглядаються і регіональні розбіжності у показниках бідності, проте дослідження проводяться здебільшого в контексті комплексної оцінки бідності в країні. Значна увага дослідженням регіональної диференціації за показниками якості життя та бідності приділяється російськими вченими внаслідок особливої актуальності цієї проблеми для Росії (А.Ю.Шевяков, В.М.Бобков та інші). Ситуація, що складається сьогодні в Україні, вимагає поглибленого дослідження регіональної диференціації бідності та чинників, які зумовлюють посилення диспропорцій у соціальному розвитку регіонів.

Метою роботи можна визначити оцінку регіональної диференціації за основними показниками бідності, виявлення загальних тенденцій розвитку ситуації з бідністю в країні та регіонах, а також встановлення чинників формування регіональних диспропорцій соціального розвитку.

III. Результати. Комплексний аналіз ситуації з бідністю в Україні за період 1999–2005 років свідчить, що позитивний ефект від

економічного зростання дозволив зменшити масштаби абсолютної бідності. Проте, він не вплинув на ситуацію з відносною бідністю, оскільки процес розшарування за доходами спинити не вдалося. Загальне поліпшення ситуації з бідністю, яке розпочалося в Україні з 2002 року, характеризується специфікою розвитку окремих процесів:

1) стрімке зменшення масштабів абсолютної бідності за критерієм прожиткового мінімуму та міжнародними критеріями (4,3 дол. США і 14,76 дол. США на 1 особу на добу за ПКС¹);

2) поступове зниження рівня бідності за структурним критерієм² та за критерієм калорійності харчування³;

3) практично стабільна ситуація з відносною бідністю за національним критерієм⁴.

Загальноукраїнські тенденції розвитку

ситуації з бідністю мали місце і на регіональному рівні – зокрема, відбулося суттєве зниження рівня бідності за критерієм прожиткового мінімуму по всіх без виключення регіонах України. За період 2001–2005 років найбільш суттєве зменшення масштабів абсолютної бідності (майже в три рази) відбулося у м. Києві, Івано-Франківській, Миколаївській і Вінницькій областях. В найменшій мірі позитивний ефект економічного зростання відчувало населення Рівненської, Кіровоградської, Чернігівської та Тернопільської областей – рівень бідності за прожитковим мінімумом знизився лише в 1,2–1,5 разів. (табл. 1).

Динаміка показників відносною бідності має різні тенденції в залежності від обраного регіону. Сьогодні, як і до періоду економічного зростання, показник рівня бідності за

Динаміка рівня бідності за критерієм прожиткового мінімуму⁵ по регіонах України

Регіон	Рівень бідності за прожитковим мінімумом, %		Темп зниження, разів
	2001	2005	
АР Крим	80,5	49,1	1,6
Вінницька	78,1	26,8	2,9
Волинська	82,3	51,2	1,6
Дніпропетровська	67,0	34,9	1,9
Донецька	69,2	35,5	1,9
Житомирська	75,7	44,2	1,7
Закарпатська	86,5	41,6	2,1
Запорізька	72,1	41,2	1,8
Івано-Франківська	88,2	27,4	3,2
Київська (без м.Києва)	60,0	39,7	1,5
Кіровоградська	73,5	52,8	1,4
Луганська	81,1	43,9	1,8
Львівська	71,5	41,5	1,7
Миколаївська	79,7	27,6	2,9
Одеська	71,7	42,0	1,7
Полтавська	70,6	32,3	2,2
Рівненська	73,4	61,6	1,2
Сумська	75,4	42,3	1,8
Тернопільська	70,0	47,3	1,5
Харківська	58,4	34,5	1,7
Херсонська	75,8	40,2	1,9
Хмельницька	77,2	40,2	1,9
Черкаська	77,3	36,2	2,1
Чернівецька	71,8	44,6	1,6
Чернігівська	69,3	47,2	1,5
м.Київ	40,9	13,5	3,0
Україна	71,2	38,2	1,9

національним критерієм залишається суттєво диференційованим по регіонах України – від стабільно найнижчих значень по м. Києву (6,5% у 2005 році) до майже 50% по Рівненській області впродовж 2004–2005 років. (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка рівня бідності за національною межею в регіонах України

У 2005 році по більшості регіонів України (16 регіонів) спостерігається підвищення рівня бідності, визначеного за середньоукраїнською межею. До регіонів з найвищими показниками рівня бідності (понад 35%) у 2005 році потрапили Рівненська, Волинська, Кіровоградська, Тернопільська, Чернігівська області та АР Крим. Для всіх цих регіонів характерне погіршення ситуації за останній рік, особливо для Кіровоградської області, де зростання рівня бідності за 2005 рік становило 8,9 в.п. Слід відмітити, що для всіх п'яти областей значення показника стало найвищим за період 1999–2005 років. Суттєве зростання показників бідності у 2005 році відбулося також у Київській, Черкаській та Донецькій областях (від 5 до 9 в.п.). При чому, якщо у Донецькій області показник залишається одним з найнижчих по країні, то у Київській він перевищив середньоукраїнське значення на 3,5 в.п. і становив 30,6%.

Найкраща ситуація за рівнем бідності у 2005 році склалася в м. Києві, де значення показника становить 6,5%, що у 4,2 разів

нижче за середнє по країні. Поряд з Києвом низьке значення показника спостерігалось у Івано-Франківській (13,6%), Вінницькій (17,3%) та Полтавській (21,0%) областях. Причому, для означених областей – це найнижчі показники за останні 7 років.

Аналіз рівня відносної бідності за середньоукраїнською межею має певні вади, оскільки не враховує рівень регіональних цін. Отже, можна припустити, що в деяких областях вартісне значення відносної межі бідності є нижчим, отже використання середньоукраїнської межі штучно завищує показники бідності. За регіональною межею бідності до регіонів з найгіршою ситуацією потрапляють Рівненська, Волинська, Чернівецька області та АР Крим, в якій значення показника становить 40 та вище відсотків. Отже, список аутсайдерів залишається практично незмінним. Найнижчі рівні бідності спостерігаються, як і за середньоукраїнською межею, у м. Києві, Івано-Франківській та Вінницькій областях (20% і нижче).

З урахуванням значень показника глибини бідності, до найблагополучніших регіонів за національним критерієм можна віднести м. Київ, Івано-Франківську, Полтавську, Донецьку, Закарпатську та Миколаївську області. До регіонів з критичною ситуацією

потрапляють Кіровоградська, Рівненська, Житомирська, Луганська, Волинська, Чернівецька, Тернопільська та Херсонська області.

Зрозуміло, що чи не основним чинником формування регіональних розбіжностей у показниках доходів та бідності виступають економічні характеристики регіону. Проте, суттєві регіональні відмінності у показниках бідності можуть бути пов'язані як з особливостями географічного розташування області, так і зі специфічними для країни профілями бідності – розподілом домогосподарств регіону за соціально-демографічними характеристиками та за місцевістю проживання.

Аналіз регіональних рівнів бідності доводить, що прямого зв'язку між географічним розташуванням та показником бідності сьогодні в Україні не існує. Так, у Карпатському регіоні знаходяться: Івано-Франківська область, де рівень бідності один з найнижчих в країні і майже вдвічі поступається середньому значенню, та Чернівецька область, де показник на 5,5 в.п. перевищує середньоукраїнське значення. Аналогічна ситуація спостерігається по всіх географічних районах. Виключення складає лише Поліський регіон, всі області якого мають високі рівні бідності у порівнянні з середнім по країні показником.

Взагалі географічне розташування регіону на пряму не пов'язане з показниками бідності впродовж всього динамічного ряду. За даними будь-якого року у період 1999–2005 років до регіонів з найгіршою ситуацією потрапляли області з різних географічних частин країни. Якщо у 1999 році до регіонів з найвищими рівнями бідності відносилися Луганська, Миколаївська, Волинська та Чернівецька області, то у 2005 році серед аутсай-

дерів опинилися Рівненська, Волинська, Кіровоградська області та АР Крим.

Отже, можна припустити, що визначальними чинниками регіональної диференціації бідності поряд з економічними результатами розвитку регіону виступає соціально-демографічний склад населення та його розподіл за місцевістю проживання. Саме ці чинники і визначають загальноукраїнський профіль бідності.

Сьогодні окремою визначальною характеристикою бідності в Україні, як і в більшості країн перехідного періоду, виступає місцевість проживання, адже всі показники бідності підвищуються із зменшенням розміру населеного пункту. При чому, така закономірність зберігається незалежно від обраного критерію бідності.

Розшарування між містом і селом за показником рівня бідності посилюється впродовж останніх років. Якщо у 1999 році різниця у рівнях бідності за національним критерієм між містом і селом становила 2,1 в.п., то у 2005 році розрив зріс до 12,0 в.п. Загалом динаміка показника свідчить, що покращення ситуації з бідністю в країні відбувалося виключно за рахунок міської місцевості – рівень бідності в містах за останні сім років зменшився з 27,1 до 23,2%, а по сільській місцевості, навпаки, зріс з 29,2 до 35,2%.

У 2005 році при незначному покращенні ситуації в міських поселеннях дещо зростає рівень бідності на селі. Позитивним моментом можна вважати вирівнювання ситуації з бідністю між малими та великими містами – взагалі у містах зниження рівня бідності за останній рік відбулося за рахунок показника по малих містах. (табл. 2).

Розподіл населення за місцевістю проживання на пряму впливає на рівень бідності в

Динаміка рівня бідності в залежності від типу населеного пункту, %

Тип населеного пункту	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Велике місто	26,6	25,1	22,0	19,9	17,0	18,1	18,7
Мале місто	27,7	25,6	27,9	28,6	28,1	32,2	30,7
Сільська місцевість	29,2	28,7	32,3	34,3	36,7	35,0	35,2
Україна	27,8	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1

регіоні – із збільшенням частки сільського населення в регіоні підвищуються значення показників бідності. Серед регіонів, в яких сільське населення становить менше 40%, показники бідності, вищі за середньоукраїнські, мають лише АР Крим та три області – Луганська, Одеська та Сумська. А серед областей з переважаючим сільським населенням (більше 50%) лише Івано-Франківська, Вінницька та Закарпатська області характеризуються низьким у порівнянні з середньоукраїнським рівнем бідності.

Зрозуміло, що основним чинником формування регіональної бідності є значна регіональна диференціація за рівнем доходів населення, зокрема, за рівнем оплати праці. Саме регіони з високою часткою сільського населення поступаються за рівнем доходів більш урбанізованим областям внаслідок нижчих стандартів оплати праці на селі.

Для характеристики ситуації з бідністю в Україні особливого значення набуває проблема визначення профілів бідності, тобто тих категорій населення чи домогосподарств, які найбільше підпадають під дію негативних факторів і мають показники бідності, значно вищі за середні по країні. Як свідчать попередні дослідження, в Україні визначальними факторами підвищення ризику бідності є наявність у складі домогосподарства: двох та більше дітей будь-якого віку; хоча б однієї дитини у віці до 3-х років; принаймні одного безробітного; хоча б однієї особи старше 75 років; одночасно хоча б однієї дитини та дорослих осіб пенсійного віку (однієї чи більше). Єдиним чинником, що може позитивно вплинути на ситуацію з бідністю в домогосподарстві, є наявність вищої освіти, принаймні, у одного з членів домогосподарства

Серед зазначених факторів найсуттєвішим (як за абсолютним, так і за відносним критерієм) є наявність у домогосподарстві двох та більше дітей або одночасно дітей та осіб пенсійного віку. В таких домогосподарствах рівні бідності за національною межею в 1,7 раза перевищують середньоукраїнське значення. Отже, на рівень бідності в регіоні безпосередній вплив складає розподіл населення за соціально-демографічними характеристиками.

Дослідження статистичних взаємозв'язків між рівнем бідності по регіонах та показни-

ками, отриманими з даних адміністративної статистики, дало можливість зробити наступні висновки. Існує певна залежність між рівнем бідності та показниками, що характеризують, насамперед, економічне становище регіону, рівень життя населення, зокрема, його платоспроможний попит та питому вагу низькодоходних груп населення, а також демографічну ситуацію та становище на ринку праці. З усіх перерахованих факторів суттєвий взаємозв'язок з показниками бідності по регіонах мають демографічні характеристики, зокрема, питома вага дітей віком до 15 років в загальній чисельності населення регіону.

Пряма залежність рівня бідності певної території від розподілу домогосподарств за соціально-демографічними групами та місцевістю проживання дає змогу побудувати карту бідності. Найкращим джерелом інформації для такого дослідження є перепис населення. На його основі можна розрахувати детальну карту бідності до районного рівня, а інколи, і до рівня населеного пункту, проте таке джерело інформації може бути доступним лише раз на десять років. Враховуючи той факт, що демографічний склад населення та специфіка його розселення змінюються досить повільно у порівнянні з економічними характеристиками регіону, побудовану за даними перепису карту бідності можна використовувати впродовж 10-річного терміну з відповідним щорічним коригуванням.

IV. Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що вирішальним чинником формування бідності на регіональному рівні є суттєва диференціація за рівнем доходів та споживання, яка обумовлюється не географічним розташуванням регіону, а економічними чинниками та загальноукраїнськими профілями бідності. Тобто, географічне розташування практично не справляє впливу на ситуацію з бідністю в регіоні, в дію вступають інші чинники – такі, як розподіл домогосподарств регіону та типом поселення та соціально-демографічними характеристиками.

Значні розбіжності у показниках бідності за регіонами України обумовлюються не тільки диспропорціями у економічному розвитку, але й сформованим складом населення та його розподілом за місцевістю прожи-

вання. Врахування цих характеристик дає змогу дослідити специфіку ситуації з бідністю в кожному регіоні, а також здійснити прогностичні оцінки щодо майбутнього розвитку подій. Поглиблене дослідження чинників формування регіональної бідності може стати дієвим інструментом як при визначенні напрямів загальнодержавної політики щодо

подолання бідності, так і при розробці регіональних програм соціально-економічного розвитку.

In the article the analysed regional differentiation after the basic indexes of poverty and the factors of forming of regional disproportions are certain in a situation with poverty.

Севастьянов Р.В.

ОСОБЛИВОСТІ БЕЗРОБІТТЯ В ЗАПОРІЗЬКОМУ РЕГІОНІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

В роботі розглянуто ключові проблеми працевлаштування в Запорізькій області. Наведено регіональні особливості використання трудових ресурсів. Запропоновано основні напрямки подолання проблеми безробіття.

Трудові ресурси Запорізької області мають важливе значення для економічного розвитку регіону. Кількість населення становить по різних оцінках 2 млн. осіб, що складає близько 4 % загальної кількості населення України. В області налічується: 20 районів, 14 міст, у тому числі 5-обласного підпорядкування, 23 селища міського типу, 263 сільради, 920 сільських населених пунктів. Віковий склад населення області, зафіксований Всеукраїнським переписом населення, відобразив ставлення тенденцію зменшення частки дітей у загальній кількості населення поряд із суттєвим підвищенням долі осіб у віці старшому за працездатний, що значно ускладнює сучасну демографічну ситуацію в області (як і в цілому по Україні), і зумовлює наростаюче постаріння населення. В місті Запоріжжя рівень працевлаштування є досить високим – 56,4% проти 38,1% по області та 36,4% по країні. На обліку у державній службі зайнятості станом на 1 серпня 2006 р. перебувало 31,8 тис. не зайнятих трудовою діяльністю громадян. Рівень зареєстрованого безробіття за 2006 рік в середньому становить 2,6% середньорічної чисельності населення працездатного віку.

В місті Запоріжжя рівень безробіття складає 0,8 % що в 4 рази менше ніж в середньому по області (2,9 %). В регіоні має місце стійка тенденція до збільшення сільських жителів, що стоять на обліку у службі зайнятості. В 11 районах рівень безробіття пере-

вищує середній по області. У Василівському, Акимівському, Новомиколаївському, Токмацькому та Чернігівському районах він складає від 9 до 20 відсотків (вважається, що рівень безробіття 6–7 відсотків є критичним). Окремою проблемою вже багато років є місто Степногірськ в якому рівень безробіття є катастрофічним. Однією з характерних рис є сімейне безробіття.

Розподіл працевлаштованого населення за основним джерелом засобів існування у Запорізькій області наведено в таблиці 1.

Необхідно шукати ефективні шляхи подолання сільського безробіття. Для цього необхідно доносити інформацію для орієнтації безробітних на самостійну зайнятість, активізації їхньої підприємницької ініціативи.

Наприклад, безробітним на започаткування власної справи торік одноразово виплачено понад 220 тис. грн., за I півріччя цього року – близько 70 тис. грн. Усі, хто отримав такі виплати, спочатку навчалися на курсах, а потім захищали свої бізнес-плани. Більшість із них успішно займаються обраною справою: займаються торгівлею, вирощують кролів, свиней, курей, ремонтують автотранспорт земляків, шийють одяг, пасічникують, займаються городництвом. Також спостерігаються проблеми у тому, що населення намагається здобути професії, в яких переважає інтелектуальна праця. В той час, як зараз існує велика кількість вакансій «робочих» професій, таких як електрогазозварювальник, тракторист, продавець, будівельник та ін.

Зараз існує велика кількість вакансій «робочих» професій, таких як електрогазозварювальник, тракторист, продавець, будівельник та ін

Розглядаючи проблему безробіття та соціальної невдоволеності можна відзначити такий специфічний аспект як торгівля людьми. Більшість досліджень показує, що основною причиною поширення торгівлі людьми є нестача робочих місць, проблеми з працевлаштуванням в Україні.

З метою впровадження тендерної рівності у суспільстві на рівні місцевої влади необхідно сприяти зростанню професійної мобіль-

ності жінок: організувати їх професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації відповідно до потреб ринкової економіки. Також необхідно збирати інформацію про інвалідів, які потребують сприяння у працевлаштуванні та забезпечити створення підприємствами, організаціями та установами робочих місць для їх працевлаштування.

Важливого значення набуває питання підготовки кадрів, перехід до контрактних

Таблиця 1

Розподіл працевлаштованого населення за основним джерелом засобів існування та віковими групами у Запорізькій області на 1.07.2006

	Всього населення	Із загальної чисельності - населення у віці			
		молодшому за працездатний	працездатному	старшому за працездатний	14-27 років
Все населення	1926810	330132	1130034	466444	398596
зайняті на підприємстві, в організації, установі, селянському (фермерському) господарстві	590144	48	557465	32629	108387
зайняті у окремих громадян	29918	19	29658	241	9090
зайняті на власному підприємстві	11024	-	10853	171	1379
зайняті на індивідуальній основі	21399	5	21196	198	3499
зайняті у власному селянському (фермерському) господарстві	2421	-	2315	106	270
зайняті на сімейному підприємстві без оплати праці	1212	-	1195	17	261
зайняті в особистому підсобному господарстві	47221	2	45469	1750	8288
ті, що отримують прибуток від власності	6078	-	5649	429	812
пенсіонери	490848	2604	60723	427519	4212
стипендіати	9894	748	9146	-	9803
ті, що отримують допомогу (крім допомоги по безробіттю)	11006	2278	8669	59	4269
навчаються	1629	1178	451	-	662
не навчаються	8396	119	8218	59	3607
ті, що отримують допомогу по безробіттю	24384	-	24375	9	4952
ті, що мають інший вид державного забезпечення	21825	3671	16943	1211	9363

навчаються	3819	2856	963	-	1633
не навчаються	17435	244	15980	1211	7730
ті, що знаходяться на утриманні інших осіб	597527	320745	274685	2097	220667
навчаються	309123	222894	86229	-	141839
не навчаються	203653	13100	188456	2097	78828
ті, що мають інше джерело засобів існування	61373	-	61368	4	13250
навчаються	1025	-	1025	-	750
не навчаються	60347	-	60343	4	12500
ті, що не вказали основне джерело засобів існування	536	12	325	4	94
одне джерело засобів існування	1761691	319048	1041955	400683	361980
два джерела засобів існування	155546	10892	82858	61796	35263
три джерела засобів існування і більше	9037	180	4896	3961	1259
ті, що не вказали жодне джерело засобів існування	536	12	325	4	94

стосунків в мережі вузівської і професійно-технічної підготовки кадрів, що викликано зростанням вартості професійної підготовки та рівнем розвитку підприємництва. Доцільно розвивати практику одночасної підготовки за кількома спеціальностями, яка дозволить значно підвищити конкурентоспроможність спеціалістів. Поряд з розвитком та розширенням державних форм підготовки кадрів, держава має стимулювати госпрозрахункові навчальні заклади, створювати пільгові умови для утворення індивідуальних, кооперативних та інших професійно-навчальних структур, що дозволить збільшити джерела фінансування системи кадрової підготовки за рахунок залучення коштів недержавного сектора, а також особистих заощаджень населення. Забезпечення ефективної зайнятості населення є важливим елементом соціального захисту. Вступ економіки нашої країни у ринкові відносини супроводжується зниженням рівня зайнятості, внаслідок чого різні групи населення стикаються з проблемами працевлаштування. Тому держава зобов'язана всіма засобами сприяти повній продуктивній та вільно обраній зайнятості, спрямованій на виявлення існуючих та створення нових робочих місць.

Процес глобалізації зумовлює копіювання економічних, соціальних та політичних процесів, тобто те, що відбувалося і відбувається в країнах-лідерах, неодмінно відбудеться з невеличкими варіаціями і в усіх інших країнах. Для усвідомлення проблеми і запропонування шляхів її вирішення як в Запорізькому регіоні, так і в країні в цілому необхідно усвідомити що сільське господарство взагалі є збитковою галуззю економіки і потребує державної підтримки у різних її вимірах (втому числі стимулювання роботи приватних фермерських господарств); сільське господарство є високотехнологічною галуззю виробництва з низьким рівнем зайнятості, і не може вирішувати проблему працевлаштування безробітних на рівні регіону; сільська місцевість є переважно територією проживання осіб, які працюють у великих промислових містах, або зайняті на селі у сфері послуг, тобто не є працівниками сільського господарства.

Окрім вищезгаданих шляхів подолання цього кризового явища можна виділити необхідність інвестиційний розвиток сімейних підприємств, зеленого та етнофольклорний туризм.

In work the key problems of employment are considered in the Zaporozhian region. The regional features of the use of labour resources

are resulted. Basic directions of overcoming of problem of unemployment are offered.

Сисак Л.І.

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МАКРОПОКАЗНИКІВ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ І ВИРОБНИЦТВА

У статті розглянуто імітаційну модель взаємозв'язку макропоказників життєвого рівня населення і виробництва в умовах ринкової економіки.

Ключові слова: імітаційна модель, життєвий рівень населення, виробництво, попит і споживання.

І. Вступ. В умовах ринкової економіки побудова імітаційних моделей, які відображають складні соціально-економічні процеси розвитку, як правило, починається із простих і узагальнених варіантів, які ускладнюються в процесі роботи. Не є виключенням в цьому плані й імітаційна модель системи взаємозв'язку макропоказників виробництва і рівня життя населення. Задача прийняття управлінських рішень для забезпечення такої збалансованості є багатокритеріальною [2] і або не має аналітичного розв'язку, або ж його знаходження є надто складним.

Методи імітаційного моделювання дають можливість широко використовувати математичний апарат і обчислювальну техніку для експериментального дослідження динаміки процесів в таких складних системах, де практично неможливо здійснити «натуральний» експеримент.

В сучасних умовах можна виділити низку проблем, які доцільно було б вирішувати шляхом експериментального дослідження. До таких проблем слід віднести дослідження процесу координації структурних змін виробництва і споживання в ринковій економіці.

ІІ. Постановка проблеми. Для здійснення імітаційного експерименту використовується модель економіки, яка включає системи моделей виробництва (блок І) і споживання (блок ІІ), при цьому параметри забезпечення збалансованості виступають як величини, що характеризують взаємозв'язок між окре-

мими блоками системи. Функціональна схема системи представлена на рис. 1.

В результаті роботи першого блоку визначаються величини валового випуску і обсяги виробничого споживання продукції різних галузей економіки. В якості екзогенних параметрів управління в цьому блоці використовуються галузеві коефіцієнти трудомісткості, темпи нагромадження і індекси оптових цін виробництва. Коефіцієнти трудомісткості залежать від фондоозброєності галузі, яка, в свою чергу, визначається капітальними вкладеннями, спрямованими в дану галузь.

У другому блоці екзогенними параметрами управління виступають ставки заробітної плати в різних галузях економіки і індекси роздрібних цін. На основі таких даних і розрахунку валового випуску здійснюється імітація розподілу доходів між різними групами населення, які відрізняються між собою величиною попиту.

Формування попиту для окремих груп населення відбувається за допомогою його оптимізації в групах з врахуванням їх бюджетних обмежень. На основі співставлення розрахункових даних попиту і даних про обсяг невиробничого споживання продукції кожної галузі здійснюється обчислення коригуючих показників збалансованості, які в певному розумінні служать характеристиками відповідності структур фонду кінцевого споживання і потреб груп населення в даних умовах. Коригуючий показник обчислюється для кожної групи продукції, яка виробляється даною галуззю. Значення цього показника буде більшим за одиницю у випадку, коли попит на дану продукцію перевищує її пропозицію, і навпаки, значення менше за одиницю свідчить, що пропозиція більша за попит. Вектор коригуючих показників одержують у результаті розрахунків у першому та другому блоках. У випадку, коли

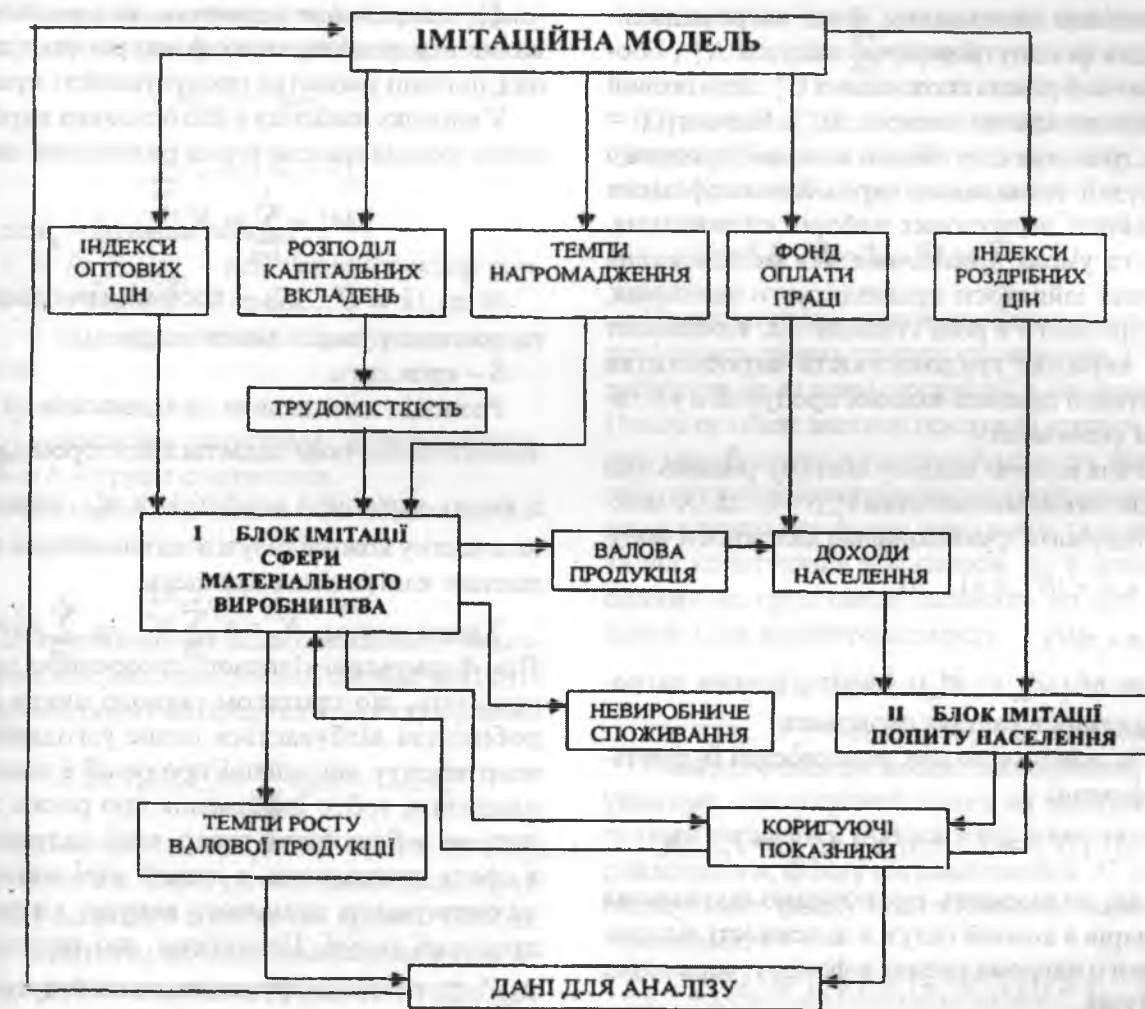

Рис. 1. Функціональна схема системи взаємозв'язку виробництва і споживання [1]

коригуючі показники продукції рівні одиниці, то досягається збалансованість сфер виробництва і споживання, а імітаційна система готова здійснювати розрахунки в наступному періоді (році).

ІІІ. Результати. В ринковій економіці вектор параметрів, що впливають на характер виробничого процесу і попит населення, включає не тільки ціни, але й обсяги виробничих ресурсів для тієї чи іншої галузі, а також фонд оплати праці. При аналізі ринкової економіки, що складається з n галузей, в якості параметрів, які характеризують співвідношення попиту і пропозиції, були вибрані наступні показники:

$p_i(t) = D_i(t)/S_i(t)$, $i=1, \dots, n$,
де $D_i(t)$ — попит населення на продукцію i -ї галузі в році t ;

$S_i(t)$ — пропозиція даної продукції i -ю галуззю в році t .

Величина $p_i=1$, ($i=1, \dots, n$) характеризує

стан збалансованості виробництва і споживання.

Взаємозв'язок макропоказників життєвого рівня населення і виробництва можна відобразити у вигляді системи моделей: моделі виробництва, моделі споживання та моделі формування доходів населення. Розглянемо кожну із моделей детальніше.

Модель виробництва, представлена комплексом галузей економіки (відповідно до Класифікації за видами економічної діяльності) з врахуванням трудових ресурсів як одного з важливих векторів виробництва, має такий вигляд

$$x_i^t = \sum_{j=1}^n a_{ij}^t + N_i^t + C_i^t + \lambda C_i^t \quad (i=1, \dots, n)$$

$$\sum_{j=1}^n l_{ij}^t x_j^t = L^t$$

Тут перші p рівнянь системи представляють модель розподілу валового продукту економіки за галузями та за призначенням

(проміжне споживання, фонд нагромадження для фондоутворюючих галузей N'_i , об'єднаний рівень споживання C'_i , додатковий набір споживчих товарів $\lambda C'_i$). Через x'_i , ($i = 1, \dots, n$) позначені обсяги валової продукції галузей економіки, через λ – коефіцієнт кількості додаткових наборів споживання. Друга умова призначена для моделювання повної зайнятості працездатного населення, ресурс якого в році t складає L_t . Коефіцієнт l'_j виражає трудомісткість виробництва вартісної одиниці валової продукції в j -й галузі економіки.

Розв'язуючи вказану систему рівнянь відносно невідомих величин x'_i , ($i = 1, \dots, n$), λ , можна одержати функціональні залежності виду

$$x'_i = x'_i(N'), (i = 1, \dots, n),$$

$$\lambda = \lambda(N'),$$

де N' ($N'_1, \dots, N'_n$) – вектор фондів нагромадження в галузях економіки.

За допомогою цих залежностей будують функції

$$S'_i(N') = C'_i + \lambda(N') C'_i, i = 1, \dots, n,$$

які виражають пропозицію споживчих товарів в кожній галузі в залежності від планового нагромадження в фондоутворюючих галузях.

Якщо прийняти гіпотезу нульового лага, то виділені протягом t -го року капітальні вкладення перетворюються в основні фонди відповідних галузей протягом того ж року. При цьому фондоозброєність праці буде зростати, отже, зросте продуктивність праці і зменшиться трудомісткість виробництва продукції. Якщо капітальні вкладення в дану галузь збільшаться, то можна припустити, що трудомісткість зміниться у невеликих межах в сторону зменшення, тобто

$$l'_j = \frac{1 + a'_j M'_j}{1 + M'_j} \cdot \xi'_j, j = 1, \dots, n,$$

де M'_j – введення в дію основних фондів в j -ту галузь в році t (при нульовому лазі M'_j дорівнює сумі капітальних вкладень $\tilde{N}'_j$, спрямованих в дану галузь в році t);

a'_j – коефіцієнт, що виражає межу зменшення трудомісткості в даній галузі за рахунок збільшення фондоозброєності праці (персважно $a'_j = 0,9-0,97$);

ξ'_j – випадкова величина, яка враховує вплив непередбачуваних факторів (наприклад, погодні умови) на продуктивність праці.

У випадку введення в дію основних виробничих фондів враховуються розподілені лаги

$$M'_j = \sum_{k=0}^S \omega_k \tilde{N}'_j{}^{t-k},$$

де ω_k ($k = 0, \dots, S$) – коефіцієнти лагово-го розподілу капітальних вкладень;
 S – крок лага.

Розподіл капітальних вкладень між галузями-споживачами задається вектором $M(t)$, в якому варіаційні коефіцієнти m'_j виражають частку кожної галузі в загальній сумі виділених капітальних вкладень.

Таким чином, $\tilde{N}'_j = m'_j \sum_{i=1}^n N'_i$, де $\sum_{j=1}^n m'_j = 1$. При формуванні кінцевого споживання припускають, що протягом річного циклу виробництва відбувається певне узгодження асортименту випущеної продукції і попиту населення, тобто інформація про рівень попиту на той чи інший товар, який надходить в сферу споживання, в певній мірі впливає на формування планового випуску кінцевої продукції галузі. Це означає, що величини λ, x'_i, S'_i , ($i = 1, \dots, n$) функціонально будуть залежати не тільки від загального фонду нагромадження в економіці і способу розподілу цього фонду між галузями, але й від співвідношення виробництва і споживання:

$$x'_i = x'_i(N', \mu', \pi'), (i = 1, \dots, n);$$

$$\lambda = \lambda(N', \mu', \pi')$$

$$S'_i = S'_i(N', \mu', \pi'), (i = 1, \dots, n).$$

Варто зауважити, що співвідношення показані у поточних цінах виробництва, при зміні яких необхідно провести відповідне корегування за допомогою індексів оптових цін.

Для характеристики сфери споживання була вибрана наступна модель: вся сукупність споживачів, а точніше, домогосподарств як одиниць споживання, ділиться на S груп. Домогосподарства, які формують кожну із цих груп, характеризуються приблизно однаковим рівнем доходу і однакою схильністю до споживання. Перша обставина враховується при формуванні бюджетного обмеження, друга – при побудові функції переваг споживачів, яка залежить від дефіцитності різних товарів споживання.

Модель споживання для k -ої групи домогосподарств має наступний вигляд:

$$u_k(z_{k,\pi}) \rightarrow \max,$$

$$\sum_{i=1}^n z_{ki} \leq I_k, z_{ki} \in Z_k,$$

де u_k – функція переваг;

$z_k = (z_{k1}, \dots, z_{kn})$ – невід'ємний вектор споживчого попиту k -ї групи;

$p = \{p_1, \dots, p_n\}$ – вектор коригуючих показників;

I_k – дохід;

Z_k – множина допустимих наборів споживання k -ї групи споживачів.

Розв'язком цієї задачі є оптимальний вибір споживача

$$\hat{z}(\pi, I_k) = (\hat{z}_{k1}, \dots, \hat{z}_{kn})$$

Сукупний попит всього населення знаходиться як сума попиту всіх S споживчих груп, зокрема, попит на продукцію i -ї галузі рівний

$$D_i(\pi, I_1, \dots, I_S) = \sum_{k=1}^S \hat{z}_{ki}, (i = 1, \dots, n)$$

Таким чином, сукупний попит суттєво залежить від коригуючих показників і розподілу доходів в споживчих групах. Необхідно відмітити, що попит населення визначений в поточних цінах, при зміні роздрібних цін повинен бути скоригований з врахуванням індексу роздрібних цін.

Модель формування доходів в споживчих групах базується на дослідженні розподілу заробітної плати, яка є основною частиною доходу. Позначимо через r середню зарплатомісткість вартісної одиниці (1 грн.) валової продукції j -ї галузі. Фонд заробітної плати складає

$$R_j = r_j x_j, (j = 1, \dots, n)$$

Сукупний фонд заробітної плати

$$R = \sum_{j=1}^n R_j = \sum_{j=1}^n r_j x_j.$$

Загальний дохід всього населення отримуємо як суму виплаченого фонду заробітної плати і інших джерел доходу (пенсій, стипендій, доходів від здійснення підприємницької діяльності і т. д.), а також частки заощаджень, яка може розглядатися як грошове забезпечення додаткового попиту. Таким чином, загальний дохід населення рівний

$$I = \sum_{j=1}^n r_j x_j + I_0.$$

Отриманий населенням дохід розподіляється серед споживчих груп, причому дохід k -ї споживчої групи складає

$$I_k = d_k I, (k = 1, \dots, S), \text{ де } \sum_{k=1}^S d_k = 1.$$

Наведені співвідношення безпосередньо пов'язують рівень доходу споживачів з виробництвом валової продукції в економіці. Оскільки обсяг валової продукції кожної галузі виробництва в наведеній моделі є функцією від запланованого фонду нагромадження, від розподілу цього фонду між галузями та від коригуючих показників, то й доходи споживчих груп також залежать від цих величин і від зарплатомісткості:

$$I_k = I_k(N', m', p', r),$$

де $r = (r_1, \dots, r_n)$ – вектор зарплатомісткості.

Повертаючись до моделі споживання, зауважимо, що сукупний попит на продукцію галузей економіки залежить від коригуючих показників n , фонду нагромадження N , розподілу цього фонду між галузями m і зарплатомісткості r :

$$D_i = D_i(\pi, N, \mu, r) / S_i(\pi, N, \mu), (i = 1, \dots, n)$$

На основі отриманих взаємозв'язків формується система рівнянь для визначення коригуючих показників, які відображають співвідношення між попитом і пропозицією:

$$p_i = D_i(p, N, \mu, r) / S_i(p, N, \mu), (i = 1, \dots, n).$$

Шляхом дослідження цієї системи рівнянь можна розв'язати проблему збалансованості між попитом і пропозицією в галузях економіки. Якщо дана система рівнянь має розв'язок $p_i = 1$, ($i = 1, \dots, n$) при деяких векторах N, m, r , то це означає що такий стан збалансованості існує. При цьому планові обсяги нагромадження в галузях N_p , розподіл всього фонду нагромадження між галузями m_p , планові обсяги зарплатомісткості r_p , оптові та роздрібні ціни слід розглядати як керуючі параметри, значення яких забезпечують існування збалансованого управлінського рішення. У випадку, коли таке рішення вдається встановити, інше важливе питання про побудову механізму досягнення збалансованості може бути вирішене шляхом розробки алгоритмів, які забезпечують збалансований

стан і наступну економічну інтерпретацію цих алгоритмів в ринкових умовах.

IV. Висновки. В статті відображено систему моделей, яка включає модель виробництва, модель споживання і модель формування доходів населення. Дослідження такої системи дозволяє вирішити проблему існування стану збалансованості попиту і пропозиції і, таким чином, відобразити взаємозв'язок таких макроекономічних категорій, як виробництво і рівень життя населення.

1. Сисак Л.І. Імітаційна модель узгодження рівня життя населення і виробництва в умовах ринкової економіки / Матеріали V Міжн. наук.-практ. конференції «Наука і освіта», 2002, Т.15.

2. Иванилов Ю.П., Лотов А.В. Математические модели в экономике. М.: Наука, 1979.

Imitation model of interconnection macroeconomic rates of living standard of population and production in the conditions of market economy is considered in the article.

Полякова С.В.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ МОЛОДІЖНОГО РИНКУ ПРАЦІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У статті розглядається вплив гендерного фактора на функціонування молодіжного сегмента ринку праці. Визначаються основні закономірності і тенденції розвитку та завдань держави щодо його регулювання.

Ключові слова: ринок праці, молодіжний ринок праці, гендерний фактор, економічна активність, зайнятість, безробіття.

I. Вступ. Ситуація, що склалась на вітчизняному ринку праці впродовж останніх років, характеризується незбалансованістю попиту та пропозиції робочої сили на усіх його сегментах, в тому числі – і на молодіжному. Така незбалансованість є, передусім, наслідком низької адаптованості системи освіти та професійної підготовки до змін попиту та пропозиції на ринку праці. Професійно-кваліфікаційні параметри робочої сили, що проходить підготовку у закладах системи освіти, здебільшого не відповідають потребам соціально-економічного розвитку суспільства.

Проблеми вітчизняного ринку праці, в тому числі і молодіжного його сегменту, висвітлюються в наукових публікаціях О.Балакireвої, С.Бандура, Д.Богині, Г.Герасименко, О.Грішнєвої, Т.Заяць, Е.Лібанової, Л.Лісогор, О.Макарової, В.Онікієнка, І.Петрової, Л.Ткаченко та багатьох інших вчених. Зокрема, Е.Лібановою досліджуються проблеми жіночої зайнятості та безробіття, професійної сегрегації [1-2], О.Макарова оцінює можливості розширення доступу жінок до ринку праці [2], В.Онікієнком та Л.Ткачен-

ко аналізуються проблеми конкурентоспроможності молоді на ринку праці [3], в роботах Л.Лісогор та Л.Ткаченко [4,5] розкриваються демографічні питання розвитку ринку праці тощо. Проте недостатньо вивченими залишаються гендерні аспекти економічної активності молоді, які сьогодні мають значний вплив на статус молодих осіб на вітчизняному ринку праці.

II. Постановка завдання. Метою статті є оцінка ситуації на молодіжному ринку праці, дослідження впливу гендерного чинника на статус економічної активності молоді різних вікових груп та розробка завдань щодо державного регулювання молодіжного сегмента ринку праці.

III. Результати. Зміни показників, які характеризують статус економічної активності молоді, свідчать про наявність як позитивних, так і негативних тенденцій на молодіжному ринку праці (табл. 1). Зокрема, у 2002–2003 рр. порівняно із 2001 роком спостерігалось суттєве скорочення чисельності економічно активної молоді: на 34,5 та 36,6 тис. осіб відповідно (в основному, за рахунок другої вікової групи – 25-29 років) та зростання чисельності економічно неактивних молодих осіб: на 19,9 тис. осіб у 2002 році та на 105,1 тис. осіб у 2003 році.

Порівняно із 2004 роком, 2005 рік характеризувався значним скороченням чисельності економічно активної молоді (на 34,9 тис. осіб або на 0,4%). Особливе занепокоєння викликає той факт, що скорочення відбулось за рахунок середньої та старшої вікових груп осіб. Водночас скорочення загаль-

ної чисельності економічно активної молоді суттєво нівелювалось зростанням чисельності молодшої вікової групи (на 7,4 тис. осіб).

Досить показовими є дані, що характеризують стан безробіття серед молоді. Так, за весь досліджуваний період загальна чисельність безробітної молоді скоротилась на

434 тис. осіб, або майже у півтора рази. Скорочення відбулось серед усіх груп молоді, зокрема, починаючи від наймолодшої, чисельність безробітних зменшилась відповідно на 184 тис. осіб (1,4 рази), 124 тис. осіб (1,6 рази) та 126 тис. осіб (1,7 рази).

Слід зазначити, що скорочення чисельності безробітної молоді не завжди є резуль-

Таблиця 1

Розподіл молоді за статусом економічної активності у 2001–2005 рр., тис. осіб⁷

Показники	Статус економічної активності			
	Економічно активні			Економічно неактивні
	всього	зайняті	безробітні	
2001 рік				
Всього	8456,9	7175,5	1281,4	5501,2
з них віком:				
15-24 роки	2836,9	2204,4	632,5	4479,5
25-29 років	2847,4	2511,5	335,9	588,7
30-34 роки	2772,6	2459,6	313,0	433,0
2002 рік				
Всього	8422,4	7313,5	1108,9	5521,1
з них віком:				
15-24 роки	2844,2	2301,0	543,2	4457,7
25-29 років	2811,6	2515,6	296,0	621,5
30-34 роки	2766,6	2496,9	269,7	441,9
2003 рік				
Всього	8420,3	7409,1	1011,2	5606,3
з них віком:				
15-24 роки	2823,1	2351,8	471,3	4535,0
25-29 років	2811,3	2524,8	286,5	607,5
30-34 роки	2785,9	2532,5	253,4	463,8
2004 рік				
Всього	8562,5	7606,2	956,3	5591,3
з них віком:				
15-24 роки	3004,3	2532,4	471,9	4473,6
25-29 років	2806,1	2546,0	260,1	600,1
30-34 роки	2752,1	2527,8	224,3	517,6
2005 рік				
Всього	8527,6	7680,2	847,4	5679,5
з них віком:				
15-24 роки	3011,7	2563,4	448,3	4480,0
25-29 років	2775,2	2563,4	211,8	634,2
30-34 роки	2740,7	2553,4	187,3	565,3

татом її працевлаштування. Частина молодих людей, не знайшовши роботи, змінює свій статус і переходить до розряду економічно неактивного населення.

За весь досліджуваний період абсолютні показники чисельності економічно неактивної молоді мали чітку тенденцію до зростання. Так, у 2003 році порівняно із 2001 роком по всіх вікових групах молоді чисельність зросла на 105,1 тис. осіб, в тому числі: у наймолодшій віковій групі – на 55,5 тис., середній – на 18,8 тис., старшій – на 30,8 тис. осіб. Аналогічна тенденція спостерігається і в 2004–2005 рр. Так, за вказаний період чисельність економічно неактивної молоді збільшилась на 88,2 тис. осіб (по вікових групах збільшення склало 6,4 тис. осіб, 34,1 тис. осіб, 47,7 тис. осіб відповідно).

Рівень економічної активності молоді на протязі останніх років є досить високим та стабільним. Так, навіть у першій віковій групі (15–24 роки), до складу якої входять переважно учні та студенти, перевагою для яких має бути швидше навчання, аніж зайнятність, він сягав близько 40% (рис. 1).

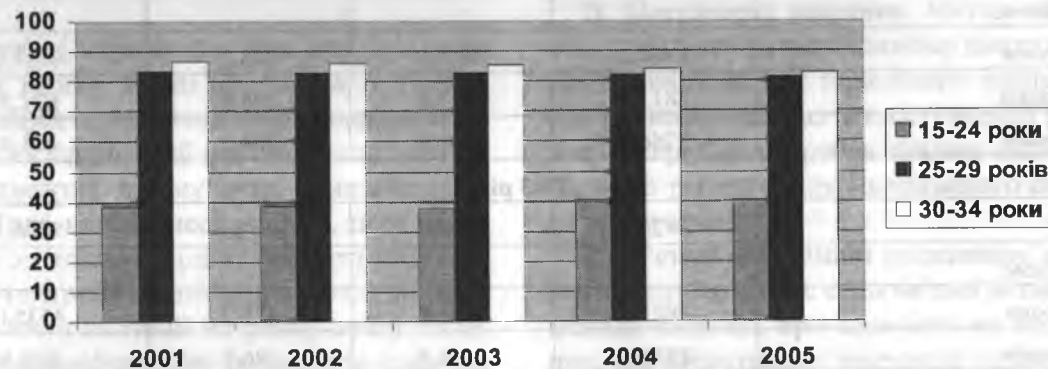

Рис. 1. Рівні економічної активності молоді за віковими групами у 2001–2005 рр.⁸

У другій віковій групі (25–29 років) відмічаються значно вищі порівняно з першою (більш, ніж в 2 рази) рівні економічної активності. Як правило, до 25 років молода людина завершує навчання, вже набуває певного досвіду роботи, є досить мобільною при виборі та пошуку робочого місця.

Найвищі рівні економічної активності на протязі всього досліджуваного періоду зафіксовані у третій віковій групі (30–34 роки), що є закономірним, адже саме на цей період припадає пік формування життєвих установок, ділових та професійних якостей праців-

ника. Серед усіх вікових груп економічно активної молоді як за показником чисельності, так і рівнем економічної активності переважають чоловіки.

Розрив між рівнями економічної активності коливається від 5,2 в.п. у 2001 році серед молоді першої вікової групи до 15,7 в.п. у 2005 році у другій віковій групі (табл. 2). Закономірно, що найбільший розрив між досліджуваними показниками зафіксовано серед молоді 25–29 років, адже саме на цей вік припадає найвища інтенсивність народжуваності.

В умовах демографічної кризи такий розрив є не лише виправданим, але й бажаним (звичайно, за умови, що вплив фактора народжуваності є вирішальним). Однак слід враховувати, що жінки є менш конкурентоспроможними на ринку праці порівняно з чоловіками, їх частка є більшою серед вивільнених через реструктуризацію підприємств, зміни в організації виробництва, форм власності тощо. Пільги та соціальні гарантії, пов'язані з репродуктивною діяльністю, з одного боку, захищають жінку,

а з іншого – обмежують можливості доступу до престижних та високооплачуваних професій.

Традиційно на ринку праці молода жінка вважається „ненадійним” працівником, адже саме на жінок покладається більшість обов'язків, пов'язаних з вихованням дітей та веденням домашнього господарства.

Так, за даними обстеження населення України з питань економічної активності, що проводиться Держкомстатом України, у 2005 році питома вага економічно неактивних жінок, зайнятих в домогосподарстві, сягала

Рівні економічної активності молоді за віковими групами та статтю у 2001–2005 рр., у %⁹

	Роки				
	2001	2002	2003	2004	2005
15-24 роки:					
- чоловіки	41,3	41,5	40,5	43,2	44,7
- жінки	36,1	35,4	35,1	37,0	35,5
перевищення, в.п.	5,2	6,1	5,4	6,2	9,2
25-29 років:					
- чоловіки	89,0	87,4	88,9	89,4	89,2
- жінки	78,1	77,6	77,1	75,3	73,5
перевищення, в.п.	10,9	9,8	11,8	14,1	15,7
30-34 роки:					
- чоловіки	89,9	89,9	88,8	89,0	88,6
- жінки	83,4	82,4	82,5	79,4	77,3
перевищення, в.п.	6,5	7,5	6,3	9,6	11,3

майже 15% у першій віковій групі (15–24 роки), 75,2% – у другій віковій групі (25–29 років), 73,6% – в третій віковій групі молоді (30–34 роки).

Недостатній рівень доходів не дозволяє переважній більшості молодих сімей (навіть повних, не говорячи вже про неповні) користуватись послугами нянь, домашніх робітниць. Середня заробітна плата, яку сьогодні пропонують роботодавці за послуги молодіжної робочої сили, не компенсує навіть половини вартості найму няні для дитини до досягнення нею трирічного віку.

Навіть тоді, коли дитина відвідує дитячий садок, жінка час від часу вимушена брати лікарняні по догляду за хворою дитиною (дитячі дошкільні заклади в переважній більшості переповнені, особливо в містах, і хвороба однієї дитини в групі швидко поширюється і на інших дітей).

Ще одним з вагомих чинників, що призводить до зниження економічної активності жінок, є гендерна асиметрія на вітчизняному ринку праці. Вплив усталених гендерних стереотипів проявляється ще до моменту виходу на ринок праці: існування суто „чоловічих” та „жіночих” видів економічної діяльності завчасно налаштовує жінок на обмеженість у виборі, а небажання займати менш престижні та з нижчою оплатою посади може стати причиною відмови від активної поведінки на ринку праці.

Диференціація показників економічної активності в залежності від статі спричинює і різницю в рівнях зайнятості. Так, якщо у першій віковій групі молоді у 2001–2005 рр. показники зайнятості чоловіків коливались від 32 до 34%, у другій – від 75% до 83%, третій – від 78% до 83%, то серед жінок значення були суттєво нижчими і становили серед молодих жінок віком 15–24 роки – 27–32%, 25–29 років – 67–70%, 30–34 роки – 71–75%. У 2005 році, поряд із підвищенням рівня зайнятості чоловіків віком 15–34 роки, серед жінок відбулось падіння вказаного показника (на 0,9 в.п., 0,3 в.п. та 1,1 в.п. відповідно по вікових групах) [6].

Слід зазначити, що в цілому за останні п'ять років на молодіжному ринку праці намітилась чітка тенденція до підвищення зайнятості та скорочення масштабів зареєстрованого безробіття. Якщо у 2001 році рівні безробіття по всіх вікових групах молоді перевищували середньоукраїнське значення (по першій – на 11,4 в.п., по другій – на 0,9 в.п., по третій – на 0,4 в.п.), то у 2002–2003 рр. відбулось скорочення розриву між досліджуваними показниками. Так, вже у 2003 році у старшій віковій групі (30–34 роки) показник відповідав середньому по населенню, у групі молоді віком 25–29 років перевищував на 1,1 в.п., а по першій був вищим лише на 7,6 в.п. (тобто найбільший розрив по першій віковій групі скоротився майже на

4 в.п.). Аналогічні тенденції збереглися і у 2004–2005 рр. За вказаний період зафіксовано подальше зростання рівня зайнятості та скорочення масштабів молодіжного безробіття.

IV. Висновки. Отже, на молодіжному ринку праці склалась неоднозначна ситуація. З одного боку, відзначається покращання показників економічної активності (абсолютних та відносних показників зайнятості та безробіття), з іншого – зростає чисельність економічно неактивної молоді. Якщо перше може свідчити про певне покращання ситуації на ринку праці, то друге – навпаки, адже значна частина молодих осіб, що втратили статус безробітних, не знайшовши місця прикладання робочої сили, „здобула” статус економічно неактивних. Передусім, це стосується молодих жінок.

Таким чином, перспективними завданнями держави у сфері регулювання молодіжного сегменту ринку праці мають стати: забезпечення жінкам права на рівну участь в ринку праці; усунення диференціації в оплаті праці в залежності від статі; мінімізація впливу гендерних стереотипів щодо розподілу професій та соціальних ролей; створення сприятливих умов для виконання жінкою репродуктивної функції. Виконання вказаних завдань дозволить досягти швидких по-

зитивних результатів щодо скорочення гендерних диспропорцій на молодіжному ринку праці України.

1. Лібанова Е.М., Лісогор Л.С., Позняк О.В. та ін. Становлення та розвиток ринку праці в Україні – проблеми та перспективи розв'язання: Тематична доповідь // Послання Президента України до Верховної Ради України „Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році”. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004.

2. Лібанова Е., Макарова О.В. Доступ жінок до ринку праці: ситуація сьогодні та можливості розширення / Жінки на ринку праці України: Матеріали національної тристоронньої конференції. – К., 1998.

3. Онікісіко В.В., Ткаченко Л.Г. Молодіжний ринок праці України: проблеми та шляхи вирішення. – К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, Український інститут соціальних досліджень, 2003. – 160 с.

4. Лісогор Л.С. Демографічні аспекти розвитку ринку праці // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2006. – Т. 2.

5. Ткаченко Л.Г. Вплив демографічних процесів на формування економічної активності населення // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2006. – Т. 2.

6. Економічна активність населення України. Статистичний збірник. – К.: Держкомстат України, 2006. – 238 с.

The impact of gender factor on functioning of the youth labour market segment is investigated in the article. The main peculiarities and trends of development and tasks of the state on regulation of the youth labour market are defined in the article.

Михайлюк А.В.

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ У СИСТЕМІ ДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Висвітлюються важливі демографічні тенденції у регіоні. Зокрема, проаналізовано народжуваність, смертність, характер поширення і поглиблення депопуляції, регіональні особливості демографічних процесів.

Ключові слова: демографія, депопуляція, природний приріст населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт смертності.

I. Вступ. З розбудовою суверенної України підвищується інтерес до різних аспектів формування її трудового потенціалу як сукупності демографічних, соціальних і духовних характеристик та якостей працездатного населення, що реалізуються або можуть

бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку виробничих сил, науково-технічного прогресу і системи відносин, пов'язаних з процесами праці та суспільної діяльності. Основними блоками демографічної підсистеми трудового потенціалу є демографічне відтворення, стан життєвих потенціалів дієздатного населення, стан здоров'я різних категорій та вікових груп населення. Саме тому неабияку роль у вивченні передумов відтворення та використання трудового потенціалу, у тому числі і в регіональному розрізі, відіграють загальнодемографічні дослідження. Значний внесок у дану галузь дослідження зробили провідні українські вчені М. Долішній, С. Злупко, Е. Лібанова, С. Пирожков, М. Романюк, Л. Семів.

II. Постановка завдання. Мета завдання: дослідити демографічну ситуацію в Україні по регіонах. Оскільки невирішеними залишаються питання дослідження змісту відтворювального циклу трудового потенціалу в ринкових умовах, методики комплексної оцінки стану та чинників розвитку трудового потенціалу.

III. Результати. Аналіз демографічної ситуації в Україні за останні роки показує наявність значних деформацій у розвитку її народонаселення: це стрімке зниження народжуваності, зростання смертності і, як правило, скорочення населення України (рис 1.)

Все менш стабільною стає сім'я як один із найголовніших осередків суспільства. Доречно зазначити, що істотний вплив на народжуваність має низький рівень життя, високий рівень безробіття серед жінок, зростання чисельності трудових міграцій населення за кордон, зокрема жінок репродуктивного віку в зарубіжні країни.

Різке зменшення населення спричинює зростання відношення непрацюючих осіб до працюючих, що може підірвати можливість фінансування різноманітних соціальних програм. Віковий склад також вселяє тривогу: працездатне населення на Україні становить

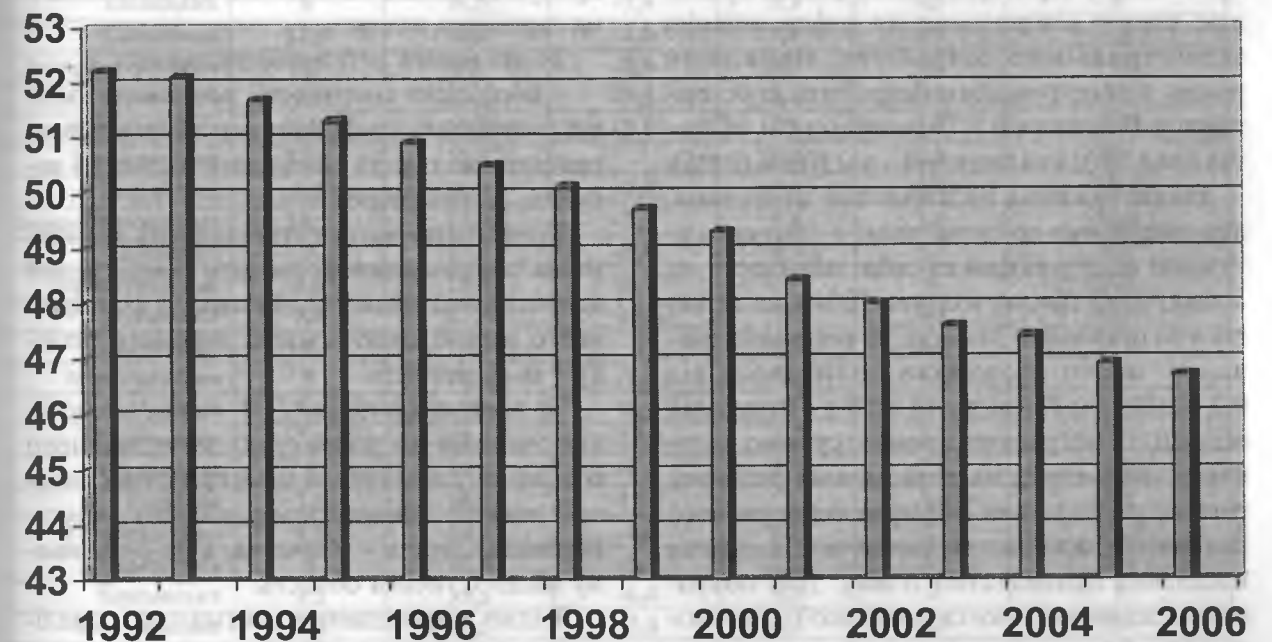

Рис. 1. Динаміка чисельності населення України за 1992–2006 роки

На 1 серпня 2006р. в Україні, за оцінкою Державного комітету статистики, кількість наявного населення становила 46741,1 тис. осіб. Упродовж січня–липня 2006р. кількість населення зменшилась на 188,4 тис. осіб, або на 7 осіб на 1000 населення.

Загальне скорочення населення відбулось виключно за рахунок природного скорочення – 195,1 тис. осіб. Порівняно з січнем–липнем 2005р. природне скорочення зменшилось на 33,0 тис. осіб, або з 8,3 до 7,2 особи у розрахунку на 1000 жителів. [7]

Посилюється диспропорції у відтворенні населення між різними, часом сусідніми, регіонами країни. Типовою стає однодітна сім'я, що в перспективі не зможе забезпечити навіть простого відтворення населення.

лише 58%, 24% – це люди, старші працездатного віку, а 18% – мають молодший від працездатного віку.

Ще один дуже важливий чинник демографічної кризи–міграція населення (насамперед дуже висока еміграція з України). Структурна перебудова економіки, банкрутство та ліквідація низки підприємств, зупинка виробництва призвели до істотного звільнення робочої сили, яка неспроможна працевлаштуватися в Україні. Тому регульована трудова міграція надлишкової на цей момент робочої сили повинна стати ефективним засобом раціонального використання трудового потенціалу України. Але на сьогоднішній день країна є державою-експортером робочої сили, оскільки за даними

офіційної статистики, кількість українців, які виїжджають працювати за кордон, у середньому в 10 разів вища за кількість іноземців, які приїжджають в нашу країну. За підрахунками фахівців, за межами держави працює від 1 до 3 млн. осіб працездатного населення України. Оскільки кількість працездатного населення країни становить 20-25 млн., можна полічити, що приблизно 10 відсотків із них працює за кордоном. В регіональному розрізі за останні 5 місяців 17 регіонів мали від'ємне сальдо міграції, яке було найбільшим в Кіровоградській області (- 1,6 тис.)

Невідповідність попиту на робочу силу її пропозиції у територіальному розрізі зумовлює значну міжрегіональну диференціацію зареєстрованого безробіття. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття спостерігався у Рівненській і Тернопільській областях (по 4,5%), а найнижчий – у м. Києві (0,4%).

Навантаження незайнятого населення, яке звернулося за сприянням у працевлаштуванні до державної служби зайнятості, на 1 вакансію в цілому в серпні 2006р. не змінилося та становило 3 особи. За регіонами значення цього показника коливалося від 0,2 особи у м. Києві до 14 осіб у Черкаській області. Демографічні процеси суттєво впливають насамперед на економічний розвиток регіону через умови формування трудового потенціалу, оскільки визначають контингент населення працездатного віку. Для покращення демографічної ситуації необхідно визначити фактори, які на неї впливають. У практиці сучасного соціально-економічного аналізу важливим є завдання – аналіз демографічної ситуації країни в цілому, а також диференційовано за окремими регіонами, оскільки на їх демографічну ситуацію можуть впливати різні фактори – і позитивні, і негативні. Причому в межах України рівень відтворення населення по регіонах неоднаковий. (табл. 1).

Комплексний аналіз може бути зроблений на основі міжрегіональних демографічних порівнянь при використанні „методу відхилення”. Цей метод дає змогу обчислити комплексний коефіцієнт вагомості відхилення рівнів показників демографічного розвитку регіонів, на основі якого визначають сукупний рейтинг регіону.

Із зменшенням розміру відхилення показника демографічного розвитку в окремих

регіонах від максимального його рівня (при позитивному значенні зростання показника), мінімального рівня (при негативному значенні зростання показника), в сукупності регіонів комплексний коефіцієнт вагомості відхилення зменшується. Чим нижчий цей коефіцієнт, тим вищий рівень демографічного розвитку регіону, а це свідчить також про його високий рейтинг.

Для проведення рейтингового аналізу демографічної ситуації регіонів України були відібрані такі показники:

А) які мають позитивне значення:

– коефіцієнт народжуваності, кількість прибулих, рівень зайнятості, середньомісячна заробітна плата.

Б) які мають негативне значення:

– коефіцієнт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, коефіцієнт пенсійного навантаження, щільність населення, кількість вибулих, рівень безробіття.

Коефіцієнти вагомості відхилення за окремими показниками формують комплексний коефіцієнт вагомості відхилення, за розміром якого встановлюють місце окремого регіону у їх сукупності.

За даними (таблиці 2) 1 перше місце за включеними до розрахунку комплексного коефіцієнту показника демографічної ситуації посідає Закарпатська область, друге – Волинська, третє – Київська, а на останньому місці – Сумська область.

Згідно з проведеним рейтинговим аналізом регіони можна поділити на три групи.

1 група – регіони з високим рівнем демографічної ситуації. Це – Закарпатська, Волинська, Івано-Франківська, Полтавська, Вінницька, Рівненська області.

2 група – регіони з середнім рівнем демографічної ситуації. Це – Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Житомирська, Донецька області.

3 група – регіони з низьким рівнем демографічної ситуації. Це – Черкаська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Луганська, Кіровоградська та Сумська області.

У західному регіоні завдяки великому відсотку сільського населення, збереженням історичним і культурним традиціям, релігійним особливостям зберігається високий коефіцієнт народжуваності. Сприятлива еко-

Коефіцієнт народжуваності, смертності та природного приросту населення по регіонах у 2004 р.

	На 1000 жителів					На 1000 народжених померло дітей віком до 1 року*
	народжених	померлих	природний приріст	шлюбів	розлучень	
Україна	9	16	-7	5,9	3,6	9,6
Автономна республіка Крим	9	15	-6	5,7	4	9,1
області						
Вінницька	9	16,9	-7,9	5,7	3,5	8
Волинська	11,9	14,5	-2,6	6,3	2,8	7,8
Дніпропетровська	8,9	17	-8,1	5,8	4,1	10,6
Донецька	7,6	17,5	-9,9	5,5	3,8	12
Житомирська	9,8	18,3	-8,5	5,9	3,8	9,4
Закарпатська	12,4	12,4	-	6,4	2,3	8,4
Запорізька	8,5	16,3	-7,8	5,6	3,9	10,1
Івано-Франківська	10,7	12,9	-2,2	6,6	3,1	10,4
Київська	9	17,6	-8,6	6,3	3,7	8,8
Кіровоградська	8,6	18,3	-9,7	5	4	9,8
Луганська	7,3	17,9	-10,6	5,5	4,1	10,4
Львівська	10,1	13,1	-3	6,3	2,6	10,1
Миколаївська	9	16,3	-7,3	5,5	4,1	8,1
Одеська	9,6	16	-6,4	6	3,6	10,5
Полтавська	7,5	18,4	-10,9	5,2	3,7	7,4
Рівненська	12,5	13,6	-1,1	6,4	2,7	9,6
Сумська	7,2	18,7	-11,5	5	3,6	8,9
Тернопільська	9,9	14,4	-4,5	6,5	3,1	10,9
Харківська	8	16,4	-8,4	5,7	3,9	9,8
Херсонська	9,1	15,5	-6,4	5,3	4	9
Хмельницька	9,1	16,5	-7,4	6,1	3,5	9,4
Черкаська	7,7	18,1	-10,4	5	4,1	8,7
Чернівецька	10,6	13,1	-2,5	6,8	3,4	10,8
Чернігівська	7,5	20,7	-13,2	4,9	3,3	11,2
м.Київ	9,8	10,7	-0,9	7,1	3,9	6,8
Севастополь(м/р)	9,7	14,5	-4,8	8,1	5,1	8,9

Примітка. Таблиця складена за даними Держкомстату України [7]

логічна обстановка, зумовлена невисокою щільністю промислових підприємств знижує коефіцієнт смертності та дитячої смертності удвічі, порівняно з областями з 2 групи.

До неї ввійшли області з відносно сприятливою соціальною структурою, розвинутою помисловою структурою, з високим рівнем заробітної плати, низьким рівнем безробіття. Крім цього, у регіонах спостерігається швидка тенденція старіння населення, що у майбутньому може сприяти виникненню гострого дефіциту трудових ресурсів.

Режим відтворення населення цих областей не забезпечує навіть простого заміщення поколінь.

Щодо регіонів 3 групи, то вони характеризуються низьким рівнем за багатьма показниками, які розглядаються.

IV. Висновки. Таким чином, за допомогою комплексного коефіцієнта можна встановити області з найскладнішою демографічною ситуацією. Перспективи демографічних процесів в Україні безпосередньо залежать від майбутніх тенденцій економічного

Таблиця 2

Рейтингова оцінка демографічної ситуації в регіонах України

Області	Комплексний коефіцієнт вагомості відхилень	Місце
Закарпатська	4,247	1
Волинська	4,424	2
Київська	4,738	3
Івано-Франківська	4,979	4
Полтавська	5,099	5
Вінницька	5,155	6
Рівненська	5,247	7
Дніпропетровська	5,253	8
Львівська	5,472	9
Одеська	5,536	10
Харківська	5,630	11
Запорізька	5,762	12
Херсонська	5,798	13
Миколаївська	5,874	14
Житомирська	5,908	15
Донецька	6,188	16
Черкаська	6,302	17
Чернівецька	6,410	18
Тернопільська	6,510	19
Хмельницька	6,624	20
Чернігівська	6,857	21
Луганська	6,926	22
Кіровоградська	6,933	23
Сумська	7,193	24

розвитку, успіху проведення соціально-економічних реформ протидії масовому безробіттю, можливостей забезпечення соціального захисту населення.

1. Демографічна криза в Україні. Проблемні дослідження, витоки, складові, напрями протидії/ НАН України. Інститут економіки; за ред. В.С. Стещенко. – Київ 2001. – 560 с.

2. Куліков Г.Т. Оплата труда в Украине. – Київ 1996. – с. 29/

3. Статистичний щорічник України за 2004р./ За ред. О.Г. Осаулєнка – К.: Видавництво „Консультант”, 2004. – 631с.

4. Українське суспільство 1994-2004: соціологічний моніторинг/ За ред. Н.Паніної. – К.: „Заповіт”, 2004. – 64 с.

5. Матеріали Івано-Франківського обласного управління статистики. Івано-Франківськ 2005.

6. Економічна статистика. – 2005. – № 11. – Міжнародний центр перспективних досліджень.

7. Дані державного комітету статистики у 2006р.: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Important demographic tendencies in the region. In particular, the birth rate, mortality, character of expansion and intensification of depopulation, internal regional features of demographic processes are analysed.

Баланда А.Л.

ВЗАЄМООБУМОВЛЕНІСТЬ СТАБІЛЬНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проводиться порівняльний аналіз різних теорій взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку та демографічних процесів. Доведено, що більшість економічних та соціальних проблем не можуть вирішуватися без врахування демографічного фактора. Зростання кількості населення і його оптимум становлять дві взаємопов'язані характеристики, що найбільш повно відображають вплив демографічного фактора.

Ключові слова: населення, демографічна ситуація, соціально-економічні фактори.

I. Вступ. Вивчення проблеми взаємозв'язку економічних показників розвитку, захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, та демографічної ситуації сьогодні набуває особливої актуальності.

Аналіз і прогноз демографічної ситуації в Україні, факторів, що впливають на неї, дозволять виявити набір взаємопов'язаних проблемних питань, які займають досить важливе місце у всіх довготривалих стратегічних програмах і планах соціально-економічного розвитку країни.

II. Постановка завдання. Демографічні проблеми є не менш важливими, ніж економічні і соціальні, вони досить часто переплітаються з ними, визначаючи загальний соціально-політичний клімат у країні та її сталий розвиток. Разом з цим, погоджуючись з думкою провідних вітчизняних вчених-демографів (С.Пирожков, Е.Лібанова, О.Макарова, А.Хомра, В.Стещенко), необхідно зазначити, що соціально-економічні явища є значно більш кон'юнктурними, ніж більшість демографічних. Так, зміна рівня життя населення, заходи державної демографічної політики впливають на відтворення населення не відразу, а з певним запізненням. Тому показники соціально-економічної системи, що ставляться у відповідність із демографічною слід використовувати за попередні роки. Довжина такого періоду завжди є предметом гострих наукових дискусій.

III. Результати. Як засвідчує світовий досвід, наукова думка часто не хоче визнавати незворотність демографічних змін, розглядаючи багато з них в якості небажаних аномалій, від яких необхідно за будь-яку ціну позбавитися та повернутися до попередньої „норми”. Однак, така позиція, у більшості випадків, виявляється невиправданою: незважаючи на всі зусилля науковців, урядовців, політиків, суспільство продовжує рухатися, як здається спочатку, „помилковим” шляхом до тих пір, поки неможливість зійти з нього стає очевидною. Однак, внаслідок накопичення значної кількості невирішених проблем, відбувається погіршення соціально-економічних показників та зростання соціальної напруженості, що призводить до втрати можливостей розвитку і зміни державних пріоритетів.

Протягом 1990-х років в Україні відбулися різкі зміни тенденцій динаміки чисельності населення. В 1991 році загальна кількість померлих в державі вперше за відсутності воєн і голоду перевищила кількість народжених, через два роки почалося зниження абсолютної чисельності населення (додатне сальдо міграцій виявилось меншим за модуль, ніж величина природного зменшення), а роком пізніше сальдо зовнішніх міграцій стало від'ємним. В результаті після досягнення максимального значення (52,2 млн. осіб на початок 1993 року) чисельність населення України за 1993–2001 рр. зменшилася на 3,8 млн. чол. В останні роки темпи зменшення кількості мешканців держави уповільнюються, хоча масштаби цього уповільнення чисто символічні: якщо протягом 2001 року темп росту чисельності населення склав 99,0%, то протягом 2002 року – 99,1%, 2003 року – 99, 2%, 2004 року – 99,3% [1, 10-11]. В нашій державі суто кількісний вимір депопуляції, на відміну від розвинених європейських країн, підсилюється негативними тенденціями відтворення населення – передусім погіршенням його здоров'я, зростанням смертності у молодому віці та зниженням середньої тривалості життя.

У сучасному світі демографічні проблеми мають неоднозначний характер. Зростання населення земної кулі відбувається досить швидкими темпами, однак близько 99% щорічного приросту припадає на країни Азії, Африки, Латинської Америки.

Лише той факт, що високі рівні народжуваності є характерними для бідних країн, а низькі – для розвинених, не може слугувати вагомим доказом наявності прямого причинно-наслідкового зв'язку між зростанням населення, економічним регресом та нестабільним соціальним розвитком. Однак, наявність досить суперечливих даних і їх різна інтерпретація призвели до формування теорій, які, як підтримують збільшення чисельності населення, так і застерігають від його негативних наслідків. Прихильники зростання населення [2-5] розглядають даний процес в якості могутньої сили, що примушує суспільство застосовувати нові, більш досконалі технології виробництва.

Прихильники ж обмеження народжуваності, наполягають на тому, що зростання населення є серйозною перешкодою на шляху економічного розвитку [6-7].

Економічний закон зростання населення, запропонований А.Смітом, стверджує, що попит на людей, як і попит на будь-який інший товар, регулює виробництво людей, прискорює його, коли воно відбувається надто повільно, затримує, коли воно відбувається надто швидко. Саме цей процес регулює виробництво і визначає розмноження роду людського рішуче у всіх країнах світу [8, 114].

Дана теорія набула досить широкого розповсюдження. Так, Г.Беккер розробив концепцію, що одержала назву „економіка народжуваності”. В концепції репродуктивна функція сім'ї розглядається як різновид поведінки споживачів, а діти – як товар, корисність якого визначається їх кількістю і якістю та робиться припущення, що невелика кількість дітей сприяє збільшенню попиту на них і навпаки.

У подальшому концепцію було розвинуто до так званої „нової економічної теорії домогосподарства”, один з основних висновків якої полягав у тому, що ціна людського часу, який розподіляється між роботою, відпочинком, освітою, вихованням дітей тощо, постійно збільшується, перетворюючи його у самостійний фактор добробуту

сім'ї. Внаслідок цього кожна наступна дитина має меншу граничну корисність, ніж попередня, що і пояснює скорочення народжуваності. Разом з цим науково-технічний прогрес висуває нові, постійно зростаючі вимоги до „якості” дітей та стимулює додаткові витрати. В результаті, як на рівні суспільства, так і на рівні окремих домогосподарств відбувається неминучий вибір між кількістю дітей та їх „якістю” [9, 81].

Вищенаведені теорії містять ряд недоліків, окремі з яких є досить суттєвими: по-перше, „попит” на людей, окрім народжуваності, може задовольнятися процесами імміграції, а значить не може розглядатися в якості єдиного регулюючого фактора; по-друге, вказаний попит проявляється неоднаково на мікро- та макрорівнях – більшість націй, що знаходяться під загрозою депопуляції майже не демонструють зацікавленості у підвищенні народжуваності на рівні сімей; по-третє, оскільки низька народжуваність є характерною і для сімей, фінансовий стан яких дозволяє забезпечити якісну підготовку більш, ніж однієї дитини, корені цього явища слід шукати у втраті значимості багатодітної сім'ї.

Разом з цим, падіння народжуваності в окремих країнах, що розвиваються, можна пояснити змінами в умовах життя. Зростання міського населення в цих країнах, зміна характеру жіночої праці, підвищення рівня освіти значно впливають на уявлення про бажаний чи ідеальний розмір сім'ї, а також є об'єктивними факторами, що стримують народжуваність [10, 189].

Наступною досить розповсюдженою теорією є так званий „демографічний перехід”. Мова йде про перехід до принципово іншого типу сімейних зв'язків, іншої ієрархії соціальних і моральних пріоритетів, тобто про перехід до такого суспільства, у якому природним і оптимальним вважається низький рівень народжуваності.

Демографічний перехід може мати цілий ряд проявів, які вибудовуються лише в результаті відповідного аналізу. Так, у суспільствах з високим рівнем смертності (насамперед, дитячої) висока народжуваність була об'єктивно необхідною і розглядалася абсолютною більшістю населення в якості єдиної можливості забезпечення зміни генерацій. Велика кількість дітей в сім'ї залиша-

ла надію на виживання хоча б частини з них. Одинокі люди вважалися неповноцінними членами соціуму, малодітні сім'ї викликали суспільний осуд, бездітні – співчуття. Як суспільство, так і самі батьки бачили у дітях, насамперед, майбутню робочу силу і гарантію забезпеченої старості. Відповідно, взаємовідносини в сім'ї між батьками і дітьми значно відрізнялися від тих, які превалюють у більшості сучасних суспільств. Зі зміною економічних та соціальних умов існування, із загальним зростанням рівня добробуту, змінюється і відношення до дітей – вони стають предметом особливої уваги як для батьків, так і суспільства. Таким чином, зростання затрат часу, уваги та турботи, зміна відношення до дітей, як до індивідуальностей стають однією з причин скорочення дітей у сім'ї.

Незважаючи на наочність теорії демографічного переходу, вона у повній мірі не у змозі пояснити структурні зрушення у репродуктивній поведінці населення: навіть у європейських країнах демографічний перехід мав різні характеристики, не говорячи про країни Азії та Африки. Разом з цим вказана теорія є досить цінною у плані спрямованості системи народонаселення до стабілізації.

Дослідження співвідношення населення та ресурсів є одними з найбільш складних і важливих, оскільки вони призначені встановити взаємозв'язок між економічним та демографічним розвитком. Мова йде про визначення оптимальної чисельності населення і виділення негативних наслідків відхилення від оптимуму – недонаселення і перенаселення. Згадувана концепція А.Сові пропонує комплексний підхід, виходячи з якого оптимальне населення – це населення, яке краще за все забезпечує досягнення визначеної цілі [11, 98].

Запропонований підхід видається не зовсім повним, оскільки не враховує відповідність ресурсам, тим більше, що проблема обмеженості ресурсів залишається предметом гострих дискусій серед науковців (найбільш відомою є доктрина Т.Мальтуса, відповідно до якої існує протиріччя між інстинктом продовження роду і виробництвом продуктів харчування). Основний недолік теорій „збиткового” чи „недостатнього” населення полягає у тому, що вони не встановлюють визначених меж, перевищення яких призводить до

перенаселення, тобто не визначають оптимального населення (лише співставлення розмірів фактичного і оптимального населення дозволяє зробити висновок про перенаселення чи недонаселення).

Досить цікаве визначення „економічного оптимуму” містить теорія І.Ференсі „...оптимальне населення відповідає розміру, який за інших рівних умов... здатен забезпечити максимальну середньодушову економічну віддачу. Якщо населення перевищує цей розмір чи не досягає його, виникає перенаселення чи недонаселення” [12, 42].

Розглядаючи міграційні процеси, необхідно зупинитися на теорії відштовхуючих чи притягуючих факторів (push-pull theory), згідно з якою територіальні переміщення населення – це результат дії двох причин. Першу групу складають причини, які викликають незадоволення життєвими умовами та примушують людей емігрувати. Друга група (фактори, що притягують) – причини, які відображають переваги можливого майбутнього місця проживання над умовами сьогодення. Рішення про міграцію приймається в результаті співставлення цих факторів і є вибором кращого варіанту. Вважається, що серед чисельних причин міграції (соціальних, культурних, етнічних, релігійних, демографічних – поєднання сімей, шлюбна міграція) економічні є основними. Дану закономірність було встановлено ще у 1885 році англійським демографом Е.Равенштейном. [Ravenstein E.G. The laws of migration. Journal of the Royal statistical Society. №48, 1885.- P. 167-227]

У свою чергу, серед економічних причин, головним є пошук нових більш вигідних сфер застосування праці в іншому регіоні країни чи за її межами. Крім цього, зміна сфери застосування праці відображає і сутність міграції, оскільки фактично будь-який міграційний потік акумулює у собі переважно працездатне населення, яке виходить на національний або міжнародний ринки праці.

Необхідно зазначити, що незважаючи на очікувану спільність цілей на мікро- та макрорівнях, інтереси індивіду і держави не співпадають, тобто в ланці країна-донор – мігрант – країна реципієнт, як правило, один з елементів одержує від міграції більше, ніж програє. Так, наприклад, явище „витоку мозків” приносить значну шкоду економіці

країни-еміграції, нелегальна ж міграція сприяє криміналізації країни реципієнта. Тому всі країни прагнуть запобігти її негативним наслідкам, застосовуючи заходи обмеження чи фільтрації міграційних потоків. Це фактично означає, що бажання і можливості індивіду іммігрувати до обраної ним країни не завжди співпадають.

Загальна чисельність населення планети продовжує зростати, відповідно збільшується і кількість потенційних мігрантів до розвинутих країн. Однак приплив мігрантів не здатен зупинити депопуляцію корінного населення. Цілком очевидно, що збереження значних масштабів імміграції в країнах, де корінне населення фактично не відтворюється, призведе до глибокої модифікації їх стійкої структури. Тому, „...майбутнє суспільства, яке прирікає себе на низьку народжуваність, починає повністю визначатися іммігрантами” [13, 115].

IV. Висновки. Отже, більшість економічних та соціальних проблем не можуть вирішуватися без врахування демографічного фактора. Зростання населення і його оптимум становлять дві взаємопов'язані характеристики, що найбільш повно відображають вплив даного фактора. Перша характеристика визначає зміну фактичної чисельності населення, друга – встановлює межі, відхилення від яких призводить до дисбалансу між кількістю споживачів і наявними ресурсами. Виникнення розриву між оптимальним і фактичним населенням зовсім не означає, що він повинен чи може бути зменшений на практиці. Якщо ж приймається рішення про необхідність скорочення такого розриву (таке рішення може прийматися виключно у випадку визначення стратегічних пріоритетів держави чи життєво необхідних ресурсів), то слід обрати у якості об'єкта впливу фактичну чи оптимальну чисельність населення. У першому випадку заходи направляються на регулювання чисельності населення, у другому – на розширення виробництва, застосування нових технологій, тобто на збільшення недостатнього ресурсу.

З іншого боку, соціально-економічні фактори опосередковано впливають на інтен-

сивність відтворювальних процесів через демографічну поведінку – спочатку змінюються соціально-економічні умови та демографічна поведінка, а потім – інтенсивність демографічних процесів. Це призводить до виникнення часового проміжку між суттєвою зміною соціально-економічних показників та зміною демографічних параметрів, що обумовлює необхідність постійного моніторингу та прогнозування демографічних показників.

1. Комплексне демографічне дослідження в Україні/ С.І.Пирожков, Е.М.Лібанова, О.Г.Осауленко, Н.С.Власенко та ін./ за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М.Лібанової.- Український центр соціальних реформ, 2005. – 190 с.

2. Boserup E. Population and technological change: a study of long-term trends. – Chicago: University of Chicago Press, 1981.

3. Clark C. Population growth and land use. – New York: St. Martin's Press, 1967.

4. Ohlin G. Economic theory confronts population growth. – New York: John Wiley and sons, 1976.

5. Simon J. The ultimate resource. – Princeton: Princeton University Press, 1981.

6. Ehrlich P., Ehrlich A. The population explosion. – New York: Simon and Schuster, 1990.

7. Davis K. The theory of change and response in modern demographic history// Population Index, 1963.

8. Smith A. Wealth of Nations. – New York, 1956. – 258 P.

9. Becker G., Lewis G. Interaction between quantity and quality of children.// T.W. Schultz (ed). Economics of the family: Marriage, Children and Human Capital. – Chicago, 1973. – 231 P.

10. Fertility behavior in the Context of Development: evidence from the World Fertility Survey. – New York: „UN publications”, 1987 – P. 187-280.

11. Сови А. Общая теория населения. Т.1.– М.: „Прогресс”, – 1977. – 324 с.

12. Ferenczi I. The synthetic optimum of population. – Paris: League of Nations, 1938. – 138 P.

13. Termote M. Migration and Cultures. A World View. – New York: „Basic Books”, 1996. – 211 P.

The comparative analysis of different theories of interrelation of parameters of social and economic development and demographic processes is spent. It is proved, that the majority of economic and social problems cannot be solved without taking into account a demographic factor. The increase in a population and its optimum are made with two dependent characteristics which most full display influence of a demographic factor.

Дожджанюк Т.В.

ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В ГАЛИЧИНІ (ПОЧАТОК ХХІ ст.)

У статті розкриваються особливості західноукраїнських сучасних міграційних процесів, показано їхній вплив на демографічну ситуацію в Галичині на початку ХХІ ст.

Ключові слова: міграційні процеси, сальдо міграції, економічна ситуація, демографічна криза, народжуваність.

I. Вступ. В останнє десятиліття наша держава посіла особливе місце у світових міграційних процесах. Населення України на початку 1990-их років, як і більш ніж століття тому, занурилось у бурхливий потік трудової міграції, особливо зовнішньої. Оскільки основною причиною активізації міграційних процесів стала економічна нестабільність у молодій українській державі, то досліджувана нами проблема знайшла відображення у низці наукових праць учених-економістів кінця ХХ – початку ХХІ ст.: Т.Драгунової, В.Євтуха, І.Прибиткової, М.Романюка, О.Рудницького, В.Стешенко та ін. Зважаючи на те, що міграційне сальдо досягло свого негативного апогею саме в західному регіоні України, особливу увагу хотілося б звернути на Галичину (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області), зокрема на вплив міграційних процесів у даному регіоні України на демографічну ситуацію в краї у 2005–2006 рр.

II. Постановка завдання. Метою статті ми обрали з'ясування впливу міграційних процесів на демографічну ситуацію в Галичині у 2005–2006 рр.

Визначена мета зумовила використання:

- аналізу статистичних матеріалів та наукової літератури;
- порівняльного аналізу даних, дотичних до теми статті, із загальноукраїнськими показниками досліджуваного періоду;
- узагальнення виявлених положень і фактів.

III. Результати. Наукова думка сучасності одностайно визнає, що трудова міграція є однією зі складових глибокої та всеохоплюючої системної кризи в Україні. Саме ця криза, а не якісь зовнішні чинники, є найбіль-

шою загрозою національній безпеці нашої держави. Проблема трудової міграції належить до тих, які пронизують наше суспільство наскрізь. Вона дається взнаки у повсякденному житті мало не кожної української родини і безпосередньо впливає на націю- та державотворчі процеси [1, 1].

Міграція, за визначенням сучасної довідково-інформаційної літератури, – це переміщення працездатного населення з одного регіону в інший, з однієї країни до іншої у пошуках роботи, вищої заробітної платні та кращих умов життя [2, 80].

Міграційні рухи є своєрідним індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства, а вони в нашій державі відбуваються майже щодня. І саме розміри, напрями і масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність, або навпаки, нестабільність суспільного розвитку в країні. Варто зазначити, що через своє геополітичне становище територія України віддавна перебувала під впливом значних міграційних потоків. У праці «Проблеми становлення й розвитку трудової еміграції з України» О.Леонтенко виділяє три основні етапи такої міграції.

1) Перший етап, який завершився у 1990 році. Його можна охарактеризувати, як період відтоку здебільшого представників інтелектуальної та культурної еліти – вчених, музикантів, художників та ін. Ця категорія мігрантів була незначною і її зникнення з українського ринку праці не мало економічно значущих наслідків. Втрат зазнали тільки наука та культура нашої держави, які на загальнодержавних терезах економіки початку 1990-х рр. були не надто вагомими.

2) Другий етап означений проміжком часу, від 1990 до 1993 років. Він, підкреслює автор аналізованої праці, характеризується відтоком значного числа професіоналів. За межами України опинилися високоосвічені та кваліфіковані фахівці, які, бачачи, що іноземні працівники з таким же рівнем освіти отримують набагато більшу зарплатню, ніж вони на рідних теренах, не захотіли повер-

татися додому. Паралельно з кількісними показниками міграції розширювалася географія виїзду громадян нашої держави.

3) Третій етап започатковує 1994 рік. У цей період міграційна хвиля охопила і менш кваліфікованих робітників: будівельників, водіїв, слюсарів, поварів та ін., які виконували різну роботу, тобто робили все, що їм доручали. Необхідно підкреслити, що ця категорія мігрантів була і є найбільш численною, тому що її складають найширші маси населення [3].

На нашу думку, до цієї категорії слід віднести і молодь, яка не бачить перспектив ні матеріального, ні духовного зростання у своїй країні та виїжджає за кордон для отримання там постійних роботи і місця проживання.

У процесі соціологічного моніторингу, який проводиться Інститутом соціології НАН України з 1994 р. і репрезентує все доросле населення нашої держави, було запропоновано питання: «Чи хотіли б ви виїхати з вашого населеного пункту та куди?». Результати опитування показали, що в 1994 році таких, хто нікуди б не їхав зі свого рідного міста (села), було 51%, у 2000 році – 50%, у 2001 році – 55%. На перший погляд, так звана кількісна основа населення залишалася майже незмінною. Однак, у наступні роки число осіб, які хотіли виїхати, але ще не знають куди, зросло від 13% до 17%. При цьому найбільш рішуче налаштованою на виїзд виявилася молодь. У 1994 році серед тих, кому не виповнилося 30 років, нікуди не збиралися їхати лише 30%, у 2001 році – 29,6%. Ця ж вікова група найбільше налаштована на виїзд за межі колишнього СРСР. У 1994р. таких було 10% (віком від 31 до 55 – 4%, старших – лише 1,5%). Через сім років (2001) про готовність їхати в далеке зарубіжжя заявили 27% молоді та 16,5% осіб середнього віку. Загалом 39% населення України хотіли б виїхати туди на тимчасову роботу [4, 2].

Помітним є розходження у міграційних намірах між респондентами з різних регіонів країни. Найвищим рівнем безробіття і негативним міграційним сальдо характеризується західний регіон нашої держави. Проте, (як не парадоксально) результати опитування показали, що прив'язаними до рідних місць є представники саме Західної України. Тут 60% респондентів відповіли, що вони не збираються виїжджати з рідних місць. Серед

бажаючих покинути свій населений пункт превалюють жителі сходу України (28%). Як зазначає заступник директора Інституту соціології НАН України, президент Соціологічної асоціації України Микола Шульга [4, 3], є безліч причин, що спонукають респондентів виїхати з місця проживання. Серед них: бажання знайти нове місце роботи (18,0%), просто хочеться змінити місце проживання (7,0%), шкідливі для здоров'я екологічні умови (13,5%), бажання переїхати ближче до родичів, друзів (5,8%), інші мотиви (4,1%). Причинами можуть бути також кліматичні умови (3,2%), повернення на свою першобатьківщину (2,4%), вступ на навчання (2,3%), побоювання міжнаціональних конфліктів (1,8%), труднощі, пов'язані з мовою спілкування (0,2%).

Згідно з даними Державного комітету статистики України, дотичними до демографічної ситуації, чисельність населення нашої держави йде за низхідною: від 47,5 млн. у 2004 р. до 46,8 млн. у 2006р. Такому катастрофічному спаду сприяють, з одного боку, природне скорочення населення (від -104,1 тис. осіб у 2004 р. до -117,1 і -102,5 – відповідно у 2005 та 2006 роках), з другого, – нестабільна екологічна та соціально-економічна ситуація, а також міграція населення (сальдо міграції становило від -0,1 до 0,4 у 2004 та 2006 роках) [5].

Відповідно до підрахунків Міністерства закордонних справ України, за кордоном працюють від 2 до 5 мільйонів українських громадян [6]. За іншими даними, Україну щороку покидають від п'яти до семи мільйонів наших співвітчизників [7]. Найбільшого поширення набрала цифра 7 млн., яка була названа уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Н.Карпачовою у квітні 2003 року і багаторазово повторювалася як у засобах масової інформації, так і в наукових дослідженнях. На відміну від низки політиків і журналістів, соціологи, які спеціально займаються проблемами трудової міграції (С.Пирожков, О.Хомра, І.Прибиткова, О.Малиновська), схиляються до меншої (2-2,5 млн.) із названих цифр [8, 1]. На будь-якій поважній українській науковій конференції з питань трудової міграції та в більшості новітніх досліджень твердження про 5-7 мільйонів заробітчан сприймається критично.

Але і політики, і журналісти, і науковці схиляються до думки про те, що з-поміж регіональних ринків праці України найгіршою є ситуація у її Західному економічному регіоні, що призводить до найвищого показника трудової вимушеної міграції.

Поріг ХХІ століття Галичина переступила з високим рівнем міграції, який упродовж попередніх років зростав з надзвичайною швидкістю. Чисельність населення Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей скоротилася від 5,075 млн. на початку 2005р. до 5,07 млн. у 2006р. (табл. А).

Щодо показника смертності, то він, навіпаки, зменшився на 614 осіб у 2006 році порівняно з 2005-м у всіх аналізованих нами областях (табл. А).

Незважаючи на вагомий позитив порівняно з попередніми роками незалежності нашої держави, чисельність населення Західного економічного регіону скорочується. Вагомою причиною цього є міграція. Так, порівнюючи її показники за 2005 та 2006 років, ми зауважили, що кількість вибулих осіб із Івано-Франківської області зросла із 3507 до 3968, із Львівської – відповідно 7456 і 8760,

Таблиця А

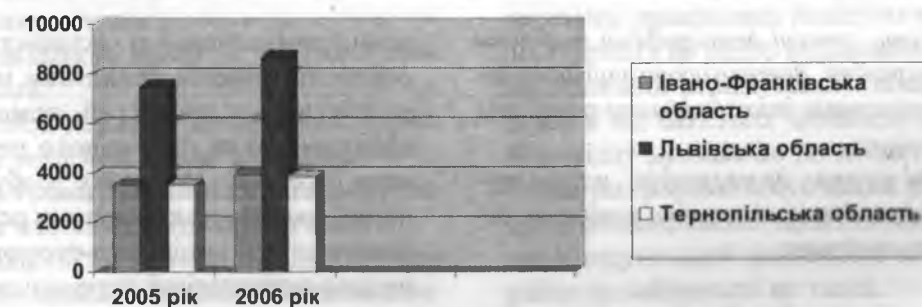
Найменування області	Івано-Франківська		Львівська		Тернопільська	
	2006	2005	2006	2005	2006	2005
Чисельність наявного населення	1387653	1388300	2573121	2575125	1109932	1111029
Кількість народжених	3693	3526	6249	6189	2671	2681
Кількість померлих	4990	5192	9493	9691	4432	4646
Кількість розлучень (одиниць)	1105	1052	1801	1744	869	922

Звичайно, великий вплив на формування даного показника мають рівень народжуваності та смертності, але вагомою є і міграція. Адже, аналізуючи статистичні дані щодо народжуваності в даних областях у 2005 – 2006 роках, можна стверджувати, що її рівень зростав (табл. А).

Як видно з таблиці, Львівська та Івано-Франківська області, відзначаються зростанням рівня народжуваності, лише в Тернопільській області даний показник набуває негативної тенденції.

Тернопільської – 3533 і 3852. Дані дослідження показують, що найвищим у числовому значенні є показник міграції у Львівській області. Однак порівняно з наявною чисельністю населення в кожному з регіонів найвищим є його рівень у Тернопільській області. Так, частка вибулих у Івано-Франківській та Львівській областях коливається від 0,0025 до 0,0029, а в Тернопільській вона сягає 0,0032.

Загалом по Україні кількість осіб, які вибули за кордон, зросла від 147, 7 тис. у 2005 до 158, 3 тис. осіб у 2006 роках [5].

Кількість вибулих осіб упродовж 2005 – 2006 років

Міграція населення як економічне поняття і показник статистичного дослідження має неабиякий вплив на рівень народжуваності та шлюбності. Проте максимально вона зачіпає такий показник, як рівень розлучень в окремому регіоні чи державі. Так, не викликає здивування той факт, що кількість розлучень у Галичині в першій половині 2006 року зросла на 57 одиниць порівняно з 2005 роком. Максимального значення даний показник набув у Львівській області (табл. А).

IV. Висновки. Виступаючи з радіозверненням до українського народу, Президент України В.Ющенко наголосив: «Сьогодні близько 2,5-3 мільйонів українців працюють за кордоном. Дуже часто – на низько кваліфікованих роботах. Через це багато сімей розпадається. Діти ростуть без матері або батька. Це мій особистий біль, наша ганьба і надзвичайно серйозна проблема для держави». Одним із головних чинників обмеження і призупинення процесу трудової міграції та повернення новітніх українських емігрантів він вважає створення нових робочих місць у регіонах, передусім через залучення інвестицій і формування умов для розвитку підприємництва [9, 1].

Підсумовуючи, можна констатувати, що новітня українська трудова міграція торкнулася близько десятої частини населення працездатного віку. Свого піку вона сягнула наприкінці 1990-х, і, на жаль, з початку ХХІст. виїзд українців на заробітки за кордон не припиняється. Негативним є те, що з плином часу трудова міграція перестала бути ознакою лише західних областей – у цей процес дедалі більше втягуються й інші регіони України.

На сучасному етапі так званого міграційного розвитку нашої держави в цілому та Західного економічного регіону зокрема, створення робочих місць буде лише заклик до повернення українців на рідні землі. Однією з головних причин їхнього повернення вважаємо не нижчий, ніж за місцем праці за межами України рівень заробітної плати та належні соціальні гарантії, які є у зарубіжному світі.

1. Кирчів А. Трудова міграція і національна безпека України/ Доповідь на „круглому столі” 7 жовтня 2004р. – Львів, Дзеркальний зал ЛНУ ім. І.Франка. Інтернетвидання: І.Кордон.

2. Сухарський В.С. Економічний словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. – 2002. – 328 с.

3. Леонтею О. Проблеми становлення й розвитку трудової еміграції з України// Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К. – 1999. – № 5. – с.28.

4. Шульга М. Міграція з України// Український регіональний вісник. – 2003, 1 січня.

5. Демографічна ситуація в Україні у січні – березні 2006 року/ Експрес-інформація Державного комітету. – Лист № 113, 2006, 15 травня.

6. Марчук Л., Косикова Я. На роботу за границю отправляется каждый 5 житель западных областей Украины// Комсомольская правда. – 2004, 18 февраля. – С. 8-9.

7. Івашко О., Бень А. П'ять мільйонів на закордонних заробітках. Та ще й нелегально // Голос України. – 2003, 3 квітня.

8. Скільки українців працює за кордоном?// Наше слово. – 2005, 17 липня.

9. Українці, пора додому. Коментарі// <http://for-ua.com/>. – 2006, 16 травня.

This article essences us about some aspects of West Ukrainian modern migration processes, shoes their influence on demographic situation in Galychyna in the beginning of XXI century.

Крот М.В.

СУЧАСНІ ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ)

Розглянуто сучасні демографічні проблеми у Західному регіоні. Внесено пропозиції щодо покращення показників демографічного розвитку.

Ключові слова: демографія, народжуваність, смертність, міграційна політика, демографічна політика.

I. Вступ. Гармонійний розвиток України як суверенної держави, що прямує до побу-

дови громадянського суспільства та конкурентоспроможної економіки на основі демократичних цінностей, неможливий без ефективного та стабільного розвитку кожного її регіону. На шляху розбудови повноцінної господарської системи регіонів стоять інституційні, соціально-економічні та морально-психологічні перешкоди, подолання яких є нагальною вимогою часу. Населення, його соціальне самопочуття та розвиток є

визначальною ознакою суспільства, основою могутності як держави в цілому, так і окремого її регіону. Тому демографічна сфера завжди є об'єктом пильної уваги не лише науковців (Довжук Б., Мельник С.), а й політиків та громадськості. В Україні сучасна демографічна ситуація викликає занепокоєння. Скорочення чисельності населення, зниження тривалості життя і народжуваності, від'ємне сальдо міграції стали характерними ознаками демографічної ситуації останніх років.

II. Постановка завдання. Україні притаманна регіональна асиметрія показників демографічного розвитку. Зокрема, мають місце регіональні розбіжності в чисельності населення, густоті та його розміщенні території України, показниками народжуваності, старіння, смертності і т. д. Метою даного дослідження є виявлення проблем, які впливають на показники демографічного розвитку в західному регіоні, а також визначення шляхів їх подолання. У процесі дослідження використовуються такі методи дослідження як статистичний та метод групування.

III. Результати дослідження. Протягом тривалого часу виникають і накопичуються причини, які в цілому впливають на показники демографічного розвитку сьогодення. За оцінками експертів, перша та друга світові війни, три голодомори (1921, 1932-1933, 1947 рр.), форсована індустріалізація, примусова колективізація, масові репресії 30-50-х рр., Чорнобильська катастрофа, затяжна системна криза 90-х рр. вкрай негативно впли-

нули на нормальний процес демографічної трансформації, призвели до помітних деформацій складу населення, передчасної смерті близько 16 млн. осіб. За період між двома переписами 1989 і 2001 років загальна кількість населення України скоротилася на 3291,2 тис. осіб, або на 6,3% (з 51706,7 тис. до 48415,5 тис. осіб). Зміна чисельності населення протягом зазначеного періоду у Західному регіоні виглядала таким чином (табл. 1).

У Західному регіоні спостерігаються демографічні втрати. 72% цих втрат становить природне зменшення населення.

Зазначимо, що за даними переписів, з 1989 до 2001 р. частка міських жителів у Західному регіоні змінилася несуттєво (табл. 2).

Загалом, Західному регіону притаманний низький ступінь урбанізації (50% і менше) і лише у Львівській області цей показник є найвищим і становить 59%.

Демографічний розвиток територій характеризується і якісними показниками, зокрема, рівнем освіти, станом здоров'я, поглибленням демографічного старіння і т.д. Розглянемо їх тенденції.

1. Тенденції рівня освіти.

Рівень освіти населення в Україні є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи. За питомою вагою учнів серед населення 15-18 років Україна поступається з усіх країн тільки країнам Балтії та Угорщині. Зрушення впродовж міжпереписного періоду свідчать про істотне поліпшення освітнього складу населення. Істотно (на 26 %) зросла і чисельність випускників вузів,

Таблиця 1

Зміна чисельності населення у Західному регіоні (між переписами населення 1989 і 2001 років)

Область	Кількість наявного населення (тис. осіб) у 2001 році	2001 рік у % до 1989 року
Волинська	1057,2	99,9
Закарпатська	1254,6	100,7
Івано-Франківська	1406,1	99,5
Львівська	2606,0	95,5
Рівненська	1171,4	100,6
Тернопільська	1138,5	97,8
Чернівецька	919,9	97,7

Таблиця 2

**Співвідношення міського і сільського населення у Західному регіоні
(між переписами населення 1989 і 2001 років)**

Область	Кількість наявного населення, тис. осіб		У % до всього населення		Довідково за 1989 рік	
	міське	сільське	міське	сільське	міське	сільське
Волинська	533,2	527,5	50	50	49	51
Закарпатська	466,0	792,3	37	63	41	59
Івано-Франківська	593,0	816,8	42	58	42	58
Львівська	1558,7	1067,8	59	41	59	41
Рівненська	549,7	623,6	47	53	45	55
Тернопільська	485,6	656,8	43	57	41	59
Чернівецька	373,5	549,3	40	60	42	58

що дозволяє оптимістично оцінювати подальші зміни. Більш освіченим є міське населення, яке значною мірою поповнюється за рахунок навчальної та післянавчальної міграції сільської молоді. Від рівня освіти значною мірою залежать і доходи населення, а отже, і можливості задовольняти основні життєві потреби, зберігати здоров'я та життя, ухвалювати та реалізовувати рішення щодо репродуктивної та міграційної активності. Найвагоміший вплив має наявність повної вищої освіти.

2. Зміни стану здоров'я.

Істотне зростання захворюваності населення обумовлене низкою соціально-економічних чинників, з одного боку, та зростанням у складі населення осіб похилого віку – з другого. Кількість уперше зареєстрованих хвороб (в розрахунку на 100000 населення) збільшилася: системи кровообігу – в 2,1 раза, новоутворень – на 29%, органів травлення – на 26%, інфекційних і паразитарних – на 13%, у т. ч. активного туберкульозу органів дихання – вдвічі. Майже троє з кожних чотирьох осіб, яким уперше в житті встановлено діагноз активного туберкульозу, – чоловіки, 80% – особи працездатного віку. Дається взнаки і Чорнобильська катастрофа.

3. Поглиблення демографічного старіння.

Процес старіння населення є результатом передусім зниження народжуваності та збереження її впродовж тривалого періоду на

рівні, що не забезпечує навіть простого відтворення поколінь. В економічно розвинених країнах до цього додається вплив зростання середньої тривалості життя населення. Істотною протидією старінню населення цих країн є міграція, оскільки приїжджає, в основному, молодь. В Україні ж, як і в більшості країн з перехідною економікою, міграція посилює вплив низької народжуваності, а помітного зростання середньої тривалості життя населення, особливо старшого віку, не спостерігається. Згідно статистичних даних серед областей Західного регіону питома вага населення віком від 60 років є найнижчою у Рівненській і Закарпатській областях і складає 15–20%. У інших областях Західного регіону цей показник коливається в межах 19–23%.

Характеризуючи показники народжуваності, слід відмітити, що західні області мають відносно високі показники (коефіцієнт народжуваності становить в середньому 1,3–1,6), проте в селах рівень народжуваності є найвищим по Україні і становить 2–2,1.

Незважаючи на втішні, на перший погляд, показники, у Західному регіоні спостерігається падіння народжуваності. Причини такого явища не можна зводити лише до економічних негараздів, хоча вони, безумовно, відіграють свою роль. Узагальнення існуючих чинників зниження народжуваності дає підстави виокремити такі групи: економічні,

соціальні, психологічні, фізіологічні. Задоволення потреби в дітях, у материнстві і батьківстві конкурує з низкою інших потреб, тим простіших, чим нижчий рівень життя. Якщо заможні верстви населення так чи інакше оцінюють витрати часу та грошей на забезпечення майбутнім дітям необхідного фізичного, розумового розвитку та професійної підготовки і порівнюють їх із задоволенням власних потреб у розвитку та дозвіллі, то бідні враховують майже елементарні потреби в їжі, одязі, житлі. Не слід очікувати, що з підвищенням рівня життя автоматично зросте і народжуваність. Якби зв'язок був таким простим, не відбулося б істотного скорочення народжуваності в економічно розвинених країнах.

Найгострішою демографічною проблемою України є неухильне і поки що неподолане зростання смертності населення працездатного віку. Протягом останніх років імовірність прожити повністю весь працездатний вік скоротилася з 81% до 74%, у т. ч. для чоловіків з 73% до 63%. Спостерігається майже подвійне зростання надлишкових смертей 40-річних чоловіків від нещасних випадків, отруєнь і травм, від хвороб системи кровообігу, органів дихання і травлення, які зазвичай асоціюються з фізіологічним старінням. Показники смертності цього контингенту є найрухливішими і саме вони визначають динаміку середньої тривалості життя населення. Зауважимо, що Західний регіон має найнижчі показники смертності у порівнянні з іншими регіонами України.

Однією з проблем і причиною впливу на демографічний стан Західного регіону є міграції населення. Протягом останнього десятиліття міграційні процеси відбувалися за нових географічних, правових та економічних умов, пов'язаних з виникненням нових незалежних держав, ринковими реформами, входженням України до міжнародної системи обміну населенням. Істотно зменшилася кількість мігруючого населення (якщо наприкінці 80-х р. цей показник становив 3,9 млн., то нині – 1,6 млн.), змінилася його структура. Раніше більшість мігрантів становила молодь, яка абсолютно переважала у навчальній та трудовій міграції, переїздах у зв'язку зі службою в армії. Вищою була частка чоловіків. Нині переїзди набули переважно сімейного характеру, збільшився се-

редній вік мігрантів. Понад половину всіх переїздів здійснюється всередині регіонів України і близько третини – між ними, загальна міграційна інтенсивність збільшується у напрямку із заходу на схід. Найпотужнішими є міграційні потоки між сусідніми областями. Основним реципієнтом у міжрегіональному обміні населенням є м. Київ.

IV. Висновки. Стратегічне значення демографічного фактора має непересічне значення для майбутнього розвитку держави. Тому у практику державного управління необхідно запровадити принципи орієнтації розвитку країни, передусім на інтереси населення та сім'ї, на забезпечення умов їх всебічного розвитку і реалізації. Виділимо основні напрями демографічної політики і заходи, що сприятимуть підвищенню демографічного піднесення Західного регіону.

1. Поліпшення здоров'я та зниження смертності населення.

Основною складовою демографічної політики має бути збереження і поліпшення здоров'я населення як одного з найважливіших пріоритетів нації, що дбає про своє сучасне і майбутнє. Це сприятиме не тільки зниженню смертності та відповідному пом'якшенню депопуляції, але й загальному благополуччю суспільства, гуманізації його розвитку. Завданнями місцевих органів влади у цьому напрямку мають бути:

- гарантування належного фінансування та виконання існуючих програм реформування системи охорони здоров'я населення;
- розробка і здійснення комплекс заходів щодо поліпшення умов праці із дотриманням вимог її охорони;
- задоволення населення якісною питною водою (незалежно від місця проживання);
- утворення дієвих механізмів, які б істотно обмежили можливості надходження до торговельної мережі та підприємств громадського харчування неякісних продуктів, виготовлених з порушенням технологічних вимог, та їх реалізації з порушенням терміну їх використання;
- з метою скорочення масштабів паління та надмірного вживання алкоголю заборонити рекламу паління та алкоголю, встановити дієвий контроль за продажем алкогольних та тютюнових виробів неповнолітнім.

2. Поліпшення умов розвитку сім'ї та діто-

ізації та розвитку на якісно новому рівні системи дитячого дошкільного виховання і ранньої освіти дітей, підвищенню якості обслуговування, використанню нових форм організації роботи;

- забезпечення подальшого розвитку системи надання житлових і споживчих кредитів.

3. Пом'якшення негативних наслідків процесу старіння.

- створення належної системи соціального обслуговування осіб похилого віку і забезпечити його доступність незалежно від місця проживання;

- сприяння підтримці здоров'я в старості;
- забезпечення доступності якісної діагностики та лікування;

- передбачення підготовки фахівців з геронтології й запровадження відповідних посад у лікувальних закладах;

- залучення засобів масової інформації до подолання стереотипу літньої людини як безпорадного, нездібного до творчого процесу споживача суспільних ресурсів, створювати і підтримувати у суспільстві імідж

літньої людини як творчого носія потужного інтелектуального і духовного потенціалу.

4. Міграційна політика.

- вивчення питання щодо участі України у міжнародних механізмах захисту прав працівників-мігрантів;

активізація захисту інтересів громадян України за кордоном шляхом впровадження спеціальних посад у дипломатичних та консульських представництвах за кордоном у країнах призначення мігрантів, у напрямку із заходу на схід. Найпотужнішими є міграційні потоки між сусідніми областями. Основним реципієнтом у міжрегіональному обміні населенням є м. Київ.

1. Довжук Б. Актуальне регіональне дослідження трудових міграцій // Україна: аспекти праці. – 2005. № 3. – с. 37

2. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: Навч. Посібник. – К.: Знання, 2006.

3. www.ukrstat.gov.ua

Modern demographic problems of Western region are considered in the article. The proposals concerning to improvement of the demographic development indicators are given by the author.

Максименко О.М.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних засад формування продуктивної зайнятості, виявленню соціально-економічної сутності даної категорії.

Ключові слова: зайнятість, ефективна зайнятість, продуктивна зайнятість, ринок праці.

I. Вступ. До цього часу ринкові реформи в Україні не лише не забезпечили очікуваних результатів, але й призвели до тривалої соціально-економічної кризи, значної поляризації суспільства, усталення бідності та набуття нею спадкових форм, за якими – деградація трудового потенціалу та суспільства загалом. Становище не рятує економічне зростання, що простежується декілька років поспіль. На його фоні ще більш незрозумілим виглядають мляві темпи підвищення якісних показників рівня життя громадян.

Аналіз стану нашого суспільства переконливо засвідчив, що рятувати його старими методами безнадійно, що нам необхідна якісно нова соціально-економічна та політична стратегія.

Україна має вступити у новий етап розвитку, який або дасть шанс нам вижити та забезпечити гідне життя нам та прийдешнім поколінням, або остаточно відкине нас назад, позбавить останніх шансів крокувати в ногу з сучасною цивілізацією. На сьогодні, декларуючи курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, надаючи перевагу саме перевіреним історією цінностям, які забезпечують як державну безпеку, так і найвищі стандарти в усіх сферах життя людини, включаючи економічну, соціальну, духовну та політичну, – Україна підтверджує напрям розвитку суспільства, головним пріоритетом якого є людина з усім різноманіттям своїх потреб та інтересів. Для здійснення цього

курсу нагальною проблемою, що постає для вирішення, є забезпечення населення України повною, продуктивною зайнятістю.

II. Постановка завдання. Проблема зайнятості, а особливо продуктивної зайнятості, є об'єктом багатьох наукових досліджень. Серед найвагоміших здобутків вітчизняних вчених з цієї тематики – праці Колода А.М., Петюха В.М., Петрової І.Л., Богині Д.П., Ліанової Е.М., Онікієнко В.В., Онищенко В.П. та ін.

Проте, незважаючи на високий науковий рівень теоретико-методологічних досліджень зайнятості та ринку праці, практичних аспектів регулювання та розвитку людського потенціалу, аналіз літературних джерел свідчить про відсутність єдиного погляду на сутність продуктивної зайнятості та існування декількох понять (категорій), які застосовуються для характеристики чи оцінки типу зайнятості, зокрема таких як повна, продуктивна, раціональна, ефективна та інших. Принагідно відмітити, що зазначені поняття часто суміщають і використовують як тожді, а іноді одне з них визнають як чинник або критерій відносно іншого.

Тож мета цієї статті – окреслити сутність поняття „продуктивна зайнятість”, дослідити проблеми у формуванні продуктивної зайнятості та виокремити основні напрямки досягнення продуктивної зайнятості, яка б сприяла економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, забезпеченню високих стандартів життєдіяльності населення та вирішенню соціальних проблем суспільства.

III. Результати. Концепція максимального та повного залучення працездатного населення до суспільно корисної праці, яка вимагала обов'язково брати в ній участь, поступається місцем ідеології, яка ґрунтується на наступних принципах:

- право кожного громадянина України на вільно обрану працю;

- добровільність праці та заборона примусу до праці;

- обов'язок держави створювати умови для повної реалізації права на працю;

- право громадянина на соціальний захист у разі настання непрацездатності.

Можливість займатися продуктивною працею – це шлях досягнення максимального економічного та соціального ефектів, передумова не лише для забезпечення гідних

умов існування людини, підвищення добробуту, але і недопущення нераціонального, неефективного використання трудового та інтелектуального потенціалу країни. Також, від забезпечення населення України продуктивною зайнятістю залежать стан економіки, соціальної сфери, можливості виконання державою суспільних функцій, підтримання на належному рівні доходів та добробуту економічно неактивного населення, людського розвитку.

Основний зміст продуктивної зайнятості можна охарактеризувати наступними ознаками:

- високопродуктивна праця, тобто найвищий рівень ефективності та продуктивності праці при існуючому розвитку продуктивних сил;

- отримання доходу, достатнього для простого (розширеного) відтворення та можливості для гармонійного розвитку працівника як особистості;

- відповідність професійно – кваліфікаційної структури економічно активного населення наявній структурі робочих місць;

- повне використання робочого часу, відсутність надлишку робочої сили;

- повне використання трудового потенціалу;

- економія суспільної праці, яка знаходить своє відображення у трудовозбереженні;

- задоволення матеріальних, суспільних і духовних потреб населення;

- відповідність регіонально – галузевого розподілу ресурсів праці найбільш ефективному розвитку усіх ланок економіки та можливості максимальної віддачі кожного працівника.

Поряд з тим, на нашу думку, характеризувати продуктивну зайнятість лише з огляду на ефективність використання суспільної праці не можна, адже існує не менш важливий аспект зайнятості – особистісний. На рівні окремого працівника показники продуктивності праці є не надто впливовими, на відміну від величини отриманого доходу, який залежить від багатьох чинників та зумовлює відповідну мотивацію до зайнятості [1].

На макрорівні існує цілий ряд проблем, що перешкоджають ефективному формуванню продуктивної зайнятості населення України та зайнятості як такої.

Так, наприклад, питання усунення адміністративних та регуляторних бар'єрів,

в яких виконавча влада та місцеве самоврядування не демонструють послідовності. Ще у 2001 році було розроблено пакети регуляторних актів, які сприяють вирішенню проблеми зарегульованості підприємницької діяльності. За виключенням окремих міст, ці пакети не були запроваджені саме через пасивність місцевої влади, яка в свою чергу не може втрачати можливості наповнення бюджетів за рахунок дрібних підприємств. В цьому контексті варто забезпечити тіснішу співпрацю з Державною службою зайнятості та Державного комітету з питань підприємництва.

Не менш важливим є питання створення та розвитку консалтингових структур, які надають підтримку у започаткуванні власної справи. Навіть не дивлячись на те, що вони створені за підтримки міжнародних організацій, вони не мають належної підтримки з боку держави. Прикладом може бути не прийняття закону про сільськогосподарські дорадчі служби, які вже майже є, але не працюють та фінансуються лише з боку донорів. І це з врахуванням нагальної потреби змін в сільськогосподарському комплексі, де проблема сільського безробіття загострюється з кожним роком [2].

Нажаль, забезпечення фінансування та кредитування малих підприємств в нашій державі є більш декларативним, ніж практичним пріоритетом державної політики. Підтвердженням цього є незначна частка коштів страхування на випадок безробіття, спрямованих на започаткуванням безробітними власної справи. За статистикою 2003 року лише 5,5% зареєстрованих безробітних отримали одноразову допомогу на започаткування власної справи. Нагальним є питання із наданням пільгових кредитів комерційних банків. Коли безробітні не можуть забезпечити заставу, а держава не дає необхідних гарантій, яка тоді може бути мова про доступ безробітних до кредитних ресурсів [3].

Непомірно великими залишаються нарахування на оплату праці некваліфікованих працівників. Також важливою проблемою залишається запровадження інноваційної політики розвитку економіки та ринку праці, забезпечення гнучкості ринку праці, нормативне забезпечення діяльності агентств з працевлаштування.

Існує потреба впровадження економічних реформ з метою пристосування української

економіки до об'єктивних змін, викликаних глобалізацією, а також демографічні проблеми, пов'язані передусім із процесом загального старіння населення, а відтак, і скорочення кількості осіб працездатного віку та все меншої кількості молодих працівників.

Запорукою підвищення продуктивності праці та зростання рівня продуктивної зайнятості в умовах сучасної економіки є подальше здійснення цілого комплексу структурних реформ у різних сферах суспільного життя, передусім у галузі економіки та в законодавчій сфері. На наш погляд необхідно зосередити увагу на наступних напрямках.

Для підприємств – створення клімату, сприятливого для започаткування нових видів діяльності, розвитку високих технологій та винахідництва є найбільшим рушієм для змін. Підприємства повинні мати можливість адаптуватися до неочікуваних коливань у попиті на їх товари й послуги та пристосувати до цього свої засоби виробництва. Вони також вимушені вирішувати проблему зі старіючою робочою силою за умови меншої кількості молодих працівників.

Для працівників робочий процес ускладнюється, оскільки напрямки роботи стають різноманітнішими та менш передбачуваними. Процес переходу від навчання до роботи, з однієї роботи на іншу роботу, зміни посад на місці роботи, від роботи до підвищення кваліфікації, періодів „застою” у професійному зростанні до кар'єрних злетів, від роботи до виходу на пенсію має здійснюватися з найменшими потрясіннями. Задля забезпечення нових можливостей для робочої сили необхідно максимально підвищувати рівень мобільності працівників.

Підтримка підприємництва та збільшення бази для створення нових робочих місць. Сучасні європейські програми здійснення структурних реформ демонструють велику схильність до лібералізації внутрішньої економічної політики поряд із посиленням економічної експансії як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. Підприємцям повинні бути створені такі умови, які дозволять їм інвестувати у стабільний бізнес. Для максимального створення нових робочих місць вартість праці – включаючи заробітну плату, податки та інші подібні витрати роботодавців – повинна сприяти зайнятості, а не робити найом нових працівників не вигідним для підприємств.

Головними заходами у цій сфері мають бути:

- усунення адміністративних та регуляторних бар'єрів для започаткування власної справи та подальшого її розширення. Здатність нових підприємств до зростання є ключовим фактором для створення робочих місць;

- розвиток консультативних служб в галузі започаткування бізнесу та надання допомоги малим та середнім підприємствам в галузі управління людськими ресурсами та фінансовими ризиками;

- збільшення доступу до фінансових ресурсів з метою започаткування малих та середніх підприємств;

- підвищення управлінської культури, зокрема, шляхом сприяння запровадженню менеджерських курсів у навчальних програмах вищої та професійної освіти;

- перегляд законодавства з метою зменшення надмірних ризиків для підприємств;

- зниження рівня податкових нарахувань на заробітну плату низькооплачуваних та низькокваліфікованих працівників. Велика сума фіскальних нарахувань та соціальних виплат відіграє роль стримуючого фактору для роботодавців при наймі нових працівників;

- на засадах забезпечення максимально го та продуктивного рівня зайнятості як головної мети, створення умов, за яких рівень заробітної плати відповідав би ситуації на ринку та рівню продуктивності праці. Крім того, необхідно враховувати об'єктивність істотної диференціації заробітної плати від сфери прикладання праці та регіону.

IV. Висновки. З метою підвищення рівня продуктивної зайнятості та забезпечення сталого економічного зростання нашої країни необхідно відповісти на два виклики: стимулювати інновації й наукові дослідження, а також сприяти впровадженню їх результатів в економічній сфері.

У цій сфері нами пропонується:

- сприяти створенню мереж та налагодженню партнерства задля розвитку та розповсюдження інновацій на регіональному та галузевому рівні, а також залучення до цього процесу університетів, дослідницьких установ, підприємств та органів влади;

- збільшити використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) шляхом збільшення доступу до них та розширення відповідної сфери навчання на всіх рівнях;

- забезпечити створення належних стимулів – як фіскальних, так і в галузі захисту інтелектуальної власності – з метою підвищення рівня приватних інвестицій у сферу наукових досліджень та інновацій.

Здатність сучасних підприємств до зростання та створення нових робочих місць залежить від їх спроможності до інновацій. Головним джерелом інновації слід розглядати ІКТ. Вдосконалення навичок ІКТ та їх використання на всіх рівнях навчання та серед різних верств населення є передумовою створення високопродуктивної робочої сили. Необхідною умовою є адекватне сприйняття новітніх технологій працівниками, що передбачає сучасну організацію робочого процесу та управління людськими ресурсами. Важливу роль у цьому процесі можуть відігравати регіональні агентства сприяння розвитку.

Більша адаптованість економіки до змін вимагає забезпечення більшої гнучкості на ринку праці, зокрема, й шляхом сучасної організації виробничого процесу та більшого вибору механізмів здійснення трудової діяльності, що передбачає урізноманітнення механізмів юридичного оформлення трудових відносин. Реалізація цих завдань потребує перегляду існуючих законодавчих вимог щодо оформлення трудових контрактів з метою підвищення їх гнучкості. Нові умови трудових відносин вимагають забезпечення належного рівня безпеки працівників за будь-якої форми контракту та попередження виникнення тіньового ринку праці.

Крім того, необхідно максимально усунути бар'єри для створення та розвитку агентств, що надають послуги з працевлаштування, як ефективного та перспективного посередника на ринку праці. Вони пропонують кращі вакансії та оперують високими стандартами в галузі підбору персоналу. Особливо ефективними ці агентства будуть в галузі влаштування осіб, що шукають роботу вперше або після тривалої перерви.

Успішне впровадження реформ глибоко пов'язане з необхідністю рішучих кроків державних інституцій в напрямку реалізації політики з формування продуктивної зайнятості населення. Зокрема, потрібно особливо увагу приділити формулюванню чіткої та зрозумілої національної політики з реалізації орієнтирів, встановлених на загальноєвропейському рівні.

1. В.В.Опикіснюк, Н.І.Коваленко. Продуктивна зайнятість населення: зміст, актуальні проблеми і шляхи досягнення. – К.: РВПС, ПК „ПРИНТ-ЕКСПРЕСС”, 1999. – 35 с.

2. Соціальна та регіональна політика в умовах переходу до ринкової економіки./ за редакцією В.Ф.Бесєдіна, І.К.Бондар, В.І.Пили, Н.А. Соколенко. – К.: 1996. – 63 с.

3. Е.Лібанова, О.Палій. Ринок праці та соціальна захист: Навч. посіб. із соціальної політики. – К.: вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2004. – 491с.

4. Н.Юрлова. Продуктивна зайнятість в умовах радикальних змін у діяльності ринків праці в деяких країнах ОЄРС// Україна: аспекти праці. – 2000. – № 7. – с. 31–36.

5. Петюх В.М. Ринок праці та зайнятість. – К.: МАУП, – 1997. – 120 с.

The article is devoted to research of theoretical bases of forming of productive employment, exposure of socio-economic essence of the given category.

Соломчук Т.Я.

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ, ЇЇ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА І МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СУЧАСНОСТІ

У статті висвітлюються економічні погляди Івана Франка на міграційні процеси українського населення кінця XIX – початку XX ст., з'ясовано їх особливості в Україні на сучасному етапі.

Ключові слова: еміграція, регулювання міграційних процесів, трудова міграція.

І. Вступ. Однією із суттєвих прикмет у розвитку українського суспільства є міграційний рух населення, зокрема селянства, який набуває особливо інтенсивних форм на рубежі XIX-XX і XX-XXI століть. Незважаючи на те, що прояви міграції українських селян припадають на різні історичні періоди, вони мають багато між собою спільного. У тому контексті особливо актуальними є праці Івана Франка про еміграцію українських селян у кінці XIX – на початку XX ст. у різні країни світу.

II. Постановка завдання. На думку Івана Франка, до еміграції українських селян спричинилися не тільки загальні злидні, але й пропаганда еміграційних агентств, які обіцяли за рубежом райське життя. Невідомі й невловимі агенти пускали всілякі привабливі чутки. Так, одна з чуток зводилася до того, що архієпископ Рудольф засновує окрему державу в Америці, а для її освоєння він закликає українське населення. Кожна сім'я, згідно з розповсюдженою версією, має одержати 12 моргів врожайної землі.

Мандрівні комісіонери закордонних фабрик, єврейські вихідці з Росії, на думку І. Франка, зацікавлені в еміграції українських селян, бо прибирають до своїх рук селянські землі і майно. Зі свого боку селяни

піддаються легко різним закордонним принадам, бо місцеві відносини надто економічно для них обтяжливі. Їхній клопіт відомий австрійській владі, але вона не захищає селянські інтереси.[2, 282-283]

III. Результати. При з'ясуванні причин еміграції І. Франко звернув увагу на економічне становище селянства. Він шукав коріння тих процесів, що проявлялися на поверхні в еміграційних спалахах. Офіційні та реакційні ідеологи намагалися обійти справжні причини еміграції українських селян, яка спершу проявилася у напрямку Російської імперії, де наївні люди надіялися придбати землі та поліпшити своє злиденне становище, з якого користали не тільки еміграційні агенти, але й окремі держави. Так, наприклад, еміграцію селян з Галичини толерувала російська влада, яка поводити себе у цій справі згідно з якоюсь, на думку І. Франка, спеціальною інструкцією. Він вважав, що головним приводом еміграції з прикордонних галицьких сіл до Росії “була значна різниця в цінах на землю у нас і в прикордонних російських губерніях”[2, 327]. За 5-6 моргів землі, на яких селянин з родиною у Галичині ледве міг прохарчуватися, після продажу землі й переселення до Росії, він міг купити 10-15 моргів, на яких, враховуючи відносно менший державний податок в Росії, загалом міг жити у достатку.

У своїх працях, присвячених еміграції українського населення, І. Франко постійно твердив про необхідність досліджувати її причини, оскільки не бракувало ворожих спекуляцій, які перекручували її соціально-економічну природу в певних інтересах. Саме

тому вчений насамперед розкривав причини еміграції, а потім діяльність різних еміграційних агентів. Не раз, пишучи про масову еміграцію українців до Росії, ми, казав І. Франко, підкреслювали, що приводом її передусім треба вважати матеріальну скруту.

Вже в 1852 р. для «виживлення» сільсько-го населення Галичини не вистачало 230 тис. корців збіжжя. Роки 1847, 1849, 1855, 1869, 1876 і 1889 були голодними. Кількість дрібних селянських власників у 1848 р. становила 500 тис., а в 1875 р. – 800 тисяч. З 1867 до 1883 р. методом ліцитації продано 35 тисяч селянських господарств. Це означає, що урядовим шляхом не менше 100.000 селян виштовхано в ряди пролетаріату. До речі, в 1875 р. селянський пролетаріат у Галичині становив 500 тисяч чоловік, які готові були до найму в промисловості. Однак зростання чисельності пролетаріату на селі не супроводилося збільшенням джерел існування і місць праці в промисловості. Дослідження показали, що в Галичині щорічно вмирає 50 тис. чоловік, переважно на шлункові хвороби, від недоїдання. Отже, не дивно, вважає економіст, що при таких обставинах сільське населення Галичини емігрує масами.

Одним із компонент праць Великого Каменяра про еміграцію є спростування тверджень різних ідеологів, суть яких зводилася до пояснення причин еміграції діями різних агентів, нашіптуванням, політичними махінаціями і т. д. Подібні пояснення еміграції покликані задовольнити панівні верстви і навіть урядові кола, бо вони приховували справжні джерела еміграційного руху, який в часи І. Франка набирал ширшого розмаху. Галицькі політики, на думку вченого, замість займатися пустопорожніми балачками з приводу подій на світовій арені, повинні сумлінно і рішуче подумати про домашні справи, пошукати причин зла у власному краї. Він відзначав, що навіть чесніша частина української і польської преси признала відразу, що «головною і вирішальною причиною еміграції є нужда, матеріальне зубожіння і моральна занедбаність сільського населення».[2,351] Коли йдеться про «моральне занедбання», то слід його тлумачити з позицій втрати селянином віри в правову охорону його інтересів, в щирість, людяність і добру волю інтелігенції, яка замість вести його до освіти, найбільше його визискує і

гнобить. «Чоловік тікає не від калача, а від меча», – цю українську приказку, казав І. Франко, мусить взяти собі до серця «освічене» суспільство.

В аналізі причин еміграції вчений викривав шляхетські концепції з приводу селянського патріотизму, показав, що селянин, як і кожна людина, любить рідні місця, до яких привик замолоду. Селянина-заробітчанина батьківщина приковує ланцюгами до темного кута. Він здатний любити свій рідний край, але прагне мати «принаймні мінімальну суму щастя, радощів, здійснених надій, упевненість у завтрашньому дні. Нори, в якій панує тільки плач і скрегіт зубів, нужда, гніт і непевність у завтрашньому дні, навіть пес не може любити» [2,322].

Це повинні усвідомити ті, хто вважає, що українські селяни кидаються на будь-які гасла еміграційних агентів. Такі твердження – це обрізування народу, який, мовляв, покидає «свій добробут» і мчить за кордон. «Еміграція – наслідок зубожіння, пролетаризації народу. Це не теза, не догма, а факт, стверджений усіма кореспондентами, навіть такими, які в іншому випадку будуть уперто доводити, що «соціальне питання не має в нас жодного ґрунту».[2,322].

Економічне становище нашого селянина таке, твердив дослідник еміграції, що він втікає в Америку, до Бразилії, в Бессарабію, на Волинь, на дно Збруча, словом в усі можливі кінці світу, щоб тільки геть з нещасної батьківщини. «Еміграція є проявом недуги – так би мовити – проявом важкого зламу в селянській верстві» [2,354]

Емігрує виключно сільський пролетаріат не тому, що він повинен жити тільки з того, що заробить, а тому, що не має заробітку. Наприклад, на Поділлі, де має місце еміграція до Російської імперії, заробіток селянина не перевищує 20–25 центів денно. Заробітків на фабриках немає, бо й фабрик на західноєвропейський взірєць теж немає, немає тут і значних міст, які могли б поглинути сільський пролетаріат. В цих умовах селянинові не залишається нічого іншого як йти світ за очі з надією на кращу долю.

Поліпшення економічних відносин – реальний шлях до врегулювання процесу еміграції. Концепція І.Франка зводилася до надання допомоги емігрантам з боку держави відповідними засобами і охорони їх перед

визиском як на шляху до нових місць праці, так і в країнах, до яких вони прибувають. Великих затрат і зусиль для того не треба, але емігранти відчули б опіку держави, громадянами якої себе вважають.

Досліджуючи причини еміграції, І. Франко звернув увагу на те, що в деяких місцевостях емігрували порівняно заможніші господарі. Очевидно, не виключно голод і нужда, а також якісь інші причини гнали людей з насиджених місць. Сама мрія про «свободу» є принадою, яка вабить народ на еміграцію.

Один з опонентів Франка радив йому докладніше розібратися в цінах на землю, врахувати факт купівлі селянами землі тощо. Франко-економіст визнав те, що ціна землі в Галичині з 1848 р. дуже зросла, що продуктивність землі також зросла. Однак, запитував учений, чи селянин, який в 1848 р. міг сяк-так жити на 10 моргах, може тепер так само добре вижити на 5 або 3? А це кардинальне питання, оскільки факт розділення селянської власності не підлягає жодним сумнівам.

«Зростання ціни на землю в Галичині, – за твердженням І. Франка, – не було нормальним органічним наслідком зростання ренти, вдосконалення виробництва або було ним у зовсім незначній мірі. Виникло воно внаслідок сторонніх чинників будівництва залізниць і шосейних доріг, яке оживлює вплинуло на Галичину, і загальноєвропейської капіталістичної конкуренції». [2.361]. Це означає, що найбільшій частині селянства цей процес користі не приніс, а, навпаки, зашкодив, бо відібрав надію придбати коли-небудь власне господарство, випхав його в ряди сільського пролетаріату.

І. Франко розглядав міграцію українського населення, спеціально еміграцію селян Галичини, у контексті світового міграційного процесу. «Еміграція або взагалі міграція населення, переміщення більших або менших мас з місця на місце не є, – казав він, – справою ані новою, ані поганою. Поминаю вже величезні демографічні рухи, відомі під назвою переселення народів: доволі вказати на такі, менш войовничі, а для цивілізації дуже важливі події, як здобуття і колонізація європейцями Америки та Австралії або проведення у меншому масштабі та ближче до нас колонізація степів над нижнім Бугом, Дніпром, Доном і Волгою населенням польським, українським і московським, як німецький «Drang nach Osten», як наплив євреїв до наших країв і т.п.» [2.351].

Отже, міграція і еміграція українського населення кінця XIX ст. не є нічим оригінальним з погляду міжнародних демографічних рухів. Інша справа, що ці рухи обумовлені конкретно-історичними і соціальними умовами. Останнє найповніше розкрив І. Франко на прикладі еміграції українських селян з Галичини.

У своїх «еміграційних» працях І. Франко акцентує увагу на економічних причинах еміграції, через їх призму розкриває масштаби, інтенсивність еміграційного руху. І це закономірно. Адже пізнання феномену еміграції вимагає саме з'ясування її природи і причин. Разом із тим вчений розглядає по-невір'янню емігрантів. Якщо еміграція наших людей, – це справжнє лихо нашого краю, то в сто разів страшніше те, що з ними робиться в дорозі і на кордонах держави. Еміграція, казав письменник-гуманіст, рознесла українську нужду по всіх кінцях монархії. Він описав всі ті нещастя, які сипляться на голову емігранта вже в межах рідного краю. Для цього вчений використав як розмови і листи емігрантів, так і власні спостереження.

І. Я. Франко – один із найглибших і найповніших дослідників міграції українського населення кінця XIX – початку XX ст. Якщо брати до уваги не поодинокі праці з еміграційної тематики, а їх сукупність, то не можна не визнати за І. Франком пріоритету у з'ясуванні проблем міграції, включаючи її причини і соціально-економічні наслідки. Він її змальовував, виходячи з демократичних позицій і наукового розуміння закономірностей суспільного розвитку. І. Франко викривав усілякі ідеологічні спекуляції, що затемнювали причини і наслідки еміграції, дивився на неї оптимістично, з надією на те, що український селянин перенесе хворобу еміграції, вийде з неї зміцненим і здатним до дальшого поступу.

Цінним аспектом праць І. Франка з проблем міграції українського населення є її розгляд у контексті економічної політики інших держав, зокрема Австрії, Росії, США, Бразилії, Канади. Вчений проаналізував причини зовнішньої міграції своїх співвітчизників, із врахуванням світового міграційного досвіду.

Після набуття Україною суверенітету трудова міграція українських громадян за кордон стала реальністю. Українські мігранти за неофіційними даними, становлять понад

10% від загальної кількості мігрантів у світі. Правда, умови трудових поїздок міграції суттєво відмінні від тих, що їх аналізував Іван Франко. Однак і сьогодні міграційні потоки належно не регульовані.

Варто зазначити, що досі регулювання міграційних процесів відбувалося переважно на користь економічно розвинених країн. Міграція є важливим чинником їх безпеки. Що стосується України, то її участь у трудовій міграції передусім веде втрати людського потенціалу, однак виявити наскільки цей процес пов'язаний з глобалізацією економіки, складно. Активними суб'єктами міграції з метою працевлаштування за кордоном є жінки. Так, у результаті опитувань, проведених серед трудових мігрантів в Італії, виявилось, що 87,7 % з опитаних складають жінки, більша частина яких одружені. Понад 70% опитаних – це особи від 20 до 45 років. Зрозуміло, що еміграція населення найбільш активного репродуктивного віку здійснює негативний вплив на процеси шлюбності, народжуваності.

Наприкінці минулого століття проведені дослідження людського потенціалу окремих країн засвідчили, що віковий ценз і трудовий потенціал тісно між собою взаємопов'язані. Якщо взяти трудовий потенціал за одиницю, то у 18 – 20-річному віці він складає 0,9, а відтак перевищує середній показник і найвищим стає у 35 – 45 років. Працівники такого віку мають фізичні сили, виробничий досвід, відповідну освіту. Все це дозволяє бути їм високопродуктивними, що варто мати на увазі при розробці програми і механізмів міграційної політики.

Інформація про кількість українців – заробітчан в окремих країнах характеризується даними: українські трудові мігранти у Росії складають більше мільйона осіб, в Італії – 500 тис., у Португалії та Німеччині – по 300 тис., близько 200 тис. у Великій Британії, більше, ніж по 150 тис. – у Франції та Іспанії. Характерно, що за кількісним складом українська національна меншина в Португалії за кількісним складом вийшла на друге місце після корінного населення [3, 74].

IV. Висновки. Для значної частини населення України зовнішні трудові міграції стали основним засобом забезпечення прийнятного рівня життя. Серед причин, що зумовлюють їх розвиток є низький рівень оплати

праці, недостатня кількість робочих місць і обмеженні можливості працевлаштування, особливо у сільських місцевостях. Водночас з міграцією асоціюються негативні наслідки, такі як нелегальна міграція, використання українського людського потенціалу іншими країнами, уповільнення темпів соціально-економічного розвитку внаслідок відсутності частини працездатного населення в країні, яка подалася за кордон. Чим пояснити той факт, що Україна з її найкращими у світі чорноземами не може забезпечити зростання добробуту громадян, які виживають за рахунок закордонного заробітчанства. Очевидно, причина того є, але досі вона не розкрита у повному обсязі.

Подальший перебіг міграційних процесів буде прямо залежати від економічної ситуації в країні та рівня життя населення. Проте виробництво національного доходу на душу населення в Україні є найнижчим порівняно з країнами-сусідами, які за те не є таким резервуаром трудової міграції як наша країна. Тому найближчими роками слід очікувати збільшення трудових міграцій за кордон. Поки необхідність посиленої праці на всіх ділянках економічного життя не заволодіє масовою свідомістю, до того часу Україна залишиться головним донором трудової міграції в Європі. Звичайно, трудова міграція – це міжнародне явище, яке має насамперед національний вимір, тому потребує ефективного регулювання як для запобігання її негативних наслідків, так і для забезпечення економічної безпеки держави. Тому виникає необхідність прийняття концепції міграційної політики України. Ефективність державної політики у сфері трудових міграцій буде досягнута за наявності повної і достовірної інформації, моніторингу міграційних процесів. Важливим є доступ до інформації різних суб'єктів міграційних процесів.

Україна є європейською державою. Тому міграційна політика європейських країн має безпосередній вплив на міграції населення України. Від них залежить інтенсивність міграційних потоків з України. З цього випливає потреба у співробітництві між Україною та європейськими країнами у сфері міграції. За умов глобалізації вирішення міграційних проблем має відбуватися у міжнародному масштабі.

1. При написанні доповіді використані праці Івана Франка, а також дослідження С.М. Злупка "Іван Франко – економіст". Львів 1992. С. 87 – 98. та "Іван Франко і економічна думка світу". Львів 2006, С. 243–257.

2. *Іван Франко*. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 44, Кн. 2, Київ. 1986.

3. *І. Марков* Українська трудова міграція у контексті

змін сучасного світу. Збірник наукових статей. Львів: Компанія "Манускрипт", 2005. – 187 с.

In the article light up the economic looks of Ivan Franc on the migratory processes of the Ukrainian population of end XIX – beginning of XX the features its are found out item in Ukraine on the modern stage.

Тараєвська Л.С.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РОБОЧИХ МІСЦЬ В ПРОМИСЛОВІСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДУКТИВНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

До основних проблем розвитку робочих місць за умов модернізації промисловості України доцільно виділити наступні: відсутність цільової спрямованості державної політики щодо розвитку робочих місць, нестача інвестиційних ресурсів, недостатня ефективність використання наявних робочих місць, накопичення надлишкових робочих місць, низька конкурентоспроможність деяких галузей промисловості, висока ступінь старіння робочих місць, не відпрацьованість фінансового механізму щодо підтримки робочих місць.

Ключові слова: робоче місце, економічне робоче місце, проблеми розвитку, модернізація промисловості, продуктивна зайнятість.

I. Вступ. Робоче місце стає важливим фактором переходу підприємств на новий, інтенсивний шлях розвитку. Тому велике значення набуває його дослідження як в методологічному, так і прикладному аспектах. Теоретичне обґрунтування і прикладне розв'язання проблем розвитку робочих місць ускладнюється рядом обставин, серед яких: методологічна невизначеність терміну робоче місце, факторів, які впливають на його розвиток та визначення стратегічних напрямків розвитку робочих місць; відсутність методичного інструментарію щодо кількісної та якісної оцінки робочих місць; недостатнє опрацювання практичних аспектів, які пов'язані із можливістю збалансування засобів праці і робочої сили на основі планування робочих місць.

Розробку наукової проблематики пов'язаної із розвитком робочих місць здійснюють такі відомі українські і зарубіжні вчені-економісти, як:

І.В.Анішина, С.І.Бандур, Д.П.Богиня, І.К.Бондар, О.А.Грішнова, Т.А.Заяць, Г.Завіновська, Е.М.Лібанова, А.А.Нікіфорова, В.В.Онікієнко, Н.О.Павловська, І.Л.Петрова, В.М.Петюх, О.Рудченко, А.Семенов, В.А.Савченко та інші.

II. Постановка завдання. Ефективність і динамічність економічного розвитку певною мірою визначається станом робочих місць, їх кількісним і якісним забезпеченням. Разом із цим існування робочих місць є необхідною, але недостатньою умовою реалізації політики економічного зростання. Функціонування робочих місць залежить від багатьох факторів, однак визначальним є структурні зрушення економічного, соціального, технічного, частково політичного характеру, викликані умовами перехідної економіки. Саме тому, стає вочевидь зрозуміло, що необхідно визначити проблеми розвитку робочих місць та сформулювати їх напрями вирішення.

III. Результати. Якщо розглядати проблеми розвитку робочих місць у сучасних умовах господарювання то слід звернути увагу на те, що переважну більшість підприємств різних галузей промисловості було створено для іншого ринку, клієнтів і потреб, яких вже не існує і не існуватиме. Принципи організації діяльності та управління ними залишилися майже незмінними, внаслідок чого їм мало притаманні ознаки ринково орієнтованих підприємств, а саме – формування власного, відмінного від інших, шляху в бізнесі, утримання та збільшення частки ринку, збільшення капіталу, орієнтованість на ринок та клієнтів, постійне оновлення техніко-економічної бази, конкурентоспроможність.

Отже, серед основних проблем розвитку робочих місць за умов модернізації промисловості України на етапі ствердження ринкових принципів господарювання доцільно виділити такі: відсутність цільової спрямованості державної політики щодо розвитку робочих місць, нестача інвестиційних ресурсів, недостатня ефективність використання наявних робочих місць, накопичення надлишкових робочих місць, низька конкурентоспроможність деяких галузей промисловості, висока ступінь старіння робочих місць, не відпрацьованість фінансового механізму щодо підтримки робочих місць.

Відсутність чіткої цільової спрямованості державної політики щодо розвитку робочих місць є актуальною проблемою, хоч можна вдатись до дискусії щодо недоцільності їх планування при ринковій економіці. Однак, розвиток робочих місць не повинен обмежуватись тільки на рівні підприємств, він повинен обов'язково розглядатись і на державному рівні, зокрема повинна бути створена програма розвитку робочих місць, мета якої – стимулювання зайнятості на основі збільшення кількості продуктивних робочих місць. Про недостатню цільову спрямованість державної політики свідчать незначні кошти, які виділяються на ці цілі, зокрема впродовж останніх двох років на здійснення державних програм регулювання ринку праці виділялось від 0,3 до 0,6% валового внутрішнього продукту. Для порівняння у Японії та США для цих цілей виділяється 1%, у Данії 5% [1, 323]. Не покладаючись на те, що робочі місця будуть виникати самі по собі, керівництво держави повинно виділити це завдання як пріоритетне і це повинно бути результатом продуманої стратегії. Для прикладу, у Японії та Швеції існують довгострокові загальнонаціональні стратегії зайнятості, що підтримуються урядами, профспілками та роботодавцями.

Важливою проблемою залишається нестача інвестиційних ресурсів. Цілком зрозуміло, що розвиток робочих місць потребує значних інвестицій, однак це не є самоціллю інвестиційної діяльності а є важливим та впливовим її наслідком для життя суспільства. Однак, державні органи управління не активізують інвестиційний процес, а певною мірою ігнорують його важливість у вирішенні даних проблем. На сьогодні валові

інвестиції на перевищують 20% ВВП, спад інвестиційної активності негативно впливає на можливість збільшення місткості ринку праці через створення додаткових робочих місць, модернізацію діючих. Неоптимальна відтворювальна структура капітальних вкладень, низька інвестиційна активність суб'єктів господарювання гальмують розвиток промисловості. Однак, слід зазначити, що за останні два роки в Україні спостерігається певне зростання обсягів іноземних інвестицій незважаючи на економічну нестабільність. При цьому формується значна галузева і територіальна нерівномірність їх розподілу. Пріоритетними галузями іноземного інвестора є харчова промисловість, машинобудування, чорна металургія, паливна і хімічна промисловість. У територіальному розрізі переважна більшість іноземних інвестицій припадає на м.Київ, Київську, Донецьку, Дніпропетровську, Запорізьку, Одеську області. За офіційними даними України практично не інвестує в економіку інших країн, проте за непрямыми оцінками реальний вплив капіталу сягає значних розмірів, позбавляючи тим самим вітчизняних товаровиробників необхідної інвестиційної підтримки.

Через триваючу кризу, не значний ріст ВВП, інфляційні процеси, зменшення обсягів державних інвестицій, за одночасної відсутності розвиненого фондового ринку і сприятливого інвестиційного клімату використання робочих місць в більшості галузях промисловості є вкрай нераціональним. Одночасно з руйнацією механізму фінансування ефективних і створення нових робочих місць, це становить досить серйозні перепони на шляху створення конкурентоспроможної економіки. Взагалі, проаналізувавши ситуацію, яка існує в Україні, щодо інвестиційно підприємницького розвитку, ми бачимо, що існує невідповідність ані ринковим стандартам ані командно-адміністративній системі, водночас простежується недосконалість вітчизняного інвестиційного менеджменту, який в більшості випадків обмежує себе тільки традиційними методами капіталовкладень, зокрема розподільчою системою, яка в основному заснована на державних контрактах, контрольованих міністерствами та відомствами. Практично відсутнє інвестиційне проектування і бізнес-планування як

обов'язкові передумови ефективних капіталовкладень. Все це загалом призводить до відсутності відповідних механізмів реалізації інвестиційної політики, ось тому іноземні інвестори ще досить обережно ставляться до інвестування.

Однак, Україна стає пріоритетним ринком для Міжнародної фінансової корпорації – інвестиційного підрозділу Світового банку. Це підтверджується збільшенням інвестиційного портфеля практично втричі з 87 млн.дол. в 2004 фінансовому році до 255 млн.дол. в 2005-му [2, 54]. Однак, однією із умов розподілу цих коштів повинен бути так званий соціально – економічний ефект, тобто фінансування будь-якого проекту окрім комерційної вигоди повинен містити ефект розвитку, який може себе виражати через створення нових робочих місць.

Проаналізувавши ситуацію, яка склалася з розвитком робочих місць в промисловості України, ми можемо прийти до висновку, що більшість робочих місць є застарілі і не можуть відповідати сучасним ринковим вимогам. Середній вік виробничого обладнання в промисловості складає близько 22 років, середній ступінь зношення 54,5 % у тому числі у видобувних галузях промисловості 45,5 %, у обробній 54,5 % [4, 84]. Якщо ж врахувати ще й високий ступінь функціонального старіння, зокрема в промисловості тільки 15% усіх робочих місць відповідають світовим стандартам. Якщо ж до цього додати ще й економічне старіння, яке має місце у промисловості то ситуація з технологічним рівнем робочих місць не може не викликати занепокоєння, оскільки вона суттєво погіршує основу росту продуктивності і відповідно рівень конкурентоспроможності продукції не тільки на даний період часу а й на далеку перспективу.

Наступною проблемою, яка заслуговує на увагу є низька ступінь завантаження наявних робочих місць, зокрема в промисловості – близько 35%, а це призводить з однієї сторони до негативних макроекономічних тенденцій, зокрема зниження мотивації до інвестування та розкручування інвестиційної спіралі, а з іншої – до незадоволеності самих працівників, потенціал яких недовикористовується, і в кінцевому результаті призводить до отримання низької заробітної плати, що негативно впливає на соціально –

психологічний клімат в суспільстві. Про падіння ефективності використання наявних робочих місць свідчить зменшення узагальнюючих показників віддачі робочих місць, рівня використання виробничих потужностей та коефіцієнта змінності працівників.

Однією з причин того, що велика кількість робочих місць у промисловості України не задіяна у процесах виробництва є збитковість або не конкурентоспроможність самих підприємств, неефективне регулювання їх діяльності з боку держави. Фактором регресивної роботи підприємств є відсутність адаптованих до ринкових умов відносин між підприємствами та державою. Більшість великих підприємств диверсифіковано – різні види продукції випускаються в технологічно незв'язаному режимі, внаслідок чого проблеми із збутом одного або кількох видів продукції лягають тягарем на собівартість, а це призводить до неконкурентних цін та низької прибутковості або збитковості.

До числа актуальних проблем також можна віднести не відпрацьованість фінансового механізму щодо підтримки робочих місць у певних галузях промисловості. Фінансова система – це інтегруючий елемент, на основі якого відбувається безпосереднє поєднання робочої сили і засобів виробництва, приведення в дію всіх активних і пасивних компонентів відтворювального процесу [4,17]. Мобілізація внутрішніх джерел, у тому числі інвестиційних, для збільшення кількості робочих місць значною мірою визначається розвитком усієї фінансово-кредитної інфраструктури – банківської системи, фондового ринку, систем заощаджень і т.п. Створення нових і підтримка перспективних робочих місць через чітко спрямовані інвестиції має стати пріоритетним напрямом і рушійною силою розвитку вітчизняних галузей промисловості. Однак, для прискорення цих процесів потрібні стимулюючі механізми спрямовані на реконструкцію робочих місць, вкладання коштів приватного інвестора відповідно до визначених державою пріоритетів регіонального та галузевого розвитку, створення комплексної цільової програми щодо пільгового кредитування створення нових робочих місць на визначений термін і в залежності від їх кількості, запровадження системи дотацій підприємствам на створення нових робочих місць.

IV. Висновки. Не заперечним є той факт, що створення нових економічних робочих місць і можлива модернізація існуючих з метою ефективнішого їх використання призводить до розширення можливостей зайнятості, саме тому вона повинна стати пріоритетом як економічної так і соціальної політики держави. Численні проблеми, пов'язані з розвитком робочих місць доводять необхідність поєднання різних напрямів структурної, інвестиційної, соціальної політики та надання їм високої цільової спрямованості щодо вирішення цих завдань.

1. Панчишин С.М. Макроекономіка. – К.: Либідь, 2001. – 614 с.

2. Финансовое наступление в нефинансовом секторе // КомпанияН. – 2005. – № 36. – С. 54–58

3 Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 рр.) шляхом Європейської інтеграції // Авт. кол.: А.С.Гальчинський, В.М.Геєць та ін.; Нац. Ін-т стратег.дослідж., Ін-т екон. Прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.:ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

5 Дубищев В.П. Оптимизация финансовой системы региона // Региональні перспективи. – 2001. – № 5–6 (18–19) – с.17–18.

To the main problems of the working places development under the conditions of industrial modernization Ukrainian it is necessary to underline such problems: state policy doesn't take into account development of the working places; no investment; not effective use of the actual working places; low competitive level of branches of industry; high level of working places amortization.

Романюк Т.М.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І МІСЦЕ СЕРЕД НИХ УКРАЇНИ

У статті розглянуто взаємозв'язок між глобалізацією та зростаючою міжнародною міграцією. Обґрунтовано вплив факторів попиту та пропозиції на збільшення динаміки як міграції, так і пов'язаних з нею міграцією капіталу і матеріальних ресурсів.

Ключові слова: глобалізація, міжнародна міграція, грошові потоки, фактори попиту, фактори пропозиції.

I. Вступ. Глобалізація світової економіки ініціює процеси щодо формування систем міжнародного поділу праці, світової інфраструктури, росту світової торгівлі й потоків іноземних інвестицій, міжнародної міграції населення та робочої сили, рух технологічних змін, формування світової валютної системи і т.д.

У загальній ланці причин і наслідків міграційних процесів нині найбільш важливими є міграція населення, розглянута у зв'язку з рухом капіталу, створенням нових робочих місць і зміною регіональних пропорцій життєвого рівня в контексті загального соціально-економічного розвитку цілих країн і народів, усього світового розвитку.

Сьогодні трудова міграція є одним з найбільш суттєвих аспектів інтенсифікації

глобалізації світової економіки, що істотним чином впливає на економіку і робочу силу в переважній більшості країн світу.

II. Постановка завдання. Глобалізація – занадто складний процес для того, щоб можна було охарактеризувати його одним визначенням. Для аналізу взаємозв'язку глобалізації й міжнародної міграції закордонні автори А. Сіммонс і В. Піше пропонують розбити поняття глобалізації на декілька складових, тобто розглянути різні аспекти цього процесу. Вони виділяють тематичні й гегемонічні (ті, що пов'язані із владою) напрямки глобалізації. До тематичних напрямків належать економічна, культурна, соціальна й політична глобалізація. У рамках гегемонічного підходу глобалізація є процесом, що має напрямок «зверху-вниз» і «знизу-нагору» щодо центра (ядра) політичної влади.

Глобалізація міжнародної міграції обумовлюється, по-перше, залученням до орбіти світових міграційних процесів практично усіх країн світу (особливо після включення до світового міграційного руху величезного, раніше ізольованого від решти світу, регіону, що охоплює держави колишнього СРСР, Центральної та Східної Європи), а по-друге – безпрецедентними масштабами самої міжнародної міграції [1,11].

Наприкінці тисячоліття на міграцію в східноєвропейському регіоні впливали масштабні зміни, що відбувалися в економічному, соціальному і політичному житті країн. Зокрема, подальша інтеграція економік внаслідок стрімкої глобалізації позначилася як на характеристиках, обсягах та напрямках міграційних потоків, так і на умовах життя й праці мігрантів.

Працівники-мігранти все більше стають невід'ємним компонентом структури економіки європейських країн. Водночас, незрозумілі, іноді виразно негативні наслідки глобалізації дають початок необґрунтованому звинуваченню мігрантів у появі несприятливих тенденцій на ринку праці, внаслідок чого створюються жорсткі умови репатріації. Загальне обмеження прав і гарантій для працівників особливо позначилося на мігрантах, які хоча і відіграють важливу роль у суспільстві та економіці, але опинилися у більш вразливому становищі.

Швидкі зміни в економіках країн зумовлюють зростання попиту на висококваліфікованих працівників. Серед іноземних працівників все більше присутні спеціалісти, кваліфіковані технічні працівники транснаціональних корпорацій, чи як співробітники, яких залучають до конкретних проектів. Хоча вони наразі є меншістю серед усієї сукупності мігрантів, їм забезпечується достатній рівень захисту, і такі спеціалісти відіграють важливу роль у засвоєнні й передачі технологій та нововведень.

III. Результати. Фактори пропозиції: в епоху глобалізації більшість країн світу тією чи іншою мірою залучені до процесу значних економічних реформ. Це і перехід до ринкової економіки, і лібералізація торгівлі, і приватизація, і нові правила міжнародних інвестицій та нові режими роботи, а також нові форми міжнародного співробітництва і торговельні угоди.

У результаті деяких із цих реформ люди втратили джерела засобів для існування через скорочення робочих місць у державному секторі, занепад традиційних галузей промисловості, зниження конкурентноздатності сільського господарства, зменшення робочих місць і скасування субсидій внаслідок структурних змін. Втрата роботи і зубожіння ускладнюють становище людей у країнах походження та спонукають до міграції.

Міграція населення, робочої сили й капіталу, експорт й імпорт товарів і послуг, міграція інтелектуальної власності, технологій, рідкісних видів природних ресурсів, так само як і всі інші її види, органічно, багато в чому взаємообумовлені й розвиваються у світі в цілому й в Україні зокрема як взаємодоповнюючі системи.

У кінці XX століття особливості розвитку міграційних процесів в Україні були обумовлені політичними й соціально-економічними змінами, які відбулися не тільки в самій Україні, але й на території всього простору колишнього СРСР. Зміна соціально-економічного базису й політичної системи визначали не тільки вектори, але й параметри динаміки міграції населення, її конкретні темпи.

Руйнування централізованої економіки, скасування державних субсидій, приватизація державних підприємств привели до утворення економіки перехідного періоду, що характеризувалася зростаючою бідністю, високим рівнем безробіття й різким падінням заробітної плати. Незважаючи на те, що ситуація, хоча й повільно, поліпшується, у країні, як і раніше, багато тих, хто живуть у бідності [2]. За неофіційними підрахунками, яких притримувалися в Державному комітеті України в справах національностей та міграції, за кордоном працювали понад три мільйони громадян України [3].

За результатами моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за кордоном перебуває на заробітках 5 млн. громадян України; лише в РФ їх нараховується майже один мільйон.

Однак у пресі зустрічаються значно більші оцінки чисельності українських трудових мігрантів за кордоном. «Усього ж за неофіційними даними – 7 мільйонів українців (принаймні чверть незатребуваних продуктивних сил суспільства) змушені шукати кращої долі за кордоном» [4]. Зустрічаються і більші оцінки – 8-9 млн. осіб виїжджають на заробітки за кордон [5], із них 7 млн. осіб з вищою освітою [6]. Стверджується, що серед закордонних трудових мігрантів переважну частину становлять селяни [7, с. 68]. Тобто за кордоном згідно даних оцінок працював майже кожний четвертий житель України працездатного віку (чисельність населення України працездатного віку за даними перепису населення 2001 р. складала

28 млн. осіб). Так визначена надзвичайно велика чисельність зовнішніх трудових мігрантів з України істотно перевищує загальноприйняті оцінки нелегальних трудових мігрантів у країнах Європи, що об'єднуються, і в Російській Федерації загалом.

Основні загрози від зовнішньої трудової міграції зводяться до загроз функціонуванню національному ринку праці, до втрат людського капіталу (внаслідок відпливу інтелектуалів, зайнятості за кордоном на робочих місцях, що не потребують високої освіти і кваліфікації тощо), до поглиблення демографічної кризи.

Повернення в Україну всіх працюючих за кордоном, хоч і малоімовірно, призвело б практично до паралічу ринку праці. Останнім часом серед нових типів безробіття в Україні виділяється еміграційне безробіття, викликане відсутністю попиту на працю для значного прошарку працездатного населення в Україні та вимушеним пошуком роботи за кордоном. [8,35].

Наявні свідчення впливу глобалізації вказують на ймовірне посилення дії факторів, що змушують людей мігрувати. Пітер Сталкер вважає, що притаманні глобалізації процеси ускладнюють і без того руйнівні наслідки модернізації і капіталістичного розвитку. Визнаючи, що в різних країнах ситуація дещо відмінна, автор говорить про те, що «загальним результатом стала «криза економічної безпеки» [9,27].

Хоча це питання вивчено ще недостатньо, наявні дані доводять, що обмеження можливостей законного працевлаштування набагато сильніше позначилося на становищі жінок, ніж чоловіків. І це стало ще одним чинником, який сприяє міграції жінок. Наприклад, очевидним є те, що перехід до ринкової економіки у країнах Східної Європи та СНД мав особливо серйозні негативні наслідки для жінок, призвівши до вищого рівня безробіття серед них та істотної різниці в оплаті праці, порівняно з чоловіками.

Фактори попиту: глобалізація та лібералізація торгівлі справили суперечливий вплив на умови працевлаштування у країнах призначення. Попит на дешеву, некваліфіковану робочу силу в промислово розвинених країнах, а також значній кількості країн, що розвиваються, – в Африці, Азії, Латинській Америці і на Близькому Сході – залишається

ся значним у сільському господарстві, в харчовій, обробній промисловості, будівництві, на підприємствах легкої промисловості, де потрібні некваліфіковані працівники і працівники з низькою кваліфікацією (текстильна промисловість тощо), для виконання низькооплачуваних робіт, наприклад, робота у якості прислуги, доглядання за хворими, а також робота у секс-індустрії.

Малі і середні компанії, підприємства трудові галузей економіки не мають можливості переносити виробництво за кордон. Через це у таких галузях починають використовувати менш кваліфіковану робочу силу, здійснювати дерегулювання працевлаштування, надавати йому більшої гнучкості, приділяючи більшу увагу заходам, спрямованим на скорочення витрат, на передачу частини робіт субпідрядникам. У значній кількості країн ці заходи призвели до збільшення числа робочих місць на нижчому рівні кваліфікаційної шкали. Такі роботи часто називають роботами «трех D»: брудні, небезпечні і принизливі (з англ. «dirty, dangerous, degrading»).

Потреби у таких працівниках не задовільняються або лише частково задовільняються за рахунок працюючих чи безробітних громадян країни призначення. Небажання громадян займатися такою роботою викликане низьким рівнем оплати праці, принизливим характером роботи або її небезпечними умовами і/або низьким статусом зайнятих на названих роботах чи секторах економіки, а також можливістю одержання безробітними значних соціальних виплат у деяких країнах.

Отже, виникає попит на працівників-мігрантів, який стає сильним рушієм міграційних потоків та сприяє залученню до роботи приїжджих без оформлення необхідних документів [10,277]. Незважаючи на відносно високий рівень безробіття у ряді розвинутих країн, іноземні працівники, зокрема, нелегальні мігранти, можуть легко знайти роботу. Наприклад, у середньому незаконному мігранту з Мексики потрібно лише два тижні, щоб влаштуватися на роботу в США. Аналогічні дані по Європі показують, що нелегальні мігранти рідко залишаються «безробітними».

Таким чином, промислово розвинені країни та численні країни, що розвиваються, за-

лишаються полюсом тяжіння для працівників-мігрантів, котрі приїжджають туди раніше, ніж встигнуть подіяти передбачені сили економічного вирівнювання внаслідок лібералізації торгівлі. Часто це високоосвічені люди, які готові взятися до робіт, від яких вони відмовились би у своїй країні. Цей процес призводить до неймовірно значних втрат людських ресурсів. Проте, різниця у рівні зарплат у країні походження та країні призначення виправдовує їх прагнення і вибір, особливо, якщо на батьківщині вони знаходяться на межі бідності.

Обмежувальна політика у сфері міграції активізує торгівлю людьми та незаконне перевезення мігрантів. Торговельна і фінансова діяльність стають дедалі більше нерегульованими й інтегрованими як регіонально, так і глобально. На противагу цьому, політика у сфері міграції, навпаки, не була лібералізована і не сприяла заповненню прогалин між постійним попитом на дешеву робочу силу в одних країнах і її високу пропозицію – в інших. Замість цього, протягом останніх десяти років більшість промислово розвинутих держав приймають закони та проводять політику, що обмежують імміграцію. Здається, багато південних країн, що розвиваються, наслідують цей приклад.

Обмежувальних заходів часто вживають без урахування або мало враховуючи попит на робочу силу і її пропозицію на ринку країни. В деяких регіонах встановлення більш суворого режиму перетинання кордону і обмеження свободи пересування часто ставало на шляху традиційної міграції, пов'язаної з роботою та торгівлею. Говорячи, можливо, дещо спрощено, слід пригадати основи економічної теорії, відповідно до яких встановлення бар'єрів між високим попитом і пропозицією створює потенційно привабливий і прибутковий ринок послуг із «зведення» пропозиції з попитом.

У цьому контексті треба згадати й інший фактор: те, що у деяких країнах дивляться «крізь пальці» на погані умови праці і відсутність порядку. Це також приваблює нелегальну робочу силу. Така «терпимість», здається, стає майже офіційною політикою в деяких країнах, покликаною підтримати мінімально прибуткову економічну діяльність, яка все ж таки дає робочі місця, забезпечує експорт продукції тощо.

Більш суворий контроль на кордоні не зупинив потоки мігрантів. Немає також підстав для прогнозів щодо зменшення кількості працівників, які перетинають кордони. Замість того вони справляють все більший тиск на тих, хто переїжджає. За наявності незначних можливостей законної міграції та значних факторів пропозиції і попиту нелегальні шляхи стають єдиною альтернативою, а також привабливим «бізнесом» із надання людям допомоги в організації поїздки, одержанні документів, перетинанні кордонів та пошуку роботи у країнах призначення.

Підтвердженням того, що обмежувальна міграційна політика не виправдовує себе, служать оцінки, за якими торгівля людьми і нелегальне перевезення мігрантів дає прибуток у 7 мільярдів доларів США, поступаючи лише незаконній торгівлі наркотиками і зброєю [11,48]. Зростання торгівлі людьми можна пояснити дисбалансом між пропозицією робочої сили і наявністю легальних робочих місць у країні, де особа, яка шукає роботу, має право проживати».

З точки зору глобалізації світового господарства першочерговим є становлення світового ринку праці, що знаходить свій прояв в експорті та імпорті іноземної робочої сили, яка сягає нині небувалих масштабів [1,12]. Глобалізація світової економіки створює умови для посилення економічної диференціації: різниця між багатими й бідними в глобальному масштабі збільшується. Розрив у доходах на особу між п'ятою частиною населення найбагатших країн і п'ятою частиною, що живуть у найбідніших країнах в 1960 р. становив 30:1, а в 1999 р. виражався співвідношенням 74:1 (Wade, 2001), в 2004р. цей показник складав 114:1 [12,86].

Різниця між розвинутими країнами і тими, що розвиваються за показником середньої оплати праці ще вища і складає 130 раз [12,86]. За період з 1985 р. більш ніж в 100 країнах абсолютний дохід на душу населення знизився. Менш ніж на 1 долар у день живуть більше 1,2 млрд. людей, а майже половина населення світу дотепер змушена жити менше, ніж на 2 дол. у день.

На Женевській сесії Генеральної асамблеї ООН з питань соціального розвитку (2000 р.) був зроблений висновок про те, що центральна проблема глобальної економіки полягає

в надзвичайно нерівномірному розподілу благ: нерівності при одержанні доходів, при працевлаштуванні; нерівності в соціальних сферах – в охороні здоров'я й освіті. У доповіді колишнього Генерального секретаря ООН Кофі Аннана «Кращий світ для всіх» у якості першої міжнародної мети (із семи висунутих) значиться: зниження убогості в світі. Ця мета буде досягнута, якщо розвинені країни стануть проводити політику, спрямовану на скорочення соціальної нерівності у світі.

IV. Висновки. Міжнародна міграція стала фактором першочергової ваги для процесів глобального розвитку, якщо врахувати той факт, що чисельність мігрантів у світі становить близько 200 мільйонів чоловік, а обсяг офіційно зареєстрованих грошових переказів у 2005р. в світі перевищив 232 млрд. дол. США. З цієї суми в країни, що розвиваються, відправлено мігрантами 167 млрд дол. [13]. Але ця сума відображає лише перерахування коштів, що були враховано в платіжному балансі. Вважається, що не відображені в обліку потоки за неофіційними каналами складають щонайменше на 50 % більше за враховані грошові потоки. Грошові перекази менш схильні до коливань, ніж інші джерела валютних надходжень в країни, що розвиваються.

Хоча потоки капіталу мають тенденцію збільшуватися в сприятливі періоди економічного циклу й скорочуватися в кризових його фазах, грошові перекази, як правило, носять контрциклічний характер стосовно економічних циклів країн-одержувачів. Коли країна-реципієнт переживає економічний спад після фінансової кризи, стихійного лиха або політичного конфлікту, перекази звично зростають, тому що в лихоліття мігранти переказують більше коштів, щоб допомогти своїм родинам і друзям. Ці зовнішні фінансові ін'єкції допомагають вирватися з лещат убогості тисячам жителів найбідніших країн третього світу. Як правило кошти, що надходять у вигляді грошових переказів, розподіляються в країнах призначення серед більш широкого кола осіб, ніж інші фінансові надходження, такі, наприклад, як банківські кредити або прямі іноземні інвестиції; таким чином, вони теж сприяють скороченню майнової нерівності.

Факти свідчать про те, що грошові перекази допомагають зменшенню бідності в тих

домогосподарствах, де вони становлять істотну частину доходів. Тому внесення відповідних коректив в економічну політику, так само як і стимулювання ринкової конкуренції між постачальниками послуг по переказу коштів з метою зниження вартості грошових переказів, дозволяє відразу ж одержати вигоди для отримувачів.

А тому з метою сприяння формуванню надійних й ефективних систем виплати грошових переказів Всесвітній банк разом з Банком міжнародних розрахунків підготував й опублікував «Загальні принципи надання міжнародних послуг грошових переказів» (General Principles for International Remittance Services)

(Див. www.bis.org/press/p060313.htm)[13].

1. Владимир Ионцев, Андрей Каменский. Международная миграция населения в России : уроки Каира / Международная миграция: Каир + 10: Сб. статей – М.: МАКС Пресс, 2004. – С. 7–20.

2. Tatyana Kiryan & Marishka N.J. van der Linden. Trafficking of migrant workers from Ukraine: Issues of labour and sexual exploitation. (<http://www.ilo.org/declaration>).

3. Коваль Л. Міграційні процеси – під єдиний контроль Урядовий кур'єр. – 2003. – 11 вересня.

4. Бабенко В. Принагідність і гіркота чужоземних харчів Урядовий кур'єр. – 2002. – 17 грудня.

5. Іваськів В. Как горек хлеб далеких стран, чужих краев. Трудовая миграция для миллионов украинцев стала образом жизни // Власть и политика. – 2003. – 14–20 февраля.

6. Куліш Н. Криве дзеркало демографічної кризи // Демократична Україна. – 2003. – 23 травня.

7. Гудзинський С.О. Макроекономічні аспекти трансформації умов сільської зайнятості у коротко- та середньостроковій перспективі // Економічні та соціальні аспекти розвитку АПК і сільських територій. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2004. – Вип. 1. – С. 64–65.

8. Хома О.У. Зовнішня трудова міграція з України: ситуація, перспективи, виклики і загрози національній безпеці / Трудова міграція населення України та державна програма її регулювання : Матеріали міжн. конференції – К.: «Заповіт», 2005. – С. 32–45.

9. Stalker, Peter: Workers Without Frontiers. International Labour Organization. Geneva., 2000 p. 85.

10. Lean Lim, Lin. Growing Economic Interdependence and its Implications for International Migration. United Nations: Population Distribution and Migration, 1998, p. 322.

11. Звіт про розвиток людського суспільства за 1999 р. ООН, Нью-Йорк, с. 125.

12. Елена Тюрюканова. Трудовая миграция из стран СНГ и новые практики эксплуатации труда/Международная миграция : Каир + 10: Сб. статей – М.: МАКС Пресс, 2004. – С. 85–105.

13. Всемирный Банк. Годовой отчет (<http://worldbank.org/WBAR06Russian.pdf>)

In the article the intercommunication is considered between the globalization and growing international migration. Influence of factors of demand and supply

is grounded on the increase of dynamics as migrations so related to her migratseyo capital and material resources.

Герасименко О.О

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ПРАЦІ У СФЕРІ ДОСЛІДЖЕНЬ І РОЗРОБОК

У статті розкриваються особливості змісту та результатів праці у сфері досліджень і розробок. Обґрунтовуються головні проблеми визначення якості праці науковців та інженерно-технічних працівників. Наводяться методичні пропозиції щодо визначення якості процесу та результатів наукової і науково-технічної праці.

Ключові слов: сфера досліджень і розробок, зміст та результати праці, наукова та науково-технічна праця, якість праці.

I. Вступ. Економічне зростання як стратегічний орієнтир розвитку національної економіки ґрунтується на повсюдному використанні новітніх досягнень науки, техніки і технологій. За таких умов суттєво посилюються вимоги до якісних характеристик наукових і науково-технічних розробок, що впроваджуються в різних сферах економіки та життєдіяльності.

II. Постановка завдання. Нові концептуальні пропозиції щодо розробки механізмів залучення науки у процес ринкової трансформації знайшли відображення у працях таких вітчизняних вчених, як Л.К.Безчасний, І.О.Булкін, В.М.Гесць, І.Ю.Єгоров, Г.І.Калитич, В.Є.Назаренко, Б.А.Маліцький, Д.М.Черваньов та ін. Окремі аспекти результативності праці науковців та розробників розкрито в роботах російських вчених – Б.М.Генкіна, Ю.Б.Татарінова та ін. Однак недостатнім залишається опрацювання проблем економіки праці та менеджменту персоналу у сфері наукової і науково-технічної діяльності, зокрема питань якості праці фахівців-виконавців досліджень і розробок.

III. Результати. Розробка конкретних методичних підходів щодо визначення якості праці у сфері досліджень і розробок має здійснюватись з урахуванням низки особливостей її змісту та результатів.

Як відомо, сучасне трактування змісту праці виділяє такі складові як предмет праці, засіб праці, технологія діяльності, організація праці та сама праця. У сфері наукової і науково-технічної діяльності найбільш активну роль відіграє жива праця, її особистісні моменти; праця як сукупність різноманітних видів трудової участі всіх зайнятих у проведенні досліджень і розробок, наданні науково-технічних послуг, підготовці науково-технічних кадрів з характерною наявністю великої частки творчих елементів та високим професійно-кваліфікаційним рівнем фахівців [3; 5].

Найважливіша особливість наукової та науково-технічної праці пов'язана із імовірнісним характером праці науковців, тобто з наявністю невизначеності та ризику в досягненні сформульованої кінцевої мети [3; 5]. Ця невизначеність зменшується в процесі просування робіт від моменту зародження ідеї до її втілення в кресленнях, експериментальних макетах та дослідних зразках. Імовірнісний характер наукової і науково-технічної діяльності пояснюється об'єктивними причинами: неможливістю завжди чітко та повністю описати кінцеву мету дослідницької програми чи проекту, невизначеністю можливих шляхів вирішення поставленого завдання, недостатньою кількістю вихідної інформації, появою в процесі реалізації теми нових ідей, гіпотез, конкретних пропозицій з вирішення поставлених завдань. При цьому слід розрізняти імовірнісність отримання позитивного результату (невизначеність цілі) та імовірнісність шляхів досягнення цілі (невизначеність витрат). Невизначеність в науковій і науково-технічній діяльності супроводжується ризиком, принципово відмінним від того, що має місце у виробництві. Цей ризик витікає із сутності процесу пізнання, з того, що творчість – це пошук. За даними деяких науковців, ступінь імовірності отри-

мання позитивних результатів на стадії фундаментальних досліджень дуже низька. Лише 5-10% робіт від загального об'єму знаходять подальше використання у прикладних дослідженнях. На стадії прикладних науково-дослідних робіт позитивні результати можна отримати від 70-80% робіт, на стадії розробок імовірність успіху досягає 95% [7]. Враховуючи таку особливість, ефективна система управління дослідженнями та розробками має володіти певним математичним апаратом та методичним інструментарієм для оцінки результатів і прийняття на їх підставі відповідних управлінських рішень.

Особливість функціонування наукових і науково-технічних колективів пов'язана з творчим характером праці. Закономірним наслідком цього є підвищення вимог до професійного рівня та особистих якостей фахівців.

Важливою рисою наукових досліджень і розробок слід виділити їх неповторність, високий рівень новизни. Будь-яка дослідницька тема, будь-який проект завжди оригінальні. При цьому різноманітність завдань породжує різноманітність засобів і шляхів їх вирішення. Без наявності новизни наукове дослідження чи розробка не можуть бути визнані серйозним науковим результатом.

Особливість праці в науковій і науково-технічній діяльності проявляється у відсутності чіткої пропорційної залежності між затратами праці та характером отриманих результатів. В ряді випадків розширення кола виконуваних робіт, залучення додаткових ресурсів не має суттєвого впливу на кінцеві результати. Тому ефективний механізм управління науковою і науково-технічною діяльністю повинен передбачати комплекс стимулів, спрямованих на скорочення тривалості виконуваних робіт та покращення їх результативності. Важлива особливість праці наукових та науково-технічних працівників пов'язана з невідчужим характером кінцевого науково-технічного продукту. Передача створеної інформації замовнику не вичерпує можливості використання отриманих даних в наступних темах і проектах, продукти наукової і науково-технічної діяльності не підлягають фізичному спрацюванню і не можуть бути витрачені повністю, що зумовлює необхідність вдосконалення правової бази з визначення об'єктів інтелектуальної власності та механізму передачі про-

дуктів наукової і науково-технічної діяльності на основі обґрунтованої системи ціноутворення.

Результат роботи вченого – це нові ідеї, нові способи розв'язання наукової проблеми; творчість, яка за своєю природою є переважно індивідуальною. У науковій і науково-технічній діяльності існує розбіжність у часі між моментом закінчення роботи та отриманням економічного ефекту. Крім цього, результати роботи вчених можуть бути визнані через кілька років після їх досягнення або не визнані взагалі.

Вищезазначене дозволяє констатувати, що праця у сфері досліджень і розробок є творчою, як за методами виконання робіт, так і за одержуваними результатами, її предметом є наукові знання, засобом – матеріально-технічне та інформаційне забезпечення, а продуктом, як правило, нова інформація.

Перелічені особливості трудової діяльності різною мірою проявляються на стадіях фундаментальних, прикладних досліджень та розробок. Одні з таких особливостей в рамках інноваційного процесу від його початкових стадій до завершальних мають тенденцію до посилення, інші – до послаблення. Разом з тим, завдання економіки праці та менеджменту персоналу по відношенню до наукових, науково-технічних, інженерно-технічних працівників вирішуються з дотриманням єдиних принципів та використанням єдиного інструментарію.

Так якість процесу праці у сфері досліджень і розробок безпосередньо залежатиме від компетентності та індивідуальних здібностей фахівців-науковців, розробників нової техніки і технологій. Зокрема, слід враховувати, що принципове значення має наявність творчих здібностей та здатність продукувати нові наукові знання. Це означає, що оригінальність мислення для категорії фахівців, які зайняті науковою і науково-технічною діяльністю, обов'язкова.

До ділових якостей науковців, крім класичних рис – інтелектуальних здібностей, схильності до аналітичної обробки інформації, генерації нових знань та їх практичного використання – мають ставитись і сучасні вимоги, що набувають особливої актуальності в умовах формування ринків інтелектуальної праці та науково-технічних продуктів:

– гнучкість – здатність і готовність змінювати за необхідності тематичну спеціалізацію, набір виконуваних функцій, оволодівати новим методичним інструментарієм;

– комплексне охоплення основних соціальних ролей – одночасне володіння навичками дослідника, організатора, учасника колективу з певною соціальною структурою та диспозицією наукових ролей;

– стратегічний, підхід до формулювання та вирішення дослідницьких завдань (від розробки загальних проблем у широких сферах до глибокого опрацювання питань у вузьких напрямках) [1].

Одним із методів вивчення феномену «наукової особистості» є вирішення важливого питання психологічного характеру – яким чином талант трансформується у творчі здобутки? Адже нерідко обдаровані люди стають лише непоганими виконавцями. Тому більшість науковців пов'язують творчу активність перш за все зі структурою мотивації, що адекватна трудовим цінностям. Без сумніву, творча діяльність зумовлена впершу чергу внутрішньою мотивацією, професійним інтересом до самого дослідження. Хоча престиж і визнання в роботі науковця відіграють далеко не останню роль.

Склад спеціальних вимог до ділових якостей фахівців-науковців залежить від організаційної структури науково-дослідної установи, науково-технічної організації, вищого навчального закладу із секторальним розмежуванням (академічний, галузевий, вузівський, заводський сектор); типу організації (науково-дослідний інститут, вищий навчальний заклад, конструкторське бюро, дослідно-експериментальна база, інженерний центр, бізнес-інкубатор, мале інноваційне підприємство, венчурна фірма); галузей наукових знань (природничі, гуманітарні, технічні, суспільні науки); етапу інноваційного циклу (фундаментальні дослідження, прикладні науково-дослідні роботи, розробки); категорії працівників (науково-керівний персонал, провідні наукові співробітники, основний науково-дослідний та науково-технічний персонал, науково-допоміжний персонал).

Для характеристики професійних можливостей фахівців-науковців можливий розподіл на групи за ступенем компетентності (табл. 1).

При оцінці результатів праці у сфері науки розрізняють кількісні та якісні показники. Перші в науковій літературі отримали назву продуктивності вчених і характеризують кількісні критерії, не враховуючи значущості та корисності наукових результатів, тобто їх якості. Практично в усіх організаціях наукові праці (звіти, статті, монографії, підручники) оцінюються переважно за кількістю друкованих знаків або друкованих аркушів. Такий підхід широко використовується в галузі економічних і гуманітарних наук. У галузі природничих наук натомість розглядаються змістовні результати, тобто обговорюються факти та закономірності. У світовій науковій спільноті сформувалася досить стала думка про скромні результати вітчизняних економістів, соціологів, політологів, істориків. Так постійно знижується питома вага публікацій українських вчених у загальній кількості публікацій бази даних Інституту наукової інформації США. Результати в галузі соціальних і гуманітарних наук мають форму статей та книжок, які досить часто не містять власних, нових за сутністю тверджень і доказів. Використання показників об'єму при цьому сприяє поширенню пересічності в науці.

Якісною характеристикою результатів праці є індекс цитованості, який враховує кількість посилань на автора теорії, концепції, наукової моделі чи методики у друкованих роботах науковців або виступах на наукових конференціях. Однак і в цьому випадку кінцеве рішення належить компетентним експертам, які спроможні оцінити реальну значущість, результативність роботи науковців на основі експертизи змісту наукових праць [6]. При цьому суттєво зростає значення об'єктивності експертів, які повинні дорожити своїм науковим і моральним статусом.

Розвиток системи інформаційних мереж, електронних журналів дозволяє як значущість публікацій застосовувати кількість звернень до відповідної сторінки Інтернету. Хоча не завжди факт звернення до певного сайту може засвідчити корисність знайденої інформації для користувача.

З точки зору якості змісту наукових публікацій варто врахувати пропозиції окремих авторів щодо виділення наукових повідом-

Класифікація фахівців науково-дослідних установ та організацій за ступенем компетентності [4]

Ступінь	Характеристика рівня знань
Найвищий	Знання дозволяють визначати напрями роботи, формулювати нові наукові та науково-технічні завдання, самостійно їх вирішувати, організовувати їх реалізацію на всіх рівнях і досягати позитивних результатів. Знання можуть передаватись іншим спеціалістам.
Високий	Знання дозволяють формулювати наукові та науково-технічні завдання та самостійно вирішувати їх ефективними методами. Знання можуть передаватись іншим виконавцям.
Середній	Знання дозволяють самостійно вирішувати поставлені наукові та науково-технічні завдання встановленими методами за участю компетентного фахівця.
Низький	Знання не дозволяють вирішувати поставлені наукові та науково-технічні завдання самостійно.
Недостатній	Знання не дозволяють брати участь у вирішенні наукових і науково-технічних завдань, крім виконання технічних робіт.

лень, наукових концепцій, оглядів наукових результатів, монографій, рецензій, рефератів [2]. При цьому до наукових результатів слід віднести лише наукові повідомлення як публікацію про встановлення залежностей, явищ, процесів, історичних фактів, про розробку нових методів або застосування відомих методів у нових сферах і наукові концепції як нові підходи до дослідження природи, людини та суспільства. Наукова теорія при цьому розглядається як вид наукової концепції. Наукові повідомлення та наукові концепції мають бути представлені у формі, аналогічній формулі винаходу, тобто так, щоб були чітко виділені елементи новизни.

У сфері теоретичних досліджень головним методом відбору найбільш результативних наукових робіт стали конкурси грантів, що проводяться вітчизняними та зарубіжними фондами. Гранти слугують матеріальною підтримкою розробки найперспективніших

наукових і науково-технічних напрямів. Для цього в організаціях можуть створюватися спеціальні преміальні фонди з прибутку по нових науково-технічних продуктах. Сутність системи грантів полягає в тому, що фінансування наукових проектів, наукового напрямку здійснюється на конкурсній основі. Заявка на грант подається самим дослідником або дослідницьким колективом та рецензується експертами, які спроможні оцінити важливість проекту, реальність його реалізації, компетентність заявника та обґрунтованість визначеної суми коштів. Організація, яка проводить фінансування, підтримує не всі проекти, а тільки ті, що набрали певну кількість балів в оцінці незалежних експертів. Так званий «прохідний бал» залежить від наявності коштів та від кількості конкурсних проектів. Коли розглядаються заявки на грант, усі фонди проголошують рівність учасників конкурсу, однак відомі випадки, коли відхиляються заявки, подані академіками [2].

Зрозуміло, що абсолютно об'єктивних методів оцінки діяльності вчених немає і не може бути. Так, вміння складати заявки не тотожне вмінню отримувати значущі наукові результати. Не виключено елемент суб'єктивізму і в роботі журі фондів. Окрім цього, існують і процедурні недоліки конкурсів грантів: помилки при електронному поданні заявок, проблеми надходження заявок від периферійних учасників тощо.

Якісними, індикаторами результатів досліджень традиційно вважають їх наукову новизну та практичне значення, для розробок таким критерієм є науково-технічний рівень, що відображає ступінь досконалості техніки та технологій.

Тривалий час предметом дискусії як у вітчизняній, так і у зарубіжній літературі є співвідношення оцінок вчених за результатами та статусом. В одних країнах велике значення мають статусні оцінки (наприклад Японія), в інших – результативні (наприклад США), на чому суттєво позначаються як національні традиції, так і принципи формування системи менеджменту персоналу. На думку автора, оцінка здобутків вченого без урахування його наукового статусу не забезпечує ефективної діяльності наукових установ у тривалій перспективі, особливо при суттєвій невизначеності зовнішніх умов. Престиж наукової діяльності в першочергову пов'язується зі статусною оцінкою та забезпеченням статусного становища.

IV. Висновки. Узагальнення особливостей праці у сфері досліджень і розробок дозволяє виділити якісні індикатори її процесу та

результатів. Для вирішення практичних питань економіки праці й менеджменту персоналу важливим є рівень вимог до професійної компетентності науковців та розробників, що позначається на якості процесу їх праці. Якість результатів наукової і науково-технічної праці знаходить відображення у науковій новизні та практичному значенні досліджень, науково-технічному рівні розробок і проявляється через визнання та статус вчених і винахідників.

1. Богданович І. І. Зайнятість і професійна орієнтація в сфері наукової діяльності: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.02 / НАН України; НДЦ з проблем зайнятості населення та ринку праці. – К., 1997.

2. Генкин Б. М.: Экономика и социология труда. – М.: НОРМА, 1997.

3. Завлин П. Н., Щербаков А. Н. Труд в сфере науки. – М.: Экономика, 1973.

4. Основы управления персоналом /Под ред. Генкина Б. М. М.: Высшая школа, 1996.

5. Пузыря К. Ф., Казанцев А. К., Барютин Л. С. Организация и планирование научных исследований и опытно-конструкторских разработок. М.: Высшая школа, 1989.

6. Татарinov Ю. Б. Проблемы оценки результатов научной деятельности. Социальная динамика современной науки /Под ред. В. Ж. Келле и др. М.: Наука, 1995.

7. Экономика науки: оценка деятельности и стимулирование /Под ред. Дронова Ф. А. – Минск: Наука и техника, 1984.

The article reveals the main aspects of research and development activity in terms of its contents and results. The author considers the issues concerned with assessment of researchers, engineers and technicians' labor quality. The author also suggests methods to evaluate scientific and development works.

Барчук В. М., Барчук В. П.

СТАН ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ ст. ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНУ (ЗА МАТЕРІАЛІМИ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА)

У статті зроблено аналіз стану трудового потенціалу Галичини кінця ХІХ ст. Соціально-економічні проблеми того часу можуть бути зіставлені із сучасним економічним станом регіону. Визначено основні чинники подолання негативної історичної економічної інерції.

Ключові слова: трудовий потенціал, продуктивність праці, інвестиції, технологічний рівень виробництва, ідеальні чинники економіки.

I. Вступ. Соціально-економічні, а відповідно й геополітичні, етнонаціональні проблеми Галичини з кінця ХІХ ст. викликали пильну увагу вчених, громадських діячів та політиків. Всебічно відбито цю проблематику у працях Івана Франка [див.: 1], який і науковим, і художнім словом намагався пізнати, відобразити і виправити загалом критичний стан економіки і працівників краю. При-

родно, що як письменник і патріот, Іван Франко найбільш гостро сприймав той аспект соціально-економічного стану Галичини, який впливав безпосередньо на людину, особистість, стосунки і сім'ю, а відповідно на весь народ і край.

II. Постановка завдання. У кінці ХІХ ст. – на початку ХХ ст. найбільш критичною була ситуація у соціальній сфері (низький рівень життя, важкі умови праці), що зумовило масову еміграцію з Галичини, в т. ч. за кордон. Соціальна ж сфера була проекцією з економічної відсталості, водночас зумовлюючи її. Так, у 1887 році тільки близько 40% інспектованих промислових підприємств були оснащені моторами [тут і далі див.: 2]. Це свідчить про кустарний рівень виробництва та технологічну відсталість підприємств. Серед працюючих на цих підприємствах тільки десяту частину складали жінки; використовувалася праця дітей від 10 до 14 років.

Ці факти свідчать не тільки про невідповідність структури зайнятого населення, а й про відсутність у власників концепції продуктивності праці та плану розвитку підприємства, цілковите невігластво у сфері технічного оснащення виробництва. Зрозуміло, що такий стан справ міг існувати лише в умовах вкрай низького рівня доходів усього населення Галичини, в т. ч. і робітників, і селян. Так, заробітна плата пересічного робітника становила від 23 р. (золотих ринських) 40 центів до 7 з. р. Це здебільшого був єдиний дохід усієї сім'ї, на який вона могла „тільки жити” [2, 59].

Очевидно, що за таких умов не могло йтися про високий рівень виробництва, а саме виробництво могло існувати тільки через високий рівень експлуатації робітника. Товарна вартість праці робітника – продуктивність праці – ефективність виробництва сформували взаємозалежний трикутник, із якого годі було вибратися маргінальному краю та етносу Австро-Угорської імперії. У цьому трикутнику ключовим, на наш погляд, був рівень трудового потенціалу та стан його використання.

III. Результати. Іван Франко детально аналізує умови праці промислових робітників. Одним із головних недоліків тогочасного виробництва була мінімальна площа підприємства у стосунку до кількості працюючих: на одного робітника припадало від 1 до 0,6 м² на підприємствах з машинами, але

набагато тісніше було на підприємствах без машин. Типовою на таких виробництвах була втрата свідомості через брак повітря та нестерпний запах. Цьому сприяла відсутність будь-якої вентиляції та економія тепла в холодну пору року. Окремі власники підприємств мали будь-який вентилятор, щоб увімкнути його тоді, коли прибуває інспектор.

Як правило, незадовільним було освітлення. На підприємствах здебільшого використовували природне освітлення, але через непристосованість будівель воно було мінімальним. Навіть при використанні електрики освітлення здебільшого було незадовільним. Це зумовлює як невисоку продуктивність праці, так і хвороби очей та небезпеку втрати зору. Зрозуміло, що не могли тодішні робітники мати комфортний психологічний стан, працюючи в напівтемряві.

Названі негативні фактори підсилювалися фактично ненормованим робочим часом. На трудове законодавство не зважалося. Робітники здебільшого працювали стільки, скільки вимагала, на думку власника підприємства, виробнича ситуація. Особливо невпорядкованим був робочий час на тих підприємствах, де працювали відрядно: зазвичай робочий час складав 14-16 годин. На підприємствах з нічною зміною нерідко робочий день становив 24 години.

В окремих випадках виробництво містить пряму загрозу здоров'ю і життю робітника. На низькому рівні пожежна безпека. На гарбарнях, в друкарнях, нафтових дистиляторях існувала щоденна небезпека отруєння; на тартах, будівельних роботах та механізованих підприємствах поранення та каліцтва внаслідок недотримання умов та техніки безпеки праці.

Слід сказати, що в той час постійно проводились інспекції промислових підприємств; звіти здебільшого були об'єктивними. Дуже часто інспектор робив офіційні подання з приводу порушень на виробництві. Однак загальний стан був такий, що значну частину підприємств треба було або закрити, або повністю переобладнати. На це не було ні фінансових, ні технічних ресурсів, окрім того масово вивільняло б робітників, спричиняючи соціальну напругу.

Наслідком незадовільних умов праці є 3011 нещасних випадків, в т. ч. 255 смертель-

них на виробництві за 1887 рік тільки за офіційними відомостями інспектора промислових закладів. За умов втрати годувальника галицька сім'я була приречена на злидарювання, що спричинювало втрату можливості відтворення кваліфікованих робочих професій її членами. Такий стан рівня розвитку промисловості та умов праці і доходів робітників та їх сімей спричинив активну і тривалу еміграцію. Іван Франко присвятив цій проблемі більше двох десятків статей [див.: 1].

Ситуація в Галичині кінця XIX ст. певним чином може бути зіставлена із ситуацією кінця XX ст. Зрозуміло, що за 100 років соціальні, економічні та промислово-технологічні умови різко змінились. Зазнали зміни фактори впливу на суспільне життя, чинники та умови розвитку економіки. Однак стан справ змінився значно менше, ніж видається. По-перше, зберігся і в основних рисах є актуальним зазначений економічний трикутник, складові якого взаємовизначаються і творять „замкнуте коло”. Так, товарна вартість праці в сучасній Галичині залишається низькою, критичною була вона в останнє десятиліття XX ст. Це зумовлює низьку заробітню плату, слабе відтворення трудового потенціалу, занепад окремих професій і навіть видів промислової діяльності. Абсурдність ситуації полягає в тому, що тимчасові (трудова) емігранти отримують більшу платню за кордоном за некваліфіковану працю із вдвоє зниженим тарифом (як чужоземці чи нелегали), ніж за висококваліфіковану на батьківщині. Тимчасовість становища промислового працівника вкупі з технологічною відсталістю виробництва не дозволяє конкурувати на ринку із закордонними підприємствами, в т.ч. через низьку продуктивність праці. Неефективність виробництва знизила частку промислових підприємств за останнє десятиліття в загальних показниках економічної діяльності регіону. Із цього „замкнутого кола” можуть, на наш погляд, вивести два взаємозалежні чинники (чого, на жаль, не

сталося у XIX ст. через об'єктивні та суб'єктивні причини): переорієнтація промислової діяльності відповідно до кон'юнктури ринку та структури трудового потенціалу, інвестиції у промислове виробництво. Інвестиції можуть бути державними (правда, тут обмежений ресурс, а кошти можуть бути акумульовані через оптимізацію витрат) або приватними, в т.ч. з-за кордону. У краї немає необхідної частки фінансових ресурсів для кардинального покращення економічного стану промислових підприємств; немає часу й для їх нагромадження.

IV. Висновки. Визначальними стають ідеальні чинники економіки: професійність, порядність, прогнозованість, правові та моральні гарантії, повага та культура у взаєминах з інвестором з боку влади та економічних партнерів. Як свідчить досвід, їх досягти найважче. Однак іншого шляху немає. Об'єктивні негативні чинники значно слабші сьогодні, ніж 100 років тому. Отже, не засоби виробництва визначають (як твердили в свій час апологети марксизму) суспільну „надбудову”, а, навпаки, така нібито віртуальна річ, як економічна культура визначає стан виробництва та соціально-економічні відносини у суспільстві. Необхідно змінюватись, і ці зміни лежать у сфері ефективності трудового потенціалу, до якого входять не лише промислові виробники, а й власники підприємств, працівники керівного апарату, представники влади.

1. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 44. – Кн.2. – К.: Наукова думка, 1985.

2. Франко І. Галицька промисловість// Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – Т. 44. – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 53–60.

The analysis of the state of labour potential of Galichina of end of XIX item is done in the article Socio-economic problems togo time can be confronted with modern economic position of region. Certainly basic factors of overcoming negative historical economic inertia.

ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ ЗА УМОВ ПОСИЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті висвітлюються регіональні особливості відтворення населення. Аналізуються позитивні тенденції у народжуваності, віковій структурі та тривалості життя в умовах посилення соціальної спрямованості економіки регіону.

Ключові слова: чисельність населення регіону, статеві-вікова структура населення, природний приріст та природний убуток населення, сумарний коефіцієнт народжуваності, рівень дитородної активності жінок.

I. Вступ. Регіон історично формується як цілісне територіальне утворення соціально-економічних структур, спільнот та інститутів. Сьогодні регіон як форма територіальної організації сучасного суспільства виконує ряд функцій, серед яких ми виділяємо: економічні, спрямовані на зміцнення економічної безпеки країни в цілому і створення умов та можливостей вільного здійснення економічними суб'єктами господарської діяльності; екологічні, що забезпечують повноцінне середовище життєдіяльності населення на підґрунті здійснення природоохоронних та інших заходів; етнопсихологічні, які реалізуються через формування соціально-психологічних та етнічних спільнот населення і задоволення його етнокультурних потреб; соціальні, що гарантують права і можливості соціального розвитку населення на базі економічного потенціалу та відповідних юридичних норм.

II. Постановка завдання. Основна місія регіону – суб'єкта України – полягає у створенні сприятливих політичних, економічних, соціальних, екологічних та інших умов гармонійного розвитку населення і водночас зміцнення економічної могутності держави. Головним суб'єктом регіонального розвитку є людина, метою територіального управління – збереження, примноження і збалансування розвитку соціального, природно-ресурсного, екологічного та культурно-історичного потенціалу регіону як вихідної умо-

ви стабільної життєдіяльності і попередження дезінтеграції просторово локалізованих середовищ.

Як об'єкт управління регіон є досить складною системою, яка характеризується поліструктурністю, багатокомпонентністю, багаторівневістю, багатоцільовою спрямованістю розвитку. Найбільш важливими підсистемами регіону, на наш погляд, є такі: населення, природно-ресурсна, виробнича, соціальна, інформаційна, організаційна, духовна. Кожна з підсистем має властивості самоорганізації, певної автономії та розвитку відповідно до власних закономірностей. У той же час всі підсистеми знаходяться в органічній єдності, взаємозв'язку і утворюють якісно нове явище – регіон. Однак головною є підсистема населення, а решта – утворюють середовище його існування.

III. Результати дослідження. На 1 січня 2006 р. в Івано-Франківській області проживало 1388,9 тис. осіб, у тому числі в міських поселеннях – 591,3 тис, в сільській місцевості – 797,6 тис. Починаючи з 1995 р. кількість жителів в області постійно зменшується. За цей період Івано-Франківщина втратила 77,9 тис. осіб [1,315].

Зменшення чисельності у 2005 році спостерігалось у всіх містах та районах, за винятком Івано-Франківська і Болехова. За 2005 рік кількість населення в цілому по області зменшилась на 4,7 тис, в сільській місцевості – на 5,4 тис. Водночас в міських поселеннях відбулось збільшення чисельності населення на 0,7 тис.

Основними чинниками зміни кількості населення є природний та міграційний рухи. Проте їх вплив на формування чисельності у різні періоди був неоднаковий. Якщо протягом 90-х років у формуванні змін чисельності вирішальну роль відігравав міграційний рух, то далі ситуація змінилась. Зміну абсолютних приростів природного та міграційного рухів за 1995–2005 роки наведено у таблиці:

Формування приросту*

(тис. осіб)

	1995	2001	2002	2003	2004	2005
Загальний приріст	-4,5	-11,7	-4,8	-5,9	-4,2	-4,6
Природний приріст	1,1	-3,8	-4,0	-4,5	-3,0	-3,8
Міграційний приріст	-5,6	-7,9	-0,8	-1,4	-1,2	-0,8

* Розраховано на підставі даних Державного комітету статистики України за 1995-2005рр.

З даної таблиці видно, що головним чинником депопуляції останнім часом виступає не міграція, а природний рух і саме він справляє основний вплив на формування чисельності населення. У 2005 році частка природного скорочення у загальному зменшенні склала 81,8%, міграційного – 18,2%. У 2005р. за рахунок міграційного руху кількість жителів в області зменшилась на 849 осіб. Таке від'ємне сальдо склалося за рахунок міжрегіональної та міждержавної міграції. До інших областей України вибуло на 670 осіб більше, ніж прибуло, до інших країн – на 179 осіб.

Вперше природний приріст набув від'ємних значень у 1997 р. (450 осіб, або 0,3 особи на 1000 жителів). Наступні роки скорочення зростало і досягло у 2003 р. 4487 осіб (3,2 особи на 1000 жителів). Проте у 2004 році його розмір зменшився до 3039 осіб (2,2 особи на 1000 жителів), а у 2005 році знову зріс до 3820 осіб (2,7 особи на 1000 жителів).

(7,9‰), Тлумацькому (7,8 ‰) та Галицькому (7,1 ‰) районах.

Починаючи з 1987р., в області спостерігається зменшення народжуваності. У 2002р. її спад призупинився і розпочався незначний ріст. У 2005 році народжуваність досягла рівня 10,8 народжених на 1000 жителів. Це найвищий показник за останні п'ять років і перевищує середньодержавний рівень (9,0 ‰). За 2005 рік в області народилось 14994 дитини, у тому числі в міських поселеннях – 6398, у сільській місцевості – 8596 дітей. У порівнянні з 2004 роком кількість народжених в цілому по області майже не змінилась, у міських поселеннях – зросла на 0,7%, в сільській місцевості – зменшилась на 0,5%. Серед міст і районів коефіцієнт народжуваності коливався від 8,4 народжених на 1000 жителів в Рогатинському районі до 15,0 у Верховинському. Безперечно, в останні роки зниження рівня народжуваності обу-

Природний приріст населення

	1995	1997	2001	2002	2003	2004	2005
Все населення	1130	-450	-3811	-3979	-4487	-3039	-3820
Міські поселення	1475	1101	-542	-587	-528	173	64
Сільська місцевість	-345	-1551	-3269	-3392	-3959	-3212	-3884
На 1000							
Все населення	0,8	-0,3	-2,7	-2,8	-3,2	-2,2	-2,7
Міські поселення	2,4	1,7	-0,9	-1,0	-0,9	0,3	0,1
Сільська місцевість	-0,4	-1,9	-4,0	-4,2	-4,9	-4,0	-4,9

У 2004 році природне скорочення в міських поселеннях перетворилося на приріст, а в сільській місцевості залишилося від'ємним. У 2005 році продовження позитивних зрушень не відбулося: природний приріст в міських поселеннях зменшився більше як наполовину. Найбільш інтенсивно природне скорочення відбувалось в Рогатинському (13,5 ‰), Городенківському

мовлено нестабільністю в соціально-економічному розвитку країни. Спеціальний коефіцієнт народжуваності (кількість народжених на 1000 жінок у віці 15-49 років) знизився з 52 у 1995р. до 41 у 2004р. Проте він вищий показника 2001 року (38 народжених на 1000 жінок відповідного віку). Сумарний коефіцієнт народжуваності, тобто середнє число дітей народжених жінкою за все жит-

тя, у 2004 році становив 1,4 при необхідних 2,2 (у 2001 році – 1,3).

Рівень дітородної активності жінок в Івано-Франківській області слід оцінювати, як вкрай недостатній, як такий, що знаходиться нижче межі заміщення поколінь. Нетто-коефіцієнт відтворення, який характеризує ступінь заміщення поколінь жінок їх дочками, у 2003–2004 рр. становив 0,7 і є надзвичайно низьким. Це свідчить про те, що не поновлюється материнське покоління дочірним (цей показник як мінімум повинен дорівнювати 1,1). Зростання народжуваності за останні роки обумовлене, частково, тим, що у дітородний вік почали вступати більш численні когорти жінок. Питома вага жінок репродуктивного віку (15-49 років) в загальній їх кількості поступово зростає. Так, за даними Всеукраїнського перепису населення у 2001 вона становила 48,3%, на початок 2005 року – 49,5%, а на початок 2006 року – 49,6%. Кількісний склад жінок найвищої дітородної активності (20–24 рр.) теж зростає. Їх число відносно 2002 року збільшилось на 10,9%, відносно 2004 р. – на 1,1%. Але, якщо на початку 90-х років на 1000 жінок зазначеного віку припадало 196 народжених, то у 2004 р. – 123 (у 2001 р. – 115). У порівнянні з попереднім роком частка перших дітей в загальній кількості народжених у 2005 році зменшилась із 54,9% до 53,6%, других – зросла із 33,5% до 34,2%, третіх – із 7,9% до 8,3%, четвертих – із 2,0% до 2,2%. Такі зрушення у структурі народжених за порядком народження свідчать про покращення соціальних умов життя: сім'ї можуть дозволити собі народжувати третю і четверту дитину.

На рівень народжуваності в певній мірі впливає і співвідношення кількості шлюбів та розлучень. Оскільки 2005 р. був наступним за високосним, в якому традиційно більшає кількість одружень, то змінилися показники шлюбності. Торік в області одружилося 10163 пари, що на 10,4% більше, ніж у 2004 р. Коефіцієнт шлюбності зріс із 6,6 до 7,3 ‰; в міських поселеннях – із 7,7 до 8,7 ‰, в сільській місцевості – із 5,8 до 6,3 ‰. Середній вік наречених склав у жінок – 24,1 роки, чоловіків – 27,4 роки.

У 2005 р. в області розлучилось 4446 пар. Кількість розлучень у порівнянні з попереднім роком зросла на 3,4%. Коефіцієнт розлучуваності склав 3,2‰ проти 3,1‰. Середня тривалість розірваних шлюбів стано-

вила 11,8 років. Найбільша частка розлучень припадає на шлюби, які проіснували до п'яти років (26,0%) та 5–9 років (24,6%).

У 2005 році після зростання протягом семи років відмічено зменшення поширеності хвороб. За рік зареєстровано 1186,5 тис. випадків захворювань з діагнозом, встановленим вперше у житті (8545,0 випадків на 10 тис. осіб населення), що на 22,7 тис. або 1,9% менше, ніж у попередньому році. Зменшення числа зареєстрованих випадків захворювань з діагнозом, встановленим вперше у житті, спостерігалось майже по всіх класах хвороб. Проте, відмічено зростання числа захворювань на деякі інфекційні і паразитарні хвороби (на 2,6%), хвороби нервової системи (1,3%) та шкіри і підшкірної клітковини (4,1%). Проте, хворобливість населення продовжує зростати (проти попереднього року вона зросла на 1% і становила 17971,1 випадка на 10 тис. населення). Це свідчить про те, що у структурі захворювань переважають хронічні хвороби, які мають негативну динаміку. Поряд із зменшенням захворюваності в цілому по області у ряді районів вона продовжує зростати. Так, у Богородчанському та Галицькому районах постійне зростання захворюваності спостерігається протягом семи років. У 2005 році після зменшення захворюваності у попередньому відмічено її зростання у Болехівській міській раді (на 8,7%), у Верховинському (на 2,4%), Городенківському (на 2,2%), Долинському (на 4,1%) та Тисменицькому (на 4,2%) районах. Найвищий рівень захворюваності у 2005 році відмічено у Богородчанському (9984,1 випадки на 10 тис. населення), Тлумацькому (9976,6) та Тисменицькому (9502,6) районах.

Особливо несприятливим фактором, який впливає на демографічну ситуацію, є смертність населення. У 2005 р. в області померло 18814 осіб, що на 4,3% більше, ніж у 2004. Рівень смертності зріс із 11,8 особи на 1000 жителів у 1995 р. до 13,5. Проте він нижче середнього по Україні (16,6‰). Смертність у сільській місцевості області вища, ніж у міських поселеннях – 15,6 проти 10,7%.

Злободенною проблемою є смертність населення у працездатному віці, яка негативно впливає на процес відтворення населення і формування трудових ресурсів. Із загальної кількості померлих торік 4017 осіб (21,4%) були у працездатному віці. Серед них чоловіки становили 80,6%, жінки – 19,4%.

Основними причинами смертності населення є хвороби системи кровообігу, новоутворення, хвороби органів дихання, нещасні випадки, отруєння і травми. Із числа померлих у 2005 р. 1,5% становили діти віком 0–14 років (286 осіб). Найбільшу частку серед них (67,8%) займають немовлята. Протягом останніх п'яти років коефіцієнт дитячої смертності коливався від 10,0 до 14,2 немовлят на 1000 народжених. У 2005р. смертність дітей віком до 1 року становила 12,9 осіб на 1000 народжених, у міських по-

ступних, включаючи 39 років (за винятком вікової групи 20–24 рр.) переважає чоловіча стать, але, починаючи із 40 років чоловіків меншає і співвідношення змінюється з ознакою переваги жіночої статі. Це пов'язано, частково, із вищою смертністю чоловіків у працездатному віці та більшими втратами чоловічого населення внаслідок історичних факторів.

Віковий склад населення області характеризується такими даними:

Як видно з наведених даних, перепис на-

	Тис. осіб			У % до всього			2001 у %до	2006 у %до
	1995	2001	2006	1995	2001	2006	1995	2001
Всього населення	1441,4	1406,1	1386,2	100	100	100	97,6	98,6
З нього віком, років								
0-4	103,1	74,5	70,8	7,2	5,3	5,1	72,2	95,0
5-9	117,6	94,3	78,1	8,2	6,7	5,6	80,2	82,8
10-14	116,4	111,4	97,4	8,1	7,9	7,0	95,7	87,4
15-19	104,2	116,3	112,7	7,2	8,3	8,1	111,6	96,9
20-24	103,8	102,7	112,2	7,2	7,3	8,1	98,9	109,3
25-29	99,6	100,4	101,9	6,9	7,1	7,4	100,7	101,5
30-34	112,8	97,0	98,9	7,8	6,9	7,1	86,0	102,0
35-39	110,0	101,1	95,6	7,6	7,2	6,9	91,9	94,6
40-44	90,5	111,5	101,8	6,3	7,9	7,3	123,2	91,3
45-49	74,7	88,8	105,0	5,2	6,3	7,6	118,9	118,2
50-54	71,6	79,0	83,7	5,0	5,6	6,0	110,4	105,9
55-59	81,5	57,1	69,6	5,7	4,1	5,0	70,1	121,9
60-64	83,3	72,9	54,9	5,8	5,2	4,0	87,4	75,3
65-69	68,9	70,8	65,6	4,8	5,0	4,7	102,7	92,7
70 і старші	103,2	127,9	138,0	7,2	9,1	10,0	124,0	107,9

селеннях – 12,5, сільській місцевості – 13,3. Серед причин смертності дітей віком до 1 року переважають вроджені вади розвитку, деформації та хромосомні аномалії та стани, що виникають у перинатальному періоді. Від вказаних причин померло 140 дітей віком до 1 року (72,2%).

Статеві-вікова структура населення області характеризується перевагою жінок у загальній кількості. На 1.01.2006р. в області проживало 653,6 тис. чоловіків (47,2%) і 732,6 тис. (52,8%) жінок. На кожну тисячу жінок припадає 892 чоловіки. Це співвідношення змінюється в залежності від віку населення. У вікових групах молодшого віку і всіх на-

селення 2001р. зафіксував значне зменшення порівняно з даними на початок 1995р. вікових груп 0–4, 5–9 років, що пов'язано із зменшенням народжуваності впродовж останніх років. За даними вікової структури населення на початок 2006 р. в Івано-Франківській області нараховувалось осіб працездатного віку 821,0 тис, молодше працездатного – 268,1 тис., старше працездатного – 297,1 тис. За час, що минув після перепису населення віковий склад дещо змінився: частка дітей в загальній кількості зменшилась з 21,7% до 19,3%, осіб у віці старшому за працездатний – з 21,6% до 21,5%, поряд із підвищенням частки осіб працездатного віку з 56,7% до 59,2%.

На 1.01.2006 р. на 1000 осіб працездатного віку припадало 688 непрацездатних, з них 326 – осіб у віці молодшому за працездатний і 362 – особи у віці старшому за працездатний. Середній вік населення склав 37,7 роки, в міських поселеннях – 36,5, в сільській місцевості – 38,5 роки. Показники середньої очікуваної тривалості життя в області у 2004–2005 рр. становили 70,5 роки (у чоловіків – 65,3 р., у жінок – 75,8 р.) і випереджали середньодержавний рівень – 68,0 років (у чоловіків – 62,2 р., у жінок – 74,0 р.).

IV. Висновки. Структура, чисельність населення, його розселення на території, рівень життя та інші якісні й кількісні показники є суттєвими характеристиками соціального і економічного розвитку регіону. Характер розвитку населення має значний регулюючий вплив на формування і розвиток виробництва, сфери послуг, стану навколишнього середовища тощо. Так, від якісних і кількісних показників, що характеризують населення, залежать обсяги невиробничого споживання, потужності та види виробництва і закладів соціальної інфраструктури, обсяги природних та енергетичних ресурсів, які витрачаються, місткість ринку товарів визначає платоспроможний попит населення та

ін. Таким чином, в сучасних умовах населення набуває роль провідної підсистеми регіону. Проявом цього може слугувати соціалізація економіки, підвищення значимості регіональних та місцевих бюджетів у розвитку населення і соціальної сфери, посилення соціальної пріоритетності економічного розвитку регіону.

1. Івано-Франківщина, Україна, Звіт за 2005р. Статистичний щорічник (За редакцією Колібровського М.М.). Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2006. – 613с.

2. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій //Матеріали до сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005року. – К.: УААН ННЦ. "Інститут аграрної економіки", 2005. – 80с.

3. Соціально-економічна характеристика сільських населених пунктів Івано-Франківської області. Статистичний збірник (За редакцією Костюк О.В.). Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2006.-131с.

In the article the regional features of recreation of population are lighted. Tendencies in a birth-rate, age-old structure and life-span in the conditions of strengthening of social orientation of economy of region are analysed positively.

Брович О.С.

ІВАН ФРАНКО ПРО ПРИЧИНИ ЕМІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюються погляди Івана Франка на демографічний розвиток та еміграцію населення Східної Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ століття, аналізується спрямованість інтенсивної еміграції населення краю, вказуються причини масових еміграційних переміщень галицьких селян.

Ключові слова: еміграція, еміграція галицьких селян, демографічний розвиток Східної Галичини, причини еміграції, соціальне середовище, мотиви еміграції, напрями еміграції.

I. Вступ. Нині особливо актуальними є проблеми, що пов'язані з інтенсивними міграційними процесами в Україні, які виражаються в масових переміщеннях населення

через міжнародні кордони. Це, безперечно, відображається на економічному і соціальному становищі країни, національній безпеці та інтелектуальному потенціалі України, оскільки виїжджають переважно молоді, освічені люди. Зрозуміло, це значно знижує якість трудового та демографічного потенціалу країни.

Еміграційний рух населення Галичини на початку ХХІ століття спричинений низкою чинників і факторів має певні ознаки подібності і може бути співставлений з еміграцією населення Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століття, коли жив і творив великий українець, наш земляк, людина енциклопедичних знань – Іван Якович Франко.

Спадщина Івана Франка в галузі економічної науки вражає дивовижною майстер-

ністю Великого Каменяря бачити і передати у зрозумілій для читача-неспеціаліста формі складні соціально-економічні проблеми того часу в Східній Галичині. А ситуація, яка склалась в економіці Галичини кінця XIX – початку XX століття, була неймовірно важкою.

II. Постановка завдання. Як відомо, після 1948 року на теренах Східної Галичини, що входила до складу Австро-Угорщини почалася певна демократизація суспільно-політичного життя та економічні перетворення, які полягали передусім в прискоренні розвитку капіталістичних відносин, що оголосили початок нової доби в економічному побуті селянства. Але землевласниками в Східній Галичині залишались держава, шляхта та церква, а селянство було малоземельним і кількість їх зростала з кожним роком. Більшість з них залишались взагалі без ґрунтів внаслідок зубожіння та конфіскації майна за борги і перетворювалась в безземельних наймитів, яких жорстоко експлуатувала сільська буржуазія. Це стало причиною того, що десятки тисяч розорених селян йшли в міста. Тим часом застій у промисловості не дозволяв працевлаштувати величезну масу безробітних, що теж погіршувало вже досить тяжкий стан селянства. Голод, погіршення життєвих умов, безземелля, експлуатація з боку поміщиків викликали інтенсивну еміграцію галицьких селян.

III. Результати. У Східній Галичині кінця XIX – початку XX століття еміграція селян набрала масового характеру і охопила широке коло економічних і суспільних відносин. Саме під еміграційного руху населення краю припав на роки активної творчої, громадської та політичної діяльності І. Франка і, звісно, ці події не могли не зачепити письменника-публіциста.

Його перша стаття «Еміграція українського населення» була опублікована саме в тому році, який прийнято вважати початком масової еміграції. В ній він пише, що населення емігрувало із Золочівського, Скалатського, Зборівського і Тернопільського повітів, а причиною тому стала еміграційна пропаганда згідно з якою десь там, за океаном, життя буде краще і кожна сім'я отримає врожайну, добротну землю. А, насправді, така пропаганда вигідна єврейським вихідцям з Росії, що полегшує їм купівлю землі. І дарма, що духовенство намагається

застерегти і відвернути народ від необачних кроків, адже саме соціальне середовище, «несумлінний елемент» [1, 331] доводить населення до крайніх і найрозпачливіших ідей.

Отже, з самого початку, з'ясовуючи причини еміграційних спалахів, І.Я. Франко в першу чергу посилається на економічне становище селян і виробничі відносини в регіоні. Скажімо, в статті «Еміграція до Росії» зазначено, що «головним приводом до еміграції була значна різниця в цінах на землю у нас і в прикордонних російських губерніях» [1, 327]. Але москвофіл пан Марков «твердить, нібито галицький селянин в Росії не може здобути землі за жодну ціну, що селяни емігрують лише тому, що хтось зацікавлений намовив їх і збаламутив» [1, 333]. Отже, мова йде про те, що еміграція – це польська інтрига, яка носить соціалістичний характер і покликана знищити Галицьку Русь, але ж російські чиновники охоче приймають емігрантів.

Минуло вже 130 років від початку еміграції галицьких селян. Великому письменнику та громадсько-політичному діячеві І. Франку, який в ці роки жив, подорожував та працював у Галичині, на власні очі пришилось бачити ці картини страждань і поневірянь селянського та міщанського люду. Саме в часи І. Я. Франка в Галичині, а також на Закарпатті та Буковині, був найбільший спалах еміграції. В науковій, публіцистичній та художній спадщині І. Я. Франка детально і всебічно розкриті причини і наслідки еміграції населення Галичини кінця XIX – початку XX століття. В 44 томі (книга 2), який присвячений економічним працям І. Франка, що написані в період з 1888 по 1907 рр., 22 дослідження і статті стосуються безпосередньо еміграції населення Галичини [3, 78-79].

З'ясовуючи причини еміграції в статті «Спроба з'ясування загадки еміграції» він підкреслював, що приводом її передусім треба вважати матеріальну скруту, немилосердний грабіж і зловживання владою поміщиками, тобто відсутність правової опіки, неспроможність себе захистити. І як так спокійні, покірні і консервативні люди східної частини краю наважились коїти протест? Залишаючи свої оселі, речі, родичів, хай яку господарку, «всі як один відповідають: «Нема чого тут триматися, не дочекаємось нічого доброго» [1, 341].

Щодо напрямів еміграції, то на початку 90-х років XIX ст., зазначає І.Франко, вона була спрямована на Схід, на Наддніпрянську Україну, а згодом до південної Угорщини, до США, Канади, до Бразилії, Аргентини, до Бессарабії, Румунії, до Боснії і Герцеговини, на російську Волинь і ще бог знає куди, «щоб тільки геть з нещасної батьківщини» [1, 354]. В період 1890–1910 рр. емігрувало майже 600 тисяч людей, а це більше 9 відсотків всього українського населення Східної Галичини. Найбільшу частину емігрантів становили заробітчани і халупники з сім'ями, а також двірська челядь і власники дрібних рільничих господарств. Дуже рідко емігрували власники більших господарств або ремісники, які жили в селах. В основному емігранти були уніатського (православні) і латинського обряду.

І. Франко писав, що Галичина – край недоборів, тобто браку засобів для існування – їжі, освіти, а також прав і свобод людини. І тому еміграція набуває чимраз швидших обертів. А ще, пише Франко, Галичина була «перелюднена» [1, 343], мала надто розвинений поділ селянської землі і дуже малі заробітки, «число дрібних посідачів землі, яке в р. 1848 виносило коло 500000, дійшло в р. 1875 на близько 800000, причім одна земельна посілість обіймала пересічно 3-4 морги землі» [1, 344], тоді як розповідають чудеса про врожайні землі на чужині, і кожна сім'я за межами краю може одержати 12 моргів добротної землі. Це говорить про те, що еміграція в розумінні І. Франка носила переважно аграрний характер, і тому еміграцію можна вважати «природним, доконечним і неминучим явищем» [1, 343] в даних умовах економічних відносин.

Масовий еміграційний рух спричинив незадоволення і паніку серед цвіту галицької інтелігенції, тобто поміщиків, які бачили в еміграції селян справжнє лихо, адже «коли втікають хлопи, то не стане дешевого та покірного робітника ані двірської служби» [1, 345]. Отже, під загрозою національний добробут, національне багатство. І тоді вони просили про допомогу жандармів, які отримали від намісництва інструкцію затримувати і ув'язнювати емігрантів, а хто не послухає наказу «не втікати, того стріляти, як пса» [1, 348], а прикордонники повинні були не пропускати емігруючих селян через кордон, аби не втратити «так потрібні для них ро-

бучі руки» [1, 348]. Але й це не спинило еміграцію, і те, що за кордоном їх чекала ще гірша біда, а байки про обіцяні їм загосподаровані обійстя та земельні наділи розвіювались як дим.

Що ж насправді спричинило еміграційний рух населення Східної Галичини? Головною причиною і була нужда, матеріальне зубожіння, моральна занедбаність сільського населення, яка пов'язана з втратою віри в себе, в свої сили, свою людську гідність, віру в правову основу, яка є підставою суспільного ладу, віру в щирість, людяність, доброту інтелігенції, яка замість того, щоб вести його до освіти, до правди, найбільше гнобить його. Ось, чому втікає український селянин.

У статті «Чи необхідна еміграція з Галичини?» І. Я. Франко, детально і обґрунтовано коментуючи статтю польського вченого Т. Рутовського, звертає увагу на те, що галицький еміграційний рух цілком відповідає загальним закономірностям суспільного розвитку має як негативні, так і позитивні сторони. Він погоджується в основному з думками Рутовського та англійських економістів, які вважали, що емігранти, виїжджаючи з переселеної околиці, залишали місця роботи іншим, підносячи тим самим платню тим, що залишаються, полегшують їх існування. Безперечно, в кожній країні є свої погляди на еміграцію, своя еміграційна політика, яка виходить з конкретних історичних, демографічних та економічних умов розвитку цієї країни. В даній статті дається детальна демографічна характеристика Галичини, глибоко аналізуються шлюби, природний приріст та густота населення. І. Я. Франко зазначає: «З усіх австрійських країв Галичина займає перше місце з 8,61 шлюбами на 1000 мешканців, коли ряд країн мають їх 5-6, а типова норма – дещо більше 7 шлюбів на 1000. ...Знову Галичина на першому місці з 45,15 народженої дитини на 1000 мешканців, тобто на 7,23 більше за середню норму в усіх краях Австрії, на 16 більше за народжуваність в ряді альпійських країв. Коли б не така велика смертність, приріст був би ще більший. Незважаючи на це, надлишок народжень порівняно зі смертністю на тисячу жителів у 13 австрійських краях між 3 і 8; якщо в Чехії він становить – 8,96, у Моравії – 9,03, в усій Австрії пересічно 10,81, то в Галичині він становить 16,46! Густота населення краю з 69 чоловік на

1 кв. км. у 1869 р. зросла до 84 у 1890, в той час як у Франції вона становить 71, у Королівстві Польському – 70, а в Європейській Росії ледве 18 чоловік на 1 кв. км.» [1, 461].

Аналізуючи причини еміграції Великий Каменяр доводить, що український селянин, так як і кожна інша людини, любить рідні місця, свій край, рідну батьківщину, але нужда, нестатки, кривди і гноблення, які він зазнає змолodu, змушують його тікати у пошуках кращого майбутнього, адже «нори, в якій панує тільки плач і скрегіт зубів, нужда, гніт і непевність у завтрашньому дні, навіть пес не може любити» [1, 352]. Еміграція є проявом загальної недуги, проявом важкого зламу в селянській верстві. Факт, що еміграція породжена також пролетаризацією селян. Із розвитком капіталістичних відносин, а також за рахунок масового розорення дрібних селянських господарств кріпосництво було втягнуто у товарно-ринковий процес та міжнародний поділ праці і виштовхано в ряди пролетаріату було близько 100 тис. селян, які були готові до найму в промисловості. Проте не було стільки підприємств, фабрик, які могли б зібрати усі маси сільського пролетаріату, де можна б було забезпечити себе джерелом існування. І тому нічого не залишалося селянинові, як «або на місці гинути з голоду і нужди, або йти світ за очі з надією на кращу долю» [1, 355].

І тут Франко говорить, що у зв'язку з тим, що еміграційний рух населення Східної Галичини є явищем природним, закономірним, то необхідно уряду, державі спробувати врегулювати його шляхом створення відповідного товариства, яке б допомагало емігрантам, сприяло наданню охорони їм під час подорожі і на чужині, в країнах, до яких вони емігрують, вишукувало для них заняття і певного заробітку. А це, говорить Франко, не так вже і неможливо, адже це є громадський обов'язок крайових і державних властей, щоб дати зрозуміти і відчутти підтримку і опіку держави, громадянами якої є емігранти. Тому що наші емігранти не покидають свій край назавжди, а їдуть за більшим заробітком, що при як слід організованій еміграції могло б дати краєві велику користь.

Пересчитуючи твори І.Франка, дізнаємося, що емігрують не тільки бідні селяни, а й багаті, заможні господарі. Що їх спонукає до еміграції? Очевидно, що є ще якісь інші, не з'ясовані причини, які посилюють емігра-

цію? Мабуть, сама мрія про «свободу» вабить людей на еміграцію, що досить часто доводить їх до справжніх злиднів.

IV. Висновки. Загалом мотиви та причини еміграції пов'язані з психічним станом особистості, який спонукає її до досягнення особистих цілей економічного, соціального і психологічного характеру через зміну місця проживання. Економічні міграційні мотиви пов'язані з прагненням індивіда зміцнити свій економічний статус та матеріальний добробут своєї сім'ї. Соціальні міграційні мотиви виражають бажання потенційного мігранта підвищити свій соціальний статус, суспільний авторитет та престиж. Психологічні мотиви пов'язані з потребою наповнити своє життя сенсом, самоповагою, пізнати невідомі аспекти життя, набутти нового життєвого досвіду, розширити свій кругозір.

Міграційні мотиви формуються під впливом особистісних особливостей потенційних мігрантів, їх інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, їх прагнень і сподівань. Причому вони є різними в залежності від віку, статі, сімейного стану, освіти, культурного потенціалу і стану здоров'я. Отже, з одного боку спонукальним мотивом до еміграції є структура особистості та потреби індивіда, а з іншого – наявність певних перспектив змінити деякі умови свого життя.

В своїх творах про еміграцію І.Я.Франко яскраво висвітлює причини, мотиви, форми, напрями і територіальну локалізацію еміграційного руху кінця XIX – початку XX ст., етапи його розвитку і соціально-демографічний склад мігрантів Східної Галичини.

1. Іван Франко. Збір. творів у п'ятдесяти томах. Т. 44, Кн. 2. – К., Видавництво «Наукова думка», 1985. – 767 с.

2. Злупко С.І. Іван Франко – економіст. – Львів: МП «Слово», 1992. – 208 с.

3. Ромашок М.Д. Еміграція населення Галичини кінця XIX – початку XX століття, її причини та наслідки в оцінці Івана Франка // Іван Франко і національне та духовне відродження України: 36. наук. ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 77–81.

In this article are lighted the views of Ivan Franco on demographic development and intensive migrations of the population of East Galichina at the end of 19th and at the beginning of 20th century, intensive migrations of the population of the region and the reasons of the mass emigrant moving of peasants of Galichina are specified and analyzed.

РЕГІОНАЛЬНИЙ РИНОК ПРАЦІ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ, ТИПИ МОБІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розглянуто теоретичні аспекти становлення регіонального ринку праці за умов реформування економіки, висвітлено особливості розвитку ринку праці та зайнятості населення в Івано-Франківську, проаналізовано типи мобільної поведінки, що створюють умови відтворення трудового потенціалу, формують середовище усвідомленого вибору професії, місця праці.

Ключові слова: регіональний ринок праці, особливості розвитку ринку праці регіону, потенційний та реальний типи трудової мобільності, зайнятість трудового потенціалу.

I. Вступ. Україна відсвяткувала вже п'ятнадцяту річницю своєї державної незалежності. Проте реформування економіки, розвиток і становлення досконалої ринкової соціальноорієнтованої економіки в нашій країні здійснюється за умов правової розбудови держави, політичної нестабільності, скорочення обсягів виробництва. Нині економіка України та її регіонів переживає складний етап свого розвитку. Тривалий час вона розвивалась в умовах дії командно-адміністративних важелів управління і виявилась зовсім непередбаченою до повномасштабного переходу на ринкові засади функціонування. Ось чому цілком зрозумілим є те, що перехід до ринку як на макrorівні, так і особливо на регіональному рівні не може бути безболісним і здійснюватись комплексно. Повноцінне реформування економіки країни вимагає чималих зусиль всього суспільства, вкладу значних матеріальних коштів, а також суттєвих змін в суспільній свідомості.

II. Постановка завдання. Справжнє входження до ринку передбачає зміну форм власності на основні засоби виробництва, подолання успадкованої від тоталітаризму деформованої структури народногосподарського комплексу, створення відповідно до завдань сьогодення досконалого ринку праці. Ці та подібні до них завдання вирішуються повільно і непослідовно. Так, все ще далеким від завершення є процес роздер-

жавлення і приватизації. Структурна перебудова народногосподарських комплексів в регіонах ще незавершена. Процес становлення регіонального ринку праці здійснюється по суті стихійно. В соціальному плані продовжується погіршення якості життя більшості громадян, зростає поляризація поглядів на подальший розвиток економіки країни в цілому.

III. Результати. Перехідний період зумовив домінування нестабільності в соціальному та економічному житті суспільства, виявив неспроможність поглядів на можливість гармонійного поєднання досягнень науково-технічного прогресу і розвитку планової економіки. Разом з тим, цей період сприяв не лише виявленню вузьких місць економіки, але й забезпечив об'єктивність твердження окремих ідеологів про можливість прямого запозичення досвіду передових в економічному відношенні зарубіжних країн. Ситуація суттєво ускладнюється тим, що за умов збереження безлічі рудиментів старої системи, різного роду ринкові нововведення часто набувають спотворених форм, виявляються неефективними. Так, ринок робочої сили є невід'ємним атрибутом ринкової економіки і справедливо вважається нормальним явищем. Однак при певній розбалансованості економічного життя, що характерно для сучасної України, спостерігається розбіжність між пропозицією робочої сили та попитом на неї. В кінцевому підсумку це вже призвело до надмірного зростання безробіття, здатного ще більше ускладнити ситуацію в державі. Зараз приховане безробіття, за деякими даними, охоплює не менше, ніж 10–15 відсотків від загальної чисельності осіб працездатного віку, в той час як офіційна статистика фіксує всього 3,1 відсотка безробітних [1, 189].

Сучасний ринок праці вимагає від людини цілого комплексу рис, необхідних для забезпечення не лише адаптованості до нового типу економічних і соціальнопрофесійних відносин, але й активного залучення до процесів трудової мобільності. Саме трудова мобільність створює умови для відтворення

трудового потенціалу, формує середовище усвідомленого вибору професії, місця праці, життєвих орієнтирів. Відповідно до цього трудова мобільність як соціальний процес вимагає від працездатної людини здатності і готовності до зміни місць праці і проживання, а також конкурентоспроможності, зацікавленості у навчанні та безперервній освіті. Під впливом науково-технічного прогресу, дії ринкових умов та інших тенденцій створюються нові робочі місця з підвищеним рівнем вимог до кандидатів на їхнє заміщення і умов для трудової мобільності. Підвищуючи свою загальну освіту і кваліфікацію, накопичуючи виробничий досвід, працівники перебувають також у стані трудової мобільності. Етап власне трудової мобільності налічує два взаємозв'язаних типи мобільності: *потенційну та реальну*. Потенційну мобільність визначають порізному. Одні трактують як прагнення до зміни соціального становища, інші як психічний стан і окремі елементи поведінки індивіда, що засвідчують послаблення і поступовий розрив його зв'язків з роботою або позицією, яку він займає. Висловлюють також думку, що потенційна мобільність є внутрішнім психічним станом працівника, зумовленим як ростом його власних притягань, так збільшенням можливостей середовища.

Під потенційною мобільністю необхідно розуміти схильність, бажання, намагання людини змінити свій статус і перейти в іншу групу. Цей стан триває проміжок часу між прийняттям рішення щодо мобільності і фактичною мобільністю або ж стриманням від неї. Період потенційної мобільності буває різним у різних індивідів. Критичний рівень потенційної мобільності спричиняє фактичну мобільність. Фактична мобільність - це зміна статусу людини, її перехід в іншу групу під дією об'єктивних і суб'єктивних чинників, умов і стимулів. Складовими компонентами механізму трудової мобільності є об'єктивні чинники, які діють на цей процес, а також суб'єктивне відношення (мотиви мобільності) працівників до зміни статусу, групи. Інформація щодо можливостей і ймовірної ефективності різних форм мобільності переломлюється через свідомість працівників. Розбіжності у типології і структурі особистостей працівників, поряд з об'єктивними чинниками мобільності, впливають на

вироблення їхнього суб'єктивного відношення до мобільності.

Одним з перспективних напрямків прискорення ринкових реформ і удосконалення зайнятості може стати перерозподіл функцій управління між центром і регіонами. Якщо держава сприятиме розширенню економічної самостійності регіонів, то це сприятиме поліпшенню і зайнятості населення. Світова практика нагромадила чималий досвід управління трудовим потенціалом в системі розвинутих ринкових відносин, де питання зайнятості населення регулюються ринком праці, високою мобільністю кадрів. В Україні поки що зберігається невідповідність між кількісним і якісним складом трудового потенціалу і реальною потребою в ньому окремих регіонів і, зокрема, в Прикарпатті. В сучасних умовах, коли проводиться структурна перебудова господарського комплексу, законодавчо впроваджуються нові форми власності і господарювання, здійснюється перерозподіл функцій управління між центром і областями, регіон, як економічно самостійний об'єкт господарського управління, виходячи з наявних природних, фінансових ресурсів і трудового потенціалу, має змогу краще розв'язувати локальні проблеми соціально-економічного розвитку та зайнятості населення.

Реформування економіки та перевід її на ринкові відносини спричинили значне скорочення обсягів промислового виробництва у великих та середніх містах Прикарпаття, вивільнення робочої сили, появи значної кількості безробітних, питома вага яких в Івано-Франківській області сягає до 18 відсотків. Значне падіння обсягів виробництва, фінансова нестабільність, взаємні неплатежі, зростання цін на паливно-енергетичні ресурси, неконкурентноздатність продукції, зниження платоспроможності споживачів, постійні недопоставки сировини, матеріально-технічних ресурсів та комплектуючих виробів змусили, наприклад, промислові підприємства Івано-Франківська зменшити та згорнути випуск продукції, утримувати робочу силу в стані прихованого безробіття, а в багатьох випадках і масово вивільняти. Це призвело до значних втрат робочого часу. Аналіз засвідчує, що протягом 2004 р. умовно кожного дня були відсутні на роботі 20-30 % на багатьох підприємствах Івано-Фран-

ківська, а 10-15% протягом року перебували у відпустці з ініціативи адміністрації підприємств і організацій.

Аналіз досвіду регулювання зайнятості в країнах з досконало розвинутими ринковими відносинами, пізнанням суті і багатогранності цих явищ, об'єктивно підводить до висновку, що основною його ознакою є регіоналізація управління відтворювальними процесами, яка вимагає формування ефективного механізму територіальної самоорганізації системи зайнятості. Розв'язання проблем на макроекономічному рівні може бути ефективним тільки при всебічній підтримці і активному сприянні заходам на мікроекономічному рівні, здатних значно підвищити роль територіальних органів управління у проведенні активної політики зайнятості, виходячи із економічних, соціальних, демографічних, психологічних, етнокультурних і екологічних умов розвитку кожної адміністративно-територіальної і виробничої одиниці.

Економічні реформи, полігоном яких є регіон, в силу істотних територіальних відмінностей у рівнях зайнятості населення, професійно-кваліфікаційних, освітніх, демографічних, етнічних та інших характеристик трудового потенціалу, розвитку виробничої і соціальної інфраструктури - це складний і суперечливий процес. Побудова ринкових відносин неможлива без формування соціально-економічного механізму регулювання трудових відносин, адаптованих до динамізму ринкових умов господарювання. Його формування вимагає пильної уваги до таких важливих факторів формування ефективної зайнятості трудового потенціалу:

- створення ринку кваліфікованої праці;
- попит та пропозиція на ринку праці;
- функціонування ринку праці в системі ринків капіталу, цінних паперів, нерухомості, землі, товарів і послуг;
- інфляційні процеси;
- зростання цін на споживчому ринку;
- подолання суттєвого відставання у рівнях заробітної плати на внутрішньому (національному і регіональних) та зовнішньому ринках праці;
- досягнення рівня оплати праці, який стимулює впровадження нової техніки та технології.

Слід зазначити, що положення Закону України "Про зайнятість населення" а також

доповнення до нього є нині застарілими і неефективними, оскільки реально не захищають права громадян. В реалізації заходів щодо поліпшення зайнятості населення велика роль відводиться службам зайнятості. І хоча Державним центром зайнятості проведено велику роботу по створенню Програми зайнятості населення, в якій знайшли відображення розрахунки, зроблені в обласних центрах зайнятості, все ж слід відмітити, що на місцях регіональні Програми зайнятості населення ще не достатньо обґрунтовані і вимагають визначення рівня і якості трудового потенціалу, від реалізації якого залежить ситуація у сфері зайнятості та на регіональних ринках праці. В 2005 р. за сприянням у працевлаштуванні до Івано-Франківського міського центру зайнятості звернулося 13 070 чоловік. Порівняно з 2001 р. чисельність громадян, які звернулись в службу зайнятості в пошуках роботи збільшилась більш ніж на 4 тис. чоловік. Із загальної чисельності зареєстрованих найбільша кількість громадян припадає на вивільнених з підприємств, установ і організацій (32 відсотки), звільнених за власним бажанням (37 відсотків), випускників навчальних закладів (10 відсотків).

Відомо, що в перехідний період спостерігаються недоліки кількісних і якісних характеристик відкритого ринку праці, що формується. Зараз намітилась чітка тенденція до зменшення попиту на робочу силу, при цьому інтенсивність його неоднакова в різних регіонах і галузях народного господарства. Труднощі з працевлаштуванням пов'язані перш за все з відсутністю реформ і змін у виробництві, повільних темпах приватизації, зміни форм власності, а відповідно і відсутністю оновлення і розширення виробництва та малою потребою в робочій силі.

Аналіз структури попиту в робочій силі в обласному центрі Прикарпаття показує, що протягом 2005 р. найбільшим попитом на ринку праці користувались професії будівельного профілю, і, зокрема, муляри, маляри, електрогазозварювальники, електромонтери, слюсарі різних профілей, столяри, а серед спеціалістів - бухгалтери, медсестри, інженери, технологи. В той же час пропозиція робочої сили передбачала наступні робітничі професії: продавці промислових і продовольчих товарів, кухарів, збираль-

ників мікросхем, операторів ЕОМ, вишвиальниць, водіїв, а серед спеціалістів пропозиція була в інженерах різних профілів, конструкторів, технологів, механіків, енергетиків, техніків-технологів, товарознавців, секретарів-референтів, вчителів, економістів. Таким чином, аналіз попиту і пропозиції робочої сили свідчить про те, що загальна потреба у робочій силі невідповідає задоволенню її пропозицій, а також має місце невідповідність вільних робочих місць і вакантних посад професійно-кваліфікаційного стану громадян, які потребують працевлаштування.

Аналізуючи структуру безробітних слід зазначити, що станом на 01.01.2006 р. серед безробітних в Івано-Франківську 72 відсотки склали жінки, 38 відсотків – інженерно-технічні працівники і службовці, 34 відсотки – особи, які вивільнені з галузей господарського комплексу, та 41 відсоток – громадяни, які не можуть на рівних конкурувати на ринку праці і потребують додаткового соціального захисту. За освітнім рівнем серед безробітних переважають особи з вищою освітою (55 відсотків), за віковим складом – більше половини безробітних – це особи у віці від 30 до 50 років, 28 відсотків – молодь у віці до 25 років.

IV. Висновки. Розмежування повноважень між центральними і регіональними органами державної влади і місцевого самоврядування, що здійснюються в нашій країні, в першу чергу має сформувати реальні умови для зміцнення регіональної ланки управління, що підтверджується і досвідом економічно високорозвинених країн. Становлення та розвиток регіонального ринку праці, територіальне регулювання трудових відносин в умовах адаптації економіки до ринкових методів стає не просто можли-

вістю, але й об'єктивною необхідністю. В основу економічних відносин на різних конкретно визначених рівнях управління повинні бути покладені принципи ділового партнерства, співробітництва, економічний раціоналізм, взаємна вигода, врахування інтересів. Це докорінно змінює логіку системи управління, дієвість якої в територіальному управлінні є дуже актуальною.

Здійсненню цих перетворень має сприяти активна державна соціальна політика забезпечення працездатних громадян роботою у відповідності до їх освітнього, професійного і кваліфікаційного рівня.

1. Україна у цифрах 2005. Статистичний довідник / За ред. Осаулєнка О.Г. Державний комітет статистики України. К.: Консультант, 2006. – 248 с.

2. Бандур С.І., Кучиська О.О. Сучасні тенденції та перспективи розвитку сільського ринку праці України: проблеми та шляхи вирішення. / Вісник Прикарпатського університету. Серія Економіка. № 3 ст. 125–130.

3. Долішній М.І., Злупко С.М. та ін. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. — Київ: Наукова думка, 1994.

4. Зацько Ю.М. Трудовий потенціал Західного регіону та його відтворення // Проблеми соціально-економічного розвитку Західного регіону України. — ІС.: ІСДО, 1993. — 104 с.

5. Пітюлич М. Формування економічного механізму регулювання зайнятості в умовах становлення ринкових відносин. Львів: Карпати, 1994. — 177 с.

6. Тітова Н.А. Трудовий потенціал і його реалізація на регіональних ринках праці. Інститут економіки НАН України. К., 1994. — 238 с.

In the article the theoretical aspects of regional labour-market development in the condition of reformation economy are considered. The features of labour-market development and employment of population in Ivano-Frankivsk are reflected, analyzed the types of mobility conduct, that creates the terms of recreation labour potential, form the environment of the realized choice of profession, place of labour.

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті розкрито сучасну демографічну ситуацію, що склалася в цілому в Україні та в її регіонах, зокрема. Досліджено особливості народжуваності, смертності, шлюбно-сімейні відносини, міграційні процеси та їх вплив на трудовий потенціал України.

Ключові слова: деморозвиток, демографічна ситуація, відтворення та здоров'я населення, демографічні проблеми, міграція, робоча сила, трудовий потенціал, депопуляція.

I. Вступ. Трансформація соціально-економічної системи в Україні, протягом всього періоду здобуття нею державної незалежності, а така глибока демографічна криза, в якій перебуває Україна, вимагає всебічного аналізу і розробки глибоких наукових засад удосконалення як в цілому соціальної політики, так і демографічної політики, зокрема.

З розбудовою суверенної України підвищується інтерес до різних аспектів формування її трудового потенціалу як сукупності демографічних і соціальних характеристик та якостей працездатного населення. Основними блоками демографічної підсистеми трудового потенціалу є демографічне відтворення, стан життєвих потенціалів дієздатного населення, стан здоров'я різних категорій та вікових груп населення. Саме тому неабияку роль у вивченні передумов відтворення та використання трудового потенціалу, у тому числі і в регіональному розрізі, відіграють як загальнодемографічні, так і медико-демографічні дослідження [1, 84].

Аналіз соціально-демографічної ситуації в Україні за останні 15 років показує наявність значних деформацій у розвитку її народонаселення: розбалансованість статевовікової структури, подальше зменшення сільського населення у більшості регіонів, зниження народжуваності та природного приросту і як результат – природний убуток населення. Зберігається розрив у тривалості життя чоловіків та жінок. Все менш стабільною стає сім'я як один із найголовніших осередків суспільства. Збільшується концентрація населення у великих міських центрах,

причому з числа не тільки сільського населення, а й жителів малих міст. Хронічного характеру набула маятникова міграція населення. І нарешті, зростає кількість областей зі стійкою депопуляцією населення.

Проблеми та перспективи демографічного розвитку України є предметом підвищеної уваги багатьох вітчизняних економістів-демографів. Слід відмітити роботи С.І. Бандура, Д.П. Богині, В.І. Герасимчука, М.І. Долішнього, С.М. Злупка, Т.А. Заяць, Е.М. Лібанової, В.М. Петюха, С.І. Пирожкова, М.Д. Романюка, О.В. Стефанишин, В.С. Стещенко, О.У. Хомри та ряду інших. Аналіз наукових досягнень щодо даної проблеми свідчить, що українськими вченими створено підґрунтя для її подальшого вивчення та усунення негативних наслідків.

II. Постановка завдання. Важливим завданням, яке стоїть перед нашою державою, є демоекономічна ситуація, що склалася. Глибока криза, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства України, має такі демографічні наслідки, які ще довго будуть відбиватися не лише на її демографічному, але і соціально-економічному розвитку.

Від кризового стану суспільства терплять в першу чергу діти. Адже з катастрофічним зниженням рівня життя більшості населення практично вичерпались можливості “віддавати все краще дітям”. Особливу тривогу викликає та обставина, що останніми роками проблема не тільки поліпшення здоров'я, але і його елементарного збереження, значно загострилася. Відновила тенденція до підвищення смертності, а значить до зниження середньої очікуваної тривалості життя. Ці та інші проблеми свідчать, що назріла нагальна необхідність впровадження комплексу заходів, які б могли запобігти зростаючому погіршенню демографічної ситуації, адже вихід з демографічної кризи буде набагато важчим, ніж з економічної.

III. Результати. Інтенсивне відтворення економіки України, інтеграція до світового простору, спрямування до її визнання економічно розвиненими країнами як повноцінного суб'єкта глобалізації уможливорюєть-

ся завдяки розширеному розвитку людського капіталу, основну роль в якому відіграє трудовий потенціал.

Поза сумнівом, джерелом формування трудового потенціалу є працездатне населення різних категорій, а кількість, якість та склад населення є його першоосовою.

Ще у 90-х роках Україна приєдналася до тих країн, в яких спостерігається невпинне зменшення кількості населення. Демографічна ситуація в Україні, що набула останніми роками стану гострої демографічної кризи, має такі характерні тенденції:

- зменшення чисельності населення з 49,3 млн. осіб (станом на 01.01.2001) до 47,1 млн. осіб (станом на 01.01.2005);
- погіршення вікової структури населення, тобто його старіння, яке призводить до збільшення демографічного і економічного навантаження на 1 особу працездатного віку [9,138];
- погіршення стану здоров'я населення (зокрема здоров'я дітей) через несприятливі екологічні та економічні фактори;
- нестійкі шлюбно-сімейні відносини, котрі можуть впливати на майбутню якість трудового потенціалу;
- міграційні процеси в пошуках місця роботи (як за кордон, так і з сільської місцевості у великі міста).

Кризовий соціально-економічний стан не міг не вплинути на дітородну поведінку населення як по всій Україні, так і в регіонах зокрема. Молоді сім'ї живуть із почуттям невпевненості у завтрашньому дні, із соціально-психологічним дискомфортом внаслідок труднощів адаптації сім'ї до нових соціально-економічних умов. Хоча існує думка, що саме відкладання народження дітей і мінімальне задоволення потреби сім'ї в дітях можна розглядати як зростаючу відповідальність сучасних молодих людей за свою долю і долю своїх дітей, а також бажання повнішої самореалізації в житті [4,56]. Та все ж таки важке економічне становище в обох випадках дає про себе знати.

Різкий спад народжуваності, починаючи з 90-х років, за прогнозами з часом приведе до абсолютного і відносного скорочення осіб працездатного віку. Мало чисельне поповнення працездатного населення за рахунок підростаючого покоління не збалансує чисельніший вихід з нього пенсіонерів, що де-

далі збільшуватиме демографічне і економічне навантаження на працюючих.

Кількість дітей за останнє десятиліття у віковій структурі населення неухильно зменшується: на початок 1990р. – 657,2 тис. до 408,6 тис. у 2003 р., загальний коефіцієнт народжуваності на цей період від 12,7 до 8,5 у розрахунку на 1000 осіб [7,336].

Для оцінки постаріння населення використовується кілька шкал. Одна з них, шкала ООН, визначає, що в країні, де особи у віці 65 років і старіші становлять 7 % від загальної чисельності, таке населення вважається старим. В Україні ця частка сягає 13,8 %.

Сучасне соціально-економічне становище переважної більшості населення України негативно впливає на його фізичне і психічне здоров'я. Реформування галузі охорони здоров'я не дало бажаних і очікуваних результатів, а сама система охорони здоров'я залишається в процесі стагнації через недостатнє фінансування медичних закладів, застарілу апаратура, низьку заробітну плату медпрацівників та й взагалі апатичне ставлення через вище наведені причини до своєї роботи. Стрімке і значне подорожчання медпрепаратів (ліків) та медпослуг, навіть у державних закладах охорони здоров'я ускладнює, а інколи і унеможливорює якісне і своєчасне надання медичної допомоги. Рівень смертності в Україні все ще залишається досить високим. Для відновлення здоров'я нації потрібно чимало зусиль і часу.

Якщо ж до складної ситуації у сфері охорони здоров'я додати ще й негативний вплив радіоактивного та хімічного забруднення на наше населення, то виникає надскладна проблема, яка вимагає якнайшвидшого розв'язання. І лише після цього можна чекати на часткове позитивне вирішення демографічної проблеми в Україні.

Зокрема, пряма та опосередкована дія економічних чинників сприяє підвищенню рівня смертності, зменшення тривалості життя в середньому на 10 років, зниження репродуктивної функції як жінок, так і чоловіків: на 100 жінок 20 є безплідними, 25 не можуть виносити дитину протягом всього терміну вагітності, а 30 з них народжувати без ускладнень; серед чоловіків рівень безплідності зріс удвічі. Цей показник є незмінним у країні залежно від районів порівняної екологічної безпеки [3,33].

Діти – це “квіти нації”, її майбутнє. Проте на сучасному етапі розвитку нашої держави недостатня увага приділяється їхньому здоров'ю. Знову ж таки на це впливає фінансова незабезпеченість сімей з дітьми, недофінансування дитячих медичних закладів, санаторіїв, профілакторіїв, складна економічна ситуація тощо [5, 36].

Нестійкі шлюбно-сімейні зв'язки негативно впливають на майбутню якість трудового потенціалу. Матеріальна неввладованість молоді, низький рівень життя зумовлюють відкладання шлюбів чи їх реєстрацію та народження дітей. Несприятлива загальна шлюбно-сімейна ситуація пов'язана також і з мотивами виживання та пристосування до існуючої системи соціального захисту материнства і дитинства, отримання житла тощо. З таких міркувань значна частина подружніх пар, створюючи сім'ю, не реєструє шлюб. В Україні і досі простежується тенденція падіння показника шлюбності, яка виникла в 90-ті роки ХХ ст. Так, у 2003 році було зареєстровано 371,0 тис. шлюбів, що становило 76,8 % порівняно з 1990 роком (482,8 тис.) [9,373].

Демографічний фактор тісно пов'язаний із міграційними процесами.

Трудова міграція — своєрідна форма самоорганізації суспільства, його реакція на несприятливі економічні умови, які її зумовлюють. Якщо внаслідок переїзду працівників підвищується їх продуктивність праці, міграція призводить до збільшення ефективності виробництва, що має значні наслідки: для мігрантів – підвищення заробітної плати, для країн-донорів – грошові перекази, а для країн-реципієнтів – скорочення затрат виробництва.

Однак українській міграції властиві переважно негативні результати — вплив висококваліфікованих людських ресурсів, погіршення демографічної ситуації, зниження людського і трудового потенціалу країни, перехід від легальної до нелегальної міграції, недосконалість нашого міграційного законодавства, часта дискримінація наших громадян під час роботи за кордоном тощо.

Процес глобалізації охопив ринок кваліфікованої робочої сили, зараз інтелектуальний потенціал країни часто-густо використовується на користь інших держав.

Нині за кордоном нелегально перебувають на заробітках від 2 до 5 млн. громадян України. Сучасна еміграція населення призводить до інтенсивного “вимивання” з країни молоді з країни (60 % мігрантів у віці до 30 років), що різко погіршує демографічну ситуацію в державі [8,84].

Теоретично міграційні процеси мали б сприяти підвищенню кваліфікації працівників, проте працюючи переважно на некваліфікованих роботах, вони втрачають свою кваліфікацію, що в результаті погіршує людський і трудовий потенціал країни.

На сьогоднішній день із українських сіл емігрує в пошуках роботи 90 % осіб працездатного віку (52 % – чоловіки і 48 % – жінки), що зумовлює зростання демографічного навантаження на працюючих [6,8].

IV. Висновки. Дослідження тих чи інших аспектів формування та функціонування трудового потенціалу показують, що він в Україні протягом останніх десятиліть зазнав відчутних втрат. А саме йдеться про суттєве погіршення стану здоров'я населення, наслідком чого виступають зростання його смертності та захворюваності. Мають місце і втрати інтелектуальної компоненти трудового потенціалу, причому пов'язані вони, перш за все, не з демографічною кризою, а з труднощами трансформаційного періоду.

Розглянуті вище деякі особливості сучасного демоекономічного розвитку України переконливо свідчать про необхідність здійснення такої демографічної політики, коли б її важелі набули виразного соціально-економічного характеру.

1. Злупко С.М., Радецький Й.І. Людський потенціал, зайнятість і соціальний захист населення в Україні: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 192 с.

2. Бажан І.І. Трудовий потенціал України: формування та використання: Монографія. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. – 144 с.

3. Зуб Л.В. Вплив статеві-вікової структури на формування працересурсного потенціалу регіону. // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці. мат-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 13 – 14 травня 2004 року.). – Тернопіль: Економічна думка. – с. 33–34.

4. Левчук Н.М. Кризова демографічна ситуація в Україні. – Економіка України в перехідний період: 36. наук. праць. / НАН України, Ін-т економіки. Редкол.: Л.К. Безчасний (відп. ред.) та ін. – Київ, 2000. – 103 с.

5. Лібанова Е.М., Макарова О.В., Позняк О.В., Шевчук П.С., Шишкін В.С. Демографічні перспективи України: 2000 – 2025 роки. – Зайнятість та ринок праці.

Міжвідомчий науковий збірник. Випуск 11. – Київ, 2000. – 176с.

6. Пирожков С.І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. – Демографія та соціальна економіка, № 1 – 2, 2004. – с. 5 – 20.

7. Статистичний щорічник України за 2004 рік. – К.: Консультант, 2005.

8. Стефанішин О.В. Людський потенціал економіки України: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.

9. Турапський Ю.П. Підвищення конкурентноздатності та стимулювання трудової активності населення у Львівській області. – Зайнятість та ринок праці. Міжвідомчий науковий збірник. Випуск 9. – Київ, 1999. – 250 с.

In the article the modern demographic situation in Ukraine considered. It exposes the essence and specifics of the birth – rate, mortality, migrational labour movement and their influence for the labour potential.

Ціжма Ю.І.

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙ НА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

У статті висвітлено структурну трансформацію зайнятості на сучасному етапі розвитку економіки України, показано особливості впливу інновацій в народногосподарський комплекс країни на зміни в структурі зайнятості населення.

Ключові слова: зайнятість, структурні зрушення в зайнятості, системні та глобальні структурні зміни в зайнятості, трансформація зайнятості, структурна перебудова, інновації, організаційно-інноваційні структури, регулювання інновацій.

I. Вступ. Сьогодні перед Україною, що залишила позаду п'ятнадцятирічний період складних трансформаційних змін в економіці та зайнятості населення, постає необхідність розв'язання нових завдань, які б не тільки обумовили долю здобутків сьогодення, а й перспективу розвитку на наступні десятиріччя, що спроможні зробити структурні зрушення в зайнятості населення крізь призму інновацій.

Тривала історична практика доводить, що зростання економіки в жодній країні не відбувається без інновацій – основи трансформаційного процесу. Тому на даному етапі розвитку національної економіки України настав час структурних перетворень в зайнятості населення за допомогою інноваційних процесів, оскільки зайнятість – це передумова розвитку та добробуту суспільства.

Але трансформаційні перетворення у країнах Східної Європи не в змозі надати Україні надійні практичні рекомендації із проведення ринкової трансформації структури зайнятості на основі інноваційних процесів. Тому потрібно розробити систему

змін, яка б підходила до українських реалій економіки і максимізувала можливості трансформаційних перетворень.

Структурна трансформація зайнятості населення – один з найменш вивчених аспектів проблеми зайнятості в нашій державі, тому потребує детальнішого вивчення.

Питанню структурної трансформації зайнятості на основі інновацій в економіку присвячено багато публікацій вітчизняних вчених таких як Бандур С.І. [1], Заяць Т.А., Вовканич С., Цапок С. [2], Єрохін С.А. [3], Ілляшенко С.М. [4], Копосов Г., Шарко М. [5], Лапко О. [6], Ушенко Н. [7], та ін.. Водночас ретельне опрацювання вітчизняних джерел переконує, що всі без винятку складові частини даної проблеми не є дослідженні, а існуючі мають простір для подальшого глибокого дослідження.

II. Постановка завдання. Метою даної статті є висвітлення впливу інновацій на структурну трансформацію зайнятості населення, а також обґрунтування основоположних детермінант та пошук нових для формування цілісної наукової концепції структурної трансформації зайнятості.

III. Результати. Основними завданнями розвитку економіки України в найближчий час є трансформація моделі економічного зростання (перехід до інноваційного розвитку) і зміна характеру розвитку з мобілізаційного на революційний з врахуванням глобальних змін на міжнародному ринку. Значення такої трансформації визначається переліком проблем, що вирішуються за допомогою інновацій [6,24].

Інноваційний розвиток – це трансформація нових знань у високі життєві стандарти [1,429].

Інноваційний шлях розвитку у найближчій і довгостроковій перспективі стає вирішальною умовою сталого розвитку сучасних економічних систем. Ефективність функціонування економічної системи в цілому залежить від людини та її інтелекту, знання, досвіду і здібностей до праці.

Інноваційний процес поєднує науку, техніку, управління, економіку, підприємництво, а отже, є основою для диверсифікації економічної діяльності [1,430].

Сучасні інноваційні тенденції у сфері зайнятості населення України породжують принципові зміни як у пропорціях виробництва, так і реструктуризацію зайнятості відповідно до основних напрямів інноваційної політики, крім того створюється певний резерв робочої сили [1, 431].

Загальні структурні зміни в зайнятості при трансформації за допомогою інновацій потрібно розмежовувати на внутрішні структурні зміни (зміни на рівні підприємства); системні структурні зміни (зміни на регіональному рівні, які б переходили на загальнодержавний рівень) та глобальні структурні зміни (зміни на рівні глобальних процесів).

Внутрішні інноваційні структурні зміни в зайнятості населення залежать від вдалого функціонування підприємства – основної структурної одиниці народногосподарського комплексу держави. Економічна діяльність підприємства спрямована на створення і впровадження нових розробок з метою отримання більш високих доходів, порівняно з тими, які забезпечували розробки до впровадження інновацій [5,19].

Досягнення такого доходу забезпечується економією всіх ресурсів одночасно, в тому числі і зниженням витрат суспільної праці, що створює структурне безробіття з одночасним досягненням високого рівня якості продукції (в короткостроковому періоді). Щоб зменшити ризики вивільнення працюючих на підприємстві, яке впроваджує інновації, деякі підприємства здійснюють відразу декілька видів інноваційної діяльності, з одночасним донавчанням своїх працівників до потрібної кваліфікації.

Покращення дохідності підприємства в довгостроковому періоді передбачає необхідність покращення науково-технічного потенціалу, ефективність використання технологій, розширення виробництва через

впровадження нових ліній продукції та розширення вже існуючих, що призводить до збільшення зайнятості населення і зменшення структурного безробіття.

Внутрішні інноваційні структурні зміни в зайнятості населення також відбуваються через призму ринкових змін. Слід зауважити, зміни відбуваються в інфраструктурі підприємств, що накладається на колишню інфраструктуру (маркетингові служби, відділи зовнішньої діяльності, охорони, юридичних відділів і соціальних служб на підприємстві тощо), а це дозволяє збільшити число працюючих на підприємстві.

Отже, узагальнюючи, ми можемо зробити висновки, що в короткостроковому періоді інновації викликають структурне безробіття, ризик виникнення якого можна зменшити, а в довгостроковому періоді спостерігаються тільки позитивні зміни в зайнятості населення. Відмова від інновацій на рівні підприємства веде до зниження його рентабельності.

Системні структурні зміни зайнятості в інноваціях відбуваються за допомогою виникнення нових організаційно-інноваційних структур та державного регулювання інновацій.

Виникнення нових організаційно-інноваційних структур передбачає такі складові: науково-дослідні, проектно-конструкторські, дослідно-експериментальні організації, які працюють за профілем базової діяльності інноваційних структур; виробничі підприємства, які реалізують результати науково-дослідних розробок і винаходів; служби менеджменту, маркетингу, реклами; установи науково-технічної експертизи, юридичного захисту інтелектуальної власності; заклади освіти і підготовки кадрів, які спеціалізуються на підготовці кадрів і підвищенні кваліфікації спеціалістів з базових спеціальностей інноваційних структур; лізингові, та ін. При класифікації інноваційних структур можна виділити такі їх види: парки (технопарки, інноваційні, рекреаційні, наукові парки тощо); інкубатори (інноваційні, інкубаторії інноваційного бізнесу тощо); центри (технологічні, інноваційні, територіальні тощо); поліси (технополіси, курортполіси, рекреаційні зони, адміністративні райони інтенсивного науково-технічного розвитку тощо); фонди (державні, регіональні, місцеві, галузеві, приватні інноваційні, тощо) [7,36].

Кадрове забезпечення інноваційної діяльності таких структур передбачає висококваліфікованих спеціалістів, які могли б організувати і працювати в таких структурах, "збільшення піднесення культурно – технічного та науково – технічного рівня працівників"[2,23] через зростання витрат в сфері освіти, підвищення зайнятості населення, а також слід відзначити, що на кожному етапі трансформації економіки за допомогою інновацій починає зменшуватися кількість робочої сили в домінуючій сфері при одночасному зростанні її в сферах, які стають панівними в подальшому, що призводить до зміни в структурі зайнятості на користь організаційно інноваційних структур. Саме здійснювані інституціональні інновації визначають майбутню структуру економіки та зайнятості населення [3,236].

Регулювання інновацій передбачає державне і регіональне регулювання інновацій.

Регіональне регулювання інновацій передбачає піднесення інноваційного потенціалу регіону; фінансову, матеріально-технічну, організаційно-методичну підтримку господарських суб'єктів; залучення вітчизняних та іноземних інвестицій і кредитів. Суттєвим є також сприяння інноваційній діяльності підприємницьких структур, стимулювання розробки і виробництва нових видів продукції, освоєння прогресивних технологій, патентів, ноу-хау, участь у створенні ринкової інфраструктури, що забезпечує господарським суб'єктам сприятливі умови.[7,39]

Такі методи регіонального регулювання інновацій повинні сприяти перш за все приведенню в відповідність структуру випуску фахівців з вищою освітою структурі попиту на них та покращенню регіональної структури зайнятості і збільшенню зайнятості загалом.

Державне регулювання інновацій повинно передбачати розробку стратегії сталого інноваційного розвитку держави і механізму її забезпечення кадрами перш за все через Державну службу зайнятості, до якої входять також навчальні заклади професійної підготовки незайнятого населення, інформаційно-обчислювальні центри, центри реабілітації населення, підприємства, установи та організації, підпорядковані службі зайнятості, що дасть кваліфікованих фахівців інноваційним підприємствам потрібного профілю і зменшуватиме структурне безробіття.

Глобальні структурні зміни в інноваціях трактуються як комплекс умов, які формують сприятливе середовище в країні.

Висока вартість інтелектуальної продукції в світі та обмежені фінансові можливості вітчизняних підприємств не сприяють технічному оновленню застарілих виробництв, яким притаманне динамічне зростання і розширення присутності на внутрішньому і зовнішньому ринках шляхом використання іноземних технологій і ліцензій. Інновації, що будуть в найближчій перспективі визначати конкурентоспроможність товарів та послуг на високому технологічному світовому ринку, повинні забезпечити надійне місце в системі міжнародного розподілу праці [9,22].

Негативними є міграційні настрої, пов'язані перш за все з недостатнім рівнем професійної самореалізації та оплати праці за умов трансформації всієї системи соціальних та економічних відносин сприяють відтоку "умів" з країни, котрі забезпечують її інноваційний розвиток [2,25].

IV. Висновки. Загальні структурні зміни в зайнятості населення при трансформації за допомогою інновацій потрібно розмежовувати на внутрішні структурні зміни; системні структурні зміни та глобальні структурні зміни. Інновації в короткостроковому періоді призводять до виникнення структурного безробіття, а в довгостроковому періоді спостерігаються виключно позитивні зміни в зайнятості населення та покращення економічної, соціальної та демографічної ситуації.

Сьогодні в Україні державні витрати на інноваційні дослідження становлять всього 0,4 % ВВП при пороговому з погляду економічної безпеки країни значення цього показника 2 %, а у розвинутих країнах, наприклад, у США, державні витрати на науку сягають 3 % ВВП.

1. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, В.І. Куценко, та ін. За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і переробл. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.

2. Вовканич С., Цапко С. Демографічний чинник у системі розбудови інноваційного суспільства: загальноукраїнський і регіональний виміри. Регіональна економіка, 2004, № 1.

3. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / Наукова монографія / – К.: Видавництво "Світ знань", 2002. – 528 с.

4. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи : Навчальний посібник – Суми: ВТД "Університетська книга", 2003. – 278с.

5. Копосов Г., Шарко М. Сучасні проблеми функціонування й детермінанти інноваційного механізму регіонального розвитку. – Регіональна економіка, 2005, № 1.

6. Лапко О. Економіка інновацій : Навч. посібник. – Івано-Франківськ, ІФДТУНГ, 1999.

7. Стещенко Д.М. Інноваційні форми регіонального розвитку: Навчальний посібник – К.: Вища школа.: 2002. – 254с. іл..

8. Ушенко Н. Інноваційна модель менеджменту зайнятості. – Україна: аспекти праці, 2003, № 8.

9. Цигилик І.І. Економіка та організація інноваційної діяльності: Навчальний посібник – Івано – Франківськ. Інститут менеджменту і економіки, 2001. – 148с.

In this article the view of the actuality of structure transformation of employment representatives across the innovation model of the development. The universal structure changes differentiate in the employment with the help of the innovation for some components.

Розділ 4. ФІНАНСИ. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

Петруня Ю.Є.

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У КОНТЕКСТІ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Розглядається вплив інтернаціоналізації фондового ринку на інвестиційні умови соціально-економічного розвитку регіону. Визначено можливі переваги інтеграції національних фондових ринків в міжнародні ринки капіталів, а також можливі негативні наслідки цих процесів на різних економічних рівнях.

Соціально-економічний розвиток регіону вирішальним чином залежить від його здатності залучати інвестиційні ресурси. Інвестиції, які надходять у регіон, обертаються новими робочими місцями, доходами домашніх господарств, підприємств, місцевих бюджетів. Крім того, залежно від того, хто і як інвестує, наслідками інвестиційних процесів можуть бути поява нових технологій, сучасного досвіду, в тому числі управлінського, кваліфікаційний розвиток трудових ресурсів регіону.

В системі залучення інвестиційних ресурсів суттєву роль відіграє фондовий ринок, насамперед, такі його інструменти як акції та облігації. Взагалі функціями цього ринку є: інвестиційна, розподільча, індикативна. Фондовий ринок є, в цілому, важливою складовою економіки – впливає на економічні процеси на всіх рівнях, в тому числі регіональному. При цьому важливо бачити, що потенціал, розвиток фондового ринку створюють не тільки шанси, але й ризики. Це необхідно враховувати в інвестиційному менеджменті на будь-якому рівні.

Подібно до того, як рух товарів, ресурсів та інших цінностей не замикається в рамках національної економіки, так і капітал, інвестиції переміщуються з однієї країни в іншу. Причому ці процеси міжнародного руху капіталів носять активний, зростаючий характер (наприклад, за останні 25 років прямі закордонні інвестиції в масштабах усієї світової економіки збільшилися в 5 разів). Тенденція – очевидна, інвестиційна діяльність усе більш інтернаціоналізується, і через неї пролягає напевно основна лінія інтеграційних

процесів у світовій економіці. Зближення, переплетіння і навіть злиття фондових ринків різних країн можна розглядати як один з основних напрямків посилення цілісності світу, взаємопов'язаності його значних територіальних частин та суб'єктів, одним із проявів глобалізації в економічній сфері.

Інтернаціоналізація фондового ринку має як свою плюси, так і мінуси (проблемні моменти). Дуже актуальним є питання оцінки можливих наслідків цих процесів – для підприємств країни, для регіонів та економіки країни в цілому. Визначення як можливих переваг інтернаціоналізації фондового ринку, так і можливих загроз є метою цієї статті.

До *можливих переваг* відзначеної інтеграції можна віднести:

1. В результаті інтеграційних процесів відбувається розширення *місткості фондового ринку* – одного з ключових факторів інвестиційного розвитку. До числа його учасників приєднуються нові суб'єкти – покупці і продавці фондових інструментів (акцій, облігацій та інших). Нові покупці – це нові інвестори, нові постачальники капіталу в регіон та економіку країни в цілому. Це важливо для будь-якої економіки, але особливо для тих країн, де відчуваються обмежені можливості внутрішніх інвесторів (зокрема, для України). Для підприємств – суб'єктів попиту на інвестиційні ресурси – розширення місткості фондового ринку покращує умови залучення інвестиційних коштів через систему емісій цінних паперів за рахунок збільшення інвестиційних ресурсів ринку та розвитку конкуренції (в даному випадку серед інвесторів). Для регіону – покращення умов запозичення коштів.

2. В інвесторів розширюються *можливості вибору* фондових інструментів. Це важливо принаймні з двох позицій:

а) створюється більш сприятлива ситуація, виникають додаткові шанси для одержання інвестором більш високого доходу від

інвестування в цінні папери. Інтеграція сприяє розширенню структури тих фондових інструментів, що представлені в системі торгівлі цінними паперами. Це розширює можливості. Наприклад, для закордонного інвестора, який одержав доступ до акцій українських підприємств, відкриваються можливості придбання акцій, що мають суттєвий потенціал зростання ринкової вартості;

б) створюються можливості для зменшення загального ризику інвестування в цінні папери – за рахунок розширення вибору об'єктів інвестування, за рахунок розширення доступу до тих цінних паперів, що, зокрема, мають тривалу позитивну ринкову репутацію. Таким чином, у даному випадку інтеграція може розглядатися як засіб зменшення географічного ризику інвестування.

Ці позиції очевидно є насамперед важливими для спеціалізованих підприємств-інвесторів. В той же час неспеціалізовані підприємства можуть шляхом придбання акцій, емітенти яких представляють інші територіальні юрисдикції, розширювати свій бізнес за рахунок інвестиційної зовнішньоекономічної експансії. Такий шлях розвитку може бути достатньо привабливим: він надає можливості як поступового придбання пакетів акцій цікавого підприємства, так і одночасного придбання контрольного пакету акцій (залежно від ситуації).

3. Інтеграційні процеси у фондовій сфері можуть сприяти *активізації торгівлі* цінними паперами, зробити більш динамічним, більш ліквідним фондовий ринок країни. Чим більше учасників ринку, чим більше діє на ньому професійних операторів (торговців цінними паперами, інвестиційних компаній та фондів), тим ефективніший такий ринок. Вторинний ринок завжди підтримує первинний. Рівень ліквідності визначає саме вторинний ринок. Чим краще організований вторинний ринок, тим продуктивніше виявляє себе первинний ринок – насамперед як джерело інвестиційних ресурсів.

Для української економіки активізація фондового ринку є дуже важливою проблемою. Незважаючи на те, що кількість національних емітентів акцій в Україні становить приблизно 35 тис., реально існує більш-менш стабільний ринок акцій, напевно, не більше ніж 50 емітентів. Цей фактор для підприємств з локальною сферою діяльності не є достат-

ньо важливим. Для підприємств з широкою сферою діяльності – це фактор мобільності змін у структурі їх активів, це гнучкість їх інвестиційних можливостей. Активи, які знаходяться в розпорядженні підприємств, не можуть бути статичними. Будь-який бізнес чи ринок є динамічним. Один із факторів конкурентоспроможності підприємства – здатність до відносно оперативного маневрування активами. Ліквідний фондовий ринок є передумовою такої мобільності по відношенню до тих активів підприємства, які мають форму фондових інструментів.

4. Інтеграційні процеси дозволяють розширювати доступ до найсучасніших *фондових технологій*. Вони базуються на широкому використанні сучасних інформаційних технологій, забезпечують, як правило, більш динамічне проходження угод із цінними паперами, сприятливо позначаються на розмірах трансакційних витрат, інтенсивності торгівлі цінними паперами. Це важливо, тому що до цього часу в Україні є проблеми щодо ефективності як технічної, так і юридичної інфраструктури фондового ринку. Чим більш зручною з технічної точки зору, чим більш дієвою з юридичної точки зору буде побудована інфраструктура фондового ринку, тим більше в принципі інвесторів вийде на цей ринок. Кількість інвесторів, їх інвестиційні можливості – фактори, що впливають на масштаби, швидкість та вартість залучення інвестиційних коштів через фондовий ринок.

5. Інтернаціоналізація фондових процесів може сприяти поширенню ефективних *корпоративних правил, традицій, форм взаємодії інвесторів* у рамках корпоративних підприємств. Зрозуміло, що для кожної країни характерними є свої нюанси щодо організації корпоративного управління. Проте серед них можуть бути і такі, що знижують ефективність корпоративного управління, довіру інвесторів до фондового ринку, його інструментів. Насамперед це стосується молодих фондових ринків. Так, в Україні поширеним явищем є дискримінація міноритаріїв, нерідко досить гострих форм набувають міжакціонерні конфлікти. До них досить часто залучаються й трудові колективи (серед гучних прикладів – ВАТ “Нікопольський завод феросплавів”). Ці, а також інші проблемні “національні особливості”, мо-

жуть поступово зникати внаслідок привнесення в країну таких світових норм та традицій корпоративного співробітництва, які спрямовані на його ефективність.

Довіра та співробітництво є ключовими складовими поширеного в західній науці поняття *соціального капіталу*. Спеціалісти відзначають, що накопичення соціального капіталу має набагато більше значення для майбутнього суспільства у порівнянні з накопиченням фізичного капіталу, а втрата соціального капіталу може мати просто катастрофічні суспільні наслідки. Можливо, жодна інша форма інвестування не може зрівнятися за значенням фактору довіри та співробітництва з інвестуванням через придбання акцій. Тому, якщо разом із входженням до складу акціонерів українських підприємств порядних іноземних інвесторів прийде новий дух співробітництва інвесторів, то це вплине на формування більш привабливого інвестиційного іміджу країни, її регіонів та тих підприємств, які їх представляють.

Таким чином, існує цілий ряд позитивних наслідків, що можуть виявитися в процесі інтеграції фондових ринків. Звісно, ступінь їхнього реального значення для підприємств та економіки в цілому буде змінюватися залежно від того, для якої конкретно країни вони будуть розглядатися.

Разом із тим, інтеграційні процеси в інвестиційній фондовій діяльності можуть супроводжуватися появою деяких *проблемних моментів*, а саме:

1. Досягнення інтеграційної активності певного рівня формує досить високий *ступінь залежності* національного фондового ринку, економіки країни в цілому, підприємств від світової фінансової кон'юнктури. Масштабні фінансові кризи починаються з певних регіонів – це «епіцентри» криз, місця найбільших економічних втрат. Вторинні кризові «хвилі» більшою мірою завдають втрат тим суб'єктам і економікам, що найбільш інтегровані і найбільш взаємопов'язані. При цьому територіальна наближеність не завжди є головним фактором. Так, Китай знаходився територіально дуже близько до «епіцентру» світової фінансової кризи 1998–1999 рр. Але ця криза практично не торкнулася його економіки – зокрема, через особливості побудови фінансово-інвестицій-

ної сфери економіки країни. Практично не позначилася ця криза і на фондовому ринку України – також внаслідок його слабкої інтегрованості у відповідну світову систему.

В літературі представлені результати розрахунків щодо коефіцієнтів кореляції між рухом основних американських фондових індексів та українським індексом ПФТС (його можна вважати основним в Україні, частка ПФТС в організованій торгівлі цінними паперами складає майже 90% [1]): відзначається відповідна позитивна і висока кореляційна залежність. Наприклад, по NASDAQ Composite – 90,69%, по Dow Jones Composite Index – 88,86%. При цьому робиться висновок, що «висока позитивна кореляційна залежність вказує на прямий вплив подій, що відбуваються на американському ринку, на вітчизняний» [2]. Проте, напевно, ступінь реальної залежності українського фондового ринку від американського є все ж таки досить незначною, тому що відсутні об'єктивні передумови для такої залежності. Хоча в цілому спеціалісти відзначають високу кореляційну залежність між американськими ринковими індексами та практично всіма національними фондовими індексами (зазначимо, що частка американського ринку в світовій капіталізації дорівнює приблизно 50%) [3].

2. Інтеграція в інвестиційній сфері за певних умов може суттєво вплинути на конфігурацію всієї *системи взаємовідносин* економік (країн в цілому), їх секторів, підприємств. Акції, як відомо, є інструментами, придбання яких дає контроль над виробничою власністю, дає владу, масштаби якої залежать від кількості придбаних акцій. Масштабне придбання контрольних пакетів акцій найважливіших для національної економіки підприємств інвесторами, які представляють одну країну або обмежену групу країн, ставить в істотну залежність економіку цієї країни, економічну політику держави, поведінку державних інститутів, а також значну кількість національних підприємств від діяльності таких глобальних інвесторів (наприклад, імпульси політики власників нафтопереробних підприємств досягають практично всіх підприємств країни). В даному аспекті надзвичайно важливим стає питання – як знайти, так звану золоту середину, як не переступити ту грань, що відокрем-

лює вигоду для країни масштабного приходу іноземного капіталу від втрати внутрішніми, державними інститутами стратегічного контролю над тим, що відбувається в економіці країни, й не тільки в ній. Це складне питання. В кінцевому рахунку, воно є питанням ефективності державного управління, насамперед – стратегічно важливими об'єктами. Це управління повинно бути щонайменше не гіршим від середнього рівня управління бізнесом в країні.

3. Придбання іноземним інвестором контрольного пакету акцій стратегічно важливого українського підприємства створює передумову (загрозу) зміни конфігурації взаємовідносин й на *мікрорівні*. Так, придбання у держави іноземним інвестором контрольного пакету акцій ВАТ «Криворіжсталь» призводить не тільки до зміни назви підприємства (ВАТ «Mittal Steel – Кривий Ріг»), до перегляду соціальної інфраструктури підприємства, кількості робітників тощо, але й до перегляду системи взаємовідносин із іншими підприємствами, тобто до ініціативного коригування зовнішнього інституційного середовища підприємства (зв'язків із вугільними підприємствами, з підприємствами – постачальниками газу, з ремонтно-сервісними підприємствами та з іншими). Масштаби, глибина коригування можуть досить суттєво впливати на умови виробничо-господарської діяльності групи підприємств-партнерів, на їх ринкову конкурентоспроможність. У цілому, будь-яке рішення щодо продажу державою великого пакету акцій стратегічного підприємства не повинно обмежуватися тільки аналізом ринкової вартості пакету, можливих інвестиційних програм та змін у соціальній інфраструктурі підприємства, але й аналізом зовнішнього середовища підприємства, його так би мовити зовнішньої інфраструктури та можливих змін у ній.

4. Інтернаціоналізація фінансово-інвестиційних процесів може супроводжуватися

і *відтоком капіталу*. Точніше сказати, – призвести до формування негативного балансу міжнародного руху капіталу. Так, коли українська компанія купує контрольний пакет акцій металургійного підприємства в Польщі, то для української економіки це означає втрату інвестиційного ресурсу. Українська економіка отримає вигоду лише тоді, якщо частини прибутку від діяльності підприємства в Польщі будуть повертатися в Україну як інвестиційні ресурси. Існування стабільного негативного сальдо означає стабільне недоодержання країною інвестицій з внутрішніх джерел. Відтік капіталу, таким чином, призводить до зниження інвестиційного потенціалу країни, погіршує її економічну динаміку, економічні умови в регіонах.

Інтеграційні процеси в економіці зупинити не можна. Вони відбивають об'єктивне прагнення учасників економічної діяльності до досягнення найбільш вигідного використання наявних економічних ресурсів, до використання чинників регіональних коливань ринкової кон'юнктури, раціоналізації діяльності в цілому. Рішення проблем, локалізація небезпек інтеграції лежить у площині організації контролю за її процесами – як на національному, так і на міждержавному рівні. Високий рівень міжнародної рухливості капіталу означає постійне підвищення рівня вимог щодо ефективності реагування на ці процеси на різних рівнях, в тому числі й на рівні окремих регіонів.

1. Бизнес. – 2006. – 23 січня.

2. Цінні папери України. – 2004. – 19 лютого.

3. Евстигнеев В. Рынок акций в экономике переходного типа // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 9. – С. 49.

The internationalization influences of the share market on investment conditions of socio economic development of region are examined/ The possible advantages of integration of the national share markets in the international capitals markets, and also possible negative consequences of these processes on different economic levels are determined.

ФІНАНСОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ АГРОФОРМУВАНЬ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

У статті здійснено аналіз результатів фінансової діяльності аграрних формувань Карпатського регіону. Наголошено на проблемах і напрямках використання бюджетних коштів, можливостях розширення фінансової допомоги держави, зокрема ролі комерційних банків у кредитуванні аграрних товаровиробників, удосконаленні фінансово-кредитних механізмів в аграрній сфері.

Ключові слова: прибуток, збиток, рівень рентабельності, бюджетне використання коштів, кредитне фінансування аграрного сектору.

І. Вступ. Наукові дослідження в галузі сільськогосподарського виробництва утвердили думку про необхідність реформування аграрних відносин, їх неминучість, невідворотність і незворотність. Це підтверджено життям і об'єктивним характером сучасних перетворень в економіці, покликаних вивести сільське господарство, весь продовольчий комплекс країни на інший рівень розвитку, що би забезпечив продовольчу безпеку країни, соціально-економічну розбудову села, підвищив добробут населення.

У цьому контексті особливої уваги потребує фінансова політика в агропромисловому секторі економіки. Внаслідок не комплексного підходу до завершення аграрної реформи, в умовах порушення міжгалузевого обміну та поглиблення диспаритету між цінами на промислову та сільськогосподарську продукцію скоротився обсяг виробництва останньої, загострилися фінансові проблеми.

Питання фінансово-кредитного забезпечення аграрного сектора країни знайшли відображення в публікаціях учених-економістів, зокрема І.І. Лукінова, М.Я. Дем'яненко, Я.Д. Крупки, Д.В. Полозенко, Ж.В. Поплавської, О.М. Шпичака, Д.І. Шелеко та ін. Однак у регіональному зрізі вони потребують подальших досліджень.

П. Постановка завдання. Дослідження має на меті визначення засад функціонування фінансово-кредитного механізму в аграрній сфері областей Карпатського регіону, покли-

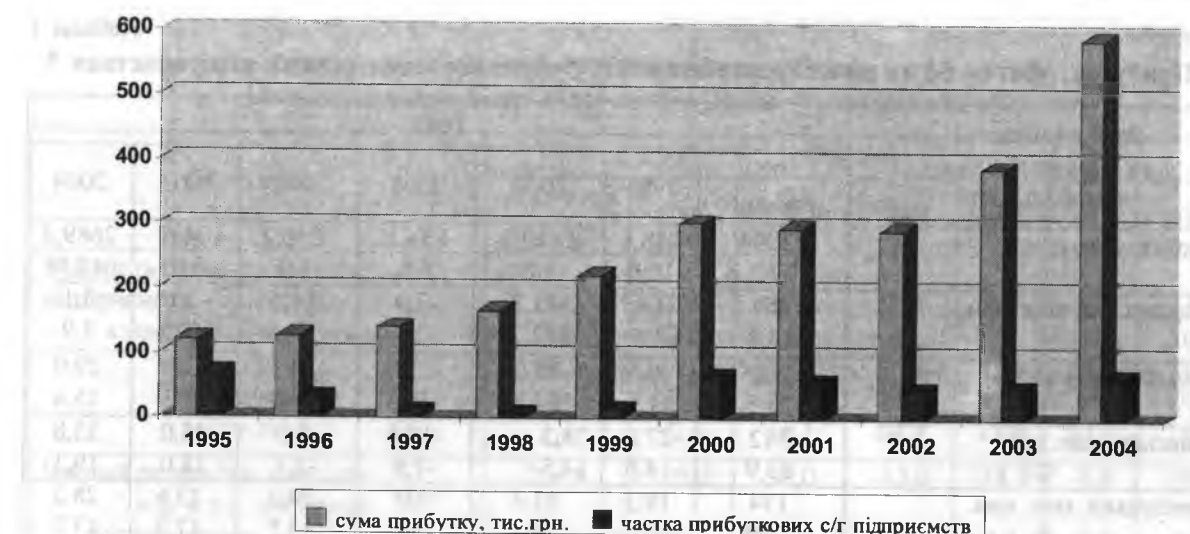
каного забезпечити відповідні умови конкурентоспроможного функціонування суб'єктів господарювання на селі, нарощування виробництва сільськогосподарської продукції, задоволення потреб товаровиробників у кредитах і в підсумку – забезпечення продовольчої безпеки країни і регіонів, підвищення рівня життя населення.

ІІІ. Результати. Відповідно із тлумаченням "Економічної енциклопедії", фінансовий механізм – "це комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку і соціальних потреб громадян. Це, по суті, методичні, організаційні та правові положення і заходи, що визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань. Фінансовий механізм – специфічна складова господарського механізму, яка значною мірою визначає характер не лише цього механізму, а й економічної системи загалом. Його специфічність полягає в тому, що за допомогою фінансів визначається кінцевий результат усієї господарської діяльності в державі" [1, 817].

Складна економічна і соціальна ситуація в країні безпосередньо впливає на функціонування аграрного сектора. Сільське господарство тривалий час перебуває в критичному стані. Ефективність аграрного виробництва залишається низькою, виробництво тваринницької продукції впродовж останніх п'яти років – збитковим (рис. 1, 2).

У 2002 р. кількість збиткових сільськогосподарських підприємств становила 50,8 %, у 2003 р. – 50,5 %, і у 2004 р. – 33,8 %. Сума прибутків та сума збитків підприємств у 2002–2003 рр. виявилась майже вирівняною. У 2004 р. вони досягли певних позитивних результатів – отримано 590,0 тис. грн. прибутку, проти 308,6 тис. грн. збитків.

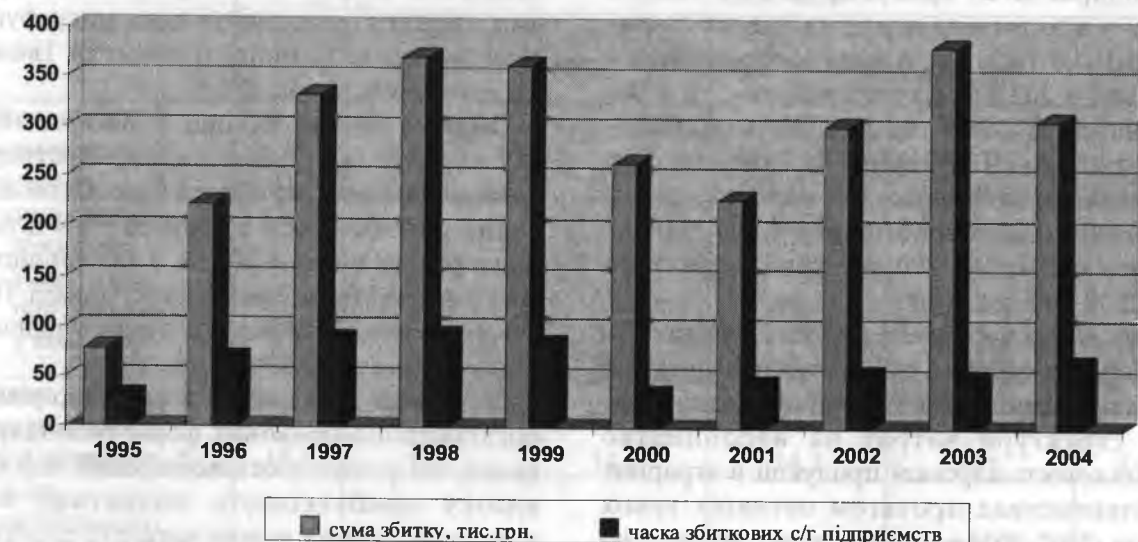
Порівняльну динаміку отриманих прибутків (збитків) та рівень рентабельності в сільськогосподарських підприємствах подано у табл. 1.

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Сума прибутку, тис. грн.	120,2	126,8	140,8	167,8	222,8	303,4	294,6	293,2	388,6	590,0
Частка прибуткових с/г підприємств, у % до підсумку	69,8	31,5	12,8	8,1	15,8	65,5	56,1	46,2	49,5	66,2
	70	32	12	7	16	66	56	47	50	67

*Джерело: [2,52]. Підприємства, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі.

Рис. 1. Частка прибуткових сільськогосподарських підприємств та сума прибутку в розрахунку на одне підприємство*

Показники	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Сума збитку, тис. грн.	77,3	222,3	332,9	370,8	361,4	264,7	228,7	303,4	382,1	308,6
Частка збиткових с/г підприємств, у % до підсумку	30,2	68,5	87,2	91,9	84,2	34,5	43,9	53,8	50,5	33,8
	30	68	88	90	83	34	43	53	50	33

*Джерело: [2,52]. Підприємства, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі.

Рис. 2. Частка збиткових сільськогосподарських підприємств та сума збитків у розрахунку на одне підприємство*

Таблиця 1

Прибуток, збиток (-) та рівень рентабельності у сільськогосподарських підприємствах *

Регіон (область) та показник рівня рентабельності	Роки						
	1990 млн. крб.	1995	2000	2001	2002	2003	2004
Україна, млн. грн.	12094	748,1	1410,9	834,1	-330,2	-4,6	2689,3
%	37,3	10,6	9,0	5,0	-1,9	-0,03	12,6
Закарпатська, млн. грн.	164	1,4	-11,8	-2,9	-11,2	-1,6	3,1
%	23,8	2,8	-12,7	-3,6	-13,4	-2,2	3,9
Івано-Франківська, млн. грн.	202	10,6	38,0	-13,0	-14,7	-3,9	29,0
%	25,5	11,6	24,7	-9,1	-11,9	-3,3	15,4
Львівська, млн. грн.	312	27,0	38,3	-17,6	-5,6	45,0	53,8
%	23,9	14,6	14,5	-7,9	-2,7	18,0	19,1
Чернівецька, млн. грн.	174	19,3	53,4	0,0	-20,0	-23,6	28,2
%	27,0	19,3	32,4	0,0	-13,5	-17,7	17,1

*Джерело:[2,186-187].

На відміну від попередніх двох років (2001-2002 рр.), коли збитки від господарської діяльності мали всі підприємства Карпатського регіону, в 2004 р., як загалом в Україні, так і в названих областях, отримано певні прибутки, а рівень рентабельності коливався від 3,9 % у Закарпатській до 19,1 % у Львівській областях. Однак у розрахунку на одне функціонуюче сільськогосподарське підприємство прибутки мізерні: якщо в цілому в Україні на агроформування припадало 167,6 тис. грн., а в Івано-Франківській області – 202,8 тис. грн. прибутку, то в Закарпатській – 28,5 тис. грн., Чернівецькій – 67,9 тис. грн., Львівській – 74,7 тис. грн. Для порівняння зазначимо, що вартість одного зернозбирального комбайна СК-5 “Нива” становила майже 200 тис. грн., а трактора МТЗ-50 – 85 тис. грн.

На даний час зросла вартість й інших матеріальних засобів, які використовуються в сільськогосподарському виробництві. Аналіз структури витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах протягом останніх трьох років (2002-2004 рр.) підтверджує тенденцію до зростання питомої ваги матеріальних витрат, у тому числі на міндобрива, нафтопродукти й паливо, а також оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями. Так, загальні матеріальні витрати у 2004 р. досягли 67,5 % проти 65,4 % у 2002 р., на придбання нафтопродуктів та міндобривів – зросли на 0,7 та 1,4 пункта, і склали відповідно 18,2 % та 10,3 % всіх витрат. Водночас оплата праці в аграрному виробництві за

аналізований період знизилася з 14,7 % до 14,0 %. Показовим є порівняння питомої ваги загальних матеріальних витрат та витрат на оплату праці в 1990 р. і 2004 р.: протягом 14 років вони зросли на 18,1 пункта, а витрати на оплату праці – знизилася на 19,6 пункта.

Про обмежену можливість використання отриманих доходів від господарювання з метою забезпечення відтворювального процесу свідчать і економічні показники функціонування сільгосппідприємств Івано-Франківщини (табл. 2).

Згідно з даними таблиці, у 2003 р. майже кожне друге, а в 2004 р. – кожне четверте сільгосппідприємство області було збитковим. Рівень рентабельності за розглянутий період склав у рослинництві 20,1 %, а тваринництво фактично перебувало на межі збитковості. Про високий рівень збитковості галузей тваринництва свідчать і показники табл. 3.

У таблиці наведено дані стосовно різних організаційно-правових форм господарювання, які розвінчують поширений міф про високу прибутковість приватних підприємств. Майже кожне четверте сільгосппідприємство, як приватного сектора, так і господарських товариств Львівської області, за підсумками господарювання в 2004 р. виявилось збитковим.

Викладене ще раз свідчить про важливість державної підтримки аграрного виробництва, зокрема, через цільове бюджетне фінансування (табл. 4).

Аналіз витрат за бюджетними статтями за три з половиною розглянуті роки свідчить,

Таблиця 2

Економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області*

Показники	Роки						
	1990 млн. крб.	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Кількість сільськогосподарських підприємств	300	325	304	252	197	157	143
в тому числі прибуткових	295	24	255	89	54	73	108
у %	98,3	7,4	83,9	35,3	27,4	46,5	75,5
збиткових	5	301	49	163	143	84	35
у %	1,7	92,6	16,1	64,7	72,6	53,5	24,5
Чистий результат, млн. грн.	202,4	-65,0	38,0	-13,0	-14,7	-3,9	29,0
в т. ч. від продукції:							
рослинництва	58,4	-9,3	12,9	3,8	2,7	12,5	7,6
тваринництва	76,8	-41,5	-20,7	-4,4	-7,9	-2,2	0,2
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	25,6	-35,6	24,7	-9,1	-3,3	15,4	15,4
в т. ч. від продукції:							
рослинництва	48,5	-16,5	24,4	6,9	45,0	20,1	20,1
тваринництва	20,1	-53,2	-33,4	-11,0	-5,8	0,2	0,2

* Джерело: [3,50]. Дані підприємств, що ведуть бухгалтерський облік у повному обсязі

Таблиця 3

Економічні показники діяльності сільгосппідприємств Львівської області за організаційно-правовими формами господарювання у 2004 році*

Показники	Всього	У тому числі				
		господарські товариства	приватні підприємства	виробничі кооперативи	державні	інші
Кількість підприємств, одиниць	410	213	178	6	8	5
у тому числі:						
збиткових	115	60	46	4	3	2
у відсотках	28,0	28,2	25,8	66,7	37,5	40,0
прибуткових	295	153	132	2	5	3
у відсотках	72,0	71,8	74,2	33,3	62,5	60,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	19,1	21,7	14,1	14,3	-8,8	9,9
Рівень рентабельності рослинництва, %		55,5	22,8	34,4	-1,7	1,3
Рівень рентабельності тваринництва, %		-13,3	-26,3	-17,9	-52,3	-8,8

*Джерело: [2,186-187].

що обсяги державного фінансування мають тенденцію до зростання. Найбільшу питому вагу в загальному обсязі бюджетних коштів становлять:

- підтримка виробництва продукції рослинництва та тваринництва (29,5 %);
- закладання молодих садів, виноградниками та ягідників і догляд за ними (21,2 %);

Таблиця 4

Бюджетні кошти, спрямовані на розвиток сільського господарства та індивідуального будівництва на селі (Закарпатська область), тис. грн.

Напрями використання	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р. (на 01.07.)	Всього, сума	%
Селекція у рослинництві та сортопродукування	321,0	150,0	259,8	220,0	860,8	2,9
Підтримка виробництва продукції тваринництва та рослинництва, всього	1664,4	2472,9	4012,0	606,7	8756,0	29,5
в тому числі велика рогата худоба	1504,0	1675,6	-	-	3179,6	-
вівцематки	108,4	523,5	-	-	631,9	-
бджолосімі*	52,0	273,8	-	-	325,8	-
Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки	-	-	39,7	-	39,7	0,1
Здешевлення кредитів комерційних банків	909,6	213,2	1749,0	641,8	3513,6	11,8
Закладання молодих садів, виноградників та ягідників і догляд за ними	1079,2	-	3001,0	2214,0	6294,2	21,2
Фонд підтримки індивідуального будівництва на селі	1006,0	1154,0	1429,8	660,0	4249,8	14,3
Фонд підтримки підприємств АПК, що знаходяться в складних кліматичних умовах	90,0	275,0	200,0	402,0	967,0	3,3
Селекція у тваринництві та птахівництві на підприємствах АПК	-	-	-	810,0	810,0	2,7
Заходи з охорони, захисту та раціонального використання лісів підприємств АПК	452,0	1023,0	-	-	1475,0	5,0
Погашення заборгованості із заробітної плати збанкрутілих та ліквідованих підприємств	-	342,0	-	-	342,0	1,1
Вішкодування збитків, завданих сільгосппідприємствам	200,0	-	-	-	200,0	0,7
Часткова компенсація витрат підприємств на посів ярих та озимих зернових	-	563,0	-	-	563,0	1,9
Часткова компенсація вартості мінеральних добрив вітчизняного виробництва	-	645,4	-	-	645,4	2,2
Охорона і раціональне використання земель	-	-	-	719,6	719,6	2,4
Інші видатки (кредити)	-	-	-	196,0	196,0	0,6
Видатки на аерофотозйомку	-	-	-	100,0	100,0	0,3
Всього	5632,2	6838,5	10691,3	6570,1	29732,1	100,0

* Джерело: за даними Управління сільського господарства і продовольства Облдержадміністрації.

• здешевлення кредитів комерційних банків (11,8 %).

Для Закарпатської області важливе надання коштів на відновлення виноградників і ягідників, оскільки більша їх частина була знищена в період так званої "антиалкогольної кампанії" (1980-х рр.).

Без урахування вертикальної зональності сільськогосподарського виробництва області незначні бюджетні кошти (3,3 %) спрямовано у фонд підтримки підприємств АПК, що знаходяться у складних кліматичних умовах, тоді як половина сільгосппідприємств знаходяться в гірській та передгірній підзонах, де умови господарювання несприятливі.

Про важливість бюджетного фінансування аграрного виробництва свідчить порівняльний ретроспективний аналіз. Наприклад, у 1990 р. цільове бюджетне фінансування АПК Закарпатської області склало 106,8 млн. крб. З них сума диференційованої надбавки за реалізовану продукцію державі – 80,1 млн. крб., а надбавка до закупівельної ціни – 20,1 млн. крб. Тобто 100,2 млн. крб., або 93,8 % всієї суми цільового бюджетного фінансування, було надано для стимулювання виробництва продовольчої продукції.

В 1990 р. в господарствах суспільного сектора на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено валової продукції (в порівнянних цінах 2000 р.) на суму 198,3 тис. грн., що майже у 1,5 раза вище показника 2004 р.

Отже очевидна роль цільового бюджетного фінансування, зокрема з метою стимулювання державою аграрного виробництва. А оскільки нині в структурі валової продукції частка приватного сектора області становить 92-94 %, цільове фінансове стимулювання процесу нарощування виробництва продовольства, безумовно, дасть відповідні результати.

Аналіз функціонування і, зокрема, фінансування агропромислового комплексу країни протягом попередніх років свідчить, що в умовах переходу економіки до ринкових відносин держава відмовилася від дотування цін на технічні, матеріальні й енергетичні ресурси промислового виробництва, які споживаються в аграрній сфері, скасувала дотації на підвищення державних закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. Це значно знизило доходи аграрних під-

приємств, погіршило фінансове становище господарств різних форм власності й господарювання. Незначні й державні асигнування з бюджету на виробничий і соціальний розвиток села.

У подоланні нинішньої кризи в аграрному секторі економіки значну роль мали б відіграти комерційні банки. Проте вони не поспішають вкладати гроші в сільськогосподарське виробництво. Основною причиною згаданого становища є те, що комерційні банки, як і аграрні товаровиробники ще не визначили механізму взаємовигідних відносин між собою. Відомо, що сільському господарству мають надаватися пільгові кредити. Відповідний механізм такого кредитування мав би задовольняти наступні основні умови: за номінальну плату гарантувати одержання певного обсягу кредитів у визначені строки (оскільки для аграрного виробництва характерна сезонність, особливо в галузях рослинництва), та використання за цільовим призначенням; за нормальних умов господарювання – забезпечувати повернення кредитів.

Нині з боку комерційних банків кредитне фінансування сільгоспвиробників незначне. Необхідний подальший розвиток фінансово-кредитних механізмів, що передбачають державну підтримку кредитування та страхування, формування Фонду гарантій та кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, створення належної фінансової інфраструктури, в тому числі сільськогосподарських кооперативних банків за участю держави.

Проблеми фінансування, кредитування й цінової політики в агропромисловому комплексі Карпатського регіону стають ще більш виразними, якщо проаналізувати окремі економічні показники. Питома вага областей Українських Карпат у загальнодержавній валовій доданій вартості в загальному показнику економічного й соціального розвитку регіонів складає 9,3 %, а в розрахунку на душу населення – в 1,5 раза менше ніж в середньому в Україні. Заробітна плата зайнятих у всіх галузях економіки та грошові доходи населення у 2004 р. відповідно на 15,2 % та 22,8 % нижчі ніж в середньому в державі. Виробництво валової сільськогосподарської продукції становить 1,9 % – у Чернівецькій, 2,1 % – у Закарпатській, 2,5 %

– в Івано-Франківській та 4,2 % – у Львівській областях.

IV. Висновки. Отже агропромисловий комплекс країни, зокрема сільське господарство, потребує постійної і систематичної фінансової допомоги з боку держави, забезпечення як законодавчої, так і матеріальної підтримки виробничої діяльності аграрних формувань різних форм власності й господарювання, збалансування цінової політики у промисловості та сільському господарстві. Державні асигнування з бюджету на виробничий і соціальний розвиток села повинні мати цільове спрямування, сприяти розширеному відтворювальному процесу сільських територій. Тільки пріоритетність соціального розвитку села, створення цивілізованих умов для життєдіяльності людей забезпечить ефективне функціонування аграрного сектора економіки.

Перехід до ринкових відносин в аграрному комплексі потребує аналітичного осмислення й усвідомлення трансформаційних процесів, які відбуваються в аграрному секторі країни, зокрема в областях Західного регіону. Відомо, що Карпатський регіон є територією з недостатнім рівнем розвитку продуктивних сил, з обмеженими фінансовими і надлишковими трудовими ресурсами, територією із складними природними умовами, значну частину якої становить гірська місцевість.

Згаданий регіон одержав у спадок від минулого колосальну диференціацію рівня розвитку в порівнянні з іншими регіонами України, неефективний поділ праці. В умовах переходу до ринкової економіки регіон потребує проведення соціально-економічної політики, яка б дала можливість забезпечити прискорений розвиток областей з урахуванням їх внутрішніх інтересів, потреб реалізації тих чи інших пріоритетних цілей і завдань, наявності відповідних місцевих ресурсів, оптимального поєднання інтересів держави і регіону.

1. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3. / Редкол.:... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 952 с.
2. Сільське господарство Івано-Франківщини: Стат. зб. за 2004. – Івано-Франківськ, 2005. – 162 с.
3. Сільське господарство України: Стат. зб. за 2004 р. – К., 2005. – 340 с.
4. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матеріали Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників (листопад 2005 р., м. Київ) / Редкол.: П. Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 710 с.

The analysis of the results of the financial activity of the agrarian formings of the Carpathian region is given in the article. The author of the article highlights on the problems and directions of using the budget cost; the possibilities of increasing the financial aid of the state; in particular, the role of the commercial banks in giving credits for the agrarian producers; the improvement of the financial credit mechanism in the agrarian sphere.

Васильченко С.М., Васильченко Г.В., Морицян О.М.

РЕГІОНАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: МІКРО-ФАКТОРИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОЦВІТАННЯ

У статті аналізується регіональний аспект зв'язку між інвестиціями в основний капітал на одного мешканця та рівнем безробіття. Автори аналізують мікро-фактори інвестиційної привабливості та міжрегіональної конкуренції за інвестиційні потоки між регіонами з низьким рівнем нагромадження капіталу, доходів та заощаджень населення.

Ключові слова: інвестиції в основний капітал, рівень безробіття, мікро-фактори інвестиційної привабливості регіонів, місцевий економічний розвиток.

I. Вступ. Обсяг інвестицій в економіку регіону – є визначальним фактором створення нових робочих місць, подолання безробіття та росту зайнятості. Очевидно, що існує тісний зв'язок між обсягом прямих інвестицій в економіку регіону та рівнем безробіття.

В Івано-Франківську та в області в останні роки спостерігається поступовий ріст зайнятості та скорочення рівня безробіття. Протягом 2004 року за рахунок всіх джерел фінансування введено в дію 6150 нових робочих місць. За рахунок власних коштів підприємств, установ та організацій введе-

но в дію 5894 робочих місць, за рахунок надання дотацій роботодавцям для працевлаштування безробітних – 256 робочих місць. (Табл. 1) [1].

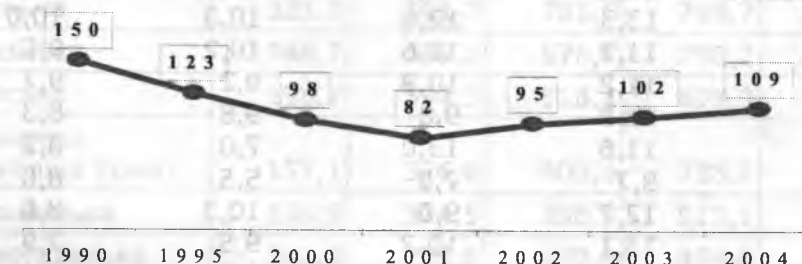
Натомість регіональні лідери за обсягами інвестицій в основний капітал – м. Київ, Харківська, Полтавська, Одеська, Донецька та Дніпропетровська області мають одні

Таблиця 1

Зайнятість населення

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004
м. Івано-Франківськ	150168	122964	98221	82498	95192	102344	109382
Область			532700	520700	527400	515100	х

Динаміка кількості зайнятого населення в місті за 1990-2004 роки, тис.чол.

II. Постановка завдання. Однак, якщо вдатись до порівняльного аналізу областей України, то з'ясується, що рівень безробіття в Івано-Франківській області залишається відносно високим, вищим ніж в середньому по Україні. (Табл.2).

Якщо проранжувати показники рівня безробіття у порядку зростання та порівняти їх з даними про обсяг інвестицій в основний капітал на одну особу в різних регіонах України (Табл. 3), то виявиться певна залежність: області які мають найнижчі показники інвестування в основний капітал на 1-го мешканця мають, одночасно, найвищі показники безробіття в Україні. Так, наприклад, Івано-Франківська область посідає 12 місце в Україні за рівнем безробіття і 17 місце за інвестиціями в основний капітал. Аналогічна залежність простежується і в інших областях, які мають високий рівень безробіття, і, одночасно, низький рівень інвестицій в основний капітал. Тернопільська область має 3 місце за безробіттям в країні та останню 27 позицію за інвестиціями, Житомирська – 5-а за безробіттям та 26-а за інвестиціями, Чернівецька – 2-а за безробіттям, та 24-а за інвестиціями, Сумська – 11-а за безробіттям, та 22-а за інвестиціями, Херсонська – 10-а за безробіттям, та 23-а за інвестиціями.

з найменших в Україні показники безробіття. Очевидно, що ці регіони – лідери мають порівнянно вищу інвестиційну привабливість, яка визначається широко відомими і добре описаними в літературі стратегічним макро-факторами [2]. Чи можуть інвестиційно мало привабливі регіони з низькою питомою вагою в ВВП країни, з низьким рівнем нагромадження капіталу, та з низькими доходами населення і рівнем заощаджень поліпшити інвестиційну привабливість незважаючи на відсутність таких стратегічних переваг?

III. Результати. Крім очевидних і важливих факторів регіонального економічного росту (макро-фактори), слід вирізняти велику роль і мікро-факторів. Мікро-фактори регіонального економічного росту – це всі чинники, що можуть сприяти росту капіталовкладень та зайнятості на територіях місцевих громад і знаходяться у компетенції місцевих органів влади.

Такі мікро-фактори можуть сприяти росту інвестиційної привабливості територій, створюючи, таким чином, передумови для виникнення макро-факторів росту (питома вага регіону в ВВП, рівень доходів, розвиненість соціальної та ринкової інфраструктури та ін.).

Безробіття населення за методологією МОП за регіонами¹. Табл.2.
(У відсотках до економічно активного населення у віці 15–70 років)

	2000	2002	2003	2004
Україна	11,6	9,6	9,1	8,6
Рівненська	12,2	13,5	12,6	12,5
Чернівецька	17,1	14,3	10,1	12,2
Тернопільська	13,8	13,1	13,0	11,9
Черкаська	11,7	7,9	11,0	11,5
Житомирська	12,3	13,0	12,7	11,2
Хмельницька	13,8	12,9	12,8	11,1
Кіровоградська	14,9	9,2	9,8	11,0
Волинська	10,0	9,5	11,8	10,8
Миколаївська	14,6	10,3	12,8	10,7
Херсонська	13,9	12,9	11,8	10,7
Сумська	14,9	13,6	11,8	10,5
Івано-Франківська	10,5	11,9	12,0	10,2
Львівська	13,3	12,6	10,3	10,0
Чернігівська	11,3	11,6	10,2	9,5
Луганська	11,2	10,8	9,2	9,2
Київська	12,8	9,8	9,8	8,3
Закарпатська	11,6	13,0	7,0	8,2
Вінницька	8,7	7,8	5,5	8,0
Запорізька	12,7	9,0	10,3	8,0
Харківська	13,1	10,7	9,5	7,9
Полтавська	10,1	5,8	8,3	7,4
Донецька	9,7	8,5	8,0	7,3
Автономна Республіка Крим	8,1	5,1	5,9	6,9
Одеська	11,8	6,4	5,4	6,9
Дніпропетровська	11,6	7,9	7,4	6,3
Севастополь	14,7	9,9	11,7	5,3
Київ	8,6	6,3	4,9	4,8

*¹ Дані вибіркового обстеження населення з питань економічної активності. Державний комітет статистики України.

Так в сучасному ринковому середовищі країн, які нещодавно приєдналися до ЄС, особливу увагу приділяють стратегіям місцевого економічного розвитку [3]. Місцевий економічний розвиток (MER) – це процес стратегічного партнерства місцевих громад та інвесторів, який допомагає створити мікрооснови для національного процвітання. Значення MER полягає в тому, що таке партнерство: допомагає прискоренню темпів зростання продуктивності (ключова мета економіки); стимулює інвестування в нові та існуючі підприємства з високим потенціалом розвитку; створює місцеві чинники та умови для збереження цих темпів економічного зростання на тривалу перспективу (матеріальна інфраструктура/ інфраструктура послуг).

Інструментом (MER) – є стратегічне планування. Міста займаються стратегічним

плануванням економічного розвитку тому що:

- вони конкурують – за нові інвестиції, робочі місця, мешканців та відвідувачів.
- це зміцнює їхню позицію в залученні зовнішніх ресурсів (грантів, субсидій, позик).
- це допомагає гармонізувати концепції та наміри головних гравців у сфері економічного розвитку.
- це спосіб активного впливу на майбутнє громади.

Існують стандартні методологічні підходи до стратегічного планування. Методологія “8 кроків стратегічного планування”:

1. Організація
2. Вивчення середовища. Профіль громади та опитування підприємств
3. Критичні питання та стратегічне бачення

Інвестиції в основний капітал на одну особу за регіонами Табл.3.
(у фактичних цінах; грн.)

	1996	2000	2001	2002	2003	2004
Україна	246,9	479,8	672,7	774,8	1070,9	1601,7
1. Київ	402,5	1462,9	2186,7	2296,4	3275,6	5307,0
2. Одеська	193,5	543,2	1004,3	1067,8	1362,7	2129,8
3. Київська	324,6	521,6	722,3	915,3	1625,1	1992,3
4. Полтавська	407,6	864,0	862,9	1137,6	1355,5	1834,5
5. Харківська	236,3	467,7	673,3	856,5	1241,8	1778,9
6. Черкаська	204,2	229,2	306,4	418,7	702,7	1769,3
7. Дніпропетровська	349,5	611,4	782,9	824,0	1208,2	1694,2
8. Рівненська	218,0	309,1	498,6	600,7	925,3	1667,8
9. Миколаївська	245,6	356,1	590,1	826,1	1053,7	1590,5
10. Донецька	321,3	591,7	765,0	798,7	1023,5	1545,6
11. Запорізька	340,7	599,2	676,7	798,2	1131,3	1457,0
12. Львівська	196,7	394,3	518,3	695,8	989,5	1411,4
13. Автономна Республіка Крим	151,1	376,8	600,2	735,7	955,2	1376,2
14. Хмельницька	196,9	314,5	396,7	513,1	641,3	1254,0
15. Кіровоградська	181,5	235,6	370,4	454,0	634,8	1249,9
16. Луганська	234,4	393,3	495,3	552,5	764,7	1199,6
17.Івано- Франківська	177,9	418,7	605,8	680,1	808,3	1140,6
18. Севастополь	138,5	332,8	377,3	695,2	1047,8	1123,5
19. Волинська	132,6	263,6	500,4	591,1	693,4	1019,0
20. Чернігівська	230,9	338,5	444,2	479,4	683,1	958,9
21. Закарпатська	103,0	260,1	414,5	473,1	817,1	892,7
22. Сумська	236,7	451,3	752,5	751,3	734,0	880,8
23. Херсонська	150,3	232,2	340,4	338,2	475,6	775,8
24. Чернівецька	116,4	150,8	258,4	355,8	569,4	720,4
25. Вінницька	179,8	203,5	313,5	362,3	493,1	671,3
26. Житомирська	219,6	180,3	234,7	390,2	445,4	631,1
27. Тернопільська	162,5	173,0	240,4	281,6	404,5	564,3

Державний комітет статистики України

4. SWOT – аналіз
5. Плани дій
6. Складення стратегічного плану
7. Виконання
8. Моніторинг та актуалізація плану

Важливим елементом стратегічного плану повинна бути програма розвитку промислових зон на територіях місцевих громад. підтримки розвитку промислових зон (1998-2006рр.) [4]. Програма передбачає:

1. Підготовку промислових зон (грінфілдз)
2. Відродження промислових зон (браунфілдз)
3. Підтримку спорудження промислових площ для оренди
4. Підтримка спорудження офісів для надання послуг у сфері допомоги підприємству, технологічних центрів, центрів з досліджень та розробок Чехія вже має цілком оче-

видні позитивні результати реалізації програми:

Ділянки (підтримано):	2880 га
Ділянки підготовлено:	2059 га
Вільні ділянки:	442 га
Кількість промислових зон	94
Витрати з державного бюджету:	5,63 млрд.
Створено робочих місць:	57 819
Прогноз на 2007 рік	77 032

IV. Висновки. Поряд з макро-факторами економічного процвітання регіонів слід вирізняти фактори мікро- рівня – чинники росту регіональних інвестицій та зайнятості, які знаходяться в компетенції місцевих громад. Таким чином, регіони з низькою часткою в ВВП країни, з низьким рівнем нагромадження капіталу, доходів населення і заощаджень можуть збільшити інвестиційну привабливість регіону з-за допомогою створення стратегій місцевого економічного розвитку.

Реформування системи місцевого самоврядування відкриває нові можливості для реалізації завдань щодо розвитку міст та територій. Одночасно додаткові права, що отримують у процесі реформ органи місцевого самоврядування, тягнуть за собою нові обов'язки перед населенням. Це вимагає розробки ефективних планів не тільки поточних дій, але й стратегічної діяльності.

Стратегічне планування сьогодні у всьому світі є невід'ємним елементом муніципального менеджменту, що сприяє зміцненню співпраці трьох основних секторів громади – влади, підприємницьких структур, громадськості.

Стратегія – це узагальнююча модель майбутніх дій, яка поєднує у собі концепцію діяльності у вигляді стратегічних напрямів і цілей, політик, пріоритетів, необхідних нововведень (концептуальна частина стратегії) та необхідні стратегічні дії у вигляді проектів з реалізації пріоритетів (детермінована частина стратегії).

Стратегічне планування розвитку міста можна уявити як системну технологію обґрунтування та ухвалення ключових рішень стосовно розвитку міста та його територіальної громади з метою підвищення рівня і якості життя. Це процес розробки моделі бажаного майбутнього й програми переходу до цієї моделі, який базується на ситуаційному аналізі зовнішнього оточення (нових можливостей і загроз) й внутрішнього потенціалу громади (сильних та слабких

сторін) і полягає у визначенні узгоджених з громадою пріоритетів дій, на реалізації яких концентруються ресурси, зусилля й відповідальність органу управління, підприємців, громадськості.

Сучасні підходи до стратегічного планування муніципального розвитку передбачають як обов'язковий елемент цього процесу залучення громадськості до обговорення ключових рішень стосовно майбутнього громади, наголошують на важливості не тільки плану як продукту, а й самого процесу планування як способу спільної роботи всіх секторів громади для кращого уявлення ситуації і узгодження інтересів. Стратегія розглядається не просто як програмне керівництво до дій, а як філософія діяльності, колективне бачення майбутнього громади й сприйнята всіма формула розподілу обмежених ресурсів. Переваги стратегічного планування:

- забезпечує системне осмислення управління й орієнтацію на кінцевий результат діяльності;
 - забезпечує цілісність діяльності, координацію та інтеграцію цілей всіх напрямів і рівнів;
 - забезпечує завчасне узгодження інтересів зацікавлених сторін;
 - орієнтує на передбачення необхідних змін та завчасну підготовку до них замість реакції на події, що вже відбулися;
 - запобігає роботі на сьогоднішній результат на шкоду вирішенню перспективних задач;
 - примушує встановлювати показники оцінки ступеня досягнення цілей і здійснювати контроль наближення до кінцевого результату;
 - встановлює пріоритети для розподілу ресурсів і для взаємовигідного залучення підприємців до діяльності у відповідних напрямках соціально-економічного розвитку.
- Процес стратегічного планування в місті базується на таких **принципах**:
- потребо-орієнтований підхід до формування стратегії та орієнтація на кінцевий результат – підвищення рівня і якості життя громади;
 - системне узгодження в процесі планування внутрішніх інтересів громади (населення, підприємців, влади) з інтересами й вимогами регіону й держави;
 - пріоритетність у розв'язанні проблем і використанні ресурсів;
 - тісний зв'язок стратегічного планування з бюджетним процесом;

- залучення на взаємовигідній основі до розв'язання пріоритетних проблем розвитку території та громади всіх доступних ресурсів – муніципальних, державних, приватних;

- демократичність, залучення громадськості й підприємців до підготовки стратегічних рішень, тісна співпраця з приватним сектором;

- відкритість, прозорість та гласність процесу планування, узгодження проектів ключових рішень з громадськістю.

1. Статистичний щорічник України за 2004 рік.
2. И.А. Бланк. Инвестиционный менеджмент. – Киев: МП «Итем»ЛТД, 1995. – 448с.
3. Я. Варда, В. Косовський. «Острови надій: розробка стратегій локального розвитку». – Івано-Франківськ: «Нова Зоря», 2003. – 312 с.
4. www.czechinvest.org

Article expose mikro-factors of investment climate for economic development of region.

Пилипів Н.І.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ПО ТРАНСПОРТУВАННЮ ГАЗУ

В статті запропоновано способи розв'язання проблем формування облікової політики підприємств по транспортуванню газу з метою оптимізації для потреб управління.

Ключові слова: облікова політика, правила і способи здійснення господарських операцій, національні стандарти бухгалтерського обліку.

I. Вступ. Досліджуючи актуальні проблеми теорії та практики бухгалтерського обліку, що стосуються розкриття його місця і ролі в сучасній системі управління виробничо-комерційною діяльністю, заслуговує на увагу вироблення ефективної управлінської стратегії та її інформаційного забезпечення для підприємств по транспортуванню газу. Однією із складових організації бухгалтерського обліку щодо впливу на управлінські рішення є облікова політика. Як категорія вона набула поширення в результаті формування ринкової економіки, розвитку різних форм власності, наявності права вибору підприємств в цій сфері.

Світовий досвід свідчить, що визначення облікової політики зводиться до обраної підприємством сукупності принципів і правил, які регламентують методичні і організаційні основи ведення бухгалтерського обліку на підприємстві в умовах діючої нормативної бази, як сукупності способів ведення бухгалтерського обліку, обраних підприємством відповідно до умов господарювання.

Метою облікової політики є створення інформаційної системи на певний проміжок часу з урахуванням діючого законодавства

та інших факторів для забезпечення складання та подання фінансової та податкової звітності. Це передбачає одержання достовірної інформації про фінансово-майновий стан підприємства, результат його діяльності, яка є необхідна як для зовнішніх, так і для внутрішніх користувачів.

Питання вибору та формування облікової політики розглядається в роботах Р.А. Алборова, А.С. Банаєва, Л.З. Шнейдман, П.С. Безруких, Н.П. Кандракова, В.Ф. Палія, Н.Н. Гончарової, С.А. Ніколаєвої, Л.В. Нападовської, В.В. Сопка та інших.

Всі автори наукових праць досліджуючи питання змісту та основи формування облікової політики, вказують на її необхідність в двох таких випадках:

– по-перше, коли законодавчими актами передбачено декілька варіантів, способів бухгалтерського обліку, тоді підприємство вибирає один із них;

– по-друге, коли законодавство не передбачає регламентоване відображення в бухгалтерському обліку тих чи інших операцій і дій, тоді підприємство розробляє це самостійно.

В зв'язку з цим актуальним є дослідження проблеми оптимізації облікової політики з метою поліпшення фінансового стану газо-транспортних підприємств.

II. Постановка завдання. Мета даної статті-сформулювати чіткі критерії, які передбачають формування облікової політики підприємств по транспортуванню газу для потреб управління.

III. Результати. Поняття і суть облікової політики тісно пов'язані із діючим законо-

давством, яке зазнає постійних змін. Необхідно звернути увагу, що грамотне обґрунтування того чи іншого положення, варіанту облікової політики залежить, по-перше, від знань діючої нормативної бази, а по-друге, від можливостей її творчого застосування.

Облікова політика являє собою нове явище у вітчизняній обліковій практиці, терміни і досвід реалізації якого у життя ще відносно незначні. Вивчаючи нормативну базу, аналізуючи практичний досвід роботи різних підприємств в умовах розвитку ринкових відносин, необхідно вчитись самостійно приймати рішення, вміти всесторонньо їх обґрунтувати.

Як і любе нове явище, облікова політика не обходиться без усяких проблем. Практика застосування облікової політики уже сьогодні показала наявність двох груп питань, які виникають при її реалізації.

Для вирішення першої групи питань можна знайти обґрунтування в нормативній базі. Вона є достатньо об'єктивною, якщо не приймати до уваги нерідко суперечливий характер діючих законів та інструкцій.

Для вирішення другої групи питань відсутнім є чітке обґрунтування і вирішення питань в нормативних документах. Тому, керівники підприємств і бухгалтери, керуючись економічною логікою і здоровим глуздом часто ризикують, так як в цій області прийняття рішень діє сильний суб'єктивний фактор і захистити своє рішення перед перевіряючим органом стає досить складно.

Єдиний висновок очевидності якого безперечно: необхідним є забезпечення такої технології складання нормативних і законодавчих документів, яка б не штовхала підприємства на пошук відповіді на питання, яке законодавство в даному конкретному випадку «краще порушувати»?

Якщо говорити про способи ведення бухгалтерського обліку – або про нові, або про ведення варіантності по відношенню до традиційних, або про відміну старих, – то вони повинні затверджуватись і публікуватись із значним випередженням, для того, щоб підприємства мали технічну можливість щонебудь змінити і час на обдумування нововведень. В ідеалі такі зміни повинні вводитись дійсно з початку наступного року, і тоді не буде протиріч між юридичним і економічним змістом.

В звітному періоді можуть суттєво змінюватись умови господарювання, хоча ні якісних характеристик суттєвості по відношенню до умов господарювання, ні поняття, що таке умови господарювання не встановлено.

Не слід забувати також про податкові наслідки того чи іншого рішення, хоча, здавалось би податкове законодавство не повинно мати прямого відношення до змісту облікової політики як сукупності способів бухгалтерського обліку.

Також виникає питання про законодавче регулювання правомірності внесення змін в облікову політику на протязі року в тих випадках коли підприємство об'єктивно не може передбачити змін своїх умов господарювання наперед, або управляти ними і пристосувати такі зміни до початку наступного звітного року.

Для того, щоб не допустити елементарних помилок необхідним є наявність достатніх знань законодавства про діючі на момент обґрунтування вибору облікової політики способи бухгалтерського обліку.

Таким чином, в наказі про облікову політику підприємства можуть знаходити відображення такі два види, дві групи способів бухгалтерського обліку:

- способи, які уже відомі і відображаються у нормативних актах бухгалтерського обліку України, проте вони є варіантними по своєму характеру;

- способи, які підприємство розробило самостійно, у зв'язку з відсутністю таких в нормативних актах, керуючись при цьому загальними методологічними підходами;

На нашу думку в наказі про облікову політику повинні бути присутніми наступні питання, які стосуються формування витрат:

- порядок нарахування зносу (амортизації) по основних засобах і нематеріальних активах;

- порядок обліку і нарахування зносу МШП;

- порядок відображення в обліку придбання і заготівлі матеріалів;

- варіанти обліку затрат на виробництво, калькулювання собівартості формування фінансового результату;

- спосіб розподілу непрямих витрат між об'єктами калькулювання;

- порядок обліку фінансування ремонту основних засобів;

- варіант обліку випущеної продукції (виконаних робіт, наданих послуг тощо).

Таких проблемних ситуацій і питань накопичується дуже багато. Їх треба аналізувати, узагальнювати, приводити у відповідність з діючим законодавством, в окремих випадках міняти, якщо це можливо, ті або інші положення нормативних документів. Така задача стає особливо актуальною в зв'язку із проведенням робіт по впровадженню системи національних стандартів по бухгалтерському обліку практику господарюючих суб'єктів.

В текстах різних стандартів бухгалтерського обліку, так чи інакше вирішується багато питань, які пов'язані з методичними і організаційно-технічними аспектами облікової політики. Проведення аналізу текстів стандартів, на наш думку, дає можливість:

- по-перше, узагальнити і уважно проаналізувати хоча і невеликий, проте дуже цінний досвід застосування на практиці облікової політики газотранспортних підприємств в розрізі всіх її основних складових;

- по-друге, по кожному конкретному пункту методичного змісту облікової політики проаналізувати його взаємодію з діючим в даний час на території України податковим законодавством і розробити підходи необхідної гармонізації.

Такий аналіз дозволить накреслити шляхи реального практичного застосування одних положень облікової політики, побачити недостатність на даний момент других та перспективність третіх.

В період розвитку ринкових відносин буде постійно мінятись система законодавчого регулювання бухгалтерського обліку в Україні включаючи прощ його стандартизації. В зв'язку з тим, необхідно звернути увагу бухгалтерів, керівників підприємств, аудиторів та інших зацікавлених суб'єктів на необхідність ще більш уважного відношення до вивчення змін нормативної бази, термінів змін, а також ступеня обов'язковості застосування тих або інших положень діючих нормативних документів.

Облікова політика може і повинна грати роль інструмента, який забезпечує перехід від системи жорсткої регламентації обліку до системи змішаного регулювання, яка має в наявності такий спосіб забезпечення достовірної фінансової інформації як професійні

судження. Це означає – надання можливості підприємствам самостійно регулювати способи бухгалтерського обліку (здійснювати розробку окремих елементів методології обліку), ґрунтовно відстоювати свою позицію посиляючись на відповідні аргументи, виходячи із змісту загальних методологічних принципів бухгалтерського обліку. Це визначає особливо важливе значення облікової політики для методології бухгалтерського обліку в період розвитку ринкових відносин.

Діючі нормативні документи по бухгалтерському обліку дають можливість пошуку рішень виходу із нестандартних ситуацій, способи відображення яких в даний час в системі нормативного регулювання бухгалтерського обліку є відсутніми.

Дуже часто при пошуку відповідей в нестандартних ситуаціях необхідно керуватись вимогами пріоритету змісту перед формулою, у відповідності з якою підприємство повинно керуватись економічним змістом явища, а не тільки його юридичною формою. Виконання цієї вимоги є дуже важливим ще й тому, що дуже часто практика фінансово-господарської діяльності підприємства виходить за рамки встановленої на даний момент юридичної форми.

Оскільки на даний час в Україні є відсутньою концепція співвідношення юридичної форми і економічного змісту то дуже часто при розгляді нестандартних ситуацій, в тому числі і області функціонування податкового права, переважає саме юридична форма від їх змісту.

На мою думку, в системі внутрішньої документації підприємства у випадку відсутності спеціальної регламентації нормативних документів по бухгалтерському обліку, повинно бути оформлено право щодо одержання економічних вигод в майбутніх періодах (капіталізація затрат) як елемент методики облікової політики, тобто спосіб бухгалтерського обліку, який розробляється підприємствами самостійно.

Заслуговує на увагу те, що підприємствам надано право самостійного встановлення ліміту вартості по відношенню до матеріальних (основних засобів), для того щоб всі види майна нижче визначеного ліміту не підлягали обліку в складі необоротних активів і відповідно не відображались в першому розділі бухгалтерського балансу. Такий ліміт

можна встановлювати на підприємстві наказом по обліковій політиці. Усі операції по використанню ресурсів вартістю нижче встановленого підприємством ліміту (границі значимості або суттєвості) можуть капіталізуватися на балансі, або в якості оборотних активів, або розглядатися в якості поточних затрат. Також в якості можливого варіанту відображення в обліку затрат на об'єкти, які по своїй юридичній природі відносяться до категорії прав, проте мають термін використання на підприємстві менше року, або їх вартість настільки незначна, що втрачає зміст їх капіталізація в складі необоротних активів з точки зору достовірності інформації про майновий стан підприємства можна було б запропонувати використання такого субрахунку як «Малоцінні та швидкоамортизуючі активи». На цьому рахунку можна було б рекомендувати відкрити додаткові субрахунки з такими назвами: «Малоцінні та швидкозношувачі предмети», «Малоцінні та швидкоамортизуючі нематеріальні активи».

Виходячи із змісту П(с)БО 8 «Нематеріальні активи» в складі нематеріальних активів можуть враховуватися тільки ті права які належать підприємству. Права виникають у підприємства в результаті заключення визначених цивільно-правових договорів, таких наприклад як авторський. Договір купівлі-продажу не служить основою для виникнення у підприємства прав, оскільки об'єктом даного договору являються не майнові права, а речі. Виходячи із цієї логіки матеріальні цінності, які надходять по договорах купівлі-продажу, повинні оприбутковуватися на рахунках товарно-матеріальних цінностей (10 «Основні засоби», 20 «Виробничі запаси» тощо).

Це характеризує відображення в теорії і в практиці пріоритету юридичної форма над економічним змістом, який, на наш погляд, не завжди себе оправдовує. Так економічно неправомірно відносити наприклад до основних засобів активи, тільки тому, що вони придбані по договору купівлі-продажу. В основу віднесення майна до тої чи іншої категорії в бухгалтерському обліку повинно бути покладено його економічний зміст і мета у відповідності з якою таке майно було придбане. Основні орієнтири і принципи класифікації майна по категоріях повинні бути визначені нормативними актами Украї-

ни, проте кінцеве рішення по обліку того чи іншого виду майна, в складі тої чи іншої групи, повинно прийматися професіоналом-спеціалістом, бухгалтером підприємства на місці.

На основі вищенаведеного, автором пропонується розв'язання проблем формування облікової політики підприємств по транспортуванню газу наступним чином:

1) скорочення до мінімуму варіантів ведення бухгалтерського обліку, які запропоновані законодавчим актом;

2) самостійно розробляти методичку бухгалтерського обліку конкретних господарських операцій і дій у тих випадках коли вони не регулюються законодавством.

Це означає реалізацію системного підходу з метою максимальної оптимізації. При цьому облікова політика підприємства повинна забезпечувати:

- повноту відображення в бухгалтерському обліку всіх фактів господарської діяльності;

- рівність даних аналітичного обліку оборотам і залишкам по рахунках синтетичного обліку на перше число кожного місяця, а також показників бухгалтерської звітності даним синтетичного і аналітичного обліку (вимога відсутності протиріч);

- відображення в бухгалтерському обліку фактів господарської діяльності виходячи не тільки з їх правової норми, але і з економічного змісту фактів і умов господарювання (вимога пріоритету змісту над формою);

- раціональне і економне ведення бухгалтерського обліку виходячи із умов господарської діяльності і масштабів діяльності підприємств (вимога раціональності) тощо.

IV. Висновки. На мою думку, доцільно розглядати облікову політику підприємств по транспортуванню газу з двох сторін. З одного боку, як сукупність прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється керівництво бухгалтерським обліком в Україні відповідними законодавчими та виконавчими органами влади, а з другого – як сукупність конкретних методів і способів організації та форм ведення бухгалтерського обліку, які прийняті на підприємстві на підставі загальних правил з урахуванням особливостей його діяльності.

Таким чином, облікова політика підприємства як сукупність правил реалізації мето-

ду бухгалтерського обліку повинна забезпечити максимальний ефекти від ведення обліку. При цьому під ефектом розуміють своєчасне формування фінансової і управлінської інформації, її достовірність, об'єктивність, доступність і корисність для управлінських рішень та широкого кола користувачів.

При проведенні дослідження виникає питання, які причини проведення облікової політики. По-перше облікова політика – лише один із джерел даних для зацікавлених користувачів. По-друге, очевидним є те, що облікова політика не може бути обмежена застосуванням методів оцінок, правил і форм надання даних через економічні і соціальні наслідки, які відносяться до альтернативних рішень. Тому було б неправильно стверджувати, що економічні наслідки повинні визначати облікову політику, проте необхідно визнати, що бухгалтерські нормативи необхідні для її пізнання і формування стандартів. По-третє, не може бути обмежень для яких-небудь груп користувачів, наприклад,

апарату правління, бухгалтерів, користувачів, приватних осіб.

1. Алборов Р.А. Выбор учетной политики предприятия. Принципы и практические рекомендации. – М.: АО «ДИС», 1995. – 80 с.

2. Банасва А.С. Шнейдман Л.З. Учетная политика предприятия. – М.: Бухгалтерский учет, 1994. – 112 с.

3. Безруких П.С., Кашев А.Н., Комиссарова И.П. Учет затрат и калькулирование себестоимости в промышленности (Вопросы теории, методологии и организации). – М.: Финансы и статистика, 1989. – 223 с.

4. Гончарова Н.Н. Проблемы становления учетной политики предприятия в условиях реформирования бухгалтерского учета // Региональные перспективы. – 2001. – № 2-3. – С. 66-68.

5. Нападковська Л. Облік у системі управління підприємствами // Економіка України. – 1999. – № 9. – С. 44-52.

6. Сонко В., Гуцайлюк З., Щирба М., Бенько М. Бухгалтерський облік: Навчальний посібник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. – Тернопіль: Астон, 2005. – 496 с.

This article offers ways to solve the lack of accounting strategies in transportation of gas with the goal of optimizing the needed resources.

Василюк М.М., Заграй Ю.Я.

ВНУТРІШНІЙ КОНТРОЛЬ ТА ВНУТРІШНІЙ АУДИТ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

В статті розглянуто основні аспекти внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту. Наведено завдання внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту їх роль і місце в системі управління підприємством.

Ключові слова: внутрішній контроль, внутрішній аудит, система управління підприємством.

I. Вступ. З прийняттям Закону України «Про аудиторську діяльність» в квітні 1993р., термін «аудит» впевнено увійшов в свідомість громадян, як визначення незалежного фінансового контролю суб'єктів господарської діяльності. Сьогодні в Україні вже не залишилося людей, які б не чули слова «аудит» у всіх його реальних і нереальних іпостасях. Однак, розвиток ринкових відносин, інтеграція економіки України у світову економіку, доступ до інформації та законодавчої бази інших країн, призвів до неадекватного сприйняття та використання в сфері управління підпри-

ємством різних термінів, які чітко зрозумілі в країнах Заходу. До таких термінів безумовно можна віднести і термін «аудит».

З перших кроків свого існування в Україні на початку 90-х років минулого століття і до сьогоднішніх днів, якого тільки аудиту не було в нашій державі – це і податковий, і камеральний, і зовнішній, внутрішній, енергоаудит, екологічний аудит, аудит ефективності проектів, аудит господарської діяльності та інші. Поряд з тим, в державі й надалі існує ревізія, документальні перевірки, контрольні перевірки, які проводять працівники таких контролюючих органів як податкова інспекція, контрольно-ревізійне управління, прокуратура, служба безпеки України, міліція та інші. Але, переживши з 1993р. злети і падіння, аудит поступово завойовує власну нішу в сфері фінансового контролю сучасного підприємництва в досить твердій конкуренції з фіскальним контролем у всіх його проявах. Слід зазначити, що в країнах з розвинутою ринковою економікою аудит розмежовується

ся на аудит державного і приватного секторів економіки, а також на внутрішній та зовнішній аудит.

На сьогоднішній день внутрішній аудит в Україні існує якось відокремлено, його досить часто змішують або з внутрішнім контролем, або з службою безпеки підприємства, або з управлінським обліком чи з так званим кризовим управлінням. Тому слід більш детально розглянути даний вид контролю в системі управління підприємством.

II. Постановка завдання. Основною метою даної статті є з'ясування сутності внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту як спеціалізованої підсистеми в управлінні підприємством, визначення місця та завдань, які виконують внутрішній контроль та внутрішній аудит на сучасному етапі економічного розвитку суб'єктів господарювання.

III. Результати. З розвитком економічних відносин у суспільстві, удосконаленням управління виробництвом конкурентоспроможної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках контроль виділяється у самостійну функцію управління виробничою, господарською і фінансовою діяльністю власників капіталу.

Р.Адамс, автор книги «Основи аудиту», наводить класичне висловлення, що стосується аудиту. Воно неодноразово цитоване багатьма ученими, але заслуговує на те, щоб згадати його ще раз: «Без аудиту немає надійності рахунків. Без надійності рахунків немає контролю. А без контролю що вартує влада?» [2, 18].

За висловом кандидата економічних наук, професора Національного центру обліку і аудиту Державної Академії статистики, обліку та аудиту, члена Аудиторської палати України Редька О.Ю., визначення контролю залежить від того, як його розглядають виходячи з цілей управління. В управлінні системою контроль виступає як невід'ємна частина управлінського процесу, яка забезпечує прийняття рішення. Контроль, який в системі управління не передбачає прийняття будь-якого рішення за його результатами є беззмістовним і не несе ніякої користі. Ефективний контроль повинна забезпечувати особа, яка уповноважена приймати управлінські рішення.

В системі управління підприємством контроль повинен виконувати наступні завдання:

- попередити (виявити, спрогнозувати) небезпечні для системи відхилення;
- виявити небезпечні відхилення (невідповідності) в поточній роботі системи;
- визначити розмір виявлених небезпечних відхилень і їх можливі негативні для системи наслідки;
- встановити причини (фактори) відхилень та визначити ступінь їх впливу на величину відхилення;
- розробити і здійснити певні дії спрямовані на усунення виявлених негативних відхилень та їх причин, а також запропонувати заходи, які б запобігали можливості виникнення в майбутньому негативних відхилень.

З наведених основних завдань випливає наступне твердження – контроль є дієвим в системі управління лише в тому випадку, якщо дана система має чітко виражену мету, методи її досягнення і критерії (параметри) етапів руху до цієї мети.

Таким чином, суб'єкт контролю в управлінні повинен чітко знати мету, а також послідовність процедур на шляху досягнення цієї мети.

Оскільки, контроль поділяють на зовнішній та внутрішній, тому внутрішній контроль в системі управління підприємством є тією системою правил, певних дій для персоналу управління, які спрямовані на постійне дотримання в процесі досягнення мети, затверджених норм, внутрішніх правил, законодавчих актів, що регламентують господарську діяльність підприємства.

Внутрішній контроль делегується безпосередньо на робочі місця (посади) і здійснюється персоналом системи управління згідно з їхніми функціональними обов'язками і правами, а результати контролю фіксуються або визначаються за місцем його здійснення.

В системі внутрішнього контролю його об'єкт і предмет визначені конкретними обов'язками, сферою діяльності, правами, встановленими процедурами кожного з суб'єктів контролю, тобто, директор підприємства контролює виконання показників випуску та реалізації продукції, головний бухгалтер контролює повноту і своєчасність розрахунків із бюджетом, бухгалтер контролює правильність складання первинних документів, менеджер контролює своєчасність розрахунків з покупцями, і т.д. А в чому ж полягає суть внутрішнього аудиту?

Внутрішній аудит це спеціальна система (суб'єкт) контролю в системі управління компанією, який здійснюється незалежними по відношенню до інших структурних підрозділів посадовими особами, в основному в інтересах керівництва або власників компанії.

Фактично внутрішній аудит можна визначити, як спеціалізовану підсистему контролю в управлінні підприємством, яка виконує спеціальні функції, відмінні від функцій внутрішнього контролю. На *схемі 1* нами наведено основні відмінності між функціями внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту.

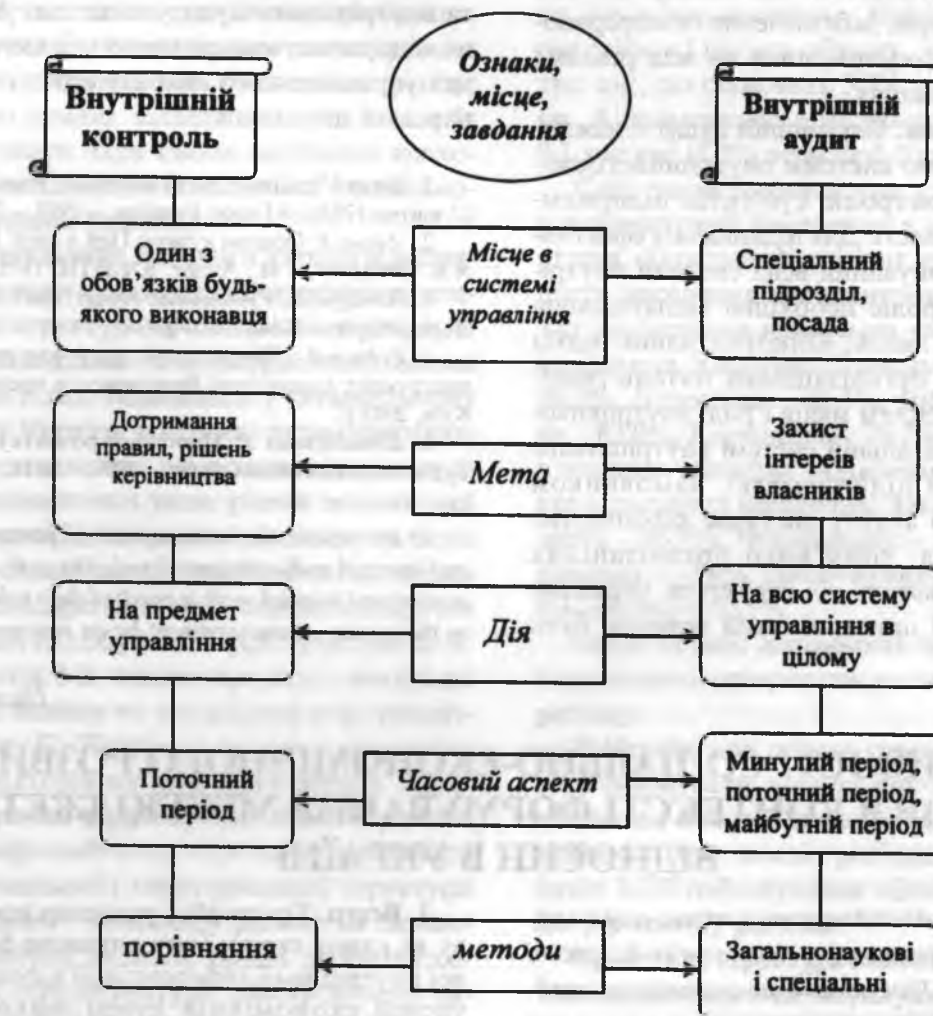
проходження і після завершення. Він дає експертну науково-обґрунтовану оцінку господарським операціям і процесам.

Функції внутрішнього аудиту визначаються керівництвом або власником підприємства залежно від змісту і специфіки його діяльності, обсягів, показників, системи управління.

Першочерговими функціями внутрішнього аудиту в системі управління є:

- **Контрольна функція**, яка полягає в перевірці фінансово-господарської діяльності окремих підрозділів та посадових осіб, щодо

Відмінності між функціями внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту

Метою внутрішнього аудиту є удосконалення організації й управління виробництвом, виявлення й мобілізація резервів його зростання.

Внутрішній аудит здійснюється на попередній стадії виконання комерційної, технологічної або фінансової угоди, у процесі її

відповідності їх роботи встановленим нормам, правилам та планам.

- **Аналітична функція**, яка полягає в експертній оцінці внутрішнього та зовнішнього економічно-правового середовища, ефективності господарювання та управління.

- **Захисна функція** – заходи спрямовані на

захист активів підприємства від шахрайства, або розкрадання власності.

- **Консультаційна функція** полягає в наданні консультацій як персоналу підприємства, так і власникам або керівництву підприємства.

- **Інформаційна функція** – своєчасне і повне інформування вищого керівництва і власників про результати проведених заходів.

- **Координаційна функція** – планування роботи внутрішнього аудитора узгоджується з планами вищого органу управління, а також з структурними підрозділами.

Отже, основним завданням внутрішнього аудиту є попередження, виявлення та запобігання негативних для підприємства фактів і факторів, забезпечення безперервного ефективного управління на всіх рівнях і загальних функціях.

IV. Висновки. Внутрішній аудит є важливою складовою системи внутрішньогосподарського контролю суб'єктів підприємницької діяльності. Для підвищення ефективності функціонування всієї системи внутрішнього контролю необхідна відлагоджена робота всіх її ланок. Конструктивний підхід у розв'язанні організаційних питань реалізується виявленням місця і ролі внутрішнього аудиту в загальній системі внутрішнього контролю на підприємстві. Замовником внутрішнього аудиту виступає керівництво підприємства, тому його організаційна структура залежить від структури управління. Основний принцип, який повинен бути

дотриманий при моделюванні структури внутрішнього аудиту це його незалежність по відношенню до інших підрозділів. Внутрішній аудит не можна ототожнювати з внутрігосподарським контролем, який здійснюють усі структурні підрозділи апарату управління підприємства.

На даному етапі економічного розвитку суб'єктів господарювання України широко розповсюдженню набула практика, коли у відкритих акціонерних товариствах ініціатором аудиту виступає керівництво підприємства, що суперечить логіці й аудиторській практиці зарубіжних країн. Тому вивчення і впровадження світового досвіду, щодо правильної організації внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту в системі управління підприємством залишається актуальним для управлінського апарату суб'єктів господарської діяльності.

1. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993р. // Голос України. – 1993. – 29 травня.

2. Адамс Р. Основы аудита: Пер. с англ. / Под. ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит: ЮНИТИ, 1995. – 398 с.

3. Гончарук Я., Рудницький: Аудит, навч. посібник – Львів, «Оріяна-Нова», 2004р.

4. Редько А.: «Внутренний аудит как важнейший инструмент финансовой безопасности предприятия.» Київ, 2005 р.

5. Шиманський Р. Проблеми розвитку аудиту // Бухгалтерський облік і аудит. – 1994. – № 11. – С. 19–20.

In the article the basic aspects of internal control and internal audit are considered. The task of internal control and internal audit is resulted their role and place in the system of management by an enterprise.

Пилипів В.В.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖБЮДЖЕТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

У статті досліджується вплив соціально-економічного розвитку регіонів на їх фінансові можливості. Класифіковано регіональні особливості соціально-економічного розвитку, які мають безпосередній вплив на формування міжбюджетних відносин в Україні.

Ключові слова: соціально-економічний розвиток, міжбюджетні відносини, регіональна економіка, людський розвиток.

I. Вступ. Традиційні уявлення про державу як єдину економічну одиницю без суттєвої внутрішньої диференціації в сучасній науковій економічній думці відходять на задній план. Натомість виникає нова регіональна економічна парадигма [1]. На сьогоднішній день оптимальним каркасом для економічного аналізу і планування є трирівнева модель, що об'єднує місцеву (регіональну), національну та глобальну економіки. При цьому кожен рівень є тісно пов'язаний з іншим і не є самодостатнім [1,9-10].

Об'єктом дослідження даної статті є фінансові взаємовідносини між регіональною та національною економікою. Виходячи з вищезгаданої моделі, дослідження буде спиратися насамперед на показники, що характеризують регіональні (місцеві) умови, аніж на середні загальнонаціональні.

II. Постановка завдання. Регулювання міжбюджетних відносин є одним із найважливіших механізмів державного регулювання регіональним та місцевим розвитком. В основі формування міжбюджетних відносин лежить розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи відповідно до розподілу повноважень органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Проте, навіть при чіткому і раціональному розподілі повноважень розмежування доходів і видатків між бюджетами різних рівнів на єдиних засадах не дасть змоги їх збалансувати. При цьому необхідно враховувати регіональні особливості соціально-економічного розвитку.

III. Результати. Регіони в Україні відрізняються рівнем концентрації населення, соціальною структурою, наявністю сировинної бази, природними та культурно-побутовими умовами тощо. Відмінності у регіональному розвитку України зумовлені рядом факторів, насамперед такими як: різноманітність природно-кліматичних умов; різний екологічний стан територій; кількість населення та його віковий склад; економічний розвиток народного господарства та його спеціалізація; стан соціальної та побутової інфраструктури та ін. Герасимчук З.В. виділяє зовнішні і внутрішні фактори впливу на соціальний стан розвитку регіону [2, 77-84].

До факторів внутрішнього впливу відносяться: рівень розвитку економіки в регіоні; демографічний стан в регіоні; орієнтація функціональної і територіальної структури промислового комплексу регіону на задоволення потреб людини; рівень розвитку соціальної інфраструктури; рівень доходів населення в регіоні; етнонаціональні особливості; рівень якості навколишнього середовища в регіоні; ефективність управління соціальним розвитком регіону.

Серед факторів зовнішнього впливу найважливішими вважаються: пріоритети соціально-економічної політики; забезпечення функціонування механізму відтворення тру-

дового потенціалу в державі; рівень забезпечення соціальних гарантій в державі; обсяги національного доходу, що використовуються на споживання; наявність механізму вирішування соціального розвитку регіонів в державі [2].

Всі ці відмінності обумовлюють особливості формування як бюджетів територіальних громад і регіональних бюджетів (районних і обласних), так і міжбюджетних відносин.

Крім того, на нерівномірність розвитку регіонів України значною мірою впливає недосконалість її адміністративно-територіального устрою. Так, зокрема, адміністративні області дуже відрізняються між собою як за розмірами, так і за кількістю населення, що в них проживає. Найбільшою за територією є Одеська область, яка займає 33,3 тис. км², що становить 5,5% території України. А найменшою є Чернівецька область – 8,1 тис.км² (1,3% території України).

Слід також звернути увагу на відмінності у концентрації населення в містах і селах різних областей. У східних областях більшість населення сконцентрована у містах. Тут зафіксована найбільша частка міського населення України: Донецька область – 90,2%, Луганська – 86,1%, Дніпропетровська – 83,0%, Харківська – 78,7%. В той же час у західних областях зафіксована висока частка сільського населення: Закарпатська область – 63,0%, Чернівецька – 59,4%, Тернопільська – 57,4%, Івано-Франківська – 57,9%, Рівненська – 55,1%.

Всі ці та інші відмінності значною мірою визначають пріоритети розвитку певного регіону.

В Україні для оцінки спроможності регіонів формувати доходи використовується концепція валової доданої вартості (ВДВ), оскільки саме аналіз регіональних показників ВДВ найяскравіше відображає різницю у розвитку регіонів.

Крім того, структура валової доданої вартості за питомою вагою галузей її формування має свої особливості, тобто регіони України значно відрізняються за видами домінуючої діяльності.

Найбільша частка промисловості у ВДВ зафіксована у Донецькій (53,1%), Дніпропетровській (52,2%) та Запорізькій (49,7%) областях, що і зумовлює існування в них високої частки міського населення. Найбільша

частка сільського господарства в ВДВ становить у Волинській (34,0%) та Вінницькій (30,0%) областях. Найбільший відсоток послуг у ВДВ зафіксований в курортних регіонах – Одеська область (57,9%) та АР Крим (50,2%), а також у містах Київ (73,8%) та Севастополь (66,2%).

У ряді областей на півночі та заході домінуючими є “інші види діяльності” або жоден вид діяльності не є домінуючим.

В системі державного управління економікою надзвичайно суттєвою є також диференціація регіонів за їх питомою вагою у ВДВ України.

Найбільшу питому вагу у ВДВ має Донецька область (12,3%), м. Київ (10,7%), Дніпропетровська область (9,2%), тоді як найменша зафіксована у західних областях – Чернівецька (1,0%), Волинська (1,4%), Тернопільська (1,4%), Закарпатська (1,5%). Таким чином, найвище значення валової доданої вартості регіону (Донецька область) у 12,3 разів перевищує мінімальне значення такого показника (Чернівецька область).

Таким чином, очевидним є те, що регіони України значно відрізняються між собою за рівнем соціально-економічного розвитку, наявністю ресурсного потенціалу, структурою народного господарства, що і впливає на існування особливостей формування бюджетів регіонів.

При аналізі відмінностей у соціально-економічному розвитку регіонів України особливої уваги заслуговує дослідження групи фахівців Світового банку, які намагаються пояснити регіональні відмінності у ВДВ на душу населення із застосуванням економетричних підходів [3]. На початку аналізу оцінюється внесок основних чинників виробництва (праці та капіталу) у ВДВ на душу населення, а далі робиться спроба конкретизувати окремі елементи, які можуть підвищити ефективність використання чинників виробництва і таким чином підвищити ВДВ на душу населення, найважливішими серед яких визначаються [3, 18]:

структура регіональної економіки (включаючи структуру зайнятості); обсяг прямих іноземних інвестицій на душу населення в регіоні; діяльність місцевих органів влади; ринкова інфраструктура; транспортна інфраструктура; інфраструктура телекомунікацій.

Результати такого дослідження показали, що бідними регіонами є ті, обсяг основних

фондів яких є відносно невеликим, а багаті регіони мають кращі показники тому, що вони отримують більше інвестицій [3, 19]. Це свідчить про важливість створення сприятливого інвестиційного клімату в регіонах.

Важливим є також вплив зайнятості на душу населення на показники регіонального зростання на душу населення. Таким чином, створення гнучких ринків праці сприятиме підвищенню показників діяльності регіону та зменшенню відмінностей у рівнях економічного розвитку регіонів.

Значний вплив на розвиток регіонів має також загальна продуктивність чинників виробництва, тобто спроможність регіону ефективно використовувати власні ресурси.

Дещо менший вплив було виявлено з боку інфраструктури телекомунікацій, транспортної інфраструктури, прямих іноземних інвестицій та інших елементів.

Таким чином, згідно з вищезгаданим дослідженням найбільший вплив на ефективність діяльності регіону мають основні фонди та робоча сила.

Особливо важливе значення в реалізації ефективної бюджетної політики має рівень доходів населення в регіоні. Оскільки, відповідно до Бюджетного кодексу України, основним джерелом надходжень до місцевих бюджетів є прибутковий податок з громадян, очевидним є те, що розмір доходів місцевого бюджету прямо пропорційно залежить від розміру доходів громадян, що сплачують цей податок до відповідного місцевого бюджету, та їх кількості. Інакше кажучи, на рівень доходів до місцевих бюджетів великий вплив має розмір заробітної плати працівників та рівень зайнятості у відповідному регіоні. За цими показниками в Україні також існує значна диференціація.

Всі вищезгадані диспропорції відбиваються на територіальній диференціації соціальних умов життя громадян. За індексом регіонального людського розвитку перші три місця належать м. Києву, Автономній Республіці Крим та Полтавській області. Найгірший рівень зазначеного показника спостерігається у Донецькій і Луганській областях, тоді як рівень їх економічного розвитку є вище середнього по Україні.

Найбільший вплив на рівень людського розвитку має рівень освіти, умови проживання та матеріальний добробут населення.

Найменш помітною є дія розвитку ринку праці.

Перші позиції за інтегральним індексом рівня освіти займають Київ і Севастополь. Останні позиції займають Івано-Франківська, Миколаївська, Донецька, Закарпатська, Луганська області. Відставання цих регіонів обумовлене різними причинами: якщо Закарпатська та Івано-Франківська області відстають за рівнем охоплення дошкільною освітою, чисельністю студентів, часткою осіб із вищою освітою серед населення старше 25 років, то в Луганській та Донецькій областях нижчим є рівень охоплення базовою та повною середньою освітою.

За умовами проживання знову ж таки лідирують м. Київ та м. Севастополь. Найгірші умови проживання населення зафіксовано в західних областях – Рівненській, Івано-Франківській та Чернівецькій. Це пов'язано з високою питомою вагою сільських поселень, які незадовільно забезпечені сучасними вигодами – водогonom, каналізацією тощо.

За станом матеріального добробуту першість належить м. Київ, що пояснюється значно вищими, ніж в інших регіонах, заробітними платами, найвищими в країні рівнями споживання, досить високою купівельною спроможністю і найнижчим у країні рівнем бідності (5,8%). Проте за поширеністю незареєстрованих доходів м. Київ займає останню позицію. А через низький рівень зарплат та високий рівень бідності найнижчий рівень матеріального добробуту виявлено у Житомирській, Тернопільській та Хмельницькій областях.

Існування значних розбіжностей у розвитку регіонів України за окремими показниками зумовлює необхідність у виявленні найсуттєвіших з них та обчисленні узагальнюючого індексу. На сьогоднішній день в науковій літературі існує багато підходів щодо визначення універсального показника, який дав би змогу якомога повніше оцінити стан соціально-економічного розвитку регіонів.

Так, Масловська Л. пропонує застосовувати наступні індикатори рівня соціально-економічного розвитку території: рівень зайнятості; середня заробітна плата на одного жителя; забезпеченість житлом; роздрібний товарооборот на душу населення; чисельність лікарів на 10 тис.населення; чисельність

середнього медичного персоналу на 10 тис.населення; кількість лікарняних ліжок на 10 тис.населення; кількість відвідувань поліклінік за зміну на 10 тис.населення; забезпеченість телефонами на 100 сімей; виробництво промислової продукції; валова продуктивність праці; інвестиції в основний капітал; бюджетна забезпеченість; відрахування до держбюджету; індекс безпеки [4, 165]. Така велика кількість запропонованих показників свідчить про необхідність визначення показника, який давав би комплексну характеристику регіону, і на основі якого можна було б судити про рівень соціально-економічного розвитку території.

Методику найбільш повної оцінки соціально-економічного стану регіонів України було розроблено фахівцями РВПС України НАН України. В її основі лежить методика Індексу людського розвитку [5]. Оцінка соціально-економічного розвитку регіонів складається з показників економічного і соціального розвитку, кожен з яких має самостійне значення і одночасно є складовою узагальнюючого показника. До показників економічного розвитку відносяться: макроекономічна ефективність, фінансова сфера, зовнішньоекономічна діяльність, економічна інфраструктура, інвестиційна привабливість регіону. Використання даної методики дає можливість згрупувати регіони України за рівнем економічного розвитку (табл. 1).

Соціальний розвиток регіонів характеризують показники узагальнені за наступними блоками: демографічний розвиток; розвиток ринку праці; матеріальний добробут населення; умови проживання населення; рівень освіти населення; стан та охорона здоров'я; соціальне середовище; екологічна ситуація та ін.

За даними показниками можна згрупувати регіони за рівнями соціального розвитку (табл. 2).

Проте слід враховувати те, що незважаючи на віднесення до певної групи, регіони мають різні значення за окремими показниками рівня людського розвитку. Так, наприклад, хоча АР Крим і віднесено до групи високого рівня людського розвитку, проте рівень освіти в цьому регіоні дуже низький, а у м. Київ та Полтавській області зафіксована негативна екологічна ситуація. Тому для комплексного вивчення регіональних

Таблиця 1

Рейтинги регіонів України за рівнем економічного розвитку

Рівень розвитку	Регіон
Високий	м.Київ, м.Севастополь, Полтавська обл., Запорізька обл., Донецька обл., Одеська обл., Дніпропетровська обл., Київська обл., Харківська обл.
Середній	АР Крим, Миколаївська обл., Львівська обл., Сумська обл., Луганська обл., Чернігівська обл., Черкаська обл., Рівненська обл., Хмельницька обл.
Низький	Івано-Франківська обл., Херсонська обл., Вінницька обл., Волинська обл., Закарпатська обл., Чернівецька обл., Кіровоградська обл., Житомирська обл., Тернопільська обл.

Джерело: [5, 84]

Таблиця 2

Рейтинги регіонів України за рівнем соціального розвитку

Рівень розвитку	Регіон
Високий	АР Крим, Вінницька обл., Закарпатська обл., Полтавська обл., Харківська обл., Хмельницька обл., Черкаська обл., м.Київ, м.Севастополь
Середній	Запорізька обл., Івано-Франківська обл., Київська обл., Кіровоградська обл., Львівська обл., Одеська обл., Тернопільська обл., Чернівецька обл., Чернігівська обл.,
Низький	Волинська обл., Дніпропетровська обл., Донецька обл., Житомирська обл., Луганська обл., Миколаївська обл., Рівненська обл., Сумська обл., Херсонська обл.

Джерело: [5, 93]

особливостей людського розвитку необхідно проводити аналіз за всіма складовими.

Із врахуванням ваги кожного компонента економічного та соціального розвит-

ку і розраховується інтегральний індекс соціально-економічного розвитку регіонів. Такий показник дає змогу найбільш повно оцінити стан розвитку регіонів (табл.3).

Таблиця 3

Рейтинги регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку

Рівень розвитку	Регіон
Високий	м.Київ, м.Севастополь, Полтавська обл., Запорізька обл., Одеська обл., Донецька обл., Дніпропетровська обл., Харківська обл., Київська обл.
Середній	АР Крим, Львівська обл., Черкаська обл., Чернігівська обл., Миколаївська обл., Хмельницька обл., Сумська обл., Івано-Франківська обл., Вінницька обл., Рівненська обл.
Низький	Луганська обл., Закарпатська обл., Херсонська обл., Чернівецька обл., Волинська обл., Кіровоградська обл., Тернопільська обл., Житомирська обл.,

Джерело: [5, 84]

Так, найвищий рівень соціально-економічного розвитку зафіксовано в м. Київ та Полтавській області, які лідирують як за економічною, так і за соціальною складовою індексу. Найгірша ситуація спостерігається у Житомирській, Тернопільській, Кіровоградській та Волинській областях. На інтегральний показник Тернопільської області вплинула несприятлива ситуація в економіці.

Таким чином, для класифікації особливостей соціально-економічного розвитку регіонів в Україні пропонується як враховувати окремі показники розвитку, так і давати їх комплексну оцінку. Також, крім виявлення факторів (показників) впливу на рівень регіонального розвитку, важливо ідентифікувати їх наслідки, що й дасть змогу класифікувати регіональні особливості соціально-економічного розвитку України. Крім того, пропонується виділити конкретні властивості та ознаки соціально-економічного розвитку, на основі яких той чи інший регіон можна було б віднести до певного класу (рис. 1).

Розділити наслідки впливу економічних та соціальних факторів дуже важко, оскільки

як соціальні фактори впливають на економічний стан території так і рівень економічного розвитку регіону в певній мірі формує його соціальну сферу. Зрештою, такий розподіл і не є принципово важливим.

Дослідження регіональних особливостей розвитку за окремими показниками дає змогу виявити проблемні та сильні сторони регіону і, відповідно до цього, дає підстави щодо формування власної стратегії регіонального розвитку. Такі характеристики регіонів повинні враховуватись при формуванні системи міжбюджетних відносин.

Як видно з аналізу, в Україні існують як економічно, так і соціально слабкі регіони, причому вони не завжди співпадають. А, отже, формуючи бюджетну політику, необхідно враховувати такі особливості.

Таким чином, на сьогоднішній день пріоритетним є людський розвиток, а тому ефективна система фінансових відносин регіонів і центру повинна базуватись на першочерговому забезпеченні соціальних потреб населення. І забезпечення умов для економічного розвитку повинно бути підпорядковане цим потребам.

Соціальна сфера	Економічна сфера
Демографічна ситуація	Природо-ресурсний потенціал регіону
Розвиток соціальної інфраструктури	Структура ВДВ в регіоні
Розвиток ринку праці	ВДВ на душу населення
Рівень освіти населення	Існування на території С(В)ЕЗ та ТПР
Стан охорони здоров'я	Розвиток економічної інфраструктури
Екологічний стан	Інвестиційна привабливість регіону

Особливості соціально-економічного розвитку регіонів
Існування працевлаштування та демографічно-проблемних обставин
Відмінності у рівнях соціального забезпечення та соціального захисту
Нерівні умови проживання населення
Відмінності у рівнях податкоспроможності
Існування значної кількості дотаційних територій
Тіньовий сектор

Рис. 1. Класифікація особливостей соціально-економічного розвитку регіонів

IV. Висновки. Отже, держава повинна першочергово забезпечити рівні соціальні умови для населення незалежно від місця проживання. Це може бути здійснено як за рахунок системи фінансового вирівнювання, так і за рахунок створення відповідних умов для господарювання регіонів, за яких було б можливе не тільки просте, а й розширене регіональне відтворення соціальної сфери.

1. Бариз В., Ледебур Л. Нові регіональні економіки. Пер.з англійської Андрій Пехник. – Львів: Літопис, 2003. – 196 с.

2. Герасимчук З.В. Класифікація соціально-проблемних регіонів та напрямки формування у них політики сталого розвитку // Регіональна економіка. – 2001. – №2. – С.77–84.

3. Бейлі Р. Регіональна політика в Україні / Регіональна політика та регіональний розвиток в Україні: Досягнення та напрямки подальшого руху. Конференція Світового банку, Київ, листопад, 2001.

4. Масловська Л. Оцінка внутрішньо-регіональних відмінностей соціально-економічного розвитку як основа диференційованої регіональної політики на мезорівні // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 163–168.

5. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / Рада з вивчення продуктивних сил України. ПРООН, 2002. – 123 с.

In the article the influence of socio-economic development of regions on their financial possibilities is explored. The regional features of socio-economic development, which have a direct influence on forming of interbudgetary relations in Ukraine, are classified.

Косенко Є. В.

ГЕНДЕРНА ОЦІНКА РИНКУ РОБОЧОЇ СИЛИ – ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ

Стаття присвячена моніторингу нових тенденцій на ринку праці з урахуванням гендерних відмінностей в частках економічно активного населення. В статті робиться висновок про необхідність впровадження гендерних підходів в оцінці показників та тенденцій ринку праці.

Ключові слова: гендерний баланс, гендерно-чутливий індекс розвитку, продуктивна і репродуктивна праця, рівень економічної активності, безробіття.

1. Вступ. Для забезпечення моніторингу нових тенденцій на ринку праці, як то тривалість робочого дня, часткова зайнятість, стан справ у сфері зайнятості, безробіття, витрати на оплату години робочого часу і т.ін., цей набір показників в масштабах країни на ринку праці розроблено Міжнародною організацією праці (МОП). Хоча щодо кожного із зазначених показників було докладено зусиль, аби підкреслити його гендерний вимір, значна частина практичних працівників, зрозуміють, що гендерно – диференційовані дані не завжди легко знайти та використати. Тому необхідно докласти максимум зусиль для впровадження гендерних підходів та тенденцій на ринку праці в оцінці

показників.

Першим і головним показником – є економічна активність і використання часу. Гендерні відмінності у частках економічно активного населення часто використовуються як показник гендерної рівності в певному суспільстві. Наприклад, частка жінок серед усього економічно активного населення є одним з трьох основних показників, які використовуються для розрахунку гендерно – чутливого індексу розвитку.

Передусім слід зазначити, що хоча частка чоловіків серед економічно активного населення в усьому світі є незмінно високою, щодо частки жінок, у різних країнах світу існують істотні відмінності. Найчастіше мала частка жінок серед економічно активного населення свідчить про наявність стійких культурних стереотипів стосовно гендерних ролей, які сприяють утриманню жінок за межами економічно активного населення. Наприклад, частка жінок на рівні 30% може свідчити про те, що для даної культури домінують рольовою моделлю є чоловік – годувальник і дружина – домогосподарка.

Другим показником, який характеризує гендерні аспекти ринку праці, є репродуктивна праця. Проте, враховуючи потенційно оманливий характер цього показника, у жод-

ному разі не можна стверджувати, що коли частка жінок серед економічно активного населення є меншою, то жінки є використаним або недостатньо використовуваним ресурсом. У таких випадках жінки, найімовірніше, зайняті репродуктивною, неоплачуваною роботою, яка вимагає не менших, а часто навіть більших зусиль. Таким чином, ініціатори проектів, спрямованих на підвищення частки жінок серед економічно активного населення, повинні враховувати наявні гендерні відмінності у використанні часу взагалі і, відповідно, зосереджувати зусилля на забезпеченні балансу часу, витраченого на репродуктивну працю чоловіками та жінками.

II. Постановка завдання. Щодо неоплачуваної або репродуктивної праці слід зауважити, що люди, такої праці, стикаються з численними бар'єрами:

- кількість часу, який вони могли б витратити на участь у ринку оплачуваної праці, виявляється обмеженою;
- їхній особистий дохід виявляється обмеженим;
- їхні можливості вибору (наприклад, стосовно участі у політичній діяльності, самовдосконалення або відпочинку) виявляються обмеженими внаслідок дефіциту часу або відсутності грошей.

Таким чином, репродуктивна праця є важливим чинником, який слід враховувати під час формування стратегій та аналізу зайнятості, оскільки гендерна рівність на ринку праці може бути досягнута повною мірою лише за умови, що гендерна рівність на ринку праці може бути досягнута повною мірою лише за умови, що гендерна рівність у секторі репродуктивної праці стане також розглядатися як пріоритет. Складовою частиною політики у сфері зайнятості мають стати стратегії, спрямовані на підкреслення важливості і необхідності неоплачуваної роботи для підтримки і забезпечення стабільності ринку продуктивної праці.

III. Результати. Гендерний баланс у частках економічно активного населення не обов'язково означає, що до жінок і чоловіків існує однакове ставлення на ринку праці. Впровадження гендерних підходів на ринку праці передбачає обов'язковий вихід за рамки суто кількісних характеристик (наприклад, рівнів економічної активності) і перехід до дослідження того, як, де, ким і на яких

умовах забезпечується зайнятість чоловіків і жінок у репродуктивному та продуктивному секторах. Слід відзначити, що однакова участь жінок і чоловіків у функціонуванні ринку праці залишається стратегічною метою, до якої необхідно прагнути.

Таким чином, кінцеві цілі в даній сфері є подвійними:

- забезпечення однакових показників участі чоловіків та жінок у функціонуванні ринку продуктивної праці;
- однаковий розподіл тягаря репродуктивної праці між чоловіками та жінками;

Для того щоб досягти згаданих довгострокових цілей, необхідно встановити середньострокову мету:

- збільшення можливостей вибору для чоловіків та жінок шляхом реалізації стратегій, спрямованих на заохочення більш справедливого розподілу продуктивної та репродуктивної праці.

Робота є значною цінністю. Чимало людей високо цінують своє право на працю в продуктивному секторі за власним вибором. Хоча деякі люди віддають і віддаватимуть перевагу заняттю домашнім господарством, вихованню дітей та іншій неоплачуваній роботі, культурні стереотипи або інші бар'єри, які обмежують здатність представників однієї з гендерних груп зробити вибір на користь оплачуваної праці, є порушенням права людей на самовизначення і отримання оплачуваної роботи.

Аргументи стосовно ефективності можна використати для підкреслення зв'язку між підвищенням гендерної рівності та економічним розвитком: як свідчать дослідження гендерної рівності, одним з показників якого є рівень економічної активності жінок, приводить до прискорення темпів економічного розвитку. Таким чином, усунення гендерних бар'єрів є фактором прискореного економічного розвитку. Цей аргумент не стоїть на тезі: «використання раніше не використовуваних ресурсів», оскільки жінок не можна вважати економічно неактивними, адже вони зайняті репродуктивною працею.

Зв'язки між гендерними аспектами тенденцій на ринку праці і репродуктивною працею часто бувають для розробників стратегічної політики неочевидними і рідко в такому вигляді розглядаються у стратегічних документах. Є сенс провести спеціальні дос-

лідження національних проявів та наслідків «подвійного тягаря», результати яких опублікувати для ознайомлення широкої аудиторії.

Питання економічної активності тісно пов'язане з питанням безробіття. Дані свідчать, що рівень безробіття серед жінок майже завжди є вищим, ніж серед чоловіків. Існує принаймні чотири можливі причини такого явища, як безробіття:

- рішення жінок влаштуватися на роботу або звільнитися з роботи, більше ніж у чоловіків, визначаються особистими причинами. Враховуючи вищу плинність кадрів серед жінок, у кожний момент часу кількість тих, хто шукає роботу, серед них є більшою, ніж серед чоловіків;
- спектр варіантів розвитку кар'єри для жінок є вужчим, ніж для чоловіків, що призводить до загострення конкуренцій за робочі місця, доступні для жінок;
- у багатьох країнах жінкам не вистачає рівня та діапазону освіти й професійної підготовки для того, щоб отримати роботу;
- жінки з більшою ймовірністю є першими кандидатами на звільнення у зв'язку зі скороченням штатів, яким часто супроводжується реструктуризація компаній.

Усі ці пояснення підкреслюють кілька важливих моментів: по – перше, безробіття серед жінок тісно пов'язане з репродуктивною працею, тоді як у чоловіків – ні (або принаймні не такою мірою). По – друге, для жінок існують прямі бар'єри для зайнятості, такі як відсутність необхідної кваліфікації. І нарешті, жінки як робоча сила цінуються менше і отже, стикаються з численними непрямыми перешкодами, зокрема з дискримінацією та стереотипами.

Хоча ліквідація перелічених вище перешкод на шляху досягнення гендерної рівності на ринку праці має надзвичайно важливе значення, не можна автоматично стверджувати, що нерівність впливає лише на жінок. У ситуаціях, пов'язаних із серйозними соціально – економічними потрясіннями та перехідними процесами, політикам треба бути готовими до підвищення рівня чоловічого безробіття, яке може бути наслідком істотних скорочень виробництва у секторах, де домінують чоловіки. Зокрема, в колишніх соціалістичних країнах чимало дослідників відзначають, що швидкі соціа-

льні зміни завдали особливо тяжкого удару чоловікам і безробіття серед них у деяких країнах зростало швидше, ніж безробіття серед жінок.

Отже, безробіття серед жінок та безробіття серед чоловіків визначається абсолютно різними чинниками, і наслідки безробіття впливають на чоловіків та жінок у зовсім різний спосіб. Отже, кінцевою метою формування політики є:

- мінімізація безробіття як серед чоловіків, так і серед жінок;
- досягнення цієї довгострокової мети середньострокові цілі слід формулювати таким чином:
- з'ясувати культурні, соціальні та історичні чинники, що впливають на рівень безробіття серед чоловіків та жінок;
- розробити схеми створення нових робочих місць та перепідготовки працівників, спрямовані на задоволення різних потреб та поліпшення ситуації чоловіків та жінок.

Для розв'язання проблеми жіночого безробіття надзвичайно важливо розв'язати та ліквідувати проблеми, пов'язані з дискримінацією у практиці прийому на роботу та скорочення штатів. Це передбачає прийняття необхідного законодавства, впровадження стратегій та механізмів для розгляду скарг, а також забезпечення інформацією як осіб, що шукають роботу, так і працедавців.

Якість зайнятості є не менш важливим моментом, ніж наявність роботи. Якість зайнятості частково визначається умовами, на яких люди погоджуються працювати. Основними елементами, що визначають якість зайнятості, є: заробітна плата, тривалість робочого дня, робоче середовище (у тому числі наявність дитячих закладів), гарантованість зайнятості на робочому місці та ставлення до працівників, яке визначається пільгами та привілеями, що надаються працівникам. Невід'ємною частиною цих умов є визнання та повага, яку виявляє працедавець до інших аспектів життя працівників, а саме: до таких моментів, як репродуктивна праця та спілкування з членами сім'ї. Якість у цих двох сферах – на роботі і сімейному житті – значною мірою визначає одна одну.

Хоча, з одного боку, «висока якість» працевлаштування означає, що тривалість робочого дня є не надто великою (і не заважає іншим сферам життя), з іншого боку – надто

коротка тривалість робочого дня може призвести до «неповної зайнятості».

Дані свідчать про те, що тривалість робочого часу жінок на оплачуваній роботі є меншою, ніж аналогічна тривалість у чоловіків. Це може свідчити про те, що чоловіки витрачають надто багато часу на оплачуваній роботі, що призводить до дефіциту часу на сімейне спілкування. Водночас наявні дані свідчать про те, що жінки більшою мірою, ніж чоловіки, схильні і готові працювати довше, ніж передбачено їхніми робочими умовами на цей час.

Причини подібних відмінностей можуть бути різними і охоплюють у тому числі:

- дискримінацію у ставленні до жінок на робочому місці;
- домінування жінок у роботі, що здійснюється в режимі неповної зайнятості та на тимчасових роботах;
- стосунки на робочому місці та в сім'ї, які визначають різні сподівання та вимоги стосовно жінок та чоловіків.

Сприятливе робоче середовище дає змогу чоловікам та жінкам збалансувати свої обов'язки у продуктивній та репродуктивній сферах. Розрізняють два аспекти цього середовища:

- атмосферу в робочому середовищі та його гнучкість (як з погляду загальних уявлень) щодо потреб батьків (догляд за дітьми, коли ті хворіють, відвідання шкільних заходів тощо);
- відповідальність працедавця за надання конкретної підтримки сім'ям у формі організації дошкільних дитячих закладів (ясел), надання відпусток батькам та матерям у зв'язку з народженням дитини тощо.

Перехід від закритої економіки до глобалізованої економіки, яка базується на знаннях, привів до кардинальних змін в умовах праці, у тому числі до збільшення обсягів роботи в режимі неповної зайнятості та праці за тимчасовими трудовими угодами замість стабільної праці в режимі повного робочого дня. Людям також доводиться частіше змінювати місце праці. Це призводить до різкого зменшення гарантованості зайнятості. Зазначені зміни можуть також означати втрату пільг, пов'язаних із працею в режимі повного робочого дня. Наприклад, дослідження показують, що жінки, в усьому

світі з більшою імовірністю влаштовуються на тимчасову або надомну роботу і майже в усіх країнах частка жінок, які працюють в режимі неповної зайнятості, є вищою, ніж відповідна частка чоловіків. Такі види оплачуваної роботи забезпечують меншу гарантованість зайнятості й менший обсяг пільг.

Отже, кінцева мета в даному випадку є подвійною:

- забезпечення з допомогою стратегій та інших видів ініціатив рівності між чоловіками та жінками з різних аспектів якості зайнятості;
- збільшення можливостей для чоловіків та жінок щодо збалансування продуктивної і репродуктивної праці шляхом сприяння формуванню дружнього робочого середовища стосовно сім'ї.

Проведені у скандинавських країнах дослідження, зокрема, свідчать, що фінансовані державою стратегії, спрямовані на забезпечення грошової компенсації за виконання хатньої роботи та роботи по догляду за дітьми (які дали змогу багатьом жінкам виявляти активність на ринку праці) значною мірою сприяли професійній сегрегації за гендерним принципом [1]. Це в свою чергу сприяє підвищенню ефективності ринку праці.

До того ж працедавці, які чутливо реагують на потреби своїх працівників, отримують у результаті лояльний і мотивований персонал, що позитивно впливає на ефективність його роботи. Повага до своїх працівників – як чоловіків, так і жінок, і підтримка їхньої ролі як батьків та вихователів є одним з чинників, що сприяють подальшому підвищенню ефективності.

«У гнучкій трудовій системі сім'я перебуває у центрі продуктивної і репродуктивної діяльності. Коли сім'я є потенційно міцно, вона слугує гарантією у періоди безробіття та джерелом інвестиційного капіталу для освіти і професійної підготовки дорослих та дітей, осередком для створення мережі контактів, для пошуку роботи і підвищення мобільності, ядром особистої безпеки та розвитку [2]. Враховуючи те, якою мірою з допомогою згаданого «сімейного клубу» можна поліпшити якість життя та можливості, реалізація стратегій, спрямованих на підтримку та заохочення, а не руйнування міцних сімей, видається надзвичайно важливим завданням.

Ланцюгова реакція: зменшення гарантованості зайнятості сприяє зменшенню стабільності джерел існування. Якщо представники однієї з гендерних груп (найчастіше жінки) з набагато більшою ймовірністю працюють у режимі неповної зайнятості зазнає більшого ризику опинитися за межею бідності. Це може сприяти поглибленню інших гендерних відмінностей, пов'язаних із бідністю.

До того ж спеціальні дослідження, проведені у країнах Європейського союзу, засвідчують, що гендерна рівність у сфері зайнятості та рівнях доходів не може бути досягнута за допомогою самої лише політики рівних можливостей щодо робочої сили: існує необхідність запровадження додаткових стратегій у сфері неоплачуваної праці [3]. Інакше кажучи, за відсутності належної уваги до реалізації стратегії захисту сім'ї, що враховують необхідність піклування про збереження сімей працівників, досягти рівності на ринку праці буде неможливо.

Впровадження гендерних підходів за визначенням передбачає інтеграцію гендерної перспективи та гендерного аналізу на всіх етапах планування, реалізації та оцінювання проєктів, різних видів стратегій та програм.

Завдання з впровадження гендерних підходів не повинно приголомшувати. Хоча глибокий гендерно – орієнтований аналіз справді вимагає високого рівня досвіду, його здійснення в разі потреби можна доручити стороннім експертам. Основна практична робота із впровадження гендерних підходів полягає переважно у розгляді переліку контрольних запитань, що дасть змогу переконатися, що нічого не упустили.

Її суть полягає у постановці правильних запитань у такий спосіб, щоб могли бачити куди саме найкраще слід спрямувати обмежені ресурси. Впровадження гендерних підходів – це необхідний процес для забезпечення гендерної рівності найбільш дієвим та ефективним чином.

Десять етапів впровадження гендерних підходів охоплюють:

1. Цілеспрямований гендерний підхід до учасників процесу ухвалення стратегічних рішень: хто розробляє та ухвалює рішення на політичному рівні?

2. Цілеспрямований підхід до гендерних програм: у чому полягає суть питання?

3. Рух у напрямі до гендерної рівності: якою є мета?

4. «Складання карти» ситуації: яка інформація є в нашому розпорядженні?

5. Уточнення питання: дослідження та аналіз.

6. Формулювання стратегічної політики або заходів проєкту з урахуванням гендерної перспективи.

7. Обґрунтування ідей: гендерні питання варті того, щоб витратити на них зусилля?

8. Моніторинг: (гендерно – чутливе) відстежування стану речей.

9. Оцінювання: як ми спрацювали?

10. Взаємодія з метою ефективного впровадження гендерного підходу.

Найближчим часом проблема безробіття в Україні стане однією з головних. По-перше, люди, які звільнилися з підприємств, вже обрали для себе альтернативні форми діяльності, що не вимагають особливої кваліфікації, наприклад, присадибні ділянки, дрібний комерційний бізнес тощо. Але незабаром ситуація зміниться. Теперішні неформальні види малого бізнесу потроху зникатимуть, оскільки їх витіснятимуть нові, краще організовані структури. Зокрема, зростатиме мережа невеличких магазинів, що торгуватимуть різноманітними якісними товарами. Відтак поступово відпаде потреба купувати будь – що на вулиці, і кількість стихійних торговців зменшиться. По – друге, далі вивільнятиметься робоча сила з промисловості та інших галузей господарства, бо вартість праці зростає. Зрозуміло, що на приватизованих підприємствах ніхто не триматиме зайвих людей. Скорочуватимуться витрати і, відповідно, зайнятість. По – третє, з малого бізнесу, що набере організованих на професійному рівні форм, буде витіснено некваліфікованих працівників. На ринку праці з'явиться досить велика маса малокваліфікованої робочої сили, яка не відповідає сучасним вимогам.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що найважливішими передумовами конкурентоспроможності підприємства є висока кваліфікація працівників, мотивація їхньої праці і їх залучення до розв'язання проблем вдосконалення виробництва. Саме професійні знання та навички забезпечують також соціальний захист на ринку праці.

Чимало безробітних жінок мають досить добру освіту – середню і вищу. Але, на відміну від чоловіків, жінки набагато рідше навчаються на курсах підвищення кваліфікації чи перекваліфікації (зрештою, переважно вони навіть не мають такої можливості). Тому конкурентоспроможність жінок на ринку праці є невисока.

За міжнародними нормами, в країні мають існувати рівні для всіх громадян можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації. Зокрема, в Конвенції Міжнародної організації праці №142, яку Україна ратифікувала ще 1979 року, та в рекомендаціях Міжнародної організації праці на державу покладено обов'язок прийняти і впроваджувати політику професійної орієнтації і професійної підготовки працівників у всіх сферах діяльності. Політика і програми професійної підготовки мають стимулювати громадян і давати їм змогу на засадах рівності розвивати і застосовувати свої здібності до праці у власних інтересах та відповідно до власних прагнень, враховуючи потреби суспільства. Навчання мусить бути вільним від будь – якої форми дискримінації за ознаками раси, статі, віросповідання, за політичними поглядами або соціальним походженням.

Попри те що держава витрачає певні кошти на освіту, українське шкільництво ще не зазнало адекватних новим життєвим обставинам змін. Той, хто шукає на ринку праці людину, яка відповідала б сучасним вимогам до кваліфікованого фахівця певного профілю, стикається з проблемою: виявляється, що такої робочої сили в Україні, на жаль, не вистачає.

Проблема безробіття є однією з головних соціальних проблем в Україні. Протягом кількох попередніх років ми можемо говорити про тенденцію до покращення ситуації на ринку праці. Не дивлячись на те, що рівень безробіття все ще залишається високим, спостерігається поступове його зниження, зменшення обсягів вивільнення працівників з підприємств, підвищення рівня заробітної плати та значне зменшення кількості працівників, які перебувають у відпустках без збереження заробітної плати чи працюють в умовах неповного робочого часу. Так, чисельність безробітних, зменшилась тільки за 2002 рік на 8,1 відсотка, а рівень безробіття зменшився майже на 1 відсоток. Збільшення

чисельності працюючих відбувається в основному у приватному секторі економіки, особливо на підприємствах малого бізнесу. За прогнозами на найближчі роки частка робочих місць буде створено в промисловості, чверть – у сфері торгівлі та громадського харчування, близько 8 відсотків – у галузях транспорту та зв'язку, понад 9 відсотків – у будівництві.

На найближчі роки і далі прогнозується поступове зниження рівня безробіття і разом з тим підвищення вимог до якості робочої сили.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що найважливішими передумовами конкурентоспроможності підприємства є висока кваліфікація працівників, мотивація їхньої праці і їх залучення до розв'язання проблем вдосконалення виробництва. Саме професійні знання та навички забезпечують також соціальний захист на ринку праці.

За міжнародними нормами, у країні мають існувати рівні для всіх громадян можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації. Зокрема, в Конвенції Міжнародної організації праці №142, яку Україна ратифікувала ще 1979 року, та в рекомендаціях Міжнародної організації праці на державу покладено обов'язок прийняти і впроваджувати політику професійної підготовки мають стимулювати громадян і давати їм змогу на засадах рівності розвивати і застосовувати свої здібності до праці у власних інтересах та відповідно до власних прагнень, враховуючи потреби суспільства. Навчання мусить бути вільним від будь – якої форми дискримінації за ознаками раси, статі, віросповідання, за політичними поглядами або соціальним походженням.

Професійне навчання та перекваліфікація безробітних є важливим елементом Державної програми зайнятості населення. Але не дивлячись на те, що певні кошти на це виділяються, поширюються нові напрями професійного навчання безробітних, такі як навчання на замовлення роботодавців та за індивідуальними планами і програмами, стажування безпосередньо на робочих місцях, проблема конкурентоспроможності жінок на ринку праці все ще не вирішена.

Перехід до ринкової системи взаємин ознаменувався істотним скороченням загаль-

ної чисельності зайнятого населення. Причини скорочення зайнятості загальновідомі і пов'язані насамперед з ринковими перетвореннями, кризовим станом і скороченням виробництва.

Її суть полягає у постановці правильних запитань у такий спосіб, щоб могли бачити куди саме найкраще слід спрямувати обмежені ресурси. Впровадження гендерних підходів – це необхідний процес для забезпечення гендерної рівності найбільш дієвим та ефективним чином.

Десять етапів впровадження гендерних підходів охоплюють:

1. Цілеспрямований гендерний підхід до учасників процесу ухвалення стратегічних рішень: хто розробляє та ухвалює рішення на політичному рівні?
2. Цілеспрямований підхід до гендерних програм: у чому полягає суть питання?
3. Рух у напрямі до гендерної рівності: якою є мета?
4. «Складання карти» ситуації: яка інформація є в нашому розпорядженні?
5. Уточнення питання: дослідження та аналіз.
6. Формулювання стратегічної політики або заходів проекту з урахуванням гендерної перспективи.
7. Обґрунтування ідей: гендерні питання варті того, щоб витрачати на них зусилля?
8. Моніторинг: (гендерно – чутливе) відстежування стану речей.
9. Оцінювання: як ми спрацювали?
10. Взаємодія з метою ефективного впровадження гендерного підходу.

Найближчим часом проблема безробіття в Україні стане однією з головних. По-перше, люди, які звільнилися з підприємств, вже обрали для себе альтернативні форми діяльності, що не вимагають особливої кваліфікації, наприклад, присадибні ділянки, дрібний комерційний бізнес тощо. Але незабаром ситуація зміниться. Теперішні неформальні види малого бізнесу потроху зникнуть, оскільки їх витіснять нові, краще організовані структури. Зокрема, зростатиме мережа невеличких магазинів, що торгуватимуть різноманітними якісними товарами. Відтак поступово відпаде потреба купувати будь – що на вулиці, і кількість стихійних торговців зменшиться. По-друге, далі вивільнятиметься робоча сила з промисло-

вості та інших галузей господарства, бо вартість праці зростає. Зрозуміло, що на приватизованих підприємствах ніхто не триматиме зайвих людей. Скорочуватимуться витрати і, відповідно, зайнятість. По – третє, з малого бізнесу, що набере організованих на професійному рівні форм, буде витіснено некваліфікованих працівників. На ринку праці з'явиться досить велика маса мало-кваліфікованої робочої сили, яка не відповідає сучасним вимогам.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що найважливішими передумовами конкурентоспроможності підприємства є висока кваліфікація працівників, мотивація їхньої праці і їх залучення до розв'язання проблем вдосконалення виробництва. Саме професійні знання та навички забезпечують також соціальний захист на ринку праці.

Чимало безробітних жінок мають досить добру освіту – середню і вищу. Але, на відміну від чоловіків, жінки набагато рідше навчаються на курсах підвищення кваліфікації чи перекваліфікації (зрештою, переважно вони навіть не мають такої можливості). Тому конкурентоспроможність жінок на ринку праці є невисокою.

За міжнародними нормами, в країні мають існувати рівні для всіх громадян можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації. Зокрема, в Конвенції Міжнародної організації праці №142, яку Україна ратифікувала ще 1979 року, та в рекомендаціях Міжнародної організації праці на державу покладено обов'язок прийняти і впроваджувати політику професійної орієнтації і професійної підготовки працівників у всіх сферах діяльності. Політика і програми професійної підготовки мають стимулювати громадян і давати їм змогу на засадах рівності розвивати і застосовувати свої здібності до праці у власних інтересах та відповідно до власних прагнень, враховуючи потреби суспільства. Навчання мусить бути вільним від будь – якої форми дискримінації за ознаками раси, статі, віросповідання, за політичними поглядами або соціальним походженням.

Попри те що держава витрачає певні кошти на освіту, українське шкільництво ще не зазнало адекватних новим життєвим обставинам змін. Той, хто шукає на ринку праці людину, яка відповідала б сучасним вимогам

до кваліфікованого фахівця певного профілю, стикається з проблемою: виявляється, що такої робочої сили в Україні, на жаль, не вистачає.

Проблема безробіття є однією з головних соціальних проблем в Україні. Протягом кількох попередніх років ми можемо говорити про тенденцію до покращення ситуації на ринку праці. Не дивлячись на те, що рівень безробіття все ще залишається високим, спостерігається поступове його зниження, зменшення обсягів вивільнення працівників з підприємств, підвищення рівня заробітної плати та значне зменшення кількості працівників, які перебувають у відпустках без збереження заробітної плати чи працюють в умовах неповного робочого часу. Так, чисельність безробітних, зменшилась тільки за 2002 рік на 8,1 відсотка, а рівень безробіття зменшився майже на 1 відсоток. Збільшення чисельності працюючих відбувається в основному у приватному секторі економіки, особливо на підприємствах малого бізнесу. За прогнозами на найближчі роки частка робочих місць буде створено в промисловості, чверть – у сфері торгівлі та громадського харчування, близько 8 відсотків – у галузях транспорту та зв'язку, понад 9 відсотків – у будівництві.

На найближчі роки і далі прогнозується поступове зниження рівня безробіття і разом з тим підвищення вимог до якості робочої сили.

Досвід країн з розвинутою ринковою економікою свідчить, що найважливішими передумовами конкурентоспроможності підприємства є висока кваліфікація працівників, мотивація їхньої праці і їх залучення до розв'язання проблем вдосконалення виробництва. Саме професійні знання та навички забезпечують також соціальний захист на ринку праці.

За міжнародними нормами, у країні мають існувати рівні для всіх громадян можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації. Зокрема, в Конвенції Міжнародної організації праці №142, яку Україна ратифікувала ще 1979 року, та в рекомендаціях Міжнародної організації праці на державу покладено обов'язок прийняти і впроваджувати політику професійної підготовки мають

стимулювати громадян і давати їм змогу на засадах рівності розвивати і застосовувати свої здібності до праці у власних інтересах та відповідно до власних прагнень, враховуючи потреби суспільства. Навчання мусить бути вільним від будь-якої форми дискримінації за ознаками раси, статі, віросповідання, за політичними поглядами або соціальним походженням.

Професійне навчання та перекваліфікація безробітних є важливим елементом Державної програми зайнятості населення. Але не дивлячись на те, що певні кошти на це виділяються, поширюються нові напрями професійного навчання безробітних, такі як навчання на замовлення роботодавців та за індивідуальними планами і програмами, стажування безпосередньо на робочих місцях, проблема конкурентоспроможності жінок на ринку праці все ще не вирішена.

Перехід до ринкової системи взаємин означувався істотним скороченням загальної чисельності зайнятого населення. Причини скорочення зайнятості загальновідомі і пов'язані насамперед з ринковими перетвореннями, кризовим станом і скороченням виробництва.

IV. Висновки.

1. На сучасному ринку праці з'явилися нові тенденції в оцінці показників, що забезпечені гендерним балансом.

2. Досягнення гендерної рівності у сфері зайнятості вимагає запровадження додаткових стратегій у сфері неоплачуваної праці.

1. Звітна доповідь IV з'їзду Всеукраїнського жіночого товариства ім. О.Теліги / Жін. світ. – 2003. – № 2. – с.7-9.

2. Корчишська М, Малець Л., – Жіночі права. Крок за кроком: Практичний посібник з використання міжнародного закону про права людини і механізмів захисту прав жінок у контексті прав людини / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 249 с.

3. Gimpelson V., Lippoldt D. The Russian Labour market: Between Transition and Turmoil. – Rowman and Littlefield, 2001. – P. 13-15.

The article is devoted to the monitoring of new tendencies on the labour market with taking into account of gender differences in economic active parts of people. The summary of the article is estimation of inculcation of gender of indices and tendencies on the labour market.

АНАЛІЗ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ РОЗВИТКУ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ В УКРАЇНІ

У статті вивчено та проаналізовано макроекономічні показники розвитку ринку цінних паперів.

Ключові слова: цінні папери, ринок цінних паперів, емітенти, чистий прибуток.

I. Вступ. Найважливішими завданнями розвитку економіки країни є створення ефективного фінансового ринку. Невід'ємною частиною фінансового ринку є фондовий ринок, який набуває першочергового значення в державі з ринковою економікою.

На сучасному етапі дослідження і обґрунтування пріоритетів ринку цінних паперів потребує більшої уваги науковців. Важливий внесок у дослідження цих питань внесли такі вчені, як: вчені: Р. Задорожна [1], А. Бабич [2], О. Білоус [3], М. Назарук [4], Р. Рак [5] та інші.

Тому, наявність окремих нерозв'язаних проблем, їх теоретичних і практичних значень та відсутність на цей час розробок на ринку цінних паперів обумовили актуальність вибору теми дослідження, її мету та завдання.

II. Постановка завдання. В умовах, коли відбувається синхронізація темпів економі-

чного зростання в базових галузях економіки та зміцнення міжгалузевих зв'язків, простежується тенденція активізації діяльності на фондовому ринку за рахунок збільшення обсягів випуску цінних паперів.

На протязі 2005 року найважливішим джерелом залучення фінансових ресурсів на ринку цінних паперів був випуск акцій, інвестиційних сертифікатів та облігацій підприємств.

Обсяг яких у 2005 році перевищували обсяги як виробництва продукції сільського господарства, так і товарів народного споживання.

III. Результати. Для визначення макроекономічної ситуації тенденцій розвитку фондового ринку України нами розраховано інтегральний індекс.

Як показує динаміка інтегрального індексу фондового ринку (рис. 1) з початку року він зріс на 1,341 пункт, а з січня 2003 року – на 2,49 пункти.

Протягом 2005 року до розрахунку індексу увійшло 468 емітентів, з акціями яких виконувались договори на ринку цінних паперів.

Угод на суму понад 10 млрд.грн. виконано з акціями ВАТ «Укрнафта» – 19,029 млрд. грн.

Договорів на суму понад 1 млрд. грн. виконано з акціями 39 емітентів. Найбільші за

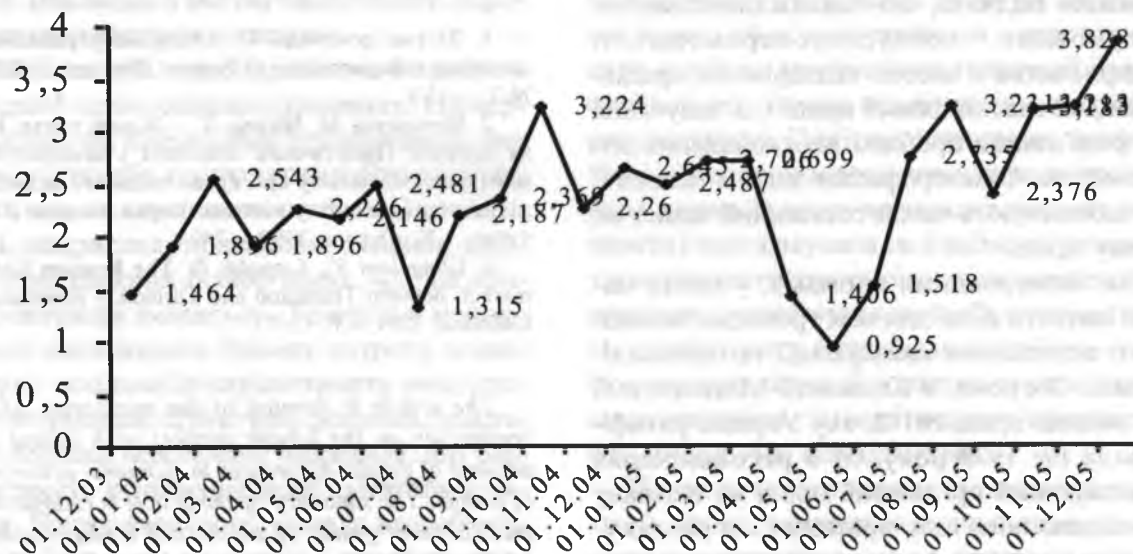

Рис. 1. Значення індексу фондового ринку

сумою договори були виконані з акціями наступних емітентів:

• ВАТ «Артем»	9,583 млрд.грн.
• ВАТ «Спецхіммаш»	7,637 млрд.грн.
• АППБ «Аваль»	6,808 млрд.грн.
• ВАТ «Укрнафтогаз геологія»	5,728 млрд.грн.
• ВАТ «Ремточмеханізм»	5,254 млрд.грн.
• ВАТ «Кийпідземшляхбуд»	4,281 млрд.грн.
• ВАТ «Промкомпресор»	3,856 млрд.грн.
• ВАТ «Спецфундаментбуд»	3,647 млрд.грн.
• ВАТ «Донецький КХП №2»	3,116 млрд.грн.
• ВАТ «Нафтооргсинтез»	2,557 млрд.грн.
• ВАТ «Завод «Монолітспецмонтаж»	2,361 млрд.грн.

Договорів на суму понад 100 млн.грн. виконано з акціями 130 емітентів, на суму від 1 до 100 млн.грн. з акціями 193 емітентів та на суму від до 1 млн.грн. з акціями 105 емітентів.

Станом на 31.12.2005 р., загальні обсяги випуску цінних паперів, становить 207,01 млрд. грн. (рис.2), з яких:

акції – на 24,815 млрд. грн. (з вирахуванням скасування випуску);

облігацій підприємств – на 12,748 млрд. грн.;

облігацій місцевих позик – на 350,0 млн. грн.;

опціонів – на 160,55 млн. грн.;

інвестиційних сертифікатів пайовими інвестиційними фондами – на суму 23,06 млрд. грн.; акцій корпоративними інвестиційними фондами – на суму 836,86 млн. грн.

Серед фінансових інструментів найбільші обсяги зареєстровано з акціями – 40,03% та інвестиційними сертифікатами пайових інвестиційних фондів – 37,19% від загального обсягу зареєстрованих випусків цінних паперів у 2005 році 99 млрд. грн., що є найвищим показником з початку реєстрації випусків цінних паперів (рис. 2).

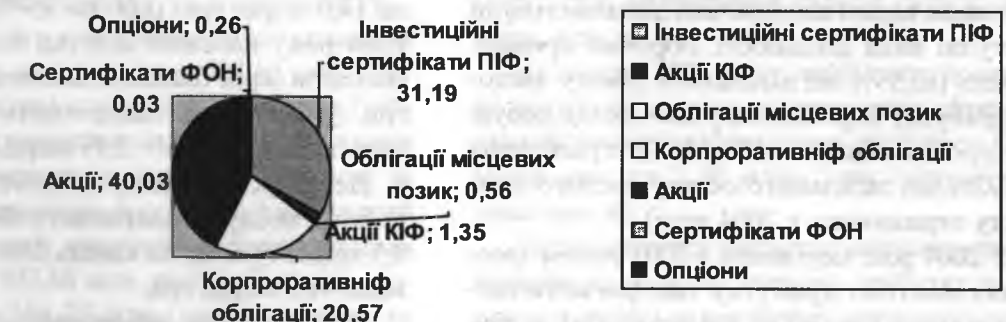

Рис. 2. Розподіл обсягів випусків цінних паперів у 2005 році

Протягом року найбільшу кількість та обсяг зареєстрованих випусків акцій було зафіксовано в II кварталі 2005 року – відповідно 378 випусків акцій на суму 6,83 млрд. грн.

Крім цього в 2005 р. було зареєстровано 509 випусків облігацій підприємств на суму близько 13 млрд. грн. (таблиця 1).

У 2004 році за результатами аналізу регулярної інформації відкритих акціонерних товариств та підприємств-емітентів облігацій найбільшу кількість підприємств, які отримали чистий прибуток, становили підприємства обробної промисловості (1189), підприємства, які займались оптовою та роздрібною торгівлею; торгівлею транспортними засобами; послугами з ремонту (387), та підприємства, які займались сільським господарством, мисливством та лісовим господарством (362).

Чистий прибуток відкритих акціонерних товариств та підприємств-емітентів облігацій на кінець 2004 року становив 19,0 млрд. грн., при цьому, ці емітенти зазнали чистих збитків у розмірі 8,7 млрд. грн. (позитивне сальдо склало 10,3 млрд. грн.).

На кінець 2004 року чистий прибуток відкритих акціонерних товариств та підприємств-емітентів облігацій (крім банків та підприємств – суб'єктів малого підприємництва) становив 18,23 млрд. грн., чистий збиток – 8,7 млрд. грн. (позитивне сальдо склало 9,53 млрд. грн.).

Чистий прибуток підприємств – суб'єктів малого підприємництва на кінець 2004 року становив 62,7 млн. грн., при цьому, ці емітенти отримали збитки в розмірі 276,26 млн. грн. (негативне сальдо склало 213,56 млн. грн.). У 2004 році підприємства – суб'єкти малого підприємництва одержали чисті прибутки на суму 13,36 млн. грн. більше ніж

Таблиця 1

Обсяги випуску облігацій за видами емітентів у 1996–2005 роках, млн.грн.

Вид суб'єкта підприємницької діяльності	1996 рік	1997 рік	1999 рік	2000 рік	2001 рік	2002 рік	2003 рік	2004 рік	2005 рік
Усього, у тому числі:	12,81	116,44	132,19	69,89	694,32	4 274,6	4 241,9	4 106,6	12 748
Банки	0,66	0,50	-	5,00	73,44	87,38	329,16	217,93	2564,726
Страхові компанії	-	-	-	-	-	25,15	7,00	112,00	41,9
Інші підприємства	12,15	115,94	132,19	64,89	620,9	4162,09	3905,71	3776,66	10142

у 2003 році, але при цьому обсяги чистого збитку зросли на 34,31 млн. грн.

На кінець 2004 року чистий прибуток банків (відкритих акціонерних товариств та емітентів облігацій) становив 773,21 млн. грн. Лише 4 банки отримали збитки в розмірі 16,94 млн. грн. (позитивне сальдо склало 756,27 млн. грн.). У 2004 році порівняно з 2003 роком чистий прибуток банків збільшився на 323,72 млн. грн., а чисті збитки банків також збільшились на 9,59 млн. грн. Так, у 2004 році зазнали чистих збитків наступні банки (відкриті акціонерні товариства та емітенти облігацій): АБ «Муніципальний», АБ «Енергобанк», АКБ «Юнекс», АБ «Столичний».

Найбільше позитивне сальдо на кінець 2004 року одержали підприємства (крім банків та підприємств – суб'єктів малого підприємництва), основними видами економічної діяльності яких були обробна промисловість та фінансова діяльність (8,58 млрд. грн. та 2,19 млрд. грн. відповідно) (таблиця 2).

Лідерами за обсягом чистого прибутку за основним видом економічної діяльності були наступні види діяльності: обробна промисловість (63,99% від загального обсягу чистого прибутку отриманого у 2004 році); добувна промисловість (13,44%), транспорт (12,92% від загального обсягу чистого прибутку отриманого у 2004 році).

У 2004 році порівняно з 2003 роком зростання чистого прибутку підприємств-емітентів (крім банків) на 8,8 млрд. грн. відбулось, в основному, за рахунок збільшення

обсягу чистого прибутку в таких видах економічної діяльності як обробна промисловість (на 6,26 млрд. грн.), добувна промисловість (на 1,42 млрд. грн.), транспорт (на 0,85 млрд. грн.).

У 2004 році підприємства-емітенти зазнали чистих збитків на суму 8,7 млрд. грн., з них – малі підприємства на суму 0,28 млрд. грн. У 2004 році порівняно з 2003 роком збиткові підприємства збільшили свої збитки на 2,0 млрд. грн.

Найбільші обсяги чистого збитку зазнали підприємства, основним видом економічної діяльності яких була обробна промисловість (35,42% від загального обсягу чистих збитків); оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту (26,58%); виробництво електроенергії, газу та води (25,44%).

Протягом 2004 року активи підприємств (крім банків) зросли на 41,24 млрд. грн. (або на 13,98%) та на кінець 2004 року становили 336,29 млрд. грн. Позитивним є факт збільшення власного капіталу, який збільшився на 14,0 млрд. грн. (або на 9,94%). На кінець 2004 року власний капітал підприємств – емітентів (крім банків) становив 154,78 млрд. грн. (у тому числі, підприємств-суб'єктів малого підприємства – 2,79 млрд. грн.).

Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги підприємств збільшилась на 0,7 млрд. грн. та на кінець 2004 року становила 49,2 млрд. грн.

Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги (крім банків) підприємств

Таблиця 2

Отримані розміри чистого прибутку (збитку), відкритими акціонерними товариствами та підприємствами-емітентами облігацій (крім банків та підприємств – суб'єктів малого підприємництва), за видами економічної діяльності в 2004 році, млн. грн.

Вид економічної діяльності	Чистий прибуток	Чистий збиток	Сальдо
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	201,72	151,46	50,26
Рибне господарство	3,29	6,82	-3,52
Промисловість	14 490,47	5 620,85	8 869,63
у тому числі:			
Добувна	2 450,93	325,03	2 125,91
Обробна	11 666,17	3 082,02	8 584,15
Виробництво електроенергії, газу та води	373,37	2 213,80	-1 840,43
Будівництво	221,92	212,54	9,38
Оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	330,78	2 312,82	-1 982,04
Готелі і ресторани	9,05	23,87	-14,82
Транспорт	2 355,10	162,13	2 192,97
Фінансова діяльність	255,43	28,42	227,01
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	350,12	166,87	183,24
Державне управління	0,00	0,00	0,00
Освіта	0,26	0,19	0,08
Охорона здоров'я та соціальна допомога	1,22	4,17	-2,95
Колективна, громадська та особисті послуги	12,40	11,67	0,74
Усього	18 231,77	8 701,79	9 529,97

на кінець 2004 року становила 56,49 млрд. грн. та збільшилась на 0,27 млрд. грн.

Сума нарахованих дивідендів за даними фінансової звітності в 2004 році становила 1 485,48 млн. грн.

За підсумками 2004 року, 605 підприємств-емітентів (крім банків та підприємств – суб'єктів малого підприємництва) сплатили дивіденди на загальну суму 978,66 млн. грн.

За розподілом сплачених дивідендів (таблиця 3) підприємствами (крім врахування малих підприємств та банків) у 2004 році за видами економічної діяльності найбільший обсяг дивідендів сплачено підприємствами транспорту (593,66 млн. грн.), обробної промисловості (166,27 млн. грн.), оптової та роздрібною торгівлі та торгівлі транспортни-

ми засобами, послуги з їх ремонту (93,54 млн. грн.).

Крім цього, чистий прибуток закритих акціонерних товариств на кінець 2004 року становив 11,13 млрд. грн., при цьому, ці емітенти зазнали чистих збитків у розмірі 2,65 млрд. грн. (позитивне сальдо склало 8,48 млрд. грн.).

На кінець 2004 року найбільше позитивне сальдо отримали підприємства обробної промисловості та фінансової діяльності (2,59 млрд. грн. та 2,42 млрд. грн. відповідно) (таблиця 4).

Лідерами серед закритих акціонерних товариств за обсягом чистого прибутку за основним видом економічної діяльності стали такі види економічної діяльності: обробна

Таблиця 3

Розподіл сплачених дивідендів підприємствами в 2004 році за основними видами економічної діяльності підприємств, %

Вид економічної діяльності	Відсоток від загального обсягу сплачених дивідендів
Транспорт	60,67
Обробна промисловість	16,99
Оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	9,56
Фінансова діяльність	5,27
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	2,41
Виробництво електроенергії, газу та води	2,16
Добувна промисловість	1,42
Будівництво	0,94
Колективні, громадські та особисті послуги	0,23
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	0,21
Рибне господарство	0,11
Готелі і ресторани	0,02
Освіта	-
Охорона здоров'я та соціальна допомога	-
Усього	100

промисловість – 31,9%, фінансова діяльність – 22,4% та транспорт – 14,35%.

У 2004 році закриті акціонерні товариства отримали чистий прибуток на загальну суму 11,2 млрд. грн., у тому числі: закриті акціонерні товариства (крім банків та суб'єктів малого підприємництва) – 94,74% від загального обсягу чистих прибутків, закриті акціонерні товариства – суб'єкти малого підприємництва – 2,5%, закриті акціонерні товариства – банки – 2,68%.

Зростання чистого прибутку закритих акціонерних товариств в 2004 році порівняно з попереднім роком на 2 964,56 млн. грн. відбулося, в основному, за рахунок збільшення чистих прибутків у фінансовій діяльності – 1,19 млрд. грн., у оптовій та роздрібній торгівлі; торгівлі транспортними засобами; послугами з ремонту – 955,03 млн. грн., у транспорті – 849,57 млн. грн.

Закриті акціонерні товариства зазнали чистий збиток у 2004 році на суму 2,65 млрд.

грн., з них закриті акціонерні товариства – суб'єкти малого підприємництва – на суму 0,35 млрд. грн., закриті акціонерні товариства – банки – 0,0006 млрд. грн. та закриті акціонерні товариства (крім банків та суб'єктів малого підприємництва) – на суму 2,31 млрд. грн. Порівняно з 2003 роком збиткові підприємства зменшили свої збитки на 1,2 млрд. грн.

Найбільші обсяги чистого збитку за основним видом діяльності зазнали закриті акціонерні товариства, основним видом економічної діяльності яких були: обробна промисловість – 36,13% від загального обсягу чистого збитку; операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам – 30,49%; оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту – 10,96% від загального обсягу чистого збитку.

Протягом 2004 року активи закритих акціонерних товариств (крім банків) зросли на

Таблиця 4

Розмір чистого прибутку (збитку), отриманого закритими акціонерними товариствами за видами економічної діяльності у 2004 році, млн. грн.

Вид економічної діяльності	Чистий прибуток	Чистий збиток	Сальдо
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	709,27	68,81	640,46
Рибне господарство	0,92	2,11	-1,19
Промисловість	3 814,66	1 056,24	2
у тому числі:			
Добувна	97,15	79,18	17,97
Обробна	3 551,50	958,82	2 592,68
Виробництво електроенергії, газу та води	166,01	18,24	147,77
Будівництво	163,97	128,54	35,43
Оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	1 516,24	290,73	1 225,51
Готелі і ресторани	12,28	59,08	-46,80
Транспорт	1 597,13	96,61	1 500,52
Фінансова діяльність	2 493,86	74,65	2 419,21
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	783,12	809,16	-26,04
Державне управління	0,06	0,00	0,06
Освіта	2,61	0,53	2,08
Охорона здоров'я та соціальна допомога	18,16	12,65	5,51
Колективна, громадська та особисті послуги	20,39	54,72	-34,32
Усього	11 132,67	2 653,82	8 478,85

40,75 млрд. грн. (або на 37,09%). Позитивним є факт збільшення власного капіталу, який збільшився у 1,43 рази. Сумарна вартість власного капіталу закритих акціонерних товариств становила 84,10 млрд. грн. (у тому числі 7,64 млрд. грн. у закритих акціонерних товариств – суб'єктів малого підприємництва).

Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги підприємств збільшилась на 2,14 млрд. грн. та становила 22,16 млрд. грн.

На кінець 2004 року кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги підприємств становила 26,052 млрд. грн. та збільшилась на 8,41 млрд. грн. Сума нарахованих дивідендів у 2004 році становила 386,4 млн. грн.

Серед загальної кількості закриті акціонерні товариства (крім банків та суб'єктів

малого підприємництва), лише 414 (або 6,4% від загальної кількості поданих звітів) сплатили дивіденди на загальну суму 404,5 млн. грн. Порівняно з 2003 роком сума сплачених дивідендів зменшилась на 9,0 млн. грн.

У 2004 році найбільш значні обсяги дивідендів сплачено (таблиця 5) закритими акціонерними товариствами (крім банків та суб'єктів малого підприємництва), що займалися такими видами економічної діяльності, як: виробництво електроенергії, газу та води (114,6 млн. грн.); фінансова діяльність (88,6 млн. грн.); обробна промисловість (76,4 млн. грн.).

Протягом 2005 року найбільше операцій здійснено щодо реєстрації купівлі-продажу (33,5% від обсягу усіх здійснених операцій з переходу прав власності на цінні папери),

Таблиця 5

Розподіл сплачених дивідендів підприємствами (крім малих підприємств та банків)
за основними видами економічної діяльності підприємств у 2004 році, %

Вид економічної діяльності	Відсоток від загального обсягу сплачених дивідендів у 2004 році
Виробництво електроенергії, газу та води	28,34
Фінансова діяльність	21,91
Обробна промисловість	18,88
Транспорт	12,15
Добувна промисловість	6,50
Оптова та роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами; послуги з ремонту	4,95
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	3,11
Будівництво	2,84
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	0,89
Охорона здоров'я та соціальна допомога	0,35
Готелі і ресторани	0,07
Колективні, громадські та особисті послуги	-
Освіта	-
Рибне господарство	-
Усього	100

реєстрації власників за результатами первинного розміщення (27,5% від обсягу усіх здійснених операцій з переходу прав власності на цінні папери) та операцій, пов'язаних з анулюванням, змінами номінальної вартості іменних цінних паперів (таблиця 6), а також інші операції емітента, які пов'язані зі зміною умов випуску іменних цінних паперів (24,8% від обсягу усіх здійснених операцій з переходу прав власності на цінні папери).

Протягом 2005 року найбільша кількість особових рахунків, задіяна в операціях передачі цінних паперів до номінального утримувача та переходу права власності на цінні папери між номінальними утримувачами (47,9% та 47,8% від загальної кількості особових рахунків, задіяних в операціях, відповідно).

Протягом 2005 року зберігачами цінних паперів проведено 197,3 тис. облікових операцій (таблиця 7).

На кінець 2005 року в Україні було 282 фонди, створених відповідно до Закону України „Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)».

Протягом 2005 року видано 76 ліцензій на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів – діяльності з управління активами, серед яких: 46 – на здійснення діяльності з управління активами ІСІ; 25 – на здійснення діяльності з управління активами ІСІ та пенсійних фондів; 5 – на здійснення діяльності з управління активами пенсійних фондів.

У 2005 році переоформлено 10 ліцензій на здійснення діяльності з управління активами ІСІ у зв'язку з розширенням діяльності.

За станом на 31.12.2005 р. 159 компаній з управління активами мали ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів – діяльність з управління активами.

Відповідно до Положення про порядок подання інформації компанією з управління

Таблиця 6

Дані реєстраторів щодо перереєстрації прав власності на іменні цінні папери у 2005 році

№	Вид операції	Кількість операцій відповідного виду	Кількість особових рахунків, задіяних в операціях відповідного виду
1.	Реєстрація купівлі-продажу (крім операцій, у яких однією із сторін виступає емітент)	359 346	498 246
2.	Реєстрація дарування	1 361	2 247
3.	Реєстрація обміну	2 866	3 227
4.	Реєстрація успадкування	23 139	160 646
5.	Реєстрація переходу права власності за рішенням суду	1 908	3 579
6.	Реєстрація передачі акцій в статутний капітал інших господарських товариств	420	724
7.	Реєстрація придбання акцій за результатами етапів приватизації	5 602	7 810
8.	Викуп емітентом власних акцій	56 134	125 594
9.	Реалізація емітентом раніше викуплених акцій	9 416	14 752
10.	Реєстрація інших випадків переходу прав власності	14 335	53 928
11.	Усього (за розділами 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10)	474 527	870 753
12.	Реєстрація передачі цінних паперів до номінального утримувача	11 222	18 690 188
13.	Реєстрація переходу права власності на цінні папери від номінального утримувача	745	1 397
14.	Реєстрація переходу права власності на цінні папери між номінальними утримувачами	1 881	18 678 470
15.	Усього (за розділами 12, 13, 14)	13 848	37 370 055
16.	Реєстрація власників за результатами первинного розміщення	295 292	350 197
18.	Операції, пов'язані з ліквідацією або реорганізацією емітента	22 246	25 740
17.	Корпоративні операції з цінними паперами	266 405	440 446
19.	Коригувальні операції	457	727
20.	Усього (за розділами 16, 17, 18, 19)	584 400	817 110
21.	Усього	1 072 775	39 057 918

Таблиця 7

Облікові операції, що проведені зберігачами цінних паперів у 2005 році

Вид облікової операції	Кількість операцій, шт.
Зарахування (крім знерухомлення)	42 434
Списання (крім матеріалізації)	42 302
Переміщення	2 010
Переказ без обмеження обігу ЦП	78 793
Переказ з обмеженням обігу ЦП	4 089
Переказ із відміною обмежень обігу ЦП	6 712
Знерухомлення ЦП	19 500
Матеріалізація ЦП	1 422
Усього	197 262

активами (далі – КУА) про результати діяльності інститутів спільного інвестування (пайових та корпоративних інвестиційних фондів), затвердженого рішенням Комісії від 01.08.2002 р. №216, 23 КУА надали адміністративні дані щодо управління активами 40 інститутами спільного інвестування.

За станом на 31.12.2005 р. ІСІ проводили свою діяльність у 7 областях України, найбільша кількість ІСІ зосереджена в Київській області – 24.

За станом на 31.12.2005 р. загальна вартість активів НПФ склала 32,035 млн. грн., загальна сума чистих активів НПФ – 31,73 млн. грн., а зобов'язання НПФ – 0,305 млн. грн.

У 2005 році найбільша частка активів недержавних пенсійних фондів зосереджена в грошових коштах та цінних паперах, відповідно 63,22% та 26,23%.

На кінець 2005 року здійснювали діяльність близько 200 інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній, створених відповідно до Указу Президента України від 19.02.1994 р. №55/94 «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії».

Загальна балансова вартість активів інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній, за станом на 31.12.2005 р., склала 191,18 млн. грн.

Вартість цінних паперів, що входять до активів цих фондів складає 171,75 млн. грн.

або 89,73 % від загального обсягу активів фондів, що є дотриманням вимог п.17 Указу Президента України від 19.02.1994 р. № 55 «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії».

За станом на 31.12.2005 р. загальна вартість інвестиційних сертифікатів розміщених серед учасників фондів становить – 44,11 млн. грн., зокрема, серед учасників інвестиційних фондів – 15,89 млн. грн., серед учасників взаємних фондів інвестиційних компаній – 28,22 млн. грн.

За станом на 31.12.2005 р. (таблиця 8) загальна вартість чистих активів інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній становила 191,13 млн. грн.

У власності інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній за станом на 31.12.2005р. знаходились цінні папери 3 336 емітентів. Інвестиційний портфель цих фондів на 90,09% складався з акцій, 8,27% – з векселів і тільки 1,64% – з інших фінансових інструментів (таблиця 9).

IV. Висновки. На основі наведених результатів досліджень слід зробити низку принципових висновків. По-перше, на ринку цінних паперів існує чітка тенденція до збільшення кількості зареєстрованих цінних паперів.

По-друге, через складність досліджуваного явища слід виявити чинники структурних

Таблиця 8

Інвестиційні фонди та взаємні фонди інвестиційних компаній в регіональному аспекті та окремі дані їх діяльності

Область	Кількість ІСІ за станом на 31.12.2005р	Загальна балансова вартість фінансових інвестицій (млн. грн.) за станом на 31.12.2005р.	Загальна номінальна вартість ІС, що розміщені серед учасників (млн.грн.) за станом на 31.12.2005р.	Загальна кількість ІС в обігу (млн. шт.) за станом на 31.12.2005р.	Загальна вартість чистих активів (млн.грн.) за станом на 31.12. 2005р.
АР Крим та м. Севастополь	2	0,72	0,79	0,70	0,59
Вінницька	1	0,66	0,18	0,20	1,27
Дніпропетровська	6	14,10	13,91	50,51	15,21
Донецька	1	0,02	0,12	0,24	0,05
Запорізька	2	0,13	0,18	1,80	0,17
Київська	14	142,6	20,05	55,12	157,70
Львівська	2	0,46	0,11	0,53	0,48
Миколаївська	1	1,26	1,52	3,25	1,61
Одеська	1	1,83	0,83	0,12	1,81
Харківська	7	7,62	5,43	17,95	9,63
Черкаська	3	2,13	0,76	7,26	2,3
Чернігівська	1	0,22	0,23	0,37	0,31
Усього	41	171,75	44,11	137,83	191,13

Таблиця 9

Перелік та обсяги фінансових інструментів інвестиційного портфелю інвестиційних фондів та взаємних фондів інвестиційних компаній за станом на 31.12.2005р.

Назва цінного папера	Обсяг (млн. грн.)	Відсоток від загального обсягу фінансових вкладень (%)
Акції	154,74	90,09
Вексель	14,22	8,27
Депозитні сертифікати НБУ	0,42	0,24
Ощадні сертифікати	0,37	0,21
Облігації підприємств	2,0	1,17
Інші	0,04	0,02
Усього	171,75	100,00

зрушень в фондового ринку. По-третє, запропоновано проводити розрахунок інтегрального індексу фондового ринку, який дозволяє визначити макроекономічну ситуацію на фондовому ринку.

1. Задорожна Р. Первинне публічне розміщення цінних паперів як засіб розвитку України // Економіст. – 2006. – № 4. – С. 48–52.

2. Бабич А. Особливості обліку та передачі права власності на цінні папери у бездокументарній формі // Юридичний журнал. – 2005. – № 9. – С. 82–86.

3. Білоус О.А. Операції комерційних банків на ринку цінних паперів // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 93–99.

4. Назарук М. Про заходи щодо розвитку організованого ринку цінних паперів в Україні // Економіка України. – 2005. – № 12. – С. 19–25.

5. Рак Р.В. Ринок державних цінних паперів та його ліквідність // Фінанси України. – 2005. – № 9. – С. 116–122.

The macroeconomic indexes of market of equities development are studied in the article and analysed.

Скулиш Ю.І.

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ: МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ НА РІВНІ ДЕРЖАВИ ТА РЕГІОНУ

У статті представлені авторські методичні підходи до оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики на рівні держави та при міжрегіональних порівняннях. Методика базується на застосуванні індикативних критеріїв та інтегральних показників, може бути використана для динамічних та міжрегіональних порівнянь.

Ключові слова: соціальна спрямованість бюджетної політики, соціальні видатки, інтегральні показники, критерії соціальної спрямованості бюджетної політики.

I. Вступ. Соціально-орієнтована економічна система передбачає досить високий ступінь державного регулювання економічних і особливо соціальних процесів, серед інструментів якого – складання соціального бюджету. Соціальний бюджет – це підсумок усіх видатків і доходів держави (або її адміністративної одиниці), що забезпечують функціонування галузей соціально-культурної сфери і спрямовані на підвищення добробуту та забезпечення належної якості життя громадян на основі дотримання принципів соціальної справедливості. Тобто, він характеризує обсяги коштів, які держава (або місцеві бюджети) витрачає на охорону здоров'я, освіту, розвиток культури, систему соціального захисту населення.

Для оцінки соціального бюджету традиційно застосовується обмежений перелік показників: питома вага видатків на галузі соціальної сфери в загальних видатках, співвідношення видатків на соціальну сферу з видатками, що спрямовуються на розвиток економіки, рівень виконання соціальних видатків, темпи зростання соціальних видатків тощо. Проте, як переконливо доведено

в працях вітчизняних науковців [1], загальне збільшення коштів, що спрямовується на соціальну сферу, не завжди призводить до ефективного соціального результату, тобто покращання ситуації. Доказом цієї тези може бути дослідження кореляційного зв'язку між показниками видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я та деякими показниками, що характеризують стан і охорону здоров'я населення (коефіцієнт смертності немовлят, чисельність потерпілих на виробництві, тривалість перебування хворого у стаціонарі, кількість лікарів у розрахунку на 10 тис. населення). Виявляється, що досить тісний зв'язок показника обсягів витрат на охорону здоров'я існує лише з показником кількості лікарів у регіоні. Отже, фінансування охорони здоров'я сьогодні означає насамперед фінансування оплати праці та утримання матеріальної бази галузі, яке поглинає велику частину коштів і не дає можливості для покращання якості медичних послуг.

Аналогічна ситуація характерна і для інших галузей соціальної сфери. Тому важливою є оцінка не лише обсягів, а й ефективності державних видатків. Питанням оцінки соціальної економічної ефективності видатків державного та місцевих бюджетів присвячена значна кількість наукових досліджень – як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Питання фінансування соціальної сфери досліджували зарубіжні вчені – У.Беверидж, І.Бентам, Дж.Б'юкенен, А.Вагнер, Л.Ерхард, А.Мюллер-Армак, А.Пігу, Д.Ролс, М.Фрідман; в Україні – В.Андрущенко, С.Буковинський, О.Василик, О.Величко, В.Козак, В.Кравченко, В.Опарін, Д.Полозенко, І.Чугунов.

II. Постановка завдання. На необхідності визначення та обґрунтування якісних і кіль-

кісних індикаторів соціального спрямування бюджетної політики наголошують вітчизняні науковці та урядовці [1, 2]. Останнім часом запропоновано окремі наукові розробки в цьому напрямку. Зокрема, О.В.Макаровою запропоновано використання комплексу показників, що характеризують результати реалізації соціальних програм, їх вплив на добробут населення, якість та доступність суспільних послуг [3]. На увагу заслуговує структуризація цієї системи на два блоки показників – прямі, які безпосередньо характеризують соціальні видатки, та непрямі (результативні), які характеризують їх ефективність. Цей підхід використано і розвинуто в нашому дослідженні. Окремий блок можуть складати показники забезпечення нормативів надання суспільних послуг. Проте, на сьогоднішній день використання цього блоку показників неможливо, оскільки ряд соціальних стандартів або взагалі не розроблені, або перебувають у стадії розробки.

III. Результати дослідження. Універсальний критерій соціальної спрямованості бюджетної політики розробити неможливо, оскільки соціальна політика – це багатоаспектне явище, і практично будь-який регулятивний вплив держави має певні соціальні наслідки. Тому нами пропонується методика оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики, алгоритм якої включає два етапи:

1) оцінка відповідності показників, які характеризують державні видатки та їх соціальні результати, визначеним індикативним критеріям та стандартам, в якості граничних параметрів доцільно використовувати відповідні показники розвинених країн або значення, які обґрунтовані методом експертних оцінок; 2) інтегральна оцінка соціальної спрямованості бюджетної політики на основі комплексу даних показників.

Застосування інтегральних індексів є одним з шляхів оцінки ефективності бюджетної політики та її змін в часі або в регіональному аспекті. Нами пропонується один з варіантів методики оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики, яка може використовуватись для динамічних та міжрегіональних порівнянь. При розробці даної методики було узагальнено досвід аналогічних доробок, зокрема концептуальні підходи до обчислення індексів людського розвитку регіонів України, методика розрахунку яких затверджена спільним засіданням Президії НАН України та колеги Державного комітету статистики України [4].

Алгоритм запропонованої схеми оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики має чотири рівні (рис. 1):

1) аналіз первинних показників та їх відповідності визначеним критеріям і цільовим індикаторам;

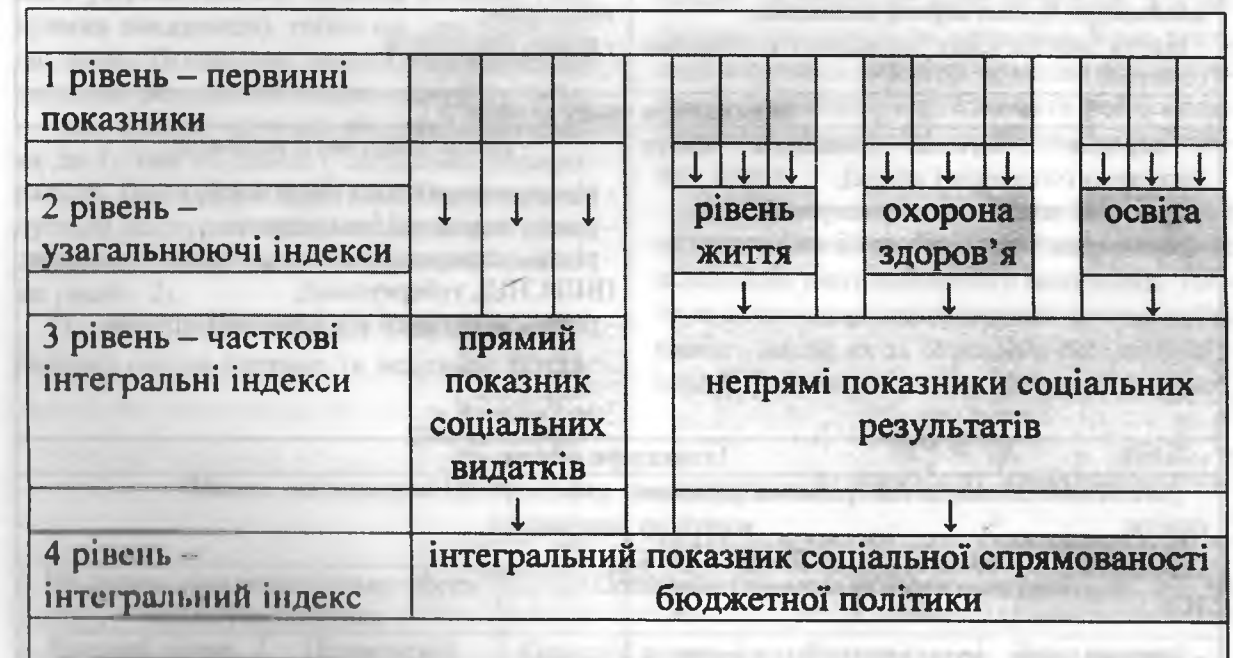

Рис. 1. Схема побудови узагальнюючих та інтегрального індексів оцінки соціальної спрямованості бюджетної політики

2) розрахунок узагальнюючих індексів по кожному з блоків показників (соціальних видатків бюджету, рівня життя, охорони здоров'я, освіти);

3) розрахунок інтегрального індексу соціальної спрямованості;

4) співставлення інтегрального індексу прямих показників та інтегрального індексу непрямих показників з метою виявлення „лагу” між рівнем соціальних видатків та їх результатами для соціальної сфери.

Зростання вихідних показників прямих індикаторів (які характеризують обсяги та структуру соціальних видатків бюджету) безпосередньо призводить до посилення соціальної орієнтації бюджетної політики. Водночас вихідні показники соціальних результатів, які використовуються при оцінці, можуть відігравати роль стимуляторів (підвищення їх значень призводить до зростання соціальної спрямованості бюджету) та дестимуляторів, зростання яких призводить до зниження соціальної спрямованості бюджетної політики (табл. 1).

Враховуючи, що майже всі показники соціальних видатків та їх результатів є іменованими величинами, необхідною процедурою вимірювання є попереднє нормування відібраних показників, яке забезпечує порівняність та співставність бази. Нормування виконується за різними формулами для показників-стимуляторів та дестимуляторів щодо соціальної спрямованості бюджетної політики. Це пов'язано з необхідністю уніфікації тих складових, за якими ранжування здійснюється від максимального до мінімального значення, та тих, за якими воно виконується в протилежному напрямку. В якості стандартів для показників можна використовувати кращі досягнення індикаторів соціального розвитку країн Європи, або штучно визначені цільові орієнтири. При порівнянні соціальної спрямованості бюджетної політики між регіонами України з цією метою доцільно використовувати найвищі та найнижчі значення відповідних показників.

Найбільш оптимальними формулами для нормування є:

Таблиця 1

Стимулятори та дестимулятори соціальної спрямованості бюджетної політики серед показників соціальних результатів державних видатків

Стимулятори	Дестимулятори
Індикатори рівня життя	
- темпи зростання заробітної плати населення; - рівень охоплення адресною соціальною допомогою бідних верств населення; - рівень забезпечення державних соціальних гарантій.	- зростання індексу споживчих цін; - рівень бідності населення; - показники майнового розшарування населення; - рівень безробіття.
Індикатори стану здоров'я	
- середня очікувана тривалість життя населення (чоловіків і жінок); - сумарний коефіцієнт народжуваності; - рівень щеплення дітей у віці до 2 років.	- рівень смертності немовлят; - рівень материнської смертності; - рівень первинної інвалідності; - рівень захворюваності на „соціальні” хвороби (ВІЛ/СНІД, туберкульоз); - рівень смертності від зовнішніх причин.
Індикатори освіти	
- рівень охоплення дітей різними рівнями освіти; - показники довчання учнів загальноосвітніх НЗ; - питома вага державного замовлення у підготовці фахівців з вищою освітою.	

– для показників-стимуляторів, зростання яких сприяє збільшенню індексу соціальної спрямованості бюджетної політики використовується формула

$$y_i = \frac{Z_i - Z_{i \min}}{Z_{i \max} - Z_{i \min}} \quad (1)$$

де Z_i – значення i -го показника;

$Z_{i \min}$ – мінімальне значення i -го показника;

$Z_{i \max}$ – максимальне значення i -го показника;

– для показників-дестимуляторів, зростання яких сприяє зниженню індексу:

$$y_i = \frac{Z_{i \max} - Z_i}{Z_{i \max} - Z_{i \min}} \quad (2)$$

Після розрахунків ми отримуємо стандартизовані показники, значення яких варіюють в межах від 0 до 1. Значення тих показників, які після розрахунку перевищують 1, приймаємо рівними 1 як такі, що повністю відповідає даному критерію.

Наступним кроком є розрахунок часткових інтегральних індексів для блоків показників: 1) індексу бюджетних видатків (за прямими показниками) та 2) індексів соціальних результатів в сфері освіти, охорони здоров'я, рівня життя (за непрямими показниками).

Останній етап – розрахунок інтегрального індексу соціальної спрямованості бюджетної політики. Нами пропонується обчислювати його за формулою простої середньої двох узагальнюючих індексів (прямих і непрямих показників), тобто ми припускаємо, що індекс бюджетних видатків та індекс соціальних результатів мають однакову вагу.

Чим ближче значення кінцевого показника до 1, тим більшою є соціальна спрямованість бюджетної політики. Нами пропонується наступна шкала оцінювання рівня соціальної спрямованості бюджетної політики (табл. 2).

Нарешті, співставлення блокових інтегральних оцінок (прямих та непрямих показ-

ників) дозволяє визначити наскільки результативними були соціальні видатки, чи мали вони позитивний вплив на розвиток соціальної сфери. Існування відмінностей в показниках відповідних інтегральних індексів свідчатиме про те, що існує значний розрив між підвищенням обсягів соціальних видатків бюджету та покращанням основних соціально-демографічних показників в країні. Тобто, якщо впродовж певного періоду інтегральні показники соціальних видатків зростають, а відповідного підвищення інтегральних показників соціальних результатів не відбувається, ефективність соціальних видатків бюджету залишається недостатньою і не супроводжується відповідним покращанням в соціальній сфері.

IV. Висновки. Необхідно зазначити, що отримані індекси не мають самостійного економічного змісту і можуть використовуватись лише для порівнянь в часі та в регіональному аспекті. В цьому полягають обмеження даного методу.

Перевагою є те, що він є зручним інструментом для динамічних або регіональних порівнянь, оскільки він один поєднує багатоглядні характеристики результатів дії бюджетної політики на розвиток соціальної сфери. Іншою перевагою запропонованої методики є врахування показників-дестимуляторів, що дозволяє комплексно оцінити ситуацію, виділити не лише позитивні, а й негативні тенденції та чинники. Крім того, дана методика дозволяє працювати з неповною інформацією і здійснювати певні модифікації за відсутності необхідних статистичних даних.

Кожний показник побудованої системи матиме самостійне значення і водночас буде складовою узагальнюючого показника. Тобто за допомогою такої системи можна здійснювати аналіз як за окремими складовими – характеристиками соціальної спрямованості,

Таблиця 2

Шкала оцінювання інтегральних показників соціальної спрямованості бюджетної політики

Не спрямована на соціальну сферу бюджетна політика		Соціально спрямована бюджетна політика		
Низький рівень	Недостатній рівень	Середній рівень	Високий рівень	Дуже високий рівень
Менше 0,60	0,60-0,79	0,80-0,89	0,90-0,94	0,95-1,0

так і за узагальнюючими показниками з метою виявлення причинно-наслідкові зв'язків процесів. Система показників має бути відкритою для внесення будь-яких логічних змін та доповнень, пов'язаних зі змінами соціально-економічної, макроекономічної та фінансової ситуації в країні та відповідними змінами методології статистичних спостережень.

1. Азаров М.Я. та ін. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: Т. 2. – К.: НДФІ, 2004. – Т. 2. – 376 с.

2. Лібанова Е.М. Перспективи трансформації соціальної сфери України / Демографія та соціальна еко-

номіка. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – № 1–2. – 2004. – Київ, 2004. – с. 45–51.

3. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки. – К.: "Ліра", 2004. – с. 71–73.

4. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан. – К.: Рада з вивчення продуктивних сил НАН України, ПРООН, 2002.

The author's methodical approaches to estimation of social orientation of budget policy at the state level and for regional comparisons are presented in the publication. The methods are based on use of indicative criteria and integral indicators; it can be used for dynamical and interregional comparisons.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Зварич Ігор Теодорович – народний депутат України, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту (за сумісництвом) Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Колот Анатолій Михайлович – доктор економічних наук, професор, проректор Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Романюк Михайло Дмитрович – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Гришнова Олена Антонівна – доктор економічних наук, професор кафедри теоретичної і прикладної економіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шишкін Владислав Сергійович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Новак Ірина Миколаївна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Купчак Володимир Романович – старший викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мацола Михайло Михайлович – заступник декана економічного факультету, асистент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кривий Михайло Володимирович – заслужений економіст України, доцент кафедри менеджменту і маркетингу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кім Віра Федорівна – асистент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Абубекерова Альбіна Загітовна – аспірант Запорізького Інституту економіки та інформаційних технологій.

Галюк Ірина Богданівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри управління виробництвом Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Гловацька Валентина Василівна – асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Загородній Олег Петрович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ковальчук Євгенія Олегівна – викладач Івано-Франківського комерційного технікуму.

Лапіна Тетяна В'ячеславівна – викладач ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне).

Гуменюк Анатолій Маркович – кандидат економічних наук, доцент, Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торгово-економічного університету.

Баланюк Іван Федорович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Кондур Оксана Созонтівна – заступник декана економічного факультету, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Марчук Любов Василівна – кандидат економічних наук, завідувач відділення Коломийського політехнічного коледжу.

Смиковчук Тетяна Володимирівна – викладач Коломийського політехнічного коледжу.

Чентуков Ю. І. – кандидат економічних наук, професор Приазовського технічного університету.

Тертична Любов Іванівна – кандидат економічних наук, доцент Приазовського технічного університету.

Сачовський Ігор Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Івасишин Ольга Іванівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Банашикевич Тетяна Петрівна – асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Василик Алла Володимирівна – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Матковський Петро Єгорович – аспірант кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Мельник Надія Богданівна – асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Смушак Михайло Володимирович – асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сус Тарас Йосипович – асистент кафедри фінансів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Товста Тетяна Любомирівна – аспірант кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Якубів Валентина Михайлівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Лисюк Наталія Володимирівна – аспірант Подільського державного аграрно-технічного університету.

Калачова Ірина Володимирівна – директор департаменту Держкомстату України.

Семикіна Марина Валентинівна – доктор економічних наук, професор, декан факультету економіки та менеджменту Кіровоградського національного технічного університету.

Макарова Олена Володимирівна – доктор економічних наук, зав. відділом соціальної політики Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Герасименко Ганна В'ячеславівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Позняк Олексій Володимирович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, зав. відділом міграційних досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Черенько Людмила Миколаївна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, зав. відділом досліджень рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Севастьянов Родіон Вікторович – старший викладач Запорізької державної інженерної академії.

Сисак Леся Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Полякова Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України.

Михайлюк Антоніна Василівна – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Баланда Анатолій Людвигович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора НКЦ «Інститут оперативної діяльності та державної безпеки» СБУ.

Дожджанюк Тетяна Володимирівна – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Крот Марина Володимирівна – старший викладач ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне).

Максименко Оксана Миколаївна – аспірант Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Соломчак Тетяна Ярославівна – здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка.

Тараєвська Леся Степанівна – асистент кафедри управління виробництвом Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Романюк Тарас Михайлович – асистент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Герасименко Оксана Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Барчук Валентина Петрівна – старший викладач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Барчук Володимир Михайлович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, директор Коломийського інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Бойко Аліна Валеріївна – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Брович Олена Сергіївна – асистент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Сірецький Ігор Володимирович – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ціжма Оксана Анатоліївна – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Ціжма Юрій Іванович – аспірант кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Петруня Юрій Євгенович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ).

Лендєл Михайло Андрійович – доктор економічних наук, професор, член-кор. УААН, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету.

Стегней Мар'яна Іванівна – старший викладач кафедри фінансів і кредиту Мукачівського технологічного інституту.

Васильченко Сергій Миколайович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Васильченко Галина Василівна – кандидат економічних наук, доцент Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Морицян Орест Миронович – асистент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пилипів Надія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Василюк Марія Михайлівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Заграй Юрій Ярославович – асистент кафедри обліку і аудиту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Пилипів Віталій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Косенко Єлізавета Володимирівна – здобувач кафедри теоретичної і прикладної економіки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Савич Олег Васильович – асистент інституту менеджменту та економіки «Галицька академія».

Скулиш Юлія Іванівна – Викладач Київського університету економіки та права «Крок».

ЗМІСТ

Розділ 1. РЕГІОНАЛЬНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зварич І.Т.

Модель динаміки зайнятості населення у системі багатфакторного моделювання процесу економічного зростання регіону 3

Колот А.М.

Вища освіта як чинник формування людського капіталу: сучасний стан, тенденції розвитку .. 12

Романюк М.Д., Романюк Т.М.

Міграції населення Галичини: регіональний аспект, сучасні тенденції 16

Гришнова О.А.

Людський розвиток в системі пріоритетів регіональної соціально-економічної політики ... 23

Шишкін В.С.

Методика оцінки регіональної варіації рівня життя населення України 29

Новак І.М.

Договірне регулювання колективних трудових відносин як інструмент інвестування людського капіталу (регіональний аспект) 34

Купчак В.Р.

Туризм і рекреація як важливі складові економічного і соціального розвитку регіону 39

Мацола М.М.

Пріоритетність соціального розвитку села в умовах ринку 47

Кривий М.В., Кім В.Ф.

Інфраструктурні особливості людського розвитку: регіональний аспект 51

Абубекерова А.З.

Вплив демографічних чинників на стан пенсійного забезпечення (на прикладі Запорізької області) 54

Галюк І.Б.

Особливості управління інноваційними структурами регіонального розвитку 59

Гловацька В.В.

Передумови зародження і становлення сільського зеленого туризму на території Івано-Франківщини 63

Загородній О.П., Ковальчук Є.О.

Аксиома Адама Сміта 65

Лопіна Т. В.

Сучасна економічна професійна освіта в Україні: основні проблеми та напрямки трансформації в контексті міжнародного досвіду (регіональний аспект) 68

Гуменюк А.М.

Напрямки розвитку структурних змін в економіці регіону 72

Розділ 2. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ ТА ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

Баланюк І.Ф.

Селянське питання у контексті розвитку аграрних відносин 76

Кондур О.С., Марчук Л.В., Смиковчук Т.В.

Концепція економічного оцінювання трансформацій підприємств 78

Чентуков Ю. І., Тертична Л. І.

Оцінка ефективності людського капіталу ВАТ «ММК ім. Ілліча» 84

Сачовський І.М.

Новий земельний кодекс як важливий етап на шляху вдосконалення
аграрних відносин в економіці України 89

Івасишин О.І.

Особливості розвитку легкої промисловості регіону 96

Банашикевич Т.П.

Соціально-економічні умови земельно-орендних відносин 99

Василик А.В.

Особливості формування та використання інтелектуального капіталу
у виробничому процесі 103

Матковський П.Є.

Фактори соціально-економічного розвитку й занепаду власника-господаря
в сільській місцевості 108

Мельник Н.Б.

Взаємозв'язок між диверсифікаційними процесами сільськогосподарського
виробництва у суб'єктів аграрного сектора 111

Смушак М.В.

Ідеологічні аспекти розвитку сільських територій 113

Сус Т.Й.

Організаційно-економічна модель формування центрів економічної активності 114

Товста Т.Л.

Оцінка тенденцій і структурних змін у харчовій промисловості України 122

Якубів В.М.

Організаційні передумови та тенденції соціально-економічного розвитку
Карпатського села 130

Лисюк Н.В.

Державна регіональна політика у сфері зайнятості як один з видів інвестицій
в розвиток людського капіталу аграрного сектору економіки 134

Калачова І.В.

Моніторинг соціальної сфери села як інформаційна база
для розробки програм розвитку сільських територій 139

Розділ 3. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОЛІТИКА

Семикіна М.В.

Конкурентні переваги трудових послуг і соціальні пріоритети працівників:
проблеми взаємного впливу 144

Макарова О.В.

Тенденції народжуваності та нові підходи до демографічної політики 149

Герасименко Г.В.

Репродуктивне здоров'я чоловіків в контексті демографічного розвитку України 153

Позняк О.В.

Сегментація зовнішньої трудової міграції 159

Черенько Л.М.

Регіональні чинники бідності 162

Севастьянов Р.В.

Особливості безробіття в Запорізькому регіоні та шляхи його подолання 167

Сисак Л.І.

Модель взаємозв'язку макропоказників рівня життя населення і виробництва 170

Полякова С.В.

Гендерні аспекти молодіжного ринку праці: сучасний стан та тенденції розвитку 174

Михайлюк А.В.

Трудовий потенціал у системі демографічного розвитку регіону 178

Баланда А.Л.

Взаємообумовленість стабільного соціально-економічного розвитку
та демографічної ситуації: теоретичний аспект 183

Дожджанюк Т.М.

Вплив міграційних процесів на демографічну ситуацію в Галичині (початок ХХІ ст.) 187

Крот М.В.

Сучасні демографічні проблеми в регіонах України (на прикладі Західного регіону) 190

Максименко О.М.

Проблеми формування продуктивної зайнятості та можливі шляхи їх вирішення 194

Соломчак Т.Я.

Трудова міграція, її причини та наслідки в оцінці Івана Франка
і міграційні процеси сучасності 198

Тараєвська Л.С.

Проблеми розвитку робочих місць в промисловості України
в контексті забезпечення продуктивної зайнятості 202

Романюк Т.М.

Глобалізація міжнародних міграційних процесів і місце серед них України 205

Герасименко О.О.

Проблеми визначення якості праці у сфері досліджень і розробок 210

Барчук В.П., Барчук В.М.

Стан трудового потенціалу Галичини кінця XIX ст.
та соціально-економічні проблеми регіону (за матеріалами праць Івана Франка) 214

Бойко А.В.

Демографічний розвиток регіону за умов посилення соціальної
спрямованості економічного розвитку 217

Брович О.С.

Іван Франко про причини еміграції населення Східної Галичини
у другій половині XIX – початку XX століття 221

Сірецький І.В.

Регіональний ринок праці: особливості розвитку, типи мобільної поведінки 225

Ціжма О.А.

Демографічні чинники реалізації трудового потенціалу..... 229

Ціжма Ю.І.

Вплив інновацій на зайнятість населення 232

Розділ 4. ФІНАНСИ, БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

Петруня Ю.Є.

Інвестиційний менеджмент у контексті соціально-економічного розвитку регіону 236

Лендсл М.А., Стегней М.І.

Фінансові результати господарювання агроформувань Карпатського регіону 240

Васильченко С.М., Васильченко Г.В., Морицян О.М.

Регіональні інвестиції та зайнятість населення: мікро-фактори національного процвітання ... 246

Пилипів Н.І.

Проблеми формування облікової політики підприємств по транспортуванню газу 251

Василюк М.М., Заграй Ю.Я.

Внутрішній контроль та внутрішній аудит в системі управління підприємством 255

Пилипів В.В.

Особливості соціально-економічного розвитку регіонів в контексті
формування міжбюджетних відносин в Україні 258

Косенко Є. В.

Гендерна оцінка ринку робочої сили – як складова економічної оцінки
інвестиційних ресурсів 264

Савич О.В.

Аналіз макроекономічних показників розвитку ринку цінних паперів в Україні 272

Скулиш Ю.І.

Соціальна спрямованість бюджетної політики:
методичні підходи до оцінки на рівні держави та регіону 282

Відомості про авторів 287

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ВІСНИК

Прикарпатського університету імені Василя Стефаника

ЕКОНОМІКА

Випуск 4

Адреса редколегії: 76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Економічний факультет Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника. Тел. 59-60-13

Ministry of Education of Ukraine
Precarpathian national University named after Vasyl Stefanyk

NEWSLETTER

Precarpathian University named after Vasyl Stefanyk

Economy
Issue IV

НБ ПНУС

746434

Publishers' address: 76025, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57
Economic department of Precarpathian national University named
after Vasyl Stefanyk. Tel: 59-60-13

Старший редактор: *Оксана КОНДУР*
Літературний редактор: *Степан ХОРОБ*
Комп'ютерний набір: *Орест МОРИЦАН*
Комп'ютерна верстка: *Ярослава КОРОЛЬ*
Коректор: *Віта ТИМКІВ*

Друкується українською мовою.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 435

Здано до набору 05.12.2006. Підп. до друку 04.01.2007. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Ум. друк. арк. 30,5.
Тираж 500 прим. Зам. 384.

Видавничо-дизайнерський відділ центру інформаційних технологій
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57
Тел. 59-60-51

Івано-Франківськ

НБ ПНУС

746434